HAZÁNK

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY

310.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

III. KÖTET

BUDAPEST
AIGNER LAJOS
1885

302405

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Abafi Lajos: A Hóra-lázadás történetéhez ... 148
— Károlyi Sándor tábornok életéhez ... 186
— Vukovics Sebő levelezéséből ... 333
— Mezőtúr város multjából ... 385
Bányay Árpád: Adalék a zarándi harcokhoz 1849-ben ... 387
Dudás Gyula: A pandurok 1741—48 ... 307
— Történetirásunk a XVIII. században ... 323
Ferenczy József Kossuth Lajos egy előfizetési felhivása ... 234
Gelich Rikhárd: Doggenfeldi Vetter Antal m. altábornagy ... 3
Hegyesi Márton: A vésztörvényszékek és felsőbb bíróságok 1848-ban 83
Iványi István: A tiszai határőrvidék ... 129, 194, 253
Jakab Elek: A bécsi titkos rendőrség befolyása Magyarország belügyeire ... 23
Kazinczy Gábor: Megyaszói boszorkányok 1731-ben ... 372
Lövei Klára: A Rákóczi-csapat zászlószentelése ... 303
Puky Miklós: Komáromi emlékeim ... 163
Id. Szinnyei József: Komárom 1848—49-ben ... 48, 112, 217, 268, 354
Sz. V. Erdősi Imre, a branyiszkói pap ... 153
Thim József: Zombor városa 1848—49-ben ... 292
— A titeli fensík a magyar szabadságharcban ... 375
Torma Károly: Rettegi György emlékiratai 1764—67. 65, 119, 206, 283, 345
Váczy János: Gróf Széchenyi István ... 243
Váli Béla: Az 1790—91-ki magyar színtársulat feloszlása ... 94
— Egy szemtanu Martinovics apát kivégeztetéséről ... 382
Várady Gábor: Máramarosmegye 1848-ban ... 173
Vetter Antal: Adalék az 1848—48-ki magyar függetlenségi harc történetéhez ... 10
Tárcza:
Kossuth Lajos levele Ugocsa-megye főjegyzőjéhez 1836-ban. Közli *Vozári Gyula* ... 75
Az 1827-ki országgyűlési követek rövid jellemzése. Közli *Iványi István* ... 76
A magyar testőrség felállítása ... 156

A bécsi cs. k. mérnöki intézet magyar tanulóinak levele a magyar hadügyministerhez 1848-ban ... 156
Felségsértési pör 1739-ben ... 157
A panslavismus történetéhez ... 158
A csepeli rögtönitélőszék gr. Zichy Ödön ügyében ... 238
Nyitrai zendülés 1741-ben ... 238
Meghivó és vendéglői számla 40 év előtt. Közli *Sz. V.* ... 239
Tanrend 1715-ből ... 240
Váló levél 1715-ből ... 240
Magyar indigenatusért való folyamodás 1807-ből ... 315
Vadásztilalom ... 316
Gúnyvers a hazafiatlan főrendek ellen 1790-ben. Közli *Dr. Szádeczky Lajos* ... 396
Kossuth, az invasió, a Garabonciás Diák és Worafka rendőrigazgató. *Sz. V.* ... 398
Történelmi congressus ... 400

III. kötet. 1. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1885. JANUÁR.

TARTALOM:

Gelich Rikhárd: Doggenfeldi Vetter Antal. — **Vetter Antal:** Adalékok az 1848—49-iki magyar függetlenségi harc történetéhez. — **Jakab Elek:** A bécsi titkos rendőrség befolyása Magyarország belügyeire. — **Id. Szinnyei József:** Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly:** Rettegi György emlékiratai 1764-ből. — **Tárca:** Kossuth Lajos levele Ugocsa-megye főjegyzőjéhez 1836-ban, közli Vozári Gyula. — Az 1827-iki országgyűlési követek rövid jellemzése, közli Iványi István. — Történeti repertórium, id. Szinnyei József-től.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).
Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK"

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy a «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetitő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika, s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgadt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzditást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1885-ben is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

VETTER ANTAL

MAGY. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

DOGGENFELDI VETTER ANTAL

MAGYAR ALTÁBORNAGY.

A magyar függetlenségi harc hősei közt Vetter kimagasló állást foglalt el. Vetter 1803. julius 3-án született Velencében, hol atyja mint lovas alezredes őrségen volt, és 1815. április 11-én a cs. kir. bécsujhelyi katonai nevelő-intézet növendékei közé vétetett föl. Miután e kitünő katonai nevelő-intézet nyolc évi tanfolyamát a legjobb sikerrel végezte, 1823. szeptember 18-án az akkor Prohaska, most Mollinary nevet viselő 38. sorgyalogezredbe alhadnagygyá neveztetett ki. Mint igyekvő fiatal tiszt saját szorgalma által öregbítette és szélesítette tanulmányait és erre való tekintettel, valamint többoldalú irodalmi képzettsége következtében 1832-ben hadnagyi ranggal a báró Luxem nevét viselő 27. sorgyalogezredhez tétetett át, egyszersmind tanárrá neveztetett ki a gráci hadapród iskolába, hol több éven át mathematikát, katonai térfölvételt, tábori erődítést, fegyvertant és hadgyakorlati szabályokat tanított és a legjobb sikerrel működött.

Kitünő működése elismerésre is talált; mert az akkori kedvezőtlen előléptetési viszonyok mellett, harminc éves béke idején, aránylag elég gyorsan lépett elő. 1835-ben főhadnagygyá lőn a Hessen-Homburg herceg nevét viselő 19., 1839-ben alszázadossá a Máriássy báró nevét viselő 37. sorgyalogezredben és 1841-ben első osztályú századossá ugyanott; már 1846-ban őrnagygyá és 1848-ban alezredessé lépett elő. Ezt a rangfokot tehát 25 évi szolgálat alatt olyan időben érte el, midőn igen sok százados volt, ki 20 évig maradt ebben a rangban. De Vetter nem egyedül a tanszéken volt a maga helyén, hanem azonfelül kitünő csapattiszt is volt.

Már mint gránátos százados magára vonta a legmagasabb bécsi katonai körök figyelmét, és midőn 1843-ban az akkor kiadott hadgyakorlati szabályok megjelenésekor arról volt szó, hogy a különbféle tábornokságoknál tanászlóaljak rendeztessenek be, Albrecht főherceg akkori alsó-ausztriai parancsnokló tábornok, 36 gránátos százados közt őt is kiszemelte és a tanászlóaljak kiképzésével bízta meg saját tábornokságában.

Mint őrnagy, ezrede 3. zászlóaljának parancsnokságát vette át, mely akkor Lembergben volt őrségen, majd Nagyváradra ment át, hol báró Hrabovszky altábornagy hadosztály-parancsnoka volt. Alezredessé előléptetve ezrede első zászlóalját kellett volna átvenni Lembergben, de ő a 3. zászlóalj parancsnokságában való megmaradhatásáért folyamodott, melyet a magyar hadügyministerium már a déli harctérre a szerbek ellen rendelt, hogy ellenség elébe jöhessen. E kérelme kivételesen, még pedig azon intéssel teljesíttetett, hogy a szerbek elleni hadjárat bevégeztével új rendeltetési helyére induljon. Akkor még távolról sem sejtette, hogy ez soha sem fog történni. A harctéren több ízben tünt ki zászlóaljával, melynek hidegvérüséggel és határozottsággal állott az élén. Jarkovácnál gyalog, karddal kezében vezette embereit rohamra. Mint nekünk Vetter külföldön beszélte, akkor a katonai Mária-Terézia-rendjelt remélte kiérdemelhetni, és a legnagyobb mérvben meg volt lepetve, midőn a bécsi «*Soldaten-Freund*»-ban, a mostani «Militär-Zeitung»-ban egy cikket olvasott, melyben azért támadták meg, mert a magyarok soraiban harcolt. A törvényesség korlátai akkor még nem voltak áttörve és Kossuthtól kezdve senki sem gondolt a viszonyok forradalmi értelemben leendő megváltozására. Vetter, mint régóta szolgáló katonatiszt, komolyan kezdett e fölött gondolkodni, kivált midőn látta, hogy a szerbek soraiban is cs. kir. határőrvidéki csapatok, császári zászlók és császári tisztek alatt harcoltak. De nem sokára tisztába jött magával. A tomasováci ütközetben Xivanovich százados a bródi 8. határőrvidéki gyalogezredből elfogatott, és egy kiáltvány több példánya találtatott nála, mely akkor nyilván ő felsége nevével való visszaélésen alapult, mert «*hű szerbjeimhez*» címmel volt ellátva, és ezek arra szólíttattak föl benne, hogy kitartók legyenek a harcban a pártütő magyarok ellen. E kiáltvány megpillantásánál Vetter azt mondotta nekünk, hogy jogérzete egészen felháborodott, s e pillanattól kezdve elhatározta, hogy tántoríthatlanul megmarad eddigi elhatározása mellett, és a végsőig küzd Magyarország jogaiért.

Midőn a budapesti csőcselék Lamberg grófot a lánchídon meggyilkolta, a déli hadsereg rendes csapatai közt igen komoly mozzanat állott be. A cs. kir. katonatisztek egyrésze az altábornagy meggyilkoltatásában alkalmat látott arra, hogy a magyar ügyet elhagyja. Jelesül Witte őrnagy a Sándor cár gyalogságnál elidegeníteni iparkodott a tiszteket Magyarországtól, mi részben sikerült is neki. Csak Vetter és Aulich közbelépésének volt köszönhető, hogy e mozgalomnak nem voltak komolyabb következései.

Vetter október havában honvédezredessé és a bánsági hadtest parancsnokává neveztetett ki. Az akkori viszonyokra nézve jellemző marad, hogy a Mihály nagyherceg, előbb Máriássy nevét viselő sorgyalogezred tulajdonosa, Pfersmann altábornagy Vetternek az előléptetéshez szerencsét kívánt és azt írta neki, sajnálja, hogy válni

látja őt az ezredtől, de reméli, hogy mint ez ezred parancsnoka fog visszatérni. Vetter ezután a táborkar szervezésének előkészületeivel lőn megbízva és november havában a magyar táborkar főnökévé neveztetett ki, melynek igazgatását mint vezérőrnagy azon hó végével át is vette. Midőn Mészáros hadügyminister a gróf Schlick altábornagy ellen működő hadtest parancsnokságával lett megbízva, Vetter ideiglenesen a hadügyministeri tárcát vette át. Tevékenysége mindkét irányban a legválságosabb időre esett; mert a cs. kir. főhadsereg benyomulása után Windischgrätz herceg tábornagy alatt és az együttes közös támadásnál hazánk ellen, az összes magyar hadtestek mozdulataira vonatkozó intézkedéseket, a tartalékcsapatok biztos helyekre elhelyezését és a hadsereg szükségleteire s ezek biztosítására kellett gondolnia, és a honvédelmi bizottmánynyal, jelesül pedig Kossuthtal erre nézve intézkednie. Ekkor jött a jeles képzettségű fiatal Klapka táborkari őrnagy az alsó táborból, mint a táborkar osztályfőnöke, a hadügyministeriumba.

Vetter tehát Klapkával készíté el az egész védelmi tervet, melynek célja volt a magyar hadtestek összpontosítása a közép és alsó Tiszánál, míg Görgey a feldunai hadtesttel a bányavárosok felé teendő fordulattal maga után vonja a cs. kir. hadsereg egy részét, hogy aztán maga is a többi magyar hadtestekkel egyesüljön. E terv csakugyan tökéletesen sikerült és a győzelmes áprilisi hadjáratra vezetett.

Midőn a kormány és az országgyűlés Pestről Debrecenbe költözött, Kossuth a katonai és polgári hatalom kezelését a főváros tökéletes kiürítéséig Vetterre bízta. Midőn Görgey Arthur Buda előtt állott, Vetter hadi-tanácsot hívott össze, melyben Csányi László elnökölt. E hadi tanácsban Vetter, Görgey Arthur, Perczel Mór, Répásy, Kollmann, Klapka, Bayer és Pusztelnick vettek részt, az utóbbi, mint Görgey első táborkari főnöke. Miután a haditanács a Vetter és Klapka által kidolgozott hadműveleti tervet elfogadta, Görgey másnap, január 3-án megkezdette visszavonulását Vác felé. Vetter egész addig, míg Görgey utolsó katonája is kivonult Pestről, ott maradt táborkarával és nyugodt, tapintatos magatartása által nagyon sokat járult a kedélyek lecsendesítéséhez és a rend fentartásához. Míg az ágyúdörgések Görgey visszavonulási ütközeténél Téténytől annyira hallhatók voltak, mint ha csak a Duna túlsó partjáról jöttek volna és a főváros lakosságát pillanatnyi rémületbe ejtették, azalatt Vetter a váci-útcában szivarozva egészen nyugodtan sétált. Minden szem reá volt szegezve.

Végre beállott az indulás perce. Vetter a «Magyar király» vendéglőben lakott és úgy saját mint más táborkari tiszteknek is meghagyta, hogy ha kocsija a vendéglőt elhagyja, azonnal hozzá csatlakozzanak. A tisztek az említett vendéglő kávéházában gyűltek össze. A tábornok kocsija egyszerre csak kirobogott és mi a vasúti

indóházig követtük őt. Január 4-én délutáni 4 óra volt. Az állomás-főnök eleinte mindenféle ürügy alatt késleltette a vonat elindulását, úgy hogy csak 5 órakor kezdett lassan indulni. Alig értünk az első állomásra, midőn a vonat egyszerre sebesen hátrafelé indult és mi ismét a pesti indóházban voltunk. A hátráló mozdulatra könynyen találtak ürügyet. Később három állomásig mentünk, a harmadikról a vonat ismét visszafelé indíttatott a második állomásra. A tisztek egyike ekkor azon nézetének adott kifejezést, hogy itt az állomás-főnök és a vonatvezető gazsága játszik velök és hozzátette, hogy ha egy osztrák hadoszlop Duna-Földvárnál átkelt a Dunán, Vettert összes táborkari tisztjével elfoghatja. Ekkor Vetter kiszállott, elővette óráját és ezt mondta a vonatvezetőnek: «Ha ön esti 9 órára Szolnokra nem ér, azonnal agyon lövetem önt a sinek mellett». Erre villámgyorsan ment a vonat Szolnok felé, úgy hogy 9 óra előtt oda értünk. Kétségtelen, hogy Vettert és az őt kisérő egész személyzetet át akarták az ellenségnek szolgáltatni.

Szolnokra érvén, Vetter további intézkedéseket tett a visszavonulásra s a csapatok élelmezésére nézve, és debreceni útjában Török-Szent-Miklóson megállott, hol egy egész napon át további intézkedéseket tett, és csak január 8-án este ért Debrecenbe. Itt a hadügyministerium berendezéséről kellett gondoskodnia, hogy minél előbb elkezdhesse tevékenységét. Már január 10-én azt hirdette a «Közlöny» ben, hogy a hadügyministerium megkezdette hivatalos működését és a még távollevő tisztek és hivatalnokok fölhivatnak, hogy foglalják el állásaikat.

Mészáros, a Kassánál Schlick által megvert hadserege romjaival visszatérvén, Vetter a táborkar szervezésével foglalkozott, valamint mindennel, a mi ezen fontos szolgálattal összeköttetésben állott; hadműveleti ügyekben általánvéve döntő szava volt. Mint régi katona, a szigorú fegyelem elveitől áthatva, Vetter az egyetlen kimagasló magyar tábornok, ki a kormány híve volt, és első kötelességének tartotta, azt tanácsával és tettleg támogatni. Kossuth ezt be is ismerte és sokat hajtott az ő szavára.

Feszes, katonás magatartása ellentétben állott a forradalmi hadseregnél uralkodó függetlenségi hajlammal, de mégis nagyra becsülték ép úgy tábornoki tehetségét, mint jelleme tulajdonságait. Az ő és Mészáros feszes szolgálati föllépése némelykor furcsa jeleneteket idézett elő. Itt csak egy ilyet említünk föl nagy költőnkről, Petőfiről, ki egy napon bizonyos szolgálati ügyben jelent meg a hadügyministeriumban. Külseje azonban épen nem volt szolgálati kinézésű; nyaka egészen meztelen volt és széles inggallér takarta attilája aranyos gallérát. Fövege, csákó helyett, világos szürke pörge kalap volt, melyen vörös toll lengett. Minő botrány, szigorú katonai szemeknek! Nyakravaló nélkül, minőt tisztek viselnek, és csákó helyett pörge kalap!

Belépéskor legelőbb is rám bukkant és bemutatta magát. Azt mondám neki: «Ez öltözetben nem jelenhetsz meg Mészáros előtt». «Miért?» kérdé ő. — «Mert nem vagy szabályszerűen öltözködve». — «Mit sem tesz, mondá, nem fogok máskép öltözködni». — «Akkor kész lehetsz a szigorú megfeddésre», mondtuk mindnyájan. — «Nem sokat törődöm vele, csak jelents be». Ez megtörtént, még pedig legelőbb is Vetternél. Petőfi belépett és megrovatott, ezzel az öreg Mészároshoz utasíttatott, ki szintén ráförmedt, úgy hogy hangját a legközelebbi szobában is lehetett hallani. Másnap a «Márczius tizenötödike»-ben egy költeményben mindnyájan mint osztrák feketesárga emberek le voltunk hordva; e költeményben a többek közt az is volt mondva, hogy az ellenséget nem gallérral, hanem karddal verik meg. Azonfelül Petőfi maga is mindenkinek elmondá az esetet. Mészáros erre katonásan akart vele elbánni, de figyelmeztették, hogy forradalom alatt költővel nem kell oly szigorún venni a dolgot, és Mészáros legjobban azzal gondolta őt büntethetni, hogy Petőfi nyi latkozatát, mint honvédőrnagyét, a hivatalos lapba nyomatta le.

Minthogy Vetter, ki az érdem elismerésében és a tisztekkel való bánásban nem ismert különbséget, a szolgálat érdekében mindig tudni akarta, vajon valamely tiszt volt-e már előbb katonai szolgálatban, ennélfogva az első kérdése, melyet valakihez intézett, az volt: «Szolgált-e már előbb?» — Egyszer e kérdés egy derült intermezzóra szolgáltatott alkalmat egy szemle alkalmával, melyet a déli hadsereg parancsnoksága átvételekor egy ott fölállított zászlóalj fölött tartott. A sorok elvonulásakor megtörtént, hogy egy főhadnagy Vetter előtt kardlehajtással tisztelgett. Miután figyelmeztette őt a külön tisztelgés helytelenségére, Vetter és a főhadnagy közt a következő párbeszéd fejlődött ki: «Mióta szolgál ön?» — Hat hó óta, excellenciád». — «Mit? Hat hó óta és már főhadnagy? Ez még ellenség előtt is nagyon gyors előléptetés. Szolgált-e ön már előbb és hol?» — «Igen, excellenciád». — «És hol szolgált?» — «Hoffmannál, a váci-utcában», válaszolt a volt boltos legény a tábornoknak, ki azt hitte, hogy valamely hadsereg vagy osztrák ezred nevét fogja tőle hallani. Igen természetes, hogy e válaszra Vetter sem tarthatta meg szolgálati komolyságát.

De térjünk a derült intermezzóról ismét a komoly dologra vissza. Miután Dembinski Tisza-Füreднél elvesztette a főparancsnokságot, Kossuth választása Vetterre esett, kit egy országgyűlési határozat március elején kivételesen altábornagygyá és egyúttal az összes magyar hadsereg főparancsnokává nevezett ki. Mint ilyen, készítette el a tervet Tisza-Füreden át a gyöngyösi úton Pest ellen történendő támadás megújítására, e mellett a további hadműveletek folytatását a Tisza bal partján egy Cibakházánál, a vasúti vonal ellen történendő tüntetéssel összekötve. Vetter terve alapjául Dembinski főeszméje szolgált, csak a folytatásban tért el tőle. E terv ellen egy

másik állíttatott föl, mely szerint a tüntetés Tisza-Füredről indulna ki, míg a zöm Cibakházáról nyomulna előre. E terv főképviselője Damjanich volt, ki már 5-ki győzelméről álmodozott és a kit Kossuth is támogatott. Vetter ekkor kijelentette, hogy fentartja tervét és a Szolnokról történendő támadásra nézve minden felelőséget visszautasít. Damjanich tegye meg e hadműveletet önállóan. E tekintetben Vetter hibázott; mert ha már ki volt nevezve főparancsnoknak, terve keresztülvitele mellett kellett volna maradnia.

Erre következtek a menetek és ellenmenetek, melyek *3 drága hetet* vettek igénybe és a csapatokat hasztalanul fárasztották. Görgey a gyöngyösi úton történendő tűntetés keresztülvitele végett Tisza-Füreden maradt, más csapatok Cibakházára mentek, hová Kossuth is eljött, midőn a tiszai átkelést meg kellett volna kezdeni. Az esti ebédnél Damjanich Vetter jelenlétében kissé hangosan kezdett kérkedni s azt mondá Kossuthnak, hogy másnap osztrák zászlókat és ágyúkat fog neki hozni stb. E nyilatkozatokat Vetter maga, mint főparancsnok előtt, tapintatlanoknak tartotta. Damjanich másnap a Tisza jobb partjára vonult seregével, sűrű köd borította az egész síkságot. Minthogy Damjanich az előnyomulással sokáig késett, Vetter azt üzentette neki, induljon előre és támadjon, Damjanich azt válaszolta, hogy a köd minden kilátást eltakar, nem tudja, mi van előtte. Ismét hosszabb idő folyt le és Vetter ismét sürgetve felszólíttatta őt a támadásra. Ekkor Damjanich kijelentette, hogy azt nem teheti; mert az egész osztrák főhadsereg áll előtte. Vetter erre parancsot adott a visszavonulásra, mely a hídon át oly gyorsassággal történt, hogy több honvéd s huszár a Tiszába veszett. Az, a ki Damjanich előtt állott, Jellachich volt. Erre aztán Vetter tervet fogadtatott el, és valamennyi hadtest ismét Tisza-Füredre ment.

Vetter és Damjanich közt, a cibakházi eredménytelen hadművelet után, feszültség állott be, minek komoly következései lettek. Midőn Vetter Tisza-Füredre jött, hogy a főparancsnokságot tényleg átvegye, az összes hadtest- és hadosztály-parancsnokokat jelentéstételre hívta össze, és kijelentette ellőttük, megemlékezvén a Dembinskivel történtekre, hogy feltétlen engedelmességet vár tőlük. Egyúttal a következésekre is rámutatott, ha valamelyiknél az ellenkezőt tapasztalná. Ekkor Damjanich előlépett és szolgálatellenes megjegyzéssel, mely azzal kezdődött, hogy ő is tábornok, igen kellemetlen jelenetet idézett elő. Vetter el akarta Damjanichot fogatni, de Kossuth, ki Tisza-Füreden volt, közbevetette magát. A fölindulás következtében Vetter erős epelázba esett és Debrecenbe kellett őt szállítani, hol eleinte élet-halál közt lebegett és két álló hónapig volt beteg. Görgey vette át ekkor ideiglenesen a főparancsnokságot és a hadműveleti tervet Tisza-Füredtől egész Komárom fölmentéséig szerencsésen keresztül is vitte. E sikerek után Vetter önként lemondott a főparancsnokság átvételéről és hogy a közvéleményben ne terjed-

hessenek el téves föltevések, a kormány a következő nyilatkozatot tette közzé a «Közlönyben»: «Minthogy Vetter altábornagy úr még március második felében, az összes magyar hadsereg főparancsnokává neveztetett ki, azonban a főparancsnokságot a hadjárat folytatása alatt nem viselte, a kormány kötelességének tartja kijelenteni, hogy ez nem azért maradt el, mintha az altábornagy úr vonakodott volna e fényes föladatot elvállalni, vagy talán a kormány bizalma csökkent volna, hanem egyedül azon sajnálatos okból, mert az altábornagy úr a tiszai átkeléskor meghűlés következtében súlyos betegségbe esett és élete hosszasb ideig veszélyben forgott. A kezdett hadműveleteket azonban e szerencsétlen eset miatt a haza érdekében természetesen beszüntetni nem lehetett. A kormány kötelességének tartotta, ezt azon hozzáadással nyiltan kijelenteni, hogy az altábornagy úrnak még a legválságosb időben is tanusított tántoríthatatlan hűségét, melylyel a haza szent ügye iránt viseltetett, hálásan ismeri el és a benne helyezett további bizalmat a főparancsnokság átruházása által, melytől az ország alsó vidékei biztonsága függ, ép annyi örömmel tanusítja, valamint az altábornagy úr készségét is elismeri, melylyel a helyre és hivatásra való tekintet nélkül szolgálatait tökéletes határozottsággal a haza szabadságának szenteli. Kelt Pesten, 1849 június 14-én. Kossuth Lajos, kormányzó, Görgey Arthur, hadügyminister».

Vetter a déli hadsereg főparancsnokságát kapta s egy Szegedről kezdendő támadási tervet készített és Hegyesnél egy csatában, a melynél Guyon mint hadosztályparancsnok is kitűnt, a bán hadtestét annyira megverte, hogy ez csak Titelnél gyűlekezett újra. Vetter Péterváradot fölmentette és egész a titeli síkságig nyomult elő. Midőn Görgey hadtestével Aradra érkezett, Vetter Radnán volt, itt Görgeytől írásbeli meghívást kapott azon aradi haditanácsba, melyen a világosi fegyverletétel határoztatott el. Vetter a meghívást félretette, és helyzete helyes fölfogásában, mint volt cs. kir. törzstiszt, azt gondolta, hogy személyes biztonságáról kell gondoskodnia, és mivel már nem mehetett külföldre, egész 1850. évi május haváig Magyarországban elrejtve maradt, s ekkor mint R . . . grófnő inasa átöltözködve indult veszélyes útjára Hamburg felé, hová Bécsen át szerencsésen meg is érkezett. Rövid itt időzés után Párisba ment és utóbb állandóan Londonban telepedett meg, hol élénk politikai élet pezsdült fel, mihelyt Kossuth Lajos Kis-Ázsiából oda érkezett.

Természetes és a nemzetek életében mindig ismétlődő jelenség az, hogy a trónjaiktól megfosztott fejedelmek és emigránsok bárminő politikai színezetűek legyenek is, a száműzetésben azzal foglalkoznak leginkább, hogy ügyüket érvényre emeljék, vagy fölkelés által hazájukban vagy valamely nemzetközi összeütközés közbejötte által. Mint tudjuk, Kossuth erre ismételve igyekezett és Vetter azokhoz a kiváló menekültekhez tartozott, kik hozzá csatlakoztak és őt támo-

gatták. Így találjuk Vettert 1859-ben egy úgynevezett olasz-magyar légió fölállításával elfoglalva Nolában és 1866-ban egy porosz-magyar légió fölügyelői minőségben Neisseben.

Az alkotmány helyreállítása után Vetter elérkezettnek látta az időt, hogy minden ellenségeskedéssel felhagyjon Ausztria ellen, felhasználta az általános amnestiát és 1867-ben visszatért hazájába. Eleinte Pozsonyban élt, utóbb Pestre költözködött. Itt neki mérvadó oldalról kilátásba helyeztetett az újonnan fölállítandó Ludoviceum igazgatósága, de mi erről, noha akkor a m. kir. honvédelmi ministeriumban voltunk alkalmazva, mitsem tudtunk. Azonban bizonyos, hogy ez állás átvételével katonai rangjának is karöltve kellett volna járnia. Andrássy Gyula gróf mint szakértőt, meghívta Vettert abba a bizottságba, mely elnökségünk alatt a magyar királyi honvédség fölállításának előmunkálataival volt megbízva, és ebből azt lehetett feltételezni, hogy Vetter szolgálatai talán igénybe fognak vétetni. Andrássy gróf mindent elkövetett, hogy Klapka tényleges szolgálatbani alkalmazását mint cs. kir. tábornokét kieszközölje, de hasztalan, mert a király kijelentette, hogy tekintettel arra, miszerint Klapka porosz részről részt vett az 1866-ki hadjáratban, ez a cs. kir. hadseregnél lehetetlen. E kijelentés után az 1848–49-iki honvédtábornokok újra alkalmazása elesett. Élete utolsó éveit Vetter barátai és tisztelői körében tölté, kiknek mély bánatára 1882 július hó végén erősen hányatott életétől 78-dik évében megvált.

Gelich Rikhárd

ADALÉKOK

AZ 1848—49-ki MAGYAR FÜGGETLENSÉGI HARC TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A forradalom előzményei.

A nagy esemény, mely az Orleansok monarchiáját köztársasággá alakította át, valóságos varázslat volt, mely minden vérontás nélkül huszonnégy óra alatt ment végbe Párisban s nagy horderejű következményeket vont maga után egész Európára nézve.

Nagy tévedés IX. Pius pápát részesíteni ama megtiszteltetésben, mint némely hizelgő író megkísérlette, mintha ő adta volna a lökést az 1848-iki reformokra.

I. Piustól (1422.) IX. Piusig (1847.) szabadelvű eszmék bizonyára egyiknek sem jutottak soha még csak eszébe sem. IX. Pius első léptei megválasztatása után ugyan jobb időket engedtek remélni. Egyébiránt az ő jelentéktelen reformátori kezdeményezései ama kor-

szakkal esnek össze, midőn már az egész európai continensen élénk politikai öntudat kezdett nyilvánulni a szabadságra törekvő nemzetek között. IX. Pius, bár szelidebb lelkületű mint elődei, mint a katholikus egyház feje hajszálnyira sem tért el a hierarchiai hagyományoktól és az irányában táplált remények, hogy politikai reformokat fog államában életbe léptetni, kellemetlen csalódásnak bizonyultak. A nagy politikai rázkódásokra földrészünkön az 1830-ki francia forradalom adta meg az első jelt. Ez időtől kezdve 1847-ig a politikai szellem új áramlata vett erőt a franciákon, melyet a nemzeti sajtó folytonos izgatottságban tartott s hatalmasan táplált.

A politikai zivatar végig vonult egész Európán s legelőbb Párisban tört ki a forradalom vihara 1848 február 24-én. Orkánszerű gyorsasággal tombolt aztán végig a viharos mozgalom Olaszországon Ausztrián, Magyar- és Németországon.

Ha felvetjük a kérdést, mik lehettek az okok, melyek az emlékezetes 1848. évben eme nagyszerű politikai és társadalmi mozgalmakat előidézték, feleletül adhatjuk, hogy a nemzetek ellenállhatlan vágya politikai és polgári szabadság után, valamint nemzeti önállóságra. Ez a két alapelv volt az, mely a népeket egyidejüleg megragadta s ama nagy politikai mozgalmakra ösztönözte. Ha e két tételt egybefoglaljuk, következőleg fejezhetjük ki magunkat: «politikai és polgári szabadság, mint egyenjogosítás nem csak minden egyes individuum, de egyszersmind az egész nemzet számára».

Ennek következményei lettek a háborúk Schleswig-Holsteinban, a villongások Luxemburg-Linburg miatt; mert Németországban nem csupán politikai szabadságra törekedtek, hanem egy egységes Németországot is akartak felállítani. Hasonló természetűek voltak a mozgalmak Milanóban, Velencében, Rómában, Nápolyban, Florencben, Modenában stb., de leghatározottabb jelleget öltött az osztrák monarchia államaiban, hol az önkényuralom a legszigorúbb büntetésekkel sujtotta a politikai szabadság és öntudatosság minden felcsirázó gondolatát, e mellett azonban a legkönnyelműbben és a legnagyobb lelkiismeretlenséggel pocsékolták az állam vagyonát, szembeszökően dédelgették a corruptiót s a legszemtelenebbül gyakorolták a nepotismust. Egészen ezt az uralkodási módot folytatták a rokon fejedelmek is (az osztrák-habsburg-lotharingiai dynastia család tagjai) a szerencsétlen olasz államokban.

Politikai kiskorúságról tanuskodott az a körülmény, hogy Németország, Olaszország és Ausztria népei alig nyervén el politikai szabadságukat, már it nemzetiségi harcokba keveredtek. Ugy látszik, elfeledték ama történelmi példákat, hogy csak a tényleg kivívott politikai szabadság képes a nemzeti önállóságot biztosítani. Hiszen az oroszok nemzeti önállóságuk daczára kétségtelenül a legnagyobb rabszolganép egész Európában.

Ha valamely nép szellemi és anyagi fejlődéséről van szó, a nem-

zetiség elve kétségtelenül hatalmas tényező, de sohasem lehet főmomentum a politikai szabadság kivívásánál.

Az európai fejedelmek, kiknek trónja az 1848-ki politikai mozgalmak következtében összeomlással fenyegetett, alkalmas módot találtak a népek nemzeti önállóságra törekvésében arra, hogy a vihar hatásait elhárítsák, s a nemzetiségi szédelgést dynastikus előnyökre ügyeson kizsákmányolják. Így a porosz király rögtön pártállást foglalt Schleswig-Holstein mellett, s egyúttal Posen ügyét is támogatta a frankfurti parlamentben. Tökéleteeen el is érte célját, a midőn egy részről elterelte az ellenséges hatalmat államaitól, másrészről pedig egyenetlenséget és szakadást idézett elő.

Ott látjuk továbbá az 1844-ki eseményeket a galiciai nemesség és parasztság közt, melyek az atyáskodó osztrák kormány tudtával insceniroztattak. Ugyanezeknek ismétlődését találjuk Csehországban a csehek és németek között s Magyarországon a szerbek, horvátok, oláhok, tótok, és szászok felbujtogatásában a magyarok ellen.

A bécsi udvari kamarillának egészen kívánsága szerint sikerült ez az ármányos nemzetiségi manöver, mint a következmények megmutatták.

Mindjárt, a mint a népek kölcsönösen háborút viseltek egymással, megtette a mindig tevékeny európai reactió az első lépést a kivívott alkotmányos szabadságok aláásására. Mint a történelem tanítja, a népeknek a politikai szabadságra irányuló minden felkelése mindenkor a nemzetiségi törekvések ellenhatása miatt semmisült meg. Feledték, hogy a francia nemzet minden gyümölcsét elvesztette nagy forradalmának; mert többre becsülte a nagy hangú «grande nation» kifejezést a «szabadság és egyenlőség» jelszónál. A francia hadsereg számos győzelmet aratott ugyan I. Napoleon alatt, halhatatlan hírnevet szerzett magának, ámulattal és csodálkozással töltötte el a világot, hős tettei azonban nem vívtak ki politikai szabadságot.

Midőn végre a franciák győzhetetlen tábornokaik geniális vezénylete alatt egész Európát leigázással fenyegették, az uralkodó fejedelmek, miután stoikus egykedvűséggel s megadással a kérlelhetlen sorsban tűrték a számtalan megaláztatást, melyekben a vakmerő és szerencsés «korzikai» részeltette őket, közös fellépésre egyesültek a bitorló és kalandor ellen (mint Napoleont nevezni szerették), a midőn egyesítették hadaikat s le is győzték őt, a lipcsei és waterlooi csatatéreken, természetesen nem annyira lángészszel, mint inkább hadseregeik roppant számával és gyalázatos árulással.

A legyőzhetlen halálos ellenséget, mint mondák, végre elnyomta a tömeg, a szövetségesek megtartották bevonulásukat Párisba. Évekig gyászolták a barátok a modern caesar legyőzetését, a népek azonban, melyek vér- és pénzáldozatokkal vívták ki a dynastiáknak a győzelmet, nem kapták meg a kilátásba helyezett politikai szabad-

ságot, sőt újabb súlyos adókat követeltek tőlök s a kormányok minden módon növelték az államterheket.

Tagadhatlan, hogy a nemzetiség az a kötelék, mely a nép egyes tagjait egymással összekapcsolja, ez egyszersmind a biztosíték minden egyes individuum áldozatkészségét és elszántságát illetőleg, hogy a haza jogaiért és szabadságáért sorompóba áll; ez azonban inkább a szív dolga, míg a szabadság utáni politikai törekvés az ész tárgya marad. Minden gyakorlati dolog észszerű alapon nyug-zik a világon s így a szabadság is.

Azért mind ama népek, melyek 1848-ban a nemzetiség révén rohantak háborúba, ismét az absolutismusnak estek áldozatul; mert annyira rövidlátók voltak, hogy a helyett, hogy politikai szabadságért küzdöttek és ezt biztosították volna, nemzeti egységre törekedtek.

De dacára az erőszakos elnyomásnak s a zabolátlanul űzött despotismusnak, nem maradt tartós hatás nélkül az 1848-ki népfelkelés. Lassankint újra feléledt az alkotmányos reformok utáni vágy s a nemzetiségi áramlatok is egyre élénkültek. Végre III. Napoleon, Viktor Emánuel és Cavour gróf léptek sorompóba az elnyomott népek mellett. Ennek aztán az 1859-ki háború Francia- Olaszország és Ausztria közt lett következése, mely az utóbbi államra nézve szerencsétlenül ütött ki s Lombardia elvesztésével ért véget. A régi versengés a németországi hegemoniáért és a német koronáért az osztrák-porosz-olasz háborút idézte elő, melyért Ausztria a königgrätzi csata elvesztése után Velence átengedésével lakolt meg. Mindkét háború az osztrák monarchia felbomlását vonja maga után, ha béke nem jő létre. Végre 1870-ben kitört a hajánál fogva előrángatott háború a spanyol trónöröködés miatt Francia- és Németország között, mely dacára a francia hadak hősies önfeláldozásának és vitézségének, az ellenség túlnyomó ereje és jobb vezénylete következtében rendkívül hátrányos és megalázó kimenetelű lett Franciaországra nézve. Auszria nagyon kétértelmű politikai szerepet játszott e háború előtt és alatt, miként Gramont herceg akkori bécsi nagy követ s a háború kezdetén francia külügyminister állítja. Grammont úgy látszik képes bebizonyítani, hogy az osztrák kabinet legalább is fegyveres semlegességet igért Franciaországnak e háborúban, míg gróf Beust akkori osztrák külügyminister megcáfolja ez állítás valódiságát. Mi ama nagy előkészületek után, melyeket Ausztria az ellenségeskedések megkezdése előtt tett, csaknem meg vagyunk győződve, hogy Grammont herceg igazat mondott.

Európa térképe nagy változást tüntet fel 1859 óta. Olasz- és Németországban több fejedelem elvesztette tartományait, melyek részint az olasz, részint a porosz király uralma alá mentek át. Egész Olaszország egy egységes nagy királysággá alakult II. Viktor Emánuel alatt s Németország egy egységes nagy császár-

sággá I. Vilmos porosz király alatt. De nemcsak Olasz- és Németország látott hasznot eme háborúkból, hanem Asztria uralkodója is belátta elvégre annak szükségét, hogy alkotmányos szabadságot adjon államainak, melyet Török- és Oroszország kivételével már Európa összes államai élveznek.

Valószínűleg elmultak azok a nehéz idők, midőn egy-egy felfuvalkodott aristokrata, mint pl. Schwarzenberg «canaille»-nak címezgethette a népet, vagy egy másik minister, a ki azt merte mondani, hogy: «A nép problematikus fogalom, megfoghatlan phantom, melynek létéről senki sem szerezhet fogalmat magának». 1848 óta tudják csak a dölyfös urak, mire képes a nép s minő erő lakik benne, azért tanácsos résen lenni a kormányoknak s az uralkodóknak.

Az osztrák koronatartományokban annyira megcsonkították az uralkodók lassankint a szabadabb rendi alkotmányt, hogy úgyszólván mi sem maradt belőle mint a látszat, a népet pedig a legtisztább absolutismussal ajándékozták meg, mely nagyon kényelmes volt ugyan az uralkodókra, de szerfelett súlyos és megszégyenítő a kormányzottakra nézve. A nép a tartományi alkotmány eltörlése következtében teljesen védtelenül állott a korlátlan fejedelemmel szemben, ki tetszése szerint dictálhatta a törvényeket s azok szerint uralkodhatott. A tartományok lakossága idővel növekedett, a városok értelmiség ipar, növekvő jólét által nagyobb fontosságot és befolyást nyertek. A nép lassankint rá kezdett unni az önkényes, természetellenes politikai korlátoltságra, egyre élénkebb lett a politikai és polgári szabadság utáni vágy.

E napról-napra mindinkább nyilvánuló alkotmány utáni törekvésekkel szemben nem érezte többé elég erősnek magát az ósdi absolutistikus kormányforma s így 1848-ban is kénytelen volt az osztrák kormány, mint más országokban már korábban történt, szabadabb alkotmányt adni népeinek. Miután azonban idegen (orosz) segélylyel, fegyverhatalommal s a reactionarius párt közreműködésével elfojtattak a politikai mozgalmak, minden irányban kezdetét vette ismét a megszokott játék: a megadott szabad alkotmány visszavétetett s teljes dicsfényében helyreállittatott az absolutismus.

Ez esztelen kormányzást oly virtuositással űzték Ausztriában, hogy az 1859-ki háború kitörése előtt a despotikus kormányforma már ismét teljes virágzásban állott De az osztrák és a magyar nemzetek üdvére rég megérdemlett megalázás által állt boszút a nemezis Solferinonál és Königgrätznél s kényszerítette az uralkodót, hogy alkotmányos kormányformát adjon népeinek, a mi aztán 1867 óta az egész monarchiában életbe is lépett.

A királyok és kormányaik minden kisérlete, hogy a magyar nemzet ősi alkotmányát megváltoztassák vagy épen eltöröljék, hajótörést szenvedett a magyar törvényhozók állhatatosságán; mert okultak a többi koronatartományok példáján s óvatosak voltak. Csak midőn

az uralkodó birodalma többi tartományainak is szabad alkotmányt adott, merhettek a magyarok saját alkotmányukon korszerű reformokat eszközlésbe venni.

Az 1847-ki országgyűlés kezdette meg a nagy művet, az 1848—49. évben szép sikerrel folyt tovább a munka; erre ismét 18 évi korlátlan despotismus következett és végre 1867 óta újra megkezdette tevékenységét az országgyűlés s számos fontos és áldásos törvényt hozott, de vajon helyesen tette-e, hogy a personalunió kötelékét feloldotta és több 1848—49-iki fontos törvényt eltörölt, azt a jövő mutatja meg.

Egyetlen országban sem lépett föl oly nagyszerűen s nem mutatott fel oly nagyhorderejű következményeket az 1848-iki forradalom, mint Magyarországon.

Németországban minden esetre volt elég okos ember, kik megpróbálták egységet és összefüggést önteni a forradalomba s szilárd kormányt léptetni életbe, de hiányzott nálok a közös szervező. Erőik szétforgácsolódása és egyenetlenkedésük következtében könnyű volt elnyomni a mozgalmat a reactiónak.

Olaszországban komoly jelleget öltött a forradalom, a mennyiben Károly Albert király is csatlakozott hadseregével együtt a mozgalomhoz, még pedig abban a reményben, hogy talán megvalósíthatja az egységes Olaszország eszméjét. Később kétkedni látszottak az olaszok, képesek lesznek-e idegen segély nélkül megoldani ezt a feladatot, s bár forradalmaikban nem volt hiány a dicső tettekben, mint pl. Róma védelménél s a kis piemonti hadseregnek egész az Ecsig történt diadalmas előnyomulásánál: az egyesítés nagy műve mégis későbbi éveknek lőn fentartva. A mi 1848-ban nem sikerülhetett, részben 1859-ben Cavour minister és 1860-ban Garibaldi és az 1866-ki háború érte el, Olaszország egysége Viktor Emánuel alatt, ténynyé lőn s Róma a birodalom fővárosává emelkedett.

De sehol sem lehetett látni oly hirtelen és oly hatalmasan kifejlődni s szervezkedni a forradalmi mozgalmat, sehol sem lépett annyi talentomos férfi elő, hogy vért és életet áldozzon a haza szent ügyéért, sehol sem ragad ott oly egységesen és oly áldozatkészen az egész nemzet fegyvert az ország jogaiért és szabadságáért, mint Magyarországon 1848-ban.

Elvitázhatatlanul hősies küzdelem volt ez, ha meggondoljuk, hogy csak $5^1/_2$ millió magyar folytatta a háborút 10 millió más nemzetiségű belföldi lakos és két nagy hatalom, osztrák és orosz ellenében, míg végre ellenségei óriási túlereje s az árulás mázfél évi hősies kitartás és önfeláldozás után diadalmaskodott rajta. Ha nem is állott még akkor a magyar nép a cultura olyan magas fokán, mégis bírt annyi politikai képzettséggel s különösen hazaszeretettel, hogy megértse, miszerint 800 éves kiváltságainak és az ország területi épségének megőrzése legszentebb kötelessége.

A magyar forradalom sikerétől függött nemcsak Ausztria és dynastiájának fennállása, de egész Európa megérezte volna hatását s valószínűleg Német-, Olasz-, sőt Lengyelország politikai helyzete is megváltozott volna általa.

Nagyon tévedne, a ki azt képzelné, hogy a magyar nemzet 1848-ki felkelése az osztrák dynastia avagy annak kormánya ellen irányult, vagy pedig alkotmányos demokrata avagy épen republikánus irányzat miatt tört ki. A magyar forradalom semmiben sem hasonlított a franciához vagy a németországihoz. Ép oly kevéssé sarkalt amaz eszmén, hogy demokrata forradalmat idézzen elő vagy épen nemzetiségi harcot provocáljon.

A magyarok alkotmányuk csonkítatlan fentartásáért viseltek háborút, mely számos és fontos szabadságokat biztosított számukra, melyeket királyaik nagyon is gyakran megsértettek. A magyar nemzet nem azért ragadt fegyvert, hogy háborút viseljen királya ellen.

Miként föntebb említettük, a magyaroknak az a kemény sors jutott, hogy nemcsak az egyesült osztrák-orosz hatalommal fel kellett venniök a harcot, hanem benn az országban is küzdeniök kellett ama néptörzsekkel, melyekkel addig békében és barátságban éltek.

E néptörzsek, mint a horvátok, szerbek, oláhok, szászok és tótok a legőszintébb hódolatot és odaadást szinlelték a dynastia iránt, hogy annak védszárnyai alatt annál nagyobb biztossággal szállhassanak szembe a magyarokkal. Pedig saját történetök a korábbi századokból megtaníthatta volna őket, hogy az udvari párt mint hajdan, most is csak eszközül fogja felhasználni őket, és óhajaik megvalósulását sohasem remélhetik. Az osztrák hatalom kezelői époly mérvű képmutatás által lelkesítve látszólag elfogadták a néptörzsek szószólóinak követeléseit, hogy a magyar felkelés elfojtása után a legyőzöttekkel hasonló sorsban részesítsék azokat is.

S valóban úgy történt! Mert alig jelentette Paskievics orosz tábornagy a világosi fegyverletétel után legkegyelmesebb urának, a cárnak e tényt, emez örökké emlékezetes szavakkal: «Magyarország Felséged lábai előtt fekszik!», alig adta át Klapka tábornok Komárom várát az osztrákoknak s alig elégítette ki magát a boszúvágy az átkos emlékű október 6-án: midőn az osztrák kormány a horvátok, szerbek, oláhok, szászok és tótok hűségét a magyar kormány alatt addig élvezett kiváltságaik eltörlésével jutalmazta s Bach akkori belügyminister oda nyilatkozott a hozzá menesztett küldöttségek előtt, hogy «ők csupán az ő felsége jogara alatt élő többi nemzetekkel leendő egyenjogusításra tarthatnak igényt».

II.

A volt cs. kir. katonatisztek résztvevése a szabadságharcban.

Mielőtt e nagyszerű szabadságharc főbb mozzanatainak vázolásához fognánk, helyén lesz némi megjegyzéseket előre bocsátanunk

az 1848-ban Magyarországon állomásozott cs. kir. csapatok és tisztikar viszonyairól, a mennyiben nemcsak sok katonaviselt embernél, de a nagy közönségnél is az a balhiedelem uralkodott, hogy az a tisztikar, mely 1848—49-ben belevonatott a nemzeti háborúba, jogosan bélyegezhető meg a szökevény, hitszegő és áruló nevekkel s teljesen megérdemelte a sorsot, mely Magyarország leveretése után érte. Megkisértjük eme vádakat valódi értékükre leszállítani.

Mindenek előtt hivatkoznak az összes katonaságnak szóló fő törvényre, mely így hangzik: «A katona minden rangkülönbség nélkül engedelmeskedni tartozik felebbvalói stb. parancsának». Minthogy e tételt senki sem vonhatja kétségbe, kérdjük azoktól, kik oly készségesen sujtanak bennünket, azaz az 1848-ban Magyarországon állomásozott cs. kir. csapatok tisztikarát kárhoztató itéletökkel: vajon e tisztikar köteles volt-e vagy nem engedelmeskedni az ő felsége, mint legfőbb hadúr által kiadott parancsoknak, bármily nehezére is esett az engedelmesség? Vagy feltehették talán rólunk a ki ján rágalmazók, hogy hiányzott nálunk a katonai közszellem, mely az összes cs. kir. hadseregben mindig uralkodott és uralkodni fog s hogy felebbvalóikkal együtt politikai meggyőződésből csatlakoztunk a nemzetiségi villongásokhoz s a magyarok politikai szabadság utáni törekvéseihez?

E képtelen felfogás szerint a Magyarországon levő tiszti, sőt tábornoki karnak is már a politikai mozgalom kitörése előtt titkos összeesküvésekbe kellett volna bocsátkoznia, a mit ugyan a legelvetemültebb intrigáns sem lenne képes bebizonyítni, mert ily becstelen tettre egyetlen cs. kir. tiszt sem volt képes.

Az akkor Magyarországban állomásozott 21 gyalog zászlóalj és 60 huszáreskadron tisztikara ragaszkodásában uralkodójához s a dynastiához, az esprit de corps-hoz, szolgálati köteleségeinek teljesítésében, erkölcsiségben s odaadásban a közös haza és császár iránt teljesen egyenlő volt a többi hadsereggel, melynek szerencséje volt Radetzky tábornagy alatt harcolhatni. Mert mi is, kik a felkelő rácok ellen harcoltunk, meg voltunk győződve az ügy igazságos voltáról s midőn a legfelsőbb akaratot végre hajtottuk, reméltük, hogy a csatatéren, mint bajtársaink, mi is dicsőséget, becsületet és borostyánt fogunk aratni.

Hogy eme hizelgő várakozásaink teljesedésbe nem mentek, sőt nem sokára két ellenséges táborra szakadt a hadsereg, azt valóban nem a tisztikarnak, hanem egyedül az akkori osztrák kormánynak és egy bizonyos bécsi pártnak lehet bűnül felróni, melyek nem bírtak elég erélylyel és bátorsággal a népmozgalom első symptomáit, ha szükség, fegyveres erővel is elfojtani.

E megjegyzések előre bocsátása után vegyük szemügyre kissé az események lefolyását, melyek a tisztikart akarata ellenére résztvevésre kényszerítették a forradalomban.

Ő felsége nem csak egy Ausztriától teljesen független, önálló magyar ministeriumot, hanem Mészáros tábornok személyében egy minden praerogativával ellátott hadügyministert is nevezett ki, a Magyarországban fekvő összes katonai csapatokat minden nemzetiségi különbség nélkül ennek parancsai alá helyezte és elrendelte, hogy a magyar királysághoz tartozó és ott állomásozó ezredek letegyék az esküt a magyar alkotmányra.

Ezek mind tagadhatlan tények.

De mi nem bírhattunk természetesen tudomással akkor ama cselszövényekről, melyeket egy bizonyos párt, az úgynevezett udvari kamarilla, mindjárt a magyar ministerium felállítása után megindított annak tevékenysége ellen. Ezek a lelkiismeretlen emberek, úgy látszik már 1848 május havában el voltak határozva inkább feláldozni a Magyarországon fekvő hadsereget, semhogy az absolut monarchia helyreállítására irányuló szándékaikról lemondjanak. Mint később látni fogjuk, nem sokára megkaptuk az erre vonatkozó bizonyítékokat.

A politikai mozgalom megindultakor e történelmi adalékok írója alezredes s a 37. magyar gyalog sorezred 3. zászlóaljának parancsnoka volt, mely sorezred a nagyváradi ujoncozási kerületben feküdt őrségen.

1848. március havának egyik napján Tallián főhadnagy egy falragaszszal lépett a zászlóalj irodájába, s kért bennünket, olvassuk el. Főtartalma amaz ismert 12 pontra vonatkozott, melyeket a magyar nemzet jogosan hitt követelhetni királyától, s melyeknek teljesítését bizton várta is. Átolvasás után azon megjegyzéssel adtuk vissza az iratot hozójának, hogy ily politikai mozzanatok bennünket, cs. kir. tiszteket egyáltalában nem érdekelhetnek

E falragasz mindamellett bő anyagot nyujtott nekünk aggodalmas reflexiókra.

Biharmegye, a legnagyobb az egész országban, fővárosával együtt a leghatározottabb oppositiót fejtette ki a bécsi kormánynyal s a magyar udvari kancelláriával szemben; s nagyon sok dolgot adott a királyi biztosoknak is. Az 1848-ik márciusi napokban nagyon érthető volt tehát, hogy a városban a legnagyobb izgatottsággal várták a tudósításokat Pozsonyból, hol akkoriban az ország gyűlés még üléseit tartotta, várták a kért politikai szabadságok megadásának hírét. Minthogy pedig ez elég sokáig váratott magára, egyre nőtt az elkeseredés a bécsi kormány ellen, s nem hiányzottak az ellenséges tüntetések és heves kitörések ellene.

Végre március 26-án megérkezett az örvendetes hír Nagyváradra: V. Ferdinánd király megadta a nemzetnek az általa kért összes politikai szabadságokat és Batthyány Lajos grófot bízta meg egy független felelős ministerium megalakításával. Leírhatatlan volt az öröm, melylyel a hevesvérű nagyváradiak s az egész megye lakos-

sága e hírt fogadták. Kivilágítás, díszlakomák, fáklyásmenetek, táncvigalmak, küldöttségek által vitt hálafeliratok érték gyorsan egymást.

A tisztikar, noha kívül állott a politikán s az itt lezajlott eseményeken, melyeknek szemtanuja volt, szintén csak nehezen fojthatta el rokonszenvét, hogy a mennyire sajátságos helyzete megengedte, a maga részéről is szerencsét kívánjon az uralkodó által a közös hazának megadott szabadsághoz.

Az új aera következő pontjainak azonban bizonyos visszahatást kellett gyakorolniok a jövőben a magyarországi cs. kir. csapatokra: 1. A nemzetnek felelős önálló ministeriuma s ennek kebelében egy az osztráktól nem függő külön hadügyministere; 2. a nemzetőrség felállítása az egész országban és 3. a Magyarországban fekvő magyar ezredek eskütétele.

Természetes, hogy az eme vívmányok folytán beállott politikai convulsióknak szükségképen kínos helyzetbe kellett hozniok a katonaságot. És szabad legyen itt felvetnünk a kérdést, minő utasításokat bocsátott ki e válságos pillanatokban az osztrák hadügyminister a parancsnokokhoz, hogy intse és óvja a csapatokat s vezetőiket hamis rendszabályoktól, melyek compromittálhatták volna őket? Erre, fájdalom, azt kell válaszolnunk, hogy a főparancsnokoktól kezdve a legalantasabb tisztig, senki sem kapott határozott miheztartási parancsokat a cs. kir. osztrák hadügyministertől, mely ily mozgalmas időben irányadóul szolgálhatott volna mindnyájunknak. Egyesek azonban kaptak ugynevezett titkos parancsokat, részint közvetlenül Bécsből, részint a budai főparancsnokságtól, melyek a magyar ministerium rendeleteinek végrehajtását vagy egészen megtiltották, vagy azoknak elnapolását hagyták meg.

Igy pl. rendeletileg meghagyta nekünk a magyar királyi hadügyminister, hogy 1. a zászlóalj haladéktalanul letegye az esküt az alkotmányra; 2. az összes fegyver- és felszerelési készletet a bihari nemzetőrségnek szolgáltassa ki; 3. annyi főbb- és altisztet engedjen át betanítókul a nemzetőrségnek, a mennyit a szolgálat hátránya nélkül nélkülözhet; 4. a lőgyakorlatokhoz szükséges töltényeket kiszolgáltassa; 5. a császári sast az összes katonai épületekről eltávolítsa s a magyar címerrel helyettesítse; 6. őrházakat, kapukat és korlátokat sárga-fekete szín helyett a magyar három színnel festesse be.

A magyar hadügyminister közvetlenül a zászlóaljparancsnoknak küldötte meg e rendeleteket, de mint fentebb megjegyeztük, a budai főhadparancsnokságot is értesítette róla; miután ez, valamint a Magyarországon elhelyezett összes hadcsapatok és parancsnokok minden nemzetiségi különbség nélkül legfelsőbb parancs következtében a magyar ministeriumnak voltak alárendelve.

De az osztrák hadügyminister és a budai főhadparancsnokság gátakat igyekeztek emelni a magyar hadügyminister parancsai elé, vagy legalább élőket akarták venni és végrehajtásukat késleltetni, a

midőn azt a titkos utasítást intézte a zászlóaljparancsnokokhoz, hogy 1. a zászlóalj eskütételét illetőleg további parancs várandó Budáról; 2. a fegyverek és felszerelési cikkek kiszolgáltatása egyáltalában nincs megengedve, minthogy azok az ezred Lembergben leendő szaporítására szükségesek (a mi egészen helyén is volt); 3. a sas eltávolítása s a színváltoztatás az őrházakon stb. határozottan megtiltatott. Egyedül a nélkülözhető felsőbb és altisztek átengedése a nemzetőrök oktatására engedtetett meg bizonyos megszorító feltételek alatt.

Az egymásnak ellenmondó intézkedések által mi természetesen nem kis zavarba jutottunk; nem csak azt nem tudtuk, melyiknek engedelmeskedjünk a két legfőbb katonai hatóság közűl, de sajnálatos összeütközésbe is jutottunk a polgári hatóságokkal, melyek a magyar ministerelnöktől azt az utasítást vették, hogy a nemzetőrséget haladéktalanul szervezzék és odahassanak, hogy a 37. gyalogezred 3. zászlóalja esküt tegyen le az alkotmányra. Annyira ment a dolog, hogy a lakosság, miután mi a fegyverek és lőkészletek kiszolgáltatását következetesen megtagadtuk, erőszak alkalmazásával kezdett fenyegetni bennünket. Szerencsére a fenyegetésnél maradt a dolog, s így meg lőnek kímélve a nagyváradiak a szomorú következményektől.

Miután a fentebbi hadügyministeri rendeletek és titkos parancsok közvetlenül érkeztek hozzánk, praekarius helyzetünkben osztálytábornokunknál, Gläser altábornagynál kerestünk tanácsot és útbaigazítást. Ez a jó úr vállat vont panaszainkra és kéréseinkre eme kevéssé vigasztaló szavak közben: «Kedves alezredes úr, ez ügyben én semmi utasítást nem adhatok, hanem cselekedjék ön úgy, a mint becsületével és lelkiismeretével megegyezőnek találja».

Ez a válasz semmi tekintetben sem volt felbátorító, sőt még inkább növelte zavarunkat.

Még egy jellemző körülményt fel kell itten említenünk, mely már mindjárt a politikai zavarok első stádiumaiban compromittálással fenyegette a katonaság kizárólagos állását.

Első, mit a nemzet új politikai szabadságainak kivívása után tett, háromszínű nemzeti zászlójának kitűzése volt, és hogy hazafias rokonszenvét az ügy iránt megbizonyítsa, mindenki, természetesen a szépnem is, az egész országban háromszínű kokárdát hordott a mellén, csak a katonaság nem.

A tisztikarnak ez a feltünő tartózkodása az uralkodó által szentesített politikai szabadságokban való részvételtől, félre nem ismerhető hidegséget szült a lakosság és a katonaság között, ez később ingerültségig fokozódott s szétrombolással fenyegette az addig fennállott barátságos viszonyokat és társadalmi összhangot úgy, hogy a magyar ministerium indittatva érezte magát előbb Pesten a hadügyministeriumnál alkalmazott tábornokokat, törzs- és főbb tiszteket barátságosan felszólítani, hogy a kokárda viselése által nyilvánosan is fejezzék

ki hazafias érzelmeiket, mi tényleg meg is történt, és nem sokára Ottinger tábornok, Melzer ezredes, Nádassy őrnagy s mások a rokonszenv e jelvényeivel parádéztak a főváros utcáin.

Mint a futótűz terjedt el e kokárda-jelenet híre az egész országban, s egy hét alatt a cs. kir. hadsereg összes tisztjei kokárdát viseltek.

Nagyváradon osztálytábornokunk ment jó példával elő és mi helyőrségi tisztek követtük őt. Az összes dzsidások, huszárok s a gyalogság negyvennyolc óra alatt nemzeti kokárdákkal voltak decorálva, melyeket női kezek gyárszerűleg állítottak elő, s ezzel ismét helyreállott az összhang a polgárság és katonaság között.

Ez a tüntetés foglalta magában a későbbi események legelső csíráját, melyeknek horderejét senkisem láthatta előre, annyi azonban bizonyos, hogy ez a kokárda szolgáltatta nem egy magyar tisztnél az első ártatlan okot arra, hogy az illető nemcsak cs. kir. katonatisztnek, de egyuttal hazafinak is tartotta magát.

Ez időtájban mozdíttattunk mi őrnagytól alezredessé elő s szabály szerint ezredünkhöz Lembergbe kellett volna utaznunk, minek folytán meg is tettük a szükséges lépéseket, kérvényünk eljutott Pfersmann altábornagy ezredtulajdonoshoz, az ezred ezredeséhez s a főhadparancsnokság által a magyar hadügyministerhez. Válasz csak Mészáros hadügyministertől érkezett rá s ez következőleg szólott: «A nádor szükségesnek tartja, hogy a 37. ezred zászlóalja Vetter alezredes parancsnoksága alatt maradjon».

Ily módon lehetetlen volt Magyarországból távoznunk, utódunk elmaradt s mi elválaszthatlanul Magyarország jövő sorsához láncoltattunk.

A hadügyminister ez utolsó határozatának vételével elhatároztuk, hogy minden lelkifurdalás nélkül mindenben engedelmeskedni fogunk a magyar királyi hadügyministernek. A fegyverek és egyéb felszerelési cikkek (ezer dzsida) kiszolgáltattak a nemzetőrségnek, a cs. kir. sasok eltüntek a cs. kir. katonai épületekről, az őrházak, kapuk és sorompók nemzeti színekkel festettek be és május 30-án, V. Ferdinánd magyar király névnapján a polgári hatóságok jelenlétében letette a zászlóalj az esküt az alkotmányra. A háromszínű zászló felhúzatott a várkastély tornyára s este fényesen kivilágíttatott a laktanya.

Nagy öröm uralkodott Nagyváradon a viszonyok e rögtöni fordulata fölött s egyik tüntetés a másikat érte a zászlóalj tiszteletére. S hogy a tisztikar kívánatának megfeleljünk, közbenjártunk Beöthy Ödön akkori főispánnál, hogy a zászlóalj a lázongó rácok ellen indíttassék. A hadügyminister beegyezett a zászlóalj hazafias kívánságába s jul. 7-én 900 főnyi erőben előfogatokon a rác harctérre indult, de csak öt nap mulva érkezett Nagy-Becskerekre. Bechtold báró altábornagy (akkori hadtestparancsnok) ugyanis jónak látta a zászlóaljat előbb Tiszaföldvárra, azután Oravicára, Versecre, majd Verbászra s végre Becskerekre irányítani úgy, hogy a zászlóalj négy napon és

öt éjszakán át, mint őrült utazta be keresztül kasul Délmagyarországot előfogatokon. Csak később tünt ki a hadtestparancsnok ezzel összekötött gonosz szándéka.

Az 1848. év eme szakában, midőn a hadsereg egy része Olaszországban Lombárdia és Velence megtartásáért harcolt, míg a másik résznek a monarchia délkeleti részén a császár és király parancsára az a feladat jutott, hogy a szerb lázadást elfojtsa, kezdtek az ottani csapatok közt az egyet nem értés első jelei mutatkozni, a mennyiben egyes nem magyar ezredek tisztikara a lázongó szerbekkel szemben másképen fogta fel a helyzetet. Ezek a császári kir. tisztek ugyanis úgy gondolkoztak, hogy a villongások elfojtása kizárólag a magyarok, azaz a magyar csapatok dolga s ő hozzájuk nem tartozik.

Ez idomtalan nyilatkozatok, hozzá még az ellenség előtt a táborban, főleg miután Jellachich tábornok ellenségesen lépett fel a magyar kormánynyal szemben, mind szélesebb körökben kezdtek elterjedni s utóvégre rendkívül sajnos szakadást és nyilt harcot vontak maguk után a cs. kir. hadsereg két része közt.

Megkisértjük a hadseregeknél hallatlan tény előidézőire rámutatni, miket jogunk van első sorban okolni a történtekért.

Itt négy főok vehető alapul: 1. az akkori osztrák kormány gyöngesége és erélytelensége; 2. az ismert udvari kamarilla cselszövényei és reactionárius irányzatai; 3. a magyar ministerium és képviselőház tapasztalatlansága s ennek következtében ferde rendszabályai; 4. a zabolátlan (főleg német) sajtó.

Ha kellően fel tudja fogni az akkori bécsi kormány a birodalom helyzetét és mindjárt kezdetben, midőn az első politikai mozgalmak kitörtek, azzal az eszközzel lép fel ellenökben, melyeket a törvény kezökbe adott s azokat Magyarországra is kiterjeszti: csaknem egész bizton fel lehet tenni, hogy Magyarországon, hol semmi előkészület nem történt a felkelésre s a hadcsapatok époly megbízhatók voltak, mint egyébütt; mindjárt az első napokban nyomtalanul eltüntek volna a politikai tüntetések.

Ahelyett azonban, hogy minden időveszteség nélkül erélyes óvrendszabályokhoz nyúltak volna, alkudozásokba bocsátkoztak a mozgalmak vezetőivel, engedményeket tettek, ő felsége az udvarhoz közel álló bizonyos egyének tanácsára megadta a magyarok által kért szabadságokat, és midőn az országgyűlés és a kormány élni akart az új vívmányokkal, felbujtogatta a kamarilla ellenök a magyarokkal eddig békében élő idegen néptörzseket. Ennek szomorú következménye aztán az lett, hogy a néptörzsek fellázadtak jogszerinti kormányuk ellen; a magyar kormány rendkívüli erőszakos rendszabályokat alkalmazott a lázadás elfojtására, a régi hadsereg egy cs. kir. osztrákra és egy magyar királyi honvéd-hadseregre szakadt; megtörtént a politikátlan és célszerűtlen actus, t. i. az 1849. ápr. 14-ki függetlenségi nyilatkozat; az orosz fegyveres beavatkozás; a

világosi katastropha; a magyar hadsereg felosztatása; az október 6-iki aradi gyásznap s Magyarország leigázása.

Mindemez események következményeiért isten és a világ előtt azok az emberek felelősek, kik akkor kezökben tartották az osztrák monarchia sorsát és a kiknek nem volt erkölcsi bátorságuk már 1848. március elején egész elszántsággal fellépni a kiütött forradalom ellen.

A kamarilla titkos működéséről a háború egész folyama alatt elég alkalmunk nyílik szólani.

Ennélfogva a katonatisztek, kiket az a sors ért, hogy abban az időben valamely Magyarországon fekvő hadtestben szolgáljanak, nem árulók, nem szökevények, nem esküszegők s így ártatlanul szenvedték a szigorú büntetéseket s a szomorú sorsot, mely őket éltök fogytáig üldözni fogja, a mennyiben a még életben levők a lelkiismeretlen udvari párt hibája és bűne által feláldoztatván, gyalázatosan megfosztattak katonai pályájuktól, hogy nyomorú nyugdíjon tengessék meg nem érdemlettt szomorú létöket, míg tetszeni fog a mindenhatónak, véget vetni szenvedéseiknek.

VETTER ANTAL.

A BÉCSI TITKOS RENDŐRSÉG BEFOLYÁSA

MAGYARORSZÁG BELÜGYEIRE.

I.

Ha Magyagyország 1848. előtti és mai állását Ausztriával és Bécscsel szemben összehasonlítjuk, a kiegyezés ténye s hazánk törvényes önállásának biztosítása korunk nagy értékű vívmányának fog feltűnni.

Mily nagy volt a bécsi legfőbb udvari titkos rendőrség befolyása élet, vagyon, polgári szabadság és nemzeti jogaink tekintetében, csak a titkos levéltárak őrei tudják.

E viszonyt eddig történetnyomozásunk nem tanulmányozta, nyilvánosságra majd semmi sem jutott. Én e közleménynyel meg akarom kezdeni.

A mi a csillagkamara Angliában VII. Henrik, Erzsébet, I. Jakab és I. Károly alatt, a camarilla Spanyolországban VII. Ferdinánd idejében, a cabinet noir és lettres de cachet XIV. Lajos s az udvari camarilla X. Károly és I. Napoleon korában, a titkos tanács (Geheimer Rath, Geheimes Cabinet) Németország több államaiban, az volt Magyarországra nézve a politikai vétségek ügyében a bécsi titkos rendőrség.

Borzasztó elnyomási eszközei zsarnok uralkodóknak, titkos bíróságok, a szabad gondolkozás üldözői, az alkotmányos kormány-

zás meghiúsítói — sötét lapok a történelemben, rideg, gyászos korszakai az emberiség életének.

A csillagos teremben az angol király mint földi főitélő bíró, a törvények felett önválasztott, de csak hallgató tanácsosokkal itél élet és halál, nép és ország felett.

A spanyol camarillát (ez szószerint kamrácskát jelent) a király kegyencei és papok szövetsége képezte s kormányoztak alkotmányon kívül.

A fekete kabinetben titkos hivatalnokok bontották fel a gyanús leveleket s titkát felhasználva ismét lepecsételték. A titkos elfogatásokat zárt levéllel eszközölték, melyben a gyanús neve volt s a király aláírása.

Németországban a titkos tanács dívott, onnan ment át Angliába is. Ez vala az uralkodó bizalmas tanácsadó testülete, határoztak az állam legfőbb ügyei fölött. Innen a titkos tanácsosi cím. A fejedelmek feltétlenül hallgattak rájok s a mit végeztek, végrehajtását elrendelték.

Jellemző, hogy I. Napoleon titkos kémrendszert is (spionage) használt s a szabad Anglia ministerei 1844. szintén alkalmazták a levéltitok megszegése eszközét.

Kevés kellett ama sötét időkben arra, hogy egy félt vagy gyűlölt ember elveszszen: egy szabad szó, hamisan besúgott tény, kósza hír vagy megjegyzettekkel váltott levelezés s áldozatává lett az absolutismusnak, sokszor ártatlanul, védekezés nélkül elveszett, meghalt övéire, hazára és emberiségre nézve. Némelyik megőrült.

Ausztriában a legfőbb udvari rendőrségnek volt ily hivatása. Az volt az uralkodói személyes hatalomgyakorlás döntő tényezője. Annak megkérdezése nélkül főfontosságú ügyben a fejedelem nem határozott. A kancelláriák tökéletes bizalmát soha sem bírták. Állami titkos tanácsosok közt ritkán voltak denunciáns magyarok. Az udvar titkos sugalmazói a szászok voltak, de azok főpolcra nem igen juthattak. Ez tette szükségessé a titkos rendőrséget.

A kit Magyarországon és Erdélyben főfő hivatalra választottak, jelöltek ki vagy ajánltak: helytartótanácsi és erdélyi kormányszéki tanácsosok, a protestánsok és unitáriusok püspökei, főgondnokok, megyei főispánok, főbírák, királyi tábla bírái, városok első tisztviselői, szóval minden királyi megerősítés alá tartozó tisztviselők és előljárók, addig meg nem erősíttettek, míg a legfőbb udvari rendőrség felőlük véleményt nem mondott. A ki külföldre utazni, egyetemekre tanulás végett akart menni, addig engedelmet s útlevelet szintén nem kapott, míg érzületéről s politikai gondolkodásmódjáról jelentés téve nem volt. Midőn hirlapot akart valaki kiadni, szerkeszteni, magához dolgozó társakat venni, a bécsi legfőbb rendőrség előbb kipuhatolta előéletét, loyalis s békés gondolkodásmódját, stb. s ha a tudósítás kedvező volt, úgy érte el célját. Soktól megtagadtatott az egyetemekre mehetés, másokat visszahívtak, lapszerkesz-

tési jogot nem adtak, első helyen megválasztatásuk dacára hivatalukban meg nem erősíttettek. Politikai gyűlés tartása csak ezek hírével volt lehetséges s olyankor a titkos tudósító mindig ott volt. Tiltott könyvet behozni, szabadelvű könyvet és hirlapot kinyomatni nem volt szabad, míg ez nem ajánlta.

S mi módon értesült az udvari rendőrség mindezekről?

Megkérdezte a m. kir. helytartót, a nádort, Erdélyben a kir. kormányzót, a hivatalok főnökeit, alantas rendőrségi közegeket, loyalis hírben állókat, néha névtelen feljelentések jutottak hozzá, szóval a bécsi legfőbb cs. kir. rendőrség a hazánkban élőkről kapott mindenkire nézve minden szükséges esetben oly egyéni, hivatali és más értesítéseket, melyek alapján itélhetett maga és a kellő tanácsot megadhatta a legfelsőbb kormánynak vagy uralkodó felségnek.

Ezért van történetünkben oly sötét színekkel festve az árulkodás, ezért sújtják törvényeink a titkos névtelen feladókat, ezért bélyegzett meg a közvélemény némely hazai kormányférfit vagy udvari párti egyént, a kikről kiderült, hogy szóval vagy irásban oly értesítéseket adtak a főrendőrhatóságnak, miknek következtében sokan szabadságukat vesztették el, megszoríttatott a sajtószabadság, nem teljesültek a nemzet jogos kivánalmai, irodalom és közműveltség hátravettetett s olykor az egész magyar alkotmány és államszervezet megrendült.

Ennek oka hazánk legfőbb kormányának s az uralkodónak a haza határain kívül létében keresendő. Az uralkodó nem látta népét s nem ismerte szellemét és jellemét: úgy itélt, a mint értesítették. A kormány távol lévén, az ország politikai életéről s férfiairól nem bírt önálló felfogással, a mit neki mondottak vagy írtak, azt fogadta el s ajánlotta legfelsőbb helyen. Innen származik a sok félreértés, gyanakodás, érdekeink mellőzése és ujjhúzás nemzet és kormány között, a mire most csodálkozással gondol vissza mindenki.

Az 1836 – 37-ki időkben a pozsonyi országgyűlési ifjak, s később Kossuth, törvény ellenére, erőszakkal elfogatásával és br. Wesselényi Miklós üldöztetésével oly mérvű politikai mozgalom indult Magyarországon, a milyen már sok idő óta nem volt. A kormány élén Bécsben udvari kancellár gr. Reviczky, Magyarországon József nádor állott; a magyar sajtó élénk, a társadalom a politikai gyűlések által izgalmas tevékenységre bátorítva, a reform művei elkezdődtek, számos nemzeti intézet jött létre s a magán- és közgazdaság nagy lendületet vett. Az idő haladásától, a reformok sürgető követelése és erős hatása elől sem a felség, sem a bécsi kormány nem zárkózhatott el, a m. kir. helytartó-tanács nem is akart elzárkózni; mert ő itt élt a nemzet kebelében, a nádor felvilágosult, alkotmányos gondolkozású s a magyarok iránt rokonszenvvel viseltető férfi volt, tanácsosai közt jeles emberek, az uralkodó ház hívei, de lelkes törvénytisztelő s alkotmányos érzületű hazafiak.

Sedlnitzky volt a cs. kir. legfőbb udvari rendőrség feje s ő nyert meg tudósítástételre oly férfit, a kiben bízhatott ő, a ki ismerte a magyar politikai életet és vezérférfiait, tanácsait, jelentését használhatta a bécsi kormány, nem ártott vele a magyar alkotmány érdekeinek.

Érintkezésök írásban, néha szóval volt. Rövid kérdéseket tett neki és az illető felelt rá, eredetijét magának megtartva. Ennek kelte is fel volt téve, a kérdő levélkéké azonban nem mindig. Nyolc maradt fenn másolatban, a többi elkallódott. A két első felkérésnek nincs kelte, a harmadik 1836. jul. 30-án kelt, a legutolsó 1837. jun. 9. A feleletek közül a legelső 1836. jun. 1., a legutolsó 1843. márc. 4. Az utóbbi évekről csak két rövid jelentés van fenn, a kérdő levelkék nélkül.

A feleletekből kitünik, hogy a tudósítást kérő levélkék azon időszakban keltek, a mint én soroztam. *Napló*-nak lehetne e jelentéseket mondani.

A kérdések és feleletek hív képe ama kornak, igaz jellemzése befolyásosabb férfiainak. Megelevenül bennök az azon időbeli magyar politikai élet s a társadalom egész mélyéig feltárul. Megismerünk nem egy reformeszmét, a mi az irodalmat, megyei életet és törvényhozást foglalkoztatta. Sok ma is élőről van ott itélet mondva. Uj intézményeink bölcső korát magunk előtt látni véljük s meggyőződünk arról: kik voltak a haladás barátai, kik akadályai, kiknek, minek köszönhetők az 1848-iki vívmányok.

Azt is meglátjuk a kérdésekből, mennyire elfogultak a bécsi kormánykörök irányunkban, mily bizalmatlan az udvar legjobbjaink és saját hívei iránt, hogy idegenkedik minden újitástól s mily balul itéli meg nemzeti intézményeinket.

Szóval: e *jelentések* ama korszak történetének érdekes és tanulságos forrása. Irója nem tudható, mert a másolatok ismeretlenek. De előadásának hitelt lehet adni annak belső igazságáért. Kik akkor éltünk, mind így tudjuk, csak eddig ily részletesen nem volt előadva.

Hazafias figyelem őrizte meg a történetírás számára, az igazság iránti hódolat teszi közzé.

II.

Sedlnitzky a két első levélkében e kérdésekre kivánt feleletet:

Először: «Részletek (Notizen) kivánatosak: mint fogadta az országgyűlési tagok előléptetését az előkelő közönség és az ellenzék? Mint fogadta az országgyűlés ideje alatt fennállott juratus-egyesület néhány tagja elfogatását?»

Másodszor: «Figyelemmel kell kisérni a forradalmi terveket, mozgalmakat s az ellenzékpárt összeköttetéseit, úgy szintén egymás-

sal érintkezéseiket, azon titkos útaikat és eszközeiket, melyekkel bern az országban és azon kívül céljaik elérésére élnek».

Előre kell bocsátnia — írja a felhívott 1836. jun. 1. Pestről — hogy helyzeténél, viszonyainál és összeköttetéseinél fogva alkalma volt megismerni a szabadelvűeknek s köztük az úgynevezett vezérférfiaknak (Matador) nemcsak gondolkodás-, de cselekvésmódját is. Célja, minden sort legbensőbb meggyőződése szerint tenni papirra.

A magyarnak kétségkívül főjelleme a föltétlen nyiltság. Titkos és általában politikai egyesületek nincsenek vagy legalább tudósító nem ismer. Egyetlen volt a pozsonyi juratus-egyesület, melyet az ellenzékhez tartozónak lehet mondani. Az ellenzék nézeteit tartózkodás nélkül kifejezi vagy a törvényesen megengedett gyűléseken, minők a megyeiek és országgyűlésiek, vagy a magán körökben és társaságokban. Magyarországon zártkörű társaságok, cubbok, páholyok nincsenek. A casinók is épen hozzáférhetőségüknél fogva tüntek ki. Könnyű megtudni a véleményeket, a közérzületet és kivánságokat. Általános azon vélemény, hogy a tettek a vélemények után messze hátul állnak. A szók nálunk az érzések maximumát fejezik ki s azok hátterében egyebet és többet nincs miért keresni.

Köztársaságról még egy szót sem hallott. Ezt meri állítani. Csak félénkség és rosz akarat mondhat ilyet. Ha vannak is egyes ábrándozók, a kik az államot nem úgy tekintik, a mint tényleg létezik, hanem a mint elméletben lenni kellene, azok elszigetelten állanak s véleményökre súlyt senki sem fektet. Észak-Amerika intézményei itt-ott tetszenek; de a kik itélni képesek, tudják, hogy azok már a történelmi jogoknál fogva is nem, vagy igen nevezetes módosításokkal lennének nálunk alkalmazhatók. Nálunk — a szabadelvű párt fejeitől tudja tudósító — a királyság mellett van a nemzet, mert egyedül ebben van állandóság. Ausztriától elválásra, ha az az uralkodó-ház megváltoztatását akarja jelenteni, nálunk senki sem gondol, legalább semmit róla hallani nem lehet. Felforgatástól félnek. A történelemből tanulták meg, hogy a legnagyobb biztosíték a törvényekben van s az ország önállósága csak is ez által biztosítható.

De az ország önállásának megsértéséről beszélnek; igen oly befolyásokról, melyek a magyar államrendszer határain kívül állnak. Azt mondják, hogy az ország tartománynak tekintetik, kivatkoznak iskolai tankönyvekre, melyek állítólag Ausztriában ezt terjesztik, panaszkodnak, hogy a kereskedés s ez által a belső jólét előmozdítását célzó törvények és törvényszabályok hozása iránt nagy az idegenkedés vagy legalább mindez mellőztetik, míg az örökös tartományok kedvezményben részesülnek; hogy a magyar nemzetiség fejlesztése ellenzésre talál, az oktatásügyben nem történik javítás; censorok állnak fenn, a kik határtalan önkényt gyakorolnak, elannyira, hogy úgy látszik, mintha szándék lenne a türelem kimerülése által minden értelmi erőknek megbénítása; végre általános a panasz,

hogy egyfelől oly egyének tüntetnek ki, a kiknek nincs erkölcsi jellemök és nem állanak köztiszteletben; önzésből, érdekeknél fogva s így a király valódi érdekei ellen cselekesznek, pedig Magyarország sorsát uralkodójáétól elválasztani nem lehet s nem szabad; másfelől loyalis érzületű férfiak mellőzése és üldözése által a különben a törvény határai között maradó ellenzéket az oly igen szükséges bizalmat veszélyeztető visszahatásra ingerlik.

A nagy közönség — úgymond tudósító — nálunk a politikai dolgokban csekély részt vesz. Azoktól, a kik teszik, az utóbbi előléptetésekről háromféle véleményt hallott. Vannak, a kik dicsérendőnek találják az érdem megjutalmazását. Ezt a tisztviselők mondják. A mérsékelt szabadelvűek, a kormány és jó egyetértés barátai hallgatnak vagy úgy nyilatkoznak, hogy a kitüntetések kevésbbé okoztak volna rosz hatást, ha később, nem oly tömegesen és oly vegyes állásúaknak jutottak volna részébe. Az ellenzék a kizárási rendszeren örvendeni látszik, mert különben rokonelvű barátaik s megbízóik előtt gyanúsakká lettek volna; állitják, hogy tisztesség egy Pfand-Schmid-del (később Zsedényi Ede), Andrássyval és Ragályival egy kategóriába nem tétetni.

A legújabb elfogatásokról különbözőleg nyilatkoznak, minthogy eleinte sok mindent gyanítottak és semmi bizonyosat nem tudtak. Most tudva van, hogy országgyűlési irnokok az elfogottak; azt mondják 27-re megy számuk. A kik a kormánynak feltétlen hívei, az eljárást helyeselni látszanak, de nyilatkozataik óvatosak és tartózkodók. A kormány őszinte barátai azt mondják: egyelőre lesz nehány zajos vármegyegyűlés, egyéb nem. A magyar tűz szalmatűz. Azonban a csak egy bizonyos számú egyénen esett sérelem érinti a magán érdeket, barátok és rokonok egész tömegét és sok, eddig csak politikai dissentert a kormány személyes ellenségévé tesz. Az olyanok, a kik politikai kérdésekkel leginkább foglalkoznak, szerfelett meg vannak ütközve. Hallotta mondani, hogy az elfogatások ezen módja által az ország tényleg törvényen kívüli állapotban (hors de la loi) levőnek nyilváníttatott. A törvényes hatalmak mellőztettek s helyökbe a fegyver kormánya állíttatott. Ez által a vármegyei gyűlések itt-ott élesb jelleget öltöttek, de az eredmény csak ő felségéhez teendő felírások lesznek. Egy ellenzéki férfitól hallotta — úgymond — hogy a kormány forradalmat akar előidézni, gróf Reviczky semmit sem akart róla tudni s azért Bécsből el is utazott. Remélhető azonban, hogy a hazafias párt magatartása nyugodt lesz.

Ezek egyéni vélemények. A dolog igen új is arra, hogy a közvéleményt felőle kitudni lehessen; különben is e percben a lóvásár és közeledő lóverseny foglalkoztatja az embereket.

Volt még e tudósítás végén egy pont, de ez kihagyottnak látszik, mert keresztül volt vonva.

Ime ez: Báró Wesselényi elutazott. Ő a nyarat Olaszországban és Tirolban szándékozik tölteni. Úgy látszik, szerencsétlenségét a kancellár személyes roszakaratának tulajdonítja. Sajnálja az öreg császár ő felsége halálát, mindazáltal perének szerencsés kimenetelét reméli.

A közlemény gyöngéd természetéből megérthető, miért hagyta ki tudósító.

III.

A második levélke utóbbi pontjára külön levelet írt tudósító. Én is külön választottam. A meghagyás ez volt:

«Minden érdekes eseményről és történetről gyors és megbízható pontos tudomást szerezni, hogy az ellenzék vezetőinek (Koripheen) belső cselszövényeiről, céljaikról és terveikről felsőbb helyen idejében jelentés, ellenök kellő intézkedés és lépések tétessenek s foganatosíttassanak». A levélke végén más kézzel után volt jegyezve, kétségkívül rámutatásul: «*A magyar Casino, magyar Akadémia és Bártfay.*»

Ezeknek volt szánva a tudósító 1836. junius 13-iki második és jun. 19-ki harmadik levele.

A megyei közgyűlés — írja jun. 13-án — ma elkezdődött. Dubraviczky és Földváry országgyűlési követek közlelkesedéssel fogadtattak s átadták az országgyűlés folyamáról általánosságban szerkesztett jelentésüket. Ha oly hosszantartott országgyűlés tényei és eredményei — mondja Földváry — nem felelnek meg teljesen a közkivánságnak és várakozásnak, tulajdonítsák a kk. és rr. az országgyűlés hiányos szervezetének. A felső tábla formaszerű *Veto*-jogot gyakorolt, sok tárgyban 9—10 választ és viszonválaszt kellett váltaniok; némely ügy a felség elébe sem juthatott; a királyi válaszok vagy kedvezőtlenek voltak és a dolog visszaútasíttatott vagy oly későn adattak ki, hogy az időhiány miatt azon fatalis alternativa előtt állott az alsóház, hogy vagy nem helyeselt módosításokat kellett elfogadnia, vagy sok jó és hasznos dologról lemondania . . . A jelentés népszerű tárgyai, minők: urbarium, nemzeti muzeum, állandó dunahíd, magyar nyelv, V. Ferdinánd, kisajátítási törvény, consertatiót s más tárgyakat illető törvények a közgyűlésen tetszést nyertek. *Benyovszky* aggodalmát fejezte ki az új törvényeknek még eddig ki nem hirdetése iránt s úgy vélte, hogy a nyomatás Bécsben nehezen valósítható, hihető sok hiba lesz bennök, mint az — — —-ik évi (az évet elhallgatta) törvénycikkekben, a midőn egy igen fontos záradék hagyatott ki. A megye ajánlja meg azok hibátlan kinyomtatásáról gondoskodását. *Fáy* indítványozza a szólásszabadságnak a jövő országgyülésre előjegyzésbe vételét. De minthogy ő e beszédében, mely loyalitás és szabadelvűség tekintetében mintának mondható, a közelebbről történt elfogatások kérdését is szóba hozta,

e tárgy e napon egészen magára vonta a gyűlés figyelmét, az első nem is jöhetett többé szóba. Tizenhárom szónok beszélt a fiskus eljárása ellen, egy sem mellette. Az érdeklődés az egész teremben és karzaton rendkívül nagy, de nem túlzott. *Fáy*, *Patay*, *Benyovszky*, a gróf *Károlyiak*, gr. *Ráday* Gedeon s gr. *Teleki* Sámuel, *Földváry*, *Dubraviczky*, *Sárközy*, *Ensel*, *Blaskovich*, *Szentkirályi*, *Jankovich* voltak az ellenzéki szónokok. Nem tudja — mondja *Fáy* — minő vétekkel terheltetnek az elfogottak; ki kell nyomozni és őket megbüntetni; de ő az előzetes kinyomozás nélkül történt elfogatás által, azt egészen magában tekintve, valamint annak módja által a törvényeket megsértve látja, felírást indítványoz a felséghez és kívánja, hogy a nádort pártolásra kérjék fel. Kéri a kk-at és rr-ket, vegyék ez ügyet szívökre, de méltósággal és mérséklettel.

Patay pártolja az indítványt s a nádort is pártolásra felhivandónak véli. *Dubraviczky* szerint vannak esetek, midőn a király előleges nyomozás nélkül is tétethet elfogatást s ez által szorosan véve, elv nincs megsértve; de van az elfogatások modora által s ezért pártolja a felírást. *Földváry* pártolja az előtte szólót s az 1725-ki 5. és 16. t.-cikkekre véli alapitandónak a felírást, s a dolog siettetése tekintetében a nádori közbenjárást annál inkább kívánja, mert arra a törvények nyitnak útat. Itt — úgymond — nem egyes, sem törvényhatósági jog, hanem maga a törvény, tehát az ország ügye forog fenn. *Sárközy* a felírásra szorítkozást ajánlta; többet tenni most ennél, bizalomhiányt árulna el s midőn a kk. és rr. épen most felülről bizalmat kivánnak (*karzat*: igaz, úgy van!), a mit a kk. és rr. Mária Terézia királyné trónralépése óta változatlan hűségökkel meg is érdemeltek (*karzat*: halljuk!), menjenek az udvar elé bizalommal. *Szentkirályi* pártolja a felírást, a hamis feljelentőket megbüntetni, a titkos rendőrséget Magyarországon felfüggesztetni kívánja. Gr. *Teleki* Sámuel a polgár személyes szabadságának megsemmisítése által az alkotmány minden garantiáját megszüntetettnek látja s a felírás mellett a kir. ügyészek közkereset alá vetését indítványozza, a kik a legkétségtelenebb törvényeknek a korona által megszegését tanácsolták és annak elősegítői voltak. (Hosszas, zajos tetszés, beperelni, beperelni!) Gróf *Károlyi* István kívánja, hogy a vármegyék körlevélben pártolásra felszólittassanak. A megyei tiszti kar tagjai mellőztetni kivánják ezt, de a közóhaj fentartotta s *Dubraviczky* az indítványt oda módosította, hogy a körlevél szorítkozzék a tény és megyei határozat közlésére. Gróf *Ráday* Pál megelégszik azzal, csak ügyeletet ajánl arra, hogy a körlevél a postán el ne rekkentessék.

Többen kivánták, hogy a feliratot bizottság szerkeszsze s az olvastassék fel. *Fáy* ellenzi s a felolvasást elégnek tartja. *Benyovszky* gyors eredményt remél, csak hogy a fölirat a felség elé jusson. V. Ferdinánd ő felsége erről semmit nem tud — mondja — ez tisztán

a kormány ténye. Ő bízik ő felsége kegyességében és igazságszeretetében, a ki a Badenben történt gyilkos iránt is nagylelkűnek bizonyította magát.

Határozat lőn: Felirat ő felségéhez, a törvényellenes fogság haladéktalan felfüggesztése s az ügynek a törvény rendes útjára utasítása, kérelem a nádor főherceg ő fenségéhez pártolás végett, a tény és felirat közlése a törvényhatóságokkal.

Az egész ügytárgyalás, a gyűlési tagok legélénkebb részvéte és többszöri tetszésnyilvánításai mellett mintaszerű higgadtsággal, körültekintő kimélettel és loyalitással folyt le, s a ki más tudósítást tesz róla, az igazság ellen hibázik, hogy szolgálatkészséget tanusítson.

Holnap a főherceget, mint főispánt, hosszas távollét után, a vármegye egy számos küldöttsége fogja üdvözölni. A közgyűlés folytattatni fog. Gróf Széchenyi nem volt a mai gyűlésen jelen.

A nagy casinó tagjai junius 5-iki gyűlésének legérdekesebb tárgya a házépítés sürgetése volt. Választmányt küldöttek ki, hogy részvényeseket gyűjtsön, egy házhely iránt körül nézzen s a legközelebbi 1837-ik évi januári közgyűlésen az építendő casinó-épület tervét mutassa be. A casinó banquette-jén, jan. 8. — mint tudósító hallja — nem voltak toasztok.

Jun. 19-ki *második* levelében is e tárgyakról ír.

Hivatalos dolgai lehetetlenné tették — úgymond — hogy a jun. 15. és 16-ki megyei közgyűlésen megjelenhessék. 19-én felolvasta Sárközy főjegyző a katonai erőhatalommal elfogottak ügyében a felséghez intézett feliratot s az általános tetszéssel fogadtatott el; csak e kifejezésre: *imádott fejedelem* (adoratum principem) tette *Ensel* azon megjegyzést, hogy a magyar közjog szelleme, e helyett azt kivánná: *koronás fejedelem* (coronatum principem), de a főjegyző szerkesztménye megtartatott. *Fáy* András a szabadszólás ügyében jun. 13-án tett indítványát megújította. Utóbbi e tárgyban tett tudósítása — úgymond — oda módosítandó, hogy ő e tárgyban országgyűlésen kívül is, a megye útján felterjesztést kiván tétetni a felséghez. Ensel nem akar olyat kérni, a mivel bírunk. *Dubraviczky* és *Szathmáry* kanonok úgy vélekedtek, hogy e tárgy országgyűlési, azon kívül e sérelem semmiképen törvényesen nem orvosolható. *Lissovényi*, *Patay*, *Fáy* válaszolták, hogy minden sérelem törvényt vagy törvény erővel bíró gyakorlatot föltételez; nem törvényt kivánnak ők, de csak a sérelem orvoslását. A föliratkészítés határozattá lőn, a felirat elkészült s kevés módosítással helyben hagyatott.

Jun. 15-én a báró *Podmaniczkyak* panaszoltak a fiskus ellen, hogy azon pecsétet, a melyet ők, hirtelen s megmagyarázhatlan módon eltünt pénztárnokuk, *Dömény* portékáira tettek, feltörette s azokra királyi pecsétet tétetett. Ez a közönség között nagy visszatetszést idézett elő, azt hitték Dömény is az elfogottak közt van.

Némely szónokok kijelentették, hogy az ember mindenkor, midőn valaki eltűnik, a májusi elfogatásokra kénytelen gondolni, minthogy a fiskus éjnek idején, fegyveres kézzel az alvó polgárokat ágyaikból börtönbe hurcoltatja . . . Kossuth felfolyamodást adott be, melyben a kk. és rr. támogatását kéri, minthogy a nádor a nyilvános tanácskozásokról szerkesztett *Törvényhatósági Tudósításait* be akarja tiltani, mi által a levél általi szabad közlekedés joga megsértetik. Eleinte ez ügyben is felterjesztést akartak tenni, de elfogadtatott azon javaslat, hogy előbb nádor ő cs. kir. fensége kéressék meg írásban.

A *Jelenkor* jun. 16-iki számában gr. Széchenyi István, a kit a nádor a budapesti állandó Duna-híd ügyében munkálkodó országgyűlési albizottság elnökévé nevezett ki, minden szakértőket felszólít, hogy e tárgybeli eszméiket, terveket és javaslataikat vele közöljék; a tőkepénzeseket is figyelmezteti a vállalat nemsokára leendő valósulására, azon okból, hogy részvények vásárlására készüljenek . . . Sokan rosz néven veszik, hogy az utóbbi vármegyei közgyűlésen nem jelent meg.

Az Akadémiáról és Bártfayról való tudósításra e levelekben később jő sor.

IV.

Érdekes tárgyakról tesz tudósítást a negyedik levél, t. i. az aug. 30-án kezdődött s még szept. 1-én is tartott megyegyűlés folyamáról. Egyebek rövid tárgyalása után *Patay* kért szót az elfogott ifjak ügyében indítvány tételére. Az eddigi törvényes gyakorlat ellen van az — mondja — hogy az őket védő ügyvédektől esküt kívánnak, hogy a dolgot titokban tartják. Igaz ügy nem fél a világosságtól, és felháborító s hallatlan azon eljárás, hogy nekik a perfolyamot haza vinniök nem szabad, hogy nyugodt kedélylyel, tudományos forrásaikat használva dolgozzanak, hanem a közügyigazgató szobájában kényszeríttetnek oly nehéz dolgokat végezni. Sőt nemcsak törvény — de emberiség elleni is ez. Azt akarják megtagadni e szerencsétlenektől, a mit a legnagyobb bűnösnek is megadnak. Indítványozom azért, hogy írjanak fel egyenesen a király ő felségéhez, folyamodjanak jó szívéhez s esedezzenek előtte méltányosabb bánásért, s mivel az utóbbi felirat nem jutott hozzá, küldjenek fel bizottságot, mely azt egyenesen a király kezeibe adja. *Fáy* András pártolta, *Ensel*, mint egyik vádolt ügyvéde, igazolja az indítványozó előadását s hozzá teszi, hogy vádlottak nedves, penészes és bűzhödt helyen tartatnak. *Dubraviczky* az esküttelben nem lát ujságot, azt hasonló esetben 1795-ben is megkivánták. *Fáy* Mózes közbeszólólag megjegyezte, hogy az 1795-ki hiba nem teszi jóvá és törvényessé a mostanit. *Dubraviczky* folytatva, szokatlannak látja ily ügyben bizottság küldését. Gr. *Teleki* Sámuel szokatlan események közt, szokat-

lan eszközök használatát indokoltnak látja; beszéde alatt a terem és karzat a vádlottak mellett beszélők iránti tetszésének hangos kifejezést adtak. *Ágoston* ügyvéd a vádlottak elleni perfolytatás anomáliáira tér s kijelenti, hogy a szerencsétlenek helyzetét — úgy látszik — minden kigondolható módon megnehezíteni kívánják s mint közönséges gonosztevőkkel bánnak velök. Pártolólag szóltak még az indítvány mellett gr. *Ráday* Gedeon, *Jankovich* Miklós, *Laffert* és *Bánffy* Pál bárók. Utóbbi felhozta, hogy a megyéknek körlevél által még juniusban határozott felhivása sok helyre maig sem küldetett el, így Hevesben aug. 20-ig még nem volt ott. Szónok felolvasott egy azt bizonyító levelet. Nem kívánja az elnökséget bizalmatlanság kifejezésével bántani, a hiba a postahivatalokra nehezedik; de itt a körlevél rendeltetése helyére jutásáról levén szó: ajánlatba hozza, hogy a mint hasonló esetben több megye tette is, Pestmegye is küldje el legalább a közel fekvő megyékbe lovas megyei szolgái által s a megyéket hasonló módon továbbküldésre kérjék fel Gr. *Károlyi* István kijelenti, hogy Csongrádmegye sem kapta meg a körlevelet. *Dubraviczky* mellőztetni kívánja a lovas legények által elküldését, mert a megyének rájuk szüksége van. De a gyűlés közakarattal kimondotta, hogy az indítványozott módon való felíráskészítést és bizottságküldést s a körlevél ajánlott módozatát elfogadja. *Patay* a bizottság kineveztetését sürgeti, a mi elfogadtatott, elnökévé s szónokává Földváry, tagokká: Andrássy kanonok, Jankovich, Patay, Fáy, gr. Ráday Gedeon, br. Bánffy, Tahy, Szentkirályi s még nehány választatott. Gr. *Ráday* a felírást csak a törvény által kiszabott egy nyelven kívánja iratni, *Fáy* helyesli s nem kétli, hogy úgy is írnak; itt az idő — úgymond — midőn a nemzettől ezen veleszületett joga ép úgy nem fog elvitattatni, mint a madártól párja dalának utánéneklése. *Dubraviczky* ellenben megjegyezte, hogy a midőn a gyűlés törvényellenességért panaszol, maga a törvénytől szintén ne térjen el. Az 1805-ik évi törvény a felírásokat két nyelven rendeli szerkesztetni, míg újabb törvény máskép intézkedik, tartsa magát a megye szorosan ehhez. *Mérey* László nézete az, hogy a kormány, ha következetes akar maradni, a magyar felírást szükségkép el kell hogy fogadja, minthogy az 1805. évi törvény keletkezése óta több megyének csak latin feliratát elfogadta. *Patay* és gr. *Károlyi* István ez egy esetben a két nyelven irandó szövegre szavaztak, azért, mert óhajtják, hogy ő felsége a felírást maga személyesen figyelmére méltathassa. *Domby* az elv megmentése céljából csak a magyar szöveget véli aláirandónak, a mi egyhangulag elfogadtatott s a felírás felolvasása aug. 31-kére tűzetett ki.

Ezután *Patay* második indítványát adta elé, Pesten új országház épitése iránt, mire *Dubraviczky* megjegyezte, hogy arról már van országgyűlési határozat. Mikor *Patay* harmadik indítványára tért át, s erről tartott beszédében úgy nyilatkozott, hogy ezentúl bárhol

tartassék az országgyűlés, a követek szállása fizettetni fog — ez a közönség részéről nagy tetszéssel fogadtatott.

A harmadik indítvány egy *megyei Statutum* alkotását tárgyalta, melyben ki legyen mondva, hogy függetlensége biztosítása tekintetéből jövőben minden megválasztandó követ esküt tartozzék letenni az iránt, hogy királyi hivatalt hat évig nem vállal. Gr. *Teleki Sámuel* hozzá tette, hogy kitüntetést, kamarási kulcsot, semmiféle tanácsosi címet stb. szintén nem lesz szabad elfogadnia. A terem és karzat tomboló tetszéssel fogadta a kettős indítványt. Mindenki pártolta azt. Erre báró *Bánffy Pál* előadta, mily gyakran s mily keserűen csalódtak oly követeikben is, kiknek föltétlen bizalmat szavaztak. Nézzék önök, uraim! mondá — nézzék a nép emberét! Mi lett belőle? Szégyen ránk nézve, s közmegvetés tárgya! . . . Mindenki Ragályi nevét susogta . . . *Fáy* a megyei hivatalnokokat is bele akarta foglaltatni. *Dubraviczky* nem látott rá okot s a végzést előbbi értelemben mondotta ki. Mire az úrbéri ügyről készült jegyzőkönyvet kezdettek felolvasni . . .

Felállott gróf *Széchenyi István*. Mély csend lőn s mindenki hallani vágyott őt. Visszatért a mai fölirat tárgyára s fejtegetni kezdette, hogy egy ily lépésnek észszerűleg cselekedve ellenzéki jelleget nem kell adni, sőt inkább annak célja legyen a nemzet és király közötti egyenetlenségek kiegyenlítése. Felvilágosítást kell kérni és adni s a törvényes formák szilárd megtartása mellett loyalis és békéltető hangon írni. Nem tudjuk — úgymond — mit hibáztak a májusban elfogottak, ennek vizsgálására nem vagyunk illetékesek. A formák meg vannak sértve s ezáltal minden polgár személyének biztonsága kockára téve. Oly körülmény ez, mely minden állami jóllétet aláás. Kéri tehát, hogy a felírás tartalmát és hangját előbb vitassák meg alaposan, hogy az óhajtott célt bizonyosabban elérjék. Erre *Patay* válaszolt, biztosítva a grófot — a ki a juniusi végzéskor nem volt jelen — hogy a megye juniusi határozata hozásakor sem követett más elveket s a felirat igen loyalis és mérsékelt. *Dubraviczky* a szerkesztendő felirat tartalmát, formáját és hangját vázolván, a gyűlés — tetszéssel fogadta.

E napon más fontos tárgy nem került elé, csak a budai nemzeti színház fentartására történt tetemes aláírás. Augusztus 31-én a felirat felolvastatott és elfogadtatott.

E gyűlésen megjelent egy küldöttség Barsmegyéből, vezetője és szónoka Balogh János volt, bővebb felvilágosítást kért a vádlottak állapota felől azon okból, mert ha az olyan, a mint a közhír mondja, Bars is felír ügyökben. A küldöttség szónoka előadása zajos tetszéssel fogadtatott s a tegnapi jegyzőkönyv ez iránt kelt határozati pontjának hiteles kiadása meghatároztatott. A küldöttség visszatérése ma éjjelre volt tervezve. Szállásuk a *Fehérhajó* vendéglőben volt. Este 10 órakor a juratusok fáklyás zenét rendeztek tiszteletökre.

Számuk nagy volt, fáklya 60 70. Az ünnepély a legnagyobb csendben és rendben folyt le. Az ünnepeltek lejöttek a tisztelgők közé. A zene első darabja után egy ifjú kilépett a többiek közűl s hosszú beszédet tartott a barsi küldöttekhez. A mintegy 500-ra menő közönségben oly mély csendesség volt, hogy minden szót tisztán lehetett hallani. Szónok kérte őket, hogy az egész ifjúság üdvözletét s mély köszönetét vigyék meg a barsmegyei kk-nak és rr-nek ama részvétért, melyet nem annyiban a szerencsétlen vádlottak személye, mint az alkotmányos formák fentartása érdekében tanusítottak. Dicsőítette Barsmegyét, mely mindenkor szilárdan és állhatatosan ellene állott a nemzet jogaiba való törvényellenes beleavatkozásnak; megemlékezett a megye 1823-ban bebizonyított erőteljes ellenállására, s az öreg Balogh János ellenzéki jeles férfinak egész élete pályájára, dicsérte fiát s ismételve megköszönte önfeláldozását. Erre Balogh felelt, élénk és zajos «*éljen*»-ektől gyakran megszakítva. Még két zenedarabot játsztak el s a közönség a legnagyobb rendben oszlott el.

A megyegyűlés folytattatott, de a levél írójának azokon jelen lenni hivatalos dolgai nem engedték.

Az akadémiáról is tett rövid tudósítást, de a terjedelmesebbet későbbre hagyta, mit okt. 8-án tett meg.

Szeptember 1-től 11-ig folyvást gyűlése volt — úgymond — az akadémiának. E napon tartotta meg az ünnepélyes közgyűlést gr. Teleki József elnöklete alatt. Szász Károly és Fábián Dániel rendes tagok tartottak székfoglaló beszédet. Utóbbi, mint a nyelvtudományi osztály tagja, a *prózai nyelv természetéről* beszélt, az első a *törvények philosophiájáról*. Kifejtette a törvények javítása folytonosságának szükségességét, valamint a törvényes szokásnak jogi értékét; dicsérettel emlékezett meg II. Lipót és I. Ferenc királyokról, kik közűl az első Toscanát, utóbbi Ausztriát bölcs és korszerű törvényekkel boldogította. Az értekezés kinyomatása 21 szózattal 2 ellenében elhatároztatott.

V.

Még julius 30-ról saját kézzel írt két levelkét kapott volt tudósítónk Sedlnitzkytől. *Egyiknek* tartalma ez:

«Erdélyi tanár Szász, a ki a Kolozsvárott tartott utóbbi (1834—35) országgyűlésen az ottani exaltált ellenzéki párt legkiválóbb (vorzüglichster) koryphaeusa és szóvivője (Wortführer) volt, legközelebbről Pestre fog jönni».

«Legmagasb helyen igen nagy súlyt fektetnek arra, hogy az ő Pesten léte alatti magatartása és érintkezései felől lehető legpontosabb értesítésekhez (Notizen) jutni lehessen».

A *másik* mást illetett, s szószerint ez.

«Legfelsőbb helyen a lehető legjellemzőbb ismertetést óhajtanának birni gróf *Szluha Károly* budai kamarai számvevőségi tiszt

családi és vagyoni viszonyai, erkölcsi jelleme s politikai magatartása és elvei, továbbá foglalkozása, életmódja, hazájában és külföldön, főleg Angliában levő egybeköttetései felől. Őt írónak mondják, a ki, mint ilyen, az utóbbi magyar országgyűlés előtt, az angol parlamentnek és alkotmánynak a magyar alkotmánynyal szemben való viszonyáról írt egy röpiratával lépett fel».

Tudósítónk felvilágosításai mindkét kérdésben rövidek, Szluhát illetőleg mégis döntők. Szász Károlyról alig pár sort írt az akadémiai ülések leírása nyomán, a mely részletes és kimerítő.

Gróf Szluháról — írja szeptember 1-én kelt levele végén — nem volt alkalma kimerítő értesülést szerezni, mert a kikhez folyamodhatott, őt nem ismerték, s a kik ismerik, állítják, hogy ő csak névvel hivatalnok. Budára áthelyeztetése óta 30-szornál többször nem volt hivatalban. Azt tudják róla, hogy vagyoni viszonyai roszak, hogy jelleme miatt egy nagyobb s politikailag jelentősebb társaságba sem juthat be, (azt mondják, korábbi állomásán több hivatali visszaélést — Meleversationen — követett volna el.) Benn a hazában az ellenzékkel semmi egybeköttetése nincs, azért, hogy jelleme nem lenne tiszta. Külföldi egybeköttetésről sem lehet semmi szó. Politikai röpiratát tudósító nem ismeri, van egy a *budapesti állóhídról*, a mi a mult évben jelent meg Lipcsében.

A magyar akadémia nem rég lefolyt közgyűlésében — írja október 8-án 1836-ban — politikai tekintetben semmi megjegyzésre méltó nem fordult elő. Az évi tudományos tárgyak szokott módon tárgyaltattak, az évkönyv összeállíttatott, jutalmak osztattak s új díjak tűzettek ki stb. Az idei törvénykezési osztálybeli értekezések, Szász Károlynak a *törvények ős forrásairól* való értekezését kivéve, a magánjog köréből valók, valamint magánjogi természetűek a jutalomra kitűzött kérdések is, u. m. Magyarországon az ősiségi javaknak eredetéről, kifejlődéséről, következményeiről és eladásuk korlátozásáról megfejtésül kitűzött kérdés.

Az új tagok választása eredménye előadását tudósító azon megjegyzéssel zárja be, hogy a választások szerencséseknek mondhatók. A szeptember 11-ki nyilvános közgyűlésen — úgymond — István főherceg is jelen volt. Lelkesedéssel fogadták. Az elnök megnyitó beszédében hálával emlékezett meg a király kegyéről, melynek köszönhető az, hogy az akadémia hivatalos nyelve a magyar, a mi az utóbbi közgyűlés után lefolyt időnek legfontosabb eseménye. Érdekes volt Kölcsey emlékbeszéde Berzsenyi Dániel felett. A közgyűlést nagy ebéd zárta be a casino termeiben, a hol az összes akadémiai tagokon kívül jelen volt az ország tárnokmestere, báró Puthow, Heckar berlini tanár és többek; poharat ürítettek a király, nádor, István főherceg, az elnök, vendégek, igazgatósági tagok, a távollevő és betegség által megakadályozott br. Wesselényi Miklós és Vörösmarty Mihály egészségére.

Az ülések egész folyama alatt a tagok annyira el voltak foglalva tudományos és társulati ügyeik elintézésével, hogy azokon és a választáson kívül egyéb tárgyalásra s egymással más természetű értekezésre idő nem maradt. Szász Károlyról — úgymond — semmi egyéb tudomás nincs, mint hogy ő egy alkalommal Bártfayt egynegyed óráig tartólag fölkereste. Wesselényit az ülésekben látta, ő szeptember 11-én a közgyűlésből jókor elutazott. Mint igazgatósági tag, az igazgatói ülésekben mintegy 6-szor vett részt, keveset beszélt, a nagy szótár és a törvénykezési osztály által jutalomra kitűzött kérdésben, a hol közjogi kérdés kitűzése ellen volt.

Mint jellemzőt, megjegyzem, hogy tudósító a gr. Széchenyi szeptember 8-án tartott beszéde végén annak hatásáról is megemlékezett, de keresztül vonása azt gyaníttatja, hogy azt jelentéséből (ki tudja mi okból) kihagyta. A megjegyzés ez volt.

«Gróf Széchenyi István beszéde kellemetlen hatást tett, minthogy a megelőző eseményeket nem tudva, rég elintézett dolgot hozott napirendre. A kétkedők őt udvaroncnak nevezték. Azon korlátlan bizalom, melyet azelőtt benne helyeztek, ingadozni kezd azon törekvései után, a miket az országgyűlés vége felé, a kormánynak az adókérdésben kifejezett óhajtása teljesítése ügyében tanusított».

VI.

A Bécsben megjelenésre tervezett *Magyar Kurir* leendő szerkesztőivé legfelsőbb helyen a következő egyének hozattak ajánlatba: *Csató Pál* ügyvéd s több tudós társaságok tagja, *Markovics József* ügyvéd, ajánlja bécsi udvari agens Kasics Ignác, és *Bajza József* ügyvéd s magy. tudományos akadémiai tag. A lap a bécsi német politikai hirlap (Wiener Zeitung) kivonata fogna lenni.

Sedlnitzky így tette fel a kérdést e hirlapra és leendő szerkesztőkre nézve.

«A várható elterjedés tekintetében kivánatos-e Magyarországon egy ily hirlapnak kiadása?»

«A kiadásra kijelölt három megnevezett egyén tudományos tekintetben, nyelvismeretre és tehetségre nézve milyen? Erkölcsi, vallási és politikai tekintetben kifogástalanok-e? a király és államkormány iránt hív odaadással viseltetnek s általában minden tekintetben méltók-e ajánlatra?»

Nincs kétség iránta — írja a tudósító 1836. október 16-iki jelentésében — hogy a lap célszerű szerkesztés mellett Magyarországon fennállhatna, ha bélyegilleték nem drágítná meg, a mi miatt a magyarországi belföldi lapok szerfölött nyomják.

Az ajánlott szerkesztők közül Markovicsot nem ismeri, csak annyit tud róla, hogy az irodalmi világban egészen ismeretlen. Csatót és Bajzát jól ismeri, az elsőt, mivel vele szolgált, utóbbit, mivel 16 évig volt vele barátságban. Ez jelentése megbízhatóságát tán gyöngíti,

de e megjegyzéssel, az igazság iránt magát kötelesnek érzi s ez biztosíték az iránt, hogy minden szava legmélyebb meggyőződésből jő.

Csatót — úgymond — s élete folyamát ingatagság és háládatlanság jellemzi. Ő növendékpap volt, kilépett, jogot akart tanulni, de félbenhagyta (tehát nem ügyvéd, a mint az ajánlatban tévesen állítva van); elvállalta szerződésszerűleg egymásután mintegy négy háznál a megajánlott nevelőséget, rövid időn mindeniket otthagyta a legkedvezőbb föltételek dacára. 1831-ben Pestre jött, mint irnok, a magy. tud. akadémiánál alkalmazást nyert, 1833 végén lemondott róla, az ottani «*Jelenkor*» című politikai hirlapnál állomást nyert. 1833 végén szerződése ellenére, azt is cserben hagyta, ezután egyideig ifj. Kilián György pesti könyvárusnál dolgozott, s időközben a magyar tudományos akadémiától egy philosophiai kérdésről írt feleletével 100 arany pályadíjt nyert. (Ez észrevétel a jelentésből ki volt törülve. Indoka érthető.) Miután dacára, hogy onnan előre pénzt vett fel, (mely okból az akadémia pénztáránál, ottani fizetésére, törvényes letiltó zárlat vitetett,) viszonyát megszakította; 1834-ben ismét nevelői állomást fogadott el Aradmegyében, Bohus nevű uraságnál, de mintegy négy hónapi idő eltelése után ismét Pesten volt s szerződött Munkácsyval, a ki épen ekkor divatlap kiadására engedélyt kapott. Kedvező föltételei dacára őt is elhagyta, s most bizonyos alkalmazás nélkül van. Midőn Schedel 1835-ben a magy. tudom. akadémia titkárává választatott, a «*Tudománytár*» szerkesztéséről le kellett mondania. Minthogy Csató még 1832-ben levelező taggá választatott, most ezen időszaki irat szerkesztőjévé neveztetett ki, de mai napig 3 kötet helyett, csak egyet adott ki, ezt is március helyett csak szeptemberben, a miért az elnök igen méltatlankodott rá. Ezért a közelebbi ülésben erről is lemondott, azt adván okul: hogy a «*Magyar Kurir*» szerkesztése végett kénytelen Bécsbe költözni, mely célból dolgozótársakat is vett fel.

Ez Csató életirata. Neki vannak ismeretei s van jó tolla — mondja a jelentés írója — politikai jelleme nincs. Reggel republikánus, délben absolutismus kedvelő, estve dicsbeszédet ír a jezsuitákról, a kik ellen félórával az előtt káromlólag szólt. Mindent a szerint, a minő emberek között van. Mindent megígér, de csak úgy teljesíti, ha belőle haszna van. Így ismeri őt mindenki, a kinek alkalma volt megismerni. (*Több* tudós társaság tagja — a mint az ajánlatban mondatik — nem volt, most sem az.)

Bajza a jogtudományt Pozsonyban végezte, egy ideig Földvári Ferencnél (a ki most kir. táblai ülnök) dolgozott, mint irnok, az 1825—27-ki országgyűlésre vele ment, 1828-ban Markovics mostani septemvirrel juratus volt, 1829-ben ügyvéd lett; azóta kizárólag irodalommal, különösebben pedig a szépirodalommal, kritikával és történelemmel foglalkozik, 1832 óta a magy. tudom. akadémia tagja. 1830 óta több heves polemiája volt, melyekben némely egyéneket

megsértvén, egész osztályokat elleneivé tett. Így egy Pyrker László érsek elleni bírálata, mely «*Kritikai Lapjai*»-ban jelent meg, főleg a felső papságot kérlelhetlenül maga ellen ingerelte; egy másik, gróf Dessewffy József elleni a mágnási kört bőszítette föl; a harmadik, Döbrentei korábbi magy. tudományos akadémiai titkár elleni bírálatával az összes lutheránus írókat haragította magára. Kritikájának sebző ereje nézeteinek szigorában s azok következményeinek kíméletlen alkalmazásában fekszik s nem személyeskedésekben. Kicsinyeskedő egyéniségek ezt nem különböztették meg s a kisebb írók közt egy egész nagy pártot tömöritettek ellenében. De tagadhatatlan, hogy a valóban értelmes fők és a nagyobb közönség Bajzának adott igazat, itt az oka, hogy neki sok az ellensége; mert a míg ő csak a lyrával foglalkozott, közszeretetben állott. Erkölcsi jelleme tiszta s következetes, politikai tekintetben határozottan szabadelvű, barátja a fejlődésnek, de annak, mely nyugodt és természetes; forradalmi mozgalmaktól idegen, mert azokban nem az értelmiség nyilatkozását, hanem csak az anyagi erő romboló kitöréseit látja, s attól, a mi nem a kormány és ország összeható cselekvéséből származik, kivált hazánkra nézve semmi üdvöst nem vár.

VII.

Hasonló nyomozódó felhívás érkezett Sedlnitzkytől 1836. okt. 31-én gróf Dessewffy Aurél, december 18-án br. Prónay Albert iránt. Az első szó szerint ez:

«Legfelsőbb meghagyás folytán felkérem, hogy a demagog ellenzéki párt koryphaeusaival való egybeköttetéseinél és nyilatkozatainál fogva gyanúsnak (bedenklich) látszó Dessewffy Aurél, m. kir. helytartó tanácsi titkárra éles figyelmet fordítson, magaviseletét, nyilatkozatait, érintkezéseit és egybeköttetéseit, főleg politikai tekintetben pontosan ellenőrizze, és így szerzett tapasztalatait időről-időre legyen szíves hozzám juttatni».

A másodiknak ez a tartalma:

«Azon alkalomból, hogy a pestvármegyei administratori állomásra legmagasb helyen br. Prónay Albert is ajánlatba hozatott, bátor vagyok önt a legbizalmasabban megkérni: hogy egyéniségéről, vallásos és erkölcsi magatartásáról, értelmi képessége és műveltsége fokáról, különösen pedig arról: minő politikai erkölcse, s magát úgy a korábbi időkben, mint az utóbbi magyarországi országgyűlésen milyennek bizonyította? vajon a legfelsőbb érdekek iránt hív és őszinte önodaadással viseltetik és bír-e nemcsak elegendő erélylyel, hanem a szükséges tekintélylyel, a köztisztelet és hitel megkívántató mértékével, valamint a jellem elengedhetetlen szilárdságával is, hogy azoknak védelmére erőteljesen fölléphessen? végre vajon egyébiránt is bír-e teljes mértékben azon külön tulajdonokkal, melyek szükségesek a mondott administratori állomás vitelére, különös tekintettel

az ottani sajátságos *viszonyokra* és Pestvármegye külön politikai helyzetére — pontos és megbízható értesülést szerezzen, s azt egyszersmind családi vagyonállásának s más körülményeinek és egybeköttetéseinek közelebbi megírásával hozza tudomásomra, irányadó nézetét is hozzátéve arról: vajon br. Prónay a szóban levő állásra minden tekintetben tökéletesen alkalmas-e?»

Gróf Dessewffy Aurélt illetőleg — írja a felhívott 1837. január 7-én — nehéz valami határozottan jellemzőt közlenie, mert ő egy idő óta szokatlanul zárkózott. Korábban gyakran szólott vele a haza helyzetéről. Ő azt nem igen megnyugtatónak találta, másnak óhajtotta volna, kívánta, hogy a jogok egyenlőbben legyenek elosztva, a kereskedelem részesüljön kedvezményekben, az ipar buzdíttassék, az iskolák javíttassanak, a magyar nyelv általánosan vitessék be mindenüvé s a törvényes formák tartassanak meg szigorúan. Báró Wesselényi Miklóssal baráti viszonyban állott, a mi annak tehetségei iránti tiszteleten, tiszteletreméltó magánjellemén és hazafiságán látszott alapulni. Ismeretes párbaja alkalmával (érti a gr. Wurmbrandt-tal valót) segéde volt Wesselényinek, a mi egyedül a gróf jólelkűségének tulajdonítható; mert fájt neki látni, hogy Wesselényit sokan kerülik. A párbaj után nemsokára valami feszültségnek kellett közöttük előállani, s tudósító mint tiszta valóságot bizonyosan állítja, hogy gr. Dessewffy br. Wesselényinek a párbaj után Pestről eltávozása után, őt többé föl nem kereste, vele nem beszélt, a mi Wesselényit nem kevéssé bántotta. Általában gróf Dessewffynek a párbaj utáni maga visszatartása világosan fölismerhető. Ritkán beszél politikai ügyekről s akkor is csak válogatott körökben. Úgy látszik, tán merészebb nézeteivel felhagyott, s mikor együtt bizalmasan beszélgettek, gyakran úgy nyilatkozott, hogy a nemzetnek mérsékelt eljárást kell követni, ha a célt, az egyedül üdvös úton elakarja érni, a mi a kormánynyal való egyetértés. Wesselényi semmit tekintetbe nem vevő magatartását eszélytelennek és célra nem vezetőnek tartja.

Báró Prónayt nem ismeri — úgymond — oly közelről, de azután, a mit felőle hallott, szerény nézete az: hogy ő derék, erkölcsös és nyugodt férfi, szabadelvű, de mérsékelt gondolkozású; középszerű értelmiségű s nem kitünőleg képzett szellem, és nincs annyi vagyona, sem tekintélye, nincs annyi akarati erélye s oly szellemi felfogása, legkevésbbé van pedig oly szónoklati képessége, hogy oly vármegye elnöki székén üljön, melyben annyi a jeles fő, mint Pestvármegyében. Mindig a szabadelvű párttal szavaz, ritkán beszél s röviden. Érzületéért és barátságos természetéért ugyan szeretik, de mint administrator, egyik párt előtt sem tartaná fenn magát, mert igen gyönge arra, hogy akár egyik, akár a másik érdekeit megvédeni képes lenne.

E jelentésre Sedlnitzkytől junius 9-én újabb megbízás következett, melyben írja, hogy a gróf Dessewffyt illető tudósítást vette,

de újabban a leghathatósabban felkéri, «hogy az ő szigorú, de óvatos ellenőrzését tovább is folytassa, egyszersmind pedig Lónyai János magyar királyi helytartótanácsosra is legyen éles figyelemmel, a kiről az a hír, hogy a pesti ellenzéki férfiaktól nem idegen, és a cs. kir. kormány ellen gúnyos megjegyzésekben tör ki; magatartását, nyilatkozatait, másokkal érintkezését és egybeköttetéseit, főleg politikai tekintetben gondosan ellenőrizze, s ezen két egyénről szerzendő értesüléseit vele tudassa, hogy ő Felsége az iránt nyert legfelsőbb parancsának megfelelni képes legyen».

Jelentést tevő március elejétől tartott betegsége miatt csak 1837. jul. 31-én felelt meg a megbizatásnak. Gróf Dessewffyt — úgymond — a mult év óta még inkább megváltozottnak találja. Keveset beszél hazai politikai ügyekről s akkor is nemcsak óvatosan és mérsékletesen, de úgy látszik, azon meggyőződésre jutott, hogy a kormánynyal szemben kimélőbb magatartást óhajtana, mint a minőt az ellenzék gr. Pálffy administratorsága óta követ. Ez gr. Széchenyi István hatása következményének látszik, a ki azóta, hogy az ellenzék nézeteit minden tekintet nélkül érvényesíti, (és nem tagadható, hogy ez az eset valóban fenforog gr. Reviczky kancellár megbuktatása óta, a kinek még ellenei is elismerték ismereteit és méltányolták eljárását, a mi a kormánynak különös szellemi fölényét mutatta) mindenütt, minden alkalommal a kormánynyal szemben való állásunkra figyelmessé tesz és engesztelékeny magatartást ajánl s a ki — a mint engem értesítettek — az utolsó vármegyegyűlésen is így kiáltott fel: Sorsunk az osztrák uralkodó-házhoz van láncolva, ennek megfotolása adjon lépéseinknek olyan irányt, hogy az ne nehezítse meg a kormánynak felénk közeledhetését, a mit mindnyájan oly igen kivánunk, kivánnunk kell . . . Örömmel kell megjegyeznie — úgymond jelentő — hogy e nézet a legbefolyásosabb ellenzéki férfiaknál visszhangra talált.

A Lónyai helytartó tanácsosról terjesztett hír jelentőt meglepte s előtte valószínűtlennek látszik. Ő — úgymond — gyakran érintkezett vele censurai ügyekben s bajokban. Lónyai megnyugtatni kivánta őt, biztosítva, hogy a nehézségeket nem a kormány akaratából támasztják, azok a felsőbb rendeletek félreértéséből származnak, az önkény, a censor egyéni nézetének következménye; a kormány nem akar bénítólag hatni az írók igyekezetére és szándéka őket jövőben az önkény ellen egy censori collegium felállítása által védni. Jelentő úgy tapasztalta, hogy Lónyay mindig csillapítólag, megnyugtatni kivánva és kiengesztelő irányban szólott, gúnyos kifejezések használata nincs természetében, valamint azt sem hallotta soha, hogy ellenzéki férfiakat keresne föl vagy velök máskép egybeköttetésben állana, kivévén Lónyay Gábort, a kivel atyafiságban van.

VIII.

Érdekesen írja le jelentő 1838. január 16-iki tudósításában Pestvármegyének három, infamiai perbe fogott szónok ügyében tartott rendkívüli közgyűlését, mely dacára, hogy az iszonyú hófuvatagok az utakat járhatlanokká tették, rendkívül látogatott volt. Az ellenzék úgy, mint a mérsékelt párt egész erejében mutatta magát szám és értelmiség tekintetében. Egyik oldalom *Földváry*, *Nyáry*, *Benyovszky*, *Fáy*, *Ensel*, másikon gr. *Dessewffy* Aurél, gr. *Széchenyi* István, gr. *Károlyi* György, gr. *Teleki* Sámuel, br. *Jósika* Sámuel, br. *Bánffy* Pál, *Dubraviczky* stb.

A vitát Benyovszky és br. Bánffy kezdették meg, jelentést tevő ezek után érkezett a gyűlésbe, a mikor *Földváry* beszélt. Törvényekre hivatkozva fejtegette, hogy a kir. fiskusnak sem perlési, sem felperesi joga nincs, sem a kir. tábla nem illetékes; ő felsége tehát az ellenérvek kifejtése után megkérendő lenne, hogy a per megkezdését ne engedje, de semmisítse meg; mert a beperlési engedély valamely bűn létét mutatná s kegyelmet a magukat ártatlanoknak tartó vádlottak nem fogadnának el, egyúttal sürgősen országgyűlés tartása lenne kérendő, melyen ez új sérelem is felvétessék s minden félreértések kiegyenlíttessenek. *Nyáry* főjegyző megjegyezte, hogy a magyar államtestben a részek összhangzatos együtt működése meg van bontva, a mi kóros állapot, s ezt mihamarabb meg kell gyógyítani. Elfogadja az indítványt. Benyovszky azon állítására, hogy gr. Ráday mint tanú hallgattatott ki, már pedig infámisnak nyilvánított egyén törvényszék előtt tanú nem lehet; gr. Rádayt szerinte vagy nem kellett volna kihallgatni vagy a kihallgatás által bűntelensége már el van ismerve. *Dubraviczky* megjegyzi, hogy a míg valaki elitélve nincs, tanúként kihallgatható, ebből nem következik a Benyovszky állításának valósága. *Fáy* is felírást óhajt, de nem ellenzéki modorban s nem szemrehányólag, hogy a kormány a szólásszabadságon ismét új sebet ejtett, hanem fiúi bizalommal kérve ő felségét, hogy Pestvármegye kk. és rr-eit vigasztalja meg azzal, hogy atyjokfiait, a kik a becsület útját soha el nem hagyták s ezért köztiszteletben állnak, a bepereltetéstől mentse föl vagy legalább függeszsze fel addig, míg az idézett törvényeknek az országgyűlés magyarázatát adja, hogy azok továbbra félreértésekre okul ne szolgáljanak. Gróf *Dessewffy* Aurél szerint helyzetünk azt követeli, hogy ez ügyet nem törvényes, mint inkább politikai szempontból tekintsük. Nem tagadható, hogy nem csak a kormány és nemzet egymás közt, de a nemzet maga közt is meg van hasonlva, e helyzet mindkét félre nyomasztó, tehát mindenekelőtt a mindenki által kivánt viszont egyetértésre szükség törekedni. A tapasztalás megmutatta, hogy a kk. és rr. miután hasonló esetekben mindent a mit célszerűnek véltek, megkisérlettek, még sem voltak szerencsések a kor-

mányt meggyőzni tudni; mégis ha az eddigi úton következetesen megmaradva ellenfeliratot határoznak, a kormány is, melynek szintén meg van saját meggyőződése s az is következetes lesz hozzá: így a differenciák várva-várt kiegyenlítése nem lesz remélhető. Az a kérdés tehát: vajon az eredményt nem igérő következetesség vagy a közeledő lépés választandó-e mint előnyösebb, a mi ő felségénél bizalmat ébreszteni képes s attól remélhető a teendő intézkedések enyhítése. Ezért ő nem panaszló, de kérelmező föliratra szavaz. *Ensel* nem látja a gr. Dessewffy által említett meghasonlást s nem foghatja meg, hogyan érezhetné magát a kormány megsértve sérelmünk tartózkodás nélküli előadása által. Azt hiszi, épen azok elhallgatása lenne bizalmatlanság s az lenne sértés. Nem szeretné, hogy törvényhatóságot, mint az egyént, a következmény valószínűsége vagy valószínőtlensége határozzon el; tegye kiki kezét mellére s kérdezze: jogos-e? egyebet ne.

Ekkor gr. *Széchenyi* István szólalt fel. Nehány hónap előtt — úgymond — azt mondottam e helyen: roszul állunk. Ma másodfokban kell ezt mondanom, s adja isten, hogy ne idézzük elő a harmadik fokú rosz állapotot. Egyenetlenségek vannak köztünk és a kormány között. A mint mi kivánjuk, hogy a kormány a mi nagy jogosságunkban bizzék, hogy ő meg legyen győződve arról, hogy mi eddig minden lépést törvényes kötelességből, törvényes formák szerint a legjobb szándékkal tettünk s ezt magunkról hiszszük is: épen úgy tartozunk feltenni a kormányról, hogy ő a magáét jóhiszeműleg, jó szándékból s nézete szerint, a legjobb formák szerint tette. Hová vittek minket mind e lépések? Kölcsönös egymás megértéséhez? Nem. Azok mindkét felet egymástól mind távolabb vittek s nekünk nem szabad - ha magunkat szándékosan megcsalni nem akarjuk — magunk előtt eltitkolni, hogy ma roszabbul állunk, mint valaha. Ezért tehát használjuk fel e pillanatot azon jó egyetértésnek, a mi a közjóra mindenekelőtt szükséges s felséges uralkodóházhoz való oly sokszor igazolt hűségünknek bebizonyítására első lépésül. Ez pedig semmi egyéb nem lehet, mint hogy egy rövid, tömött feliratban, minden sérelmet elhallgatva, a félreértések feletti sajnálatunkat kifejezve, ő felségét sürgősen kérjük meg, hogy bizalmát tovább ne vonja meg tőlünk s a legközelebb bevádoltak pere megszüntetése vagy felfüggesztése által, a kiknek legtisztább szándékáról és ő felsége iránti törhetlen hűségéről mi mindnyájan bizonyságot tehetünk, minket kegyelmesen vigasztaljon meg. Ő felsége bizalomteljes kérésünk előtt fülét nem fogja elzárni és a feszültség, mely minden jó polgárra nézve kínos, megszűnik. Én is voltam ilyen — mondá szónok — én is voltam azon nézetben, hogy az ember igaz jogából semmit el ne hallgasson; úgy vettem a világot, a mint venni kellett, nem úgy, a mint van. Ez az ifjúság sajátossága. Idővel láttam, hogy a világon sehol sem úgy mennek a dolgok, a mint mi

ezt négy fal között kívánjuk, hogy úgy nem is mehetnek, míg emberek leszünk. Ebből szükségkép következett, hogy az embernek alkalmazkodni, engedni kell s nem lenni igen szigorúnak mások irányában, hogy mi is másoktól hasonlót várhassunk. Pillantsunk vissza eddigi rendszerünkre. A szerencsétlen meghasonlás Wesselényi ügyével kezdődött. Wesselényi nekem régi barátom. Sok évet töltöttem folytonos együttlétben vele, keresztül utaztam vele Angliát stb. részint gyalog, egy gondolata sem maradt előttem titokban, mert ő egyenes és becsületes, s mondhatom, hogy szándékai mindig jók. Mily hasznos lehetett volna ő más rendszerrel honára nézve! Ő ismételte sokszor: csak a kormánynyal egyezségben és összetartva lehetünk boldogok. Egész törekvésünknek oda kell irányozva lenni, hogy az helyreálljon s a kk-nak és rr-nek, különösen pedig az ifjúságnak mindig az önmérsékletet és a jövő érett megfontolását kötötte szívére s egyebek közt e célból Fáy egy meséjét is felhasználta, melynek erkölcsi tanúsága ránézve éltében sokszor hasznos volt.

Földváry viszonozta: a mi kötelességünk, a mitől senki fölnem menthet, az érveket, melyek alapján a perbefogás megszüntetését kérjük, előadni, ha ez kihagyatik, a felírat nem felírat, de kérvény lesz. Az elhallgatás jogainkról lemondás lenne. Errre gróf *Széchenyi* kérte a kk-at és rr-ket, ne áldozzák fel a dolgot a névnek. Különbség van a kérés és kérés között. Szerinte ennek méltósággal kell történni. Mindnyájunk közfájdalmát a folytonos bizalmatlanság miatt nem kell elhallgatnunk, de azt nem kell részletekre kiterjedőleg s a kormány jogtalanságai bizonyításával tennünk. Az országgyűlés a sérelmeket majd felolvassa, de nekünk nem kell hosszasan késnünk a megzavart egyetértésnek bizalomteljes kéréssel helyreállítását megkisérleni. Gr. *Dessewffy* Aurél kéri, hogy tiltakozhassék azon nézet ellen, hogy kérő felirat jogfeladás lenne, a mi a nemzetre nézve elidegeníthetlen, a mi el sem évül. Egyébiránt a jog a jegyzőkönyvben az országgyűlésre utasítással is biztosítható, azon indokolással, hogy mostani határozatunknál főfigyelmünk arra volt fordítva, hogy elkerültessék.

Benyovszky példákat idézett, midőn törvényhatóságok a törvényszékek itéletei ellen tettek kifogást, egyébiránt ő is engesztelékeny felirat mellett van. *Földváry* gr. Széchenyi azon kifejezésére, hogy eddig igen elméletileg cselekedtünk, ezentúl gyakorlati útra kell térnünk, viszonozta, hogy egy gyakorlat sem jó, mely nem alapul helyes elméleten. *Nyáry* azt jegyezte meg, hogy az eddig követett gyakorlat mindig a megyéé volt. Br. *Jósika* viszonozta, hogy száz éves gyakorlat is lehet gyakorlatiatlan s gr. *Károlyi* Györgygyel, gr. *Teleki* Sámuellel, br. *Bánffyval* és többekkel együtt pártolta a kérő feliratot, minek következtében e javaslat ismételve, a nem beszélők, sőt az egész tanácskozási terem tagjai által álta-

lánosan helyeseltetve elfogadtatott. Dubraviczky e tárgyat összegezte s a feliratnak gróf Széchenyi és a túlnyomó többség véleménye értelmében szerkesztését határozatul kimondotta, mire a hallgatóság a termet a megelégedés nyilatkozatai között elkezdette hagyni s míg Szentkirályi a feliratot szerkesztette, a gyűlés más ügyeket tárgyalt. Jelentő is annyi idő óta most örömmel és remények közt hagyta el a gyűléstermet.

IX.

Még egy igen fontos ügyben tett tudósítást 1843. márc. 4-én, a mi ma is actualis érdekű ránk nézve, a *Serbska Matica* társaságnak Oroszországhoz való viszonyáról. Épen 40 éve már, hogy a bécsi titkos rendőrség főnökének is feltünt e társulat titkos működésének gyanús volta s kérdést tevén hozzá: az teljes tárgyilagosan, de úgy látszik, alapos öntájékozás után, tanulságos felvilágosítást adott.

«Többféle kérdezősködés után sem tudott biztos adatot szerezni — úgymond — annak Szent-Pétervárral való egybeköttetéséről, minthogy a titkár, Paulovics, pár év óta bizalmatlan és idegenkedő azon magyarok iránt is, a kikkel az érintkezést az előtt kereste. Tény azonban, hogy pár év előtt egy láda könyv érkezett Szent-Pétervárról Paulovicshoz, a mit ő nem is titkolt. De a pánszlávok irodalmi egybeköttetés ürügye alatt igyekeztek a szláv nyelvű népek rokonszenvét megnyerni, a mi eddig a magyarországi szlávoknál nem volt észrevehető. Soha sem érzett vonzalmat a protestáns tót, a görög hitvallású szerb, sem a horvát a kancsuka alatt élő orosz iránt. Egy nagy nemzet ábrándos eszméjét, melynek ők is tagjai, azért hirdetik nekik, hogy ez által lassanként meglazítsák azon politikai köteléket, mely Magyarország népeit ezer év óta együvé fűzi, sőt hogyannak feloszlását készítsék elő. Ők ezt a szláv milliókra való folytonos hivatkozással kivánják elérni. Egy kelet-európai nagy szláv monarchia teremtésével hevítik törzsrokonaik kedélyét. Oly nézeteket, kivánalmakat, reményeket és várakozásokat ébresztenek, melyek ellentétben állanak úgy hazánk szerencsés fejlődésével s a magyar nemzetiség virágzása általi megerősödéssel, a mely egyedül képes arra, hogy a többi nemzetiségek hozzá csatlakozzanak és hogy a nyugtalankodó szláv elemek egymástól elszigeteltessenek, valamint a felséges uralkodó ház érdekével is, melyhez Magyarország kapcsolva van. Bárha ezt bajos is lenne elegendő külön adatokkal igazolni, mindazáltal ez mégis szükséges következménye annak, a mit itt minden alkalommal általánosan látunk és hallunk. Mert, a ki a mi viszonyainkat alaposan ismeri, mindenki osztozik e nézetben és azon veszélyek iránti aggodalomban, melyek ezeket követni fogják. Tudósító aggodalmát nevelte egy alkalom, midőn Deák Ferenccel, Klauzállal és Kossuthtal találkozott s midőn ők ezt maguk is igen

élénken kifejezték. Ezen férfiak sokféle érintkezésben állnak az ország minden nevezetes embereivel, felkeresik őket csaknem minden nap az ország különböző részeiből jöttek s egybehasonlító itéletöket ezer egyes tényből és véleményből merítik. A nevezett egyéneknek szilárd meggyőződésük az, hogy Magyarországon minden ott lakó szláv törzsek közt, talán jobbára öntudatlanul, egy orosz párt alakulása készíttetett elő, hogy a veszély nem északról, de csaknem kizárólag délről fenyeget, hogy a katonai határőrség azon vas kart képezi, mely egy válságos pillanatban, a körébe csoportosuló orosz elemekkel egyesülve, hatalmas csapássá szervezhető, s ez nem fog Törökország ellen fordulni, (ily célnak nincs többé értelme), de Magyarország ellen, s az országban parancsoló tekintélylyel előnyomulva, nagy tömegekben talál oly szövetségeseket, melyek azon pillanatban, mihelyt a nekik szánt szerep tudatára jőnek, Magyarországot és annak közhatalmát a maguk földjükön gyorsan el fogják nyomni, s mielőtt az iránt értekezni vagy fegyveres erő központosítása és oda rendelése által valamely elhatározó cselekvésre tért lehetne nyerni, azt egy kellemetlen bevégzett ténynyel lepik meg.

A megbántott Franciaországtól, a kereskedő szellemű Angliától s a megoszlott és oly gyönge Németországtól semmi gyors és erőteljes cselekvény nem várható; s minthogy ily fenyegető csapásnak ellene dolgozni Magyarországnak municipalis és törvényhozási hatalmi körén kívül áll, nem marad fenn egyéb, mint hogy aggodalmát kebelébe zárja s mindent megtegyen, a mi az ország és nemzet megerősítésére szolgál, úgy tekintve a helyzetet, mintha hátulról fedve, teljes biztonságban lennénk. S ha az európai viszonyoknak előre nem látható vagy el nem fordítható alakulása egy oly kitörést lehetlenné tesz, az időt legalább jól használta az ország.

De a mint semmi rosz nincs minden mellék jó hatás nélkül: úgy a szláv ellenhatás sincs, a mit tudósító — mint mások sokan teszik — egyáltalában nem tart az ultramagyarismus következményének, hanem úgy Magyarországon, mint máshol is mindenütt élő összes szlávság életnyilatkozatának, s meg van arról győződve, hogy ezen szláv ellenhatás látatlanul igen sokat tett arra, hogy a magyar nemzet az uralkodóházhoz szorosabban csatlakozzék. Naponta inkább terjed s mélyebb gyökeret ver azon meggyőződés, hogy a magyar nemzet csak az uralkodóházzal állhat fenn, világossá lesz előtte, hogy a mint ő ahhoz háromszáz évi közös szenvedés és öröm kötelékei által kapcsolva van s más rokon kar feléje ki nem tárul, egy homályos előérzet kezd érvényesülni, hogy eljő az idő, midőn mindkettőnek szoros egybetartására lesz szükség. Mind szilárdabbá kezd válni a hit, hogy Magyarország Ausztria nélkül nem állhat fenn, de megfordítva, Ausztria sem Magyarország nélkül. Magyarország azt hiszi magáról, hogy a midőn elérkezik a nap, a mikor Olasz-, Cseh- és Lengyelország, a melyeknek úgy látszik Ausztria érdekeitől egészen

különböző jövője látszik lenni, centrifugalis irányukat kimutatják, Magyarország legbensőbb ragaszkodásának (a mi némely heves megtámadások dacára sincs kihalva) fényes példáját fogja adni, úgy loyalitásból, a mi a magyarnak tulajdona, mint önérdekből, a mi még erősebb hatású. A magyarok azon kedvező véleményben vannak, hogy Ausztria ezt látja, hiszi, s azért mint most, mindig barátságos és rokonérzelmű politikát fog követni. Ez azon sokaknál világos, másoknál homályos, de mégis azon egy eredményre irányuló gondolatmenet, mely a kormánynak, az ország mindkét szabadelvű pártjának többséget biztosít és pedig annál nagyobbat és szilárdabbat, minél kevesebbé fog elhomályosodni az osztrák-magyar politika ege.

Különösnek tűnhetik fel — úgymond tudósító — most invasióról beszélni; de a mint minden oknak meg van a maga saját következménye: úgy a mostani népies mozgalmaknak is meg lesz. Az új kor története két ily nagy példát mutat fel: a vallási reformot a XVI-dik s a politikait a XVIII-dik században. Mindkettő kiindulás pontja ugyanazon gondolat volt. A XIX-dik századnak is meg lesz saját reformmozgalma. Az egy népies, de rettentő mozgalom lesz, mert egy kevéssé művelt nagy tömegből, a szlávságból fog kiindulni. Előjelei már annyira érezhetők, hogy könnyedén eltagadni nem lehet.

E fontos politikai levelét egy irodalmi ujdonsággal rekeszti be tudósító, a mire — úgy látszik — szintén felülről volt utasítva.

«Igéretéhez képest — úgymond — Vörösmarty «*Fóti dalá*»-nak mértékes német fordítását eszközölte. Azon szivbenséget s egy vidám és egyszersmind izgatott óra inspiratióját, mely az eredetinek lelket ad, ez nem adja vissza.*) Rövid idő alatt hármat tettek zenére».

«Bocsásson meg — kéri megbizóját — hogy nehány oldalt töltött be tények helyett véleményekkel és nézetekkel, de a melyekről meg van győződve, hogy felfogását az idő igazolni fogja . . .»

* * *

Itt megszakad az anonym jelentések sora. Azt hiszem, ha már lenni kellett az osztrák kormányrendszerben ily alattomos intézménynek, hogy névtelen tudósítások jussanak a Felség elébe, csak kivánatos volt, és senkinek kifogása nem lehetett azok szelleme és tartalma ellen. A dolgokba mélyen belátás, becsületes szándék s igaz jóakarat vezérelte e tudósító tollát. De a mai jogállapottal hasonlítva össze, amazt sok okunk van a megelégedésre. Láttuk, hogy a bécsi kormány egyáltalában nem bízott a magyar szabadelvű, akkor ellenzékinek nevezett pártban, azt demagógnak s az uralkodóház ellenségének tartotta. Sőt a kormánypárt iránt is gyanút táplált lelkében. Íme gróf Dessewffy Aurél, Lónyay és mások, a hívek leghívebbjei, akadémia, casinók, megyegyűlés stb. folytonos ellenőrzés és kikémlés alatt állottak. Nem volt csoda, hogy áldozatnak vétetett

*) Ugy látszik, előbb annak egy más, tán prózai fordítását is közölte volt.

és gyanúsíttatott a royalismus és a kormányi szolgálatban létel; valamint az is természetes volt, hogy az ellenzék kérlelhetlen szigorral sújtotta a kormányt, a hol rá a törvények meg nem tartása alkalmat adott. Ily politikai viszonyok közt nem állhat fenn a szabadság, s a polgári jóllét nem képzelhető. Föltűnően érdekes, hogy tudósító az 1848-ki nagy politikai forradalmakat egész határozottan megjósolta, a mi azonban Franciaországból indult ki, s a mai szláv törekvéseket születésük első perceiben felismerte.

Olvasva a legfelsőbb meghagyásokat és jelentéseket, fogalma lehet a mai kor nemzedékének, mily nagy önfeláldozás kellett régen a hazafiság útján járó férfiaknak, a kik az uralkodó érdekét a haza, a kormány politikáját a nemzetével egyeztetni, a támadt kételyeket és viszályokat kiegyenlíteni s a közboldogságot előmozdítani komolyan és önzetlenül igyekeztek. Nehéz volt a pálya, súlyos a felelősség. Felülről és alulról egyaránt mereven állították föl a követeléseket, mindkét fél bízott azok törvényességében. Kellett igaz államférfiúi bölcseség és erős hazaszetetet, hogy leküzdeni lehessen az akadályokat, kiegyenlíteni az ellentéteket s fentartani a bizalmat felülről les alulról fölfelé. Ma már önálló nemzetünk, a haza szívében, van felelős kormánya, szabadok és nyiltak a gyűlések és parlament, a királyi felség és ország közötti bizalom megszilárdult, alkotmány védi mindenkinek igaz jogát, nincs titkos rendőrség, sem kémrendszer, nincsenek hamis feladások. Saját honában, saját törvényei alatt él, polgári szabadságait korlátozatlanul élvezi minden honpolgár. Ez a különbség a régi és mai Magyarország között.

JAKAB ELEK.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK)

— Hatodik közlemény. —

Simunich altábornagy Lipótvár kapitulatiója után átvette a Komáromot cernirozó hadtest parancsnokságát. Magával hozván saját hadosztályát és az ostromágyúkat, következőkép osztá fel seregét: *Lederer* hadosztálya (1 z.-alj Khevenhüller, 1 z.-alj Nugent gyalogság, egy Fiquelmont dragonyos osztály) és *Simbschen* vezérőrnagyé (1 z.-alj Hohenlohe, 1 z.-alj Wocher, 1 z.-alj szluini, egy Deutschmeister gránátos gyalogság és egy Fiquelmont dragonyos osztály) elfoglalta a jobb Dunapartot Ácstól Almásig; a *Sossai* vezérőrnagy hadosztálya (1 z.-alj Ceccopieri, 1 z.-alj Vilmos főherceg, 2 század Nugent, egy század vadász gyalogság, 1 osztály chevauxlegers és két Fiquelmont dragonyos osztály, egy lovas és két rakéta batteriá-

val és egy hídászosztálylyal) Csallóközt Nemes-Őrstől Keszegfalváig és *Veigl* hadosztálya (1 z.-alj Welden, 1 z.-alj Haynau, 1 z.-alj Hartmann, 2 század Hesz-Landwehr, 1 század vadászgyalogság, egy Fiquelmont dragonyos és egy chevauxlegers osztály) a Duna- és Nyitravonalat foglalta el. *Thaly* Zsigmond szerint a cernirozó hadtest 11,256 gyalogos, 1,121 lovas, 1,756 főnyi műszaki és tüzércsapatból, tehát összesen 14,133 emberből állott. A meglevő 24 ágyút *Simunich* 18 darabbal szaporította.

Február hóban az árvíz tartotta vissza az ellent a vártól; március elején azonban minden részen megtörtént az előnyomulás, úgy hogy *Sossai* hadosztálya március 4-kén már Aranyoson volt. Ezen útjában találkozott gróf *Zichy* hadosztályának egy kis részével, mely a túlerőnek engedve visszavonult a nádorvonal mögé. Az ellen pedig előőrseit Ujfalunál és Nemes-Örsnél, 5000 lépésnyire az erődítvényektől, állította föl. A közlekedést a Duna jobb oldalán levő sereggel, a Puszta-Lovadnál vert, és március 8-kán elkészült hídon át eszközölték; a Vágfelőliekkel pedig Keszegfalvánál fölállított figyelő őrállomás által tartottak összeköttetést. — *Veigl* hadosztálya a Zsitva hosszában, a vág-dunai erőddel szemben állította föl előőrseit, a katonaság pedig a szomszéd falvakban volt elhelyezve. — A Duna jobb partján *Lederer* hadosztálya Ácsot, Puszta-Herkályt, Puszta-Csémet, Mocsát, Naszályt és Almást foglalta el; előőrseit pedig a Concónak Dunába ömlésétől kezdve a monostori halmokon, az elhagyott földsáncokon és Új-Szőnyön túl állította föl. A főhadiszállás Ácson volt. A tüzértelep az ácsi erdőben készült, mely *Welden* altábornagy által Bécsből küldött ostromszerekkel és a Lipótvárból Pozsonyba és onnan a Dunán leszállított nagyobb kaliberű ágyúk, bomba-mozsarak és lőszerek által tetemesen növekedett.

Ezalatt Komáromban *Querlonde* alezredesnek nyárasdi szerencsés csatája és a Debrecenből érkezett örvendetes hírek, melyek a magyar kormány megerősödését és tevékenységét jelezték, a várőrség bátorságát és a városi lakosok bizalmát is emelték. Visszatetszést szült azonban a hír, hogy *Meszlényi* alezredes lenne kiszemelve a várkormányzóságra. Ekkor a törzstisztek, gróf *Esterházy* Pál buzdítására elhatározták, hogy *Meszlényit* ezen eshetőségtől visszatartják; ki is hazája iránt való kötelességérzetből és nem is tartván magát képesnek ezen fontos állásra, megigérte, hogy azt semmi esetre sem fogadja el, sőt később a várat is elhagyta és Debrecenbe ment.

Hasonló félreértések és kellemetlenségek elkerülése végett, a haditanács *Thaly* Zsigmond mérnök-kapitányt, ki a viszonyokat jól ismerte, küldte Debrecenbe, hogy világosítsa föl a kormányt a vár állapotáról és az itteni dolgokról. *Thaly* értesítvén a magyar kormányt a történtekről, magával hozta *Török* Ignácnak várparancsnokká történt végleges kinevezését és mint már említettük, a többi törzstisztek előléptetését. Ezen kívül hozott 70,000 frtot p. p. egy

huszár-ezred fölállítása költségeire, mely március hóban «Atilla» névvel alakult és később a 18. huszár-ezredbe kebeleztetett be. Egyúttal vele jött *Puky* Miklós is, mint Komárom kormánybiztosa.

Puky Miklós, Hevesmegye alispánja és országgyűlési képviselője volt, midőn mint kormánybiztost küldték Komáromba. Csakhamar meggyőződött arról, hogy oly teljhatalom nélkül, mely a parancsnokokra is kiterjedne, nem felelhet meg kellőleg hivatásának; mert épen a parancsnokok egynémelyikében gyanítá rejleni az okot, mely a várat veszélylyel fenyegeté. *Kossuth* nem is késett őt a hozzá küldött futár által, oly hatalommal felruházni, mely szerint, ha szükségét látja, magát a várparancsnokot is elfogathatja. A következés bebizonyítá, hogy e széles körű hatalom a kormánybiztos kezében egyáltalában nem volt fölösleges.

Puky azt is észlelte, hogy a várkormány gyenge kezekben van; azért a haditanács helyébe, *Török* várparancsnokkal egyetértve, várvédelmi bizottságot alakított. Ennek tagjai voltak: *Török* Ignác, tábornok és a várművek kormányzója; *Kosztolányi* Mór ezredes és a várőrség parancsnoka; *Janik* János, gr. *Esterházy* Pál és *Járosy* alezredesek; *Thaly* Zsigmond, mérnökkari őrnagy; *Krivácsy* József, tüzér kapitány; *Török* később még *Brunswik* őrnagyot, a Sándor z.-alj parancsnokát és *Turcsányi* tüzérkapitányt hívta meg a bizottságba. A kormánybiztos fentartá magának a jogot, hogy a várvédelmi bizottság ülésein jelen lehessen.

Szent-Györgyi, élelmezési biztos ellen történt az első vizsgálat, mely alkalomból *Puky* számos visszaélés, sőt sikkasztás felől győződött meg. Miután *Szent-Györgyi* előbb az osztrákok szolgálatában állott és a magyar kormánytól kinevezési oklevelet nem tudott fölmutatni, hivatalától egyszerűen elmozdíttatott.

Később egy sokkal kellemetlenebb ügyet kellett *Puky*-nak elintéznie, mely a várőrség belviszonyaira nem csekély homályt vet. Ez a *Krivácsy* és *Mack* közt fenforgott viszály.

Krivácsy Józsefnek, 1848. okt. 6-án, midőn Komáromba érkezett és a honvédtüzér pararancsnokágot átvette, első dolga volt a vár sáncait ágyúkkal fölszerelni és tüzérséget teremteni; e végből mindent megtett, hogy a vár védelmi állapotba helyeztessék. — 1849. január elején, midőn már minden készen volt, *Mack* jött Komáromba és Görgey rendeletéből a vártüzérséget átvette *Krivácsy*tól, neki hagyván védelmezésre a legveszedelmesebb részt, a «csillagsánc»-ot a Duna jobb partján, a nagy Duna-szigetet és a nádorvonal 1-ső számú erődítvényét. Ekkor a Duna-sziget volt Komárom kulcsa, ez három ágyú-üteggel és később két mozsárteleppel volt védelmezve.

Komáromban, a márc. 4-iki birodalmi alkotmány kihirdetése után, sokat beszéltek arról, hogy a debreceni képviselőházban békepárt alakult, mely egyezkedni akar az osztrák kormánnyal.

Ezen hír hallatára *Krivácsy* körlevelet írt, melyben nyilatkozásra szólítá föl a várőrség tisztikarát, a kormánybiztos útján a magyar kormányhoz intézendő kérvény iránt, ugyanis ez fölkéretnék, hogy a hadsereg tudtán kívül és akarata ellenére az ellenséggel semmiféle alkudozásokba ne bocsátkozzék.

Ezen nevezetes okmányt, melynek eredetije *Haan* Lajos, békéscsabai ev. lelkész birtokában van, fontosnak tartom itten egész terjedelmében közölni, mert ez egyszersmind az akkori hangulatról és fölhevült lázas állapotról fényesen tanúskodik.

«Drága tisztelt tiszt urak!

Értésemre esett, hogy az osztrák kormánya egyezkedni akar velünk és hogy annak következtében már képviselők, mind tőlünk, mind az osztrák részről a német táborban össze jöttek volna.

Az én véleményem szerint az egyezkedést csak a sereg megengedheti, mert a sereg szenvedett, vért ontott és vért ont, úgyszinte szenvedni és vért ontani fog, e végből én jónak látom egy felhivást elküldeni (a kormánybiztos azt megteszi) és a honvédelmi bizottmánynak megírni, hogy a komáromi vár védserege semmi egyezkedésről hallani sem akar semmit, hogy mink szabadságunkat vérrel és fegyveres kézzel ki akarjuk vívni.

Mert a gaz kormánynak más célja nincs, mint az erejét Olaszhonba küldeni és ha a szegény Olaszhon a járom alá vetve lesz, azonnal az egész erejével hozzánk jön, megsemmisítvén az egyezkedés pontjait, azt mondván (mint már többször történt) hogy mink azt kicsikartuk.

Továbbá, mikor minekünk a hadi szerencse nem igen nagyon kedvezett, a mi küldöttségünket nem csak hogy el nem fogadta a Bombardeur Windischgrätz, az egyezkedés végett, de őket bezáratta, a hol még mostan is vannak és azt kijelentette: «fegyverrel elfoglalom az egész országot, egyezkedésről szó sem lehet». Mondjuk mink is azt: «fegyverrel kikergetünk benneteket, nemcsak magyar honból, de az egész világból, hogy gaz nép a világon ne uralkodjon».

A hadi szerencse kedvez minekünk, az erőnk összpontosítva és nagy, — azért semmi egyezkedés, csak háború.

Krivácsy József,
tüzér százados.

Kérem a tisztelt zászlóalj parancsnok urakat, ezt a tiszt urakkal közölni és azután aláírni, vajon akarják-e az egyezkedést vagy nem; úgy szinte kérem minél hamarább a többi zászlóaljakhoz küldeni és azután vissza hozzám, mert időnk veszteni nincs.

Lakásom Vágó-útca 27. szám alatt Podhraczky gombkötőnél.

Nem akarják az egyezkedést:

Háború által dűljön el ügyünk. *Greskovich* Sándor, őrnagy. *Gömbös*, százados. *Vicján*, százados. *Janik*, főhadnagy. *Bangya*, hadnagy. — Győzelem vagy halál, szabadság az életben, a rabbilincs gyalázatos, az 57-ik h. z.-alj 5-ik százada nevében: *Balásy*, százados. — Inkább meghalni, mint potyába németnek szolgálni. *Koniky*, főhadnagy. *Simonovits*, hadnagy. *Vitály*, hadnagy. — Harc, azután majd számoljunk. *Kovács*, százados. *Szabó*, hadnagy. — Élni vagy halni, de csak szabadon. *Gayer*, hadnagy. — Szabadon élni. *Tüdős*, hadnagy. — Zsarnokokkal egyezkedni nem tanácsos, *Domini*, főhadnagy. — Harc és háborút óhajt *Szigethy*. — Győzni vagy meghalni. *Roth*, hadnagy. *Konkoly*, főhadnagy. — Piszok nadálylyal nem egyezkedik *Keviczky*, z.-alj segéd. *Daróczi*, százados. *Lovas*, hadnagy. *Reviczky*, hadnagy. — Életre halálra harc lészen közöttünk. *Hyross*, hadnagy. — 18-ik zászlóalj: őrnagy *Duschek* Ferdinánd. *Bömches*, százados. *Kink*, százados. *Pfeifer* százados. *Titteldorf*, főhadnagy. *Krudi* Gyula, főhadnagy. *Sinmayer*, főhadnagy. *Kugyela*, hadnagy. *Balassa*, hadnagy. *Bory* László, hadnagy. *Laroche* Ignác, hadnagy. *Buttler*, hadnagy. — Veszszen a bujtogatás, vezsszen a dynastia, — a honvéd 37-ik zászlóalj nem egyezkedik, azt bizonyítják az egész zászlóalj nevében következő aláírások. (Később átkeresztezve.)

Hátirat: Az alárendeltség elismeréséből és előljáróink iránti bizodalom tanúsítása tekintetéből kivánja a honvéd 37-ik zászlóalj tisztikara, ezen körívet a tüzérség főparancsnokság útján annál inkább köröztetni, minthogy már amúgy is ez ügyben a tüzérség főparancsnokság felszólítására az érintett zászlóalj szolgálat útján nyilatkozott. Kelt Komáromban, március 12-én 1849. *Majthényi Kálmán*, őrnagy».

Az «*akarják az egyezkedést*» rovata természetesen üresen hagyatott.

A mily készséggel nyújtott *Mack* kezdetben *Krivácsy*-nak segédkezet vártüzérségi munkálatainál és elősegité őt terveiben, később mégis hatalmas vetélytársat látván személyében, mindenkép arra törekedett, hogy őt megsemmisítse, sőt köréből eltávolítsa. Ezt látszik igazolni *Krivácsy*-nak a vártüzérség főparancsnokához márc. 11-kén írt terjedelmes német levele, melyben keservesen panaszkodik *Mack* segédtisztje *Zápori* főhadnagy és egy másik segédtiszt ellen, kik őt kimondhatlanul gyötrik, besúgásaik és pletykáik által helyzetét elviselhetlenné teszik, oly annyira, hogy ily méltatlanságot tíz évi szolgálata alatt sem tapasztalt. De majd *nyakát szegi* annak az embernek. Azért, ha betegágyából felkél, kéri a hadsereghez való áthelyeztetését. Ezen panaszos levelet azonban *Mack* mint a *Krivácsy* elleni vádnak súlyosbitó körülményét a várparancsnokhoz küldte.

A körlevél tehát várva-várt alkalom volt *Mack* számára, melyet ő föl is használt, beküldvén azt is a várparancsnokhoz. Ez pedig a következő leiratot intézte a vártüzérség főparancsnokához:

469. szám. A várkormánytól.

A Komáromi Vártüzérség Főparancsnokságának

Helyben.

Komárom, 1849. március 14-én.

Az ide benyújtott lázító levelet, mely még a Honvédelmi bizottmány ellen is célirányítva van és veszedelmes intézeteket nyilatkoztat, a Várkormány ime vissza küldi a Vártüzérség főparancsnokának azon meghagyással, hogy Krivácsy kapitány úr ellen ezen vád is törvényesen elővétessen és az illető katonai törvényszék által ide következendő jelentés tétessen.

Láttam: *Mack József*, alezredes. *Török Ignác*, tábornok.

Ezen rendeletet *Mack* azonnal megküldé *Percz* hadbírónak a következő hivatalos irat kiséretében:

172. sz. A komáromi tüzérség főparancsnoksága.

Percz főhadnagy hadbíró úrnak

Helyben.

Kelt Komáromban, 1849. évi március 14-én.

A főhadnagy hadbíró úrnak a másolatban ide mellékelt, a várkormánytól a tüzérség főparancsnokságához intézett rendelete következtében oda utasíttatik, *Krivácsy* százados úr ellen, az ·/. jegy alatt ide mellékelt körirat nyomán a törvényes vizsgálatot azonnal megtartani.

A tüzérség főparancsnoksága mai törzsparancsában a vizsgálat (Verhör) személyzete holnap reggeli 8 órára vezényeltetett.

Mack József, alezredes.

A vizsgálat úgy látszik nem eredményezett kivánt sikert, de azért *Krivácsy* házi fogságban maradt és ajtaja elé fegyveres őrt állítottak. Azonban, midőn *Mack* a maga ügyének *Pukyt* is meg akarta nyerni, ez a következő szavakkal utasította őt vissza: «Ha *Krivácsyt* megbüntetném, őt csak hazafiságáért kellene megfenyítenem; minthogy itten bűn nem forog fenn, tehát *Krivácsyt* szabadon kell bocsátani».

Ezen rendelet dacára *Mack* őt még tovább is fogságban tartotta; mígnem az ellen a várost bombázni kezdte s lakása szomszéd-

ságába egy bomba esett és a házat megrongálta; *Krivácsy* ekkor *Török* várparancsnokhoz írt, hogy vagy bocsássák őt szabadon vagy rendeljenek számára más foghelyet. Levele épen akkor érkezett *Török*-höz, midőn *Puky* nála volt, ki azonnal elrendelte szabadon bocsátását, mit *Török* teljesített is.

Komáromot napról-napra szűkebb határok közé szorította az osztrák sereg. Csallóköz jó ideig szabad volt, ügyes kereskedők Bécsben is megfordultak több ízben és becses árúcikkeket szállítottak a városba. A Duna balpartján február végéig szintén nyitva volt az út Pestig.

Lassanként kimaradtak az árus emberek; egy nap Csallóközből nem jött senki, másnap már a Mátyus-földéről sem hoztak semmit és így mindenfelől megszakadt a közlekedés. Ekkor aztán mesés ára volt minden élelmi szernek: egy darab tojás már olcsó volt egy huszasával fizetve, hát még a baromfi; volt rá eset, hogy *kilencven* forintot adtak egy pár kövér lúdért. Azért nem halt meg éhen senki, lóhúst sem ettek az emberek, mint ezt akkor Budapesten hiresztelték, hanem a város és várkormány gondoskodott a szegények élelmezéséről.

Mack a febr. 28-ki Komáromi Értesítőben felszólította a honvéd-tiszteket és a közönséget, hogy az alakulandó Atilla-huszárok számára kardot, pisztolyt ajándékozzanak. A tüzér- és szekerészeti altisztektől a kardot elszedette s ezekből 54 darabot adott át *Fekecs* Jánosnak, az Atilla-huszárok őrnagyának; másoktól is került több pisztoly és kard; úgy hogy rövid idő alatt csatakészen állott az új huszár-osztály.

Márc. 1-én *Mack* szintén a nevezett lapban felszólítá azon egyéneket, kik zeneismerettel bírnak, jelentsék magokat a tüzérek zenekarába való fölvételre.

A zavar és elégedetlenség kitörésének megakadályozása végett márc. 5-én 436. sz. alatt *Puky* Miklós kormánybiztos értesíti a várost, hogy a várkormány levele szerint ostromállapot lépett életbe, tudósíttatik egyúttal a tanács, hogy a polgári hatóság azért a várkormánynak nincsen alávetve, hanem csak a polgári perlekedések szünnek meg, a vétkes merényletek pedig katonai itélőszék által fognak büntettetni. Egyúttal elrendelték, hogy a vág-dunai hídfő, vagy a Vágvonal megtámadása esetében, minden a városban található hámos ló az ágyúk szállíttatása végett a Rozália-térre vezettessék.

Márc. 5-én *Mack* népgyűlést hirdet a Rozália-térre következő felhivással:

Népgyűlés.

Rozália-tere Komárom városában népgyűlésre legalkalmasabb hely.

Komárom vára és városa ostromállapotba tétetett.

Komárom vára szűz. — *Esküszöm, hogy szűz maradand.*

Lelkes hazafias polgárainak e szűz vár és város ostromlétének törvényszerinti mibenlétét előadandom.

Előadandom e f. h. 7-én reggeli 8 órakor, pont 8-kor.

Azért ekkor, mert ez időtől fogva az ostrom-állapot életbe léptetett.

Megtartatik e népgyűlés akár süt a nap, akár esik az eső, akár lőnek, akár nem. Ha lőnek a mieink, segítségükre sietend a népgyűlés — a nép segítsége megsemmisíti az ellenfélt.

A népgyűlés megtartatik minden esetre.

Komárom városának hazafias polgárai megvannak híva, — meghivatik minden becsületes magyar ember.

Éljen a szabadság! *Mack.*

A Komáromi Értesítő márc 5-ki számában feltünő betűkke nyomatta *Mack* a következő tudósítást:

«A tegnapi hadi tanács rendelete után, *az igen tisztelt, az összes helyőrség bizalmát bíró* a honvédelmi bizottmány által *különösen Komárom várának biztosítására* kiküldetett kormánybiztos *Puky* Miklós népképviselő úr által értesíttetni fog Komárom városának közönsége, *hogy Komárom vára és városa 48 óra lefolyta után ostromállapotba tétetett.*

Ez ostrom kezdete leend 1849-ki

Március 7-dikén

Március tizenötödikén

véget vetünk a **komédiának.**

Ez utolsó sor csak szerény magánvéleményem.

Osztozni fog véleményemben a lehetőségig *Bécs* márc. 13-án, *Milano* márc. 18-án, *Lemberg* márc. 19. stb.

Páris szentesitéséül e véleményemnek, már februárban határozta el a harcot. *Mack*».

A népgyűlést azonban nem tarthatták meg, mert a várparancsnok betiltotta, azt adván okul, hogy nem volt hivatalosan bejelentve; de inkább félt *Mack* lázító szavaitól, melyekkel az úgyis nyugtalan kedélyeket még jobban felizgatta volna. Ekkor ugyanis szájról szájra járt a hír, hogy *Mack* Komárom várát a levegőbe akarja röpíteni, ámbár ő ezen hír ellen az «Értesítő»-ben nyilatkozott és a többi közt ezt írta: «Hallom, hogy tartanak attól, mintha én a várat légbe akarnám ugratni. Megölne a szégyen, ha azon öntudattal kellene meghalnom . . .»

Nagy hiány volt tüzérekben is, miután a legközelebbi ostrom alkalmával minél több fölszerelt ágyút akartak az ellennel szembe állítani, a hadseregtől pedig nem akarták elvonni az erőket; *Mack*

tehát a lakossághoz fordult. Ennek fegyverfogható része úgyis fölvétette magát a hadseregbe, csak a gyerekek maradtak otthon, még ezeket is be akarta vonni a védelembe, ezt azonban a szülők ellenezték, mire *Mack* a március 6-ki «Értesítő»-ben következő fölhívást adta ki:

«A tüzérekhezi beigtatásukért több fiatal művelt, elszánt jóakaratú egyének jelentették magukat irodámban.

Én nehányat közülök visszautasítottam szülejük megkérésére. Fájdalommal utasítottam vissza, mert a jó hazafit bántottam eljárásom által.

Íme kijelentem: hogy mától fogva én ezen fiatal jó hazafiakat mindenesetre azonnal felesküdtetem.

A szüléknek pedig most egyszer mindenkorra tudtokra adom, hogy a hazafiságot én lehangoltatni nem engedem.

Végre ifjú testvéreinket felkérem, hogy minél számosabban jelentkezzenek a tüzérséghezi beavatásra. *Mack*».

Ezen fölhívásnak volt is eredménye, mint azt már föntebb előadtuk.

Árkosy vívóiskolát tervezett, melynek létesítése érdekében *Mack* a március 10-iki hirlapban a következő tudósítást közölte:

«*A vívóiskola ügyében.*

Árkosy vívómester úrnak ezennel tudtára adom, hogy addig is, míg gondoskodásomnak sikerülend, több szakértő közbenjárása által az ó-várban legcélszerűbb helyet vívóiskolának kitűznöm, az alakulásban levő bombászkari tanoda, kivévén a tüzérség további kiképeztetésére elhatározott órákon, vívóhelynek használható.

Mack».

«*A komáromi vívóiskola a bombászkari tanodában holnap délután 4 órakor nyittatik meg.* *Mack*».

A vártüzérek közt csak kevés számmal voltak oly egyének, kik a bombászathoz értettek. *Mack* ezek számát akarta szaporítani, midőn egy napiparancsban fölhívta mindazon egyéneket, kik kedvet és képességet éreztek ezen pályára, hogy jelentsék magokat irodájában a segédtisztnél. Erről *Jókai* Károly a következőket írta a «Pesti Hirlap» 1849., 296. számában: «Készült alakulni bombászkar. *Mack* az «Értesítő»-ben kért e célra rajzeszközöket, s rövid idő mulva ugyan ő az «Értesítő»-be igtatá, hogy a levéltárba tett iratok szerint a bombászkar nem alakulhatott. Benn a várban letelepedett nők adták a tónust, kik elvonván a közügy melletti szolgálatteltől az illetők figyelmét, személyes gyűlölködés, egymás elleni irigykedés eszközeivé alacsonyíták le a hon védelmére drágán felfegyverzett férfiakat». Én a nemzeti muzeumban meglevő «Komáromi Értesítő» teljes példányát használtam, melyben a rajzeszközök ké-

rését azoknak többszörös beszolgáltatását és ezekért *Mack* köszönetét megtaláltam, de a másik súlyos vádat szorgos kutatásom dacára sem találtam meg. Ellenben *Mack*-nak március 10-kén közrebocsátott föntebbi tudósításában, *Mack* maga ajánlja föl a bombászkari tanoda helyiségét vívóiskolának «*kivévén a tűzérség további kiképeztetésére elhatározott órákon*». Azt is tudom, hogy többen voltak, kik átléptek a bombászkarhoz, sőt kevésben mult, hogy magam is azzá nem lettem.

Tehát, ha mulasztás történt, nem a résztvevő tanult fiatal emberekben, mint inkább *Mack*-nak kimagyarázhatlan magaviseletében volt a hiba. Erre vonatkozólag legjobb lesz, ha egy honvéd köztüzér életéből az erre vonatkozó sorokat idézem:

«En elmentem a Mack segédjéhez, ebben azon régi «kadet» társamat ösmertem fel, kit Mack még a pákozdi ütközet előtt Pestre rendelt. Alig hiszem, hogy ő mostanáig ellenséget látott, vagy puskaport szagolt volna, de azért mégis hadnagy volt. Ő nem látszott engem megösmerni, és hetykén hadnagyi méltósággal kérdé: Hány oskolát végeztem? Értem-e a mathesist? és ebből egynehány igen könnyű feladványra feleletet kivánt tőlem, én azt könnyen megfejtvén, beírt a bombászok közé, és utasíta, hogy a bombászok által lakott szobában telepedjem le. — Haladéktalanul tettem ezt, — ott összesen 13 bombászt találtam, 12 ösmeretlen arc volt, a 13-ikban az én álmos barátomra akadtam. Egykedvűleg fogadtak, végig néztek; — kopott ruhában voltam biz én. De mihamar megismerkedtünk és megbarátkoztunk, társaim nagy része előbb mérnök, kisebb része jogot végzett fiú volt.

Körülbelől 10 napig hevertünk, egyedüli teendőnk lévén: Mindennap kettőnknek a ref. templom tornyába menni, s onnét nézni az ellenség netaláni mozdulatait. Csak egyszer voltunk a mozsár mellett gyakorlaton. Mack volt az oktatónk, egy előadáson megtanultuk, miként kell a mozsarat bombával megtölteni. Ezen egyetlen előadást vettük a bombászi tudományból».

A jelen idézetből, de a bombásznak további soraiból és Komáromnak sikeres védelméből is kitűnik, hogy az alakult bombászkar létezett, sőt a hol szükség volt rá, derekasan helyt állott.

Az «Értesítő»-nek ugyancsak a március 10-ki számában *Nagy* János százados a lótulajdonosokat fölhívja, hogy a szekerészeti testületnek még 30 lóra lévén szüksége, kik azokat eladni szándékoznak, jelentsék magukat március 17. és 20-án a Rozália-téren.

Mack március 15-két ünnepélyessé akarta tenni és fényesen megülni; azért már nehány nappal előbb felszólította a lapban a költészetben jártas hazafiakat, hogy készítsenek a nagy napra egy harci dalt a Rákóczi-indulóra, egy szabadság-dalt a Fóti-dalra s egy tüzér-dalt a Marseilleise mintájára.

A «Komáromi Értesítő» március 15-kén arany betűkkel nyo-

matott. Az első cikk «Szabadság. Egyenlőség. Testvériség. Márc. 15.» *Rózsafi*-tól, így kezdődött: «Üdvözöllek imádott, vérben fürdő magyar hazám e nagy napok nevében! Üdvözöllek szűz vár, igament Komárom! egyik lét-támasza árva nemzetünknek, Március 15-kének nevében!» . . . Lelkes szavakkal buzdítá a hadsereget és polgárokat kitartásra s hazaszeretetre. A cikk címében a «Március 15» rózsaszínnel vonatott be, a hajnalpírt jelképezve. A második cikket «Március tizenötödike» címmel *Arky* írta. Ezután következett a «Szabadságdal» *Jánosi* Páltól és «Tüzérdal» *Elemér*-től. Végül a negyedik oldalon: «Hiteles Csatázásaink. Kivonatban a «Közlöny» után», «Legújabb» és «Legeslegújabb», melyben egy Pestről jött egyén beszéde után írták, hogy Palotánál nagy csatánk volt, hol 36 ágyút vettünk el az ellentől és hol maga Windischgrätz is megsebesült. Az első oldal kerete azonban fekete volt, mert a rámázolt arany véletlenségből lepörgött. Ez kissé különössé tette az ünnepi számot. — Este a várban fényes bál volt, hova a városi családok is hivatalosak voltak; kik miután a vár kapúi esti 7 órától reggeli 7-ig zárva tartattak, kivilágos kiviradtig mulattak.

Midőn a magyar kormányhoz küldött harmadik futár *Kossuth* levelével márc. 7-kén megérkezett Komáromba, haditanácsot hívtak össze. Ebben a kormánybiztos és várparancsnok elnöklete alatt, a felsőbb rendeletek, melyekben *Puky* teljhatalommal való felruházása és a várőrségnek kitartó védelemre való serkentése is foglaltatott, felolvastatván, hódoló tisztelettel fogadtattak. Miután az iratok olvasását elvégezték, a tanács azon fontos kérdést tárgyalta, hogy mikép eszközöljék a Duna jobb partjával való közlekedést. Hajóhídnak készítését határozták el a csillagsánc és ó-vár közt. Ezen munka kivitelét egy bizottságra bízták, mely honvédtisztekből és a városi tanács által kiküldött tisztviselőkből állott *Mack*, tüzérparancsnok igazgatása alatt. A hídépítéshez szükséges eszközöket összehordták ugyan, de az ellenség közeledtére a munkát egyelőre abba kellett hagyni. Ugyanekkor érkezett meg *Thaly* Zsigmondnak őrnagygyá való előléptetése.

Thaly előbb polgári mérnök volt és az osztrák hadseregben nem szolgált, azért *Török* várparancsnok, ki gyakran kikelt a *táblabírák* ellen, nem sokat adott reá. Midőn ménökkari őrnagygyá lett, ő se mellőzhette tovább, azért a Duna-sziget erődítési tervét reá bizta. *Thaly* elkészíté a tervet, mely szerint a szigetnek Monostorhegy felőli szélén végig a gyalogság oltalmára mellvédek emelendők, a magasabb helyeken pedig nehéz kaliberű ágyúk és pár bombamozsár lennének fölállítandók. A lovasság és gyalogság együttes használatára készítendő út volt még a tervben.

Mack is készített egy tervet. A várparancsnok elnöklete alatt *Mack, Thaly* és *Máy* tüzérkapitány ítéltek a tervek fölött. *Mack* a vár védelmére elégségesnek tartott három nehéz üteget, egyet az

ó-vár sáncain, egyet a nádorvonalnak a Dunára szögellő 1-ső számú erődjén és egy harmadikat a Duna-szigetnek mesterségesen fölhányt dombján; egyúttal az útban levő fák a szigeten kipusztítandók volnának. Ily módon a három üteg tervszerű tüzelése elég lett volna a vár védelmére. *Thaly* ez ellen azt hozta fel, hogy ha gyalogság nem őrzi a sziget partjait és annak védelme egyedül a középen álló ütegre bízatik, akkor az ellen a sötétséget fölhasználva, csónakokon a szigetre lép és azt elfoglalja. *Thaly* érvelése döntött és rábízták a sziget megerősítését.

Thaly diadala nem kevéssé sértette *Mack* hiúságát; azért egy polemiában, mely köztük a «Komáromi Értesítőben» folyt, *Mack*-ot hevessége a szélsőségig vitte. Minthogy Komárommegye négy képviselője közül egyik se ment Debrecenbe, ezért az udvardi kerület *Csernátony*-t, az ócsai *Thaly* Zsigmondot választá képviselőnek; jóllehet ezen választások, formahibából nem erősíttettek meg, azért *Mack* mégis inkább szerette volna *Thalyt* Debrecenben mint Komáromban látni. *Thaly* ugyanis *Krivácsy* védelmére cikket írt a lapban és *Mack*-nak tanácsolta, hogy ne basáskodjék, hanem uralkodjék szenvedélyein; ekkor *Mack* válaszában keményen kikel *Thaly* ellen és a többi közt ily szókkal illeti őt: «Elmehetsz lelkem, ha akarsz, mert az ellenségtől oly elszánt és szakértő hazafi mint te vagy, mit sem tarthat. Fel sem akasztanak. Alig van érdemed reá».

Simunich mindjárt kezdetben nagy tevékenységet fejtett ki, mert midőn március 9-kén minden oldalról körülzárta Komáromot és Bécsből a nehéz lövegek is leérkeztek, minden erejét összeszedte, még a föld népével is dolgoztatott, csakhogy a vár és város bombázását megkezdhesse.

A mieink igyekeztek ugyan az ellent munkájában akadályozni, de kevés sikerrel.

Március 11-én három zászlóalj gyalogság, egy osztály huszár, 3 háromfontos ágyúval kémszemlére ment a Zsitvató felé. Körülbelül háromnegyed órányira Komáromtól, egy újonnan készült védsáncolatra bukkantak, melynek hátterében támaszul kis erdő terül. A közeledő mieink 12 fontos ágyúk élénk tüzelésével fogadtattak. Elesett részünkről egy ló, egy tüzér pedig megsebesült.

Március 13-kán az új szőnyi erősségből 16 derék Attila-huszár fél-század német vasas attaque-ját fogadta és játszotta ki remonta lovakon, a nélkül, hogy a huszárok közül csak egy is megsebesült volna.

Simunich megtudta a mieink szándékát, hogy hídat akarnak verni a Dunán, a csillagsánccal szemben; azért az ágyútelepeket a Monostoron és Új-Szőnytől délre fekvő, a mieink által készült, de elhagyott földsáncokban állíttatta fel. Innen akarták az ellent kiűzni, midőn március 16-kán este nehány zászlóaljat egy üteg ágyúval átszállítottak a Dunán csónakon és dereglyéken; ezek a csillagsánc

mellett foglaltak állást. Az expeditiót *Querlonde* vezette. Másnap reggel 7 órakor kezdték a támadást. A bátor *Kuún* Géza őrnagy zászlóaljával már egy óránál tovább állotta az ellenség ágyútüzét, midőn ütegünk alkalmas állást foglalt; de ekkor már az ellen fölgyújtotta Új-Szőnyt, ezzel a mieink menekülési útját akarta elzárni. *Querlonde* csakhamar átlátta a veszélyt, azért sietve visszavonult a lángban égő falun keresztül.

Március 17-kén mutatkoztak először a monostori szőlőknél az árkászok. Gyilkos tűz fogadta őket a Duna-szigetről, de nem sok kárt tehetett bennök a golyó, mert a munkát szünet nélkül folytatták. Az első ágyút, melyet az ellenre szegeztek, *Mack* irányozta. Rettenthetlen bátorsággal lelkesíté ujonc tüzéreit és midőn lóhátról az ellenség állását távcsövön nézte, azt vette észre, hogy egy ágyút épen feléje irányoznak, ekkor felkiáltott: «Nézzétek, ez nekem van szánva». Alig hogy kimondta ezen pár szót, egy rakéta röpült fölötte el, mely kalapján a vörös tollat megpörkölte és lova mögé esett le. «Mutassátok meg most már azoknak a vén osztrák tüzéreknek, mit tanultatok két hónap alatt. Tüzet!» Ezzel az ellen ágyúját leszerelték.

Három következő napon és éjen át szakadatlanúl szóltak ágyúink; de a negyediken *Mack* a tüzelést egyszerre megszüntette s visszavonta ágyúit, a nélkül, hogy valaki kimagyarázhatta volna eljárásának okát. Később úgy magyarázta meg a dolgot, hogy nem akarta hiában pazarolni lőszerkészletét.

A monostori sáncokból az első három nap csupán röppentyűkkel lődöztek vetőágyúkból a szigetre és elvétve egyet-kettőt a nádor-vonal felé is, a nélkül, hogy legcsekélyebb kárt okoztak volna. Három nap mulva azonban elkészítvén ágyú- és bomba-telepeit az ellen, 24 fontosokkal, sőt 20-dikán már bombákkal is lődözte a várost és várat. Kezdetben mindjárt a 30 és 60 fontos bombák, 18 és 24 fontos ágyúgolyók a város egyik előkelő részén a nádor-utcán pusztították a házakat; szerencsére még a nagy tűz óta háztetőik nem készülhettek el és csak ideiglenesen voltak födve, így azokban kevesebb kár esett, nem gyuladtak ki. A megrémült lakosok, a Duna-féle közelebb eső városrészből, távolabb fekvő házakban kerestek menedéket; mindenütt szívesen fogadták őket, a kiknek másutt nem jutott hely, azokat a nádorvonali kazamátákban helyezték el.

Windischgrätz megparancsolta, hogy az osztrákok lövéseikkel leginkább a raktárokat, széna- és szalmakészletet, ló- és szarvasmarha istállókat pusztítsák és égessék fel, hogy így a lakosokat a katonaság ellen ingerelvén, azok fellázadjanak; így hitte a várost leghamarább hatalmába keríthetni. Ezen számításában azonban csalatkozott, mert a lakosok sokat szenvedtek ugyan, de béketűrésök határt nem ismert, gúnynyal és megvetéssel fogadták a lövéseket, mondván: «Lőhetsz német, de be nem jösz!»

Thaly Zsigmond a sziget megerősítését, azaz sánccal ellátását, miután a szükséges erők hiányoztak, alig teljesíthette. Műszaki csapatunk nem volt, a hidászok és utászok száma a huszat alig haladta meg. Még akkor se boldogultak, midőn a zászlóaljakból összeszedett volt mesteremberekből, mint ácsok, kőművesekből stb. alakítottak utász századot; pár hét mulva már a másik utász század is megalakult. Ezek parancsnoka *Baranyay* József, százados ügyessége és tevékenységének köszönhető, hogy később a műszaki csapat felügyelete és vezetése mellett a munkások rövid idő alatt bevégezhették a nagy művet.

Miután a várőrség a szolgálat által annyira el volt foglalva, hogy kevés ideje maradt pihenésre, más felől kellett munkaerőt keresni. *Thaly* jól tudta, hogy ha a városi tanácshoz folyamodik, az elrendeli a közmunkát, de ő az önkéntes ajánlkozást többre becsülte, azért ezen célból, *Mack* társaságában márc. 20-ikán a Rozália-térre népgyűlést hirdettetett. Bombák süvöltése közben, ezernyi nép előtt tartott mindkettő lelkesítő beszédeket, felszólítván a munkabíró embereket, hogy ásóval, kapával jelenjenek meg az éjjel, midőn az ellen félbenhagyja a bombázást és segítsenek a sáncolásnál. Lelkesen fogadták a fölhívást és mintegy ezeren meg is jelentek éjfél előtt 11 órakor a szigeten, sokan voltak köztük olyanok, kik azelőtt sohse fogtak kezükbe ily eszközt, most jó példájukkal lelkesítvén a népet, szorgalmasan dolgoztak és ezek közt maga a város bírája is. Éjféltájban azonban, a fegyelem és parancs ellenére szivaroztak, zajongtak és az ellen meglátván a világosságot és hallván a zajt, közibök bombázott; erre a nép szétfutott. Másnap már honvédeket alkalmaztak a sáncolásra; kik aztán ennek következtében 48 óráig éjjel nappal el lévén foglalva, csak minden harmadik nap pihenhettek. A sáncolásnál nagy óvatosságra volt szükség, nehogy az alig egy puskalövésnyire fekvő ellen ágyúi és bombamozsarai megakadályozzák a munkát és pusztítsák az embereket. A nagy hideg dacára tüzet rakni vagy pipázni, szivarozni nem volt szabad; a földet mindenféle dézsákban és hordókban vitték föl a sáncra, néhol négy-kéz láb csúsza mászva, — a taligákat, hogy ne csikorogjanak, hárman vitték, kerekét az egyik, másik kettő a nyelét fogta. Ily fáradtsággal és rövid idő alatt készült a sziget elsáncolása.

Hogy az ellenség legalább a kórházat kímélje, fehér zászlót tűztek ki reá «Spital» felirattal; ezen figyelmeztetés dacára oda hullott a legtöbb bomba. Ennek következtében a betegeket is a nádor-vonali kazamátákba kellett áthelyezni. A ref. templom tornyát, mely egyedül maradt épen a nagy tűzben, kémkedési helyül használták a mieink; ezt csakhamar észre vette az osztrák, addig bombázta környékét, míg sikerült a szomszéd házak egyikét felgyújtani; erről aztán a templom is lángra kapott és leégett még a tornya

is. Az oltásra sietŏ nép közé hullott a bomba, de halált megvetŏ bátorsággal oltottak azért és urai lettek a tűznek; így legalább a többi környékbeli házakat még megmenthették a veszedelemtől.

Welden altábornagy, Bécs főparancsnoka, türelmét veszté és a bécsi kereskedők is el lévén zárva a dunai forgalomtól, zúgolódtak; azért sürgette Komárom erélyesb ostromát és bevételét. Ezen célból maga jött le a cernirozó sereghez, átvette vezérletét és elrendelte a megrohanást. Mindenekelőtt *Marczik* Samu, uj-szőnyi lakos által 8-rét papirosra nyomtatott felszólítást küldött a városba, mely az osztrák császár teljes kegyelméről biztosítá a lakosokat és várőrséget. Tartalma ez volt:

Ő cs. kir. Felsége Ferenc József a fejedelmi szék elfoglalása alkalmával Magyarországnak a többi cs. kir. országokkal egyenlő jogot és előmenetelt, a bánattal visszatérőknek pedig kegyelmet biztosított.

Ezen elvet követte a főhadvezér herceg Windischgrätz is, midőn győzelmes hadseregével a Tiszáig előmozdult, minélfogva általa Kassa s Tokaj elfoglalása alkalmával senki sem vonatott feleletre, ki magát a törvény alá vetette.

Csak az árulókra, kik nyomorult nagyravágyásuk miatt önnön szép hazájukat még most is feldúlják, csak azokra vagyon halál és elvesztés szánva.

Ennélfogva 12 órányi határidőt tűzök ki oly célból, hogy mindenki a cs. k. zászlóhoz még visszatérhessen. De ezen idő elmultával Komárom végpusztulását folytatandom mindaddig, míg csak egy derék katonám s ágyúimnak való lőszerem maradand.

Isten úgy segéljen.

Komárom előtt 1849. évi márc. 30-án.

Főhadparancsnok *Welden*,
hadszernagy.

A nép ezen proclamatióra azt jegyzé meg, hogy «a császárod sem tarja meg esküjét, te sem vagy különb annál» s így ezen felhívásnak, miután két heti bombázás után úgy is látta mindenki az ostromlók pusztítási szándékát, mi hatása sem lőn.

Hogy a nép tettleg is kivánt az ellenség megtörésében részt venni, több példa van reá: nevezetesen márc. 27-én több szekeres gazda azon kéréssel járult *Nagy* Lajos Hunyadi-huszár kapitányhoz, hogy adjon nekik katonai segítséget, ők a Kaván majorjaikban levő ellenségnek elő-őreit elfogják; ki is 24 huszárt adván melléjök, márc. 28-ra viradóra az egész őrcsapatot, 9 chevauxlegerst, elfogták és lovastul Komáromba behozták.

Az ellenség Almásnál vert hídat és nagyobb erejével azon jött át a Vág felőli oldalra. *Welden* elhitette katonáival, hogy a várat kardcsapás nélkül foglalhatják el. Márc. 31-én, délelőtti 10 órakor,

mintegy ötezernyi gyalogos és 4 osztály lovasság három röppentyű teleppel és 18 ágyúval, dobpergés és trombitaharsogás mellett jött a Vágon túli sáncoknak. Jól tudták ők, hogy ez a város leggyengébb oldala; az Apáli sziget nem is volt kellőleg elsáncolva.

Puky azonban előbb már fölgyujtatta a Zichy-féle majort, hogy az ágyúink tüzelését ne akadályozza. A tüzérek ágyúikhoz álltak, a gyalogság a mellvédeknél foglalt helyet. Több nehéz lövegű ágyút komáromi nemzetőrök kezeltek. Közel engedték jönni az ellent és ekkor a 18 és 24 fontos árgyúkból lőttek közibök, nem csak a vágdunai erősségből, hanem a komáromi részen a Vág töltése mellőli ágyúkból is és így keresztttűzbe kerültek. Miután ágyúik, röppentyű-ütegük leszereltettek, és lőszerkocsijuk légberöpült, körülbelül 300 ember veszteséggel, másfél órai harc után vad futásnak eredtek, egyik része Ó-Gyalla, másik Izsa felé. Izsán megállapodván, az ellenség tüzéreinkről azt jegyzé meg, hogy «Diese Kanoniers, die so schiessen, die wollen nicht übertreten zu uns». Azt hitték szegények, hogy ellenállásra sem fognak találni. A roham alatt az ellenség köröskörül 42 ágyúból lőtt Komáromra, 10 órától 12-ig oly erős ágyúzás volt, hogy minden másodpercben legalább két lövés történt; *Kathona* Zsigmond kertjében a Vág-töltés mellett, két 12 fontos ágyú tűzmestere előadása szerint, ez időben 226 lövést tett; tüzéreink neki vetkőzve dolgoztak. Azonban nagyobb veszély fenyegette Komáromot ugyanekkor az Apáli sziget felől. Itten a vadászok a Vágon átgázoltak és csaknem elfoglalták a szigetet, midőn a 17 ik zászlóalj egyik hőse, *Beőthy* Zsigmond főhadnagy, szuronyt szegeztetett embereivel és így is csak makacs ellentállás után űzhette vissza az ellent; őt egy golyó halálosan megsebesítvén, pár nap mulva meghalt; kívüle még a várőrségből összesen 26 halt vagy sebesült meg.

Ezen sikerült visszaűzés és diadal feleleveníté a lakosokat is; délután mindamellett, hogy a várost erősen bombázta Dunántúlról az ellen, zeneszóval járt a tömeg az utcákon. Többen a csatatérre mentek és nagy számmal hozták be az ellenség kiégett röppentyűit, hátrahagyott golyóit, gránátjait, röppentyű-készületeit és ruháit.

A nagy öröm után nem csekély lehangoltság következett; a nép kedvencét, *Mack*-ot a várvédelmi tanács fogságba tétette. Több súlyos vádat emeltek ellene. *Puky* kománybiztos, mikor a roham előtt az ágyúkat vizsgálta a Vág-vonalon, az első számú kapu-erődben négy nehéz löveg mellett csak *hét* lövetet talált. Az ott levő tisztet kérdőre vonván, válaszul nyeri, hogy *Mack* ezredestől már több ízben kért töltényt, de azt mindeddig nem nyerhetett. *Puky* tehát nyomban töltényekért küld; de Mack még ekkor is csak a második s szigorú fenyegető parancsra volt hajlandó azokkal ellátni a legfontosabb erődöt. Hasonlókép vonakodott, *Janik* ezredes küldöttjének, a roham alatt, a gyalogság számára töltényt kiszolgáltatni. Ezek

után sokan méltán kétségbe vonták *Mack* hazafiságát és becsületességét; ő az első kihallgatásnál azzal védte magát, hogy akkor nem volt az ó-várban, hanem a legszélsőbb ágyúknál és így nem is adhatott volna lőszert; különben ő jól tudta, mennyi ágyúgolyó elégséges az ellen elűzésére, *Janik*-nak pedig úgy se lett volna már alkalma csak egy töltényt is használni, miután az ellenség megfutott. Ha pedig az ellennel összejátszott volna, akkor nem teszi ki magát a leghevesebb ágyútűznek, nem is állította volna fel úgy az ágyúkat, mint a hogy tette, oly fényes eredménynyel.

Puky Miklós kománybiztos április 4-én a következő falragaszt adta ki:

Polgártársak!

A haza legszentebb és legdrágább kincse Komárom városa és vára megtartására a főhatalommal a főfelügyeletet a nemzet kormánya kezeimbe tette le; így ezen felelősségnél fogva nem lehet oly becsült, oly szentelt személy, kire, ha a mulasztás vádja bebizonyul, nálam pártolásra számíthatna.

Mack alezredes hivatalától felfüggesztése a várvédelmi bizottmány által határoztatott el jelenlétemben, szakértő főtiszt urak vádolják Mack alezredest, hogy a nyomorúságnak, ez inségnek, mit a város, mit a vár szenved, ő az oka, — mert az ellenséget nem gátolta elegendően ártalmas fegyverei ellenünk használatában, ő a megtámadott s megrohant helyeket nem látogatta, ő a veszedelem napjait tétlenül a várban tölti.

Higyjétek polgártársak, törvényt és igazságot szolgáltatok mindenkinek.

Mack ügye vizsgálat alatt van, bíró fog itélni benne.

A város és vár védelme felett őrködnek a becsületes katonák, főtisztek és őrködöm én.

Bizzatok polgárok bennem s Komárom mentve van.

Komárom, április 4-én 1849.

Puky Miklós,
kormánybiztos.

Megdöbbent e sorok olvasásán az erősebbek lelke, hogy kibe bízzék ily csalódások után.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI.

1764.

In nomine Domini virradánk fel e mai napra, úgymint 1764 Januarius első napjára, mely az eddig szintén négy héttől fogva tartó esős lágy időkhöz képest szép tiszta, [felülírva] csendes meleg napfénynyel köszöne be, melyet tudtomra soha nem értem; némelyek azt mondják, hogy bőv esztendő lészen, meglássuk, ha Isten azt adja érnünk.

Ezen új esztendő első hetiben, idest 7-ma Januarii hala meg a szegény Décsei Zsigmond uram, ki is jóllehet atyámfia volt enynyiből, hogy Teke Ferenc leányát, Annát vette volt el Horvát György, Susannát ennek leányát vette volt Décsei Zsigmond elsőbben (azután kocsárdi Balog László; erről való atyánkfiai az unitárius Petrittyevit-Horvátoknak Horvát Kozma lineáján lejövők; büszke, rosz emberek; azzal hitték el magokat s látnak olyan fenn, hogy egy testvér-leány atyjokfiát szépségéért vette volt el harmadik feleségének egész familiája akaratja ellen gróf Bethlen Sámuel, de csakhamar meghala), Zsigmondnak fia ugyan Zsigmond, ennek Bálint, Bálintnak Zsigmond és László; másik leányát pedig Teke Ferencnek Sófiát vette volt elsőbben boncnyiresi Dobai György, ennek leányát Annát vette Somlyai Gáspár, ennek leányát Annát vette Dobai Ferenc, Ferencnek fia Péter, Péternek Tarsoly Judittól leánya Dobai Klára, ennek fia Retteghi Györgytől én Retteghi György és testvéreim. Igen jóféle, igaz kamarán költ, emberséges ember vala szegény; ő mind holtáiglan többire egészséges, tréfás, friss, jó kedvű ember vala. Felesége Katona Borbára, Katona Mihály [kimaradt: leánya]; kivált ifjántan helytelen élet volt közöttök, mert ugyanis a domina nem érte meg a szegény bátyámmal, pedig egy ezerbe beillett volna mind személyére, mind magaviselésére nézve, elméje is szép volt, pedig majd mi literaturája sem volt, mert gyermekkorában interveniálván a kurucvilág, a tanulástól elesett, mindazonáltal Kolos- és Dobokavármegyében viceispánságot viselt sokáig; mégis a d[omi]na, a mint írám, rudasokat tartott, s kivált Bors Tamást, a csíkit, sokáig tartotta maga mellett, de a szegény bátyám, azért-e, hogy erőssen szerette, vagy a becsületért, mind elszenvedte; másokkal is cimborált, még németekkel is, minthogy abban az időben a német kedves volt, — de elhallgatom. Elég az, hogy meghala szegény, jó vénséget, idest valami 72 esztendőket jó állapotban eltöltöttvén; gyermeke nem maradott. [Kitörülve: Elég] de ámbár nem épen illendő csendességben éltek légyen is együtt, mindazonáltal felette nagy keserűséggel vagyon a szegény asszony utánna, nem is csuda, mert akarmint s akarhogy tetszik az asszonyoknak, de ha özvegyen

maradnak, csak özvegyek ők, ha aranyos is a kapuja-fele, a mint szokták mondani.

Minekutánna amaz nagy híres neves commissió nagy militare brachiummal s készülettel a székelyeknek felültetésére bementek volna, a mint megírtam felyebb, Gyergyóval a fegyvert felvétették; onnat mentenek át Csíkba, és ott is midőn sok helységekkel felvétették volna, gyűltenek volt Háromszékről, Gyergyóból és Csíkból feles székelyek az hegyek közzé egy bizonyos helyre, kikhez is követet, Bors Lázárt küldvén a commissió oly instructióval, hogy a lejövetelre őket adigálja és velek persvadeáltassa, hogy nem lészen bántások, — melyre nézve oly conditióval, hogy míg ő Felségének küldött instantiájokra válasz nem jő, addig nem erőltetik a fegyver felvételére, lejöttenek és mindnyájan Mádéfalvába beszállottak, de azon éjszaka Sicskovics generalis parancsolatjából és orderéből éjszakának idején reájok ütöttek, tűzzel-vassal ellenek támadván, hatszázig valót, asszszony s gyermekekkel együtt, levágtak nyavalyásokban; az ott lévő Olt-hídját felszedték, éjszaka a mint a falut meggyújtották körösköröl (a falut) a mellett ölték-vágták őket az alvó helyekben mint elfáradott embereket, az asszony-, leány- és gyermeknépek bátran sietvén a hídra, nyakrafőre hullottak s vesztek az Oltba. Már azt fogták bele, hogy rebelláltak, pedig csak azt instálták ő Felségétől, hogy ne erőltesse őket fegyver felvételre, mert akár ordinarie, akár extraordinarie a mivel kivánja ő Felsége szolgálnak, de nem várta a commissió, hogy a resolutió leérkezzék, hanem így mészárlák fel a sok szegény ártatlan embert. Valaki lelke, de számot ad róla! Lázár János [későbbi kézzel: úr] tehette volna, hogy ezen dologba magát ne elegyítette volna, de talám azt akarta megmutatni, hogy et toga et sago capax szolgálni a királyi Felségnek. Csudálatos oeconomiája látszik az Istennek, hogy azok az szegény csíkiak mind pápisták voltak s pápisták miatt kellett levágattatniok; be kacagnám, ha a pápa mind excommunicálná őket, meg is érdemelnék, mert azoknak bizony gondolatjokban sem volt, hogy rebelliót indítsanak nyavalyások, mert a mint mondják, egy szikra fegyver nem volt nálok, annak felette minden félelem és tartalék nélkül lefeküdtek s álom közben ütöttek reájok, különben ha tudtak volna félni, talám egy katona sem ment volna el onnat életben, így is azt rebesgetik, hogy vagy hatszáz kalapnak odalett az ura; a magyarok az első lövést felettek tették, aztán csak fojtással lövődöztek a mint a hír foly; Cserei Elek uramnak, a secretariusnak ott udvarháza lévén, mindenét felpraedálták, kézi eszközeit, lóra való szép cafragjait, fegyvereit felkotyavetyélték; négy plebanusnak, úgymint: Beke, Zöld -- a más kettő eszembe nem jut — megparancsoltatott, hogy 24 óra alatt kitakarodjanak Csíkból, hárma ki is jött a püspök mellé, Zöld bement Havasalföldiben. Valaki jovallotta azt az dolgot, bár alutt volna a helyett, hogy a székelyekkel s oláhokkal fegyvert vétessenek fel

békességnek idején. Nagy zenebona vagyon közöttök. Isten tudja, mit szül a jövő tavasz!

Lengyelországba a Prussus bebent [bement helyett], a muszka benn van, a török közelít, a földnépe takarodik mindenfelé a merre lehet; ez is szül valamit.

Az új saxoniai elector is megholt.

Amaz jó hazafia, nekem is kiváltképen való jó uram, zabolai gróf Mikes Antal ur gutaütésbe esett; ez igen tanult, értelmes, igazságszerető ifjú úriember vala, de hogy az haza(i) törvényeknek s nemesi praerogativának acerrimus defensora vala, Bécsbe kelle menni, s ám azt hozá onnat szegény. Én Istenem! meddig hagysz bennünket eképen csufoltatni? Már még csak ezek . . . .

[másfél lap kiszakítva]

. . . . . hitihagyott, paricida, prodito[r . . . . . pa]rázna, malitiósus, szamár, rosz ember . . . .[1])

Minemű fársángolást vittek végbe némely urak a mult farsángon Kolosvárt, nem volna ugyan méltó hogy ide írjam a fertelmes, rút dolgot, de hogy a posteritás megtudja, hogy mostani világban is a jólelkű emberek irtóznak az a félétől, jövendőben is irtózzanak s távoztassák el. Itt azért egybegyűltenek Dániel István, a ki is minden roszban előljáró, Gyulai József, Bánffy Mihály, Haller Gábor a vén gubernator [kimaradt: «unokaöcscse», mivel valószínűleg ezt, a későbbi tábornokot érti], Kornis Mihály, Vaji Mihály, Kemény Simon s mások is, — s egymás között bál nevű vendégséget (melyben épen annyi istenes dolog megyen végbe, mint régen a Báál isten tiszteletiben) celebráltanak; ezek álorcában, parasztember-köntösbe a férfiak, az asszonyok parasztasszony köntösbe öltözvén, egyiktől a másikra jártanak seregestől, ettek-ittak, táncoltak (egyéb gonoszságokat is hogy ne cselekedtenek, ki gondolhatná, — de én azt elhallgatom), bujálkodtak még csak az ételekben is, mivel parasztember módra puliszkát, sóstejet, korpacibrét fakalanokkal ettek, a szegény . . . .

[mint fennebb mondva volt, másfél lap ki lévén szakítva, az érdekes korrajz, fájdalom, hiányos]

. . . . . j]obb lett volna egy nagy pasqu[illust írni valaki]nek rólok, hogy maradt volna fenn s szégyenelték volna meg magokat, mert ugyanis inkább szégyenljük az emberektől a mi rosz cselekedeteinket, mint a mindenható Istentől, mint amaz vers tartja: «*cum quid turpe facis, quod me spectante ruberes, Cur spectante Deo non magis ipse rubes*», de nem mertek a szegény deákok írni, mivel a papnak, Sós uramnak fiáról írtak volt egyet azért, hogy ő kegyelme inkább a leányok pendelyét szerette volna forgatni, mintsem a könyv leveleit, s irtóztató kemény inquisitiót peragáltattak a professorok s nagy fenyegetéssel megparancsolták, hogy ha többször azt cselekszik,

[1]) Vajh kit illethetett e súlyos jelzőkkel?

így, s így lesz e. c. t., s már nem mernek, penig bizony jó lenne azt statuálni, hogy mihelyen a jólelkű ember eféle enormitásokat tapasztal valakikben, mindjárt lenne szabad kipasquilizálni, bizony félannyi gonoszság sem menne végbe, mert a mint írám, inkább szégyenlyük az emberektől, mint az mindeneket tudó Istentől a bűnnek cselekedetit.

A szegény Bánffy Farkasné asszonyom ő nagysága is nehéz gutaütésben vagyon, mely a mint mondják abból következett inkább, hogy a gyermekei, kik is már mind házasok, vagy emberkort értek, az atyjok jószágát praetendálták hogy bocsássa kezekbe, melyet semmiképen nem akart, ezért osztán kedvetlenséget is szenvedett egyszer mássszor s azon annyira törődött, hogy utolsó végét siettette. Oh világhoz ragadott emberi boldogtalan természet! miért nem tuda megérni azzal, a kit hajadon-leánya s maga viduitására adtak volna, mely a magáéval együtt szép jószág lett volna, jutott volna eszébe a maga sorsa, hogy csak nemesi familiából, úgymint a Bagosiból való s most miben volt; de hijában, mert a fatum e volt. Gutaütése után kilenced napig élt, vagy csak a lélek teljességgel nem szakadott ki belőle.

Adott vala Isten nekünk is a mult ősszel két leány-magzatot, egyiket kereszteltettem Borbárának, a másikat Katának. Nagy búban voltam, midőn láttam, hogy nemcsak leány, hanem kettő is, de az Úristen úgy megvigasztalt vala, hogy minden napon kettős gyönyörűséget találunk vala bennek, mivel igen szép épkézláb nagy gyermekek valának; de az Isten nem hagyá büntetetlen bennem azt a zugolódást, melylyel születésekkor ha nyilván nem is, magamban zugolódtam, mert midőn a mint írám minden szempillantásban gyönyörűséget találtam vala bennek, akkor az Isten elvévé szemünk elől; a kis Boriska 8-cadik hétben hogy az hurot, mely most veszedelmesen jár mindenütt, Katica pedig negyedik hétben betegedvén meg utánna, 13-mad nappal elébb meghala, elébb is jővén e rosz világra; temettettem 25-ta Martij, predikállott a clarissimus Tordai, k(endi)-lónai pap s az idevaló, Basa Boldizsár uram. Valamint örültünk, kétannyira, sőt ugyan kettős nyomorúsággal illettettünk. Senkinek sem javallom az Istennek tetszése ellen zugolódni, mert az ő Felsége bölcsességének senki végére nem mehet, azért kiki tegye velem együtt szájára kezét s mondja azt: igaz vagy Uram Te, és igazak a Te itéletid!

Jósika Imrének gróf Székely Lászlónéval szegődött napja s órája lévén, Alamorra megyen éjszaka be az házba, hát a cigánylegény az aszszony mellett nyújtózik, kit is észrevévén, megszorít, s kegyetlenképen a mint mezitelen fekütt a hengér asszonya mellett, megkorbácsolja, az aszszonynak is jutott elég a mint mondják; úgy beszéllik, hogy Fogarasba küldötte volna azután gróf Székely László a cigán(y)t fogságra.

Nagy híre vagyon, hogy a horvátság rebellált; mi légyen az oka, nem tudom, de irtóztató nagy széna- és zab-magazinumot akarnak gyűjteni; jött is már parancsolat, hogy minden falunak bizonyos számú szénája és zabja legyen, mely ha mind egybegyűlhet, akármely nagy armada esztendeig megéri vele. Úgy is hallatik, hogy egész Erdélynek rebellis a neve, pedig tudod Isten, abban semmi nincs. Én félek, úgy ne járjunk mi szegény magyarokul, mint amaz rosz kutya, kit ha másképen el nem veszthetnek, azt fogják reá, hogy megdühödött s azonnal agyonverik; ha bennünket is lenyakaz az a militia, kinek számára gyűjtik azt az nagy magazinumot, azután írhatják nékünk is azt az epitaphiumot, a mit a minap levágott székelyeknek írtak.

Ezen militia bejövetelének híre csak pro incutiendo terrore volt, de még eddig egy sem érkezett; a magazinumok erectiójában sem volt semmi.

Most olyan közönséges hír foly, hogy a török úgy nem indít hadat ellenünk, ha ő Felsége annuatim négyszászezer frtot ád neki, s a mint mondják nagy dolog, ha reá nem lépik ő Felsége. [Későbbi kézzel:] Semmi sem volt benne, emberül is megdolgozta török uramat a Georgianus Heraclius alatt.

Holt meg gróf Teleki Lászlóné asszonyom ő nagysága, ki is volt leánya amaz híres Rádai Pálnak, Rádai Esther asszony ő nagysága.

Báró Kemény Simonné, Wesselényi Polixine aszszony ő nagysága, derék, becsületes, úri ifjú aszszonyság; gyönyörűséges életet éltek együtt, maga is derék úriember.

A szegény gróf Székely László úr is megmenekedék a halál által mind erkölcstelen feleségétől, mind ettől a rosz világtól. Elég jól járt szegény. Ez igen derék, értelmes úri ember vala, de a világ épen fellensége vala (vagy hogy írjam), mivel sem egy, sem más állapotra el nem véteték míg éle, pedig e bizony elviselhetett volna akármely hivatalt; de ez az világ némelyeknek édes-, némelyeknek mostohaanyja szokott lenni. [Későbbi kézzel:] Nem holt [meg], máig is él s éljen!

Az egész országban, sőt Magyarországon is szerteszélyel mindenféle szarvasmarhák, sőt a sertések is láb- és szájfájásban sínlenek. Egy német asszony azt beszéllette Borsán, hogy a mely nap ecclypsis vagyon, az nap ne itassák meg a marhát; az idén nagy vala a napban 1-ma Aprilis délelőtt.

16-ta Maij indultam ki Váradra Keczeli János urammal, nem annyira az feredés kedvéért, mint nemes Bihar vármegyében Homorog, Petlend, Papi, Bölcse, Bosod, Kis- és Nagy-Nyesta nevű praediumokban való jussunk iránt való tudakozódásnak okáért, melyet a szüleatyámnak Tarsoly Péternek az atyja Gergely obtineált volt donatióval ad utrumque sexum, de midőn Magyarországból a törö-

köket egészen kiirtotta volna Carolus Imperator, neoacquistica commissiot instituált s a kik nem producáltanak, amittalták jussokat, ezekről is, midőn producálni kellett volna a nagyatyámnak Dobai Péternek, a nagyanyám testvérének Tarsoly Péternek s Pálfi Sándornak, Tarsoly Borbára fiának: a három nagy okos, értelmes ember közzül, egyik sem vállalkozék, a ki felmenjen Pestre, hanem általadák egy Szász Pál nevű váradi embernek ezer koszos forintért, a ki is producalván a donatiót s egyebeket, ráltak s ő is elfoglalta s holtig bírta, sőt a mi nagyobb, perennalis fassiót is tettek in anno 1730 Erdődi István plenipotentiariussok által benne. Csudálkozásra méltó dolog, hogy vesztegeték el ezen szép örökös jussal bírt jószágokat. Isten jóvoltából ugyancsak experiáltam annyit benne, hogy a kik bírják megijedkeztek hogy turbáltatnak benne, mivel a perennalis fassió semmit sem ér az afélékben, kivált ha contradictió interveniál; annak felette azt is bizonyoson mondá Pongrác uram, hogy ha contradictió nem lenne is benne, meg nem maradhatnának a Szász Pál maradéki, mi(v)el Szász Pál nem volt nemesember. Béhm Ádám és Budai Ferenc (ki is unokája Szász Pálnak) vállalnak plenipotentiát s az királyi-táblán fogják keresni.

Ismerkedtem meg míg ott mulattunk tíz nap: Csanádi Sámuel és János nevű hajdúváraoi szoboszlai kapitányokkal, ez az Sámuel derék, tanult ifjúember, insinér is egyszersmind, debreceni Baranyai Sámuel urammal, Bogáti Pálné az én régi antagonistámnak felesége, Kende László districtualis commissárius, Pongrác László, Klobusicky János uramékkal, ennek mind az kettőnek Kende-leány a felesége, Kapi Ferencné ez is Kende-leány Kende Lászlóval egy, Kende László pedig vette volt a Kapi Ferenc leányát első feleségétől valót; ezt az Kende Ferencnét épen most mult 24 esztendeje hogy láttam volt még ugyanott a feredőben, igen szép aszszony, akkor Budai Istvánnak második felesége volt, hogy osztán Budai megholt ugy ment volt Kapi Ferenchez, most is jóforma aszszony. Más derekasabb emberek nem voltak, hanem aféle elegy-belegy jött s ment. A kis-papok, vagyis clericusok is voltak kétversben harmadharmad napig; rettenetes insolentiát vittek végbe, csaknem szemlátomást fertelmeskedtek a bokrokon, úgy az udvaron éjjelenként, marokkal hordozták a pénzt s úgy jártak egy Szántóné nevű aszszony után, a ki is Henter István urammal ment volt ki ugyanoda a feredőre, ő pedig mindennek kibeszéllette.

Ugyanott hallám hátszegvidéki borbátvízi Bálya [Balia] József nevű becsületes ifjútól, hogy amaz nagy hírű-nevű, minden dolgokat fenékkel felforgató Bukow generalis megholt Szebenben, épen mikor Sófia-napját Frekkenben maga házainál a Brukkenthalné kedvéért (ki is Sófia) celebrálta volna, megbetegedett szeredán, pénteken megholt, más szeredán eltemették, minden jólelkű s hazánk szomorúságán s régi szabadságunk romlásán szomorkodóknak örömére, a

sycofantáknak, mint Bogdány Dénes s más szamároknak is confusiójára. Rettentse meg az Úristen azt is, a ki utánna fog következni, hogy esziben jutván a Bukow hirtelen esett halála (melyben az Istennek különös gondviselése a napfénynél inkább megtetszik) midőn emberek nyomorúságára célozó dolgokat akar practicálni, gondolja meg e világnak hirtelen elmuló dicsőségét s inkább megmaradásunkról, mint elpusztíttatásunkról gondolkozzék.

Pro 17-ma Junij diaeta indicáltatott Posonban. Nagy dolgok fognak proponáltatni a(z ő) Felsége által. De nevezetes az, hogy a papoktól el akarja ő Felsége a jószágokat vétetni, melyet megértvén a papok, már is nagyon megrezzentek, de alig hiszem, hogy megmaradjanak ha úgy kivánja ő Felsége, mivel majd elszenvedhetetlen az ő uralkodások, az alattavalók annyira nyomorgattatnak, hogy nem subsistálhatnak, mások felett taxázzák s nemkülömben mint a jobbágyot szolgáltatják annyira, hogy Bihar, Csatár, Püspöki, nagy roppant helységek pusztuló félben vannak; más püspökségekben perinde a secularis status is panaszra fakadott ellenek és oly dolgokat hall a clerus iránt tőlök, hogy elbámul az ember rajta. Bezzeg ritkán talál most oly okos, értelmes catholicus emberre, a ki észre ne vette volna az ő papjaiknak álnok csalárdságokat, nem úgy mint eddig. En oly reménséggel vagyok, hogy az Istennek országa közelít s kezdődik mezitelenülni a babilloniai meretrix. Már Franciaországban egy csepp jószág sincs a papiember kezében, hanem ád a király nekiek intertentiót, liberum exercicium (így) religionis is megengedtetett. Uram mutasd meg közöttünk is a Te dicsőségedet, hogy lássák a Reád támadók és kóstolják meg a Te tiszta szent igédnek édességét! Amen.

Pro memoria jó lelkiismérettel írom a mint hiteles levelekből láttam, melyek most is megvannak, de ha a posteritás el nem tudna a dolgon menni, tudja meg hogy Horvát György, a ki elsőbben vette volt m(agyar) köblösi Teke Ferenc leányát Annát, ki által osztán jöttek ide Köblösre be Becskiék, Décseiek, székely-kocsárdi Balogok, kiknek maradéki Petrittyevit-Horvátok, úgyszintén Szodoraiak, kiknek már maradéki Keceliek s az én feleségem — ez az Horvát György mondom másodszor vette feleségül Sombori Magdolnát, Sombori Magdolna volt leánya Sombori Mártonnak feleségétől Tötöri Borbárától való, ki is volt leánya Tötöri Balázsnak feleségétől Kecseti Borbárától, ki volt leánya Kecseti Menyhártnak feleségétől Liptai Annától, ez volt leánya Liptai Jánosnak feleségétől Nyíresi Annától, ki is volt leánya boncnyíresi Nyíresi Mihálynak; Teke Sófiát, fennemlített Teke Ferenc leányát vette volt el boncnyíresi Dobai [kihúzva: Simon] Görgy fia Simonnak Nyíresi Katától való, ennek leánya Dobai Anna, ezt veszi el Somlyai Gáspár, ennek leányát Annát veszi el elsőbben sárvári Gyerő Zsigmond, ettől Mária (a) Viskiek nagy-[korábban: szüle-]anyja, Borbára ezeknek a

szamár Békésieknek a nagyanyja, másodszor veszi el Somlyai Annát kis-dobai Székely Ferenc, ennek fia Péter, ennek leánya Klára, az én édesanyám; fennemlített Horváth Györgynek Sombori Magdolna feleségétől lészen egy fia János, ki is a többi Nyíresi-jusson reászállott jószágot nemcsak bírta, hanem Sombori-résznek is neveztetett; ennek a Horvát Jánosnak leányát Magdolnát (nem volt több gyermeke) veszi el peterdi Lugosi Miklós, kinek két fia Miklós és Mihály sine semine deficiálnak, ezek defectussán a szegény nagyatyám Dobai Péter elfoglalja Felső-Tőkön azt az Sombori-részt s praecipitalván magát maga mellé veszi a Diósi János és Fodorócki posteritásokat s velek felosztja, holott semmi jussok nem vala hozzá, mivel az nem Teke-jószág, ha szintén Diósiak fennemlített Teke Sófiának második urától Fejérvári István leányától Sófiától, úgy a Fodorócckiak (kiknek maradéki ezek az paraszt és nem nemes ágyból származott Kolosiak s Bogdányok, kik székelyek, Kovásznáról származtak), kik Teke Magdolnától, Sófia testvérétől, Teke Ferenc leányától származtanak, és mivel az nem Teke Sófiától jött vagy annak atyjától Teke Ferenctől, hanem Somlyai Annától, úgy a mint megiratott felyebb. Én ugyan, ha Isten velem lészen, nem hagyom, de ha reá nem érkezném, tudja meg a posteritás, hogy sem Kolosiék, sem Bogdányék nem igaz úton-módon bírják Tőkön a mit bírnak, hanem mala fide, mivel az nem Teke-, hanem Nyíresi-jószág.

21-ma Junij volt generalis synodus Nagy-Enyeden, az holott sok váló személyek voltanak. De nevezetes volt Kemény Gergely úr, kinek felesége Bánffi Mária, Bánffi Boldizsár leánya Széki Klárá(tól) [korábban: «Borbárától» állt], ez az Széki Klára [korábban: «Borbára»] volt leánya Széki Istvánnak feleségétől Zutori Borbárától való, ki volt leánya Zutori Péternek, ki volt fia Zutori Lászlónak feleségétől Banga Erzsébettől, ki volt leánya Banga Ferencnek feleségétől Kusalyi Ilonától való, ki volt leánya Kusalyi Móricnak feleségétől Kántor Advigától, ki volt leánya hídalmási Kántor Jánosnak feleségétől Teke Magdolnától, mely Magdolna egy volt Teke Borbárával, Teke János leánya mindkettő, kinek is mi vagyunk maradéki ect.; — ettől mondom el akart válni Kemény Gergely, mivel vagyon 16 vagy 17 esztendeje, miólta gróf Haller Pállal úgy él, mintha együtt eskették volna meg a házasságra; gyermekei vannak, de azt mondja Kemény Gergely, hogy 16 esztendőtől fogva nem hált másképen vele, hanem mikor érzette, hogy megviselősödött, vagy maga az aszszony ment oda, a hol volt, vagy quoquo modo Szász-Somborra kerittette s ott megrészegítvén, maga mellett találta mikor megjózanodott. Quid sit, ezt az testvérei, kivált Kemény Miklós úr nem szenvedhetvén azon unszolta, hogy váljék el a feleségétől báró Kemény Gergely; amaz pedig nemhogy elválni kivánt volna, hanem inkább jószágot praetendálta, hogy az ő gyermekeinek intertentiójára jószágot excindáljon Kemény Gergely. Ugyancsak

végbevitte Haller Pál, hogy Bukkow militare brachium által Gerendet elfoglaltatta, de a mellett megírta Kemény Miklós úrnak Haller Pál, hogy tegye le magát, arra ne inducálja bátyját, báró Kemény Gergelyt, hogy elváljék, mert ha nem, megmutatja, hogy ő is nem ex legitimo thoro született, hanem kocsis csinálta. Ez az Haller Pál derék úriember lenne egyébaránt, hatalmas qualificatus ember, kár az az zabolátlanság benne. Felesége ugyan Haller-leány, Haller Ferenc leánya, derék, szép, dali aszszonyság, nagy eladó szép leány-gyermekei s hasonló nagy fia. Igaz, hogy egyszer-mászszor együvé kerülnek most is. Azt is hallottam felőllök, hogy Szebenben a többi között maszkarában lévén öltözve mind az kettő úgy, hogy egyik, úgymint az asszony nem ismerte az urát Haller Pált, mivel úgy tettette, hogy ő nem megyen a bálba, de annakutánna elmenvén, a feleségét mint más, nem Haller Pál, carasirozni kezdette, amaz is engedvén nékie, alkalmatosságot keresett, hogy együtt dolgokat végezték, s az aszszony, midőn kérdezte volna az urát, ki legyen, nevét meg nem mondotta, hanem azt mondotta, hogy másnap menjen az apácák templomába s a ki legközelebb leszen letérdepelve az oltárhoz, vigyázzon reá, mert meg fogja ismerni; úgy is lett, [a lap aljára vezetve: «mert maga odamenvén az oltár mellé, legközelebb állott, — az asszony csak elcsudálkozott rajta, hogy az urával paráználkodott»] s azólta únta volna meg a feleségét. Eféléket hozának be az urak Erdélybe! Igazán nevezték bálnak, mert a Bál-istennek áldoznak benne. Személye ennek a Kemény Gergelynének: termetére nézve középrend, gyönyörűséges szép testeállása s ábrázatja, nem is igen kövér s nem is hitván, de már bizony délután-szabású; Haller Pál pedig magasszál termetes, de személyében [kihúzva: «rút»], himlőhelyes ábrázatja *s teste állása jó*forma [a szétszedve nyomtatott szavak helyén más szöveg állt, de szorgalmasan ki levén vakarva, nem olvasható] úgy, hogy [korábban: «csak ha» állt] ha a kemény lágy nem lenne, férjfinak sokkal szebb volna Kemény Gergely, mint Haller Pál [későbbi kézzel: «úr»]. Úgy mondják, hogy a testvér-atyjafiai adták tanácsul, hogy jószágot ne adjon, de oda kellett adni Gerendet [korábban így állt: «úgy mondják, hogy a testvér atyjafiát, Bethlen László . . . . . .», a következő sor nem olvasható, mivel szorgalmasan ki van vakarva s a fent idézett szöveggel később helyettesítve], mely az asszony dispositiója alatt vagyon; már lehet a gróf most már az ötven esztendőt meghaladott ember [az utolsó zárjelen inneni szöveg szintén felülirat, korábban így állt: «. . . . ván már (e szó kihúzva) az istenadta ura, kitért is már a testiségből, holott már az ötven esztendőt meghaladta»].

Temettetett 1-ma Julij b(áró) Bánffi Farkasné, Bagosi Erzsébet aszszony ő nagysága Kolosvárott szép halotti solen(n)itással. Nem is esett mostanság oly ceremoniás temetés Kolosvárt mint az; actor

volt Deáki Sámuel uram, orator Incze Mihály uram, a m(aros)-vásárhelyi professor; nem igen excellens actiók voltak, elhiszem Gernyeszegen Teleki Lászlóné asszonyom ő nagysága felett, mely azelőtt való vasárnap volt, elköltötték a készületet. Károlyi, Csomaközi, Vetési, Bagosi, Kaplyon nevű régi magyar patriarchától származtak, de az három csak fő-nemesemberek, hanem az egy Károlyi Antal (kinél több azon familiában nincs is) nagy úri-ember. Csomaközi Gábor(nak) Dobai Zsigmond bátyámmal egy volt az anyja, ultimus deficiens, nem is akar megházasodni. Bagosi nevű vala benn, emberséges ember. Vetésiek is jó nemesemberek Szatmárvármegyében, generalis vala nemrégen egy közzülek.

22-da temettetett a szegény Décsei Zsigmond bátyám Borsán. Itt gazda voltam Sombori János öcsémmel; elég jó készület volt, de a maga ocsmány magánakvalóságát egészszen kimutatá Décsei Zsigmondné, mi(v)el nem úgy viselé magát, mint keserves személy, hanem majd mint menyasszony, vagy annál is különben; szombaton estve bokretákat kötött s úgy küldözte az elérkezett hivatalosoknak, mindenben maga akart disponálni s úgy akart, hogy tisztességet is tegyen, mégse keljen el semmije, öszve akart zűrni-zavarni mindent, míg osztán észrevettük magunkat s ő kegyelmére nem hajtottunk, hanem gazdai hivatalunkat követtük, pedig ő mindenképen azon igyekezett, hogy őtet dícsérjék, nem is vigyázott a szegény ura tisztességes elmettetésére úgy, mint a maga dicséretire; 44 esztendeig laktak együtt, de ha egy szolga lett volna is, annyi ideig együtt lakván, nagyobb szomorúsággal kellett volna viseltetni; ilyen becsületes aszszonyság Katona Borbára asszony!; szegény bátyám mennyi k . . . . . ságát, mennyi helytelen embertelenségét s haszontalan cselekedeteit szenvedte életében, kit magam álmélkodva szemléltem sokszor, mégis úgy szerette, mintha jobb, becsületesebb, okosabb a világon nem lett volna nállánál; ilyen vala a szegény bátyám is, az aszszonyoknak is mind a kettőnek épen megegyezik az eszek.

Meghala Inczédi Samuelné, Lészai Anna is; ennek az atyja főbíró vala itten Doboka vármegyében, derék, tanult, értelmes, okos, de másként magát szerető s maga hasznát kereső ember vala; Fogaras-földin Lésza nevű helységbeli volt az apja, fogarasi vice-udvarbíró fogott volt lenni, az anyja volt [kihúzva: «Somai Ger . .»] Détari Sára, a Cserényi familiából szakadott volt ki valami szamuncája s azért bírt Balásfalván, Sárváratt keveset-keveset; vette volt Keczeli György leányát, Keczeli Sárát, kitől ennél több gyermeke nem volt; jó acquisitor vala, Gorbót Kolos vármegyében, Petriben, Denken s másutt portiókat acquirált volt; már most bárósságot hozatván Inczédi Samuel, nagy méltóságban kell élni a gyermekeinek, de nem tudom, hogy telik ki ha hatfelé oszlik. Igaz, hogy szerencsés ember vala egész életében, mert Keczeli István a kuruc-világban kővári kapitányságban lévén, valamit húzott-vont volt, sine semine

deficiálván, mind Lészaira s Toroczkai Péternére maradott volt, azokról pedig mind reája; ő egy talpalatnyit soha sem keresett, hanem inkább a kérei majd egész faluját, minthogy inscriptióban volt, az örményeknek kiadá, Sófalván is volt anyai kevés jószága (ki is Nádudvari-leány volt), azt is eladá Komáromi sógornak; a kissebbik előtt való fia elvevé Dániel Sándornét, Vitéz Évát, ki is nagyobb nála tíz esztendővel, ha többel nem; nagy pompával élne, ha kitelnék, a mint mondják Páncélcsehen, abban az házban, melyet a szegény nagyatyám Dobai Péter építtetett volt, mikor azt az jószágot zálogban bírta Vitéz Andrástól, s Keceli Istvánra való bosszúságában általaladta volt Alvinczi Gábornak, kinek akkori felesége Vitéz-leány volt.

Közli : Torma Károly.

TÁRCA.

Kossuth Lajos levele Ugocsamegye főjegyzőjéhez 1836-ban.

Tekintetes Főjegyző úr!

Ugocsa Vármegye lelkes Rendeinek lelkes határozatját nagy örömmel vettem; 's a mint soha nem hidegülő hálát fogok Nemzeti alkotmányszerü oltalmukért keblemben táplálni, úgy semmit sem óhajtok forróbban, minthogy azon bizodalomnak, melly a szükség közérzete következésében csekély erőm, csekély igyekezete iránt országilag nyilatkozik, legalább némileg megfelelhessek. De hiszen a nyilvánosság hatása a dologban önmagában fekszik, függetlenül személyeinktől, épen úgy mintha valaki sötétben csak egy szalmaszárat gyujt is meg, már némi kis világot terjeszt maga körül, 's az a világ nem az ő, hanem az égő szalma érdeme. — Fáklyával világítanunk nem engedtetik, gyujtsunk tehát mécset legalább, 's ne hagyja azt soha alunni a tökélesbülés örökké ébren lévő geniusza.

Tudósitásimnak VIII-ik (eddig legutolsó) számát van szerencsém ide zárva megküldeni. Az első 7 szám 15 ivre terjed, ez nagy nyaláb a postára, a mi reám nézve különben is hitetlen intézet. Lesz e napokban alkalmam Unghvárra, onnan pedig Munkácsra eszközölhetném az elküldést, csak azt tudnám, kihez kell ott intéznem, hogy Ugocsába biztosan eljuttassa. — Jövendőben e czim alatt fogom küldeni leveleimet: «*T. N. Ugocsa V. Rendeinek Halmi. Nagy-Szőllős*» ezt azért jegyzem meg, mivel a czim felől nem méltóztatott becses levelében értesiteni. Ha balul gondoltam azt, örömmel veszem a javitó értesitést. — A pénzt (ha azonnal alkalom nem akadna) talán jövő Pesti vásárkor fellehet küldeni, 's ekkor talán a közelgő jövő félévivel együtt. — Lakásom *Fördő-utcza a Kávéforrásnál.*

De én alig ha e napokban egy ujabb esedezéssel nem leszek kénytelen a Tettes RR. alkotmányos lelkesedésekhöz folyamodni. — Mert önkény 's erőszak nem hagynak békén élni törvényes jussainkkal. — Tudósitásimra ujabb tilalom érkezett October 2-án a nádor meghagyására, Dubraviczky alispán kiküldéséből Zlinszky főszgbiró által, — állitólag különös királyi parancs következésében. — Fenyegetés villámival van teli. — Én feleltem irásban, és feleltem tettleg a VIII-ik szám szétküldésév l. Hol fog az önkény, 's erőszak megállani? nem

tudom, — de azt tudom, hogy ha feleleveniti is a Spanyol inquisitio minden ijjedelmeit ellenem, soha sem fogom megtagadni polgári jogaimat, soha gyáván azoknak törvény határa közti gyakorlatáról lemondani. — Szenvedni megtanithatnak, de félni nem.

Ha eltiporják is személyemet, én tudom hogy a nemzet nem fogja némán szemlélni eltipratásomat. De mégis könnyebben várnék el mindent, mit az erőszak, 's hazánk haladásának ellenei — osztályrészemül kimértek, ha remélhetném, hogy a már-már nemzetivé válni kezdő, 's ekkorig is roppant hatásunak mutatkozó úgy személyemmel nem fog porba zúzatni. Ezt pedig csak úgy lehetne legbiztosabban remélleni, ha némely lelkes megyék magukévá teszik az egész vállalatot.

Én minden esetre kötelességemnek ismerem ezen ujabb sérelmet azon megyék elibe terjeszteni, m llyek már első folyamodásomtól sem tagadták meg pártfogásukat. Ns Ugocsa Vmegyét is ezeknek sorában levén szerencsém hálás szivvel tisztelni, — első alkalommal oda is elküldöm folyamodásomat, mellyet Tettes Főjegyző úrnak hathatós pártfogásába előre is ajánlok.

Pest Vmegyének már két közgyülési határozatja van, mely tettemet szabadnak, 's el nem tilthatónak nyilatkoztatja, 's Dubraviczky alispán még is merte ennek, 's az 1723 : 58. 4-ik §-sa tilalmának ellenére, a közgyülésileg törvénytelennek határozott tilalom megujitására Zlinszky főszgbirót kiküldeni. — Zlinszky pedig végrehajtani a tilalmat — October 5 én part. gyülés volt (gralis nem lesz November 3-án tartandó Tisztválasztásig) én nehogy a közgyülési végzés oltalmáról önként lemondani látszassam, protestatiót adtam be az alispán és szgbiró tettei ellen. Keserü bosszúságra gerjedtek a megye Rendei, 's törvény és végzés ellenies tettöket improbálva, megsemmisitették. Ha közgyülés lett volna, alig ha actiót nem kapnak mindketten.

Tekintetes Főjegyző úr becses levele September 20-án költ, én vettem azt tegnap October 13 án, jött tehát 23 napig. — New-Yorkból Haverbe vagy Liverpoolba 20 nap alatt érkezik a Paquet-Bote. — Nincs-e valami kereskedői út, melly Ugocsát Pesttel rendes összekötésben tartja? mert a posta lassú is, költséges is, hitetlen is.

Isten áldja a Tettes urat legszebb áldásival. — Jobb jövendőt a hazának. Én álhatatos tisztelettel vagyok Tekintetes Főjegyző úrnak

Pest, 8-ber 14-én 1836. alázatos szolgája
KOSSUTH LAJOS.

U. i. Tettes SzPály urat szivesen tisztelem. — Megigérte gondoskodását, hogy a lelkes Ugocsa közdolgairól tudósitva leszek. Szabad kérnem emlékeztetését?

A szatmárnémeti ev. ref. gymn. könyvtár eredetijéből közli — VOZÁRI GYULA.

Az 1825-ik évi országgyülési követek rövid jellemzése.

Abauj vm.

Vitéz: Sokat kotkodácsol, keveset tojik.
Komáromy: Bömböl a bika, ha megharagítják.

Arad vm.

Kovács: Fából soha sem lesz rézbuzogány.
Bitó: Mellékes út nem visz mindig a célra.

Árva vm.

Abaffy: Árva marad árva, ha nem segítnek rajta.
Zmeskál: Csak alacsony lélek szokta a maga dolgát a haza dolga palástja alá dugni.

Bács vm.

Szucsics: Mást mondani mint gondolni, nem illik a magyarhoz.
Rudics: Nem azért van küldve a követ, hogy hallgasson.

Baranya vm.

Kajocsi: A borban nem szeretik már a vöröst.
Répásy: Nem minden pár egyezik egymással.

Bars vm.

Balogh: Nem mindig áll az: mondj igazat, betörik a fejed!
Platthy: Irással is ki lehet magát magyarázni.

Békés vm.

Horváth: Fitogtatás kedvéért kár szólani.
Vidovics: Szólani és mondani valamit, nem mindegy.

Bereg vm.

B. Prényi Zsigm.: A ki előbbre néz, mint a hová lép, hamar megbotolhat.
Rhédei: A kinek nincs kedve a dologhoz, kár hogy más helyét elfoglalja.

Bihar vm.

Zsombori: Okkal-móddal sokra lehet menni.
Miskolczy: Ha nem lehet sokat használni, a kevés sem megvetendő.

Borsod vm.

Vay: Csak a jóban kell s lehet követni eleinket.
Ragályi: A kesernye dohányvirágnak még a méze is keserű.

Csanád vm.

Tököly: Könnyebb ökröt hizlalni a zöld gyepen, mint a törvényt javasolni a zöld asztalnál.
Nyéki: Dicséret az ügyekezet is, ha jóra céloz.

Csongrád vm.

Babarczy: Otthon is kell az ember.
Bene: A példa és megszokás elősegítheti az újoncot.

Esztergom vm.

Huszár: Plátó tanítványai is hallgatással kezdették a tanulást.
Liptay: Akárhogy mossák a hollót, mindig fekete marad az.

Fejér vm.

Manics: Nem minden követ követ valamit.
Végh: Nem szalad a teve, mégis halad.

Gömör vm.

Mariássi: Az elaggott oroszlánon a szúnyog is kifog már.
Szentmiklóssy: Egészség kell a törvényhozáshoz.

Győr vm.

Bezerédy F.: Ha most nem is, talán majd máskor.
Kolozsvári Miklós: Nem a mi igaz, talál mindig elfogadást.

Heves vm.

B. Orczy: Lehet igazán érezni, és igazat mondani is lehet.
Földvári: Silányabb a visszhang a szózatnál.

Hont vm.

Judics: Lassan járj, tovább érsz.
Majthényi: Szorgalom mellett gyönge vesszőből válhatik idővel árbocfa is.

Komárom vm.

Géczi: Azért hoztak eleink törvényeket, hogy azokkal védelmezzük hazánkat.
Pázmándy: A hon java elősegélésére való igyekezet, szép hazai tulajdonság.

Krassó vm.

Jakabfy: A milyen a tanácsadó, olyan a tanács.
Petrovics: A nyúl sem szaladna, ha nem félne.

Liptó vm.

Kubinyi: A ki nem iparkodik magyar lenni, bátran otthon maradhat.
Palugyai: Ki a maga véleményének jóságáról meg vagyon győződve, majd megszólal.

Marmaros vm.

Szaplonczai: Haza szokott járni barlangjába a medve.
B. Sztojka: Ha a bátorság tiszta érzésből ered, nem vétek.

Mosony vm.

Németszeghy: A rosz muzsikus minden nap egy nótát felejt.
Torkoss: Jobb hallgatni, mint roszat mondani.

Nógrád vm.

Turcsányi: Ha az órát fel nem húzzák, nem jár.
Prónay: Nem vágják el egy vágásra a tölgyöt.

Nyitra vm.

Uzovics: Hidegvér, meggondolás hasznosabb a tüzességnél.
Babóthy: A kis fazék hamar felforr.

Pest vm.

Péchy: Mindig kérődzik, még sem emészteti meg a gyomra az el nem sült reménység pilulját.

Pozsega vm.

Markovits: Elfogadható érzésnek gátlása, a szólásra való bátortalanság.
Jankovics: Ha csak tanulni jött, úgy hallgatása nem hiba.

Pozsony vm.

Bartal: A fejedelmet és a hazát külön szeretni nem lehet.
Takács: Sok kisebb tanácsból nagy jó is kerekedhetik.

Sáros vm.

Bornemisza: Sárosi szüret sohasem tett bőséget az országban.
Szirmay: Nem mindig a nagy testben van a nagy lélek is.

Somogy vm.

Somsics: A mi egész, nem fél a nyilvánosságtól.
Czinderi: Rosz ember, a ki többet tesz, mint a mi tőle kitelik.

Sopron vm.

Niczky: Jó a csendes ember oda, a hová kell.
Nagy Pál: Polgári koszorút érdemelni szép, de nem könnyű.

Szabolcs vm.

Gr. Dessewffy: Apollo és múzsák nem mindenkor szükségesek a törvényhozásnál.
Bónis: Még nem tudni: az érzés hibáz-e vagy a tudomány?

Szatmár vm.

Izsák: Sok szóból nem válik mindig beszéd.
B. Vécsey: A középúton járni legbiztosabb.

Szepes vm.

Almásy: Az országnak havasaiban is terem magyar szívű ember.
Gr. Csáky: Akarna a szarka, de nem bírja a farka.

Szerém vm.

Parcsetics: A régi vice ispán is lehet csekély törvényhozó.
Poszavecz: Nem minden ember vág oda, a hová néz.

Temes vm.

Muslay: Másra bizakodni: gyáva magyarság.
Császár: A hattyú is sokat énekel, mégsem tartják kalitkában.

Torontál vm.

Kászonyi: Birtokot vagy törvényt hozatni, nagy különbség.
Marczibányi: Engedj meg neki, mert nem tudja mit szól.

Torna vm.

Ragályi: Nem mind jó magyar az, a ki jól beszél magyarul.
Gr. Andrássy: Igyekezet és idő által válik az ember.

Trencsén vm.

Borsiczky: Csak a tiszta hazafiuság adhat mását.
Nemák: A szabadságot csak szabadon lehet védelmezni.

Turóc vm.

Justh: Ha eddig nem mutatta magát hogy ért, mikor várhatja a haza?
Ruttkay: A néma követ kár a hazának és teher a megyének.

Ungvár vm.

Szerencsy: Kis ember is adhat tanácsot.
Bernáth: Többet kell a jó vadásznak tanulni, mint csak a puskát elsütni.

Vas vm.

Niczky: Nehéz megtudni, melyik a jó vagy a rosz vége a dolognak?
Skerlecz: A szabadsággal könnyebb élni, mint azt előmozditani.

Veröce vm.

Szalopek: Deák nyelven is elfogadható volna a jó tanács.
Hegedűs: Ha nincs gyantázva a vonó, nem szól a hegedű.

Veszprém vm.

Rohonczy: Az igazat vitatni senki sem tiltja.
Bezerédy: Kevés szóval is sokat lehet néha mondani.

Zala vm.

Szegedy Ferenc: A hazafiságnak igaz próbaköve a tiszta lelkiismeret.
Deák Antal: Jobb az igazat kimondani, mint a roszat szépíteni.

Zemplén vm.

Gr. Schmideg: Nagyobb a füstje, mint a pecsenye.
Szemere: A kakas is úr a maga szemetén.

Zólyom vm.

Radvánszky: Lassú víz partot mos.
Beniczky: Jobb nem tudni, mint nem akarni.

Közli: Iványi István.

Történeti repertórium 1884.

(Ötödik közlemény.)

Bánffy Béla gróf, a képviselőház új alelnöke. Vasárn. Ujság 41. sz. arck.
Barna Izidor. A kiállítások a multban és jövőben. Egyetértés 353. sz.
Baross Gábor, közlek. ministeri államtitkár. Vasárn. Ujság 41. sz. arck.
Bayer József. A budai szinészet multjából. Főv. L. 304. sz.
Beniczky Ferenc, belügyministeri államtitkár. Vasárn. Ujság 41. sz. arck.
Bihari adomák Tornaitól. Bud. Hirlap 353. 357. sz.
Bizay Mihály. A nemzet bárójáról. (Bizayada.) P. Hirlap 358. P. Napló 352. sz. — Bizayról hiteles adatok. Bud. Hirlap 357. sz.
Bobik Gusztáv. A budavári ostrom küszöbén. Főv. L. 304. sz.
Ember Károly. A magyar vörös-kereszt. Vasárn. Ujság 42. sz. képekkel.
Eötvös Károly. A kezdet kezdete. Nyelvünk az udvarnál és a törvényhozásban. Egyetértés 354. sz. — Igazolásul Pesty Frigyesnek. U. o. 356. sz. — A homályos évek. (1825—26.) U. o. 359. sz.
Fülöp József, veszprémmegyei volt hivatalnok, jeles sakkozó. Vasárn. U. 43. sz. arck.
Görgey Arthur jellemzéséhez. Függetl. 338—339. Staindl Xav. Ferenc Ventimigliából. P. Hirlap 341. F. Gy. Flóris Gyula volt honvédfőhadnagy. Függetl. 342. sz. — G. A. fiascója. A manifestum mellé csatolt levelek. Klapka György, Bp. 1884. jun. 6. Üchtricz Emil báró. Gebhartsdorf 1861. márc. 14. Függetl. 331. sz. — Az aradi honvédek ellennyilatkozata. Egyetértés 331. sz. Függetl. 332—333. sz. — G. A. ügye. Gyöngyös-vidéki honvédegylet. Rády Endre, elnök. U. o. 352. sz. — Függetlenség 356. 359. sz.
«*Görgey István*. Magyarország 1848—49-ben. Bp. 1885». Ism. Főv. L. 305. sz. (K.)
Grosschmid Gábor. A nájgebáj. Bud. Hirlap 353. sz.
Kőrösy László. Leyler Károly, az esztergomi főszékesegyház karnagya 1815—1884. P. Napló 342. sz.
Lucza (szent) napja. Függetl. 342. sz.
Majthényi Kálmán, honvéd-alezredes. Nekr. Vasárn. Ujság 45. sz.
Márki Sándor, dr. Az elveszett föltaláló (Irinyi József) P. Napló 343. sz.
«*Marczali Henrik*. Magyarország története II. József korában.» Egyetértés 354. sz. Ism. L. B.
Molnár György. A nemzet bárója. (Bizai.) P. Hirlap 355. sz. — Vándorszínészek karácsonya. Szegedi Hiradó karácsonyi melléklete.
Odry Lehel. Mester és tanitvány. (Egressy Gábor.) Bud. Hirlap 337. sz.
Októberi diploma után. Német ármány — magyar vereség. Bud. Hirlap 331. sz. — Schmerling teljes győzelme. U. o. 337. sz.
Opera-színház megnyitása. Vasárn. Ujság 40. sz.
Rónay János. 1849-iki emlékek (Görgeyről.) Nemzet 337. sz.
Sardou V. Hogy vettem be a tuilleriákat. Nemzet 336. sz.
Szabó Gyula. A Marczibányi-féle alapítvány. M. Polgár 208—209. sz.
Szakácsok és inyencek. Egyetértés 357. sz.
Szathmáry Károly (P.) Kolozsvár karácsony-estéje 1848-ban. Nemzet 354.
Szathmáryné. Hogy lettem én anyaszínésznő. Bud. Hirlap 330—331. sz.
Szigeti Imre. Hogy lettem én színigazgatóvá. Bud. Hirlap 343. sz.
Tarnóczy Kázmér, Barsmegye néhai főispánja. Nekr. Vasárnapi U. 42. sz.
Várszínház százados jubileuma. (—i.) Főv. L. 305. sz.
Vizváry Gyula. Mikor drámai színész voltam. Bud. Hirlap 356. sz.
Wesselényi Miklós báró élet- és jellemrajzához. Kiss Károlyhoz irott leveleiből. Freiwaldau, 1841. Közli Urházy. Szilágy 50—53. sz.

ID. SZINNYEI JÓZSEF.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egy kötet fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a müvelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicséró oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevóktól, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. fokormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait, s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicsó korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplók maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a müven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boritók 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai munek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művet minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Arpás és a mórichidai szt. Jakabról czimzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasítással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. «Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája.

III. kötet. 2. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1885. FEBRUÁR.

TARTALOM:

Hegyesi Márton: A vésztörvényszékek és felsőbb bíróságok 1849-ben. — **Váli Béla:** Az 1790—91-iki magyar szintársulat feloszlása. — **Id. Szinnyei József:** Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly:** Rettegi György emlékiratai 1764-ből. — **Iványi István:** A tiszai határőrvidék. — **Abafi Lajos:** A Hóra-lázadás történetéhez. — **Sz. V.:** Erdősi Imre, a branyiszkói pap. — **Tárca:** A magyar testőrség felállítása. — A bécsi cs. k. mérnöki intézet magyar tanulóinak levele a magyar hadügyminiszterhez 1848-ban. — Felségsértési pör 1739-ben. — A panslavismus történetéhez. — Történeti repertórium, id. SZINNYEI JÓZSEF-től.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK"

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy a «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetitő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika, s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgadt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1885-ben is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

Erdősi Imre

A VÉSZTÖRVÉNYSZÉKEK

ÉS FELSŐBB BIRÓSÁGOK 1849-BEN.[1])

A főváros feladása után az ellenséghez való átpártolások, az ellenségnek való meghódolások s az árulások napirenden voltak, nemcsak a polgári, hanem a katonai statusban is. Ezeknek megelőzése, s ha ez már nem lehetséges, megtorlása végett a honvédelmi bizottmány utasítására Mészáros hadügyminister január 28-án 121. és 128. sz. a. rendeletet adott ki, mely az árulókat és hűtleneket, még ha azok polgári személyek is, rögtönitélő haditörvényszékek elé utasitá állítani, s szervezé ezen rögtönitélő haditörvényszékeket is. Minden térparancsnokságnál rendkívüli hadbíróságokat állítván fel, a hadbíróságok elé utasított bűntényekre nézve. Ilyen haditörvényszékeket már előbb január 16-án Szemere Bertalan felsőmagyarországi teljhatalmú kormánybiztos is állíttatott fel rendeletileg.[2])

Ezen rendeletek — természetesen — nagy resensust keltettek mindenfelé az országban, s maguknál a képviselőknél is. Magyarországon mindenha, még háborús időszakban is perhorrescálták a katonai uralmat, a magyar nemzet alkotmányos érzületével nem lehetvén azt összeegyeztetni.

Észlelte ezen resensust a honvédelmi bizottmány is, s hogy azt lecsillapítsa s a helyzet által igényelt követelményeknek mégis elég tétessék, a ház február 3-iki ülésében Madarász László honvédelmi bizottmányi tag által, az előzmények előterjesztése mellett, arra kérte a képviselőházat, hogy az gondoskodjék módokról s utasítsa a honvédelmi bizottmányt azokra nézve, kik a ház mult évi december 7-iki határozatával szemben, mely az új császárnak való meghódolást s az annak rendeleteinek való engedelmességet tiltotta el hazaárulás terhe alatt, a honárulás vétkébe estek, — politikai bíróságok felállítására.

Ezen indítvány hosszabb vitát idézett elő, mely azon határozatban végződött, mely szerint oda utasíttatott a kormány, hogy a

[1]) E közlemény Szerzőnek «*Biharvármegye 1848—49-ben*» című sajtó alatt lévő nagyobb terjedelmü művének egyik fejezetét képezi.

[2]) Közlöny 1849. 7. sz.

politikai bíróságok felállítására vonatkozó javaslatát formulázva terjeszsze elő, mely azonnal tárgyaltatni fog, mihez képest, mihelyt annak kinyomatása készen lesz, ülés fog hirdettetni.[1])

A kormány gyorsan el is készíté javaslatát a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása s ítélete alá tartozó esetek meghatározása tárgyában s átadá azt a képviselőház korelnökének, Palóczy Lászlónak, ki azt kinyomatván, annak tárgyalására február 8-ára ülést hívott egybe. Ezen ülésen, melyen már Almásy Pál elnökölt, kezdett tárgyaltatni a törvényjavaslat, melyet a honvédelmi bizottmány nevében Mészáros Lázár indokolt.

Ezen ülésen az általános tárgyalás a másnapi ülésre halasztatott. Február 9-én aztán a ház a törvényjavaslatot vita nélkül elfogadta a részletes tárgyalás alapjául, s mindjárt bele is ment a részletes tárgyalásba.

A részletes tárgyalás, mely a február 9., 10. és 12-iki ülésben folyt le, meglehetős túlterjengő és szenvedélyes volt, s a törvényjavaslaton több lényeges módosítás ejtetett, melyek egyik főbbike az volt, melyet Kovács Lajos nyujtott be, hogy t. i. a törvényhozótest tagjai ezen törvényszerinti eljárás alá a ház előleges engedélye nélkül nem vehetők.

A ház február 13-iki ülésében fogadta el véglegesen ezen törvényjavaslatot [2]) mely épen azért február 13-iki törvénynek neveztetett el, s melynek címe ugyanaz maradt, a mi alatt benyujtatott, de a melyet közönségesen, még a parlamentben is gyakran, egyszerűen vésztörvénynek neveztek el.

S valóban vésztörvény volt ez.

Nemcsak az új császárnak való meghódolás s annak rendeletei teljesítése vonatott ezen törvény alá, hanem az őrültek és terhesaszszonyok kivételével minden 18 éven felüli egyén nemi különbség nélkül, ki a haza ellen fegyvert fog, az ellenséggel cimborál, annak élelmet, fegyvert, pénzt szállít, utat és ösvényt mutat tettleges kényszerítés nélkül, az ellenség rendeleteit foganatba veszi ellenállhatlan kényszerítés nélkül, magyar katonát, fegyvert, lőport az ellenségnek kiszolgáltat, az ellenségtől ellenállhatlan kényszerítés nélkül hivatalt vagy megbízást fogad el, a magyar hadsereget vagy annak megbizottját szándékosan tévútra vezeti, annak élelem s szállással való ellátását szándékosan akadályozza, az országgyűlés rendeleteinek ellenszegül, vagy magánál ellenséges katonát vagy kémet rejteget.

Az eljárás igen szabadelvű alapokon nyugodott, teljes nyilvánosság mellett tárgyaltatott a per, s az elmarasztalásra minden szavazat szükséges volt. A vádlott elfogatása után 24 órával bíróság elé

[1]) Lásd ezen ülés leírását: Közlöny 1849. 20—21. sz., s Papp Dénes Parlament Debrecenben I. k. 53. l.

[2]) Lásd ezen ülések leírását: Közlöny 1849. 24. 27. 28. 29. és 30. sz., s Papp Dénes id. munkájában I. k. 61. 83. 106. 118. és 123. l.

volt állítandó s háromszor 24 óra alatt ügye elintézendő. Elmarasztalás esetén az egyedüli büntetés a halál, mely az itélet kihirdetése után 3 óra mulva puskapor és golyó által rendeltetett végrehajtatni, kizáratván minden fölebbvitel vagy kegyelemért való folyamodás.

A bíróság, mely a hadi munkálatok, táborozások, vagy a rendes katonai parancsnokságok működése helyén állíttatott fel, öt tagból állott, az elnök lehetvén polgári vagy katonai személy, a tagoknak fele polgári, fele katonai egyénekből állíttatván össze.[1])

Maga a törvény nem lenne — különösen ha az eljárást tekintjük, túlszigorú, de drákóivá tette a honvédelmi bizottmány azon értelmezése, hogy azon törvény alapján kell itélni azok felett is, kik a vádbeli cselekményt, a törvény keletkeztét megelőzőleg követték el, ha a törvény hatályba lépte után fogattak el.[2])

Ez minden helyes jogelvnek felforgatása, s az önkény uralmának inaugurálása volt; mert ezzel ezen kizárólag halálbüntetést ismerő törvény visszaható erővel ruháztatott fel. Igy lett ezen helyes irányú törvényből valódi vésztörvény, mely szégyenére vált szabadságharcunknak; egy folt 49-iki igazságszolgáltatásunk emlékén, egy sötét folt, mely nem egy ártatlanul bíróilag legyilkolt egyén kiomlott véréből képződött. Méltó lett volna az Marathoz, vagy a commune őrjöngéséhez, de nem volt méltó a honvédelmi bizottmányhoz, a 49-iki nemzetgyűléshez s a független Magyarország első igazságügyminiséteréhez, Vukovics Sebőhöz.

Még azon értelmezés sem volt elég. Minthogy a bírói lelkiismeret nem bírt mindenütt megnyugodni azon magyarázatban, az igazságügyministerium megbízásából Nagy Károly igazságügyi osztályfőnök április 30-án előterjesztést tett a képviselőháznak,[3]) melyben már annak kimondását hozta javaslatba, hogy mindazon egyének, kik a vésztörvényekbe ütköző tettekkel terheltetnek, a rögtönitélő vegyes bíróság eljárása alá vonassanak, habár tettök vagy elfogatásuk a törvény keletkeztét megelőző időre esnék.

A képviselőház ezen javaslatot május 3-án tárgyalta. Hiába küzdöttek az ellen s a vésztörvénynek visszaható erővel való felruházása ellen Szász Károly, Besze János, Kovács Lajos, Csertán Sándor, Lónyay Menyhért, Hunfalvy Pál és Kazinczy Gábor; hiába hozták föl, hogy nemcsak a hazát kell megmenteni, de a ház reputátióját sem szabad elveszteni, miután az előterjesztés viszszautasítása a kormány intézkedésének helytelenítését is magába foglalta volna, s miután ekkor is volt engedelmes többség, az előterjesztés Román Ferenc, Szacsvay Imre, Nyáry Pál, Halász Bódi, Vukovics Sebő, Zeyk József, Fekete Lajos, Mészáros Lázár, Berzenczey László s Szüllő György pártoló felszólalásaik után Nyáry Pál következő szövegezésében többségileg elfogadtatott:

[1]) Közlöny 1849. 32. sz. [2]) U. o. 81. sz. [3]) U. o. 97. sz.

«Minden további félreértések s elmagyarázások kikerülése végett szabályul megállapítandó és a honvédelmi bizottmánynak f. é. április 14-én 5635. sz. a. kelt rendelete ekkép értelmezendő: «az országgyűlés határozata által a vésztörvényekben elősorolt hazaárulási vétségekre nézve a rendes bíróság eljárása felfüggesztve lévén, mindazon egyének, kik a vésztörvényekben elősorolt vétségi esetekkel terheltetnek, bár tettök vagy elfogatásuk a törvény keletkeztét megelőző időre esnék is, a rögtönitélő vegyes bíróság eljárása alá tartoznak».[1])

Azt hozzák fel ezen határozat indokolásául, hogy e törvény által sujtott cselekmények az eddigi törvények szerint is hazaárulást képeztek és igy nincs a törvénynek viszszaható ereje, csak az eljárás rendeztetett újonnan. Azonban az előbbi érvelés nem állja ki a jogi bírálatot, de különben is épen az eljárás s az exclusiv büntetési nem képezi a választó vonalat a régibb törvények s ezen törvény között.

Midőn ez a törvény febr. 13-án megalkottatott, a felsőház még nem volt Debrecenben constituálva, s igy azt a honvédelmi bizottmány a felsőház hozzájárulása nélkül lépteté életbe.

A felsőház márc. 12-én megalakulván, utólagos hozzájárulás végett aztán beterjesztetett ahoz is a vésztörvény. A felsőház márc. 19-én tárgyalta ezt s Beöthy Ödön indítványára kimondotta, hogy a felsőháznak ezen törvényjavaslatra nézve ugyan sok észrevétele lenne, miután azonban a törvény már életbe van léptetve, ezúttal eláll véleményétől s a törvénybe beleegyezik, szükségét látván annak, hogy az életbeléptetett törvény továbbra is működjék.[2])

A képviselőház május 2-iki famosus határozatát is magáévá tette Ujházy László felszólalására minden ellenvetés nélkül május 5-iki ülésében a felsőház.[3])

Vukovics aztán ily értelmezés mellett rendelte alkalmazni előfordulható esetekben május 12-én 1257. sz. a. kiadott rendeletében a vésztörvényt.[4])

Hogy a honvédelmi bizottmány a vésztörvényszékeket kikből alkotta meg: az nem lett a hivatalos lapban soha közzé téve. Mindössze is két bírói kinevezéssel találkozunk abban a rögtönitélő vegyes bíróságokra vonatkozólag, s ezek egyike is utólagos kinevezés. A kolozsvárihoz kineveztetett a febr. 28-iki hivatalos lapban Krizbay Miklós[5]) s a n.-kállóihoz április 13-án Madách Pál[6]) bíróul. Igy tehát a honvédelmi bizottmány által felállított vésztörvényszékek bíráinak névsorát nem vagyok képes összeállítani, valószínűleg nem ismerte azt a honvédelmi bizottmány sem, mert különben nem kellett volna

[1]) Közlöny 1849. 97. és 98. sz. s Papp Dénes: i. m. II. k. 157. lap.
[2]) U. o. 58. sz. s Papp Dénes: i. m. I. k. 212. lap.
[3]) U. o. 100. sz. s Papp Dénes: i. m. II. k. 178. lap.
[4]) U. o. 106. sz. [5]) U. o. 36. sz. [6]) U. o. 81. sz.

elrendelnie Vukovicsnak egyik alább érintendő rendeletében a bíróság tagjai névsorának hozzá leendő felterjesztését; az pedig, hogy a névsor nem volt ismeretes a honvédelmi bizottmány előtt, onnan származhatott, hogy Mészárosnak előlidézett rendelete folytán nemcsak a térparancsnokságok, hanem egyes kormánybiztosok is állítottak fel haditörvényszékeket,[1]) és azok törvény ellenére folytatták működésüket a vésztörvények meghozatala után is.

Egyes vésztörvényszéki bírák, ottan alkalmazott tisztviselők nevei mégis tudomásra jutottak s azokat alább közlendem is, itt csak azt említvén meg, hogy a kolozsvári vésztörvényszék elnöke Karacsay Sándor gróf volt,[2]) s hogy a váradi vésztörvényszék a következő tagokból állott: elnök Ambrus János, bírák: Jakab Mihály és Komlóssy Antal, a katonaság részéről pedig Szontágh Sámuel honvédszázados és Fodor honvédtiszt, pótbírák: Földy (előbb Neupauer) János, Fényes Dénes és Sántha Kálmán honvédtiszt, közvádló Tokody Ágoston, s jegyző Mezey Mihály.[3])

Ez csak szóbeli közlés után tudható, mert a megyei levéltárban nincs egyetlen sor, egyetlen okmány sem a váradi vésztörvényszékre vonatkozólag, annak összes iratait megsemmisítette a magyar ügy bukása után Tokody Ágoston, hogy azokat a császáriak föl ne használhassák a bíróság tagjai ellenében.

Azt sem közölte soha a hivatalos lap, hogy mely helyeken s hány helyen állított fel a honvédelmi bizottmány vésztörvényszékeket? Horváth Mihály is csupán annyit említ föl, hogy ilyen vésztörvényszékeket több helyen, sőt a tábornokok önkényének meggátlása végett a főhadseregben is állított fel a honvédelmi bizottmány. És így innen sem nyerünk felvilágosítást. Abból azonban, hogy az ezen bíróságok mellé 1200 p. frt évi fizetéssel ellátott állandó jegyzői állásokra márc. 22-én pályázatot hirdetett a honvédelmi bizottmány,[4]) s hogy jegyzőkül ezen pályázat folytán a rögtönitélő politikai vegyes törvényszékekhez N.-Kállóban Básthy Miklós volt főszolgabíró, Szegedre Szabó József, N.-Váradra a már említett Mezey Mihály, Kolozsvárra Ernyey Károly, Aradra Theisz Gyula honvédhadnagy és Szabadkára Tomcsányi András neveztetett ki,[5]) megtudható az, hogy ezen 6 helyen volt vésztörvényszék. S. Csány László erdélyi országos főkormánybiztosnak márc. 23-án kelt hirdetményéből [6]) ismét kitünik az, hogy ő N.-Szebenben, Segesvárott, Brassóban és Besztercén állított föl ilyen rögtönitélő haditörvényszékeket. A «Honvéd»-ből még annak is tudomására jutni, hogy Marosszéken is állíttatott fel ilyen törvényszék,[7]) Belső-Szolnokmegyében is, s ennek elnöke Incze Fe-

[1]) Horváth: Függetlenségi harc. III. k. 89. l.
[2]) Kőváry: Erdély tört. 48—49-ben. 223. l.
[3]) Komlóssy Antal szíves közlése után.
[4]) Közlöny 1849. 61. sz. [5]) U. o. 71. és 77. sz.
[6]) Honvéd 1849. 76. sz. s Kőváry: Okmánytár 161. lap. [7]) Honvéd 80. sz.

renc, polgári bírái pedig Rácz Zsigmond és Veres József voltak [1]) s hogy volt ilyen törvényszék Alsó-Fehérmegyében is, id. Farkas Sándor elnöklete alatt,[2]) valamint Fogaras vidékén is, hol a vésztörvényszék 10 napig működött, s egyik bírája Hamari Tamás nyugalmazott százados volt.[3]) Több ilyen bíróságnak létezését és székhelyét azonban ki nem kutathattuk.

Az elnökök napidíjául 6 p. frt, a közbírák napidíjukul pedig 4 p. frt állapíttatott meg, s a közvádlók, mivel ezek munkássága folyton igénybe vétetett, évi 1200 p. frt fizetéssel láttattak el.[4])

Vukovics igazságügyminisztersége megkezdése után erélyes kezekkel látott a vésztörvényszékek zilált ügyeinek rendbehozatalához. Május 5-én két rendeletet bocsátott ki. A 998. számúban meghagyja, hogy a vádlottak védelmére, ha a vádlott maga védőt nem választ, a bíróság egyik tiszti ügyészt rendelje ki, s az 1044. számúban oda utasítja a vésztörvényszékeket, hogy a befogottak névjegyzékéről s ügyük mibenlétéről azonnal, jövőben pedig minden 8 nap alatt tegyenek jelentést.[5])

Fontosabb volt ezeknél az 1086. sz. a. kibocsátott rendelete, melyben azon baj megszüntetése tekintetéből, melynél fogva a rögtönitélő vegyes bíróságok némely vidéktől fölötte távol estek, másutt pedig egynél több is közel találtatott, azokat a kerületezés alapján rendezte. Ezen rendeletben 10 helyen állíttatott föl vésztörvényszék, beleszámítva az eddig fennállottak közül meghagyottakat is, és pedig felállíttattak kerületeik meghatározása mellett a május 9-iki [6]) és a május 26-iki [7]) helyesbítő rendeletet, mely utóbbiban a bíróság vidéki tagjainak a fuvarköltségek megtérítése is elrendeltetett, már itt fölemlítve: Szabadkán, Aradon, Pesten, Nagyváradon, Szigeten, Miskolcon, Komáromban, Zólyomban, Kolozsvártt és N.-Szebenben; tehát ezen rendelet folytán sok vésztörvényszék s ezek között a n.-kállói, szegedi, marosszéki, belső-szolnoki, alsó-fehéri és fogaras-vidéki vésztörvényszékek is megszüntek. Ezen rendeletben hagyatott meg a meghagyott vésztörvényszékeknek a bírósági tagok névjegyzékének fölterjesztése, s intézkedés tétetett a megszüntetett vésztörvényszékek irataink átadásáról is.

Az aradi vésztörvényszékhez május 18-án elnökül Bíró Imre, közbírákul Nagy Sándor aradmegyei főjegyző és Balázs Albert ügyvéd, közvádlóul Náray Imre, jegyzőül Theisz Gyula, s helyettes bírákul Kristyóri László és Bogdánfi Gergely; a miskolcihoz május 11-én elnökül Ragályi Károly borsodi alispán, ülnökökül Soltész Nagy János és Kún János, közvádlóul Szitkay Elek s jegyzőül Szűcs János; a pestihez május 13-án elnökül Fényes Elek, bírákul Tatai Pál ügyvéd s Varsai Jakab halászmester, katonai bírákul Somosi Pál szá-

[1]) Honvéd 1849. 86. sz. [2]) U. o. 112. sz. [3]) U. o. 130. sz.
[4]) Közlöny 1849. 39. sz. [5]) U. o. 99. sz. [6]) U. o. 106. sz. [7]) U. o. 117. sz.

zados és Sándor Ferenc főhadnagy, közvádlóul Kapocsi Imre ügyvéd és segédközvádlókul Kornis Károly, Tuba Gábor és Szántó Ferenc;[1]) a miskolcihoz május 20-án katonai ülnökökül Jekelfalusi László százados, a feloszlatott n.-kállói vésztörvényszék ülnöke, és Szontágh Sámuel, a n.-váradi vésztörvényszék ülnöke,[2]) s a máramarosszigetihez május 21-én elnökül Szaplonczay Zsigmond, bírákul Gecsey György és Korda Péter, katonai bírákul Péterfi Endre és Kralovánszky László, közvádlóul Erdélyi Ferenc, s jegyzőül Ernyey Károly[3]) neveztettek ki.

A Vukovics idejéből még egy vésztörvényszékhez van, s többhöz nincs kinevezés a hivatalos lapban. Azon helyeken, melyekre nézve bírósági kinevezések nem történtek, bizonyára már a honvédelmi bizottmány által föl voltak állítva a vésztörvényszékek.

Május 11-én ismét két rendeletet bocsátott ki Vukovics.[4]) Az 1242. számúban figyelmezteti a közvádlókat, hogy a vésztörvény sikere biztosítva úgy lesz, ha minden oly feladás, mely azon törvénybe nem ütköző cselekményre vonatkozik, kizáratik a rögtönitélő törvényszék elé terjesztéstől, miből az következik, hogy minden oly eset, mely a haza elleni tettleges cselekvésen vagy izgatáson nem alapszik, hanem a veszély óráiban jellemgyöngeségből származó nyomorú meggörbedést s meghódolást foglal magában, a rögtönitélő bíróság elé terjesztendő vád tárgya nem lehet. Ezen rendelet csak azon indokból bocsáttathatott ki, hogy a közvádlók nem respectálták a szigorú törvény korlátait sem. Az 1221. számúban pedig a vésztörvényszékeket oda utasította, hogy az ítéletük alatt volt egyének névsorát, polgári állását, életkorát, vétségük minőségét s elitéltetésük módját és idejét pontos jegyzékben foglalva terjeszszék föl mielőbb az igazságügyi ministeriumhoz.

A honárulás vétkével terheltek javainak lezárolásában szükséges egyformaság, költségkimélés, s az önkény megelőzése tekintetéből pedig május 15-én[5]) kelt rendeletében odautasította Vukovics a hatósági elnököket és kormánybiztosokat, hogy lezárolás eseteiben ideiglenesen minden intézkedéseket megtévén, erről a vádlottat terhelő adatok kapcsában rögtön tegyenek jelentést az igazságügyi ministeriumhoz, mely határozand a lezárolás feloldása vagy helybenhagyása iránt.

Ezen rendelet alapján rendelte el május 17-én Vukovics a honárulás bűntettével terhelt Hám János esztergomi érsek és Scitovszky János pécsi püspök javainak az állam részére leendő lefoglalását,[6]) s ezen rendeletet a hivatalos lap június 27-iki számában újra publicáltatván, ismét meghagyta a hatóságoknak és kormánybiztosoknak, hogy 8 nap alatt felelősség terhe alatt arról: kinek javai, kinek ren

[1]) Közlöny 1849. 109. sz. [2]) U. o. 112. sz. [3]) U. o. 113. sz.
[4]) U. o. 104. sz. [5]) U. o. 108. sz. [6]) U. o. 110. sz.

deletéből, mikor s mi okból foglaltattak le, s átadattak-e azok zárgondnoknak s mi annak a neve? tegyenek hozzá jelentést; 2866. sz. a. kelt rendeletében [1]) meghagyván azt is, hogy a vádlott vagyonától ártatlan nejének vagy bárki másnak saját vagyona elkülönittessék, s hogy a lezárt vagyonból az ártatlan nő és gyermekek részére szükséges lakás és élelmezés fedezése iránt intézkedjenek a hatóságok és kormánybiztosok.

Ez is oda mutat, hogy ezen a téren számos, s sajnálatraméltó túlkapás történt, s hogy ezek correctivumául adatott ki ezen rendelet.

De leginkább bizonyítja azt, hogy maga Vukovics sem volt megelégedve sem a vésztörvényszékek eljárásával, sem a közvádlók magukviseletével; azon tekintetből, hogy a honárulási bűnvádak minden eseteiben az elvek egysége s a február 13-iki törvény által megrendelt eljárás egyformasága megtartassék, azon előterjesztést tette Kossuthhoz, az ország kormányzójához, hogy a vésztörvényszékek a kormánynak Budapestre lett átköltözése folytán Budapestre központosíttassanak, s egyebütt mindenütt szüntettessenek meg; hogy a vizsgálati iratok első sorban az igazságügyi ministeriumhoz küldessenek fel, s ez bírálja el azt, hogy vajon az emelt vád a vésztörvények súlya alá esik-e, vagy sem? ha igen: azon esetben a vádlottnak a vésztörvényszék elé állítását rendeli el, ellen esetben pedig átteszi az iratokat ellátás végett az illetékes hatósági törvényszék elé.

Kossuth s a ministertanács Csány azon indítványának mellőzésével, hogy általános amnestia hirdettessék, [2]) egészben elfogadván az igazságügyminister előterjesztését, az azt tartalmazó rendelet junius 20-án kiadatott, [3]) s ezzel egyidejüleg, sőt még előbb egy nappal, ezen országos rögtönitélő vegyes bíróság is szerveztetett, s nem az eddigi pesti emeltetett országos rangra, hanem az is megszüntettetett.

Az országos rögtönitélő törvényszékhez junius 19-én kineveztettek: elnökül Szemere József, országos törvényszéki bíró, helyettes elnökül Hajka Demeter, országos törvényszéki bíró, polgári bírákul Tatai Pál s Vargha Lajos ügyvédek, helyettes polgári bírákul Gyöngyeli János ügyvéd és Kajdán Miklós pesti polgár, katonai rendes bírákul Horváth József és Szentpáli József őrnagyok, katonai helyettes bírákul Morvai Károly és Ferenczi Ádám hadnagyok, közvádlókul Kornis Károly, Kapocsfi Imre, Beöthy Károly és Szitkai Elek, jegyzőkül Halász Karácsony és Kollár Lajos, igtatóul Konkoly István, kiadóul Vinczei Endre, s irnokokul és segédekül Kövessy József és Lir István, s később junius 23-án még jegyzőül Okruczky Antal 63-ik zászlóaljbeli százados. [4]) Ugyanakkor a bírák napidíja 5 frtban állapíttatott meg.

[1]) Közlöny 1849. 142. sz.
[2]) Görgei: Mein Leben und Wirken II. k. 138. l.
[3]) Közlöny 1849. 137. sz. [4]) U. o. 137. és 141. sz.

A junius 20-iki rendelettel tehát megszüntettetett az eddigi 10 vésztörvényszék. De az országos vésztörvényszék sem működhetett sokáig, mert már julius 3-án kivonult a kormány Budapestről s menekült Szegedre, aztán Aradra.

S ezzel vége lett a vésztörvényszék működésének is, mely úgy enyészett el, a mint született: észrevétlenül; kínos emléküvé tévén azt a törvénynek visszaható erővel való felruházása. Bár ez a kínos emlék is elenyészhetnék!

Áttérve a vésztörvényszékek működésére: ismét sajnálattal kell constatálnom, hogy ide vonatkozólag is igen kevés adat jutott nyilvánosságra. Horváth azt állítja ugyan, hogy a vésztörvényszékek által elitéltek száma tízre sem ment az egész hazában;[1] de ez téves állítás.

Tudjuk ugyanis, hogy Csány május 11-én a kolozsvári vésztörvényszék által Róth István Lajos lelkészt, s Küküllőmegye császári administrátorát, ezen híres szász árulót elitéltette és főbe lövette, ezzel fejezvén be — mint Kőváry írja — kormánybiztosi működését.

Tudjuk, hogy Maros-Ujvártt áprilisban 8 nap alatt öt lázadót végeztetett ki a rögtönitélő bíróság,[2] mely, miután a lázadások és lázitások kizárólag a vésztörvényszékek elé valának utalva, csak is vésztörvényszék lehetett.

Tudjuk, és épen a hivatalos lapból,[3] hogy a főtábornál működő vésztörvényszék április 29-én O-Szőnyön Lengyel Ferencet, május 4-én Kovácsiban Micskei Imre pestmegyei szolgabirót és a Sváb-hegyen Offner Kristóf ó-budai lakost kivégeztette.

S tudjuk, hogy a nagyváradi vésztörvényszék is kivégeztetett egy tót deákot, valamely Hurbán-féle szabadcsapat számára való toborzási cselekménye miatt, s kivégeztette a N.-Károlyban elfogott Becsey (előbb Piller) Károly sószállitót is azért, mivel az osztrákoknak, régibb szerződésből kifolyólag, a vésztörvényeket megelőzőleg, sót szállított, dacára annak, hogy azt nyiltan szállította, s szállította a magyar hadsereg részére is, s hogy több fia szolgált a honvédek között. Bizony ez politikai gyilkosság volt; ilyenekre vezetett a törvénynek helytelen értelmezése és visszaható erővel lett felruházása. N.-Váradon még Nagy Károly pestmegyei esküdt, Fábry püspök s több molnár ügyét tárgyalta a vésztörvényszék, — Nagy Károly és Fábry hazaárulással, a molnárok pedig azzal voltak vádolva, hogy a Pece vizét fölszorítván, az állam puskapor-malmait és puskaporát megrongálták, ezek azonban nem itéltettek el, hanem ügyök elbirálása a rendes bírósághoz utasíttatott.[4]

[1] Horváth: Függetl. harc. III. 89. lap.
[2] Honvéd 1849. 96. sz.
[3] Közlöny 1849. 114. sz.
[4] Komlóssy Antal szíves közlése után.

Ezekből világos, hogy csak a mi tudomásunk szerint 11 egyént ítéltek a vésztörvényszékek halálra, s mennyi lehet azon elítéltetések száma, melyekről tudomásunk nincs?

A nagyváradi vésztörvényszék előtt a katonák részéről támasztott kanapé-kérdés ellen kikelt Beöthy Ödön a felsőház márc. 19-iki ülésében, de azt a nyilvánosság előtt elsimította a vésztörvényszék elnöke a hivatalos lap április 12-iki számában közzététetett nyilatkozatában, melyből az is kitünik, hogy a nagyváradi vésztörvényszékhez előbb Újpécsi százados volt a honvédség részéről egyik bíróul kinevezve, de az mindjárt lemondott, s hogy eleinte közvádlóul Pajor István szerepelt.[1])

Vagyonlefoglalások tekintetében azokon kívül, miket fentebb már említettünk, még egy esetről van tudomásunk, Károlyi Lajos vagyona is zár alá vétetett vésztörvényszéki határozat folytán még március végén vagy április elején.[2])

Ennyi mindaz, a mi a vésztörvényszékek működéséről földeríthető volt. Jó szolgálatot tenne mindenki a szabadságharc történetének, ha idevonatkozó hiteles tudomását nyilvánosságra hozná.

Eszmerokonságnál fogva felemlítem itten még a független Magyarország felsőbirósági szervezetét.

A kegyelmezési jog gyakorlása Kossuthnak a nemzetgyűléshez május 2-án tett s mindkét ház által vita nélkül elfogadott előterjesztése alapján[3]) az igazságügyi minister elnöklete alatt a kormányzó által kinevezendő 4 tagból álló kegyelmi székre bizatott és ennek tagjaiul Hunkár Antal, Jósika Miklós báró, Jozipovics Antal és Palóczy László, s pótlólag Vörösmarty Mihály neveztettek ki.[4])

A felsőbb bíróságok szervezésére vonatkozólag május 26-án Kossuth és Vukovics által aláírtan egy rendelet jelent meg, mely az eddigi hétszemélyes táblát, királyi táblát s váltófeltörvényszéket feloszlatta, a nádori bíróságot, tárnoki és személynöki törvényszékeket megszüntette, s az azok elé tartozott ügyeket a másodfokú bírósághoz utasította. Legfelsőbb bíróságul elnökkel, ki az ország bírája címét viselendi, 2 alelnökkel és 33 bíróval a hétszemélyes főtörvényszéket alkotta meg, a másodfokú bíróság a volt királyi tábla helyett elnökkel, 2 alelnökkel, váltófeltörvényszéki elnökkel, 1 alelnökkel és 36 bíróval «Országos törvényszék» cím alatt szerveztetett, s a törvényszünetek cassáltattak.[5])

Az első kinevezések a felsőbb bíróságokhoz május 29-én történtek meg, mely napon Bónis Sámuel is kineveztetett igazságügyi államtitkárul.

Közöljük az összes kinevezéseket.

[1]) Közlöny 1849. 77. sz.
[2]) Honvéd 1849. 92.
[3]) Közlöny 1849. 95—96. sz. s Papp Dénes i. m. II. k 150. s 155. lap.
[4]) Közlöny 1849. 99. és 133. sz. [5]) U. o. 138. sz.

Kineveztettek:

Május 29-én a hétszemélyes főtörvényszékhez elnökül és az ország bírójául báró Perényi Zsigmond; bírákul id. gr. Eszterházy Mihály, id. gr. Bethlen János, Bernáth Zsigmond ungmegyei főispán, Pappszász József a tiszántúli kerületi tábla elnöke, Hosszú László kővárvidéki helyettes főkapitány, Szintai János beregi követ, Illés János nagykúnsági követ, Szumrák János besztercebányai követ, s Ruttkay József a közalapítványi javak kerületi igazgatója. Az országos törvényszékhez: elnökül Nagy Károly igazságügyministeri osztályfőnök; másodalelnökül Toperczer Ödön bihari képviselő; bírákul Kendelényi Károly pestvárosi, Záborszky Imre somogyi, Budai András zempléni, Nagy József bihari képviselők, Komlóssy László tiszántúli kerületi táblai ülnök, Fekete László kormányzói titkár, Bérczy Antal szegedi tanácsnok, Bercsey Lajos volt királyi táblai ülnök, Szemere József zempléni főszolgabíró, Rónai János várostanácsnok, Paulekovics István zágrábmegyei alispán és Hajka Demeter aradi helyettes polgármester;[1])

junius 14-én a hétszemélyes főtörvényszékhez bírákul Szentiványi Károly gömöri főispán, Császár Sándor volt hétszemélyes táblai ülnök, Bakos Ambrus n.-kőrösi bíró, Horváth István felső-fehérmegyei képviselő, Fábián Gábor aradmegyei képviselő, Simonyi János kecskeméti képviselő; s első alelnökül Beöthy Ödön;[2])

junius 16-án az országos törvényszékhez első alelnökül Pálfi János udvarhelyszéki képviselő; bírákul Balla Endre s Gellér József volt kir. táblai közbírák, Omaszta Zsigmond békési képviselő, Keller János udvarhelyi képviselő, Horváth Boldizsár vasi képviselő, Gyergyai Ferenc kolozsvári képviselő, Galánfi János nyiregyházai bíró, Kovács Sámuel hajdukerületi főjegyző s Horváth Ferenc szentesi képviselő;

junius 18-án a hétszemélyes főtörvényszékhez másodalelnökül Almásy Pál gyöngyösi képviselő, bírákul Újházy László sárosi főispán, Halász Boldizsár pest-dabasi képviselő, Repeczki Ferenc nógrádi képviselő, Ludwigh János szepes-iglói képviselő és Rácz János belügyministeri tanácsos, utóbbi egyszersmind váltóosztályi előadóul;[3])

junius 26-án álladalmi alügyészül Csanády György pénzügyministeri fogalmazó;[4])

s junius 26-án a hétszemélyes főtörvényszékhez bírákul Szacsvai Imre n.-váradi képviselő, Császár Ferenc és Luxszkovics János volt hétszemélyes táblai ülnökök, utóbbiak egyszersmind váltóügyi előadó bírákul; az országos törvényszékhez Osztrovszky József szegedi képviselő, Pataki János m.-szigeti jogtanár, Zerpák Ede zágrábi állami ügyész, Olgyay Titusz s Nagy Lajos volt királyi táblai ülnökök; a

[1]) Közlöny 1849. 119. sz. [2]) U. o. 133. sz. [3]) U. o. 136. sz.
[4]) U. o 143. sz.

váltófeltörvényszékhez elnökül Molnár József ügyvéd, bírákul Zádor György és Katinelli volt váltófeltörvényszéki ülnökök, Sziller Leó volt eperjesi váltótörvényszéki ülnök, Májercsák Márton árvamegyei képviselő, Ledniczky Mihály ügyvéd és Gabrielli János volt pesti váltótörvényszéki ülnök; s a pesti elsőbíróságú váltótörvényszékhez elnökül Sárossy Lajos Gyula volt váltótörvényszéki ülnök, bírákul Kornis Károly egyetemi tanár s Irányi István hadbíró.[1])

Ugy a hétszemélyes főtörvényszék, mint az országos törvényszék bírói működése az elnökök intézkedése folytán junius 20-án vette kezdetét,[2]) azonban már junius 30-án Vukovics a felsőbíróságok elnökeihez intézett rendeletében, melyben ezeket felhívja, hogy a kormányt kövessék, a bírókat szabadságolják, üléseiket pedig szüntessék meg mindaddig, míg arra a törvényes nemzeti kormány helyet és időt nem tűz ki.[3])

Ez már előszele volt azon viharnak, mely már közelgett s mely nemsokára mindent elsöpört.

Hegyesi Márton.

AZ 1790/6-IKI MAGYAR SZÍNTÁRSULAT FELOSZLÁSA.

A magyar színtársulat eleinte szép eredménynyel és közkedveltség közt működött; mióta azonban Sehy Ferencet, tekintettel sorsára és nyomorúságos állapotjára abba felvették, azontúl sem békeség, sem rend nem létezhetett. Minden rendetlenség, perlekedés, zűrzavar oka Sehy Ferenc volt. Többször tétetett ellene a főigazgatóságnál jelentés, ott azonban hizelgései és nyomorúságának említgetésével kieszközlé a feljelentések mellőzését. És mindezek dacára a rendet szünetlenül háborgatja. Miután a társulat történetében elhatározó szerepet játszott, ím életének vázlata. Aradmegyében született s hányódott ifjúsága után Tokaj-Keresztúrban tanítói hivatalt viselve, megnősült, itt hitestársával több gyermeket nemzett, nejét és gyermekeit a legnagyobb nyomorban hátrahagyva, miután eladósodott, ágyasával megszökött. Elfogyván pénze, Aradmegyében, mint odavaló birtokos, esküdti hivatalra hizelgé be magát, ezen hivatalt azonban kénytelen volt visszaélései folytán elhagyni. Vizsgálat indíttatott meg ellene s fogságba jutott. A börtönből azonban megszökött. Felkerült Pestre és itt csupán könyörületből vétetett fel a helytartótanács közbenjárására a színészethez 1792-ben. Ezen időtől kezdve szünetlen zaklatták Sehy hitelezői a helytartótanácsot, hogy Sehy fizetéséből részletek levonásával kényszerittessék törleszteni adósságait. Elvégre

[1]) Közlöny 144. sz. [2]) U. o. 132. és 135. sz. [3]) U. o. 146. sz.

hosszas tárgyalás után, 1793 augusztus 23-án, Rakovszky Benedek főbíró, mint Pestvármegye megbizottja, a helytartótanács rendelését közlé Sehy Ferenccel, ki ezek után kinyilatkoztatá, hogy a színtársulattól 28 forint havi fizetése van, melyből magának mind ruházatját, táplálékát, és más holmi szükségére valókat szerezni kényteleníttetik. Mégis, hogy hitelezőit kielégíthesse, 8 rhénesforintokat a maga fizetéséből kiván elszakíttatni és így a követeléseket lassanként kifizetni. Megjegyezvén, hogy ha többet akarna adni, úgy a maga kötelességeinek meg nem felelhetvén, fizetése alább szállana s hitelezői még nehezebben juthatnának pénzükhöz. De ha jobbíttatik fizetése, akkor kész többnek levonását is elfogadni. A Martinovics-féle titkos társulatnál való szereplése, jellemtelenségének kirívó színezetével bír. Ő is azok közé tartozott, kik büntetés nélkül szabadultak ki. Míg társai a kiszabadulást vagy annak köszönhették, hogy az ügyész nem tudta bebizonyítni róluk, miként az egész katechismust ösmerték, vagy a társaság titkos céljairól s természetéről nem birtak tudomással, azalatt Sehy Ferenc ugyanezen kedvezményben részesíttetett. Sehynek volt tudomása a titkos társaság létezéséről, az ügyész felfogása szerint azonban az általa tett följelentéssel kötelességét teljesíté csak, sőt ezt is csak akkor, midőn Martinovicsot már elfogták — tehát félelemből és későn teljesíté kötelességét.

A királyi tábla nem tekintette ez ellenvetést súlyosítónak, — úgymond — az ügyész képtelen bebizonyítni Sehyről, hogy ösmerte Martinovics elfogatásának okát, s annak szerepét az összeesküvésben.

A hétszemélyes tábla április 29-től május 31-ig tartott üléseiben a felségsértési perrel vádolt Sehy Ferencnek szabadlábra helyezését jóváhagyta és térítvény (reversalis) aláírása után szabadon bocsátotta.

Ezen eset épen semmi hatással nem volt reá. Folytatta korhely életét. Éjszakáról éjszakára bordélyházakban dorbézolt. Adósságai oly szertelenül megnövekedtek, hogy sokszor az enyém és tiéd fogalma ellenére is kész szerezni. A társaság ruhatárát is titkon megkisebbíté; a többi közt Protasevitz két értékes pisztolyát elsajátítá a ruhatárból, bárha tudta, hogy az csak rövid időre kölcsönöztetett. Budán a Rácvárosban egy polgárt aranyórájától erőszakosan megfoszta stb. Ittas állapotban garázdálkodása határtalan.

Józan állapotában igen routinirt kalandor volt; ki mindenből tudott fonni hálót. Ékes beszédű, mint valami jó szónok, minden szerepre kész. Képes volt minden csekélységből nagy jelentőségű esemény fejlődését elbitetni. Ravasz fondorkodásainak szálait szerteterjeszté, mihelyt a társulathoz jött, s alattomos céljainak megvalósítására, a midőn eszközt keresni indult: Liptai Mária nevű hajadon színésznőt lelte legalkalmasabbnak. Ezáltal akart ő viszályt hozni a társaságba, viszály közben elidegeníteni, avagy távozásra birni az irányadó tago-

kat s elvégre a pénztárt és gazgatói hatalmat megszerezni. A jó hírnévre annyira féltékeny magyar színtársulatnál szokatlan, és épen azért az előkelő családokban tisztességes egyént megillető tisztelettel említgetett életmóddal Sehy szakított. Csábító hizelgései által megejtve Liptai Máriát «nyilvánosan ágyasává tette». Minek köztudomásra jutása folytán lassankint a magyar színészek is erkölcsileg oly megvetettek lettek, mint a német színtársulatok. Nem is volt Sehynek egész tehetségére szüksége, hogy a kissé hiú és tetszvágyó Liptai Marit meghódítsa és a maga céljaira megfogja. Bőven omladozó szavával agyonbeszélte, szédelgő ügyességével elvakította a nagyralátó nőt, ki elvakultságában és bódultságában az ámító szavak hatását az ügy szentségének tulajdonítá. Saját kicsinységét a változás közben létrehozandó tettek nagyságában emelkedni látta. Első sorban a vele közös háztartást vezető Liptai Máriát kezdé bujtogatni, élesztvén annak büszkeségét. A zavar előjeleit 1794 junius 25-én vették először észre Liptainál. E napon «Sophia» című színmű szerepei kiosztása lévén, Liptai kijelenté, hogy a neki osztott szereppel nincs megelégedve, és ő azt játszani nem hajlandó. Természetesen, Sehy pártjára kelt ott azonnal és a gyűlésben is. Miután azonban Liptai a gyűlés határozata folytán kényszeríttetett a szerep elvállalására, Sehy Liptai Mária udvarlóit és pártfogóit Balog expaulinust, Becsky juratust, Harsányi rác kereskedőt, s Szabó István helytartótanácsosi tisztviselőt rábeszélte, hogy ezen ügyben az általa elmondott valótlanságokat terjeszszék a közönség körében. Sőt némelyek Liptai Mária képzelt elleneit, ha a színpadon megjelentek, lepiszszegték és kigúnyolták.

Október 15-én adatott első ízben a «Sophia», és ezen alkalommal Liptai Mária a játék végével a játékszínre kiment a társulat tudta nélkül és a felsőbb hatóság által megállapított törvények ellenére, a közönséget felhívta elégtételadásra az ő ellene elkövetett «kaballákért». Különösen Várady ellen fakadt ki, ki mint rendező őt a társaságból kizárni óhajtja és a közönség előtt minden módon az ő gyalázatján fáradozik. Elmondá, hogy ő minden alkalommal játszik, míg Várady neje öt hónapig sem lépett színre és mégis egyenlő díjazásban részesülnek. Liptainak az említett gavallérok és tisztelői éljent kiáltának, s mindenképen helyeslésüket nyilvánították.

A következő napon Várady Mihály színész és rendező, báró Liber tanácsoshoz folyamodott, hogy a tanácsos rendeletei s cikkelyeinek 18-ik pontját áthágó Liptai Máriát elégtételadásra kényszerítse. Igazolván ez iratban eljárása önzetlenségét, s azt, hogy neje nem öt, de két hónapig nem lépett fel a színpadon. Ezalatt pedig nem pihent, hanem gyermekágyban feküdt. Busch Jenő igazgató szintén ilyen értelemben tett aznap felterjesztést báró Podmaniczkyhez. Podmaniczky meghallgatván Liptai és Sehy indokait, azonnal átlátta, hogy a Liptai által elkövetett botrányos lépésnek semmi igazolható

oka nem volt. A botránynak következménye nemcsak az volt, hogy az előadást félbe kellett szakítani a közönség izgatottsága miatt, hanem hogy szembetünőleg elmaradtak ezentúl a legbuzgóbb színházlátogatók is. A főigazgatóság a botrány megtorlására elrendelte, hogy Liptai Mária 24 órára zárattassék fogságba. A társulat tagjai közül első sorban Váradi folyamodott, hogy báró Podmaniczky József eme rendeletét helyettesítse enyhébb ítélettel. Az elzáratás nemcsak elmérgesítné az ügyet, de köztudomásra jutván, aláásná hírnevük romjait is. Október 21-én Busch Jenőhöz küldött leiratában b. Podmaniczky József roszalólag ítéli el Busch eljárását, ki a subordinatió ellen fellázadozó Liptait nem fékezte meg eleve, s később nem büntete meg. A társulat tagjai által kért büntetés-enyhítést is megadta, elrendelvén, hogy Liptai Mária a számára mellékelt szöveget mondja el a színpadon, azaz kérjen társaitól és a közönségtől bocsánatot. A következő napon br. Podmaniczky elrendeli, hogy ha netalán nem volna ideje személyesen megjelenni a színházban a bocsánatkérés alkalmával, kívánja és meghagyja, hogy őt Busch helyettesítse.

Podmaniczky rendelete szerint 21-én, avagy 22-én kellett volna a Podmaniczky által megállapított szöveget felolvasni, Sehy azonban kibúvót keresett, s rábírta Liptai könyörgése által Buscht a felolvasás halogatására. Podmaniczky azonban erélyes leirattal újra meghagyta az irat felolvasását. Ezalatt Sehy és Liptai minden lehetőt elkövettek, hogy az ítéletet megváltoztathassák. De piszszegő és fütyölő pártfogóik nem mertek nyiltan fellépni mellette, ellenben fellovaltak egy Farkas nevű jogászt, ki fenhangon kezdé hirdetni, hogy társaival meg fog jelenni a bocsánatkérés estéjén, s botrányt idéznek elő, ha Liptait bocsánatkérésre kényszerítik. Midőn — Podmaniczky leiratai által kényszerítve — Busch október 24-én, azaz a bocsánatkérésre kitűzött este, a szöveg felolvasására nógatni kezdé Liptait, elébe állott Sehy és gorombán megtámadva, ocsmányul piszkolni kezdte.

Felhúzatván a függöny, kilépett Liptai, s nem a megállapított szöveget, de azzal egészen ellenkező tartalmú beszédet kezdett előadni. Ezenközben felkiáltott Farkas: «Liptai leányasszony panasza igaz volt, és így ártatlannak találtatik, sőt a nemes publikum továbbra is mindenkor pártfogását ajánlja. Csak ezután is bátran folyamodjon hozzája». Liptai udvarlói elkezdtek lármázni, s éljenezni az est hősnőjét. Az előadás után áldomást ittak egy közeli vendéglőben Sehyvel és Liptaival a győzelemre. Sőt legott a borozó közönség körében fütyölőket és tombolókat is kezdtek toborzani a következő napokra. Busch elsímítni óhajtván a történtek érdességét, hivatalos jelentésében felterjeszté október 24-éről, hogy a botrány a közönség előtt oldatott meg, s hogy a közönség az ügy lebonyolításának módozataival meg van elégedve, annak tanuságául mellékel egy nyilatkozatot, mely hozzá a közönség köréből *küldetett* be (valószínűleg Sehy avagy

barátai által), melyben «többen» aláírással kijelentik, hogy a kibéküles fölött örvend a közönség s feledve legyen e történet, remélvén e kibéküles által a társulat összetartásának növekvését.

Sehy és Liptai a dolgok ily fordulatával oly színezetet adtak az ügynek, mintha nem az ő indulatosságuk fékezhetlensége lett volna a kitörés oka. Sőt mostantól többet merészeltek. A béke épen nem állott helyre, mint azt Busch hirdeté. Sehy és barátai városszerte hirdették, hogy Váradiék és Kelemenék okozói ez engedetlenség, zűrzavar, gúnyolódás és veszekedésnek, mely naponként megújul.

Váradi volt ezen időben a rendező, Kelemen a felügyelő, megválasztatva e tisztségre a társulat szabad akaratából. Első sorban ezeket akarta kitúrni Sehy. Intézkedéseiket megveté, a neki osztott szerepeket visszadobta, vagy későn jött a próbákra, vagy elmaradt azoktól egészen. Ha a br. Podmaniczky által 1793-ban kidolgozott színházi törvényekre hivatkozott a rendező vagy felügyelő ily esetekben, ő kigúnyolta azok cikkelyeit, s elferdítvén, bizonyítgatá, hogy azok rája nem illenek, tartsa meg, a ki akarja. Szóval mióta ő nem titokban bujtogatott, de a felbujtogatottak élére állott, az előljáróság szava reá nézve sikeretlen volt. Elmaradása, elkésése s szerepválogatása folytán gyakorta kellett megváltoztatni a kitűzött műsort, s helyettesíteni mással az utolsó pillanatban a kihirdetett darabot, vagy az ő szerepében készületlenül léptetni fel valamely más színészt. Ezáltal nemcsak a színészhelyettes állíttatott pellengérre készületlenségével, hanem a darab is vesztett értékében.

Nemcsak a tagok közt hinté el nyilvánosan a viszály magvait, hanem a társaság tudtán kívül írt a pártfogó megyéknek, vádolván a társulat előljáróit. Megúnván a szakadatlan zaklatást, Váradi a rendezőségről, Kelemen a felügyelőségről lemondott november 10-kén. Egy lépéssel Sehy közelebb látta magát céljához. Mindjárt a másik kő ellen fordult tehát, hogy útjából azt is eltávolíthassa: ez Rehákné és Rehák volt. November 10-én «Hunyady László» előadása alatt a színház folyosóján Becsky jurátus durván támadta meg Rehákot, s azután előadás közben Reháknét szünetlen pisszegéssel zavarták. Rehák, hogy saját és nejének jó hírnevét megóvhassa ilyen méltatlan támadásoktól, nem lépett fel többé, a bérlet végén pedig kijelenté br. Podmaniczkynak, hogy ha teljes elégtételt nem kap, ő és neje kilépnek a társulatból. Sehyék épen ezt akarták elérni. Ugyanis Rehákné távozása után remélhették, hogy Liptai örökli Rehákné szerepeit, a legjobb fizetést és egy honfi által a legjelesebb női tag számára beküldött 100 forint jutalmat.

Mintha csak Busch növelni akarná a zavart és a belviszályok által roskadozó társulatnak bukását elősegíteni sietett volna, gyűlést hívatott egybe, melyen maga meg nem jelent, s melynek tárgyául tűzte ki a rendező és felügyelő választását. Ideiglenesen Kelemen bizatott meg a rendezőséggel, Sehy a felügyelő tisztségét szerezte meg

magának, Láng bízatott meg a ruhatárra való felügyeléssel. Másnap Sehy rá akarta kényszeríteni fellépésre Rehéknét, ügye elintézése előtt óhajtván még jobban elidegenítni a társulattól. Ez, miután vonakodott, Sehy az ügyet a társulat elé terjeszté. Itt Kelemen leálcázni óhajtván Sehyt, elmondta, hogy nem az ügy méltányossága okából, de csak látszólag tör Rehákné ellen Sehy, valóban azonban, midőn a leghasznosabb tagokat eltávozásra akarja kényszeríteni, saját érdekeit vadászsza. E nyilatkozatban foglalt leleplezésre Sehy oly goromba támadással felelt, hogy Kelemen rögtön lemondott a rendezőségről, Lángtól pedig Sehy minden teketória nélkül elfoglalta a ruhatárt. Négy-öt napig minden beavatkozás megtűrése nélkül hatalmaskodott Sehy, míg végre «Tury György» első előadásra való kitűzése arra kényszeríté Kelement és Lángot, hogy visszaadják az idő rövidsége miatt betanulhatlan szerepeiket. Most Buschhoz fordult Sehy, bevádolván társait azzal, hogy Rehákné érdekében az ügy kárára cimboráskodnak.

Sehy garázdálkodása mindinkább fokozódott, elannyira, hogy a társulat tagjainak, ha nem akarták az elharapózó zsarnokoskodás és viszálynak áldozatul engedni a legnemesebb célzattal alapított intézményt, orvoslásról kellett gondoskodni, bárhonnan is. Kelemen László, Váradi Mihály, Láng János, Ernyi Mihály, Nemes András, Papp Gábor, Ernyi Franciska, Kelemen Borbála, Láng Erzsébet folyamodtak a helytartótanács által közvetítve a nádorhoz, leleplezvén Sehy gyalázatos életmódját, az intézet gyalázatára és veszedelmére elkövetett fortélyait, jelleme javíthatlanságát, s hogy Rehákné aláírásának hamisításával, megyei birtokosoktól pénzbeli könyöradományokat gyűjtött Rehákné tudta nélkül: esedeznek, hogy az óhajtott egyesség újra létrejöhessen, szabadítsák meg őket e «szörnytől», a társulat irományait pedig erőhatalom által vétessék el roszakaró kezei közűl. Benyújtották kérvényüket 1794-ik év december havának 4-ik napján.

A kezdetlegességgel járó, nehézségekkel küzködő színházra nézve az is nagy baj, ha művészeti elvek miatt van eltérés tagjai közt. Épen veszélyes, ha személyes kérdések által foszlik szét a mindenekelőtt nélkülözhetetlen egyetértés. Egyetértés pedig nem lehetett azon társulatban, hol a zsarnokságra hajlandó, s minden eszközzel a hatalomért törő Sehy volt a bujtogató, Liptai Mária szövetségében. E nő a színésznők betegségének legnagyobb mértékében leledzett. Ő óhajtott minden tapsot, elismerést, tetszésnyilatkozatot. Fájt neki az, ha valakinek használhatóságát a szerződési összeg nagysága által az övénél magasabbra becsülték, irígyelte másoktól a jobb szerepeket, s különösen szenvedélyességgel gyűlölte társnőit akkor, midőn azoknak valamely szerep alakítása a közönségesnél jobban sikerült. Hogy pedig ezen alszerű érzelmeinek kifejezést adhasson, nem átallott elvegyülni egynémely korhely juratustanyára, kurtakorcsmába s ott híve-

ket szerezni trágár beszédével, énekével s barátkozásával a korhelyek közül Sehyvel közös érdekei szolgálatára.

A színműszet prostituálása ily korhely társaságban elmaradhatlanul megboszulá magát. Első sorban az egyetértés után, a közönség érdeklődése és becsülése sorvadt el, majd beállott a megvetéssel az önbecsülés hiánya.

Sehy mielőbb kénytelen volt belátni, hogy a színházügyek vezetésében nincsen szerencséje. Belátta mihamar, hogy a színház vezetőségének feladata és gondja nemcsak a színi jelentések kifüggesztetésére s a függöny felvonatására szorítkozik. Benne az ilynemű intézet vezetéséhez szükséges szakértelem hiányzott, másrészről pedig szenvedély nélkül önérdekében, egy lépést sem tudott tenni. Eme hiányok lehetetleníték. Legelső sorban a szerepkiosztásnál zúdult fel ellene a szenvedély láza. Még azok is, kik előbb Kelemennel szemben hívei voltak, zsarnoki önkénye ellenében, Kelemenhez csatlakoztak.

A magyar színtársulat feloszlását kétségkívül sietteté e botrány, mely megtépve egyetértést és összhangzást, önző egyéni érdekeknek hódolva kockáztatá a nemzeti ügy lételét.

E viszálykodással egyidejűleg a francia köztársaság ellen folytatott háború által létrehozott nyomasztó viszonyok, a mulatság e neme iránt elkedvetleníték a közönséget A mily nagy lelkesültséggel s buzgalommal vezette a magyar játékszín igazgatását Busch, annál kevésbbé vélték szükségesnek a vármegyék szellemi és anyagi segélynyújtás által kitartóbbá tenni. Ő azon reménynyel áldozta idejét, erejét a magyar színészet emelésére, hogy ezáltal szolgálatot tegyen a művészeti igényeknek és nemzetiségi érdekeknek. A végzet azonban csakhamar kiábrándítá.

1795-ben már alig lézengtek. Busch a legelső alkalmat megragadta és április hóban végképen lemondott a magyar színtársulat igazgatóságáról, s ezen időtől kezdve folyton roszabbodó viszontagságok között tengődnek színészeink. Sanyarú állapotukban augusztus 22-én a megyékhez intéztek könyörgő leveleket, melyben méltán elmondhatták magukról, hogy hat év óta szünet nélkül való hányattatások közöttt sohsem csüggedtek el, hanem az ellenökben tornyosult habokban is összevetett vállal kormányt álltak. Ehen, szomjan, szinte félmeztelenül szenvedtek és fáradoztak nem önző célokért, de az intézmény fennállásáért. A mindennapi kenyeret megvonták szájuktól és szerzettek mintegy nyolcezer forint értékű színházi öltönyöket és jelmezeket. Keserveiket egyedül ama remény édesité meg, midőn vonták a közelőhaladás jármát, hogy annyi törekvés és szenvedés által kivívott sikert a hon fiai nem engedhetik porba hullani. Tizennyolcan, köztük nők is, kik egyenlően tűrték a nélkülözést és nyomort a férfiakkal, mint utolsó menedékhez, a vármegyékhez fordulnak segedelemért.

A pillanat nyomorát enyhítő segélyt kérő soraiknál sokkal

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

terjedelmesebb azon rész, melyben kérik a nemzeti színtársulat jövőjének biztosítását; jelentik, hogy 1796 április hó végével letelik a színházi bérlet, esedeznek tehát előre, hogy a szerződést megállapító helytartótanács és pesti magistratusnál a magyar nemzeti játszó társaság érdekében jó feltételekért lépjenek közbe, különben új útvesztőbe tévedéstől tartanak.

Ilyképen végzik be kérelmező leveleiket: A tapasztalás bőven megtanita bennünket arra, hogy intézetünk mindig ellenségeinktől lett függésbe hozva, és midőn a felséges királyi helytartótanács állapotunkhoz nyúlt vala, annyival nagyobb szövevénybe jutottunk. Sőt elkerülhetlen végére jut vala, ha a pesti színházból kizáratunk.

Busch Jenő lemondása után a legnagyobb veszély a társulatra nézve abban rejlett, hogy nem volt köztük olyan egyén, ki jutalmazni képes lett volna az érdemet s a rendetlenséget súlyosan büntetni hatalommal rendelkezik. A helytartótanács rövid úton rendelést tőn a játék ideje és egyéb készületekről. Hogy azonban ezen rendelés mily elhamarkodott gondatlansággal ment véghez s mily könynyelműséggel mellőztetett, tanusítja azon tényállás, hogy a magyar társulat 1795—96-ban, tehát egy év alatt 7-szer folyamodott eredmény nélkül Busch kellékei közé beosztott felszereléseinek kiadatásáért.

Szentkirályi s Kelemen különös szorgalmatosságából május elején megkezdé a magyar társulat játékaival gyönyörködtetni a nemes közönséget. Sőt Pestmegye némi pénzsegélyt is nyujtott a társulatnak. Minthogy ennek felosztásával Kelemen bízatott meg; Sehy újra megkezdé Kelemen ellen szőtt fondorlatait. Juliusban már nyilvános lett a viszály. A Kelemen ellen lázadozó társulatot 1795 évi augusztus 2-ára gyűlésre hívta egybe Modrovics a seminariumba, azon igérettel, hogy személyes jelenlétével Szentkirályi László nótárius békét fog közöttük létrehozni. E gyűlésen azonban Pesthy László, Rózsa Márton, Varsányi Ferenc, Bagolyi Antal, Ernyi Mihály, Papp Gábor, Pataky Benedek, Láng János, Sehy Ferenc nem jelentek meg, közös elhatározással maradván el. Ők ugyanis féltek attól, hogy Szentkirályi Kelemen igazságát látva, őket megszégyenítve nem hogy kibékülésre, de személyük megalázására is fogja kényszeríteni. Ez pedig ellentétes volt nehány évi fáradozásával a Sehy által felbujtogatott Kelemen ellenes pártnak. Megjelenésük helyett, Kelemennel szemben táplált követeléseiket írásba foglalva, azok megvizsgálására augusztus 4-ről keltezett kérőlevéllel keresték fel Szentkirályit. Már nyilatkozataik indulatossága jelzé Szentkirályi előtt, hogy nincs igazuk Kelemennel szemben. Ilyképen nyilatkoztak Kelemenről: «O a társaságot még a felállítás előtt kezdvén, mind ekkoráig szívta s károsította. Maga és húgai a theatrum öltönyeit hónapokig utcán viselve használják». Vádolták továbbá Kelement azzal, hogy a társulat irományait, könyveit elfoglalta, s ügyeit alattomosságával úgy össze-vissza kuszálta, hogy ha most azokból kife tődni nem ipar-

kodnak, avagy nem sikerülne ez iránt való törekvésük, lehetetlen megállaniok. Miután pedig mind a maga, mind húgai szerepeit visszaküldötte, többé őt tagnak el nem ismerik, s tőle szoros számadást kívánnak.

Szentkirályi erélyes válaszával elnyomta a Sehy által ármányosan szőtt viszályt. Így válaszolt: Az urak tulajdon kormányzásra jutván, mindenekelőtt szükséges, hogy bizonyságot tegyenek a haza előtt, hogy a közbizodalomra, valamint a segedelemre egyenlőképen érdemesek legyenek. Erre pedig szükségesnek itélem, hogy maguk közös békeséget tartsanak, s a jó rendtől semmiben sem térjenek el, mindenek felett pedig abban szorgalmatosan járjanak el, a mi kötelességökben áll. Javallásom nélkül is beláthatják, hogy a szorosabb rendtartásnak felállítása elmulhatatlanul kívánatos.

A szünet nélkül való viszálkodás nemcsak káros, de a hatóságoknak unalmas, pártfogóikat elkedvetlenítő.

Ajánlja továbbá a jó gazdálkodást, hogy fenmaradhassanak az országgyűlés egybehívásáig.

Ruhát a színház ruhatárából nem enged viseltetni, miután a tagok bár csekély, de táplálék és ruházkodáshoz elegendő bért húznak.

Látván a társulat helyzetének tarthatatlanságát, Kelemen, elölve lelkében a zaklatások által ébresztett kedvetlenséget, tanulmányozni kezdé a vidéki német színtársulatok életmódját s vándorlása közben leutazott Nagy-Váradra, Biharmegye székhelyére. Biharmegye mindig meleg érdeklődéssel s áldozatkészséggel támogatá a m. színtársulatot. 1795. dec. 23-án ért oda, s már a következő napon folyamodott a megye alispánjához, hogy szokott hazafiúi buzgóságával támogassa az eloszló félben lévő magyar színész-társaságot, s adjon módot azon szándékuk kivitelére, hogy ne csak Nagy-Váradon, hanem egyéb részeiben is az országnak, de különösen Nagy-Várad környékén a magyar színművészet sikereit bemutathassák és ismertethessék. Tervezetet is nyujtott be Kelemen, melynek elfogadtatása által remélhette a legmagyarabb lakosságú városokban a Tiszamellékén, átélni azon néhány évet, míg az országgyűlés egybe nem gyülekezik. Biharmegye rendjei fontolóra vevén Kelemen kérelmét, belátták, hogy a társulat a német lakosságú fővárosban fenn nem tarthatja magát, s elhatározták pártfogásukba venni. Mindenekelőtt Kelementől részletes költségvetést kértek.

Kelemen ezen kívánatnak sietett megfelelni, részletes költségvetésében első feltételül azt állítá, hogy a nagyváradi vidéki magyar színtársaságnak felállítása végett Biharmegye rendjei három esztendőre előre biztosított alapítványt tegyenek.

Szerinte a megkivántató összegeknek foglalatja ez volt:

1. A játékigazgató és személyzet számára havonként 480 frt. 2. Zenekarra havonként 182 frt. 3. Játszó színi-szolgaszemélyzetnek havonként 60 frt. 4. Világítás, függöny stb. havonként 66 frt. 5. A

játszószemélyek tanítására havonként 48 frt. 6. A növendékgyermekekre havonként 42 frt. 7. Táncmesterre havonként 25 frt. 8. Játékokra és játékdarabok szerzésére havonként 35 frt. Havonként 938 frt. Évenként 11,256 frt.

Ez a bérlet és napijövedelemből lenne fedezve. Utiköltségre és ruházatszaporításra 1200 forintot számított a megnevezett összegen kívül.

Utitervet is mellékelt a részletes költségvetés mellett és időtervet:

1. A hegyaljai szüret végétől Szentgyörgynapig, a debreceni vásárig állandóan Váradon játszanának, kivévén a debreceni vásárhetet januárban.

2. Szentgyörgynaptól október közepéig Szabolcs-, Szatmár-, Zemplénmegyékben a gyűlések és törvényhatóságok alkalmával.

3. Október közepétől a hegyaljai szüretre fognak menni s ott valamely alkalmatos helyet keresnek.

4. Debrecenben a városi országos vásárok alkalmával játszanának.

A helytartótanácsnak a színészek iránt való idegenkedése nagyon megnőtt e civódások elintézése közben. Ennek is tulajdonítható, hogy midőn egy újabb botrány tört ki a közönség és színészek közt, az utóbbiak elejtésével oldotta meg a viszályt.

1796. évi február 4-én kezdődött a viszály egy bál alkalmával a Hacker teremben, hol báró Meskó a német színtársulat komikusát durván megsértette. Dacára annak, hogy e sértés ok nélkül történt és azt a komikus Herdt Károly nem kisérlé meg legott megtorolni, mégis báró Meskó a következő napon, egyidőben a helytartótanácshoz és Buschhoz, mint igazgatóhoz elégtételadásért fordult. Amattól Herdt szigoru büntetését, Buschtól pedig azt követelte Meskó, hogy míg tőle Herdt nem kér bocsánatot, addig ne engedje a színpadra lépni, mert kifütyülteti és megdobáltatja nyilt jelenetben. Busch Meskó e kijelentése folytán azonnal felkereste Meskót s kérte, hogy a színésztársulat egyik tagjának állitólagos sérelmeiért általános botrányt előidézve, az egész színtársulatra ne hozzon anyagi és erkölcsi romlást. Miután azonban Herdt nem akarta magát megalázni, bárha a sérelemért elégtételt nem is remélhete, de nem is hajolt Busch kérelmére. Ennek következménye lett egy nagy botrány, melynek következtében a helytartótanács a legszigorubb intézkedéseket foganatositá a színészek ellen, és örvendett azon, hogy a magyar színészet összeomlása után egy tényezővel kevesebbre kell ügyelnie.

Gróf Unwerth, báró Lopresti, báró Laffert, Tomcsányi János, lovag Wallenhoffer és báró Meskó inashuszárjaikkal és több idegen inassal egyetemben Herdt ellen tervszerüleg idézték elő a botrányt február 16-án a színházban. Előzőleg ez urak ilyképen tervezték az elégtétel szerzését: Azon esetben, ha netán Herdt nem volna haj-

landó bocsánatot kérni báró Meskótól, ők a kapitányságnál feljelentik és e hatóságot kényszerítik arra, hogy másnap a városházánál huszonöt vesszőütésre ítéltessék. Azon esetben pedig, ha Herdt fellépne a színpadon az ő tiltakozásuk ellenére is, félig agyon fog veretni, hadd tanulja meg, hogy magyar mágnást nem lehet büntetlenül megbántani.

A mint a színtársulat tagjai megtudták azt, hogy egy társuk ártatlanul főnemesi elégtétel ürügye alatt ily brutalitás veszélytől fenyegettetik, védelmet követeltek Buschtól. Busch tehát két tűz közé jutott. Ereje nem volt egyiket sem eloltani.

A botrány febr. 16-án kedden történt meg, midőn az «*Utazás a városba*» című új darab először adatott. Busch értesülvén arról, hogy említett gavallérok a verekedéshez előkészületeket tesznek, üzenetet küldött gr. Unwerthhez, azon kérelemmel, hogy ilyen botrányok által ne mérgesítsék el a viszonyokat és ne tegyék lehetetlenné az ügy békés megoldását. Minthogy a báró az elégtételszerzés ilynemű módjától elállani nem volt hajlandó, a városi helytartóhoz fordult Busch, hogy rendeljen ki az a társulat védelmére katonaságot, miután az idő előhaladottsága s a közönségnek az új darab iránt való érdeklődése folytán, nem képes más darabot előrántani.

Értesülvén erről gróf Unwerth, a hozzá harmadízben békekövetül küldött Höllner nevű színésznek ravaszul azt mondá, hogy néhány napig az erőszakos elégtételvételtől tartózkodni fognak, s készek várakozni. Igy az igazgató elállott minden előkészülettől a botránynak csirájában való elfojtására. Az igazgató nyugodtan adta meg a jelt az előadás megkezdésére. Miután a darab megkezdődött Sz..... tábornok és H..... őrnagy megjelentek Busch előtt a színpadon és báró Meskó nevében a színfalak mögött követelték, hogy Herdt előttük adjon választ kérdéseikre. Herdt, miután érezte a követelés jogtalanságát és tudta azt, hogy más okból, mintsem megtámadnák, erőszakoskodnak a fertálymágnások, elutasítá a rátukmálni tervezett bocsánatkérést. Ennek folytán nem volt más út, mint a sorsra bízni e kényes ügy lebonyolítását. A mint Herdt Károly kilépett a színpadra, a karzat éktelen fütyülés közben ólmokkal kezdett dobálni. Gr. Unwerth és társai «Huncfut és Spitzbub» kiáltással vonták magukra a közfigyelmet.

A helytartótanács sokkal gyávább volt, hogysem a botrány után következő napokban tartott vizsgálat eredménye alapján a zavargókat megbüntetni merte volna. E főrangú zavargók urai lettek a helyzetnek. Május 10-én újra botrányt idéztek elő, mely szintén Herdt személye ellen irányult. Ezen esetben a botrány oly fokra hágott, hogy a kapitányi hivatalfőnök Wittmayer Mátyás színházfelügyelőnek meghagyta május 16-án, hogy a rendetlenkedők ellen esetleg a készenlétben álló katonaságot vezettesse a színházba.

Elvégre is Herdt társai megrémülve a fertálymágnások erőszá-

koskodásaitól, elhagyták társaikat, és az igazgató, hogy elvégre a béke helyreállíttassék, társulata egyik legjobb tagját kénytelen volt elbocsátani.

A helytartótanács a botrány alatt határozottan a színészek ellenében foglalt helyet, s a beavatottak sejték előre, hogy e boszúságot a magyar társulat fogja megsínleni. Mihamar jött rá alkalom. Gyakran a legkisebb szikra helyén oly nagy tűz lobban fel, hogy azt korlátozni nem lehet. Sehy ezen botrányok lecsillapítása után csak nem csendesedett el, sőt újra garral kezdte hirdetni elégületlenségét a fennálló viszonyokkal. S az elvetemült embernek akadtak követői is. Egynémelyek a lázító pártjához szegődtek, habár sem nem szerették, sem bizalmat nem éreztek iránta. Ezek Sehy példáján indulva a zavarok és viszályok tömkelegét idézték elő.

1796. évi március 30-án Láng János, Királyi Antal, Ernyi Mihály, Pataki Benedek, Rehák Anna, Ernyi Franciska, Gáhy Rozália kölcsönösen kötelező szerződést írtak alá, melyben kijelentik, hogy a társaság gyalázatára élősködő Sehy Ferenccel a nemzeti játékszínre semmiféle szín alatt fellépni nem akarnak. Kenyértörésre került a dolog.

1796. évi április 1-jén egybehívta Szentkirályi László Pestmegye részéről, mint a társulat gondnoka, az összes tagokat s eléjük terjeszté az állapotokat. Elmondta, hogy mint látja, a segedelempénzek küldése egyre apad a megyék részéről, a jövedelem, melyet mutatványaikkal kiérdemelnek, oly csekély, hogy táplálkozásra sem elegséges. Ily viszonyok közepette fél attól, hogy ha ily zilált viszonyok által üldözve omlik össze a társulat, még nagyobb szégyent és gyalázatot fog a nemzetre hozni, mintha szétoszlik. Kérdést intézett hozzájuk, hogy e körülmények közt mit szándékoznak tenni. Komoly megfontolás után a tagok megbeszélvén mindazon nehézségeket, melyekkel eddig küzködtek, elhatározta a nagyobb rész, hogy tovább szövetségben maradni nem szándékozik, hacsak valamely alap nem rendeltetik segélyére.

Szentkirályi országos segélygyűjtés iránt való törekvése eredménytelen maradt. Miután látta, hogy ilyen alap megteremtéséhez nem lehet remény, április hó 10-én újra egybehívta a társulat tagjait s elébök terjesztve tapasztalatait, hozzájok a következő beszédet intézte:

«Kedves Uraim! Több okokat lehetne előhozni, melyek e mai gyűlekezetet szükségessé tették, ezek közűl legfőbb az urak egyezése által összekapcsolt társaságnak jövendőbeli állapota.

Nem lehet tagadni, hogy a társaságnak első igyekezete nemzetünk díszének nevelésével elválaszthatatlanul össze vala kapcsolva, és e részben, talán sajnálkozással lehet emlékezni arról, hogy a nemzet tulajdon dicsőségét és jobb képesítésének ezen institutummal összekapcsolt eszközét meg nem ismervén, az urak szándékát tehetősebben nem segítette.

De azt sem lehet tagadni, hogy az Urak, dicső szándékuknak véghezvitelében nem épen azt az ösvényt követték, melyen mind a nemzetnek tárgyalt magasztalását, mind pedig különös feltételeket, azaz, az érdem jutalmát legbizonyosabban elérhették volna.

Ha valamely társaság bizonyos cél végett összeszövetkezik, hogy feltételében szerencséltethessen, mindnyájan a tagok törekedésének, a köz tárgy végére kelletik irányozni.

Hogy ezt elérhesse, szükséges, hogy a társaságnak minden tagja a feltett célhoz vezető módok között azt legjobbnak tartsa és kövesse, melyek a társaság egyezéséből legjobbaknak találtattak, azon esetre pedig, ha valamelyik azokon kívül maga kényét akarná követni, a társaság hatalmával kötelességre kényszeríttethessen.

Ehez járul az is, hogy minden társaságnak, mely fentartását a maga erejével meg nem győzheti, és azt más segedelmétől várja, előre kellessen arról gondoskodni, és magát bizonyossá tenni, hogy mennyire támaszkodhasson mások ajánlására; különben akkor tapasztalja magát elhagyatva lenni, mikor segedelem nélkül leginkább szűkölködik.

Az Urak mindezekben másképen cselekedtek, mert céljukat elakarták érni irányzás nélkül, segedelemre építettek, mikor ennek csak messze reménységével bírtak; egybenszövetkezésök mellett az akarat szabadságát, melyet a jó dolog végett fel kellene áldozni, kiki megtartotta. Ebből természetesen következett, hogy a szerencse, mely minden új támadásoknak egy darabig pártfogója, az institutumot elhagyta, és ez belső támasz nélkül lévén, düledezni kezde.

Az Urak ezt észrevévén, fenszóval ébresztgették a hazát, hogy tulajdon szüleményét oltalmába fogadná, de tapasztalásból tudjuk, mily mostohák legyenek az emberek azokhoz, a kiket a szerencse elhagyott.

Nem mondhatjuk ugyan, hogy a társaság sok nemes hazafinak jóakaratát nem tapasztalta volna; azonban, hogy az annyit nem építhetett, a mennyit a rogyás elenyésztése kivánt, azt a társaságnak mostani állapota nyilván bizonyítja. Ennek pedig egyrészben az Urak magok az okai; mert midőn a hazát segítségül hívták, oly veszedelmesnek rajzolták állapotukat, hogy több idegenséget, hogysem hajlandóságot gerjesztettek.

Az alatt az idő alatt míg a t rsaság a tudvalevő veszélyek közt habozott, mit cselekedtek légyen az Urak különösen, magok legjobban tudják; a következés arról látszatik a világot meggyőzni, hogy vagy nem igyekeztek állandó lábra állításokon, vagy ha igyekeztek, a szerencsét nem bírhatták segedelmükre.

En, mintegy akaratom ellen kénytelen vagyok itt emlékezni azon indulatos igyekezetekről, melyek által, a mint híreltetik, némely tagok magoknak a többin valamely hatalmat és felsőséget tulajdonítani igyekeztek; ebből, a mint természetes, viszálkodások származtak, és

az alatt míg az Urak egymás közt ellenkeztek és békéltek, a társaság dolga oltalom nélkül veszélye felé sietve közelített.

Nem lehet tagadni, hogy a közönséges dolgok kormányzó nélkül, ez pedig hatalom nélkül, fenn nem állhassanak, de ezeknek elrendezését nem viszálkodások által, hanem előljáró okossággal és a tagoknak megnyugtató választásával kelletik eszközölni.

Már most a társaságnak dolga annyira jutott, hogy az ama jó reménység nélkül, melyet a haza újonan nyujtani látszatik, folyamatjának végső végét is bizonyosan elérte volna. Nem szólok arról, hogy az institutum támogatására adott pénzek felosztódtak. Sem azt meghatározni nem akarom, hogy mit lehessen a tett igéreteken építeni, azt mindazáltal illetlennek tartom, hogy addig, míg a haza oltalmát meg nem vonja, némely tagok a társaságnak jószágát, ruházatát, melyben a publicumnak nem kevés adakozása fekszik, prédálják és vesztegessék. Nem ez az az eszköz, melylyel a hazának tett ajánlások beteljesíttetnek: Ha az eféle visszaélések közhírül tétetődnek, bizonyosak lehetnek abban, hogy jóakaratjokat azok is meg fogják változtatni, a kiket a nemzeti indulat az Urak segedelmére eddig oly hathatósan felgerjesztett.

Arra való nézve, hogy az Urak magukat: mind e vádlástól mentekké tegyék, mind pedig további állapotjukról a becsület oltalma alatt gondolkodhassanak, az volna javallásom, hogy az Urak egy bizonyos időt szabjanak ki magoknak, a meddig tudni illik a segedelemre várakozni akarnak, ez alatt pedig szedjék rendbe számadásaikat, határozzák meg, mennyire megyen adósságaik, melyet meg kelletik fizetni, egyszersmind pedig az iránt is határozást tegyenek, hogy mitévők legyenek akkoron, ha a segedelem a várakozásnak meg nem felelne.»

A társulat feloszlott, egymás iránt való további kötelezettségtől menteknek nyilatkoztatván magukat. A társaság tagjai részben elutaztak Pestről, részben itt tengődtek azon reményben, hogy feloszlásuk hirére a megyék felsegélik, hogy újra alakulhassanak.

Pestmegye május 31-én tartott gyűlésében előterjeszté a megyei rendeknek Szentkirályi László az okokat, melyek következtében az ő felvigyázása alá bocsátott magyar színtársulat feloszlani kényszerült. Továbbá beszámolt a kezéhez jutott segedelempénzekről, előterjesztvén mind a jövedelem, mind a kiadások hiteles táblázatát s a felosztás módját. A magyar társulatnak állandó helye nem lévén, kénytelen volt a német színhelyek bérlőitől helyet koldulni drága bérért. Ebben a helytartótanács kétes pártfogása és a német bérlő makacssága folytán, ki átalkodottan hasznának feláldozására honfiúi érzet által nem buzdíttatott, sem a szerződés ellenére nem kényszeríttetett, — a magyar társulat soha nem jutott oly állapotba, melyben boldogulásán foganatosan munkálkodhatott volna.

Egyszersmind beterjeszté Szentkirályi a következő zárszámadást

1795. október 28-tól 1796. évi január 23-ig: Bevétel 874 frt 6½ kr. Költség 867 frt 56 kr. Pénztárban maradt 6 frt 10 kr.

Zárszámla 1796. évi január 23-tól 1796. március 16-ig: Jövedelem volt 896 frt 3½ kr. Kiadatott készpénzben 896 frt 3½ kr. Kifizetetlenül a hitelezőknél adósság maradt 1774 frt 56 kr.

Jelentékenyebb összeg adományozásával a magyar színtársulatot hazafias céljában elősegítették 1792-ben: Gömörmegye 225 frt, Abaujmegye 100 frt, Jász-Kun-kerület 103 frttal; 1793-ban: Január hóban Pestmegye 227 frt, február hóban Pestmegye 95 frt 6 kr., március hóban Gömörmegye 93 frt, Pestmegye 15 frt 26 kr, április hóban Gömörmegye 25 frt, május hóban Pestmegye 65 frt 30 kr, Szabolcsmegye 364 frt, szeptember hóban Borsodmegye 134 frt, Bácsmegye 93 frt 36 kr, november hóban Csongrádmegye 121 frt 50 krral; 1794-ben: Január hóban Komárommegye 42 frt, április hóban Gömörmegye 90 frt, Biharmegye 112 frt 30 krral; 1795-ben: Május hóban Pestmegye 252 frt, junius hóban Zólyommegye 100 frt, szeptember hóban Szatmármegye 225 frt, Gömörmegye 100 frt, október hóban Gömörmegye 100 frt, Nógrádmegye 133 frt, december hóban Temesmegye 106 frttal; és 1796-ban: Febr. hóban Mármaros megye 125 frt, március hóban gróf Festetich György 100 frt, Laky István apátur 4 frt 30 krral; összesen 3253 frt 32 krral.

Súlyos nélkülözések árán szerzett, több ezer forint értékű készületei, könyvei, iratai a társaságnak, melyek az eddigi rendes gondviseléstől megfosztottak, hogy idegenek által el ne vesztegetődjenek, Szentkirályi leltár mellett zár alá vétette és őrizteté.

Az eloszlott társulatnak hitelezői és pedig kalmárok, kiktől a díszletekhez anyagot szereztek be, játékpróba és mulatási helyiség, a tagok jövedelem fogyatkozása miatt ki nem fizetett lakás és élelem bérletek fejében a követeléseket a könyv, ruha és díszlettárra táblázták be. Ezen követelések jogosultsága igazolt lévén, ajánlja Szentkirályi, hogy akár közadakozás útján, akár más úton fedeztessenek, s ne engedjék elkótyavetéltetni amaz értékes kellékeket. Hazafiúi gondjával ezen holmit összetartani óhajtá, remélvén, hogy szerencsésebb időben ez ok és alap lehet egy társulat alakulására. Kéri ezt annál inkább, miután az egész tartozás csak 1774 frt 47 krt teszen ki; mig a holmik értéke 3000 forintot ér, de azt árverésen szertelenül olcsón kell áruba bocsátani, mivel oly eszközöknek alig akad vásárlója.

Ugy gondolkozik, miként vétés nélkül nem engedhető meg, hogy az ismét visszaállítható nemzeti intézménynek tulajdona ekképen veszélyre bocsájtható legyen. Kivánja, hogy a tagok hátrálékos fizetései a Busch által elhasznált, vagy Busch által elvesztett díszletek a pesti magistratus által behajtandó kártérítésből fizettessenek. Ez a segélypénz megszavaztatott, de nem fizettetett ki a tagoknak. A magyar színtársulat feloszlása alkalmával mintegy 600 forint értékű

díszlet maradt Buschnál, melyről az, dacára a gyakori sürgetésnek, soha le nem számolt. Csak 1810-ben intéztetett el végleg ez ügy, midőn októberi átiratában Kónyi János pestmegyei ügyész megkeresi ez ügyben a tanácsot, hogy ama holmikért 144 forint 32 krt Busch hagyatékából fizessen ki.

Az eloszlott magyar társulat veritéke árán szerzett díszleteke letartóztatá minden jog nélkül Busch s tőle a magyar színházi bizottság éveken át sem tudta azok árát behajtani. Végre, midőn e bizottság némi befolyásra tőn szert, Busch örökösei a díszletek értéke megtérítésére ítéltettek, meghagyatván 1811. február 25-én, hogy a Busch-féle 603 frt követelés a 15 régi színész közt felosztassék, kik ezért folyamodtak. Ez összeg felosztása újra sürgettetik az örökösök vonakodása folytán.

1811. január hó 20-án Kónya János fiskális jelenti, hogy Busch örökségéből 450 frt 38 kr, a városi pénztárból 144 frt 32 kr, összesen 603 frt 10 kr, mint a magyar társulat jutaléka általa per útján behajtatott.

Ezen itélet után felkerestettek az érdekeltek, az eloszlott magyar társulat 1796 iki tagjai. Busch örökségéből kért Láng Ádám 84 frtot, Varsányi Ferenc, Láng János a «mostani társaságnál szenvedő» színész barátjának engedé át jutalékát. Dömsödről Láng Ádámné, Kelemen Erzsébet 60 forintot kér. Pesthy László Maglódról, Rózsa Márton színész özvegye és árvái számára kívánja fizetését ajándékozni, vagy ha azokat nem lehet felkutatni, adassék Láng Jánosnak azon intéssel, hogy legyen ezentúl gazdálkodóbb. Ernyi Mihály és Rehákné, Ernyi Mihály két gyermeke részére kívánja adatni jutalékát. Dugonicsné szül. Lipthai Mária, szintén Ernyi Mihály gyermekeinek Aloiziának és Antóniának ajándékozá, valamint Rehákné szül. Jurór Anka is.

A 603 frt 10 kr. a magyar játszó társulat 1796 iki volt tagjai között ilyképen osztatott fel Pestmegye közhatósága által: Rehákné havi zsoldja 7 frt 30 kr, hónap száma szerint jár 54 frt $10^5/_8$ kr., kapott előlegül 7 frt, esik tehát 43 frt $34^5/_8$ kr.; Liptai k. a. havi zsoldja 7 frt 30 kr, hónap száma szerint jár 54 frt $10^5/_8$ kr., kapott előlegül 10 frt, esik tehát 42 frt $16^5/_8$ kr.; Ernyiné ifj. a. havi zsoldja 7 frt, kapott előlegül 11 frt, esik tehát 40 frt $24^7/_{.}$ kr.; Bagolyi k. a. havi zsoldja 4 frt, hónap száma szerint jár 28 frt $53^6/_{.}$ kr., kapott előlegül 3 frt 30 kr, esik tehát 25 frt $35^6/_{.}$ kr.; Gahi L. asszony havi zsoldja 3 frt, hónap száma szerint jár 21 frt $40^2/_{.}$ kr, kapott előlegül 2 frt 30 kr., esik tehát 19 frt $20^2/_{.}$ kr.; Sehy Ferenc havi zsoldja 7 frt, hónap száma szerint jár 50 frt $33^7/_{.}$ kr., kapott előlegül 8 frt 30 kr., zsik tehát 42 frt $15^7/_{.}$ kr.; Láng János havi zsoldja 7 frt, hónap száma szerint jár 50 frt $33^7/_{.}$ kr, kapott előlegül 7 frt 20 kr., esik tehát 43 frt $21^7/_{.}$ kr; Varsányi Ferenc havi zsoldja 6 frt, hónap száma szerint jár 43 frt $20^7/_{.}$ kr., kapott elő-

legül 10 frt 10 kr., esik tehát 33 frt 14.47. kr ; Ernyi Mihály havi zsoldja 6 frt, hónap száma szerint jár 43 frt 20 kr.. kapott előlegül 6 frt 30 kr., esik tehát 37 frt 27 kr.; Rózsa Márton havi zsoldja 6 frt, hónap száma szerint jár 43 frt 20 kr., kapott előlegül 9 frt 40 kr., esik tehát 33 frt 56 kr.; Pap Gábor havi zsoldja 5 frt, hónap száma szerint jár 36 frt 7 kr., kapott előlegül 7 frt 50 kr., esik tehát 28 frt 17 kr.; Pesti László havi zsoldja 5 frt, hónap száma szerint jár 36 frt 7 kr., kapott előlegül 8 frt 30 kr, esik tehát 27 frt 37 kr.: Bagolyi Antal havi zsoldja 5 frt, hónap száma szerint jár 36 frt 7 kr., kapott előlegül 8 frt 40 kr., esik tehát 27 frt 43 kr ; Pataki Benedek havi zsoldja 4 frt, hónap száma szerint 28 frt 53 kr., kapott előleget 7 frt 42 kr., esik tehát 21 frt 11 kr.; Királyi István havi zsoldja 3 frt 30 kr., hónap száma szerint jár 25 frt 26 kr., kapott előlegül 20 krt, esik tehát 25 frt 6 kr.

A magyar színtársulat könyv-, kézirat-, ruha- és díszlettára a «Marokkói»-hoz címzett Rupi-házban volt hosszú ideig zár alá téve. Az országos gyűjtés oly lassan folyt, hogy a kitűzött második árverést már nem akaszthatá meg.

Romok között állott Kelemen. Mit oly huzamos ideig, oly nagy fáradsággal, saját családi boldogsága, s családja jólléte árán épített, előtte hevert egybeomolva.

Átvette újra a legnehezebb szerepet. Fáradhatlan szorgalommal kereste fel az általa megtestesített eszme lelkes híveit, sehol sem talált azonban oly pártfogásra, mely vetekedhetett volna az ő régi áldozatkészségével. És még sem esett kétségbe. Nem hagyta abba a küzdelmet. Csalódások által megtört lelke bár nem érzett többé erőt magasba szárnyalni, mégis bírt annyi erővel, hogy az események változása nem hozta zavarba, de tudott azokhoz alkalmazkodni. Felvette a vándorbotot.

1796. évi június 4-én hagyta el a fővárost a magyar színtársulat újra szövetkező 9 tagból álló töredéke.

Vérző szivvel vette kezébe Kelemen a vándorbotot s indult meg társulatával. Terve volt Cegléd, Kőrös, Kecskemét, Szeged és Szabadkán keresztül vándorolva annyi költséget gyűjteni, hogy társaival eljuthasson Kolozsvárra. Kecskeméten azonban ez iránt táplált reménye elsorvadt teljesen. A társulat szétzüllött. Hivatottabb tagjai nélkülözések között vánszorogtak le Erdélybe, hol várakozáson felül szívesen fogadtattak. A vendégszeretettel fogadott művészek Kolozsvárott a magyar színtársulathoz szerződtettek.

Mikor már szertezüllött a magyar társaság, akkor érkezett a vármegyék részvétirata Szentkirályihoz. A többi közt különösen Biharmegye fájdalommal vette tudomásul Szentkirályi értesítéséből a magyar színjátszótársulat feliratát. Egyetemben több vármegyével fájdalmukat és sajnálkozásukat tolmácsoló átiratot küldött Pestvármegyéhez azon tény miatt, hogy az ország fővárosában Pesten és

Budán a főrendek segedelmével a társaság meg nem maradhatott. Egyszersmind kijelenték Biharmegye rendei, hogy nem tudnak módot találni a végre, miként lehetne a nemzeti játékszínt ez idő szerint újra felállítani. Míg a magyar társulat feloszlatásáról szóló tudósítást az eddig érdeklődést mutató varmegyék jelentékenyebb része közönyösen hallgatagul fogadta, a kisebb rész némi könyöradományt küldött be Pestmegyéhez.

Egyedül Szathmár vármegye írta, hogy a felállítandó nemzeti theatrumi társaságról gondoskodni kiván, s hogy a hazának azon részén egy társaságot létrehozhasson, óhajtaná kiváltani a pesti eloszlott társaság készületeit. Biharmegye örömmel fogadta e hírt, s hogy hozzájárulhasson, bővebb felvilágosításokat kért. Részvétszóval s puszta igérettel azonban nem tehetett semmit Szentkirályi. A hitelezők mindinkább türelmetlenné válni kezdő sürgetéseire 1797-iki József-napi pesti vásáron az eloszlott nemzeti játszó társaság összes felszerelvényei «kótyavetyére» bocsáttattak. Ezen alkalommal vevő azonban nagyon kevés jelentkezett. Szentkirályi az egyes kellék-k árát teljes értékben kivánta csak áruba bocsáttatni azon utógondolattal, hogy ha eladatik, a netán összegyülekező társulat a bevett összegen újat szerezhet, ha pedig el nem adatik, a vármegye ellenőrzése alatt fenn maradhat egy új magyar társulat számára. Az adósok nevében, illetőleg a hitelezők kérelmére a nádor új árverést hirdettetett, melynek határideje ellen augusztus 4-én feliratot küldött a nádorhoz Pest-Pilis-Soltmegye azon kérelemmel, hogy míg a megyékben a magyar társaság felszerelvényei kiváltására történt gyűjtésekről érdemleges jelentés be nem érkezik, a kellékek fentartassanak.

Ezekután, a mik a társulat érdekében történtek, necrolog adatok inkább, mintsem az életjelenség nyilvánulásai. 1799-ben Rehák József ügyvéd Pestvármegye rendjeinek fölterjesztvén a felség azon elhatározását, melylyel az a tervezett pesti német színház felépítéséhez 9000 frtot ajánla, indítványozá, hogy ezen ajánlatra hivatkozva, kérjenek a rendek egy magyar színház építésére valamely összeget az uralkodótól és azoktól, kik német színház építésére 44 ezer frtot ajánlottak meg oly készséggel. Egyelőre pedig kérelmezzék a nádornál a régi színházi épületnek egy létesítendő magyar színtársulat számára való átengedését.

Az egybegyűlt rendek helyesléssel fogadván ez indítványt, feliratukban kifejezék ama reményt, hogy a nemzeti színház iránt való kérelmük figyelembe fog vétetni a német színház iránt kötendő szerződés véglegesítése előtt. Kérelmüknek nyomósabbá tétele végett 15 lelkesebb megyét hasonló felirat küldésére felkértek. E 15 megye csakugyan feliratot is külde a nádorhoz.

Hont vármegye rendjei feliratot intézének a nádoron kívül Pest városa tanácsához is, melyben a hely hiányában elszéledt

magyar társulat érdekében kérelmezik azt, hogy a német új színház megépítésének tervezete megállapításakor, a magyar színtársulat érdekei figyelemmel kisértetve meg ne sértessenek. Ily értelemben írt feliratot Gömör vármegye a helytartó tanácshoz, kérvén, hogy nehány pesti lakos által tervezett német színház, habár 32 évre szóló használati joggal megis építtetik, a szerződés kötése ne legyen a magyar társulat kárára.

VÁLI BÉLA.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Hetedik közlemény. —

Mack József, kinek származásáról annyit sem tudunk, hogy magyar volt-e vagy külföldi, *Kertbeny* szerint 1810 körül született. Fiatalabb korában, mint tűzmester az új épületben tanította a tüzéreket, ekkor költészettel is foglalkozott, német verseket írt. Magába zárkózott volt mindig és komor természetű; alárendelt tüzértársai azonban becsülték és bámulták tudományát. Később Galiciába került, hol a lembergi lengyel zavargások alkalmával megtagadta az engedelmességet és nem akart ágyújából a népre lőni, ezért őt a tűzmesterségnek 18 évig való viselésére itélték, azaz addig a tisztségben nem mehetett előbbre A márciusi napok Pesten találták és ottani bravourjait — *Thaly Zs.* könyve nyomán — már föntebb elmondtuk. Még mikor a horvátok szept. 25-én Budát fenyegették, akkor is hatalmas cikket írt a Március Tizenötödiké-be, melylyel buzdítá a már csüggedő lakosokat, hogy ne féljenek, mert ő képes tüzéreivel megvédeni a várost, ezzel végezvén cikkét: «A honvéd-tüzérség nem hagyand el engem, mert meg van győződve az ügy igazságáról, melyet védeni élet-halálra kész. — És ha elhagyna . . . öngyilkos vagy Brutus leszek». Komáromban az Értesítő minden száma az ő nevét hozta egy-egy buzdító, vagy áldozatra szólító cikk végén, még március 31-én, ezen nevezetes napon is «Komárom lelkes hölgyeit számos ágyú-töltény zacskók varrására» kéri fel. Mikép volt az lehetséges, hogy ezen embert, mint hazaárulót elzárták és itélet nélkül fogva tartották a capitulációig? Hiában írt cikkeket védelmére legkedvesebb barátja *Rózsafi*, hiában fordult ez ügyben személyesen *Kossuth*-hoz és irt az Esti Lapokban. Kossuth hiában sürgette *Mack* kihallgattatását, május elején körülbelül így írván ez ügyben: «Megdöbbenéssel vettem azt, miről *Mack* tüzérezredesről értesültem; parancsolom, hogy szigorú vizsgálat folytattassék s mielőbb befejeztessék. — Eljutott hozzám is a vélemény, hogy *Mack* lelkikép megzavarodott, ha úgy van, úgy akarom, hogy vele mint olyan beteggel bánjanak,

kinek álmai fölött a haza hálája őrködik!» — *Percz Antal* hadbíró iratai nálam vannak, de ezekben sem találtam többet, mint *Lenkey* várparancsnok egy átiratát, melyben *Percz*-nek meghagyja, hogy *Mack* iratait küldje hozzá. *Horváth Mihály* «Magyarország függetlenségi harcának története» II. kötetében, az 1865. genfi kiadásban, mely *Puky Miklós* nyomdájából került ki, *Mack* árulásáról szóló tudósításban, melyet nyilván *Puky*-tól hallott, körülményesen leírja az esetet; itt egész határozottan *Mack*-nak tulajdonítják az expeditiók nem sikerültét, miután ő a haditanács titkait elárulta volna az ellenségnek, így az mindig készen fogadta a mieinket; végre *Mack* elfogatásának főindító okát a következőkben adja elő *Horváth Mihály*: «A töltényhiány a Vág-kapu erődben oly gyanúval terhelé *Mack* tüzérparancsnokot, hogy annak súlya alatt már egyáltalában nem volt volna elfogatása indokolatlan. *Puky* azonban még szaporodni engedé a rovást. S ez nemsokára teljesen meg is telt. Április első napjaiban a császáriak látván, hogy sem az árulásra, sem *Welden* felhivásának sikerére nem igen számolhatnak, elhatározák a várhoz közelebb mozdítani ütegeiket. E közben *Thaly Zsigmond* erődítési őrnagy és *Krivácsy* tüzérszázados a kormánybiztost azon veszélyre figyelmeztették, mely az Uj-Szőny irányában fekvő s majdnem minden védelem nélkül hagyott szigetről érhetné a várost, s ennek következtében a várat, ha az ellenség azt éjente megrohanná s elfoglalná. A kormánybiztos teljesen méltánylá e figyelmeztetést, s hogy a hiány kellőleg pótoltassék, azonnal hadi-tanácsot tartatott. A végzés foganatba vételével *Mack* tüzérparancsnok lőn megbízva, ki a fölött, hogy azt, a tanácsban jelen lévén, személyesen hallotta, még írott rendeletben is megkapta a várparancsnoktól. A sziget fölfegyverzésére azonban, bár azt a császáriak újabb ostromkészületei sürgetőssé tették, még harmadnapon sem történt semmi. *Mack* egy újabb hadi tanácsban komolyan kérdőre vonatott. Itt végre kétségbevonhatlanul kisült *Mack* árulási szándoka, miért is őt a hadi tanács további intézkedésig, egy értelemmmel fogságba tétette». A teljes bizonyíték azonban még mindig hiányzott *Mack* árulásához. Mi indíthatta tehát őt a különös magaviseletre? Keresd az asszonyt! A Függetlenségi harc történetében *Horváth M.* erre vonatkozólag ezt írja: «*Mack*-ban ezen változást február első napjai óta vették észre, mely napokban Bécsből egy több, mint kétes erkölcsű nő érkezett a várba, kivel *Mack* azóta szorosabb viszonyban élt». *Krivácsy*, ki jobban ismerte *Mack* magánügyeit, azt állítja, hogy azon nő Pestről jött vele Komáromba s ottan mint nővérét mutatta be, de azért a várbeli női társaság nem akarta őt körébe valónak elismerni. Ezért a nő boszút forralt a várbeliek ellen és ugyan erre biztatta fel *Mack*-ot, ki különben is iszákos, rendetlen életű ember lévén, minden legcsekélyebb dologra felhevült és haragja határt nem ismert; ne csodáljuk tehát, ha ilyenkor feltett kalappal berontott *Meszlényine*-hez, *Kossuth* nővéréhez, és lovag-

ostorral hadonázott előtte, de ezt is, mint *Rózsafi* írta, felhevülésében tette. — *Mack* a capitulatiókor kiszabadult fogságából és *Krivácsy* állítása szerint a várkápolnában az említett nővel megesküdött, csak azért, hogy annak jövőjét némileg biztosítsa, mert azután azonnal elhagyta és külföldre ment, a nő pedig bábaságot tanult és a honvédalapból segélyben is részesült. *Mack* ezután az 50-es években vezette a szerencsétlen erdélyi összeesküvést; később Londonba, majd Amerikába költözött, hol New-Yorkban írta naplóját, melyet *Kertbeny* rendezett sajtó alá, de ez történelmünk nagy kárára elveszett. *Kertbeny* Berlinben 1873-ban kiadott egyik füzetében ezt írja a műről: «Die Geheimnisse von Komorn. Memoiren von *Josef Mack* als Gründer ungarischer Artillerie, als Oberst, als Geschützkommandant von Komorn, als k. k. Gefangener und als politischer Emissär. 3 Bände. Niedergeschrieben zu New-York. Herausgegeben von seinem Lands. mann und einstigen Schüler *K. M. Kertbeny*. 370, 324 und 416 S. (Leipzig 1868. angekauft von *M. Baensch*. Noch nicht im Druck)»- *Kertbeny*-től hallottam, hogy *Baensch*, midőn az osztrák kormánytól kitüntetést kért, folyamodásához *Mack* kéziratát csatolta. *Baensch* megkapta a Ferenc-József lovag-rendet, de *Mack* műve nem látott napvilágot. — Annyi bizonyos, hogy *Mack Puky*-val is meghasonlott és nem örömest hallgatott parancsaira, de én azért *Mack*-ot nem tartom árulónak, hanem elbizakodott hóbortos embernek; minden hibái és mulasztásai eunek és megférhetlen természétének, hogy szakmájában magánál különb embert nem ismert el, róhatók fel.

A *Mack* elfogatását követő levertség nem sokáig tartott a lakosoknál, mert a vizek áradni kezdtek és pár nap alatt a vár gyengébb oldalai körül, Csallóköz és Udvard felé, messze kiöntöttek medreikből, úgy hogy az ellenségnek sem ágyúkkal, sem sereggel hozzánk közeledni nem lehetett. Igy sikerült csak *Baráth József*-nek, ki régóta a környéken rést keresett a bejöhetésre, április 4-én megérkeznie; hozott rendeletet a honvédelmi bizottmánytól, miszerint *Puky Miklós* újabban is a megye és vár, *Jeszenák* Nyitra és Pozsony, *Palkovics* pedig Esztergom megyék kormánybiztosává részint kineveztettek, részint megerősítettek; ugyanekkor éjjel jött másik futár *Kossuth* kormányelnök következő iratával: «Komárom város lakosainak! Komárom ne féljen, ha az egész osztrák .sereg körülvenné is; sarkában leszünk győzhetlen erővel, már is fut Vác felé, nem akar ütközni, nyomában vagyunk. Komáromnak mindenesetre feloldó sereget küldünk, azért tartsa magát, győztünk, győzünk mindenütt. Főhadiszállás Eger, március 30-án, *Kossuth Lajos*, elnök». A következő napokban ismét harmadik, negyedik futár jött *Kossuth*-tól hasonló iratokkal.

Ezek szerint a világtól rég elzárt városnak módja volt látni, hogy a magyar hadsereg nemcsak fennáll, hanem dicsőséggel győzelmeket is arat; feledni kezdék nyomorúságukat, feledni tetemes kárukat.

A magyar kormány egyszerre küldé el *Lenkeyt* és *Guyont*, hogy a ki előbb jut be a várba, az vegye át a parancsnokságot. *Lenkey* volt az első, ki április 10-én bejött Komáromba s azonnal átvette a várkormány vezetését.

A várost újabb szerencsétlenség érte április 14-én, midőn a császáriak Uj-Szőnyben újabb bomba-telepet állítottak fel és délben elkezdték a városnak eddig épen hagyott részét a legnagyobb erőfeszítéssel bombázni. A Rozália-téren túl a Vág-Duna sorára sűrűn hullottak a bombák; sokan a lakosok közül Izsára menekültek, mely a Zsitva kiáradásánál fogva az ellenséges megrohanás ellen védve volt, számosan a Cigánymezőre és kis-éri földekre futottak. A kormánybiztos kihirdeté, hogy a nádorvonali bombamentes kazamáták mindenkinek menedékhelyül szolgálnak, a szegények számára pedig tábori kemencében kenyereket süttetett. Legtöbben a Cigánymezőn ütötték föl sátraikat, faházaikat; a vásári bódék már a kényelmesebb lakások közé számíttattak. Egészen új városrész keletkezett itten, utcákkal, kávéházakkal és korcsmákkal, melyekben éjjel-nappal szólt a cigányzene. A bombázásnak már ekkor semmi hatása sem volt, kevés találkozott, ki kára fölött csak fájdalmat is mutatott volna; különben már annyira hozzá szoktak a bombához, hogy éjjelenkint a Rozália-téren csoportokban nézték annak a magasban kanyargó fényét, sőt az elevenebb vérűek siettek az el nem pattant bombákat felásni s azokat a várba vinni, hol egy forintjával beváltották.[25]) — A város tanácshelyét és pénztárát a *Száky Zsigmond* kereskedési épületébe tették át a Vág mellé.

Jóllehet hihetetlen mennyiségben hullott a bomba Komáromba, úgy hogy április 10-ig *May* tüzérkapitány szerint *tizezernél többet* lőttek be, még is alig ölt meg nehány embert és csupán két ízben gyujtott, mert a hova leesett, ott azonnal többen megjelenvén, égő részeit elfojtották. Következő bomba-okozta haláleseteket jelentették be a városnál: márc. 22. *Magonyi* András, bodnár legény; 24. *Engler* József, posztónyíró; 30. *Magyar* Nándor tanuló; április 2. *Kurkovszky* Nándor, nyerges; 6. *Steiner* János és János fia, napszámosok; 7. *Plekner* András, hajós; 15. *Somogyi* József, szabómester neje; 16. *Hidasy* Ferenc volt városi főkamarás (a jelenlegi szombathelyi püspök édes atyja); 17. egy szabó segéd és *Rendes* János sütő; 25. *Striga* István, ácssegéd estek áldozatul; 13-án pedig a bombától tetemesen megsebesített *Szered* József magántanitó részére adakozást nyitottak a lapban. Az ostrom okozta kárt a városban 108,503 p. frtra becsülték.

A papok határozott honfiak voltak. Midőn a katholikusok

[25]) A bombákat rendesen 30 és 60 fontosaknak szokták nevezni, mert hajdan ilyen súlyú köveket lőttek a bomba-mozsarakból; később, midőn vasból készítették a bombákat, az elnevezést megtartották, jóllehet üresen is sokkal súlyosabbak voltak, úgy hogy a 60 fontos 120 fontot nyomott.

templomait a nagy tűz elhamvasztotta, a reformátusok harangjai szóltak minden vallásfelekezet temetése és isteni tiszteleténél; később a reformátusok temploma is tűz martaléka lett, harangjaik elolvadtak; ekkor a még épen maradt Rozália-kálvária templomban ülték meg a husvéti ünnepeket, felváltva a katholikusok és reformátusok. *Nagy* Mihály, ref. szuperintendens itten nyugtatá meg a hallgatókat, hogy valamint a Krisztus tudománya sok viszontagságok után kivívta szent győzelmét, úgy nemzetünk igaz ügye szintén diadalmaskodni fog.

A várkormány elérkezettnek látta az időt, hogy a felmentő hadsereg megérkezte előtt a Dunán keresztül hidat veressen. *Oláh* Gábor tanácsnok és *Száky* Zsigmond épületfa-kereskedő szorgalma, különösen pedig a helybeli ácsok és hajócsinálók bátorsága által sikerült kevés napok alatt április 7-én hajnalban a hidat berakni, félig fenyőfatalpakra, félig pedig hajókra, bár az ellenséges golyók és bombák szünet nélkül hullottak a munkások közé. Az elkészült hídra gránátokkal terhelt hajókat, több homokkal megrakott, szétterjedő fák és ágakkal kapcsolatban volt talpakat; később égő szerekkel ellátott úgynevezett gyujtó-hajókat (Brander) bocsátottak a császáriak; ezeket azonban *Kauer*, komáromi polgár kifogta és a híd alá elvezetvén, ezt azon veszélytől megmentette. Hanem azért a híd állandó nem volt, mert ágyú és mozsártelepeiből az ellenség mindaddig lőtte, míg nehány hajót el nem sülyesztett; ezen hajókat a komáromi hajósnép szintén sűrű lődözések közt kifogta és a Vág folyamba átvontatta.

Az ellenség, miután hasztalan ostromolta Komáromot, az újszőnyieket pedig kiégette házaikból és a hídat sem sikerült elrombolnia, minden erejét a csillag-sánc ostromlására fordította. Futóárkokat ástak előbb, így akarták ezen erősséget megközelíteni, e mellett teljes erejökből szórták a golyókat és bombákat a kis térre; többször pedig rohamot kisértettek meg. Azonban a lelkesült kis őrség bátorságán és hazafiságán minden törekvésük meghiúsult. Sokan hullottak el ezen hős honvédek közül; bizonyíták ezt az erőd melletti kis temető újonnan domborodó sírjai, hová mindig éjjel vitték ki elesett társaikat. Egyikük rendesen rövid búcsúztatót mondott; a tüzérek főhadnagya sem mulasztá el az ily alkalmat, szívrehatható szavakban áldást mondani a szabadságért elvérzett társukra. A temetés után nehány ágyúlövéssel adták meg az elhúnytnak a végső tiszteletet. Legnagyobb csapás érte a védőket, midőn április 16-án kedves tüzérparancsnokuk *Chladek* főhadnagy lábát egy gránát darab eltörte; épen tüzéreit vizsgálta a bástyákon és lejövet még figyelmeztette az udvaron főzéssel foglalkozó honvédeket: «vigyázzatok, megsérthet benneteket a gránát», a fiúk félre ugrottak és őt érte a veszély. Midőn tüzérei fájdalmas érzéssel ágyát körülállták, nyugodt komolysággal, de erős hangon következőkép

búcsúzott el tőlük németül, mert cseh születésű lévén, nem tudott magyarul: «Édes fiaim! nem akartam búcsúzás nélkül elválni tőletek. Én meghalok . . . Nem vagyok ugyan e haza szülöttje, de szívem, érzelmem magyar, és egész készséggel áldoztam fel érte magamat. Szerettem volna ugyan a magyarok győzelmét megélni, de ha az Isten máskép rendelkezett felőlem, zúgolódás nélkül viselem azt. A halál küszöbén — mindenre a mi szent — arra kérlek titeket, tartsátok fel magatok közt az egyetértést, szeressétek egymást. Ha ti, ha a magyar nemzet egyetértőleg működik, nincsen hatalom, mely azt legyőzné, újolag is mondom, szeressétek egymást, engem pedig tartsatok meg emléketekben. Isten veletek!» — Erre boszút esküdtek mindnyájan és rohantak a bástyákra, de a szerencsétlen beteg visszahívta őket, mondván: «Ne tüzeljetek fiaim, mert ha lövöldözni kezdtek, akkor az ellenség azt viszonozni fogja, ez pedig részemre nagy baj lenne, mert én mielőbb akarom magamat a várba átvitetni, hogy még láthassam nőmet és gyermekeimet; így szeretnék veszély nélkül átjutni a Dunán». Ez megtörtént és a hős neje karjai közt halt meg.

Mit írjak még *Guyon* bejöveteléről, a felmentő seregről, melyek megérkezésén örömünk határt nem ismert. Komáromot április 26-án seregünk fölmenté az ostrom alól. Mindezt sokszor és sokan megírták már. De tolmácsolja a mindkét részről való örömöt *Zalár*-nak a «Komáromi Értesitő»-ben április 25-én megjelent versének két első strophája:

KOMÁROMBAN!

Április 22-én.

Itt vagyunk hát. Üdvöz légy te szűz vár!
Légy üdvöz te bajnok hű csapat!
Üdvözölve legyetek mindnyájan,
Híven érző jó hazafiak!

Itt vagyunk már. Küzdve győzve jöttünk,
Hallottátok harcaink zaját?
Vártatok már, ugy-e vártatok ránk?
Jó barátra vár a jó barát.[26])

[26]) *Thaly Sigismund*, colonel: The fortress of Komárom. London, 1852. James Madden. — *Erzherzog Johann:* Geschichte des kais. kön. Infanterie Regiment Erzherzog Wilhelm Nr. 12. II. Theil. Wien, 1880. — *Komáromi Értesitő* 1849. március—áprilisi számai. — *Jókay Károly:* Komáromnak egy évi története. «*Pesti Hirlap*» 1849. 295—298. számaiban. — Egy honvéd-köztüzér élete 1848—49-ben. Történeti ön-életleirás. Budapest, 1875. — Proclamatio-gyűjtemények. — *Percz Antal*, komáromi várparancsnoksági hadbiró iratai. — *Vály-Jókai Eszter:* Komáromi emlékek 1848—49. évekből. A cernirozás Komárom ostroma napjaiból. A bombázás kezdete. A bombázás alatt. Husvét ünnepe Ko-

Puky Miklós úr a naplójegyzeteiben április 29-nél közlött egyik tételére érdekes fölvilágosító jegyzeteket írt a «Budapesti Hirlap» f. évi 12. számában, melyeket itten, egész terjedelmében készséggel közlök:

A «Hazánk» történelmi közlöny 5-ik füzetének 371-ik lapján, id. Szinnyei József aláírásával, személyemet illető következő sorok vannak: «Tellerrel találkoztam a csillagsánc mellett, hol öt akasztófa van felállítva, egyikre mint mondják Pázmándy Dénes, kit huszárok hoztak be Kömlődről (neje volt Pukynál, de kihallgatásra nem méltatta), másikra Halasy, de ez még nehezen van elfogva, harmadikra Mack, ez vason van, mert ellenséggel cimborált, negyedikre Lázár, ez is vason van, ötödikre Ghyczy van szánva. Délután 3 órakor fog ez történni». Minden szó, mi személyemet illeti, ferde állítás. A tény következő: Április 28-án délután megjelent nálam egy várbeli őrnagy és felháborodva mondja: «Kötelessegemnek tartom kormánybiztos úrral tudatni, hogy Guyon várparancsnok, Pázmándyt éjszakának idején el akarja fogatni, felette rögtön haditörvényszéket tartani, felakasztatni, mielőtt K. b. ur felébredne». Ezt megelőzendő, Pálfy József szolgabírót és Nagy Lajos Hunyadi-huszár-századost, azon meghagyással küldöttem Kömlődre, hogy Pázmándyt hajnal előtt hozzák be a megye házába. Megtörtént. — Reggel 8 órakor hozzám jött Guyon és legalább két órán át zaklatott, hogy adjam át neki Pázmándyt — nem tettem — 29-én délelőtt jött hozzám Pázmándy Dénes neje — kínos fájdalmak között kért férjéért — kit megnyugtattam, elmondván neki, azért fogattam el, hogy életét megmentsem Guyon ellen — és igy kihallgatásra méltattam. — Ugyanazon nap felhivattam szobámba Pázmándyt, kinek szintén elmondottam elfogatásának okát, hozzátéve, hogy saját igazolása végett Debrecenbe küldendem s igy aztán Guyon üldözésétől sem fog tarthatni. Még most is életben van Pázmándy Dénes tisztelt özvegye és állításomat mindenki előtt meg fogja erősíteni. Pázmándy elmondatta Guyon dühének okát, mi abból következett, hogy megyegyűlésen elnöklete alatt, Guyon ellen bűnvádi pör megindítása rendeltetett, egy cselédjének megkínozásáért, ki ebbe bele halt. Megyei jegyzőkönyv bizonyítja. Mi illeti az országosan tisztelt Ghyczy Kálmán személyét — miután ő is életben van, bizonyítani fogja a következőt: «Egy rokona, — ha nem csalódom, Milkovics hozzám jött, kérdezte, mit teendek Ghyczyvel — feleltem, semmit, legyen ő nyugodtan. Kérdezze meg cikkírója az élőket, kikre hivatkoztam és meg lesz győződve, hogy a «kihallgatásra nem méltatta» szót méltatlanul használta ellenem. Továbbá arról is meggyőződhet a

máromban 1849-ben. Komárom ostroma napjaiból. Cigánymező. Az ostromlott város. Legkeserűbb napjai Komáromnak. *Igazmondó* 1867. 22. 23. 25. 34. — Komárom város jegyzőkönyve. — *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben. Genf, 1865. II. kötet 443—462. l.

fentebbiekből, hogy az akasztófákat nem én, hanem a katonai hatóság emelte, ennek pedig Guyon állt az élén.» PUKY MIKLÓS.

A helyreigazitást és felvilágositást köszönettel tudomásul veszem.

ID. SZINNYEI JÓZSEF.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI.

1764.

Minekelőtte Bukkow meghalt [korábban igy állt: «megdöglött»] volna, sokszor egybekaptak gróf Teleki László úrral, melyet tovább nem szenvedhetvén Teleki László uram, de nézd el micsoda gyönyörűséges rescriptuma jött ő Felségének, mely igy következik: «Maria Theresia etc. In eo quod hic mittimus memoriali Nobis relato illustris Sacri Romani Imperii Comes Teleki de Szék camerarius et consiliarius Noster gubernialis intimus accusat baronem de Bukkow qua praesidem sibi praepositum de diversis commissis, quae tamen ille nec probat, nec in statu nunquam probandi est, non minus et vos Gubernium Regium Nostrum sensibiliter aggreditur et respectus Nobis debiti limites excedit, — quapropter ille culpabili hoc facto dignissimam animadversionem promeruit. Quemadmodum itaque leges patriae in similibus puniendis modum et mensuram praescribunt et memoratus Comes Teleki totam suam rem non gratiae Nostrae, verum rigorosissim(a)e justitiae substernit, — ita quod ex eo consequitur resolvimus, ut is secundum vigorem justitiae consideretur quoque, et via hujus contra ipsum procedatur. Vobis in reliquo etc. Datum Viennae 27-ma May anno 1764. Maria Theresia m. p. — Comes Gabriel de Bethlen. Alexius Horvát».

Nb. ezt a Horvátot Kemény László úr Bécsben csak úgy fogta fel (úgy mondják, [befirkálva] hogy a feleségéért) s mint valami Cammer Diener úgy volt mellette egy darabig, azután exactoriae praeses korában cancellistának promoveálá. Nézd el, már úrrá lett! Igazán megvallom, hogy nem aprobáltam eleitől fogva az alacsony, obscurae originis embereknek ebben a saeculumban lett felettébb és álmélkodásra méltó promotiójokat; ilyen volt Bukkow, ilyen Hadik, Sicskovics, Bogáti, Zeeberg, Bruckenthal, Halmágyi, qui vix habe(n)t ubi pedem figant [korábban igy állt csak Halmágyira vonatkoztatva: «qui vix habet ubi pedem figat»], Somlyai, Bándi és mások sokan mind a clerus, mind a saecularis, mind pedig a militaris statusban.[1])

[1]) «Következik a Bukkow epitaphiuma:

Hospes ave et disce

Hic jacet Adolphus Nicolaus B(aro) de Bukkow, magnae crucis ordinis militaris Theresiani eques, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis consiliarius status intimus, uuius legionis cataphractorum tribunus, per Transylvaniam supremus armorum praefectus et gubernator, obscuro genere et ignobilibus parentibus

Rútúl összeháborodám ezzel a jó atyámfia [korábban: «fastidiosus»] Keczeli János urammal [előbb: «Keczeli Jánossal»] ismét az apahídi malom felett, ki is minden úton-módon azon igyekezett, hogy kitúrjon onnat, s nem tudott egyébbel mortificálni s injuriálni, hanem azzal, hogy én nem vecturázok annyi necessariumokat a malomhoz, mint ők öcsestől, s midőn doceáltam, hogy még többet vitettem náloknál, azzal akadtak belém, hogy nem volt(ak) úgy megrakva az én szekereim, mint az övék, holott az övék is csak jobbágy-módon egy cseppel se volt jobban megrakva egyszer is; abeli bosszúságomból általadtam volt nekiek 300 frtig, de másnap jobban meggondolkozván revocáltam s megmondottam, hogy nem adom, nem is adtak volt egy pénzt is. Lemenvén Apahídára az ő macskási tisz(t)tartójuk Jancsi, búzát mért ki az ő dolgossainak s az enyimeknek nem adott, azt mondván, hogy az urak parancsolták, hogy nekem ne adjon ect., melyért reáírtam, de korántsem oly embertelenül, mint ő levelem vétele előtt írt volt reám, melyre replicáltam osztán, arra ő ismét replicált, de fel nem szakasztottam mind e mai napig is, nem is szakasztom tudván, hogy rakva embertelenséggel. Azután Kolosvárra kerekedtünk, mert úgy voltunk informatusok, hogy Apahídának a plebánus kezénél lévő részét is kiadják; 12-ma Augusti volt a terminus, de el nem jőve a praepost úr, a kire a püspök úr ő excellentiája bízta volt, inkább hiszem factió van a dologban; procurator Medve uramat is odahívták volt, ugyan fel is hányá Keczeli Sándor úr, mikor Apahídán a metalissal a mezőt megjárván hazafelé mentünk volna s ebédre hívtam a bátyám Rettegi Zsigmond uram házához, látván, hogy hajlandóbb velem jőni, azt mondá, hogy nem én hívtam s invitáltam házától, hanem ő kegyelmek, melyre

natus, non majorum suorum meritis, non virtute, non rebus toga aut sago gestis, non praeclaro aliquo facinore edito, sed fortunae libidine ad hoc dignitatis fastigium evectus, quo principatum ac summos honores in Transilvania adeptus pacem publicam turbavit, leges, jura, privilegia malis artibus evertit, rempublicam ex libidine administravit, [ide vetett jegy alatt, a következő mondatra vonatkoztatva, a lap homlokán későbbi kézzel: «ez az szegény Maksai Gábor egyik»] optimos patriae cives op(p)ressit, [a lap homlokán szintén úgy: «ez amaz szamár Bogdán Dénes az egyik»] pessimos in suas partes attraxit, illos muneribus publicis privavit, hos dignitate et honoribus ornavit, incommoda publica privatorum commodis auxit, tumultos varios et seditiones excitavit, vectigalia ac tributa nova imposuit, populum ad incitas redegit, crudelitatis varia exempla dedit, pagos et vicos devastavit, monasteria et ecclesias dissolvit, ferro ac tormentis in populum saeviit, latronum aliquot cohortes armis instruxit, his depopulandam Transilvaniam reliquit, saepe in certamen cum multis descendit unde nunquam inferior discessit, apertis occultisque inimicorum suorum machinis (invictus), -tandem vino et venere fractus, exelcerato gutture animam in momento evomuit. Moereant nunc Bukkovistae, exultent patriotae, doleat perditissimorum civium turba impi(a)e suae conjurationis caput e medio sublatum, gratulentur bonorum civium coetus patriam tanta peste, hoc tyranno liberatam. Sic pereant, qui rempublicam spretis legibus evertere moliuntur!

Hospes si didicisti vale».

azt mondám: «édes öcsémuram! bár az én nevemet is inserálta volna kegyelmetek az invitatoriában», ugyancsak hozzájok ment ebédre, de én ajándékoztam egy igen szép bakra való tiszta-fekete öreg medvebőrt, Keczeli János 4 aranyra, Keczeli Sándor uram 8-ra becsülte, bizony meg is érte. Quidquid sit esmét belém kapának szóval, de nem sokat feleltem reá, mégis azt mondta a feleségemnek, hogy a mit Kolosvárt elfelejtettem, Apahídán eléhoztam, pedig Kolosvárt a felesége is nagy nyelvet indított reám, igaz, hogy én sem hagytam magamat a miből lehetett; ne is gondolja azt ő kegyelme, hogy az orromnál fogva hordoz, mint ezelőtt ifjúságomban háromszor hordozott, egyszer, mikor az insurgens militia számára Doboka vármegye részéről lovakat szedtünk együtt, mely lovak után magam jártam vásárról-vásárra, ő kegyelme mint egy úr a szálláson ült, mégis mikor kértem, hogy a nyereségből adjon nekem is valamit, mocskolt s úgy megharagudott reám, hogy esztendeig örökké haragutt; azután perceptor-koromban kétszáz forintot adtam, hogy ökröket szedjünk s eladjuk s eladván oszszuk egyaránt a nyereséget, eladatta bizony ő kegyelme, de nekem egy pénzt sem ada; azért is tovább esztendőnél haragutt reám; harmadikszor, mikor gróf Teleki Ádám urat az inctussa Kifor György, kit jobbágyságra keresett, megnyert 600 forintig, tíz darabból álló ménessét aestimatióra bocsátotta, ő kegyelme v(ice)ispán lévén kivánta megtartani s úgy békéllék meg velem akkor, hogy tudván, hogy engem Teleki Ádám úr magához akar hivatni, ha odamegyek, mondjam ő nagyságának azt, hogy a kancákat az aestimatió szerént én vettem meg, tudván, hogy a gróf nekem adós 300 rfrttal, nem redimálja, úgy is volt, hogy lementem Lónára s mindjárt kérdé a gróf a kancákat, s azt felelém, hogy én vettem meg, pedig akkor még nem is láttam volt őket, arra azt mondá: «adjon Isten szerencsét kegyelmednek hozzá, de ha más vette volna meg, visszaváltanám», azzal Tötörbe menvén kimutata kettőt Keczeli János uram a kancák közül, melyeket, hogy már nekem ád a 200 forint defalcatiójában, elakarván hozatni, azt mondá, hagyjam ott, mert kitelelteti, de mikor másszor odamentem, soholt se volt az az két kanca, hanem más kettőt mutata, de azokkal ís éppen úgy jártam, harmadszor mutatott kettőt, a ki legalábbvaló volt s mikor utánna küldöttem Mezei Gábor nevű szolgámat, hogy hazavezesse, még azt kérdezte tőle, micsoda kancák után küldöttem, mert úgy tudja, hogy nekem egy csepp kancalovam sincs ott, így szede reá, minden igaz ok nélkül a jó Keczeli János uram; azután Kethelinek adta azt az két kancát, az egyik öszvércsikót vemhezett, a másik pedig kettőst s mind az kettő megélt. S ha efféléket hoz elő nekiek az ember, haragusznak, melyet eb bánjon s ebnek is parancsolnak, ha szintén olyan nagy garral vannak is. Eb ura canis, ebet eblével, csukát tormával stb.

Báró Jósinczi József consiliarius úr is megholt, derék ember-

séges jóféle úriember vala szegény; e vette volt el amaz híres-neves szép leányt Bíró Anist, Bíró Mózes leányát, kinek mikor Rhédei Józsefnél laktam (minthogy Rhédeiné egy volt vele) sok szerelemféneket írtam s dudoltam; igen szerelmes leány vala, rútul szerettem s ő sem gyűlölt, flautáltam sokat nekie, melyet úgy szeretett, hogy utolyára ő is megtanulta; hogy férjhez ment semmi rosz hír nem volt iránta, derék aszszony lett volt, sok gyermeke maradott, ugyan gyermekágyban is holt meg, valami hat esztendeig élt az urával, de soha meg nem házasodék a szegény Jósinczi uram.

Macskási Ördög István öcsém vala nálam 20-a Augusti, egy levelet mutata, melyben megosztoztak Csepegő-Macskáson Almádi László és Gergely, ezt a részt mi bírjuk mint Almádi Kata maradéki; Medve uram igéré jó akaratját, hogy a genealogiát communicálja velem, minthogy nálunk semmi levél nincsen s a mint mondá, sok imittamott lévő portiói lennének még Almádi Katának, de többire mind Jánosi Mózes nyelte el; bárcsak addig élnék, míg valami lument exoperalhatnék posteritásimnak.

Notandum. Soha Keczeli János barátságába bele nem merülök, sem vele több dolgot magamnak nem keresek; Keczeli Györgygyel soha vásárt nem indítok, sem egyéb dologban vele nem cimborálok; soha Keczeli Sándornak nem instálok s semminemű dologban nem requirálom míg ispán lesz, még azután is. Oka: mert ha Keczeli Jánossal az ember cimborál, ő akármit csináljon, más hallgasson, az igazat soha ki ne mondja, a magáét ne kérje, mert különben öszve-vissza barátság; Keczeli György mindent kér, mindent veszen hitelben, de az árát nehezen lehet rajta megvájni, mindent ajándékoztatna magának, ő semmit sem másnak, — nem régiben gyönyörű szép csigás szerszámomat magának ajándékoztatá, egy hordó bort igért, ebnek adott, — a mellett pálcát, szarvasbőr irhát, pipát, csutorát s több efféléket ajándékoztatott magának velem, de eb vette egy pénz emberségét is soha, hanem most a mult tavasszszal a váradi feredőben nekem-e, vagy a bátyjának küldött vagy négy kenyeret s egynéhány üveg bort; Keczeli Sándor publice mondotta a vármegye tábláján, hogy nem viselheti az ispánságot miattam, mert beleátom magamat hivatalába, hogy nem szégyenlé a kutyától azt hazudni, teljes életében sem láttam öt vagy hat forint engedelménél többet nagy instantiámra, nála bevádolt emberek mellett, látván ártatlanságokat, szólottam, ezzel átottam magamat tisztségébe, a mely igazán szólott, Isten úgy segélje ect.; Keczeli György urammal olyan bajom is volt, hogy nem régiben kétszáz számból álló juhomat kihajtatá velem Ér-Semjénbe, hogy már ott az határon pascuáltattassa, s mihelyt kiérkeztek, mindjárt ötvent másnak adott bennek, a többinek árrát nagynehezen csupogva-csepegve adták meg az atyjafiai. [Későbbi kézzel: «Meghala szegény vízibetegségben, melyet emberi mód szerint maga okozott magának».]

Méltóságos generális Hadik úr ő excellentiája így köszönt be az erdélyi regium guber(niumba): «Az kegyelemosztásra (szokott) és született Felséges kéznek ingyen való kegyes tételemény, hogy az méltóságos Guberniumot e mai gyülekezetben ez főhelyről vagyon szerencsém idvezlenem és tisztelnem. Megismérem én belsőképen mind az hozzám járult különös kegyelemnek, mind pedig az reám ruházott kötelességnek nagy voltát, félelmesen venném azt gyenge vállaimra, ha Excellentiátok és az Uraknak próbált személyeiben biztos elviselésre kőszálakat nem szemlélnék támasztékul mellettem. Ezen gyökeres jóreménségben tehát, nem magam gyarlóságában helyheztetett csalárd bizodalomban, egyesülök a méltóságos Guberniummal, melyben valamint hogy az mennyei és annak hatalmát e földön viselő világi Fölséghez mai naptól fogva hittel leköteleztettem, hogy az fölszentelt fejedelemnek és ezen Tekintetes Hazának azonnal egyes javát minden személy, vallás és nemzetség válogatása nélkült, a félreútasító magános tekéntettől, és haszontalan, egészlen szabadoson egyedül a Felségnek kegyelmes akaratja, törvényes és igaz lelkiismereti szerént Excellentiátokkal és az Uraknak (urakkal) közösön, egész tehetségemmel mívelni és gyarapítani fogom. Ugyszintén gerjedező tökélletes igyekezetemnek azzal közös tárgya lészen, hogy felvett hivatalomnak üdeig való viselésében szüntelen és egyenesen voltommal az Méltóságos Guberniumnak és az Tekintetes Rendeknek méltó bizodalmát és nagy belső hajlandóságát (melyben magamat ajánlom) érdemelhessem».

Ez ha nem az erdélyi magyarsághoz alkalmaztatott stylus is, de ugyancsak magyar. Ez a felől nem német, igen szépen alkalmaztatja magát mindenféle emberhez, csendesen is viseli magát, nem úgy, mint Bukkow. Mikor bejött, Szászsebesben megszállott, a szászok nagy készülettel várták s egy pohár bort elköszöntek azért, «*ut sit vere pater patriae*«, melyre azt felelte: «*non solum pater, verum et filius volo esse*», annakutánna németül különösen recommendálták a magok natióját ő excellentiájának gondolván, hogy a fehérvármegyei tisztek (kik is jelen voltak) közzül egy sem ért németül, arra azt felelte: «igenis in justis et licitis nekiek is, másoknak is kíván szolgálni»; némelyek azt mondják, hogy nagy summa pénzt akartak adni, de el nem vette és így eddigvaló mesterségekben belesültek szászuramék.

A magyarországi diaetának még sincs vége (ezt írom octoberben); nem sokat érthettem még eddig; mondják, hogy az ő Felsége propositiói között lett volna az is, hogy M(agyar)ország állítson militiát, a mely őrizze az országot, mivel ő Felsége tárházai a mult hadakozáskor annyira megüresedtenek, hogy militiát elegendőt nem tarthat, a mely a mint mondják csak arra való, hogy mint Erdélyben is hogy egynehány ezer tolvajt felfegyverezének s többire mind német tiszteket tevének közikbe: ők is tegyenek úgy, hogy annak

a számtalan promotus németeknek, kiket ő Felsége sine discrimine most a mult háborúság alkalmatosságával promoveált, légyen hol subsistálniok, mert az erdélyi limitrofica malitiában [gúnyosan «militia» helyett] nem fértek el mind; ezeknek a sok promotióknak az volt egyik oka, hogy igen kemény és erős lévén az ellenség, hogy a népnek szive teljességgel el ne olvadjon, mindennek, a ki magát jól viselte, promotiót adott; másik az, hogy egynéhány ezer népe esvén ő Felségének rabságra, azok között sok tiszt volt rab s míg azok ott voltak, addig a regimenteknél másokat tettek, a rabok is elbocsáttatván hazajöttek s már annyi a tiszt, hogy alig élhetnek. Ugyancsak Magyarország nem igérte magát arra.

Volt egy Kollár nevű, a ki is elsőbben jesuita volt, de azt félbehagyta, a diaeta előtt írt egy könyvet, melyben mind az nemesi szabadságot, mind az magyar törvényt egyedül a király szabad akarat(á)ban állani s attól függeni, külömb-külömbféle argumentumokkal asserálta; ő Felségének, úgy mondják, nem volt ez kedve ellen, de a statusok s kivált a clerus (kinek jószágát elvenni méltónak írta ad exempla aliorum) nagyon felzendült s meg kellett ő Felségének engedni, hogy a könyvek mind öszveszedessenek s elégettessenek, maga Koller proscribáltassék. Ennekfelette azt mondják, hogy mindennap újabb-újabb pasquilusokat találnak, pedig fejevesztése alatt megvagyon parancsolva, hogy senki afélét ne írjon; nekem is akadván vagy kettő, ide írám be.[1])

[1]) *Pasquilus in Regem.*

Ut rex in regno maneat, lex indicat ipsa
Nos legem, regem sola Vienna videt.
Hungara terra! velis ni fors conspicere regem
Atque oculis ne fors considerare tuis,
Millia tunc dares, centena resolvere debes
Et dare brachatis libera colla jugis;
Ista quidem summa pro parte belli petuntur

[N. b. 15 milliót kér ő Felsége, ha militiát nem akar állítani az ország].

Praetextus dici si tamen ille potest,
Nam Mars antiquo fundo contentus habetur,
Nec Mars haec petit, ast alea jacta cupit;

[Érti a szerfelett való kockázást, mely most Bécsben vigeál]

Alea jacta cupit, testatur bankó Viennae,
Nec non brachatae gentis utrumque forum.
Hunoae! sed haud cures dum millia tanta resolvis,
Vidisti regem hac gratia summa tibi!
Regem vidisti, sed rex non vulnera vidit
Regni, nec duris justitiaeque chaos.
Sed forsan quaeris, versus quis fecerit istos?
Continet authores carmen abhincce sequens:
Fecimus hos versus: Barkóczy (a Koller) a), et Orczi b),
Brunzvig d), dictavit Fekete e), scriba fuit:
a) Primas regni, b) personalis, c) generalis, d)
Referendarius, e) vice cancellarius. *Vége.*

Minekutánna a gróf Rhédei Farkas lakadalma meglett volna, a húgát, Rhédei Clara kisasszonyt csakhamar elmátkásítá gróf Toldalagi Pál úr (kinek első felesége volt Bánffi Zsigmond leánya, második Bethlen Józsefé), kivel Rhédei Pál úr is eljővén Dobokára, vígan voltanak; visszamenet Rhédei Pál betért Karába, a nénje, Kemény Ádámné asszonyom látogatására, az holott hirtelen megbetegedvén, meg is hala; igen drága, jó úriember vala szegény, nem tudom, uramnak írjam-e szegényt, vagy barátomnak, mert úrban soha confidensebb jó uram egy sem volt; szintén a Bánffi Farkasné asszonyom ő nagysága temetésén Kolosvárott voltam szemben vele s még mondom, hogy: «Nagysád bizony épen olyan színben s állapotban vagyon,

Pasquilus in dieta Hungarica:

Impius in patriam Kollár proscribitur, et ne
Kollár sit Koller, littera sola facit.
Kollár cum Koller, lurcones unus et alter,
Hic fructus quando surgit de stercore pauper.
Kollar sanctarum temerator perfide legum
Flagras, mutatus littera Koller eris.
Est Koller mulo similis, Collarius hinno,
Quod sit iners matri, debet hic ille patri.
Est tua mens Koller patriae pervertere leges,
Promissa ut regis dona referre queas.
Hungara sed tellus tibi non diadema paravit,
Facta est pro meritis furca, rogusque tuis.
Et nec profugies, qui non jam vivere dignus,
Jurant in vitam, regna, diique tuam.
Pannonidum o superi tristes audite penates!
Hauriat ut stygias hic scelerator aquas.
Iste sit exemplum, sciat et jam jam Austria crimen
Si quantum Hungaria fallere jura poli. *Finis.*

Alter fere similis.

Impius in patriam Kollár proscribetur, et ne
Kollár sit Koller littera sola facit.
Ne tibi sit Koller metuenda infamia Kollár,
Nemine qui ferme par tibi mente facit
Nobile par fratrum queis sic e patria cordi
Digni sunt solio nobiliore frui.
Kollary nomen quid fert idiomate sclavo
Quam fabricat meruit, pendeat ille rota.
Ast in Pannoniae praeses (sunt verba rogantis)
Quae feceras ocius in meliora muta.
Kollár cum Koller, lurcones unus et alter.
Hic fructus, quando surgit de stercore pauper.
Sed Nobile par fratrum leges pervertere tendunt,
Horum distingvit littera sola nomen.
Kollár A. Mendax scriptor rerum, lingvae protervae,
Koller E. Injurius, patriae perniciose fili!
Idem C: H: Mutatis in K in voce Kollera
Cholera sit aliud quam vana superbia stulti,
Ultima tollatur littera, Koller erit.

mint ennekelőtte 25 vagy 26 esztendővel, se nem vénül, se nem őszül, sem testeállásában nem változott», melyre nevetve monda: «bizony én nem tudom, Kegyelmed is hogy őszüle úgy meg, hiszem nállamnál kissebb etc». Felesége volt Kemény György [korábban «Ferenc»] leánya, elsőbben Bíró Samuel vette vala el, de csakhamar meghalván, úgy vette vala el nem régen, valami hat esztendővel ennekelőtte; kit is a szegény Bíró Zsigmond kiakarván [felülírva:] hajtani a nagylaki udvarházból, amaz törvénybe fogja Bíró Zsigmondot s minthogy dossával meg nem kináltatta volt a viduát, nem veszi tréfára a dolgot, hanem szaporán megbékéllik Rhédei Pállal 3000 frtban s abban általengedi a nagylaki szép udvarházat jószágostól, de idehagyák szegények mind az ketten; csak ilyen az ember dolga e világon! Volt a szegény Rhédei Pál mintegy 50 esztendős. Ifjúkorában csintalan, ringyós vala, jókedvű, tréfás, mindenféle ember szerette szegényt. Szép historiát írhatnék, miképen jártunk egyszer Szebenben, de minthogy nekem jutott volt több, elhallgatom, nem verés, vagy egyéb casus, mindazonáltal etc. Nem marada gyermeke, felesége is bontakozott elméjében a miá, hogy viselősnek gondolta magát egykor s megcsalatkozott benne; az apja is külömben együgyű volt elme dolgából, ennek sokféle actáit hallottam egytől-mástól, a többi között a bátyjának, Kemény Ferencnek mondotta egyszer: «bátyámuram! Cekelakát (mert selyp volt) adja el ked s én is eladom Cintost s hozassuk meg a baronatust, s egy pénzünkben se kerül»; efélét sokat lehetne írni mind az kettőről, mivel mind személyekre, mind eszekre nézve igen egyformák voltak, egy hassal is lettek volt.

Meghala a szegény Enyediné asszonyom is Kolosvárt, Récsei leány volt; az ura medicinae doctor, de [felülírva:] nem exerceálta, mivel phisicája nem volt a mint a hír folyt iránta, kolosvári senator s bíróságviselt ember vala, de igen fösvény, fukar s a szerént gazdag ember is, 1755-ben hala meg ily alkalmatossággal, hogy a hofstatban [jobban: hostatban = Kolozsvár külvárosában] egy ház meggyúlt éjszakának idején s felkelt ágyából, kiment az utcára s látta a nagy tűz világát, mely éjszaka inkább is szokott látszani, s csak sopajtani kezdett ilyenképen: «jaj Istenem! oda vagyunk, jaj Istenem! mindenünk el ég», azzal csak elereszti magát, fogják a városszolgái, beviszik a házba, leteszik egy kanapéra, borbélyt hívnak, eret vágnak rajta, hát megholt; a felesége Fodorházán volt, mivel egy volt a Somai Sándorné anyjával az anyjáról; két gőgös, nagyravágyó leánya s egy fia maradott volt, a fia hadnagy a Gyulai regimentiben, a nagyobbik leányát vette a szegény Szilágyi Sándor, de nem sokáig éle vele, meghala, s azzal kérkedett, hogy szűz mint leánykorában, melyért kihajtja vala Szilágyi Mihály a jószágból, de ő is meghala, a másik még leány a sovány gőggel.

A lengyelek Poniatoczkit királynak tették vala, de [a következő egész sor: «a Prussiai király a Muszka potentiával együtt elle..»

ki van húzva] némelyek nem akarták, hogy ő legyen, és nevezetesen Radzivil herceg sem consentiált, kire is nagy muszka erő rohanván quasi inopinate, sokat levágott népében, maga vagy két palatinussával alig szaladott által Moldova felé, onnat jött Kolosvár felé, ottan mulatott egynehány nap; pro devotione a monostori templomba felment annak az képnek látására, melyet a mikolai olá(h) templomból nagy ceremoniával vittek Sz(en)t-Benedekre akkori gubernator Kornis Zsigmond parancsolatjából (azt fogván reá, hogy azon kép sírt volna, mely iránt Szombati István és Szaniszlai Samuel, ki főbíró is volt Szolnok vármegyében, inquiráltak úgylétéről, kik is mindketten akkor lettek volt kálvinistákból pápistákká) s onnat nagy pompával vitték a jesuiták Kolosvárra, kinek imádására Nagy-Boldogasszony napra mindenfelől nagy sokassággal gyűlnek Kolosvárra (mindenfelől) az emberek. Kornis Antalné azt jovallotta, hogy ha azt akarja, hogy boldoguljon, annak a képnek a képit csináltassa ki aranyból, melyet fogadott is a herceg. Ezen hercegnek egy kastélyából 18 szekér kincset vitt el a muszka, melyet midőn egyik palatinussa general Hadiknak beszéllett volna, amaz azt felelte: «igen sok volt 18 szekér kincs», melyre a lengyel úr azt mondotta: «gratias ago tibi Excellentissime Generalis, quod me loco mendacii corripuisti».

19-na Novembris consiliarius Daniel Tódor urammal lévén valami dolgom, betértem vala Szamosújvárra, de a tanácsban volt, az hová is bemenvén, egy kevéssé leülék közikbe, s azt mondák, hogy a törökkel 15 esztendeig békességet kötött ő Felsége. Azt is hallám ugyanott az örmény tanácsban, hogy procurátor Simon János uram megholt, ki is ha megholt, nagy dolog ha az új törvény is meg nem hal, melynek nagyobbára ő vala fabricátora, jól is járnánk, mivel úgy hallottam, hogy sokakban ellenkezik nemesi privilegiuminkkal. Ez háromszéki biborcfalvi [bibarcfalvi] fi szegény rendből való vala, én ismértem, mikor Némai Márton mellett lakott; a többi között Szamosújvárt valék egyszer Daniel Tódor uramnál s mutatá Némai uram levelét, melyben ír e szerént: «Bizodalmas uram, kedves öcsém-uram! (fogadott öcscse levén Daniel Tódor) ennek az prókátor fickónak quoquo modo ottan valakitől szerezzen kegyelmed egy mentének való posztót, ha egyébbel nem, prokátorságával megszolgálja kegyelmednek valaha etc»., adott is maga mindjárt egy mentének való angliai posztót hozzá való készületivel, ennek nincsen több circiter 15 esztendejénél, de már most nagyon megpénzesedett jószágosodott vala; a szegény Barcsai Jánosné alvinci jószágát (melynek proprietássa Inczédi Samuel úré volt, de az asszony váltotta volt ki a fejérvári jesuitáktól) is magáévá tette vala, pedig nagy kárt tett volt szegénynek, mert hogy Torockó-Szent-Györgyről kihánták volt Torockaiék, igértek a szegény asszonynak hatezer forintot s meg is békéllett volna, de Simon uram nem engedé, azután perbe indulának, de medio tempore meghala a szegény aszszony, amaz vele marada a

szép jószággal. Felesége volt hunyadvármegyei Ponori leány, ez után is szép jószágot bírt; maradtanak gyermekei is, de gyarlócska lévén az asszony, a mint láttam neveléseket, nem hiszem egyik is apja fia legyen, ő szegény nem sokat ügyelt reájok, mivel nekie csak a törvényre vagy annak correctiójára (ha nem destructiójára) volt gondja. Igaz az: quod cito fit, cito perit, hirtelen lőn ő is híres, okos ember, s procurátor, s úr, hirtelen oda is lőn, mert nem hiszem negyven esztendőt még elérte volna.

Most már az manipulatió után bejött confrontatiónak is vége lett, hanem 6 esztendeig a tavalyi quantumot vetik fel mindenütt, ha pedig valaki a faluból elszökik, annak quantumát a többi adja meg, ha fele elfogy, a más fele fizeti meg, ha egészszen elpusztul a falu, a közelebb lévő szomszédfalu fizesse meg quantumát. Szép dolog! a szomszédfalu osztán foglalja el határát, szegény dominus terrestrisekről emlékezet nincsen, pedig tudnivaló dolog, hogy egyik sem engedné jószívvel maga határát idegennek elfoglalni, melyet ha meg nem enged, magának kell az quantumot letenni, vagy a szomszédnak kell engedni maga igaz örökségét, így jő be osztán a mit régen akarnak behozni, hogy: inhaereat onus *fundo*. Melynek első koholója avagy csak közelebbről Boér András vala, de nem érheté örömét, mert nyaka szakada Bécsben; azután Alvinczi Gábor is igen vala rajta annyira, hogy publice elmondotta Szilváson: «az én csűröm is paraszt funduson vagyon, én is megadom a mi reáesik»; a szászok igen örültek rajta, sőt 15 ezer forintot adtak volt neki, hogy Bécsben legyen munkás annak felállásában, de az Isten ennek is végét adá, mert felindulása előtt harmadnappal megbetegedék s meg is hala; a 15 ezer forintot kérték vissza a szászok, de nem volt bolond Gyulai Kata, hogy visszaadja, és már hogy directe végbe nem vihették, így akarják a nyakunkba vetni a vizes lepedőt, tudnivaló dolog pedig, hogy ő Felségének gondolatjában sem lennének az ilyetén nemesi szabadságot sértő s rontó dolgok, hanem mind az olyan meritumot s gratiát kereső emberek, mint egynéhányan vannak mind itt Erdélyben, mind Bécsben, azok hajtják reá az igen kegyelmes királyt az efélékre.

Holt meg Lázár János úr ő excellentiája leánya, Lázár Kata, kit is most esztendeje vett volt el Kendeffi Élek úrfi, derék, tanult ifjúember, de alig hiszem, hogy az respublica hasznát vegye tudományának, mert csendes, hallgató, jámbor s nem amaz nagyravágyó ember.

Töltöttem el, Istené a dicsőség, ezen 1764-ik esztendőt is békességben, de egéssséggel nem dicsekedhetem. Ugyancsak áldassék az Úrnak szent neve! még életben maradtam mind magam, mind kedves feleségem, úgy gyermekeim is.

Ez esztendőben búza mindenfelé bővön termett, úgy széna is, a törökbúza nem mindenütt ment perfectióra, hasonlóképen a szőlő

is nem is volt igen termett s nem is ért meg úgy a mint kellett volna, melyre nézve a borok savanyúk kivált ide be Erdélyben, Magyarországon s a Szilágyban is némely helyeken a tőkére mivelt szőlők jobban megértek, de ragyások voltak.

A törökkel 15 esztendeig békesség köttetett. A Prussus a mint mondják felkölt újolag, mivel az Anglusnak egynéhány millióval lévén adós az austriai ház, neki ajándékozta, melyért Silesiát és Csehországot elakarja venni ha igaz, meghalljuk jobban.

Közli: TORMA KÁROLY.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

NYOLCADIK KÖZLEMÉNY.

Alig volt még a határőrvidék szervezve, már is jó hasznát vette a dynastia, nem ugyan a szomszéd török ellen, a ki békében maradt s örült, ha őt nem bántják; hanem a most kitört belviszályok elfojtására.

A bécsi kormány vétkei provokálták a *Rákóczi*-féle mozgalmat. A nép tódult Rákóczi zászlai alá, a Kúnság is kész volt csatlakozásra, ha seregével lejebb jövend. Eleinte kedvezett is a szerencse Rákóczinak; mert a császári seregek másutt lévén elfoglalva, alig maradt az országban valami csekély katonaság hátra; úgy hogy a császár hadereje majdnem kizárólag a nagyváradi, az Arad- és Szeged-vidéki rácokból állott. Rákóczi az országnak ezen új lakosait is csatlakozásra és a nemzeti ügy pártolására szólítá fel több ízben, hanem mind hiában. A rácok fentjelzett sajátos helyzetöknél fogva nem akartak az ő pártjára állani, sőt egész határozottsággal a kurucok és a nemzeti ügy ellen harcoltak. Nem ismerték, nem értették az ország alkotmányát, mely őket befogadta és új hazát adott nekik; s inkább a bécsi kormányhoz ragaszkodtak, a melytől mindent vártak. Ehhez pedig hívek voltak és elősegíték érdekeit, míg a maguk érdekeit nem látták veszélyeztetve, mint a többi közt *Szegedinacz Peró* lázadása mutatá. Azért a kuruc-mozgalmak elején ők kezdék azok ellen a reactiót s pedig a nyers erő egész durva vadságával és oly féktelen dühvel, hogy tisztjeik maguk is sokalták az általok elkövetett embertelen s hajmeresztő kegyetlenségeket, a melyeket korra és nemre való tekintet nélkül gyakoroltak, s melyeket méltán a 30-évi háború iszonyuságai mellé tehetni.

Nehem tábornok s pétervárad parancsnok 1704-ben roszalja a rác militia kereszténynyellenes viseletét (unchristliches Verfahren). *Globitz* szegedi parancsnok is azt írja népéről, hogy egyebet sem tesz, mint rabol és pusztít; továbbá, hogy újra meg kellett esketetnie katonáit, mert nagyon szökdösnek át a török területre.[1])

[1]) Hofkrat. exped. jkönyv.

1704. okt. havában *Löffelholz* ezredes s aradi várparancsnok hasonlóan panaszkodik a cs. udv. tanácsnál, hogy a rácok csak rablásra, portyázásra alkalmazhatók, és 200 német lovas katonát kér.

A rác határőrök vad kegyetlensége és a kurucok heves visszatorlásai valóságos irtóháború színhelyévé tették szegény hazánkat; kivált a Bácska és a vele szomszédos pestmegyei és kiskúnsági magyar községek sorsa kétségbe ejtő volt; mert ezek ellen fordult mindig a rácok dühe és rablóvágya. Itt a szegény alföld magyar népén szerzett magának érdemeket a császár iránt, főleg a szegedi várparancsnoksághoz tartozó rác militia. És a kurucok is mindig a Bácskába csaptak, ha boszújokat akarták tölteni a rácokon.

A határőri militiának részvételéről e harcokban rendszeres adataink nincsenek. A cs. udv. haditanács levéltára e részben szegény, Thaly Archivum Rakoczianum-ja terjedelme mellett is csak összefüggetlen adatokkal szolgálhat célunkra; s ezért a mi előadásunk is csak hézagos lehet.

1703. julius havában a kurucok a Tiszán át akarván kelni, a szegedi vár, a rácok akkori főfészke, veszedelemben forgott. Globitz a tiszai sáncok legénységét Szegedre rendelte és segítségökkel megtisztítá a vidéket, azután Csongrádtól kezdve Szegedig őrizteté rácaival a tiszai átkelőket. — Szeptember 15-én egy kuruc hadosztály mégis eljött Csongrád elé, azonban báró *Kiba* tábornok s bródi parancsnok, rác és német katonáival szétverte őket; erre Szegedről szeptember 19-én egy az egész Duna-Tiszaközre szétküldött nyilt parancsában Rákóczit becstelen csalónak, pártütőnek és az ország ellenségének nevezi; a helységeket pedig a császár iránti hűségre szólítja fel és hogy a hadak számára élelmet szolgáltassanak. Október első napjaiban Halas mellett újra összeütközött a kurucokkal; ezek 234 embert veszítenek, de Kiba is elesik, serege szétveretik, és a Duna-Tiszaköz népes magyar helységei mind a kurucokhoz állanak. Ennek következtében a budai és a szegedi őrség egymástól el lévén vágva és innen élelmet többé nem kaphatván, a szegedi militia a magyar vidéket pusztítani s rabolni kezdé. A cs. tisztek eziránt kiadott tilalmát a rác militia nem vette komolyan, és még *Monasterli* János rác alvajdának Baján december 5-én kelt rendelete is eredmény nélkül maradt; a nekivadult rácot mint a partot szakított árvizet nem lehetett megfékezni. — De Rákóczi katonái is sok helyen nem cselekedtek másképen. *Hellepront* János kuruc ezredes 1704. február 25-án a Dráva mellékéről ír Károlyi Sándorhoz, mint a Duna-Tiszaköz parancsnokához, elkeseredve a magyar katonaság rakoncátlansága és fegyelmetlensége fölött; ezt hozza fel okául annak, hogy a rácok nem akarnak meghódolni, látván, hogy a kurucok még a meghódolt magyar nemzetet is kínozva ölik Baranyában. A Szekcsőn és Baján talált sót mind elprédálták, «egy szóval minden dolog csak préda». — Monasterlihez felszólítást küldött a Bácskába,

s nagy reménységben van, hogy az egész rácság meghódol (!) csak a magyar katonaság tartson fegyelmet. Jelenti továbbá, hogy a Duna mellett Bátát, Szekcsőt és az ő saját birtokát is felverték a rácok: «az embereket mind, még a gyermeket is levágták; kettőt megsütöttek; a feleségem is csak egy ingben szaladt Pécsre». Ezen dúlásnak az volt oka, hogy az előbb meghódolt rác népre a bátai, szeremlei, kalocsai parasztság rátört és pusztította; most azok is «a magyarokon tromfot ütöttek». Végre felemlíti, hogy Baját ő vette be: «Bajának és a pécsi tartománynak elnyerésében én voltam a vezérlő és igazgató; excessusoknak oka nem vagyok . . . A bajai sáncban lévő szerszám, liszt, élés elég találtatott, azt felszállítják; a sáncot pedig parancsolat szerint elrontattam».[3]) Hasonló rabló és pusztító kalandokról a Duna melletti magyar falvakban egészen Kalocsáig *Csery* Mihály is ír Károlyi Sándorhoz 1704 március 6-án.[3])

Ezen évben a szegedi és az aradi várparancsnokok magukhoz vevén az aradvidéki rácoknak Rác-Tököli alatt lévő dandárát és a nagyváradi őrségnek egy részét, január 7-én megtámadták és szétverték a kurucok bihari táborát.[4])

Végtelen rablásaik és kegyetlenkedéseik miatt Rákóczi a rácokat, miután 1703. november elején hozzájok bocsátott felszólítása után is őket pártjának megnyernie már nem remélhette, megbüntetni készült. 1704. junius végén kezdé ellenök a hadjáratot, előre küldvén Eszterházi Antal tábornokot. Ezen előcsapatok Bátmonostorban megtámadván a rác klastromot, rác források szerint éjjel a benne levő összes kalugereket megölték. Ezen rémtett jeladás volt a rácoknak általános menekülésre a Dunántúli vidékbe, Szerémségbe, úgy hogy Rákóczi, a ki a Duna mentében vonult le hadaival Titel felé, sehol nagyobb ellentállásra nem talált; Bács vára maga is az első felszólításra megadta magát. Ezen vár őrségét *Nehem* ezredbeli császári katonaság képezte *Fluk* ezredes parancsnoksága alatt. A 100 legényből álló «derék őrség» tisztei ellen fellázadt, kapitányát megkötözte és a várat Rákóczinak adta által. Nehem julius 29-én sem tud még vigasztalódni az «erős Bács vár átadása» iránt, s attól fél, hogy ezen gonosz példának még több követője lesz, mert az őrségek a folytonos fáradalmak dacára sem zsoldjokat nem kapják, sem ruhával nem láttatnak el rendesen.[5]) — Bács vára akkor lett a lángok martalékává; vagy maga Fluk gyujtotta meg, vagy mint némelyek mondják, a magyarok.[6])

[2]) Arch. Rakoc. I. 108.
[3]) U. ott. I. 304.
[4]) Horváth M. Magy. tört. VI. 328.
[5]) Hofkrat. 1704. exped. jkönyv.
[6]) Ekkortájban a Heister-féle hadtest lehetett megbízva a Bácska védelmével a rác militián kívül. A cs. udv. haditanács jkönyve tanusága szerint Simonyi Ádám alezredes a Bácskában julius hóban kéri fizetését a haditanácstól

A fejedelem innen Titelig vonult, mindent égetve, pusztítva, a rác lakosság pedig közeledésének hírére részint Szerémbe, részint a Tiszán át török területre menekült. A kik pedig itthon maradtak, azok az üldözők könyörtelen boszúja elől nagyrészt a mocsárokba és rétségekbe rejtőztek; de a kurucok a nádasokat rájok gyujták. Titeltől a Tisza mentében fölfelé vonultak folytonos pusztítás közben, ellenséggel sehol sem találkozván. Rákóczi Ferenc Emlékirataiban (ford. Thaly K. 5. kiadás 99. lapján) maga írja: «Seregeim nagy zsákmányt szereztek mindennemű barmokban, azonban sokat szenvedének a nyár hősége, a forró homokban naponkint 8—12 óráig tartó menetek és a vizhiány miatt; minthogy a Duna folyását nem mindig követhettük». — *Darvas* fő-hadibiztos is julius 19-én Martonosról írt levelében azt mondja: «Mi az egész Rácországban (t. i. Bácskában) Dunán, Tiszán innen lévő nagy roppant helyeket összeégettük . . .» S csakugyan csináltak is itt annyi kárt és pusztítást ezen mostani és a következő boszuló hadjáratokban, hogy ezek valóságos tatárjárással versenyeznek, és azon kevés is elpusztult, a mi a török kort még túlélte.

1704. julius 20-án délben Szeged előtt állott Rákóczi; a vár mellett fekvő várost (a palánk*) vagy mostani belváros), a mely a Tisza vidékén lakó rácok legbiztosabb menhelye volt, körültáboroltatja, felégeti s kifosztatja. A várat azonban eredménytelen ostromlá a fejedelem, a ki aztán részint betegsége, részint élelmi és ostromszerek hiánya miatt aug. 13-án onnan Csongrádon át Gyöngyösre vonult. A város magyar lakosságát és a ferencrendi barátokat Kecskemétre küldé nagyobb biztonságba.[7])

Erre szeptember 25-én fegyverszünet köttetett, mire *Heister* a szerémi és *Globitz* a bácskai militiát szeptember 25-én és később október 7-én kelt rendeleteikben kötél-, kerék- és karó-büntetés alatt tiltották el mindenféle ellenségeskedéstől.

Az elmenekült nép is lassankint visszaszállingózott elhagyott és felégetett lakóhelyeire azon boldog hitben, hogy most békében itthon maradhatnak; mert hisz vége van mindennek, már «megegyeztek a magyarsággal». — Hellepront János kuruc ezredes október 4-én erre vonatkozólag a solti táborból így ír Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd városokhoz: «Minthogy, hála istennek! ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy a rácság mind Zombort, úgy más falukat is megszállotta, bajaiak a szedésre feljöttek és a többi is feljön lakóul, a Zombor táján lévő helységek már szántanak, vetnek és

[7]) *Palánk*-nak nevezték akkor a török végekben lévő erődöket, melyek erősítése nem állott egyébből, mint kerítésből, melyet egymástól 2—3 lábnyira levert lehetőleg hosszú cölöpök alkottak, s melyek vesszővel voltak összefonva s polyvával kevert sárral betapasztva. Hasonlóképen ilyen *összefont* gerendákból készült és az erődítményekből kisarkaló négyszögek szolgáltak bástyákul. S ezen helyek akkor elég erősek is voltak, mert a vasvári s a karlovici békekötés értelmében *ágyúkat* használni tiltva volt.

minden gazdaságot folytatják azon szándékkal, hogy ők a magyarsággal megegyeztek volna, és se a rác, se a magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni: azért akarám kegyelmeteknek urunk ő nagysága képében parancsolni, hogy e jövő hétfőre virradóra az egész katonáit valamennyi vagyon, mindjárt ide küldje, hogy a kecskeméti katonákkal egyesülvén Szabadka vagy Baja felé egy fordulást tennénk vizsgálásnak okáért, ha csakugyan a hódolást elfogadnák, avagy pedig más csalárdság vagyon benne; a ki, ha úgy vagyon, olyan erővel leszünk, hogy annak is megfelelhessünk».[8])

Vajon mi volt e fegyveres körjáratnak eredménye, adatok hiányában nem tudjuk.

Október 15-én járt le a fegyverszünet, és Rákóczi november hó közepén *Bottyán* Jánost nevezte ki a Duna-Tiszaközre vezénylő tábornokká. Ez még kir. huszárezredes korában a török elleni hadjáratok alatt gyakran táborozott ezredével a Bácskában Pétervárad táján és Szerbiában; majd évekig volt a Duna-Tiszaköznek parancsnoka. Akkor ismerte meg ő a rácokat s ezek is őt, s féltek tőle mint vitéz vakmerő férfiútól. — Minthogy egy újabb, november 22-ről kelt felszólításra a rácok zsoldért sem akartak Rákóczi zászlajaa alatt szolgálni: Bottyán Érsekujvárról lesietett, hogy a fejedelem által nyáron személyesen kezdett itteni hadjáratot folytassa.[9]) Ő is egészen Titelig száguldozott és a rácokat ismét a Dunán és a Tiszán átűzte. Szegedtől és Péterváradtól elvágta az élelmezést és megakasztotta a közlekedést Buda és Pétervárad között. Erre december 10. körül elhagyta a vármegye területét és december 15-én még egyszer s «utoljára» szólítá fel a bácskai rácokat hódolásra és békeségre.[10])

Felszólítása, úgy látszik, nem maradt eredmény nélkül; mert 1705. február 2-án gróf Bercsényi Miklós főhadvezér oly utasítást adott Bottyánnak, hogy — miután a Bácskában lévő rácok az ellenségeskedést megszüntették s békében laknak, — iparkodjék őket továbbra is minden úton-módon békés magokviseletében megerősíteni, ha már az egész rác nemzetet nem nyerheti is meg Rákóczi ügyének. Használja fel erre Hellepront kapitány segítségét is és Mindszenti Farkas rác kapitányt, a kivel különben is jó viszonyban van. Fogadjon közöttük hadat, mire nézve pénzt is küld, hogy a rácok jobban bízzanak. — Ezen dolog azonban a császáriaknak elárultatván, nem sikerült, és Mindszenti megöletett.[11])

Egy hónap mulva, március 2-án Rákóczi a felső magyarországi rácok példájára hivatkozva, új felszólítást intéz az alsó Duna-Tiszaközben lakó rácokhoz, hogy a közös szabadság védelmére az ő

[8]) Századok 1868. évf. 625.
[9]) Thaly: Bottyán élete 44. lap.
[10]) Arch. Rakoc. IX. köt. 164.
[11]) Arch. Rakoc. IV. köt. 328. és 379.

seregébe siessenek. A kik pedig lakóhelyeiken békében gazdálkodni kívánnak és a fejedelem protectiója alatt otthon maradni: három hét alatt követeket küldjenek hozzá Egerbe. Ellenkező esetben leküldött hadai által tűzzel-vassal fogja őket, feleségeiket s gyermekeiket arról a földről végképen elpusztítani. — Bottyánt bízta meg e felszólítás terjesztésével és a rác követek hozzá kisértetésével.[12])

Mily eredménye volt e felszólításnak, nem tudjuk. Azonban Bottyán szerémi hadjáratából visszatérve, május közepén megint Szeged és Pétervárad ellen küldi hadait, míg maga Buda alá vonul. Május vége felé a marosvidéki rác militia jött által a Tiszán és Madarast és környékét pusztítja, míg gróf Károlyi tábornok vissza nem űzi. — Erre újra csend állott be a Bácskában, de Hellepront mégis julius 6-án a fejedelem parancsa szerint mindenféle «vigyázással van mind a portákkal, mind a kémekkel».[13])

Herbeville cs. tábornokkal, a ki augusztus hóban Budáról elindult és Erdélybe sietett seregével, Bottyán meg nem mérkőzhetvén, csak Szegedig üldözte, a hol ez a Tiszán átkelt. — Bottyán erre betegen feküdvén Kecskeméten, október elején azon hír terjedt el, hogy a Szeged melletti Tápé falunak tiszai hídjához a Bácskából 15 zászlóalj rác jött, de kenyér szűken van köztük: Bottyán tehát október 12-én ezen bácskai rácok distrahálására Zenta és Martonos felé egy lovas osztályt küldött. Ezek igen szerencsésen jártak, és már október 16-án zsákmánynyal terhelten tértek vissza.[14]) Még október vége felé is küldött új portyázó csapatot, melynek szerencsés visszatértéről Rákóczinak tett jelentésében azt írja: «Hadam egész a pétervároradi sáncig benyargalván, feles rácokat vágtak le és egy álgyújokat is elnyerték. Szarvas marhát, juhot sokat hajtottak; egy szóval egész a pétervároradi sáncig a körül és belül lévő helységeket s úgy mindennemű jószágukat porrá tették». — Ugyan erről pedig Eszterházi Antalhoz így ír: «Már két ízben portásaim egész Bácskaságot annyira megrablották és égetéssel megpusztították s marháikat mindenestül elhajtották, azoknak semmijük nem maradt meg. A buzájok is mind megégett. Maguk közűl, a kik megmaradtak, azok is: kik Dunán túl Pétervároradja tájára, kik a Tiszán túl, a török földére szaladtak».[15])

Mennyi elkeseredéssel folyt a harc s mily szomorú napjai voltak e szerencsétlen vidéknek! Igy búcsúzott el e tájról Bottyán, a rácok engesztelhetetlen ostora, és november 4-én Kecskemétről új működési helyére ment a Dunán túli részbe. S egy hónappal később ben egy csapat bácskai rác megint zaklatja a Kis-Kúnságot.

Az 1706. év ismét ellenségeskedésekkel kezdődött. Még mult

[12]) Arch. Rakoc. IX. köt. 169.
[13]) Arch. Rakoc. IX. 201.
[14]) Arch. Rakoc. IX. köt. 252. — Thaly: Bottyán élete 61, 62, 69.
[15]) Arch. Rakoc. IX. köt. 253—265.

évi december végén híre járt, hogy Schlick cs. tábornok Pétervárádon a rácokat a magyarok ellen izgatja.[16]) Bercsényi erre Bottyánt szándékozik ismét leküldeni a Duna mellé, és március 7-én a vállalat sikerére szükségesnek tartja, ha «előbb a szegedi rácokat leültethetnék, mert így rezzenve marad tőle hát megül az ember untalan.»[17]) Febr. 24-én maga Bottyán is kéri a fejedelmet Duna-Földvárról: «Minthogy a tiszamelléki rácság u. m. a martonosi, zentai, kanizsai militia gyakran Kecskemétre és vidékére szokott kicsapni és a szegénységet pusztítja, parancsolja meg a fejedelem vagy neki, vagy *Csajághy* János kapitánynak, hogy valami ezer gyaloggal és ezer lovassal s két tarackkal azokra rájok üthessen. Utóiratban is kéri még a fejedelmet, ne nehezteljen őt a rácokról tudósítani. «Hiszem istent, a tiszamelléki rácokat összetörhetni».[18])

Erre hihetőleg Csajághy kapott is felhatalmazást; mert március 19-én Rákóczi már tudósítja Bercsényit, hogy Csajághy Martonost és Rác-Kanizsát összeégetve, tért vissza Kecskemétre.[19])

Május 10-én újra fegyverszünet köttetett junius 30-áig; a rácok azonban nem igen respectálták, miért is Bottyán Duna-Földvárról már május 22-én báró Nehem pétervárádi cs. vezénylő tábornok előtt panaszt és ünnepélyes óvást tesz. A rácok t. i. majdnem naponkint valami új ellenségeskedést tesznek s a szegény falu népét rabolják, pusztítják; annyira, hogy — ha ő is nem tekintené a szerződés szentségét, — azok kegyetlenkedését ő már régen megboszúlta volna és a rác népet a végpusztulásig üldözte volna. Ünnepélyesen tiltakozik a rácok garázdaságai ellen és a fegyverszünet részéről való netaláni megszakasztásának okát magáról elhárítja.

Hihetőleg a Schlick által március közepén Pétervárádra hozott Száva-Drávaközi rácok nyugtalankodása adott okot e felszólalásra. De maga Rákóczi is julius 10-én szükségesnek véli Bottyánt Pétervárádra küldeni, mihelyt csak vége lesz a fegyverszünetnek, «mert a rácnak idején kell megütni az orrát, hogy ha fegyverkezéshes kezdünk», írja Bercsényinek.[20])

Mennyire nyomorúságos állapot volt akkor a Bácskában, arról szomorú képet ad Bercsényi egy nov. 17-én a fejedelemhez írt levelében: «Eleget beszéltem szegedi és más tisztekkel; de hogy a Rácországra most már messze lemehessenek, teljes lehetetlenség, elbecézvén az idő a hadat, a pusztában maradna a fele is étlen, szomjan, viz- és hidegvetten semmi fejében». De azért hacsak a kenyér a legénység számára megérkezik, mégis még az nap le akar küldeni lovasságot a Tisza mellett Algyőig vagy Tápéig, a hol a német katona-

[16]) Arch. Rakoc. V. 3, 5, 7.
[17]) U. ott. 39.
[18]) Arch. Rakoc. IX. 287.
[19]) Arch. Rakoc. I. 492.
[20]) Arch. Rakoc. I. 562.

ság fog átkelni a Tiszán; ott egy istenadta szerencsére üssék meg s ha mi kárt tehetnek neki Szegedig; mert Szegedtől innen sem élése, sem módja a járásnak. Kedvökre hagyta ugyan nekik a rác nyereséget; de azt mondják a szegediek: «oda bizony hiába biztatom, mert hacsak Szentát, Szabadkát, Kanizsát s mellékeit nem veri, ott semmi sincs másutt. Ha mélyebben akar menni, két hétre is kenyeret vigyen. S így eligazítom őket, ha kenyér lesz, a németlesésre Szegedig, hadd próbálják». De tovább nem meri küldeni.[21])

A történtek után a vidék ily állapotán nem lehet csodálkozni, hanem inkább azon, hogy tudtak egyáltalában itt megélni, a hol a fold művelésére sem értek reá.

Bácskában most csend volt, mígnem Károlyi Sándor meghagyásából 1707. március havában Berthódi István a Maros vidékéről ütött e tájakra. Erre Globitz Szegedről ápril hó 3-án a bácskai rácokkal az épen védtelen Kecskemét rémséges feldúlásával felelt. A tiszai militiát Vulin főkapitány vezette, jelen volt Rác-Tököli is; a sabliai rácok pedig Bogyiszlót és Csanádot is pusztítják. A Kecskeméten lemészárolt török kereskedők miatt azonban diplomatiai jegyzékváltás keletkezett a portával, a mely úgy intéztetett el, hogy az ott résztvett rácok mind családonkint 2—2 frtot, a többiek pedig 1—1 frt harácsot tartoztak fizetni. E miatt lehangolva, más vállalatba nem fogtak.

1708. ápril havában a rácok ismét rémhíreket terjesztenek, azonban *Sötér* Tamás ezredes ellenkészületeinek hírére békében maradnak; a kurucok junius és julius hónapokban többször mutatkoznak Csongrád és Szeged között.

Szeptember 11-én a rácok Nagy-Kőröst támadják meg, de gyalázatos vereséget szenvednek; szekerekre rakván sebesülteiket, siettek vissza Szegedre.[22])

Augusztus 3-án Rákóczi is Trencsén mellett nagy vereséget szenvedett, a mi pártját igen megingatta. Kecskemét és Kőrös is bejelenté már hódolatát Budára és Szegedre. *Herberstein*, szegedi várparancsnok be is követelte tőlök az adót. Ennek dacára a szegedi militia a Péterváradnál telelt német had által segíttetve, mégis 1709-ben ápril hó második felében, mihelyt az akkori rendkívüli nagy hó és hideg elmult, Kecskemétre tört és vidékéről sok marhát hajtott el; mert február hóban meg a kurucok vágtak le több rácot az aradi várból és hajtották el marhájokat. Kecskemétért ismét Szűcs István csapott május elején lovasságával a Bácskára és nagy pusztítással szerez magának elégtételt.[23]) A rácok pedig május 20-a körül Cegléig portyáznak.

Úgy folytak itt a napok örökös rablás és kölcsönös megtor-

[21]) Ar h. Rakoc. V. 312.
[22]) Századok 1868: 706.
[23]) Századok 1868: 712.

lás között; azalatt fogyott a nép, a kevés lakosság elszegényedett és elvadult, az egész vidék újra elparlagosodott ezen állandó irtóharcokban. S mindezen bajokhoz tavaszkor nagy áradások, nyáron pedig új kegyetlen vendég is járult, a *gugahalálnak* nevezett dögvészes ragály, a mely csak augusztus hóban kezd némileg szünni. Annyian haltak el, hogy nem győzték eltemetni. — S ekkor a szerémi, bácskai és marosvidéki rácok összeállottak a sokat szenvedett magyar városok pusztítására.

Julius 13-a óta megint Bottyán volt a Duna-Tiszaköznek parancsnoka, és üllői táborából augusztus 21-én Sőtér ezredest Kecskeméten éberségre inti. Hogy az Alföld vigyázó had nélkül ne legyen, járjon körül a Bácskában vagy a Duna-Tisza vidékein, vagy a merre az ellenség mozgalmairól hírt hall.[24])

Egy-két nappal később maga Bottyán kapott parancsot Rákóczitól, hogy »egy fordulást tegyen Bácskára». Bottyán ennek következtében augusztus 30-án szándékozott is elindulni s isten segítségével 8 nap alatt az expeditiót befejezhetni is remélte. De azért szeptember 9-én is Szt.-Lőrinc-Kátán van; részint betegsége tartóztatta vissza, részint a Sőtértől kapott hír a Szeged körül gyülekező rácok és *siákok*.[25]) nagy számáról, melynek előbb erejét akarta megtudni. Hadait azonban előre küldé a Bácskába, de azok haszon nélkül tértek vissza, mialatt vezérök szeptember végső napjaiban meghalt.

Bottyán halála is csapás volt a fejedelemre és nagy veszteség a magyar Alföldre. A magyar városok nem érezvén magukat biztonságban, újra meghódoltak a cs. német parancsnokoknak, a kiktől védőleveleket kaptak a rácok dúlásai ellen.

1710. február közepén a tiszavidéki rácok Szegednél gyülekezvén, átkeltek a Tiszán és a marosiakkal egyesültek. — Május hó első napjaiban Herberstein a Kecskemétre jött rakoncátlan lengyel kurucok ellen rác és német csapatokat küldött, a melyek azokat szétverték.

Rákóczi szerencsecsillaga azalatt letünt, a harcot tovább nem folytathatta, miután az igért külsegély elmaradt. S így az 1710. év vége felé a kuruc világnak itt lent is vége szakadt már. — A békealkudozások a császár és a Rákóczi-párt között november 17-én elkezdettek és befejezést nyertek 1711-ben a május 1-én Szatmártt kötött egyezségben.

Most a rác militia is haza bocsátatott, az elmenekült nép is a Szerémségből visszavágyakozott; de nehezen ismertek rá elhagyott lakóhelyeikre. — Az egész Bácska el volt pusztítva, közigazgatási életének semmi nyoma, magyar ember itt akarva sem tarthatta

[24]) Arch. Rakoc. IX. 699 és 717.

[25]) Tulajdonképen *sirákok*, Kis-Oláhországban lévő Sirák nevű uradalomból.

volna fent magát e gyászos napokban. A vármegyei levéltár és vele a vármegye diplomája elveszett. Úgy mint a másfél százados török uralom után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni és szervezni. Így tartatott 1712. december 1-én Kalocsán Bácsvármegye részéről az alakuló közgyűlés, a mikor a junius 2-án kelt új diplomát is kihirdették. Három évvel később, 1715-ben Bogdrogvármegye felélesztése iránt is tettek kisérletet, ez azonban a csekély népesség és területe nagyobb részének a tiszai határőrvidék általi elfoglalása miatt nem sikerült.

Az 1712. év május havában nyilt meg az országgyűlés, mely 1715. jun. 15-ig tartott. Ezen a rendek, mint már 1703-ban is, újra azon kérelemmel léptek a trón elé, hogy az ország integritását sértő határőrvidéki szervezetet szüntesse meg, és a határőrvidék területét az illető Bács, Bodrog, Szerém sat. vármegyéknek visszaadván, az anyaországgal egyesítse. Kérelmök azonban nem hallgattatott meg, s így a tiszai határőrvidék még továbbra is a vármegye joghatóságától független területet képezett.

Alig pihente ki magát a rác militia, 1716-ban újra kitört a török háború. S minthogy a harcok színhelye az alsó Duna jobbpartján volt, épen a Bácska, mely még az előbbi hadjáratokat sem heverte ki, lett a császári és magyar seregek táborozási helye, a mi újra roppant terheket rótt az egész vidék lakosságára és a határőrző militiára egyaránt, a kik nem csak a táborban szolgáltak, hanem otthon is katonatartással, és élelmezéssel, és fuvarozással el voltak halmozva.

A császári fegyvereket szerencse követte: fényes győzelmet arattak 1716-ban a törökön Péterváradnál, bevették a töröknek Magyarország területén lévő utolsó várát, Temesvárt, és 1717 aug. 16-án Nándorfehérvárat vagy Belgrádot is. Erre 1718 jul. 21-én megkötteteti a passarovici béke, mely a temesi vidéket a császár-királynak adta által végképen. Ennek következtében az ország határait a török szomszéd felé többé nem a Tisza és a Maros képezte, hanem azok sokkal távolabbra tolattak. S így e két folyó mentében lévő határőrség az ország belsejébe esvén, nevének s rendeltetésének többé épenséggel nem felelhetett meg; e szerint további fenmaradására már nem volt semmi ok.

Bács vármegye azért sietett is mindjárt 1718-ban a királytól ennek feloszlatását és névszerint Szabadka és Zombor helységeknek a vármegyébe való bekebelezését kérni — de hasztalan; pedig a határőrök ezentúl egészen 1734-ig foglalkozás nélkül, tétlenül ültek itthon és a magyar államnak semmi hasznára nem voltak. Sőt ellenkezőleg kivételes helyzetök érzetében és unalmas munkátlanságban, mely minden embert s kivált a műveletlent a roszra csábítja, annyi alkalmatlanságot és kárt, hatalmaskodást, rablást és gyilkosságot követtek el a szegény szomszéd adózó népen, hogy számtalan jogo-

sult panaszra adtak okot a vármegyének és a magy. kir. kamarának.

A szegedi és a pétervárad várparancsnokok, mint már a határőrvidék szervezésekor, úgy azután is folytonosan ellenséges viszonyban voltak Bács és Bodrog vármegyékkel.

Igy panaszkodik Bács vm. 1713. aug. hóban, hogy Herberstein szegedi parancsnok a vármegyét a pallosjog gyakorlatában megakadályozza. Állandó panasz tárgyát képezte az, hogy a parancsnokok a marhakereskedőket és más vármegyei alattvalókat, a kik az adózást el akarják kerülni, a militárisok közé befogadják s védelmük alá veszik, és pedig nemcsak rácokat, hanem magyar, tót, német, görög, sőt zsidó egyéneket is vegyesen pártfogolnak és a vármegye többszöri kérelmére sem adják ki. Az udv. haditanács mindenkor eltiltá ugyan az ilyen vm. alattvalók befogadását, de az orvoslás mégis nagyon késedelmezik s többször egészen elmarad. Pedig Herberstein 1713 dec. hóban maga is beismeri, hogy Bács vmegye a 3 év óta rávetett adó miatt kénytelen tönkre menni; de azért mégis befogadja a szökevény vármegyei alattvalókat, mi által a hátramaradt szegényebb nép vállán a teher még súlyosabb lett. Az udv. haditanács 1716 februárban Löffelholz ezredeshez rendeletet küldött, hogy a hadibiztossal egyetértve Bács és Bodrog vármegye panaszait illetőleg részletes jelentést tegyen, összeírást készítsen és a számfelettieket a katonai helységekből utasítsa ki. A pétervárad parancsnok pedig 1719. március hóban a pétervárad sáncban lakó katonai és polgári népnek elkülönítését javasolja.

A parancsnokok azonban mindig találtak módot a sérelmek orvoslatát húzni-halasztani, s végre arról egészen megfeledkezni. Igy aztán a katonai helységekben annyira megszaporodott a lakosság száma, hogy ez a szervezéskor megállapított összegnél 5—10-szer is nagyobb volt. S e népnek alig ötödrésze tett katonai szolgálatot, hanem földműveléssel, kereskedéssel és iparral foglalkozott. Hogy továbbá megfelelő területtel is rendelkezhessenek, egyszerűen a szomszéd kamarai alattvalókéból vettek el erőszakkal — a mennyire szükségük volt.

Mennyire zaklatták és károsították vármegyei szomszédaikat, látni egy hosszabb bűnlajstromból (Bács vm. levéltárában), melyben a károsított helységeknek a vármegye elé terjesztett panaszai egybe vannak foglalva.

Ezen iratot a vármegye Pétervárad-sáncban (Ujvidék) 1728. okt. 18-án kelt hiteles kiadványban a kamarai jószágigazgatónak adta ki alattvalói jogainak védelmére, illetőleg a hatalmaskodások és erőszakoskodások orvoslása és megbüntetése céljából.

Ezen felemlített és más hasonló tárgyú iratok szerint a panaszok a következők:

1. A pétervárad (ma Ujvidék) bíró és esküdtek az egész köz-

ség[26]) nevében panaszolják, hogy a pétervaradi sáncban lévő katonák a közöttük lakó kamarai alattvalókat a község előljáróságának joghatósága alól kivonják és nem engedik sem földesúri adójokat, sem contributiójokat fizetniök, sem az ott állomásozó vagy átvonuló katonaságnak szállást adniok, sem rongált házaikat kitatarozniok, a panaszosoknak pedig igazságot nem szolgáltatnak. Verekedések s civakodások alkalmával a kamarai alattvalókat erőszakkal is bebörtönözik és tetszés szerint büntetik; továbbá földeiket is, a melyeknek eddig kétségbevonhatatlan birtokában voltak, s a melyek nélkül nem lehetnek el, a rác katonák erőszakkal egymásután ragadják el tőlük. Nagy sérelmet látnak abban is, hogy a vármegye szélén lakván, egyedül ők kényszeríttetnek az átvonuló katonaságnak előfogatokat és fuvart szolgáltatni, míg a rác határőrök hasonló királyi szolgálatot nem végeznek; jóllehet négyszer nagyobb számmal vannak, mint a kamarai vagy vármegyei alattvalók, miután e számukat nagyrészt a mult években szomszéd kamarai helyekről különböző elviselhetetlen terhek kikerülése végett ide menekülők szaporították és folyton szaporítják. Végre irtásföldeik, megművelt kerteik és egyéb haszonvételeik sem biztosak a rác militia kapzsisága elől.

[1713. dec. 17-én pedig a vármegye a helytartóságnál panaszt emel, hogy Tillier tábornok s pétervaradi várparancsnok a pétervaradi sánc szervezése óta kétségtelenül kamarai területen, bár a határőrökkel vegyesen lakozó 90 vármegyei alattvalót, a kik eddig mindig a vármegyénél fizették adójokat, önkényüleg és önhatalmilag ezen 1731. évben militarisokká lenni kényszerített s így a földesúri és a hadiadó fizetésétől szigorúan eltiltotta, sőt végrehajtás útján maga szedte be az adókat és jövőre is szigorúan eltiltotta, nehogy engedelmeskedni merjenek a kamarai és vármegyei tisztviselőknek vagy nekik adót fizetni, sem pedig az ide szálló katonaságnak lakást vagy előfogatot adni ne merészeljenek. De még ezzel sem elégszik meg, hanem a sáncban lakó többi kamarai alattvalót, sőt az e sánc mellett a Duna partján lévő Kravatendörfel nevű kis horvát falut is lefoglalni fenyegeti. — A várparancsnok még a szervező bizottságtól bizonyos szigetet kapott, melyen rendesen 600 kocsi szénát szednek; Tillier mégis még Mertvalos, Kamendin és Aranyad nevű kamarai pusztákat is egészen lefoglalta magának, egyedül azon okból, mert elődei a két első pusztán is szoktak volt a kamarai tisztek engedelmével a maguk szükségletére szénát kaszáltatni, a többit azonban a kamarai alattvalóknak hagyván hátra — Tillier pedig mindezzel nem sokat törődve, a kamara és vármegye jogának nyilt sérelmével az egész területet foglalta le kizárólagos használatára. E pusztákon mintegy 1500 szekér széna terem; s minthogy ily roppant mennyiségre nincsen szüksége, a füvet marhakereskedőknek

[26]) Itt egy katonai sánc volt és felerészben vármegyei alattvalók lakták, tehát Pétervárad-sánc vegyes helység volt.

adja el a szomszéd kamarai alattvalók igen nagy kárára, pedig ezek fizetik az országos és a földbéradókat; részint határőröknek adja haszonbérbe és természetben vagy készpénzben szedi be tőlük a bérletet. Azonfölül még a vármegye joghatósága alatt és a futaki uradalom békés birtokában lévő Kuriakovac, Piros, Szugalovo és Alpár pusztáknak egy részét is szándékozik még magához ragadni.]

2. A kovili bíró is a község nevében panaszkodik, hogy a rác militia (egymás mellett volt egy katonai és egy kamarai Kovil vagy Kobila nevű helység) a kovili sáncból őket házaik építésében akadályozza és hogy eddig békében bírt földeiket el akarják tőlük ragadni. Kralovce (vagy Kralovadike), Kotyove és Mali-Szt.-Iván nevű pusztákban a határokat elrontják és vetéseiket marhájokkal lelegeltetik és eltapostatják. — Elvették: Mali-Szt.-Ivánt és Vecskereket egészen, a kamarai Kovil és Gardinovácnak egy részét.

3. Hasonló panaszt emelt a gardinováci bíró is a kovili militia ellen, valamint a temerini bíró a pétervárади és a csúrogi kapitány ellen.

4. A turiai bíró és esküdt súlyosan bepanaszolják a szt.-tamási kapitányt, a ki határukat annyira megnyirbálta, hogy már sem szántóföldjök, sem kaszálójok, sem legelőjök nincsen; sőt azzal fenyegette őket, hogy házaik küszöbéig minden földet elvesz tőlök. A szegény falusi nép kétségbe van esve és nem tud magán segíteni, ha a vármegye nem védi őket, annál inkább, mert a csúrogiak is folytonosan zaklatják és földeiket pusztítják. A szt.-tamási militia elfoglalta Kutas, Szirnyevo, Kipove pusztákat; a kamarai Turia és Verbász helységek és Felity puszta területét is részben. Csúrog elragadta Nádas puszta felét. A földvári militia is a Béla nevű pusztának egy harmadától fosztotta meg a turiaiakat.

5. Az obrováci bíró és esküdt a palánkai határőrök ellen tett panaszt; ezeknek kapitánya több mint 600 darab gyümölcsfát vágatott ki az obrováci határban tűzifának; a falusiak marháját összefogdostatja és csak 1—1 garas bírság lefizetése után adja vissza gazdájának.

6. A béregi bíró is panaszkodik a zombori militarisok ellen, hogy az eddig jogosan és békében bírt Godecsova (vagy Godecse) pusztájokat 1727-ben erőszakosan elragadták tőlük s így megélhetésök alapjától fosztották meg őket, minek következtében adójokat sem képesek megfizetni. A koluthi bíró is bepanaszolja a zomboriakat, hogy valami 50 lánc földjöket tulajdonították el.

7. A zombori bíró is (ezen város is felerészben katonai s felerészben kamarai volt) bepanaszolja a zombori rác militia kapitányát, Brankovics Jánost, hogy egy bizonyos Petosova nevű pusztájokat, melyet a szervező bizottság a kamarai alattvalóknak osztott volt ki, erőszakkal tőlök elvette. Még egy Sivolya nevű földrészöket is a rác katonák szántják és erre építették szállásaikat, míg ők ez után adót kényszeríttetnek fizetni.

8. A doroszlói bíró panaszkodik, hogy a katonai hatóság alá tartozó kóborló és rabló siákok a Bresztovác nevű pusztát elfoglalták és a doroszlói határt majdnem egészen a faluig eltulajdonították; míg ők, mint adófizetők alig élhetnek meg. Igy Zsarkovo pusztától is megfosztották.

9. Bukcsinovics falu bírája Maszlár panaszkodik, hogy a zombori sánchoz tartozó Gávokában[27]) vagy szintén Bresztovácnak nevezett pusztán lakozó zsiványtermészetű siákok tőlök Prekaja pusztának majdnem harmadrészét elragadták.

10. A kupuszinai bíró és esküdtje panaszolkodnak, hogy Runyani (vagy Grunani) nevű földjökről a zombori militia a kazlakba rakott szénájokat elvitte, sőt e földjöket magát is erőszakkal el akarják ragadni.

11. A prigrevica-szt.-ivániak is a zomboriak ellen panaszolkodnak, hogy a már lakott Bukovác nevü pusztájoknak kétharmad részét elragadták.

12. A keresztúri bíró és esküdt panaszosan adják elő, hogy ezen falu a Rákóczi-féle mozgalmak előtt nemcsak a keresztúri határnak, hanem Kerekity és Tamana pusztáknak (utóbbinak csak felében) zavartalan birtokában volt, azok után is még a pétervaradi parancsnokok (Nehem, Löffelholz, Tillier) által békében hagyattak; mígnem a Palánkára helyezett mostani kapitány a nevezett Kerekity és Tamana földrészeket, Illovának felét, sőt a keresztúri földeknek nagyobbrészét is erőszakkal el nem vette tőlük. Ennek az az oka, hogy míg a szervezés szerint Palánkára két század határőr van bejegyezve, jelenleg itt két ezredet is lehetne kiállítani, annyira felszaporodott a népesség. Következő népes pusztáik és szállásaik vannak: Bulkesz, melyet 1723-ban vettek el, Kerekity, Vizinda, Plavsin szállás, Bicsanszky szállás, Szmolnyanovitz, Uros, Rajkov szelo, Knezevity szállás, Miskov szállás, Zlatno glavac. Mindezen gazdag és népes helyek adózás alá nem esnek s a kamarai helységekből megszökött jobbágyokat itt rejtik el. Ezeken kívül vannak nem lakott pusztáik is, t. i. a keresztúriak- és a gaidobraiaktól elvett fél Illova, Paulovác, Mandra, Lyublesity s több más, s mindez még sem elég nekik.

13. Hasonló panaszt emel a palánkai sánc ellen Bukin falu is.

14. Szivac kamarai falu bírája és esküdtje panaszából tudjuk, hogy a zombori militia puszta Felházat vette el tőlük; a zombori rác pópa Veszeni pedig a szivaciakhoz tartozó Pervanica nevű pusztában kútat ásatott és ezen címen most a pusztának mintegy hatodrészét erővel magának követeli.

15. A szontai bíró jelenti, hogy a zomboriak 1727-ben mintegy 30 láncot foglaltak el Lapsova nevű pusztájokból.

[27]) Ezen helyet a szegedi parancsnok 1727. körül telepítette be ezen siákokkal és tette fiók-sánccá.

16. A Kis- és Nagy-Pacsér nevü kamarai puszta, mely már 12 év óta báró Pejacsevics György és Parcsetics Antal által bérben tartatott, a zombori határőrök által 1726-ban elfoglaltatott. Igy Katalin puszta is, a melyet 1716—1720. Pejacsevics Márk bérelt volt ki; továbbá Glucsi, Paka, Kianovo is erőszakos foglalás útján került a zomboriak kezébe.

17. Kesze és Kulpin puszták felét Oduyer tábornok vette el 1727-ben, úgy Cséb pusztából is két puskalövésnyi földet tulajdonított el.

18. Sablya sánc Goszpodince pusztának felét, és Bozej pusztát egészen foglalta sl.

A szabadkai militia a bajai uradalomhoz tartozó Mélykút falu határának egy részét ragadta magához.

Mindezek és még egyéb a telhetetlen rác militia által erőszakkal elfoglalt földterületek és puszták a kamarai alattvalóknak, az adózó népnek megélhetési alapját képezték; az pedig most ezektől megfosztatva subsistentiája alapjában meg volt ingatva; nemcsak adófizetésre képtelenekké váltak, hanem megélni sem tudván, tömegesen szöktek meg falvaikból: annálinkább, mert a katonaságnak adandó előfogatok körüli visszaélések marhájokat is tönkretették. S minthogy így legközelebb Bácsvármegye léte is veszélyeztetve volt, ez mindenképen utána járt, hogy a baj orvosoltassék; hogy vagy az elvett földek előbbi gazdáiknak adassanak vissza, vagy az adó aránylag leszállíttassék.

Ily kéréssel terjeszté fel panaszait a vármegye az 1728/9. évi országgyűléshez; hasonlóan panaszkodott az 1731. dec. 17-én Baján tartott vármegyei közgyűlés is Csupor Ádám első alispán útján a helytartóságnál és legalább azt kivánják, hogy Gákova vagy másképen Bresztovác kamarai puszta, melyet a szegedi várparancsnok erőszakkal elfoglalván katonai sánccá tett és a rabló siákokkal telepített be, ismét visszaadassék, és ezen szemét népség a vármegye szívéből kipusztíttassék.

Hogy a rác militia erőszakoskodásainak főhaszna épen a kapitányokra háromlott, kik valóságos földesurak gyanánt viselkedtek, magától érthető. Az akkori viszonyokat az 1728. évi országos összeirás alkalmából nehány katonai sáncra tett észrevételek is megvilágitják.

1. A pétervaradi sáncban Szávics Vászó a főkapitány, alatta egy gyalog és egy lovas század van. A sáncnak majdnem egész határát ő használja, azonkívül a szomszéd csemei pusztát és Vérkáló pusztának felét, a melyben a határőrök szántóföldei vannak. A kapitánynak körülbelül 50 ekényi földje van, s ezután nem fizet sem dézsmát, sem kilencedet; hanem alattvalóival együtt szabadon élvezi a földnek hasznát. Ezen sáncban legalább 600 adóképes egyén van, s majdnem mind marhakereskedők, boltosok, iparosok. Vannak

itt görög kereskedők is, de mennyi? nem lehet tudni. Ezek évenkint fizetnek adót, feleségeik Török- és Görögországban vannak. Van itt helyben serfőzőház is.

2. Kovil (Kobila) sánc kapitánya Kobilai Vászó szintén egy lovas és egy gyalogszázadnak parancsol. A sánc határának felét ő használja, ezenkívül még három pusztát: Szt.-Iván, Berladin, Miklósevác, összesen valami hat mértföldnyi területet. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén, kik gazdaságukat szabadon, minden adó nélkül viszik. Maga a kapitány és két altisztje marhakereskedéssel foglalkozik. Vannak itt még görög kereskedők is, kik a kapitánynak adóznak: azonkívül még két serfőző és két malom is a Dunán, neki jövedelmeznek.

3. Titel sánc. Az itteni kapitány Bosnyák két pusztának van birtokában: Barba és Kövesd, és pedig mint az előbbiek szintén adó nélkül. A sánc egész területe négy mértföldnyire becsültetik.

4. Villova sánc. Itt csak egy hadnagy lakik egy félszázad gyalogsággal, s az bírja szintén adó nélkül a sánc egész határát.

5. Sablya sánc kapitánya Zority Zsiván, alatta van egy lovas és egy gyalogszázad. Ő használja a szomszéd pusztákat: Egres, Martinci, Novoszelo, Paska, Csicsov, Bozev és ökrökkel kereskedik. A sánc területe kitesz 6 mértföldet. Van itt sörfőző és vízimalom. Mint az előbbiek, ezek is függetlenül és adózás nélkül viszik gazdaságukat. Található itt legalább 500 megadóztatható egyén.

6. Csurog sánc kapitánya Delality Jankó, s alatta egy gyalog és egy lovas század áll. Használja a szomszéd pusztákat: Kovinca, Szt. Péter, Martince, Boronya, Szt.-Miklós, Nádas, Nádaly; egész területe mintegy 6 mértföldet tesz. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén, vannak marhakereskedők és görök kereskedők.

7. Földvár sánc kapitánya Runity Stojko, használja Földvárnak határát és Szt. András és Béla pusztákat és Botra puszta felét, utóbbinak másik fele a becsei sánchoz tartozik. Itt is egy gyalog és egy lovas század van; vannak itt görög kereskedők és marha-kereskedők. Az egész határ mintegy 5 mértföld.

8. Szt. Tamás sáncot Doroshanin Putnik kapitány bírja e pusztákkal együtt: Devecser, Sofronya, Szirnievo, Kipono és még Turiának egy negyed részével. Az egész határ m. e. 7 mértföld, és még azonfelül a szomszéd verbásziaktól is valami 150 hold földet vettek el. Itt is két század van, a lakosság 400 megadóztatható főre rúg, van itt 8 marhakereskedő, azon kívül boltosok, iparosok és görögök.

A határőri kapitányok és a legénység egyéb visszaéléseiről s garázdaságairól majd alább szólunk még.

A határőri militia adózási viszonyairól adatok hiányában határozott tudomásunk nincs. De hogy az előbb kilátásba helyezett csekély fejadót vagy capitatiót idővel felemelték és az adócsavart a militiánál is működtették: arra vannak adataink a száva-menti határ-

őrökre vonatkozólag, s ezen eset valószínűen nemcsak azon vidékre szorítkozott. A száva-menti határőröket t. i. Löffelholz tábornok már 1715-ben használta várépítéseknél, hasonlóan a dunai határőrök is alkalmaztattak így Péterváradnál. Eleintén 3 garas napidíjat kaptak munkájokért, az nemsokára 2, és később egy garasra olvadt le; sőt midőn az építő-pénztár fogytán volt, épen ingyen kellett e munkákat teljesíteniök. Ezután báró Petras a szlavoniai-szerémi ezredben a várépítésre és erődítésre szolgáló pénztárt minden áron meg akarván tölteni, azt indítványozta illetékes helyen, hogy e célra a határőrök is adóztassanak meg. Erre a robotváltás tetszetős címén szedték az adót, s a nép, hogy földművelési munkáiban meg ne zavartassék, készségesen adta ezen adót. A duna-vidéki határőrökre 2472 frt vettetett ki e címen, de ezen adó később 10 ezerre emelkedett és a mellett még fát is kellett vásárolniok s Péterváradra fuvarozniok. Midőn a folyamok kiöntései miatt elemi csapások is érték a határőröket, nagy ingerültség uralkodott nálok; s minthogy lovat, fegyvert, lőszert és ruhát is a maguk költségén kellett szerezniök, azt kérték (1722-ben), hogy legalább a természetbeli robot alól (mely címen adóztak), mentessenek fel és Bács vármegye is ne szedje el tőlök földeiket, a tisztek pedig kapják ki rendesen fizetésöket.[28])

A duna-vidékiek sorsa nem fordult jobbra. A cs. udv. haditanács megbízásából gr. Oduyer 1727-ben Fu akról új szabályzatot (regulamentum) adott ki,[29]) de a contributió és az erődítési adóilletékek megmaradtak. S minthogy egyesek földeiket eladogatták, ez betiltatott; mert maguk is azoknak csak haszonélvezői valának. Hasonlóan a főkapitánynak is megtiltatott fő- és altiszti címeket árulni s ez által az illetőket a contributió alól felmenteni. Ellenben a péterváradi sáncban lévő militiának meghagyatott, hogy az ottani főkapitánynak 40 ekével robotoljanak téli s épen annyival nyári vetés alá; a kapitányoknak pedig 20—20 ekével, továbbá az aratást, cséplést és fuvart ingyen tartoztak végezni. A főkapitánynak azonkívül még 80 kazal szénát kaszálni s behordani, így 18 öl tűzifát is a palánkai erdőből behordani, vagy e helyett 80 ingyen napszámot adni köteleztettek. Bizony elég teher, miből azonban csak a tiszteknek volt hasznuk.

1731-ben a cs. udv. haditanács megbízta itteni közegeit, hogy a militiát 27 vagy legalább 25 ezer frt adóra rábeszéljék. 1736. jul. 4-én Szegeden összegyűltek a tiszai határvidék kapitányai Merbeck lovasezredes és szegedi várparancsnoknál, és az egyes sáncokat egymáshoz viszonyítván abban egyeztek meg, hogy — ha az egész Tiszavidék mint egy 100-as szám vétetik, — ebből Szabadka sánc 24 részt tegyen, Zombor $21^1/_4$, Zenta $6^1/_4$, Szt.-Tamás $6^3/_4$, Becse $5^1/_4$, Csúrog 5, Sablya $4^1/_2$, Kanizsa $4^1/_2$, Martonos 4, Ostrova vagy Ada 5,

[28]) Vaníček I. köt. 186. lap.
[29]) U. o. 203—206. lap.

Petrovoszelo $3^1/_2$, Mohol 3, Földvár $2^1/_2$, Bresztovác $2^1/_4$, Szeged $2^1/_4$ részt; tehát a 15 sánc = 100 részt.

Merbeck ezen osztályozást helybenhagyta és megparancsolta az őrnagynak,[30]) tiszteknek, esküdteknek és községeknek minden sáncban, hogy ezen és a következő években a császári illetékpénzeket (Taxgelder) az említett arányban fizessék, és hogy e szerint vettessék ki jövőre mindennemű teher, mely a határőrvidéket közösen illeti. Ugyanezen arányt 1741. febr. 25-én gróf Gaisrugg főtábornagy is mint szegedi parancsnok és a tiszavidéki határőrvidék tábornoka, megerősíté. Ezen időben a tiszai határvidék csakugyan 24 ezer frtot fizetett be évenkint a szegedi kamarai praefectura pénztárába; Szabadka pedig az utolsó években 5234 frtot szokott Szegedre beszolgáltatni.

1733—1735-ig folyt a háború a franciák és spanyolok ellen. Ez időben használtattak a rác határőrök először az országon kívül, miután eddig épen semmi katonai szolgálatot nem kellett teljesíteniök. Azonban most sem vették nagy hasznukat. Az országon kívül csak egy fél évig tartoztak a táborban vagy a csatában részt venni, nehogy otthon gazdaságukban kárt valljanak. Ezen időtartamot sem vették komolyan, és ha szerét tehették, a hadi operatiók közepette is kisebb-nagyobb csapatokban hazaszöktek. Igy történt ez 1734-ben, midőn a bécsi udvar a lengyel trón ügyeibe avatkozott és többi között a tiszai határőrvidékből is nehány századot (810 legényt) a szilézíai határra — Lengyelországgal szembe őrállásra küldöttek. Ezek között volt Szabadkáról is egy lovas-század Szucsich Jakab kapitány vezérlete alatt, a mely az 1734. dec. 28-ki Slávában tartott katonai szemle alkalmával összesen 84 egyénből állott. A határőrök itt is rablással űzték el unalmukat s aztán hazaszöktek, mint a Bács vármegyei levéltárban található és a szabadkaiakra vonatkozó iratokból is láthatni.

Ez alatt az itthon maradottak a bécsi udvar által veszélyeztetett régibb vallási szabadságukat féltő rác papságra hallgatva, Szegedinácz Pero, Zákó ezredes s más tisztek vezetése alatt Bácskában és a marosi határvidéken fanatizálva fegyvert ragadtak és 1734. ápr. 27-én Szt-Andráson a lázadás zászlaját kitűzték.[31]) Ez azonban csakhamar leveretett; mert a kik a rácok közül még nem állottak nyiltan a lázadók pártjára, saját hűtlenségöket és személyi érdekeiket eltitkolni kényteleníttetvén, az aradi várparancsnok rendeletére a lázadók ellen keltek fel, s így szükségből erényt gyakorolni voltak kénytelenek. Ezen alkalommal is természetökhöz híven Békés, Zaránd és Arad vármegyéknek több faluját kirabolták, marháját elhajtották s sok más tolvajságot követtek el.

1736-ban a császár mint az oroszok szövetségese török hábo-

[30]) T. i. az őrnagyi rangban volt tiszavidéki főkapitány Vasilio Julinác.
[31]) Horváth Magy. tört. VII. köt. 189. lapján.

rúba bonyolódott, mely szerencsétlenül folyt s az országnak sok áldozatába került. 1737. év júl. havában kezdik az operatiókat és gróf Neiperg alatt a Tisza- és Maros-vidéki rác határőröket is Bosnyákországba küldik — Banjaluka felé, részint pedig a főseregbe osztják be. Előbbiekből 1738-ban Szabácsba helyőrség küldetett. Ez febr. 25-én a várból egy török csapatra kirontott, azonban szerencsétlenül járt; negyvenen közűlök elestek, a többiek Zwornigba vitettek fogságba. Utóbbiak között volt Szkenderovics Pavas Szabadkáról. Ezt a törökök elbocsátották, hogy otthon egy hónap alatt fogolytársaiért váltságdíjul pénzt gyűjtsön, mint ezt a törökök szokták gyakorolni. Szkenderovics hazajövén, Fábry Mihály Ferenc ideiglenes szegedi várparancsnok márc. 26-án németül írt menlevelet adott neki,[32]) melyben mindenkit szíves adakozásra szólít fel. A gyűjtés eredményéről nincsen tudomásunk.

1739-ben Szabadkáról Szucsich Jakab mint tiszavidéki legidősebb kapitánynyal ismét egy csapat (150 egyén a tisztekkel együtt) küldetett Belgrádba a hajókra. A szabadkaiak, mint látjuk, a török háborúban többfelé is alkalmaztattak, s ebben nagy részt vettek sok anyagi áldozattal és emberveszteséggel, mi azután nemsokára a sánc polgáriasíttatásakor 1743-ban, és midőn az 1770-es években a szabad királyi városi jogokért folyamodtak, kérelmök alapját képezte. Igy ez utóbbi szabadságlevél érdemül rójva fel e városnak, hogy lakosai Viddin, Mehádia, Nisza és Belgrádnál maguk költségein s fegyvereivel szolgáltak: sokan elvesztek és fogságba kerültek, utóbbiakat 16 ezer frton, mi akkor roppant nagy pénzösszeg volt, váltották ki. Futakról Temesvárra 18 mértföldnyire szállítottak a császári seregnek lisztet — 80 lovas és 100 ökrös szekéren, maguk gazdaságának mulasztásával; szénát is adtak a seregnek ingyen és 600 kocsival el is vittek Kanizsáig. 1739. és 1740-ben, midőn Zomborban a mirigyhalál vagy pestis pusztított, mely Szabadkán 1738. évi augusztusban szünt meg dühöngeni, ők maguk hat hónapon át naponkint 600 napszámost (?) adtak maguk költségein Belgrád erődeinek lerontására, mi az ő számításuk szerint körülbelül 36 ezer frtot tett. Még 1739-ben a temesi vidéken az oláhok zavargásai ellen egy lovas és egy gyalog századot állítottak és maguk költségein tartottak el, csak kenyeret kaptak a kir. kincstár részéről.

Miután 1740. okt. 20-án III. Károly király halálával a pragmatica-sanctió értelmében leánya Mária-Terézia követte a trónon, és attól bajor, porosz és francia trónkövetelők meg akarták fosztani: az ezek elleni hadjáratokban is felhasználtattak a határőrök 1740—1745. években. S pedig 1740—1741-ben a tiszavidékiek részt vesznek a sziléziai hadjáratban; 500 tiszavidéki és 400 marosvidéki határőr gróf Pálffy alatt Felső-Ausztriában működött a bajorok ellen.

[32]) Szabadka város levéltárában van.

azonban a legénység annyira roszul viselte magát, hogy Pálffy panaszára gróf Khevenhüller tábornok lefegyvereztetni s hazakergetni akarta, katona jellegöktől megfosztva. Ez azonban a tiszteknek, kivált Vuics Arzén újonnan kinevezett tiszavidéki főkapitány kérelmére elmaradt.[33])

1742. április havában a tiszai és marosi határőrök Vuics és Sévics János főkapitányok alatt Morvaországba rendeltettek. A csákvári sereg győzelmeinek biztosítására a Tisza-Maros és Duna vidéki határőrök gróf Festetics parancsnoksága alatt még egyelőre ott is maradtak és 1000 tiszavidéki Olmützbe tétetik helyőrségnek. Festetics később julius végén Prága felé vonul, hogy az ostromló sereget erősbítse. S még Debrecenben is a tiszai határőrök Pálffy alatt, a marosiak pedig Mercy alatt működnek Bajorország ellen.

1743. márc. havában ismét 1510 lovas és gyalog határőr a tiszai vidékből Vuics főkapitány vezetése alatt Bajorország felé vonult. Ápril hóban Engelshofen tábornok többi között Szabadkáról is 200 önkéntest (volontair) rendelt ki, kiket Szlavoniába akart vezetni; de ezek a kivonulás előtt fellázadtak, miért is a főizgató Peter hadnagy Roglaticáról be iz záratott.[34]) Ezek azután még 1745-ben sem kerültek haza, hanem a Szávamenti militiához csatlakozva továbbra is táborban maradtak. Ugyanezen 1745. évben a tiszai határőrökből 522 ember Freiburgnál francia fogságba esett; de az udv. haditanácsnak nov. 13-án kelt értesítése szerint már kicseréltettek és az útban voltak hazafelé, miért Fábri szegedi térparancsnok nov. 25-én köszönetet mond.

S ezek voltak a tiszai határőrök utolsó szolgálatai; mert időközben oly események történtek, melyek a határőrvidékek megváltoztatását s részben végleges megszüntetését vonták maguk után.

Iványi István.

A HÓRA-LÁZADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Az újra szarvat kapott oláhság az imént ülte meg 100-dik évfordulóját azon véres tragoediának, mely Erdély egy részét elpusztította s annyi embernek életét kioltotta. Ez alkalommal az oláhok, nemzetük legkiválóbb történelmi alakját, e lázadás megindítóját, *Hórát*, mint szabadsághőst dicsőítették. Nem lesz tehát érdektelen, szemtanuk szájából hallanunk, mily hőstetteket vittek véghez *Hóra* s az ő gyászvitézei.

Ime közöljük *Kis* András és *Domokos* Ferenc jelentésszerű levelét, mely ama rettenetes napok nagy vonásokban vázolt hű képét nyujtja.

[33]) Hofkrat. prot. exp. 1741. folio 2974. — Vaníček e. m. II. köt. 332.
[34]) Hofkraft. 1743. évi protoc. exp.

1784. Erdélyben véghez vitt pusztítása és feltámadása Oláh-Hórának.

Ámbátor nagyon elfogott legyen minket az itt lévő tolvajoknak kergetése s vigyázása, mindazonáltal el nem titkolhattuk ezen foglalatosságaink között is, igaz baráti szívességünkből áradott levelünkben az itt Hunyad vármegyében és Körösben eddígelé történt viszontagságoknak valóságát (minthogy Szathmári kedves barátunknak leveléből, az itt levő dolgokról s történt vitézségekről nem igazakat hirdetteknek lenni olvastunk) rövideden meg nem írni.

A gonoszság kezdődött 1-ma hujus, dévai, halmágyi, ilyei és zalathnai dominiumhoz tartozó némely jobbágyoktól; kik is azon nap, s azelőtt harmadnappal a Körösben Mesztáken nevezetű falunak határára fegyveresen összegyűlvén s a zalathnai dominiumhoz tartozó jobbágy, Hóra nevezetű hitegetőjöket s vezéröket elvárván, ki is lajblijára csillagot és keresztet varratván, magát ő Felségétől küldettetettnek, a keresztet s csillagot nagyobb hitelül ugyan ő Felségétől adattatottnak lenni nem átallotta, eképen a gondolatlan de gonoszságra hajlandó oláh nemzetet hitegetvén. Mikor mentenek volna Kurétty nevezetű falu felé, két körösi szolgabíró, úgymint: Naláczy Farkas és Gál Mihály uraimék Hórát elfogták: 2-da pedig Kurétyra bevivén, Hórának kiáltására támadás esett; holott is a nevezett szolgabírákat kegyetlenül kínozván, megölték. Innen nagy lármával, dühösséggel mentenek Kristyórra, ottan a Kristyóri familiából csak kettő maradhatott életben, kiknek az erdőbe való szaladás mentette életöket. Ezen faluban (a mint kitanulhattuk) huszonnégy ölettetett meg; azonkívül csak egy nemesnek is háza, vagy egyéb java épségben nem maradott. Itt találtanak sok fegyverre, pénzre és puskaporra azon gyilkosok. Nem elégedvén meg ezen kegyetlen gyilkossággal, vették útjokat Brádra: holott is a nemességek a reformátusok templomában húzván magokat, mind megölögették; de minthogy mindennek nevét nem tudhatjuk, azt le sem írhatjuk, bizonyosan a megölettetteknek számát tizenhatnak mondják. Ezek között szenvedtek halált: a kőrösi volt főbíró, Brády Miklós, Nemes József uraimék és Ribiczey Albertné asszony, az elsőnek kínzását s megölettetését a szemérem megírni nem engedi. Ezeken kívül Bakcsy uramat, a református predikátort, a templom küszöbére húzván, ott vágták fejszével fejét. Innen Ribicére, Ribiczey József úrra menvén, azon úr ellenállott és kilencet közűlök lövés által elejtett; de puskaporral hányatni kezdvén a házát, tovább bátorságosnak ott létét s ellenállását nem ismervén, háza ablakán kiszökött, kit is Isten ő szent Felsége csodálatos képen az erdőre vezérelt és megtartott. Itt puskaport, fegyvert felesen kaptanak. Ugy mondják, hogy a puskapor hat mázsa lett volna. Itt is a nemesek közűl felesen ölettettek meg, névszerint ezeket bizonyosan tudjuk: úgymint Ribiczey Gábor, Nemes Sámuel és Ferenc, úgy Madócsay uraimékat. Elvégezvén itt

is égetésöket, gyilkosságukat és prédájokat, 3-tia mentenek Kőrös-Bányára, a hol (oh emberi természetet irtóztató dolog) a t. p. burgarusoknak templomába bemenvén s a ciboriumot kivivén és a sárba beléöntvén, ezen szók között belétapodták: «Ez a magyarok Istene, ha segélhet rajtok, most segéljen». A Boldogságos Szűz képének elsőben szemeit kiverték, orrát levágták és a feszületekkel együtt a többi szenteknek képeit egyrakásba gyűjtvén, azokat összevagdalták, kiáltván: *Acsészta Májká Precseszte ungurilor.*)*

Végtére a kriptákból a holtaknak tetemeit helyökből kivévén, négy s több részekre darabolták. A templomot puskaporral annyira elhányatták, hogy kő a kövön (a mint mondják) nem maradott. Ellehet mind ezen cselekedetökből pogányságokat és iszonyú kegyetlenségöket gondolni, azért mindeneket megírni szükségesnek nem ítélünk. Itt hány ölettetett legyen meg, bizonyost nem írhatunk, hanem egy Burgarus Fraternek bizonyos megölettetését beszélik: azon kívül négynek. 4-ta hujus egy része a gyilkosoknak ment Ócs felé, más része pedig Branyicskára; holott is nemeseket nem ölhettek, mert már odaérkezésök előtt Ócsról Hollaky Antal úr a mltsgos ifjasszonynyal ide az udvarba jöttek, mltsgos Hollaky Pálné ifjasszonynyal együtt. Hollaky István úr pedig erre bátorságosnak útját nem gondolván, Kozma Kelemen úrral s Andrássy Józseffel Magyarországra mentenek: Branyicskáról pedig, mind báró Jósika Antal, mind pedig Jósika István urak Szebenbe mentek. Elvégezvén itt is prédájokat s tolvajságokat, mentenek Illyére és ottan Krájnyik László uramat, egész háza népestől, tudniillik tizenharmad magával megölték, felesége nagyon terhes lévén, terhét méhéből kivágták, a csecsemőket elevenen vasvillába vették, más neki menvén, nyakát vágta, végre pedig darabról darabra vagdalták. Ezeken kívűl Ribiczey Imréné asszony két gyermekeivel, a református predikátor hatod magával nagy kínok között haltanak meg. Guraszádán Sándor Mózesné asszony tiszttartónéját egy gyermekével: Szirbben Mátisfalvi Gőtffy László rectificátor commissariust megölték: Laposnyakon Muntyán Péter uramnak hasára tüzet tévén, akként kínozták, ezen kínok mián haltnak vélvén, elhagyták; de az isteni rendelés életben megtartotta és most Dobrán vagyon. Az úr praeses Lázár Pál úr udvarházát felprédálták s mindent összerontottak. Ez nap érkezék ide Dévára titt. Simény főhadnagy úr 24 dobrai lovas és Kájáni főhadnagy úr mintegy 50 gyalog idevaló limitaneus katonákkal. 5-ta virradólag a tolvajok érkezének Solymosra mltsgos Barcsay Lajos úr udvarába, a hol elsőbben a házakat felvervén s egy szegig mindent elpusztítván, mentenek a pincébe, ott addig ittanak, a mig a bornak erejétől elszédültek, végre a tele hordóknak fenekeit bevervén, egy istállót elégettek. A lovakat, paripákat elfogták

*) Azaz: Azt a Szűz-Máriátokat magyaroknak.

és akként prédálták. Hollaky Antal úrnak tiszttartóját megölték, ott is mindeneket egy szegig elpusztítottak. Megvirradván egy része ezen gyilkosoknak a Maroson fel Haróra ment, más része mltsgos Barcsay Lajos úr ménesének behajtásában és elfogásában szorgalmatoskodott. Itt harmadnapig folytatták dühösségöket. A kik Haróra mentenek, azok ottan a nemeseknek házokat egy szegig felprédálták, a református kántort megölték. Innen Kéméndre mentek, holott is hasonlóképen cselekedtek; már innen kezdődvén ezeknek gyújtogatások, olyan sietséggel ment, hogy fel Csóráig mindenütt a kastélyokat, udvarházakat, hol tűz, hol pedig egyéb felverések által semmivé tették. A Solymoson maradtak 6-a jó reggel Németit annyira elpusztították, hogy még csak az üvegházbeli fák is összevagdaltattak, az ónját az ablakoknak magokkal elvitték golyóbisnak. Gróf Gyulay József és Sámuel urak boros hordóit mind összevagdalták: a falusiak pedig némelyek a bort magoknak vedrenként hordották. A Kőrösben Csiszár László urat négy gyermekeivel megölték, feleségét (úgy hirdetik), erőszakkal egy oláh legény magával tartja feleségül és az oláh vallásra erőltették. 5-a estve nem állhatván ezen kegyetlen gyilkosságot, titt. főhadnagy Simény és Kájáni urak arra kérték Obristlieutenant Karp urat, hogy indulnának a Maroson innen elejökbe azoknak, kik felfelé mentek, melyre nehezen vehették, minthogy kevés számmal volt a katonaság, a nemesség is megmaradásokat kivánta; de mégis látván a veszedelmet, szavokat megfogadta, ezt mi észrevévén, Simény úr commandója alá ajánlottuk magunkat és az nap, napnyugot után nagy sár, nagy esőzés között indultunk elejökbe, mely utazásunkban a lovakra nézve Piskiben nyugodtunk s virradtunk meg. 6-a, mikor Szászváros felé közelgenénk, előnkbe érkezék mltsgos generalis Simonyi úr, hogy már izentenek legyen a tolvajok a városba való bemenetelük iránt, azért csak sietnénk; lehet gondolni, milyen sietséggel mentünk. Szászvárosra való beérkezésünk után, mikor a tűz mián (minthogy sokfelé látszatott a tűz), nem tudnánk, merre vegyük útunkat, érkezék egy bizonyos ember, ki azt erősíté, hogy már Bencencre érkeztenek s prédálnak; egy kevés idő vártatva, láttuk a tüzet s hitelt adtunk a dolognak és onnan délután 3 órakor Bencencre vettük útunkat. Ezen utazás között nem tudtuk mi tevők legyünk; mert minden hegyen az oláhság látszatott. Az itt lévő dolgot nem lehet leírni, mert sok volna; hanem legyen elég az, hogy a faluba beérkezvén, nem a tűz, hanem a gyilkosok kioltásán dolgoztunk, annyira, hogy 36 azon órában a faluban, mezőn elesett, a sebeseknek és elfogottaknak száma 42, míg a foglyoknak Dévára való elküldésében szorgalmatoskodtak a tiszturak, addig elsötétedett. Ujra nagy sárban, esőzésben, a nagy sötétben indultunk Csóra felé, a gyilkosok után (minthogy ott is elszéledtenek volt), hogy elkezdett dolgunkat folytatnók. Ezen az éjszaka 8 felé láttuk a nagy égése-

ket, mind tűzvilágnál masiroztunk. El lehet gondolni, mely nagy kétségbe hozott, hol legyen több számmal való létök; mert ámbátor kevés számmal voltunk, mind azt kerestük. Megérkezvén a kenyérmezején lévő postához, tudakoztuk, hol legyenek a tolvajok? Ki is a kenyérmezei vizen túl lévő fogadóban igazított, hogy ott innának; azért a gyalogságot előre küldvén, mi is lovasokul követtük. Az itt lévó dolgokról koncokat írhatnánk; de rövidségnek okáért csak azt tartjuk szükségesnek megírni, hogy itt 10 elesett, 3 elfogatott, kik halálos sebeket kapván, az útban meghaltanak; a többi s. v. az árnyékszékbe szökdösött, s úgy szabadultak meg, mi észre nem vevén. Az alatt míg mi a veszedelem között szerencsések volnánk; 6-a este Déván, a Ribiczey Ádámné asszony város végén lévő mojorházát a Németiben maradott tolvajok elégették, ezt észrevevén a nemesek elejökbe mentenek és hatot közűlök elejtettenek, a többiek elszaladtak. Másnap 7-a délután egy óra tájat ismét nagy sokasággal Dévára rohantanak, akkor előre csak hat legény téritette meg őket, kik közül csak kettő szenvedett lövést; egyik a karján, másiknak a mentéjéből lőttenek ki. Látván a nemesek a gyilkosoknak szaladását, bizodalmat vettek és lett azoknak száma 24, ezek szép diadalmat tettek, mert ad summum 206-ot elvesztettek; lövés- és kard által 120-at, az elfogottak közül decapitáltattak 36-ot, a félelem és a bornak nagy ereje, ha nem többet 50-ent a Maros vizébe vesztett, most is csak hozzák a rabokat, csakhogy exequálásokban a vármegye restelkedik, jóllehet 27-a hujus délután 22-nek vétették fejöket, és a fejöket az utak mellé karóba huzatták; ezek között egy öreg pap is volt. Mikor épen visszafelé tértünk, jő a hír, hogy Németinél 3000 tolvajok jőnének (ezt az oláhság az exequálás confusiójára cselekedte), kiknek bátor szívvel elejökbe szaladtunk, mintegy 300-an a katonasággal együtt, hát sehol sincsenek, ekkor vettük észre a csalfaságot. Itt lehetett volna sok zokogásokat akkor mindenektől hallani. Kijött már ő felsége kegyelmes rendelése, hogy minden főnek elfogattatásáért 30 pengő forint adatik. Hóra fogadott öcscsét kilenced magával elfogták, kiket Fejérvárott nyársba huzattak. Itt van nagy szomorúság, mert egyik atyját, a más anyját, vagy atyjafiát jajgatja. Itt a nagy szegénység, mert többnyire egy lábravalóban, vagy ingaljban szaladván el, sem pénzek, sem egyebek nincsen: a gabona vékája 3 márjás. Egész Hunyad vármegyében és Hátszeg vidékén egy ép nemes épületet nem találhatni, kivévén a városokat. Elhatott ez a rosz Magyarországra is Mária-Radnáig; itt kárt nem tettenek, mert ellent állottanak, hanem Soborsinban Forray úrnak mindenét elpusztították; itt 30,000 ezer forintig való kárt tettek. Itt nagy veszedelmekre ezen vármegyében lévő nemességnek boszúállásra való indulatját nem ismerhetjük, hanem magokat a várakba való húzással oltalmazzák és azért boszúállásra való indulatjok megaludt, hogy

ők is rebelliseknek ő felsége előtt ne láttassanak, holott 26-a hujus hozzák meg ezen iszonyú kegyetlenségöket a gyilkosoknak, hogy a mely nemes asszonyokat találtak, azokat mind Brádra vitték, oláh vallásra kényszerítvén, megkeresztelték és szörnyű kínokkal kínozták s kínozzák, ma pedig elevenen való megégetésöket a házzal együtt magok eltökéllették, melyet észrevevén, említett s vitézségre született titt. Simény főhadnagy úr, 27-a reájok ütni megindult Czigány kapitány úrral, hogy azon pogány dühösségtől meggátolhatnák. Abrudbányát, Topánfalvát a több falukkal együtt felverték, elpusztították, az ő felsége bányáját violálták. Most már a cigányokat összegyűjtvén, magoknak láncsákat s egyéb fegyvereket készíttetnek. Igaz, hogy katonaság most már itten elég vagyon, de mi haszna, ha kegyetlenségért kegyetlenséggel nem fizetnek. Sok volna, ha mindeneket le kellenék írni, de erre sem az idő, sem a papiros nekünk nem kedvezvén, többekkel szíves baráti kötelességünket nem bizonyíthassuk.

A tekintetes nemes négy cancelláriának

legkisebb szolgái, barátyi
Kis András és Domokos Ferenc.

A Hóra-lázadás e vázlatos rajza, ha talán minden részletében nem tökéletesen pontos is, sok részben pedig hiányos, az igazság minden attributumával dicsekszik és nagy érdekűvé válik azon közvetlenség által, mely minden sorát jellemzi. A szerzők, bár a zendülés lecsillapításában tettleg részt vettek, és látták azt az iszonyú írtást, mit Hóra és cinkosai véghez vittek: nem szitkozódnak, csupán tetteiket mondják el, igazolván Petőfi mondásának igaz voltát, hogy «Demosthenesnél ékesebben szól a tett!»

Abafi Lajos.

ERDŐSI IMRE, A BRANYISZKÓI PAP.

Ki volt Guyon híres tábori papja? E kérdés csaknem kis történet-irodalmi vitát keltett, annálinkább, mert az első tévedést egy nagytekintélyű történész, Horváth Mihály követte el, ki után aztán sokan indultak. Mi határozottan *Erdősi* (Poleszny) Imre kegyesrendi atyát állítjuk a branyiszkói hős papnak, bár Horváth Mihály *Majthényi* Cézárt említi, ki igen is Guyon oldala mellett volt, de nem Branyiszkónál, hanem N.-Szombatnál, míg Vahot Imre*) Plachy Imre volt honvédőrnagy és a branyiszkói csata egyik sze-

*) „Történelmi adattár az 1848—49 iki magyar hadjáratból", III. kötet 104. lapon. Pest. 1861.

replőjének naplója nyomán beszélvén el a tényeket, többek közt így szól:

«Ekkor a mi derék tábori papunk — ha nem csalódom: *Podmaniczky* — kezében a feszülettel itt terem s így szól a honvédekhez: Előre kedves véreim! velünk az isten, mienk lesz a győzelem!»

A jegyzésben hivatolt adattár most idézett közleményébe a Podmaniczky név valóban csak úgy juthatott belé, mint Pilátusé a Crédóba, mert először is mindenki előtt ismeretes, hogy a Podmaniczkyak lutheránusok, lutheránus papok pedig nem szoktak elől a feszülettel járni, de a közlő maga is megengedi, hogy «csalódhatik» s csalódására okot a két tótos és rokonhangzású Podmaniczky és *Poleszny* név szolgáltathatott.

Folyóiratunk egyik barátja szorgalmasan összegyűjtötte azon hirlapi cikkeket, melyekben kortársak és szemtanuk nyilatkoznak, hogy a branyiszkói hős gr. Guyon Rikárd vitéz tábori papja senki más, mint *Erdősi* Imre (azelőtt Poleszny) s azután így folytatja:

«Vargyas Endre, győrmegyei szakavatott királyi tanfelügyelő adott ki egy jó könyvet a magyar szabadságharc történetéről. E könyv képekkel is díszeskedik s ezek között a 455-ik lapon látható Branyiszkó rajza, a 456-ikon pedig az ott vívott nagy eredményű csata, mely képen ott szemléljük a kereszttel a zólyomi 33-ik ujonc zászlóalj élén kedves Erdősink alakját is.

Ez időben én a Görgey hadserege III-ik dandárában szolgálva, Iglón állomásoztam s osztottam a közörömöt a felett, hogy a branyiszkói diadal által a minket körül vett osztrák sereg megtörve, a zárlat kapuja feltárva lőn úgy, hogy Kassára vonulhattunk azonnal, honnét Schlick vezér éjjel elvonult előlünk kardcsapás nélkül s csak is Kápolnánál Hevesmegyében találkozhattunk vele. Ily nagyfontosságú eredményt szült a branyiszkói hegyszoros és magaslat hősi bevétele s ebben Guyon dandárnokkal egyenlő érdeme volt Erdősinek; a mit nem tudok most sem a nélkül felemlíteni, hogy hálára ne buzduljak irántok s az elsőnek, ki már Istennél van örök üdvöt, a másiknak pedig, kit még élve ölelhetünk, Isten minden földi áldását és még számos boldog éveket ne kívánjak!

Vargyas Endre nem tudván nevét a derék branyiszkói tábori papnak, legalább nem esett azon hibába, melybe Horváth Mihály, hogy mást nevez meg ilyennek, ki ott sem volt, hanem a 454-ik lapon ezt írja említett könyvében:

«Volt Guyonnak egy kedves tábori lelkésze. Igen szerette, mert a csatában rendesen mellette állt. A csata napján azt mondta neki: «Vedd keresztedet s imádkozzál, mert ma nagy napunk lesz» stb. De ha semmi más döntő bizonyíték nem is lenne a mellett, hogy *Erdősi* Imre (Poleszny) a híres branyiszkói hős pap: bebizonyítom alábbiak elbeszélésével:

Az «oroszlánszívűnek» nevezett gr. Guyon Rikárd tábornok fekete kávéban nyújtott méreg által gyilkoltatott meg száműzetésében. Iratait özvegye és gyermei megőrizték. Ő maga nem igen írt, de ő és családja összegyűjtöttek mindent, mi magyarországi és kis-ázsiai hadműködéseire vonatkozólag magyar, német, angol és francia nyelven megjelent.

A tábornoknak később Párisban élt özvegye és leánya alulirottat tisztelte meg azzal, hogy ezen iratokat két kéziratos füzetben és számos levélben tetszése szerint való felhasználás végett rendelkezésére bocsátotta.

Az első füzet 66-ik oldalán kezdődik Plachy István emlékiratai nyomán a branyiszkói diadal leírása s a hős tábori papra vonatkozólag a 68-ik quart-oldal közepén szóról-szóra ez áll:

«Ekkor a mi derék tábori papunk, *(Erdősi)* kezében a feszülettel, itt terem és így szól a honvédekhez: «Előre kedves véreim! velünk az Isten, mienk lesz a győzelem!»

Már most, ha tekintetbe veszszük, hogy Guyon családja Világos után Pozsonyban kilenc hóig tartott raboskodása után, a török földre menekült férj és apához utazott s azzal a száműzetés kenyerét megosztotta; ha tekintetbe veszszük, hogy a pasává, majd később táborkari főnökké kinevezett Guyon-Karsid a keleti háború kitöréséig Damaskusban, családja körében békés polgári foglalkozásra, gazdálkodásra és lótenyésztésre adta magát: lehetetlen az ellenkező, és természetesen következtethetni, hogy ez időszakban kezdette hadi tényeire vonatkozó emlékeit összegyűjteni, mint mikor erre legtöbb ideje volt. Ekkor beszélgethetett családtagjai előtt egy-egy fényes napról s hálásan emlékezhetett meg azokról, kiket kiválóan szeretett. A branyiszkói diadalra, e fényes napjára vonatkozó minden hivatkozás megemlékszik arról, hogy az ott szereplő hős pap Guyonnak kedves embere volt. Hányszor mesélhetett családjának ez újabbkori Kapisztránról s hányszor emlegette nevét övéi előtt szeretettel!

S hogy emlegette, ellentmondhatás nélkül igazolja a Guyon-féle iratok első fűzetének 68-dik oldaláról idézett pár sor s az abban előforduló rectificatió minden megjegyzés nélkül.

Vahot így ír: «Ekkor a mi derék tábori papunk — ha nem csalódom: *Podmaniczky* stb».

Plachy István emlékiratát a család is szóról-szóra lemásolja, de a derék pap nevére nézve nem ingadozik, hanem mint legjobb forrásból értesült, azt zárjel közt határozottan *Erdősi*-nek nevezi.

S midőn így a hős kilétéről adataimat közzétettem, ennek személyére vonatkozólag még álljon itt néhány sor ugyanazon irodalmi barátunktól, kitől a Vargyas könyvére vonatkozó idézetet s észrevételeket közöltük:

«Ismerve főt. Erdősi Imre úr őszinte szerénységét, eltudom képzelni, mennyire meg fog neheztelni, sőt tán haragudni is reám,

hogy iránti igaz szeretetem nem hagy békét neki s nem bír hallgatni érdemeiről; de nem tehetek róla, hogy kötelmem ezúttal kedve ellen tenni kényszerít s elmondatja velem szép jelleme feltüntetésére azt is: a mit Kecskemét legelőkelőbb uraitól hallottam felőle, hol ő a legtiszteltebbje és legkedveltebbje volt mindenkinek. Ugyanis: mikor Fektor prépost plebános nyomtalanul eltünt onnét, a papválasztási joggal bíró nép nevében felkeresték a jó öreget s felkérték, hogy fogadja el ez állomást tőlük, mit azonban ő határozottan visszautasított e szép nyilatkozattal: «Én más pályára szenteltem magamat és életemet, tehát úgy lennék ott mint a hal a vizen kívül, nem a magam elemében, aztán meg én csak kötelmemet teljesítettem, mikor a haza ezt így kivánta s azért jutalmat nem vártam, nem kértem és nem is fogadhatok el, ha önként kinálják is azt, mert akkor önmagam előtt veszne el értéke tettemnek».

Sz. V.

TÁRCA.

A magyar testőrség felállítását 1760. márc. 14-én *Pálffy János* főispán tudatá *Borsod* megyével, azon hozzáadással, hogy a költséget, portáik arányában a megyék tartoznak viselni. A megye (ápril 10-én) örvendetes tudomásul veszi ez intézkekést, és biztos fundus kijelöléséig évi 1500 frtot kötelez, mely összegre nézve *Somberegi Sauska János Antal* prov. commissarius jun. 7-én felkéri a megyét, hogy azt az ő kezéhez fizesse angariránként, s a fizetést dec. 5-én megsürgeté. Közben (jul. 15-én) a főispán is említette a megyét az oblatum lefizetésére. Az alatt pedig a megye, mint a consiliumot 1761. ápril 13-án értesíti, mielőtt az újabb sürgetést vette volna, az egész összeget lefizette. Julius 10-én újabb sürgetés érkezett *Folly József* prov. commissarius részéről, ki a félévi hátralék kifizetését kérvén, a járandóságot jövőre előre elvárja. 1763. okt. 29-én végre gr. *Eszterházy Ferenc* cancellár felszólítja a megyét, hozna a testőrségbe felveendő ifjakat javaslatba, mire az 1764. jan. 20-án azt felelte, hogy nincs kit ajánlania.

A bécsi cs. k. mérnöki intézet magyar tanulóinak levele a magyar hadügyministerhez 1848-ban.

Tisztelt Hadügyminister úr!

Alólirt cs. k. mérnöki intézetbeli másodévi magyar növendékeknek értésükre esett, hogy az országgyűlés a Ludoviceum nevű magyar hadtudományos intézet első osztályának felállításával hadügyminister urat felhatalmazá.

Ösztönözve hazafiúi érzetünktől s leghőbb kivánságunktól, a katonai tudományokat édes hazai nyelvünkön megtanulni, csak szívünk sugallatának engedelmeskedünk, midőn hadügyminister urat egész tisztelettel megkérjük, hogy az említett akademiában a második osztályt még ez évben felállítani méltóztassék.

Mi kötelességünknek tartjuk, okokat felhozni, minthogy átlátjuk, hogy ezen kérelmünknek megfontoltnak és ezért okokon alapulónak kell lenni.

Ugyanis mi hiszszük, hogy kivánatos oly tiszteknek a magyar hadseregbeni minélelőbbi besorozása, a kiknek magyar érzésükről és gondolkozásukról, minthogy épen magyar katonai képezdéből kerülnek ki, kezeskedni lehet.

Ez mindenesetre kivánatos ezen esetben, a mely ebben elősegítene, két kérdés tolul fel:

Az első: Vannak-e elegendő annyira kiképezett ifjak, kik az első osztályt nélkülözhetővé teszik, hogy a föntnevezett osztály felállítása nemcsak egynehányak számára történnék?

A második: Nem kerülne-e ez osztály fölállítása oly költségbe, melytől a hazát a jelen szomorú körülmények közt megkiméln i kötelességünk?

Mi megvagyunk győződve, hogy a bécs-ujhelyi és más katonai intézetekből, talán Cadetten-Compagniákból, adandó alkalommal ily ifjak készek lennének átlépni, azok bizonyosan, a kiket szülőik saját költségeiken neveltetnek; bizonyosan, minthogy ugyanazon célt saját hazájokban is elérhetik. — Azok, a kik alapítványok javát élvezik, ha jó észt és viseletet tanusitanak az illető intézetben, magyar alapítvány biztosítása mellett áttétethetnének, mely ifjak már előbbi viseletök által jó eredmény felől biztosítanának. S ezen módon bizonyosan egészen egyszerűen megtelne, a nélkül, hogy az első osztály számára káros bolyással volna.

A második kérdésre azt jegyezzük meg, hogy ezen intézet szerint ítélve, csak mathematikai és katonai tudományokbeli tanítók lennének szükségesek, a kik katonák lévén s ezt mint szolgálatot tekintvén, nem kerülnének sokba, míg a többi tanulmányokbeli tanítók az első és másodikban közösek volnának.

Ezen okok elsorolása által megmutatánk, hogy nem csak nekünk oly természetes el nem nyomható vágy vezérli tollunkat, hanem megfontolás is, melyet ez esetben szükségesnek elismerénk.

Legfőbb óhajtásunkat teljesitené be tisztelt hadügyminister úr, ha tekintettel lenne ezen esedezésünkre, mely csak a lehetség átláttával keletkeze egész hatalommal magyarosan érző szivünkben, s mely elnyomva, csak önerőnket emésztendi, míg használva isten segedelmével erős akaratunk és egész erőnknek megfelelő eredményre vezérlendne.

Még egyszer bizonyossá teszszük tisztelt hadügyminister urat, hogy mi érezzük e kérelem nagyságát, de hogy elismeréskép a haditudományokban fáradhatlan szorgalommal eljárván, minden erőnket odafordítandjuk, hogy édes hazánk várakozásának és a kor kivánatának megfelelhessünk.

Bécsben, 1848. augusztus 30-án.

A bécsi cs. kir. mérnök-intézeti

MÁSODIK OSZTÁLYBELI MAGYAR TANULÓK.

Felségsértési pör 1739-ben. 1739. julius 30-án Károly király a Kassán delegált törvényszék grófi elnökének irja, hogy Gombos György s Imre felségsértők elleni acták megvizsgáltatván, ezek meg nem jelenvén, elmarasztaltatnak; Vécsey László és Orosz Gábor előtt a halálos itélet felolvasandó, halálos büntetésök örökös fogsággá kegyelmeztetik a kassai várban, vagy más biztos helyen, de börtön és vas nélkül. Kiss Jánosnak, Gombos György szolgájának szintén fel kell a halálos itéletet olvasni, s e halálos félelemben tartani más napig, akkor tudatni, hogy közmunka mellett 10 évi börtönt kap.

Fekete Miklós itélete helybenhagyatik. Fekete Péter szolgabirói hivatalát elveszti, mint hivatalra képtelen s 3 évi börtönre itéltetik. Habajdics alias Szabó András, Gombos Györgynek szolgája és az ő educillatora Szebényi Mihály: az első 1, a másik $^1/_2$ évi közmunkára itéltetik a kassai várban; Szebényi Mihályné Nemessány Klára $^3/_4$, egyik leánya Klára Joannides Mihályné $^1/_2$ évig vasban s hetenkint 2 napi bőjttel; másik Mária, Kiss Jánosné $^1/_2$ évig börtönben tartandó. Ocsváry Zsigmond (esküt tevén) és Szirmay Sándor szabadon mennek. Joannides Mihály a denuncians, 200 aranyat kap a királyi kincstárból.

Pográny Györgyöt ki kell büntetésül adni a Dominicanusoknak; a király értesíttessék, mily büntetést kapott, felügyelve, hogy többé meg ne szökhessék s Magyarországba ne jöhessen. Kopasz János, ki Török- s Lengyelországba több ízben küldetett s most is oda van, és Szabolcsik György, Gombos Imre szolgája, ki a bírósági eljárás alatt Kassáról megszökött, proscribáltatnak.

Stoczkyt, a Lubomirszky ezred kapitányát terhelte Kis János; ezt, mikor a halálos ítéletet megkapta s a kegyelmezést még nem tudja, újra ki kell hallgatni s vallomását felküldeni.

De mivel a dünöngő pestis miatt Kassára, az ítélet kihirdetése végett menni nem lehet: értesítse a kassai administrator B. Fischer Mihályt, mint különben is alelnököt, hogy legalább 2 bírótársát egybehíva, mind ezt publicálja s jelentést tegyen.

Önkéntes jobbágy 1732-ben. Anno 1732 die 19-a mensis Augusti adta magát itt Girálton alám örökös jobbágyul Konga Márton fia, Konga Jancsi, oly okon, hogy jámborul fogja magát viselni és állhatatos s nem csavargó lenni, kire ez alább írt, ugyancsak cigány személyek, kezesek szokott kötés alatt lettek.

MALIGA SAMKÓ,
saját keze × keresztvonása,
kereszti cigány.

KUTYA LACKÓ,
saját keze × keresztvonása,
kereszti cigány.

KONGÁ JANCSI,
saját keze × keresztvonása.

A panslavismus történetéhez. A liptó-szentmiklósi tót naptárban 1843. a többek közt ezt olvassuk: «Mi mindenkit a maga nyelve mellett hagyunk; legyen meg neki az ő «Miatyánkja» és grammatikája; csattogjon a csalogány, kakukoljon a kakuk, sőt a bagoly is huhogja nótáját. Hadd viseljen a medve frakkot és nadrágot, cethal pantalont, a majmok schlafrockot; mi, *a nagy nemzet gyermekei*, csak anyai nyelvünkhöz akarunk ragaszkodni».

. . . . . «Ki magyaríthatna meg benneteket, honfiak, erdőkben barangoló drótosok, csipkések, ki titeket, sáfrányosok vagy olajárusok? s minden bordár száját ki ferdíthetné el? Mindnyájunknak egyenlő jogunk van Magyarországhoz; mi, tótok, saját hazánkban lakunk itt, az Árpádok fegyverrel meg nem hódítottak bennünket, rimánkodás után alku szerint egyesültek velünk ..... Tartsuk tehát jogaink mögött nyelvünket s ne hagyjuk lábbal tapodni magunkat» stb. stb. s ez így megy, felosztva minden hónap között. — Megtanuljuk, hogy Zrínyi tót vala, tót Husz János, Kopernik s Diwis Franklin előtt találta fel a villámhárítót; a könyvsajtó feltalálóján hasztalan civódik a holland a némettel, mert Wrtyatko más tudós csehekkel megmutatta, hogy Guttenberg János tulajdonkép Stastny Kutnohorsky János volt stb.

Történeti repertórium 1884.

(Ötödik közlemény.)

Aradi temetőben. P. Napló 302. sz.

Balogh Alajos 25 évi színi pályája. Színészek Lapja 5. sz.

Balogh Imre, Jász-Nagykun-Szolnokmegye főispánjának életrajza. Nemzet 303. sz.

Bazsó (A derék —) Scarron. P. Hirlap 311. sz.

Benczur Gyula életrajza. Ország-Világ 46. sz., arck.

Benedek Lajos, táborszernagy idejéből. Két katonai manifesztum 1861-ben. Bud. Hirlap 315., 318. sz.

Berzenczey László, 1820—1884. Egyetértés 316. sz. — Apróságok 317. sz.

Bizay. Nekr. Vasárn. Ujság 52. sz.

Dús László. Száz évvel ezelőtt. Kiszakított lapok a nagyváradi ref. egyház történetéből. Szabadság. (Nagyvárad) 259. sz.

Egyesy Géza. Mária Valéria főhercegnő. Ország-Világ 47. sz., arck.

Elszler Fanni, a tánc királynője. Vasárn. Ujság 49. sz. Képpel. — Nekr. P. Hirlap 328., 329. sz. P. Napló 329. sz.

Ember János, Talapkovics Emil, Ungmegye tanfelügyelője. M. Paedagogiai Szemle 1—6 l., arck.

Eötvös Károly. Kuria és elnöke. Vasárnapi Ujság 49. sz. Perczel Béla arck. — Schlauch programmja a korona előtt. Visszaemlékezés 1867-re. Egyetértés 329. sz.

Fawcett Henrik, 1883—1884. Vasárn. Ujság 47. sz., arck.

Fejérváry Géza báró, honvédelmi minister. Vasárn. Ujság 46. sz., arck. Ország-Világ 45. sz. arck.

Feleki Miklós. P. Napló 265. sz.

Ferencz József-laktanya alapkő letétele. P. Hirlap 301. sz.

Ferry Jules, a francia ministerelnök. Vasárn. Ujság 35. sz., arck.

Festetics Leó gróf, tolnai. Nekr. Bud. Hirlap 317. sz. Egyetértés 317. Fővárosi Lapok 271. Vasárnapi Ujság 47. sz.

Földváry István. Az ábrahámfalvi Ugron nemzetségről. Főv. L. 258. sz.

Frics József nyomdász jubileuma. P. Napló 308., Bud. Hirlap 309. sz.

Futó Ferenc. Kié volt a városliget? Főv. L. 281. sz. — Tata 4 képpel. Vasárn. Ujság 46. sz.

Goldziher Ignác. Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrechti tanár. Egyet. Philol. Közlöny 666—667. l.

Goll János. Gyulai Béla, polg. leányiskola igazgatója. M. Paed. Szemle 231—232. l., arck.

Görgey-féle manifesztum. Függetlenség 298., 299. sz. — G. jellemzéséhez. U. ott 301. — G. rehabilitációja. Nyilatkozat. S.-A.-Ujhely, 1884. október 30. Kossuth Gusztáv, honvéd-százados. — Az országos honvédgyűlés. Az esztergomi honvédegylet határozata. Függetl. 302. sz. — G. rehabil. ellen. U. ott 306. sz. — Az ellenmozgalom. Nyilatkozat. A vasmegyei 1848—49 ki honvédegyesület. A Görgeysták manövere. Nyilatkozat. Az 1848—49-ki honvédegyletek központi választmánya. U. ott 307. sz. A nyitrai honvédegylet határozata. A csanádmegyei honvédegylet megbízó levele. A zemplénm. honvédegylet határozata. U. ott 308. Adat G. jellemzésére. U. ott 309. A győri honvédegylet határozata. U. ott 311. sz. — Az országos honvédgyűlés. Több 1848—49-ki honvéd. U. ott 314. sz. — G. saját könyve tükrében. U. ott 316., 318., 319. sz. Kossuth levele Beyer ezredeshez. Pest, jun. 29. 1849. U. ott 316. sz. — Felhívás a 48-as honvédekhez. Győr, nov. 9. Krisztinkovich Ede, elnök, Haeffner Ernő, jegyző. U. ott 317., Pesti Napló 310. — Görgei. T—e M. Allam 330. sz. — G. fiaskója. Függetl. 330. sz. A manifestum alá nem írt 48-as tényezők. U. ott 325., 327., 328. sz. A vértanúk névsora. U. ott 326. sz. Az árulás lovagjai 328. sz. — Prónay Pál birtokos levele. Losonc Apátfalva, nov. 25. P. Napló 326. sz. — A zentai honvédegylet határozata. Köröskényi Antal, jegyző. Függetl. 321. — Görgey Arthurnál. Nyilatkozvány! Főv. L. 276. sz. — Görgeyügy . . . . y. r. Bud. Hirlap 323. sz. Nyilatkozvány. A küldöttség G. A.-nál. U. ott 323. sz. P. Hirlap 323. Nemzet 323. Egyetértés 323. sz. Függetl. 323. sz. — Nyilatkozat. Feleki Sándor. P. Napló 324. Bud. Hirlap 324. Egyetértés 324. Függetl. 324. sz.

Görgey István, *id*. A Budapesti Szemle szerkesztőjének. Budapesti Szemle XXXIX. 315—318. l. — «1848—49-ből. Élmények és benyomások. Bp. 1885». Ism. P. Napló 349. sz. Függetl. 350. sz.

Grisza Ágost volt honvéd-százados életrajza. Vasárn. Ujság 49. sz.

Kápolnai P. I. Az isaszegi csatát megelőző hadműveletek. Lud. Akad. Közlönye 890—905. l.

Klapka György levele Báthory Schulz Bódog 48-ki honvédezredeshez és a Bud. Szemle szerkesztőjéhez. Bud. Szemle XL. 331—336. l.

Kmethy és *Bem* tábornokok menekülése. (Egy nap s egy éj 1849-ből.) Függetl. 319. sz.

Komáromy Lajos színész életrajza. Színészeti Közlöny 46. sz.

Kovách László. A világosi fegyver'etétel ügye. Nemzet 323. sz. — Az 1848—49-ki harc megszüntetése. U. ott 330. sz.

Kővári László. Napjaink története. M. Polgár 257. és köv. sz.

Kun Róbert. A Hóra-lázadás és annak okai. M. Polgár 255. sz.

Magyar színpad jelesebbjei. Hegyi Aranka. Vasárn. Ujság 52. sz., arck.

Majthényi Kálmán, 1848—49-ki honvéd-alezredes. Életr. Egyet. 306. sz.

Marczali Henrik. Hóravilág Erdélyben. Bud. Szemle XL. 188—217. l. — Hóra-világ és hősei. Arcképekkel és éremrajzokkal. Vasárn. Ujság 46. sz.

Mária Valéria főhercegnő. Vasárn. Ujság 48. sz., arck.

Mikulik József. Szemelvények egy érdekes codexből. (Karaba György, rosnyai n. prépo t levele a «Tudós és Nemes Magyar Társasághoz».) Rozsnyó és Vidéke 5. sz.

Nagy Imre. Egy karácsony-éjem Debrecenben. Bud. Hirlap 350. sz.

Októberi diploma után. Pompéry tüntetései. Bud. Hirlap 280. — A kapunyitás előtt. U. ott 302. sz. — A haza halottja. U. ott 319. sz. — A felírati vita. U. ott 324. sz. — Az országgyűlés feloszlatása. U. ott 343. sz.

Opera (Magyar királyi —) Vasárn. Ujság 39. sz., több képpel.

Pest (Legrégibb —) S—s. Vasárn. Ujság 36. sz.

Pórlázadás (Az 1784-ki erdélyi —) okai és előzményei. Egyetért. 305. sz.

Regnum Marianum. Bud Hirlap 17. sz. dr. Szalay József levele és a cikkíró válasza. U. ott 349. sz.

Sennyei Pál báró. Vasárn. Ujság 50. sz., arck.

Szineon az öreg bíró. Történetek a magyar szabadságharc idejéből. (Egy régi honvéd után B.) Szabadság (Székesfehérvár) 87. és köv. sz.

Soós Antal, képezdei tanár. A Hóra- és Kloskalázadás leírása. (Egykorú szemtanútól.) M. Polgár 253., 254. sz.

Szász Károly, a dunamelléki ref. egyházkerület püspöke. Vas. Ujs. 43. sz., arck. — Beigtatása október 26 án. P. Napló 297. sz. P. Hirlap 297. sz. Nemzet 297. sz. Egyetértés 297. sz. Prot. Egyh. és Isk. Lap 44. sz.

Székely József levele gr. Teleki Sándorhoz. Bp., 1884. november 24. Bud. Hirlap 328. sz.

Sztupa György 1812–1884. Vasárn. Ujság 37. sz., arck.

Téglás Gábor. A Hóra-lázadás színhelye. Főv. Lapok 259. sz.

Tornai. A régi jó időből. Biharmegyei adomák. Bud. Hirlap 348. sz.

Vay László gróf honvéd-ezredes halála. Függetl. 327. sz.

Veress Sándor mérnök. Nekr. Vasárn. Ujság 44. sz.

«*Wertheimer Ede.* Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében, I. kötet. Bp. 1885». Ism. Bud. Szemle XXXIX. 473—478. l.

ID. SZINNYEI JÓZSEF.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet szinnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállította. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a müvelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicséró oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait, s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a müven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boríték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészités történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt.

Ezen jeles mü, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Arpás és a mórichídai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd miveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasítással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. «Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgálmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája.

III. kötet. 3. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1885. MÁRCZIUS.

TARTALOM:

Puky Miklós: Komáromi emlékeim. — **Várady Gábor**: Máramarosmegye 1848-ban. — **Abafi Lajos**: Károlyi Sándor tábornok életéhez. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai 1765-ből. — **Ferenczy József**: Kossuth Lajos egy előfizetési felhivása. — **Tárca**: A csepeli rögtönitélőszék gr. Zichy Ödön ügyében. — Nyitrai zendülés 1741-ben. — Meghivó és vendéglői számla 40 év előtt. — Tanrend 1775-ből. — Váló levél 1715-ből.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS
A
„HAZÁNK"
MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy a «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika, s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgadt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1885-ben is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsü rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

Károlyi Sándor.

KOMÁROMI EMLÉKEIM.

Mind ez ideig kevés és csak egyes eseményeket közlő tudósítások jelentek meg azokról, mik kormánybiztosi működésem alatt s arra vonatkozólag 1849-ben Komárom várában történtek. Ezért határoztam el magamat, hogy azt híven leírjam, úgy mint arra 36 év letelte után emlékezem. Megtörténhetik, hogy az idő távolsága miatt, némely eseményről megfeledkeztem, azonban mit leirandok, azt híven fogom tenni, és -- a chronologiai sorrend kivételével — minden állításomért jót állok.

Mielőtt a komáromi események leírásához kezdenék, más működésemről kell megemlékeznem, miután ez mintegy alapul szolgált komáromi küldetésemnek.

Mint képviselő Pesten voltam: 1848-ik év szeptember 19-én reggel hozzám jött Almásy Pál, a képviselőház alelnöke, tudatva, hogy gr. Batthyány Lajos ministerelnök általa hivat magához. Megjelenvén nála, mondja, hogy mint kormánybiztos fogok Hevesmegyébe menni, s lelkemre kötötte, hogy az ujoncok állítását lehető erélylyel eszközöljem. A kinevezést jelenlétemben elkészítette, aláírta, s átadván mondá, hogy «még ma utazzon el».

Megérkezvén Egerbe, gyűlést hirdettem szept. 27-ik napjára: indítvány tétetett, hogy az ujoncok felszerelésére ajánljon a nemesség 150,000 forintot, segítendő ez által a kormány pénzszükségletén; ezen ajánlatot a — még akkor kizárólag nemességből álló — gyűlés elfogadta, kiindulván az addigi adómentes helyzetből. Ezen összegből szereltem fel a 26-ik zászlóaljat, azt a kormány átvette. Másik zászlóalj felszerelésén működtem, midőn 1849 jan. hó első felében Hatvanból futár érkezett hozzám az odarendelt Kürthy Károly esküdtől, tudatva velem, hogy Schulzig osztrák tábornok tízezer emberrel útban van Pestről Hatvan felé, minek folytán az államnak minden, Egerben található vagyonát elküldöttem Debrecenbe, az ujoncokkal együtt. Magam is utánok mentem.

Nehány nap mulva magához hivatott Kossuth, és felszólított, menjek Komáromba mint kormánybiztos, miután — mondá — Komárom városából egy küldöttség érkezett hozzá, mely előadta, hogy a katona-

ság visszaéléseit, törvénytelen eljárásait tovább nem tűrhetik, a lakosság kinyilatkoztatta, ha a kormány rendet nem csinál, a várat fel fogja adni, mert az ellenségtől a szenvedést könnyebben fogja tűrni, mint a baráttól. Lelkemre kötötte, hogy szigorú, igazságos eljárással állítsam helyre a lakosok nyugalmát.

Elutaztam; február 2-án este értem Balassa-Gyarmatra, hol ifj. báró Majthényi László működött mint császári biztos, most új divatú szabadelvűpárti főispán Hontmegyében. Előfogatok előre voltak rendelve, miknek megérkezését a vendégfogadó állásában vártam. Lélekszakadva szalad hozzám egy izraelita, segít az istrángokat felvetni, és mondja: «Siessen az úr, mert el van árulva». Sietve kihajtottunk a városból három szekérrel, mivel a komáromi küldöttség is velem volt. A vadkerti úton mentünk, mintegy jó fél óra mulva letértünk a diósi hegyek felé: elérve a második falut, a helybeli papnál megháltunk. 3-án Csuzra, 4-én Komáromba érkeztünk. 7-én a vár cernirozva lett.

Később értesültem, hogy a császári biztos egy káplár alja vasas németet küldött elfogatásunk végett, ezek Vadkertig nyargaltak, de eredmény nélkül tértek vissza.

Meglátogattam Török Ignác, ujonnan kinevezett várparancsnokot és a főbb tiszteket.

Hivatalos működésemhez kellett látnom, de eddigi helyiségem nem arra való volt, miután Domonkos Mihály barátomnak — kinél megérkezésemkor szállottam — 4 szobás lakása volt: egyben Duschek őrnagy volt szállásolva, egy háló, egy nappali szoba, melyet neje használt, én az ebédlőben foglaltam helyet. Megbíztam a várnagyot, keresne számomra legalább két szobából álló lakást, az egész várost felkutatta, de szállást nem kapott, mivel nehány hónap előtt a városnak fele leégett, s így a lakosságnak össze kellett húzódni a fenmaradt házakban. A várnagy megbízása előtt tudomásom volt arról, hogy Kosztolányi ezredes a várban lakik egy ezredesi lakban, a sereg parancsnoki házát, tulajdonképen hivatalos lakását, mely a Glacisen van, átadta egy családnak, irodája számára pedig elfoglalta a megyeházában lévő, 3 szobából álló főispáni lakást. Az alispáni lakást lepecsételtem, miután ideiglenes tulajdonosa Halassy Eduárd eltünt, irományait, butorait otthagyta, ennélfogva abba menni tanácsosnak nem tartottam, nehogy később reclamatiók, kényes kérdések merüljenek fel, a mennyiben Halassy nem csak alispán, hanem kormánybiztos is volt Komáromban, Kállay Ödönnel és Sárközy Józseffel, kik mind elpárologtak megbízatásuk helyéről. Ily körülmények között csupán a főispáni szállást foglalhattam el. Hivatalosan felhívtam a megye alispánját, szólítaná fel Kosztolányi ezredest, irodájának más helyre leendő áttételére: Nehány óra mulva közölte velem az alispán, Kosztolányi ezredesnek hozzá intézett írásbeli feleletét, mely azt tartalmazta, hogy «a főispáni lakot ki nem üríti, arra a kormánybiztosnak

nem is lesz szüksége, miután pár nap mulva az ostromállapotot ők (a katonaság) ki fogják mondani, és akkor kormánybiztosnak Komáromban nem lesz hivatása, helye».

Ezen botránkoztató eljárás kellő felvilágosítást adott a Debrecenben megjelent komáromi küldöttség panaszának valódiságáról.

Hivatalosan kötelességévé tettem az alispánnak tudatni Kosztolányi ezredessel, hogy ha 24 óra alatt a főispáni szállást ki nem üríti, hivatalos hatalmammal fogok élni. Másnap reggel megjelentek nálam a várparancsnok és gr. Eszterházy Pál őrnagy, kérvén, ne ragaszkodjam a főispáni lakhoz, adnak nekem lakást, a vár belsejében lévő tisztilak épületben, mire válaszoltam: «Van tehát hely az iroda számára, s így Kosztolányi ezredes azt használhatja; egyébiránt jelenleg nem arról van szó, kié legyen egyik vagy másik szállás, hanem arról, ha Kosztolányi ezredes parancsol-e nekem, vagy én neki, és ily helyzetben nem engedhetek, rendeletemhez ragaszkodom». Meg kellett törni az első összeütközési szándékot, és jó következése volt.

Aznap kiürült a főispáni lak, belementem: de egyúttal futárt küldöttem — ha jól emlékezem Nagy Józsefet — Debrecenbe: jelentésemben kértem felmentésemet: a kormány nem fogadta el, Kosztolányi helytelen eljárását roszalta, s meghagyta, hogy a mindenkor elnökletem alatt tartandó hadi tanácsban azt, ennek tudomása végett felolvastassam. Ez megtörtént, mire Kosztolányi ezredes állásáról lemondott: lemondását nem fogadtam el, kezet nyujtottam neki, felhíva őt a történtek elfelejtésére és egyetértésre jövőben.

Hadi tanácsot rendesen esti 8—9 órakor tartottam; két ízben kitörést rendeltek hajnali órára, mindkét esetben csatarendben várta seregünket az ellenség: ezért továbbra minden kitörést eltiltottam. Gyanus volt azon tény, hogy az ellenség csatakészen várt és így azon gyanakodó gondolatra kellett jutnom, hogy a haditanács valamely tagjától kell az ellenséghez tudósításnak menni, miután esti 10 óra tájban végződött a haditanács ülése, s indulási parancs csak hajnalban adatott ki.

Tudtomra adatott, hogy az alatt, míg a városi küldöttség Debrecenben járt, Mack tüzérparancsnokhoz Bécsből egy szép leány érkezett, és azóta Mack szemlátomást másképen viseli magát, mint azelőtt, s így ő reá gyanakodtam; de hallgattam, figyeltem.

Gyanum tápot nyert azon körülményből, hogy egy reggel bejön hozzám egy káplár, egy kis cédulát hozván, melyet azon téglarakásban talált bedugva, mely a Nádor-vonal 5-ik számú erődítésén kívül, néhány száz lépésre volt; ezen cédulán — világosan látható ferdített írással — jelentés volt a vár viszonyairól. Ezután néhány nappal a Nádor-vonal 5-ik számú főkapunak őre — ki azelőtt osztrák tüzér volt — megszökött, a kapu kulcsát magával vitte. A pléhet rögtön átfordíttattam. Ismét gyanu.

Márc. 28-ik napján, egy káplár kisért hozzám egy falusi embert, azon jelentéssel, hogy ez jelentkezett a várkapunál, kérve, hogy őtet vezessék a kormánybiztoshoz. Négy szem közt kivánván velem beszélni, a káplárt kiküldöttem, ő leveti dolmányát, mellényét, s ezt kifejtve, bélése alól kivett egy levelet, melyben a neszmélyi jegyző velem tudatja, bogy Welden tábornok nála van szállásolva, több tisztekkel vacsorált nála, kiknek célzatosan erős bort adott, mitől kinyilt szájuk: beszélték miként fogják nehány nap mulva megpróbálni, coup de main-nel bevenni a várat. Ezen körülményt, nevek elhallgatásával tüstént közöltem a várparancsnokkal és felhivtam a szigorú intézkedések megtételére.

Március 31-én reggeli 8 óra tájban mentem a Vág hídjára, hol sok nép állott, kik között a tántoríthatlan hazafiságáról ösmert Száki Zsigmond ácsmester látcsövön néz, mellé érkezvén látcsövét átadja azon szavakkal: «Tessék nézni, jön a német Hetény felől». Úgy volt: Heténytől csinált út vezet a várba, ezen bejárás kapujának mindkét oldalán Redoute van. Mindkettőt megvizsgáltam, és összesen hét ágyútöltést találtam. A tüzérmestert kérdőre vonván, azt felelte, hogy több ízben kért töltést Mack ezredestől, de az nem adott. «Látja — mondám — közeledik az ellenség: menjen Mackhoz sietve, és kérjen töltést!» Visszajön azon üzenettel, hogy írásbeli rendelet nélkül töltést nem ád, mintha nem az ő kötelessége lett volna szó nélkül intézkedni, feltehető nem lévén Török Ignác várparancsnok becsületességéről, hogy figyelmeztetésem folytán ne rendelkezett volna. Előhivattam a közellévő tüzérhadnagyot, kit lóháton beküldöttem Mackhoz azon üzenettel, hogy rögtön küldjön kellő töltéseket, különben tüstént elfogatom. Lett töltés hamarjában. Megemlítésre méltó, hogy az egész támadás alatt Mack tüzérparancsnok nem volt látható, lakásába rejtőzött. 3-ik gyanu, ez már felette terhelő. Tudván, mennyire fáj a katonának, ha felette polgár rendelkezik, nem akartam még tényleg fellépni, holott ezen kötelességmulasztás, mely szomszédos az árulással, már elegendő ok lett volna elfogatására; hanem személye és eljárása felett szigorú őrködést állítottam fel.

A támadás hatalmasan visszaveretett. Szemtanuja voltam az ellenséges lovasság előzésének. A Vág vonalon lévő batteriák sorozatát bejárva, eljutottam a 8. számúhoz, mely a kitünő hazafi Katona Zsigmond kertjében volt felállítva, ő is jelen volt az ágyúk mellett, — a polgári tüzéroskolába az ágyúk kezelését megtanulandó — önkéntesen járt. A rendes tüzér siker nélkül lőtt a szembe felállított német lovasságra. Katona kéri, engedjen neki pár lövést tenni; fel emeli az ágyút: az első lövés kilőtt egy sort a lovasságból, ezek sorakoztak; második lövés ismét kisodort egy sort; erre zavarba jöttek, de a tisztek nagy küzdése után ismét sorakoztak; a harmadik halálthozó lövésre összezavarodva visszahúzódtak; dacára a nagyon vitéznek látszó őrnagyok erőlködésének, őket többé sorakoztatni nem

lehetvén, elszaladtak. — Másnap hozzám jött Krivácsi József jeles tüzérszázados, s előadja, hogy van ugyan sáncolás a szigeten, de az nem elegendő, ágyú sincs elég; ha az ellenségnek eszébe jutna, egy úszó batteriát ereszteni a szigethez, azt játszva bevenné, és onnan a várost és várat rommá lőhetné. Mackot többször figyelmeztette erre, de ő többé semmit sem akar a szigeten csinálni, neki csak a szája jár — mondá Krivácsi — s igaza volt.

Az esteli órákra összehívtam a haditanácsot, előadtam a Krivácsi jelentését: átlátta a haditanács ennek helyességét, meghatározta a teendőket, s azoknak haladéktalanuli kivitelét Macknak kötelességévé tette. Másnap este felé tudatja velem Krivácsi, hogy Mack semmi intézkedést nem tett. Azon kérdésemre: van-e mit félni attól, hogy 3—4 nap mulva veszedelem adná magát elő, azt felelé: még nehány napig nincs. Felkértem tehát Krivácsit, jönne hozzám holnap, és tudassa velem a történteket: másnap este felé jelenté, hogy semmi sem történt.

Estére összehívtam a haditanácsot, s előadtam, hogy dacára a haditanács határozatának Mack ezredes semmit sem tett; őt kérdőre vonván, azt felelte, hogy semmi írásbeli rendeletet nem kapott, mire azt mondottam neki, hogy mint a haditanács tagja jelen volt a határozat hozatalakor, s így írásbeli rendelet nélkül is tudta teendőit. Tisztázni kellett a helyzetet. A várparancsnok eddig némán hallgatott, hozzá intéztem tehát azon kérdést, miért nem adta ki írásba a kérdéses rendeletet? Azt felelé, hogy az írásbeli rendeletet a haditanács utáni reggeli órában elküldötte Macknak, Schindler főhadnagy által, mire Mack felkiáltott: «Én semmit sem kaptam». Elhivattam Schindlert, felszólítottam, feleljen nekem a következő kérdésemre: «Kapott-e valakitől tegnap kezébe levelet, ha kapott, kinek szólott az, és kinek kézbesítette?» Minden tétovázás nélkül felelé: «Tegnap reggel Török Ignác várparancsnok úr kezembe adott egy bepecsételt hivatalos levelet, mely Mack ezredes úrnak szólott, és azon levelet személyesen átadtam Mack ezredes úrnak». Pár percig néma csend volt. Vártam mit felel Mack: hallgatott. Schindlert elbocsátottam; midőn az oly távolságra érhetett, hogy a haditanácsbani beszédet nem hallhatta, nagy dühvel felugrik Mack, elkiáltja: «Hazudik Schindler», és leült. Hozzáfordulva mondám: «Ezt Schindlernek szemébe kellett volna mondani: most tessék eltávozni!» Elment.

A haditanácsot felszólítottam, hogy a történtek után intézkedjék belátása szerint, azonban kijelentém: «Fentartom magamnak, hogy azon esetben, ha nem úgy intézkednék mint azt szükségesnek tartanám, a reám ruházott hatalomból kifolyólag, meggyőződésem szerint fogok eljárni. A haditanács Mackra egyhangulag kimondotta a «vétkest», Macknak előlegesen házi fogságot rendelt, szavát adván, hogy azt megszegni nem fogja; egyúttal vizsgálatot rendelt, melynek elnökéül, a magyarnál is magyarabb, de magyarul egy szót sem tudó May utászati őrnagyot nevezte ki.

Másnap reggel hozzám jön May, és jelenti, hogy adott szava megszegésével, az éjjel Mack hozzáment, és térden állva kérte őt, vinné úgy a vizsgálatot, hogy neki baja ne legyen. Az esteli haditanács ajtaja elébe fegyveres őrt rendelt, azon parancscsal, hogy távozását fegyveres erővel is gátolja.

Utasításom 14-ik pontja azt tartalmazta, hogy: «Ha bármily rangú polgár vagy katona előttem gyanus lenne, habár vétkes eljárása bebizonyítható nem is lenne, azt elfogathassam, és mindaddig fogva tartsam, meddig azt szükségesnek tartanám». A várparancsnokkal közöltetett párban az utasításom, és a kormány által elrendeltetett annak napiparancsban való közzététele. Erre vonatkozott a haditanácsban tett nyilatkozatom.

Komáromba érkezésem után nemsokára a 42-ik zászlóaljnak zászlószentelése volt. Ennek őrnagya volt Majthényi, ki zászlóaljával 24 órai szolgálat után reggeli 11 órakor tért vissza a várba. Ezt megelőzőleg a volt várparancsnok báró Majthényi tábornok részt akarván venni rokona zászlóaljának ünnepélyén, kocsin bement a várba, helybeli plebános Lipovniczky főesperes — most n.-váradi püspök — társaságában. Kocsiról leszállva Mack és Meszlényi ezredesek neki rohantak és letépték róla a tábornoki paszamántot. Macknak ezen gyalázatos eljárása hihetőleg zavar előidézésére volt irányozva, mint több későbbi működése. Ő mindent elkövetett, hogy a szélsőségeket tolja előre, így pl. nagy befolyása volt egy lapra, mely «Komáromi Értesítő» cím alatt jelent meg, melyben egyenetlenséget szító cikkek közöltettek; ezen lapot kénytelen voltam felfüggeszteni. Nehány nap mulva hozzám jött szerkesztője azon kéréssel, engedném meg lapjának megjelenését, mit megengedtem azon feltétel mellett, hogy a kefelevonatot nekem mutassa be, és azt csak engedélyem reávezetésével szabad kinyomatni. Ismét megjelent az «Értesítő», de már józanabb szellemben. A szabad sajtó barátja voltam ugyan, de nem engedhettem meg a szélsőségre izgató lapnak megjelenését, oly várban, mely az ellenségtől cernirozva volt, és így ennek a lehető nyugalomra és egyetértésre volt szüksége.

A sáncokat rendesen megjártam; egy napon a vár sáncára menvén, látom a tüzéreket fekve, fülöket földre téve hallgatózni; kérdezvén, mit hallgatnak, felhívtak tegyek úgy, mint ők: füllel földre feküdve, folytonos bömbölést hallottam. Feljegyeztem a napot, és később jutott tudomásomra, hogy ezen napon, február 26-án volt a kápolnai csata.

A 19-ik zászlóalj parancsnoka, Duschek hozzám jövén, előadja, hogy zászlóaljában mint százados szolgál báró Majthényi Izidor, kihez atyja id. báró Majthényi László levelet írt, felszólítván, hagyja el a magyarok szolgálatát. A katonai parancsnokságnál — mondá — rebesgetik, hogy ezért br. Majthényi Izidort agyon kell lövetni. Ámbár ő nem volt felelős atyja tettéért, mind a mellett jónak láttam őt

magamhoz kéretni, a lehető kellemetlenség kikerülése végett, tiszti rangjának letételére felhívni, mit ő meg is tett, és útlevéllel elláttam, mire a várat elhagyta.

Az osztrák seregnél genie corps-i kapitány volt Ghyczy, és mint ilyen Monostoron működött a vár ostrománál. Özvegy édesanyja Ó-Szőnyön lakott, kit fia éjnek idején meglátogatott, mit a nép megtudván, az anyát elfogta és behozta a várba. Kénytelen voltam a vésztörvényszéket, melynek rendeletileg elnöke voltam, összehívni. Az anyát egyhangulag felmentettük.

Második futárnak Debrecenbe — ha nem csalódom nevében — Jablonszky századost használtam, ki annak előtte a «Világ» nevű politikai lap szerkesztőségében működött. Jelentést vitt helyzetünkről; egyúttal felmentésemet kértem: a kormány másodszor is megtagadta.

Pénzszükségben voltunk, kénytelen voltam nagyobb mennyiségű búzát árverés útján eladni. A bizottságba meghívtam egy őrnagyot, egy kapitányt, Pálfy József szolgabírót és esküdtjét, odarendelvén a katonai pénztárnokot is. A legtöbbet igérők Száky Zsigmond és társa Katona Zsigmond ácsmesterek voltak, kik az illető vételárt a bizottság színe előtt kifizették a katonai pénztárnok kezébe. Igy kis időre fedezve voltunk, de apró pénz is nagyon hiányzott, mely bajon segítendő, 10 kros váltócédulákat nyomattam.

A katonai parancsnokság felszólított, hogy a vár- és csillagsánc között, a Dunán hidat építtessek. Vállalkozókkal érintkezésbe hoztam a katonai kormányt, mely a vállalkozóktól, ezeknek ellenvetései dacára, hajókra kívánta azt építtetni. Folytonos lövöldözés alatt a híd elkészült; alig azután reggeli 11 óra tájban golyó ért egy hajót, az lesülyedt, s az egész hidat magával rántotta: nagy része elúszott.

A mérnöki kar most átlátván elkövetett hibáját, tőlem azt kérték, hogy szálakra csináltassak új hidat, mint azt a vállalkozók akarták. Ezen második híd április 25-én délben készült el, s ezért a sarlói csata után április 23-án megérkezett felmentő seregnek pár napig vesztegelni kellett.

A kitünő jellemű, ügyes Barát Józsefet Debrecenbe küldöttem pénzért; hozott pénzt; egyúttal kis cédulát Görgeytől, melyben tudatja, hogy a vár felmentésére közeleg.

A bombázó telep közelebb hozatván, a város nagy részét lakhatatlanná tette: a Cigánymezőn lőtávolságon kívül deszkabódékat állittattam a lakásból kiűzött polgárok számára.

A sarlói csata után pár nappal Guyon tábornok 40—45 huszár élén, az ellenségen magát keresztülvágva, nagy örömünkre bejött a várba, hozva a sarlói győzelem hírét. Ekkor sült ki, hogy Lenkey seregparancsnoknak volt küldve Kosztolányi helyébe, és nem várparancsnoknak, mint ő állította volt. Semminemű kinevezést sem

hozott magával, azon okból — mondá — mert ellenségen keresztülszökve kellett jönnie, s ily okmány hordozása tehát nem volt tanácsos.

Az első bomba március 19-én reggeli 6 és 7 óra között esett a megyeházba: azután kisebb-nagyobb mértékben, éjjel-nappal, ápr. 25-ik napjáig folyvást bombáztak. A vár udvara egészen fel volt túrva, felette sok bomba, sőt talán nagyobb része a levegőben pattant el, ezért emberáldozat miatta nem volt.

Lőttek tüzes golyókkal is: egy ilyen esett a ref. templom mellett lévő háznak padlására, ez lángba borult, ettől meggyuladt és leégett a szomszéd templom.

A március 31-én történt támadás alkalmával, rakéta rúdjára kötött, és Welden tábornok aláírásával ellátott cédulákat küldöttek be hozzánk, egyet hozzám is hoztak. Welden felszólít bennünket, 12 óra alatt adjuk át a várat, különben «lässt er uns alle über die Klingen springen». Mosolyogva jutott eszembe a nürnbergi tanács határozata: «Erst muss man ihn haben».

Április hó első napjaiban jön hozzám Balogh János, barsmegyei jeles szónok, s ezen megyének volt követe, most a csillagsánc parancsnoka és panaszolja, hogy a hat hónapi szolgálatra rendelt, nemzetőrökből álló hevesmegyei zászlóalj kitöltvén a hat hónapot, haza akar menni; arra kér, beszélnék velök. Baloghgal áthajóztam a csillagsáncba, s a legszájasabbat, a többiek fölbujtogatóját behivattam. Ez véletlenül a Roff helységbeli vizi molnár volt; egyhelységbeliek voltunk, ösmertük egymást; szavamra megadta magát. Kiküldvén, megbíztam, hogy a fiúkkal értekezzék. Félóra mulva a sánc udvarán felállíttattam a zászlóaljat, lelkökre beszéltem, s egyhangulag felkiáltottak: «Maradunk!»

Április 26-án hajnalban a 8-ik számú sáncot, melyből a várat lövöldözték, a dicső 9-ik zászlóalj — mely előtt minden jó hazafi kalapot emelt — elfoglalta. Ez volt a csata kezdete.

Vukovics Sebővel, ki mint kormánybiztos jött a sereggel, a vár sáncáról néztük a csatát. Nyargalva jön egy tiszt; hozzám vezetik, s előadja, hogy a Klapka hadteste hátrál; az ellenség észrevévén, hogy ágyúi hallgatnak, nyomta őtet oly keményen, hogy a lovasság szemünk láttára benyargalt a csillagsánc és vár között lévő hidon. A tiszt szavára tüstént küldettem töltéseket, de mielőtt ez a csatahelyre érkezett volna, az általam felállított hevesmegyei 26-ik zászlóalj négyszögöt formált, az ellenség lovasságát visszaverte, és így mentette meg a balszárnyat. Ez történt a vár alatt, melyből a kiindulást a fővezérség határozta meg; és mégis csaknem úgy jártak, mint a nagyidai cigányok. A balszárny ismét erős actióba lépett, és az ellenség nem csak megverve, de összetörve lett.

A csata után nehány nappal, hozzám jött az ácsi uradalom tiszttartója, kinél a főhadiszállás volt, és beszélte, hogy Welden tábornok órákig fél őrültségben volt, folyvást jéggel kellett fejét boron-

gatni, mialatt mindig kiabálta: «Jesus mein Triangel!» Azt hitte volt, hogy az így felállított seregét megverni nem lehet. Elmondotta azt is, milyen zavarban retirált az osztrák sereg: nem hogy zászlóalj lett volna együtt, de szakasz sem; gyalogság, lovasság, társzekér, tüzérség összekeveredve szaladt mint tudott; ellenállásra tökéletesen képtelen volt, ha csak Ácsig üldözték volna — mondá — az egész arra menekülő sereg letette volna fegyverét, minden ellenállás nélkül.

Görgey hadügyminisztérré neveztetett, s elfogadta a kinevezést, hanem jelenlétét a sereg élén mulhatlanul szükségesnek tartván, tudatta a kormánynyal, hogy ez okból nem mehet Debrecenbe, helyetteséül küldi Damjanichot. Ennek hadteste a váron kívül, a Vág partján bivouakirozott; ettől elbúcsúzandó, hozzájok indult, lovai valamitől megijedtek, a kocsit felfordították és közfájdalomra Damjanich lába eltört. Ezen baleset után Klapka tábornok lett helyetteséül küldve.

Fel voltunk az ostromtól mentve, s a szabad kijárást a katonaság egy része önkényüleg akarta felhasználni; ugyanis, Palóczy Tamás százados a Csallóköz szomszédos faluiból összeszedte a borjúkat. A károsultak sietve jöttek előadni panaszukat; tulajdonukat visszaadattam, Palóczyt magamhoz hivattam, erőszakos eljárásáért megfeddettem, és jövendőre minden beavatkozástól eltiltottam. Hasonlót tett Guyon várparancsnok is, katonákat küldött Csuzra azon parancscsal, hogy Halassy Ede selyemgyapjus, mintegy 800 darabból álló juh nyáját a várba hajtsák be. Miután ennek tulajdonosa a megyében mint császári biztos működött, összes ingatlan és ingó vagyonát összeirattam és zár alá vettem. A gazdatiszt panaszszal besietett hozzám, mielőtt a juhok beértek volna. Az általam kiküldött szolgabíró rendeletemből a juhokat fél útról visszahajtatta az illető tiszt számadása alá. Halassy másodalispán volt, és Guyon talán ő reá is ugyanazon okból volt boszús, mint Pázmándyra.

Április 28-án délután egy őrnagy a várból nagy sietséggel jön hozzám is nagy megbotránkozással elmondja, hogy Guyon titokban el akarja Pázmándy Dénest fogatni, felette rögtön haditörvényszéket tartani, éjjel tüstént felakasztatni, mielőtt az egészről tudomásom lehetne. Magamhoz hivattam Nagy Lajos Hunyadi-huszárkapitányt, ki minden tekintetben megbízható becsületes ember és kitünő tiszt volt, őt Pálfy József szolgabíróval Kömlődre küldöttem azon utasítással, hogy hajnalra a megyeházához behozzák Pázmándyt: így történt. Ezt Guyon megtudván, reggeli 8 órakor hozzám jött, kért tovább két óránál, hogy Pázmándyt adjam át neki, mit határozottan megtagadtam. Pázmándy neje, rémülten sírva jött hozzám kérni férjéért: megnyugtattam, tudtára adván a helyzetet és azt is, hogy épen azért hozattam be, hogy megmenthessem életét.

Pázmándy a szolgabírói lakban volt elhelyezve, magamhoz hivattam és elmondottam neki a Guyon szándékát és azt is, hogy ily helyzetben — életét kivánván megmenteni — el kellett fogatnom, mit ő

megértett. Kérdésemre elmondotta Guyon haragjának, boszúvágyának okát, mi onnan keletkezett, hogy Guyon, mint komárommegyei lakos, több rendbeli kegyetlenségért be volt panaszolva, miután azonban verekedésének súlyos következése nem volt, panaszossal kiegyeztették. Azonban ezek után egy béresét oly kegyetlenül összekínozta, hogy az belehalt. A vizsgálat bemutatásával Pázmándy alispán elnöklete alatt tartott közgyűlés Guyont bűnvádi pörbe fogatni rendelte.

Másnap Baracskáról megérkezett Pázmándy Dénes édesanyja, özvegye id. Pázmándy Dénesnek, ki Fehérmegyének több országgyűlésen köztiszteletben álló követje volt. Ezt is, ép úgy mint gyermekét megnyugtattam.

Pázmándyt Debrecenbe küldöttem Pálfy József szolgabíró kíséretében, ellátván őket útlevéllel.

A kormánytól rendeletet kaptam a megyei tisztviselői kar megújítására, de szigorúan meghagyatott, hogy mindazokat, kik az ellenségnek bármi csekély szolgálatot tettek, a kijelölésből hagyjam ki.

A tisztújító gyűlés május 15-én volt; az akkori alispánt Szathmáry Dánielt rendeletem értelmében nem jelölhettem ki, ámbár személyesen meg voltam győződve, hogy jó hazafi, és a mit tett, kényszerhelyzetének tulajdonítható.

Első alispán lett Madarassy Mór, egyhangulag, miután a vele jelöltségbe hozott Domonkos Mihály, ezen jelöltségről lemondott, s ennek folytán ő 2-ik alispánnak szintén egyhangulag megválasztatott.

Délután elmentem búcsúzni Damjanich tábornokhoz, kinek ágya körül voltak köztiszteletben álló neje, Damaszkin István és még egy harmadik, kinek nevére nem emlékezem. Búcsúzáskor mondám: «Viszontlátásra tábornok úr!» mire ő felelte: «Édes barátom, nem fogjuk mi többé egymást látni, mert az á.... ember el fogja a hazát árulni!» Könnyes szemekkel eltört lábára mutatott és sohajtva mondá: «Csak ez a láb ne tört volna el!»

A 16-án reggeli gyűlésben a választási jegyzőkönyvet hitelesítettem, és délután egy órakor gőzhajón mentem Pestre. Ezen hajóval vittek Buda ostromához egy darab 18 fontos ágyút is.

18-án Debrecenbe értem és Kossuthnak kinyilatkoztattam, hogy állásomról lemondok: nem akarta elfogadni; e fölötti kis vitatkozásunk közben jött Szemere. Elvégezvén vele dolgát, mondja neki Kossuth, nem akarok Komáromba visszamenni, végezzétek el együtt. Szemerével eltávozván, neki is határozottan tagadó választ adtam. Szemere arra kért, hogy miután a helyzetet legjobban ösmerem, adjam át neki írásban a teendők feletti véleményemet. Ezt másnap elvittem hozzá. Az 1-ső pont volt, hogy a várparancsnokságból Guyont át kell tenni a működő sereghez, mert ott csak ártalmas, itt pedig nagyon hasznos lehet.

Szemerének azon kérdésére, kit gondolnék várparancsnoknak, felelém: ostrom alatt zárva, a főbb tiszteket személyesen nem ösmer-

hetem, hanem azt tudom, hogy Klapka iránt a közvélemény jó, azt hiszem, ő nem lenne rosz. Nehány nap mulva kineveztetett és ment Komáromba.

Helyettem Ujházy László lett kinevezve. Igy végződött tényleges működésem. PUKY MIKLÓS.

MÁRAMAROSMEGYE 1848-ban.

(FELOLVASTATOTT A MÁRAMAROSI MUZEUM-EGYLET GYŰLÉSÉN.)

A «Magyar orvosok és természetvizsgálók» által 1876. évben Szigeten tartott nagy gyűlés alkalmára Máramaros vármegye egyetemes leírásának két része jelent meg Szilágyi István szerkesztése alatt, a melyeknek egyike a természeti, második része a társadalmi viszonyokat írja le; azonban a harmadik, a történelmi rész, az idő rövidsége és technikai akadályok miatt el nem készülhetett.

Ezen történelmi rész megírása érdekéből annak idejében értekezletet tartottunk, s a feladat nagy és nehéz voltára való tekintettel testvériesen megosztozkodtunk a feldolgozandó munka anyagán, miután mindnyájunkat áthatott az a meggyőződés, hogy ha egyes ember vállalkozik ezen feladat lelkiismeretes megoldására: ehhez nagyon sok idő igényeltetik, míg a munka helyes felosztása által sokkal gyorsabban lesz elérhető ez óhajtott cél, melyet a tudós szerkesztő a monographia első két részéhez írott bevezetésében következőleg jelez: «Azt kelle akarnunk, hogy az olvasó teljes képét bírja Máramaros megyének, s a mű *kútfőbecsű* legyen. Egy «incognita terra»-t kellett felmutatni előnyeiben és hátrányaiban oly módon, hogy egyiránt tájékozza magát felőle a psycholog, a történetíró, a nemzetgazda, természettudós, statistikus» stb.

Ekkép jutott osztályrészemül «Máramaros megye honvédelmi történetének» megírása.

E munkámnak, mely most még csak tanulmánynak nevezhető, mert több pótlást, kiegészítést igényel, egy részecskéjét, egy csekély töredékét képezi az, a mit ez alkalommal előadni szerencsés leszek.

Miután azonban egy pár órai idő szűk keretébe lehetetlen beszorítani mindazt, a mit az 1848—49-iki honvédelemre nézve megyénk történelmének lapjaira fel kell írnom, úgy igyekeztem, hogy az, a mit 1848-iki életünkből elmondandó leszek, legalább egy lehetőleg kerek egészet képezzen. A viharos eseményekben, dicső tettekben sokkal gazdagabb 1849. év e megyét illető történetének előadását egy későbbi alkalomra halasztom.

Ezen munkám forrásaiul szolgáltak saját irataim, jegyzeteim s majd minden egyes mozzanatot mindeddig megőrzött emlékezetem, részint boldog emlékű *Szőllősy Balázs* barátomnak, megyénk egyik

legkitünőbb s azon nagy idők folyamán szerepelt egyének egyik legtevékenyebb fiának, 1849. év végével készült s csak kéziratban lévő emlékirata, részint és főleg megyénknek s az országos nemzeti muzeumnak irattára.

Az 1848. évi márciusi örvendetes események a legjobb hangulatban, társadalmilag, politikailag erősen találták Máramarosmegyét.

Az elannyira népszerűtlen administratori rendszer három év alatt öntudatlanul bár, de mindenesetre sokat tett arra nézve, hogy megyénk értelmisége, a melynek nagy része az ellenzék soraiban volt látható, tömörüljön, s erkölcsi és szellemi erejét kifejtse. Még nagyobb, erősebb lett volna e tömörülés, ha nem egy *Szentpály* László a főispáni administrator, a ki a megyei gyűléseken erősen védte ugyan az Apponyi kormány álláspontját, de a gyűlések termén kívül a leghumánusabb, legdemokratább, legbékésebb főkormányzó volt, a ki, jóllehet soha nem tagadta meg conservativ elveit, de azért a politikai és társadalmi kérdések legszélesebb mérvű megvitatása elől magánkörben sem tért ki, s a ki épen úgy kimondta, mint elfogulatlanul meghallgatta az igaz, őszinte szót, s a megye első tisztviselőjétől annak utolsó polgáráig mindenkivel népies modorban érintkezett, és e tekintetben mintája volt a megyei főkormányzóknak.

Ez kétségtelenül nem nevelte az ellenzék erejét, sőt az által, hogy az administrator részéről gyakorolt nyomás szerfölött csekély volt, ez ellenzék erejének kifejtése nem egyszer paralyzáltatott.

Mindennek dacára eléggé készen találtak bennünket a márciusi események egy nagyszabású actió kifejtésére.

Ha az administratori rendszer nem három rövid évig, hanem hosszasabb ideig tart vala: úgy nemzetünk, mely többnyire csak az erős és hosszas nyomás alatt tudott nagyobb erőt kifejteni, s melyről írva van, hogy «libertatis incapax jugi inpatiens», nem fogott volna az önvédelmi harc kiküzdésénél annyira szétszaggattatni, s bizonynyal mint egy tömör phalanx fogadta és verte volna vissza az ellene minden oldalról intézett támadásokat.

A kedvező hangulat szerencsés stadiumában érkeztek meg az 1848-ki törvények, a melyeknek megyeszerte kihirdetése, nem sok kivétellel, általános örömöt szerzett, dacára annak, hogy a fölszabadult nagyszámú jobbágyság a nyert szabadságot, főleg kezdetben, nem értette, nem bírta méltányolni; míg ellenben itteni földesuraink a jobbágyság fölszabadításával vagyonuknak, jövedelmöknek jelentékeny részét egyszerre elvesztették, «*a nemzeti becsület védpaizsa*» alá helyezett káratlanítás pedig nagyon is messze homályban látszott lebegni. E kedvezőtlen tényezőkhöz egy harmadik is sorakozott, az, hogy megyénk oláh népének legnagyobb része a nemesi osztályhoz

tartozott, és sehogy sem bírt kiváltságainak elvesztésével megbarátkozni.

Mindezek dacára megyénk minden nemzetisége az önvédelmi harc egész folyama alatt hű maradt az alkotmányhoz, hű maradt a magyar nemzeti kormányhoz; szóval, tettel, buzdítással és önfeláldozó példaadással, pénzzel, fegyverrel és vérrel támogatta a szent ügyet, a haza szabadságának biztosítására, függetlenségének kivívására irányzott titáni küzdelmeket.

Az, a mi e nagy összetartást, a megyei példátlan egyetértés ezen lélekemelő hármóniáját a küzdelmek küszöbén imitt-amott megzavarta, alig méltó az említésre; de a történelmi hűség érdekében nem szabad ezeket elhallgatnunk.

Oláh köznemeseink fájlalva azt, hogy az adótól és katonáskodástól való mentességöket elvesztették, s mert Naszódról Urbán határőrvidéki ezredes és hívei által ezen kiváltságuknak visszanyerése nekik megígértetett, nehány községben föltámadt a vágy, a régi állapotokat visszaállítani, mely vágy némely tisztviselőnk tapintatlan bánásmódja s a magyar kormány kezdetben határozatlan, ingatag eljárása által csak fokoztatott.

Budfalván vetett először lobbot a lázadás parányi tüze, mely csak annyiban nyilvánult, hogy október 4-én a föllázadt nép lecsillapítására kiküldött *Reviczky* János kaszói főbiztost megkergették, s a dombokon lövöldöztek. A megye a szigeti, akkor már jól begyakorolt nemzetőrséget rendelte ki a lázadók fékezésére, a parancsnokságot a Hartman cs. kir. gyalog ezredbeli *Tafelmájer* Károly vezette, a kinek vezénylete alá br. Piattoli Treuenstein őrnagy még 30 Hartman-féle gyalog katonát rendelt, s a lázadás egy kardcsapás, egy puskalövés nélkül véget ért. A bűnösök megszöktek, a kiknek főbbjei még régebben mint rablók s egyéb bűntényekkel vádoltak, állottak a megye bűnfenyítő törvényszéke előtt. A kisebb bűnösök elfogattak s a *Jurka* János főszolgabíró elnöklete alatt október 5-én működött rögtönitélő bíróság által több évi fogságra ítéltettek, azonban a magyar igazságügyminister nemsokára megkegyelmezett nekik.

Csak egy tételt idézek az ezen foglyok által az igazságügyministerhez 1849. március 4-éről kelt felfolyamodásból. «Erdélyország szélén, a havasok aljában lakunk, neveltetésben szűkölködünk, többnyire marháink mellett élünk, sőt művelt embert is ritkán látunk. Csoda-e, hogy midőn régi szabadságunk megtartásával, mihez mi oly annyira hozzászokva valánk, s több más engedmények megnyerésével kecsegtetnek, oly kolompos főnökök által eltántoríttathattunk, kik még azzal is biztattak, hogy nekik a fejedelem által adandó katonai erő pártolásunkra megígértetett. Botlottunk tehát, elösmerjük bűnünket, s mint a Jézus oldala mellett felfeszített gonosztevők, magunkba szállva

a tisztelt igazságügyministeriumtól, az egész magyar hazától s megyénktől bocsánatot kérünk».

Hasonló forrásból eredt a *borsai* lakosok föllázadása is, a kiknek Naszódra küldött képviselőik a kétfejű sas védelmére felesketettek, s hogy Urbán az ő katonai műveleteiben megyénk délkeleti határain ezen erős és bátor népnél kellő támpontot nyerjen, azon ürügy alatt, hogy a magyarság el fogja rabolni a nép marháit, a marhák legnagyobb része Naszód vidékére hajtatott, a mi rendkívül megnehezítette az izgatás következtében elkövetett első gondatlan lépés jóvátételét.

A megyei törvényhatóság megtette a kisérletet a kedélyek lecsillapítására, a nép fölvilágosítására, s e végből *Szaplonczay* József országgyűlési képviselő, ki azon kerületnek igen népszerű főszolgabírája volt, megjelent november 8-án Borsán, de minden törekvése meghiúsult. Péterffy Endre nemzetőri őrnagy, a ki még május havában kineveztetett megyei nemzetőrségi parancsnokká, a szigeti és szabolcsi nemzetőrökkel, küldetett fel a lázadás megfékezésére, melyhez a szabolcsmegyei önkéntes csapat is csatlakozott.

A községet több határőrvidéki császári katona védelmezvén, a kölcsönös tüzelés megkezdődött, mire a népség megfutott. A szabolcsi nemzetőrök a falu nyugoti végén levő nehány házat felgyújtották, azonban Szaplonczay József erélyes föllépésének sikerült a falu felégetésének meggátlása.

Az ide kiküldött rögtönitélő bíróságnak *Bogdány Mózes* elnöklete alatti működése szomorúbb véget ért, mint a budfalvi; mert a kamarilla ámításainak, a Galiciából és Erdélyországból átszivárgott izgatásoknak öten estek áldozatul, kik kötél általi halálra itéltettek, s a helyszínén ki is végeztettek. Többen rabságra itéltettek, de nem sok idő mulva kegyelmet nyertek, s önként beléptek a hazai védőseregbe.

Ennyi mindössze az, mert a vajnági rögtönitélő bíróság minden horderő nélküli működése alig érdemel említést, a mi megyénk polgári életét megzavarta, s az 1848-iki törvények végrehajtásának csekély és csakhamar elhárított gátot vetett.

A mi ezenkívül 1848-ban történt, mindaz fényes, ragyogó lapjait képezi megyénk történetkönyvének, s nehány parányi árnyfolt kivételével fényesek és ragyogók 1849-ik évi történelmünk lapjai is.

Említést tettem a *nemzetőrségről*. Itt látom helyén, hogy ennek működését lehető röviden körvonalozzam. Ezt megelőzőleg rá kell mutatnom a térképre, hogy megértessem, minő nagy és nehéz feladat várt Máramaros megyére a honvédelem terén.

Harminc mértföldnyi vonalon kellett védelmeznünk kárpáti átjáróinkat, egy roppant félkörben Toronyától Budfaluig, és így a toronyai,

bruszturai, kőrösmezői, luhli, ruszpolyánai, borsai, szacsali, felső-szelistyei, dragoméri, joódi, batizai, budfalvi nevezetesebb átkelőket. És e rendkívüli feladatot 1848. év végső hónapjaiban és sok részben 1849. év elején a *megyei nemzetőrség,* imitt-amott a népfelkelés, teljesítette és oldotta meg.

Szent István birodalma minden oldalról megtámadtatott. Az önvédelmi harc kezdetén és folyama alatt nem volt egyetlen pontja hazánk határának, a mely biztosnak lett volna mondható. Máramaros megye kicsinyben híven tűkrözte vissza a haza minden oldalról szorongatott állapotát. Megyénknek csak nyugoti határa volt biztonságban, s a megtámadtatás veszélyétől menten, de ennek ellenében védenünk kellett egész északi, keleti vonalainkat, s nagyrészben a délkeletit is.

Hogy e vonalak megvédettek, az főleg nemzetőrségünk erélyének, hazafias áldozatkészségének s népünk példátlanul jó szellemének köszönhető.

Hogy minő erkölcsjavító, nemesítő befolyást gyakoroltak népünkre a szabadságot biztosító törvények, s az egyenlőségnek és testvériségnek megtestesített elvei, ezt alig tüntetheti elő valami fényesebben, mint az a rendkívüli jelenség, hogy az 1848-ik év egész folyama alatt egyetlen tehénlopás esete sem merült fel; holott a megelőzött és követett időkben a lopás tényei igen nagy számban fordulnak elő bűnügyi statistikánkban.

A nemzetőrség legerősebb contigensét az öt korona-város s a kincstári, úgynevezett handalok és manipuláris helyek nemzetőrei alkották, a kiknek nagy része a primitiv állapotoknak megfelelően elég jó lőfegyverrel volt ellátva. A nemzetőrök többi része a passusok, átjárók megvédésénél leginkább csak fejszékkel, lándzsákkal, kaszákkal, imitt-amott egycsövű vadászpuskákkal teljesítette, de mindig híven és örömmel teljesítette kötelességét.

A szigeti nemzetőrök két százada a legjobban volt begyakorolva és felfegyverkezve. Az egyik század parancsnoka *Grosschmidt* Imre, a másiknak *Várady* Gábor volt. Utóbb *Móricz* Pál vezényelte ezt a századot. Ezek a századok mindenütt ott voltak, a hol tenni, fáradni, példát adni kellett.

1848. végső hónapjaiban jelentékeny segítséget nyertek nemzetőreink a szabolcsi nemzetőrök által *Kállay* Manó és *Kralovánszky* parancsnoksága alatt s a szabolcsi önkéntesek által, a mely csapatban ott voltak a *Vayak, Czóbel, Erősek, Borbélyok, Zoltánok, Patayak, Kállayak, Elekek, Ilosvayak* stb., szóval Szabolcsmegyének legfőbb tényezői, dísze, java, értelmisége.

Október havában a megyéből kiállított négy honvédszázad felszerelésével, begyakorlásával, útnak indításával foglalkoztam Técsőn, s a midőn épen a 4-ik századot valék útnak indítandó, a szabolcsi önkéntes csapat parancsnokságának elvállalására kérettem fel ezen

csapat vezérférfiai által, a melyet katonai parancsnokom s a kormánybiztos engedélye folytán elfogadtam.

Erre vonatkozólag ide igtatom Szőllőssy Balázsnak, e munka bevezetésében jelzett s történelmi becscsel bíró jeles emlékiratából a következő szavakat: «A szabolcsiak megérkeztök után összejövetelt tartván nálam, miután megtudták, hogy a borsai expeditióhoz küldetnek, elkezdtek vitatkozni, vagyis talán itt inkább csak *folytatták* az alakulási terv feletti tanácskozást. A családi hiúság gondosan őrködött, hogy valamikép szabolcsmegyei ne találkozzék, a ki magát képesnek érezze a vezényletre, s a kinek magát a többi egyenjogú és nevű *olygarcha-demokrata* alá vesse, ezért *Várady* Gábor szigeti nemzetőri kapitányt választották vezérül; ez vezette a csapatot Borsára, később a deési csatára, midőn aztán a futó táborral e szabolcsi csapat feloszlott».

A borsai tábor Ruszpolyána, Borsa, Szacsal, F.-Szelistye, Dragomérfalva, Joód és Batiza felől védte a megyét és időközönkint ugocsai, beregi, szatmári nemzetőrök által támogattatott.

Midőn *Katona* Miklós 1848. év október végével arról értesítette *Mihályi* Gábor kormánybiztosunkat, hogy legközelebb Urbán ellen fog csatázni, ezért szükséges, hogy Urbán csapatai megyénkből háborgattassanak, Péterffy őrnagy, Mihályi kormánybiztos rendeletére a borsai táborból november 7-én Szacsalig nyomult. Csapataiban voltak a szigeti és hosszúmezei nemzetőrök, 600 szabolcsi nemzetőr *Kralovánszky* vezérlete alatt, 20 Dom Miguel ezredbeli rendes gyalog, 2 szakasz lovasság *Szonntag* kapitány parancsnoksága alatt, s két vaságyú *Pruzsinszky* főhadnagy parancsnoksága alatt.

November 8-án átkelve a Setreven, a Romuli felé vezető keskeny völgyön mintegy négy órányira haladtak előre, a hol egy századnyi, csatárláncba feloszlott határőrség által fogadtattak, a kik a sűrű erdőségből erős tüzelést indítottak meg. A szigeti nemzetőrök és kevés számú rendes katonák viszonozva a tüzelést, bátran nyomultak előre; azonban a szabolcsi nemzetőrök a hely szokatlan zordonsága, s a keskeny völgyben a puskaropogás által okozott rendkívüli zaj miatt megfélemlítve futásnak indultak, s miután őket föltartóztatni nem lehetett, a rendetlenség nagy fokra hágott; Péterffy visszavonulót fuvatott, s ezzel véget ért a szerencsétlen expeditió, a melynél különösen *Szabó János* szigeti nemzetőr tűntette ki magát, a ki nagy erejével az egyik ágyút megmentette; továbbá *Arkauer* Ferdinánd kincstári tisztviselő, később vadász főhadnagy, *Kiss* Pál, *Kuncz* Sámuel, *Eksmid* Mátyás.

Ezt követőleg Katona Miklós nov. 23-án Deésről kiűzetvén s jobb sorsra méltó tábora szétszóratván, a határőrök, a Máramarosból történt beütés megboszulására Dimbul vezérlete alatt december 1-én körülbelül 600-an Szacsalra beütöttek; kevés prédálás után több nemzetőrünket, közöttök *Pelládi* Károly tizedest foglyokul magokkal

vitték, úgyszintén az ottani tábor élelmezési biztosát *Rednik* Mihály esküdtet is, a ki Naszódon több ideig raboskodott.

Megyénk felső részében csak e kis összecsapás volt. Azon időben a Budfalván táborozó csapatoknak voltam parancsnoka, de meggyőződve arról, hogy e pontról megyénknek nincs mit tartania, az egész tábort onnan elvezettem, s Mihályi kormánybiztos a kapniki átjárót bevágatta. Itt nem szabad érintetlenül hagynom *Stoll* Károly kapniki kincstári bányatisztnek kiváló érdemeit. Ez az ügybuzgó hazafi éjjel-nappal őríztette a határt munka- és viszontagság-edzett bányászaival. Nem volt éjjel, hogy a legzordabb időben is tudósítást ne küldött volna hozzám, s főleg neki köszönhető az, hogy megyénk ezen déli része a pusztító csordák rendesen éji meglepetései ellen biztosítva volt.

A kőrösmezői határszélen *Kovássy Károly* bocskói kincstári pénztárnok, ki egykor huszártiszt volt, őrködött mint nemzetőrségi parancsnok. A kormánybiztos által *Bajzát* András volt mellé segédül rendelve. Az általok szervezett népfelkelés elég volt arra, hogy a Galiciából betörni szándékozó császári rendes csapatokat visszatartsa. Ezen nevezetes kőrösmezői Tiszavölgy az, a melyen *Schlick* tábornok eredetileg betörni akart hazánkba, azonban a 12 mértföldnyi hosszú völgyszoros s még inkább e megye hazafias hangulata, s népének bátor szelleme imponált neki, e miatt kényszerítve volt a duklai vonalat választani.

Ennyit nemzetőrségünk 1848-diki tevékenységéről.

1848. május 30-ika nagy és dicső nap megyénk történelmében. Ekkor jött be Galiciából a Württemberg-huszárok egy százada *Lenkey* János kapitány vezérlete alatt. Ez volt az önvédelmi harc folyama alatt az *első eset*, hogy császári hadseregbeli katonák Petőfi «Talpra magyar» buzdító szavaira elhagyva zászlójokat, visszasiettek az édes anya kebelére, megvédendők annak életét, szabadságát.

Leírhatlan volt az öröm, midőn e huszárokat, a leküzdhetlen hazaszeretet és honvágy első fecskéit megláttuk; messze mentünk eléjök a kamarai útvonalon, a melyet elözönlött a város minden osztályú polgára s a legszebb hölgykoszorú. Az a fogadtatás, a melyben e vitéz bajnokok részesültek, példátlanul áll emlékezetemben; a részökre rendezett lakomán mindenikünk szerencsésnek, boldognak érezte magát, ha bármelyik közhuszárral kocinthatott, vagy kezet szoríthatott. Minő kár, hogy nem bírjuk teljes névsorát ezen derék harcfiaknak, a kik megérdemelnék, hogy neveik történelmünk lapjain megörökíttessenek, s hogy a vonzó példaadás első úttörőinek emlékezetére hazánk határszélén szobor emeltessék.

Két őrnagy küldetett ki e század elleni vizsgálat teljesítésére, azonban megyénk törvényhatósága egy erélyes körlevélben felszólította a testvérmegyéket ezen lelkes hadfiak pártolására. Engem, mint akkori

tiszteletbeli aljegyzőt ért a megtisztelő szerencse, hogy a kormányhoz intézendő feliratot s a megyékhez szóló körlevelet a gyűlés termében szerkeszszem, mely felolvastatván, elfogadtatott.

Az önfeláldozó példa csakhamar követésre talált. *Szontágh* vezetése alatt július hónapban egy Vilmos-ezredbeli huszárcsapat indult meg Galiciából, de föltartóztattatván, részint szétveretvén, csak mintegy 40-en jöhettek át a bruszturai vonalon, közöttük *Lehoczky* János őrmester s egyik vezető *Grohoczky* lengyel nemes.

Az őszi idő küszöbén, a vissói vonalon, a havasokon át nagy és fáradságos utazás, küzdelem után 132 főből álló Vilmos-ezredbeli huszárcsapat érkezett hozzánk a lengyel származású *Zsurmai*, nyugalmazott huszártiszt vezénylete alatt. Zsurmai és Szontágh Mihályi Gábor kormánybiztos által neveztettek ki kapitányokká s csapatjaik a megyeház előtt felállíttatva, esküdtek meg az alkotmányra.

Ime, ezek a hősök azok, a kik a császári területekről *elsők* jöttek be a mi védelmünkre; de szóljunk azokról is, a kiket *mi* küldtünk ki innen elsőkül az ország védelmére.

Ifjuságunk rendkívüli lelkesedéssel karolta fel a kormány első felhívását a honvédség felállítása iránt. Álljon itt azoknak névsora, a kik legelsők voltak az elsők között, hogy Nagy-Károlyba menjenek magokat honvédekké feliratandók, s hogy onnan egyenesen az aldunai harctérre siessenek.

Móricz Samu, Hatfaludy Sándor, Asztalos Sándor, Asztalos Zsigmond, Kovássy Albert, Nagyiday Menyhért, Barna Vilmos, Helner Tivadar, Keményfi János, Egresy János, Csiszár József, Ágoston Antal, Linczy Károly, Soltész János, Hauszer Ferenc, Pellionisz József, Gergely Mihály, Cserszky János, Trux János, Szőllősy Lajos, Teodorovics Antal, Balázs Emil, Ditrich Lajos, Tar Károly, Szabó Lajos, Nyegre János stb., ezekhez csatlakozott még számos viski és técsői polgártárs is.

Egy futó pillantás e névsorra megmutatja, hogy megyénknek minden osztályát rang, nemzetiség, valláskülönbség nélkül áthatotta a rajongásig fokozott hazafiúi lelkesedés. Látszólag csekély e szám, de ki fogjuk mutatni, hogy következményében, horderejében rendkívül nagy volt e kis csapat úttörő példaadása, ha nem is említjük, hogy mindannyian a kilencedik és tizedik honvédzászlóaljban, tehát a hősök hőseinek soraiban harcoltak és részben vérzettek el.

E csapat kivonulása után fokról fokra hágott megyénkben a lelkesedés, a nemes verseny; mindenki, legalább a nagy rész, igyekezett méltó lenni azokhoz, a kik a rácok elleni harcokban nyerték meg a tűzkeresztséget, hogy aztán az 1849-iki hadjáratban mindmegannyi hírneves, vagy névtelen hősök vérökkel s részben életökkel áldozzanak a haza oltárán.

Ifjuságunk lelkesedéséről nehány sort jegyzek ide *Szőllősy Balázs* emlékiratából:

«Mint választmányi elnöknek, ki egyideig a reclamatióknak úgyszólván egyedüli bírája voltam, sok módom volt a lelkes fiatalság rajongó honszeretetéről meggyőződni.

Volt oly családatya, ki, miután már 3 fia lett honvéddé, az alig 14 éves 4-ik fia beállását gátolva, lépéseket tett ennek be nem vétetése iránt. Ezen 4-ik fiú magát fiatal kocsisnak hevenyészvén, így meg nem ismertetve nyerte meg besoroztatását. Ezek id. Várady Ádám főjegyző fiai voltak».

De honvéddé lett még az 5-ik testvér is; honvéddé lett volna több is, *de nem volt több.*

Az 1848-ban történtek csak előjátékai voltak az 1849-iki nagy drámának.

Hogy azt, a mit megyénk a honvédelem érdekében tett, azt az óriási erőfeszítést, a melyet a megyei törvényhatóság s ennek majd minden egyes polgára kifejtett, megérthessük és kellően mérlegelhessük, szükséges tudnunk, hogy az 1848-ik évi szeptember 25-én tartott megyebizottmányi ülésben központi teljhatalmú választmány nevezetett ki a megyei honvédelmi ügyek vitelére, vezetésére. Ennek elnöke *Mán* József képviselő, az ő távollétében helyettese *Szőllősy* Balázs volt. Tagok *Bogdán* Mózes, *Fábián* János, *Móricz* Pál, *Pataky* János. Tisztöknél fogva hivatalból tagjai voltak e választmánynak *Péterffy* Endre nemzetőri őrnagy, *Grosschmidt* Imre nemzetőri százados, *Várady* Gábor előbb nemzetőri százados, utóbb honvéd őrnagy. Midőn *Mán* József 1849-ben eltávozott: az elnökséget az alispáni hivatal vezette. Nehány ülésben elnökölt *Pogány* Károly első alispán is; azonban az állandó elnök a közszeretetű másodalispán *Szaplonczay* Zsigmond volt, a ki e sok felelősséggel járó nehéz tisztet kezdettől végig, az 1849. ragyogó nap hajnalától annak elborultáig, leáldoztáig törhetlen kitartással teljesítette. Mint jegyző ifj. *Szabó* József kitünő ügyességgel, nagy szorgalommal, fáradhatlanul működött, és csak egyszer-másszor helyettesíttetett a törvényszéki és megyebizottmányi teendőkkel elhalmozott *Nánásy* Lajos tiszteletbeli főjegyző által. E választmány az volt Máramarosnak, a mi az «Országos honvédelmi bizottmány» az országnak, a nemzetnek. E választmány ujoncoztatott, katonát szállított, honvéd ruházatot készíttetett, nemzetőrségi, honvédségi fegyverzetről gondoskodott, lőfegyver-, szurony-, lőpor- és tölténygyárat, golyó- és ágyú-öntődét állíttatott, a helybeli, megyei, átvonuló vagy ide-rendelt csapatok ellátásáról, élelmezéséről gondoskodott, a megye több pontján tábori kórházakat, sütődéket állíttatott, szerelt föl; *Bem* táborát huzamosabb időig lőporral, puska- és ágyúgolyóval látta el. Szóval a máramarosmegyei nagy arsenálnak intéző szelleme, mozgató ereje ezen központi választmány volt.

Ülései, mondhatni, permanensek voltak. Ha egy-két napon a *rendes* ülésezésre nézve néha szünetelés állott is be, de az intézkedés szálai soha meg nem szakadtak; folytak azok reggeltől napestig a jelenlegi főispáni lak nagytermében, s nem egyszer a késő esti, éjjeli órákban is tartattak tanácskozások, ülések, a melyek legtöbbnyire egy táborkarnak a csata folyama alatti intézkedéseihez hasonlítottak úgy gyorsaságban, mint erélyben, valamint a formaságok teljes ignorálásában. És pedig ezen férfiak nagy része táblabírákból állott, de a táblabírák nem azon fajából, a melynek ostorozására a «Március tizenötödike» című lap állandó mottójául e tételt alkalmazta: «Nem kell táblabíró politika».

Néha csak ketten voltak az ülésben, ha a jegyzőkönyv több jelenlévőt mutat is fel, a kik jöttek-mentek, intézkedtek. Oly nagy tekintélye volt e választmánynak, mint bárminő forradalmi dictatorságnak, a melynek rendeleteit respectálta maga a kormánybiztos is, s a hadtestparancsnokok mindenike, mert mindannyian teljes tudatával bírtak annak, hogy a központi választmány önfeláldozó működése nélkül megáll a megyei s ezzel az országos honvédelemnek e megyében minden gépezete.

Míg a törvényhatósági gyűlés rendeleteinek hatálya az utóbbi időben, mondhatni, a fagypontra esett, akkor ezen központi választmánynak, mely a szó szoros értelmében *teljhatalmú* volt, rendelkezései előtt mindenki meghajolt. Még azon, bár a túlbuzgóság következtében túlszigorú s tapintatlan rendeletét is, melyet Bem tábora részére szükséges 4000 pár téli kesztyűnek 48 óra alatt elkészíttetése végett Sziget város hölgyeihez intézett, s ezt a munkát, mint adót kivetette, a mi lelkes hölgyeink ellenmondás nélkül, a legnagyobb pontossággal hajtották végre, dacára annak, hogy többen közülük a rendeletnek honleányi érzelmeiket és női gyöngédségöket sértő hangját nehezen tudták elviselni.

Ezen teljhatalmú választmánynak egyik legerősebb oszlopa és minden tekintetben támogatója *Mihályi* Gábor, előbb királyi, utóbb kormánybiztos és később főispán volt.

A gondviselés adta megyénknek e férfiút, hogy úgy erélye, mint egyenes őszintesége, a magyar kormány iránti soha meg nem ingott hűsége s oláh nemzetiségénél fogva népére gyakorolt csaknem korlátlan befolyása által békében tartsa népünket; erős karokkal visszautasítsa az Erdélyből be-betolakodni akaró lázongó elemeket: de ezenfelül még buzdítsa, lelkesítse e megye minden fiát az önvédelmi harcban való részvétre, s a szabadság szent ügyének diadalra juttatására.

István Nádor aláírásával 1848-ik évi augusztus havában jelent meg nálunk a belügyministeri rendelet, mely szerint *Mihályi* Gábor mint Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok, Kővárvidék és a második oláh határőrvidéki ezred királyi biztosává neveztetett ki.

Nem kapott e királyi biztos ezen rendeletnél egyebet óriási feladatának megoldásához. Ez volt az egyetlen fegyver, melyet a kormány az ő kezébe adott, hogy missziószerű hadjáratát megindítsa; *de nem!* az nem az *egyetlen* fegyver volt, mert itt állott rendelkezésére *az egész Máramaros vármegye.*

Nem részletezem e helyütt működését, mert az eddig elmondottakban foglalt történet minden mozzanatában s azokban, a miket 1849-ről egy más alkalommal elmondandó leszek, mindenütt ott látható, érezhető Mihályi Gábor működése, önzetlen hazafisága és törhetlen erélye.

Az 1848. évi októberi események után is helyén maradt mint *kormánybiztos;* erélyes működése egy vonalnyira sem lazult. Utóbb, 1849. év elején főispánná neveztetett ki, s egész augustus 25-ig, tehát a világosi fegyverletétel után még 12 napig, a midőn a megye bizottsága is végkép megszüntette működését, rendíthetlen bátorsággal megmaradt helyén.

Nem lehet a történelem tárgya az az episod, a mely most eszembe jut, de azért megemlítem azt Mihályi Gábor jellemzésére.

Midőn a zsibói fegyverletétel előtti napon dandárom egy részével, s így a 105-ik honvédzászlóaljjal is — fegyvereinket le nem téve a táborból elvonultunk, és nehány nap mulva megyénk határánál egymástól könnyes szemekkel, vérző kebellel elbúcsúztunk, egyenesen Szigetre jöttem, hogy lássam: van-e még valami honvédparancsnokság, a melynél jelentést tegyek.

Akkor tudtam meg, hogy a megyei törvényhatóság már meghódolt a császári kormánynak s a császári biztos váratik.

Honvéd egyenruhában, kardosan, a déli órákban, a piacon a megyeház felé haladva fájó szívvel kellett tapasztalnom a rendkívüli változást, különbséget a legközelebbi mult s a jelen között. A csak kevéssel is az előtt még kitörő lelkesedés síri gyászszá változott. Nem egy jó barát tért ki előttem, a férfiasabbak köszöntek bizonyos tartózkodással, kezet nyújtani csak kevesen siettek, mint ha valami pestises helyről jönnék. Az emberek arcán csupán a bánat, a kétségbeesés kifejezése ült, mint mikor egy nagy halott temetésére készül a nép.

Mihályi Gábor az utca túlsó oldaláról szembe jött velem, a mint megpillantott, szokott harsány hangon kiáltott felém: «Isten hozott Gábor!» Az utca közepén találkoztunk, megöleltük, megcsókoltuk egymást, zokogtunk és elbúcsúztunk.

Ezután csak akkor találkoztunk ismét, midőn ő a munkácsi fogságból, én külföldről haza szabadultunk.

De a milyen áldás és missiószerű Mihályi Gábor működése a a politikai administratio, általában a hon- és megyevédelem terén, épen oly szerencse volt reánk nézve, hogy *Rapaics* Dániel a 22-ik számú s borsodinak nevezett honvédzászlóalj őrnagya, 1848. év őszén zászlóaljával megyénkbe jött.

E férfiú születésére nézve horvát, bár alig tudott valamit magyarul, tetőtől talpig magyar, s a szabadságharcnak méltó bajnoka volt.

E szelid lelkületű jámbor férfiú akadályt, lehetetlenséget nem ismert, a mit jónak látott, azt létesítette minden áron, minden áldozattal és erőfeszítéssel. Soha sem ösmertem embert, a kiben annyira megtestesült volna a mondás: «Svaviter in modo, sed fortiter in re».

Neki köszönhető a fegyvergyárak, golyó- és ágyúöntődék, lőpormalmok felállítása. Az ország északi határától Lonkáig terjedő Tiszavölgynek oly védelmi állapotba helyezése, hogy azon a betörést az ellenség még csak megkisérleni sem merészelte.

Bem azt mondta Kemény Farkas ezredesnek, midőn ezt a piskii híd védelmére kirendelte: «Ha a piskii híd elveszett, Erdély veszett el». Mi is azt mondhattuk, hogy ha az említett vonal elveszett, úgy általa nem csak Máramaros, hanem Erdélynek és az északkeleti Kárpát vonalnak egész vidéke veszett el, és akkor a kormánynak és parlamentnek Debrecenben maradhatása egy napig sem lehetett volna biztos.

Rapaics állította fel Ferencvölgyön, mely utóbb «Rapaics-völgy» nevet nyert, a legkegyetlenebb tél közepette a lőporgyárat, kirendelvén oda *Szőllősy* Károly huszti nemzetőri kapitányt, mint térparancsnokot, *Mózer* Vilmos kincstári tisztviselő vezetése alatt, ki utóbb tüzérfőparancsnok lett, a két láb hó eltakarítása, s a vastag jégburok felszaggatása után a lőpormalmok *egy hónap alatt* megkezdték működésöket. A lőpormalmok «Rapaics», «báró Geramb», «Kazinczy» és «Pogány» nevet nyertek.

Nagyon sajnos, hogy e jellemes, acél-szilárd akaratú férfiú már az 1849. év kora tavaszán elrendeltetett tőlünk, s e megye nem csak védelmének, hanem iparának emelésére irányzott nagy sikerű működése is megszakadt.

De hibáznám, midőn Rapaicsot érdeméhez képest méltatva, megfeledkeznem *Hrobonyi* Adolfról, a kabola-polyánai vasgyár igazgatójáról, ki legtevékenyebb segédkezet nyújtott Rapaicsnak abban, hogy Kabola-Polyánán egy hónap alatt felszerelte az ágyúöntődét, s előbb vas- s később legjobb ércágyúkat öntetett. Fegyvergyárt állított fel, melyben a legjobb szuronyos fegyverek gyártattak. Onnan láttatott el az utóbbi időkben Bem tábora is ágyúgolyókkal.

Ezen tetőtől talpig demokrata ember, a ki a függetlenségi akta közzététele *után* nagyobb híve volt a kormánynak, mint azt *megelőzőleg*, a kinél a hazára tornyosult bajok fokozása csak arra szolgált, hogy erejét, munkásságát megsokszorozza, méltó segítségül állott azon Rapaics Dániel mellett, a kinek életét az isteni gondviselés sokáig tartsa meg, s a kinek emlékezete mindig áldott és dicső lesz megyénk, hazánk történelmében.

De Mihályi Gábornak, Rapaics Dánielen, Mózer Vilmoson és Hrobonyi Vilmoson kívül még számtalan támasza, segédje, alvezére, tisztje, altisztje, közkatonája, homokhordó napszámosa volt.

Ott volt a központi teljhatalmú választmány, mely e megye minden tisztviselőjével, polgárával rendelkezett, a mely rendelkezésnek mindenki a legnagyobb készséggel, sőt versenyző szenvedélyességgel vetette alá magát.

Ha tudjuk, hogy a legszelidebb lelkületű, legbékésebb természetű férfiak vállaltak tábori s a hadműveletek körébe tartozó szolgálatokat, mint *Pataky* János ujoncbeavatási biztos, *Tar* Gáspár felszerelő biztos, *Mihálka* László előbb felsőjárási, aztán verchovinai tábori főbiztos, ifj. *Várady* József, *Vajna* Antal, *Csatlós* László, *Kesztheliyi* József élelmezési biztosok, *Pelládi* Lajos katonaszállító és gyűlházi parancsnok, *Karácsonyi* Antal técsői kórházfelügyelő, *Benkő* Ferenc tábori első pénztárnok és biztos, *Bogdán* Samu ruha- és szertárnok stb.; ha tudjuk, hogy ezek nagyrészt a «táblabirák» sorából vett, s a katonai szolgálatok terén járatlan férfiak voltak, de mert mindenik tanult, igyekezett, akart és *tett*, s a részére kijelölt munkakörben mondhatni egész katonává lett, úgy könnyen érthetővé válik előttünk az a titokszerű dolog, hogy Máramarosmegye az 1849-iki önvédelmi harcban csekély katonai és még csekélyebb pénzerővel csodákat művelt, s Máramaros földjét, mint egyik legfőbb stratégiai pontot az utolsó pillanatig sértetlenül, szűzen megtartotta a hazának.

De az itt elősorolt tényezőkön kívül van e titokszerű, e csodás eredmény megértésének még egy kulcsa, *Máramaros népének ösmerete.*

A ki csak futólag tekint megyénk ethnographiai viszonyaira, ezeket kétségtelenül kedvezőtleneknek fogja mondani, főleg az 1848/9-iki időszakra való tekintettel, a midőn Galicia, Bukovina és Erdély felől ellenséges elemek által voltunk környezve.

De ha mélyebben tanulmányozzuk a megyénket lakó orosz és oláh nép jellemét, geniusát, történetét, a magyar népet nem is említve, úgy kezünkben van az 18484/9-iki mesés eredmények kulcsa.

Nem ok nélkül nevezik még megyénket «Magyar Helvéciának»; mert a megye minden népfajának keblében oly lángolón ég a szabadság iránti szeretet, mint bármely svájci polgár szívében.

Valahányszor a nemzeti nagyság, a szent szabadság mellett s a zsarnokság elleni küzdelemre szólították fel nemzetünket, megyénk lakosai nemzetiségi- és vallásküloubség nélkül ott harcoltak a szabadság zászlója alatt. Ott küzdöttek II-ik Ulászló alatt; ott látjuk őket Szapolyai alatt a nemzetnek szabadságszerető részével harcolni. Ott látjuk őket a lelkiismeret és alkotmányos szabadság védelmében küzdeni Bocskai, Bethlen Gábor, Tököly s a Rákócziak alatt.

Míg a Rákócziak alatt főleg az orosz nép hűsége állotta ki a tűzpróbát, addig 1717-ben a tatár csordáknak a borsai Sztrimturánál végkép megsemmisítésénél oláh lakosaink vitézsége, hazafisága volt az egyik főtényező.

Ime megyénk testvérnépei multjának tűkre, e tűkörből sugárzanak vissza testvérnépeink 1848/9-ki hazafias tényei is.

Meghamisítanám e megye történelmét, hűtlen lennék az osztó igazsághoz, ha nem mondanám ki leplezetlenül, hogy abban, miszerint Máramarosmegye nem csak megtartatott a hazának, de sőt e megye tetemes pénz- és véráldozattal járult a haza oltárára s a szomszéd magyar hadseregek erejét katonával, lőporral, fegyverrel, ruházattal élesztette, növelte, élelmi szerekkel táplálta, a leghatalmasabb tényező volt Máramarosmegyének úgy testvéri egyetértésben, mint szabadságszeretetben egyaránt gazdag *magyar, orosz és oláh népe.*

Várady Gábor.

KÁROLYI SÁNDOR TÁBORNOK ÉLETÉHEZ.

Nagy szerepe jutott Károlyi Sándornak azon véres drámában, mely a mult század beköszöntével hazánkban lefolyt, és melynek tragikai hőse a Marmora-tenger zúgása közt lehelte ki nemes és nagy lelkét.

Károlyi Sándor (szül. 1668) eleinte Rákóczi ellen fordult, sőt annak embereit Dolhánál (1703) szét is verte; de miután Bécsben még ennek dacára is gyanakodtak rá és folyton Rákóczi titkos hívének tartották: végre csakugyan kuruccá lett.

Rákóczi örömmel fogadta őt, sőt csakhamar fővezérré tette. De Károlyi nem volt a háborúra teremtve: békés hajlama nem hagyta el soha. A szabadságharc reménytelen voltáról meggyőződvén, igyekezett az ügyet békés megoldás felé terelni. Nézete az volt, hogy mentül tovább húzódik a polgárháború, annál károsabb az a hazára és nemzetre nézve, s annál keservesebb lesz annak a vége; viszont, hogy az évek hosszú sora óta sanyargatott magyarra nézve nem lehet áldásosabb, mint a békének mielőbb való létrejötte, még ha áldozatok árán történnék is az, a melyek különben is évről-évre progressive súlyosbodnának.

Addig sürgette tehát a békés megoldást, addig alkudozott, míg végre Rákóczinak majdnem akaratja ellenére is létesítette 1711-ben a szatmári békekötést.

Hogy ebbeli törekvéseiben mennyire tartotta szem előtt a haza javát, hogy intentiója mennyire nemes volt, azt fényesen tanusítja 1712. jan. 2-án Borsodvármegyéhez intézett következő levele:

Tekintetes Nemes Vármegye.

Fris emlékezetében lehet az T. N. Vármegyének, az közelébb elfolyt siralmas 9 esztendő forgása alatt Nemzetünk közt lett sok keresztény vérnek kiontása s édes hazánknak szánakodásraméltó keserves romlása és majd-majd végső pusztulásra való jutássa után, miképpen a mindenható Istennek kegyes igazgatásából és rendeléséből indíttatott legyen fel az boldog emlékezetű F. József császár és kegyelmes király szíve egy részről, más részről penig az M. Fejed. Rákóczy Fer. elméje, mindazon szélveszek között való sorsunknak régi ohajtott csendességének megnyerésére és kimunkálódására; kinek alkalmatosságával ezen kegyelmes Istennek vezérléséből, reménteleníil csekély személyem vétetvén eszközül, mint hazámnak legkisebb és gyengébb takja (így) által való kimenetele és munkálódása is jól constálhat Tekintetes N. Vmegyének.

Melyre, valamint annakelütte, ugy az munkáknak sulyaiban is magamat elégtelennek ismervén lenni, csekély elmémnek gyengesége miá történhető vétségitül tartván, Nemzetem és hazám dolgaiban legkisebbet is magánosson cselekedni, annyival inkább végezni nem mérészlettem. Hanem mindeneket az két N. hazában akkor mellettem lévő N. Státusság és tagjai eleiben terjesztettem, s nemcsak javát, hanem következhető gonosságát édes Nemzetemnek velek bűvön közlöttem, s valamellyekre léptem s cselekedtem, mindeneket egyenlő consensusokbul, mediantibus etiam conclamationibus, egyértelembűl munkálódtam és végzettem, ugy igyekezvén, hogy se Istenem, se felebarátim, se Nemzetem, sőt ellenségem elütt is meg ne itéltethessem, annyival inkább átkot méltán ne érdemelhessek, hanem Isten kegyelméből való áldást remélhessek.

Minthogy penig azon alkalmatossággal terhes munkálódásokban nem csak azokrul, kik akkoron hadakozásnak sorsa alá velem együtt valának vettetve, fáradoztunk, hanem mind azokrul is, kik annak előtte azon fegyverkezésnek hajójában evedzettenek, et per vicissitudines temporum quo quo modo letévén magukat az fegyverkezéstül, már megszüntenek vala, és a kik pro securiori, más szomszéd provinciákban recipiálták vala magukat, sűt egész Nemzetünkrül sem voltunk felejdékenyek, mert ámbár fegyverekkel nem is, de elméjekkel s alázatos representátiojokkal ugyan csak azonegy jút munkálódni igyekeztek s megsem szűntenek, de az nevezett boldog emlékezetű F. Császárnak plenipotentiariusi által, ugymint közön-

ségessen igyekeztük volna exoperálni az munkákat (interveniálván ez reménteln keserves halála is), nem lehetett: akkoron az T. Statusok csekély személyemet requirálták, hogy az elvégezett conventionak ne csak confirmatioját, hanem melioratióját is elaborálná, s ugyanannak végbevitelére T. N. Vzlő Pongrácz György uramat N. erdélyországi atyafiak részéről, T. N. Csajághi János uromat N. magyarországi akkori Statusok részéről is az Felséges udvarhoz expediálván, miképen nemcsak confirmationalissát, hanem az Felséges császárnénak és királynénak kegyelmességéből származott melioratioját is obtinealták, nem kétlem az T. N. Vgyénél sub autentico meglenni, mindazáltal kötelességemtűl viseltetve, in impsis exemplaribus is, psentibus acclusis, kivántam az T. N. Vgyével közlenem, melyből is bűvön méltóztatik az N. Vgye meglátni, hogy nemcsak az akkori sorsban levűkre extendáltatott legyen az F. Császárnénak és királynénak kegyelmessége, hanem mindazokra is, a kik már annakelűtte gratiára visszatérvén, jószágokat usu duntaxat fructuario, 10000. summáig remélhetik vala megadatni, nemkülönben a szegény elhagyatott özvegyekre és árvákra is (kik épen mindenektűl elvalának tiltva) és az egész hazánkra kiterjedett.

Emlékezhetik az T. N. Vgye mind azon kegylm Confirmationalis után is némely hatalmas és erőssebb interimalis possessorok, nem akarván az igaz földes urának és atyánkfiának restituálni jószágokat, sokaknak penig jószágának gyümölcsét és hasznavételét kivánván magoknak tulajdonitani, azoknak megorvoslására is, a megirt követek industriája által is, az Felséges császárnénak minémű kegylmes és kemény porancsolatjai jöttenek az Nemes Vármegyékre és mélt. commendans Generálissokra is, elhallgatom, s egyéb s több dolgokban azólta következett háborgatássok ellen valók hasonló kegy. parancsolatit, mellyek által, ugy hiszem, hogy nemcsak az N. Vármegyékhez, de ezenféle dolgokban egész Nemzetemhez intervenialt reménteln kötelességemnek is, mint Isten tudnom adta, csekély elmém és tehetségem szerint, nemcsak fáradságommal és minden erőmmel, sűt életem koczkáztatásával is Istennek vezérlésibűl eleget tettem. Azért, hamiben a T. Nemes Vgyének ugy nem szolgálhattam, a mint maga és a szükség hozta és kivánhatta volna, arrul nagy bizodalommal követem és kérem, munkámban eshetett fogyatkozásimat emberi erőtlenségemnek tulajdonitani ne terheltessék. Hogy tovább is szomszédságos affectiója által köteleztessem a T. N. Vgye mindenkori kész szolgálatjára.

Esvén azonban értésemre, hogy az Felséges császárné és koronás királyné kglmes annuentiájábúl, az Flges VI. Carolus császárnak és királynak régen kivánt közelétésével, csekély személyemnek is, alázatos homogialis devotiájának submissiójával, fel kelletik menni, és ámbár mint particularis legkisebb személy kivánnék is lenni, mindazáltal, ha mik a fenforgott dolgokban elő találnának fordulni,

vagy occurrálhatóképen szükségeseknek találtattanak lenni, kéntelenittetném az Felséges császárnénak kegyelmességéből benne megindulni, mostan is elégtelennek ismervén magamat azon terhes dolgokban következhető munkára, hogy hazámnak s Nemzetnek nem kárára, hanem inkább hasznára lehessek, kérem bizodalmasson, ha a T. N. Vgye szükségesnek itéli, maga bölcs opiniójával s tanácsával éltetni méltóztassék. Melyet a midőn válaszul kötelességűl elvárnék, kivánom az beállott uj esztendőnek minden részeiben való dolgainak folytatását, rendelje ugy Isten eő sz. felsége, hogy következendő számos esztendőkbeli testi s lelki vigasztalására lehessen ne csak a T. N. Vgyének, hanem egész hazánknak, Nemzetünknek, melyben, míg Isten éltemet fentartja, az Tettes Nemes Vgye tapasztalt affectiójában ajánlván magamat, s maradok.

Datum Ócsva, die 2-o Jan. 1712.

Tekintetes nemes Vgyének

Igaz kötelességgel való kész szolgája
Károlyi Sándor.

Nehány nappal e levél kelte után — melyet már mint Eleonora özvegy fejedelemné által kinevezett helyettes főhadvezér írt — megerősité őt e minőségében az új király III. Károly is, sőt csakhamar grófi rangra is emelte.

1717-ben fenyegetvén a haza határait a tatár, újra Borsod vármegyéhez fordult és a veszély elhárítása céljából némi rendeléseket hagyott meg, melyeket ez évi szeptember 16-án megsürgetvén, egyúttal értésére adja a vármegyének, hogy Vékony János ő felsége hűségére visszatért. Levele igy hangzik:

Illustrissimi, Rvdsimi, Admod. Reverendi, Sptes, Magnifici, Perilles, ac Generosi Dmni, Dmni obsmi, colendssmi.

Salute servitiorumque meorum promptitudine pmissis. Noha Isten eő szent felsége ingyen való kegyelme és segedelme által a felső napokban bűneinknek ostorozására, hazánkban véletlen beütött pogányság egész confusiojával és praedájának, lovainak nagyobb részént való elhagyásával recedalni kéntelenittetett. Mindazonáltal beszterczei commendans uram leveléből bizonyosan informáltatom, Moldvában ujabb pogányságnak csoportban való létéről és ujabb irruptiójának attentálása iránt való szándékárúl. Jóllehet ugyan mltgs. generális gróff Steinville uram ő excellentiaja bizonyos corpussal mindenfelé jó vigyázással legyen; nemkülönben m. generális gróff Martini uram is maga corpussával óránként ezen földre várattatik. Mindazáltal a jó vigyázás addig is szükséges, nem tudván ember ellenségének szándékát, és melyik passuson irruptiójat attrectálni igyekezzék. Ahoz képest psentibus kivántam a Tekintetes Nemes

Vármegyét, ezen mostan megtörtént pogány ellenség motusa előtt, a Felséges Herczeg és Bellicum kegyelmes parancsolati mellett tött dispositioimra emlékeztetnem és intimálnom, hogy hasonló serénységgel és készséggel, mint ezen motus előtt, azon feljebb emlitett dispositióimat a Tek. Nemes Vármegye munkába vette vala, azonformában reassumálni, continuálni is igyekezzék.

E mellett pedig a felséges Herczeg és mltgos Feldmarschal gróff Pálffy János ur eő excellentiája kegyelmes intimatiójából kelletik a Tek. Nemes Vármegyének értésére adnom. Hogy a felső esztendőkben Törökországra kibujdosott, most pediglen Nándor-Fejérvári obsidiónak alkalmatosságával kgylmes urunk eő Felsége hivségére hasznos szolgálatinak végbenvitelével visszatérő Nemzetes vzlő Vékony János uram eö kgme bizonyos érdemeért, kiváltképen való kgmes reflexioból nemcsak kegyelmesen Amnistialtatván vele általjött katonasággal együtt, hanem váradi kapitánysággal is megajándékoztatván, erga gravem animadversionem és kemény büntetés alatt senki eö kegyelmét sem személyében, sem jószágában s embereiben háborgatni, sőt vétkét szemérevetni is ne mérészelje, mind kgylmes urunk eö Felsige, mind a Felsiges Herczeg kgylmes parancsolatja keményen tiltván. In reliquo cupiens, servet Deus diu felices, salvos et incolumes supervivere. Maneo Eorundem praetitulatar. Dnorum Vestrae.

Károly, die 16. Septembr. 1717.

Ad serviendum paratissimus
Alexander Comes Károlyi.

Nem lévén ezúttal célunk, Károlyi Sándor életét tüzetesen megírni, említetlenül hagyjuk ama kitüntetéseket, melyek őt a hálás fejedelem részéről érték, valamint azon bőkezűséget, melyet jótékony intézetek, templomok és zárdák alapítása által tanusított, — hanem áttérünk végső napjaira.

Megható a hatalmas főurat és főhadvezért látnunk, a mint halálos ágyán megemlékezik nemzetéről, ennek jóindulatát s a menynyiben megbántotta volna, bocsánatát óhajtván magával vinni a sírba. Valóban szívreható ama levele, melyet halála előtt nehány nappal Borsod vármegyéhez, de valószínűleg egyéb vármegyékhez is intézett:

Tekintetes Nemes vármegye.

Minekutána sok különb-különbféle változásokkal habzott 74. esztendős szarándokságom után tetszett Istennek eö szent felségének engemet oly sulyos betegséggel meglátogatni, honnat életemnek végét közelíteni sokféle jelekből megismértem: édes hazámhoz s nemzetemhez gyermekségemtől fogva vonzó különös szeretetem s velem közlött sok jótéteményéről való elmélkedésem végórámon sem engedi

róla elfelejtkeznem, hanem minekelőtte lelkemet teremtőm magához végye, az testem oda, az honnot vétetett, az földnek agyagában visszatérjen, többi között ezen Tettes Nemes Vármegyétűl is, noha már rebegő nyelvvel, mindazonáltal Isten kegyelmességéből még ép elmével végbucsúmot vennem ösztönöztetem; kivánván tiszta szivemből, Isten ő szent felsége a Tettes Nemes Vármegyét egyen-egyen sok számos esztendőkig szerencsésen tartsa, éltesse, Felséges királynó asszonyunknak s hazánknak hasznos szolgálatira, maga dolgainak bölcs kormányozására, terjessze is életét oly boldog üdőkre, millyekben fenirt Felséges asszonyunk birodalmának kint diadalma, bent nyugodalma alatt kiujult nemzetünk virágának hajdani teljes ékességét és dicsősségét szemlélhesse. Kérem azonban a Tettes Nemes Vrmegyét, nékem, utramenő szolgájának, gyarló éltem alatt történhető fogyatkozásimat méltóztassék megengedni, és Istenéhez vágyódó bűnös lelkemről szokott ajtatossága szerint megemlékezvén, elhagyattandó kedves zálogimat, kivált egyetlen egy nevemet s familiámat tartó, elejétől fogva királyának s hazájának hivséges szolgálatjára vezéreltetett szerelmes Ferencz fiamat maga hazafiui szeretetében megtartani, valamint én mig éltem, voltam és utolsó pihenésemig kivánok lennem. In castro Erdőd, 6. Septembr. 1743.

A Tettes nemes Vrgyének hazafiui hiv szeretettel lekötelezett igaz szolgája

KÁROLYI SÁNDOR
ob debilitatem manu aliena.

Két nappal e búcsúzása után kiadta a jeles férfiú lelkét. De nem szállt sírba a nélkül, hogy gyermekeinek a fejedelem iránti hűséget és a nemzethez viseltető szeretetet szivökre ne kötötte volna.

Egyetlen fia Ferenc — akkor már lovassági főhadvezéri helyettes — sietett boldogult atyja e végrendeletét a vármegyékkel tudatni, s azok jóindulatát maga számára megkérni.

Tekintetes Nemes Vrgye!

Elalél szivem szomorúsággal, mellylyel a Tettes N. Vármegyének jelentenem kölletik, miként a mindeneken szabadon uralkodó Fölséges Ur Isten maga titkos rendeléséből néhai édes jó emlékezetű mlgos uram atyámot eö nsgát, öregségéhez szabott hoszszas erőtelensége, és végre szinte két hetekig levelt (igy) sulyosb betegeskedése után, midőn fottig tartott ép elmével s megérthető nyelvvel az egész Nemzetűl, s többi között a Tettes N. Vrgyétűl is végbucsúját vette volna, örök utjára minden kivántató készülettel lévén, ez folyó holnapnak 8-ik az az Kisasszony-napján, közűlünk ez árnyék világból kiszólitotta, nékem, testvér asszonyom nénemnek s árva gyermekeimnek testamentomában is ez egyet hagyván vigasztalásul, hogy Flges

királyunknak kegyelmét s édes hazánknak nemzetünknek szeretetét (kinek eő Ngysgha is Isten után minden szerencséjét tulajdonitotta) hivségünkkel magunkhoz kapcsolni s érdemelni igyekezzünk. Mely édes jó atyám utolsó akaratjának, valaminthogy természeti hajlandóságom szerint is teljesitője kivánok lenni, ugy esedezem viszont, engemet s enyéimet a Tettes N. Vrgye maga favoriban s hazafiui szeretetében megtartani és annak megbizonyitássára alkalmatosságokat kimiletlenűl nyujtani méltóztassék. Ezzel midőn fentirt mlgos uram atyám nyugodalmát is kereszténi áhitatosságában ajánlanám. Maradok változtathatlanul.

Datum in Castro Erdőd, die 12. Septembr. 1743.

A Tettes N. Vrgyének igaz kötelességgel való kész szolgája

G. Károlyi Ferencz.

Borsod vármegye közönsége nem késett részvétének kifejezésével, viszont ajánlván magát a gróf hazafiúi hajlamaiba.

Excellme ac Illrme Dne Comes et Gratis, Dme nobis colendissime!

Mind néhai jó emlékezetű mltgos gróf és generális szerelmes édes atyjának (kinek élete magyar nemzetünk hajdani dücsőségét, halála pedig bánatunkot tapasztalhatóképen öregbitette) hetvennégy esztendős szarándokságának épen utolsó napjaiban tűlünk végbucsúját vevő, s ugy nyomon azt követő Exciád levelét is (mely által ez árnyékvilágbul eő excjának tűlünk elválását, s az örökkévalóságra sz. Mihály havának nyolczadik vagy is épen Kisasszony napján minden kivántató lelki jó készületekkel általköltözését tudtunkra adni méltóztatott) valamint minden tisztelettel, ugy hasonló szivbeli szomoru érzékenységünkkel vöttük, ohajtván buzgó kivánságinkkal, hogy Isten eő sz. Felsége mltgos atyjának lelkét, örök nyugodalmát boldogitsa, Exciádat pedig s méltgos véreit abbul származott mostani mély szomorúságibul hova hamarébb vigasztalván, minden további hasonló gyászos változásoktul oltalmazza. Magunkot azonban tovább is igaz hazafiui hajlandóságiban s tapasztalt mltgos uri favoriban ajánlván, sumus, et constanter perseveramus. In Generali Congregatione nostra in oppido Miskolcz die 15. Octobr. 1743 celebrata.

Excellentiae Vrae servi humillimi et obligatmi

Universitas Cottus Borsodiensis.

Gróf Károlyi Sándor tetemei azonban még nem pihentek az anyaföld kebelében. Az őszi és téli időszak zordonsága, valamint az ekkortájt uralkodott járvány nem engedték meg a nagy sokaság összegyűlésével járó ünnepélyes temetést. A család ez utolsó tisztelet adást a következő év junius havának 22-kére tűzte ki, s arra gróf Károlyi Ferenc Borsodvármegyét is meghívta azon kérelemmel, hogy az nehány férfi által képviseltesse magát a temetésnél.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Minekutána az őszi és téli változások alá vetett időnek alkalmatlansága és az pestisnek nevezetesebb gyülekezetet tiltó maradványai megszűntek, Istenben elnyugodott szerelmes édes uram atyám, néhai méltgos N. Károlyi gróff Károlyi Sándor ur eő nsga itt való régi szokás szerint leendő eltakaritására s károlyi szomoru házamnál letétetett hideg tetemeinek a kaplonyi Seraphicus szent Ferencz szerzetebeli tisztelendő atyák gondviselése alatt lévő templomban, mint éltében választott temetőhelyében leendő általkisirésére méltgos Dioecesanus püspök főpásztorom s különben is kegyes uram atyám eő exciája egyező teczésiből s rendelésiből, közelébb esendő szent Iván havának 22-ik napját intéztem. Melly napra és helyre, ha a T. N. Várgye egynémely gremiumábul érkezendő uri tagoknak magok megalázódásával emlitett néhai méltgos uram atyám eő nsga végső becsületit szaporétani méltóztatik, venni fogom nagy hálaadással s annyéval szorossabban leköttetem a T. N. Várgyének érdemlett tiszteletére és szolgálatjára. A ki egyébiránt is valamint mindenkor voltam, ugy vagyok, tapasztalt favoriban s hazafiui szeretetében ajánlott maradok

Károly, 13. May. 1744.

Az Tettes Nemes Vármegyének igaz köteles szl. szives jóak.

G. Károlyi Ferencz.

A vármegye képviselői résztvettek az ünnepélyességben s a fiatal gróf el nem mulasztotta a fölötti örömének és hálájának kifejezést adni, óhajtván az alkalmat, hogy a tanusított szeretetért szeretetét ténylegesen is bebizonyíthassa.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Üdvözült méltóságos uram atyám eő nsga halálával történt siralmas gyászomnak minémű különös megörvendeztetésére lett legyen a Tettes Nemes Vármegyének azon kegyessége, melylyel maga érdemes Deputatusait vékony tehetségünkhöz képest, régi hajdani magyar módra ábrázolni kivánt eő nsga meghidegedett tetemi utolsó eltakaritássának solennitására ide küldeni méltóztatta, hálaadó irásomot egyedűl annak bizonyitására bocsájtom, hogy a Tettes N. Vármegyének abbeli valósággal contestált hazafiui szeretete nálam elfedezhetetlen örökös emlékezetben leszen, hasonló hálaadásnak örökre fentartandó kötelességivel; és valamint hogy a Tettes Nemes Vrgyének azon bus sorsomhoz járult különös kegyességéből s nagy jóvoltából nem mást hozok ki, hanem hogy a kinek holttetemit is a Tettes N. Vármegye ily különös hazafiui szeretettel illette, annok bennem s testvéremben, s általunk mindkettőnk gyermekeiben még élő vérére

is hazafiui szeretettel illetett szeretetinek bővségét árasztani méltóztatik, ugy teljes reménységem, aztot rajtunk ezután is nemkevésbé fogom tapasztalni, mint én ohajtom az alkalmatosságokat, mellyekben ebbeli gratiaiért is valóban tapasztaltathassam, mely állandóan vagyok s fottig lennem kivánok.

N. Károly, 24. Junii 1744.

A Tettes Nemes Vármegyének igaz köteles szl. szives jóak.

G. Károlyi Ferencz.

Látnivaló, hogy az a szeretet, melylyel Károlyi Sándor nemzetétől elbúcsúzott, és melyet fiának drága örökben hagyott, annak szívében megfogamzott, valamint élt és él unokái kebelében, kik a hazafiságban mindenkor az öreg Károlyi Sándor méltó örököseinek bizonyultak: az ő nagy hazafiúi szeretete ivadékról ivadékra szállt!

Abafi Lajos.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

KILENCEDIK KÖZLEMÉNY.

Bács vármegyének nagy érdekében állott, hogy ezen az adózó nép nem kis kárára nagyobbrészt a polgári terület belsejében lakozó s katonai szolgálatai fejében rendkívüli szabadságokkal felruházott, s a mellett rakoncátlan militiától szabaduljon. Azért mindent elkövetett, hogy a határőrvidéknek az országra káros voltát és a visszacsatolás előnyeit kimutassa. Ezen törekvéséről tanuskodik az alább bemutatandó két iromány, a mely mint valamely bizottság munkálata tűnik fel a Tisza-Maros vidéki határőrvidék ellen, mely ha talán nem is kizárólag Bács vármegye részéről, de bizonyosan ennek a befolyása alatt keletkezett és valószínűleg arra volt hivatva, hogy az 1741. évi országgyűlés hangulatát e tárgyra vonatkozólag befolyásolja. Ezen keltezés és aláírás nélküli okmányok elseje Budán az országos levéltárban található,[85]) és élénk színekkel festi a tiszai határőrvidék állapotát és a tiszteknek visszaéléseit.

Ezen okirat öt kérdést tűz maga elé, és az ezekre adott feleletekben világosan ezen intézmény céltalanságát, sőt káros voltát vitatja. Címe: Pontozatok vagyis észrevételek a sáncoknak nevezett rác katonai helységek visszakeblezéséről, a melyek Magyarország alsó részeiben nevezetesen Zaránd, Arad, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog nemes vármegyékben találtatnak. — Az I. kérdés: Mennyi ilyen katonai helység van mindegyik kerületben?

[85]) Neo Regest. Acta Fasc. 101. Nro. 16. jegy alatt. — Magyar fordítását Stelzer Frigyes közli az «Ujvidék» című hetilap 1879. évi 24-ik számában és a Dudás Ödön szerkesztette «Bács-Bodrogh» című évnegyedes folyóirat 1879. évf. II. köt. 81 stb. lapján.

Felelet: A szegedi vár és ennek parancsnoka alá a következő 15 katonai sánc tartozik: a szegedi katonák az odakebelezett Reszke katonáival, továbbá: Martonos, Kanizsa, Szenta, Osztrova vagy Ada, Moholy, Petrovoszelo, Földvár, Becse, Csurog, Zsablya, Szt.-Tamás, Bresztovác, Zombor és Szabadka.

Ezek között a két utolsó, t i. Zombor és Szabadka a népesség számát tekintve, a többi helységeket háromszorosan is felülmulja.

Az említett 15 katonai helység lakossága saját kapitányaik érdekelt összeírása szerint — úgy mondják — mindössze 3 ezret tesz. Pedig ha az összeírás a vármegyében divatozó rend és mód szerint történnék, bizonyára háromszor annyi fegyverfogható vagy munkabíró férfiú találtatnék a szegedi kerületben.

Az aradi kerület, a mely napról-napra a mindenfelől oda özönlő települőkkel szaporodik, 24 katonai helységgel bír; ezek kisebbek ugyan mint a szegedi kerületben levő helységek, azonban nagyobb számban lévén, ezek szintén könnyen kiadnák a 9 ezret, miként a szegedi kerület. Az aradi kerület kat. helységeiből csak felsoroltatnak ezek: Arad, Simánd, Orovil, Gally, Piperi szállás, Glogovác, Mandorlak, Szabadhely, Csiger, Paulis, Somlyós és Ohova (vagy Ohába?).

A pétervárади várhoz a Dunán s a Tiszán innen ezen 6 hely tartozik: a vegyes pétervárади sánc, a vegyes Kovil, Villova, Titel, Palánka és Csenta. Ezeken kívül még más helységek is tartoznak ide a Dunán túli vidékből Szerémből, a melyek azonban ismeretlenek.

Ha az előbbi két kerülethez adjuk ezen 6 helységet is, mindössze 20 ezernél is nagyobb lakosságot számíthatunk.

II. Mennyi katonát állít a legnagyobb szükség idejében ezen kerületek mindegyike?

Felelet: A szegedi kerület ily szükség idején összesen 1000 lovas és 500 gyalog katonát tartozik adni. Hogy azonban a legutóbbi török háború idejében ezen mennyiséget egészen kiszolgáltatták-e? biztosan nem lehet tudni. Minthogy azonban Szeged és a közel Reszke a rájok parancsolt 351 határőrből 1737-ben csakis 15 közlegényt állított egy kapitánynyal, 1 hadnagygyal, 1 káplárral és 1 dobossal; 1738-ban pedig ismét csak 9 közlegényt, 1 hadnagyot és 1 adjutánst adott, s pedig ezeket is az operationalis pénztárból kapott fizetés mellett, jóllehet a privilegium értelmében ingyen tartoznak szolgálni: ebből több mint valószínű, hogy bizony a többi katonai sáncok sem adták az uralkodónak az őket megillető mennyiséget.

Egyébiránt a Szegedhez tartozó 15 katonai sánc a szegedi kamaralis praefectura pénztárába minden évben 24 ezer frtot szoktak fizetni, a mely összegből maga a szegedi és a hozzátartozó reszkei határőrök az özvegyek és árvák kivételével 495 frtot fizetnek.

Az aradi és pétervárади kerület ugyanannyit tartozik fizetni; e kötelezettség azonban 1738. és 1739-ben elengedtetett nekik.

III. Mily szolgálatot tettek a határőrvidékiek, s mily eredménynyel, mily haszna van ebből a királynak vagy más valakinek?

Felelet: Ezen rendezetlen (disordinata) militiának szolgálata 1718. óta, ha igazságosan mérlegeljük, bizony nagyon is csekély. Mert 1734-ig otthon ültek tétlenül, s köztehertől menten csak házigazdaságukat szaporíták. Akkor nehány század a szilétiai határra küldetvén, ott hiában húzták a zsoldot, és csapatonkint hazaszöktek. Az itthon maradottak pedig 1735-ben Szegedinac Pero alatt fellázadtak.

Ismeretes dolog, hogy a szerb metropolita ily szörnyű emberekből az uralkodó szolgálatára egy lovas ezredet állított fel, s hogy ez Magyar-, Olasz- és Németországban sok zavart és garázdaságot követett el. Azért midőn belátták, hogy e zabolátlan katonaságot megfékezni nem lehet, végre is kénytelenek voltak ezt teljesen feloszlatni, miután az országnak és a királynak semmi hasznára nem volt. Ebből világos, hogy a rendezhetlen rác nemzeti militia katonai szolgálatokra nem használható, különösen pedig a határ védelme, melytől az egész ország biztonsága függ, reájok nem bízható. Ama feloszlatott lovasezred legénysége is megszokván nem a munkát, hanem a henyélést, a Száva, Duna és Tisza mentében idestova barangolván lopnak, rabolnak, s az egész vidéket nyugtalanítják még mai nap is, úgy, hogy ezen vidékeken biztonságban átútazni alig lehetséges.

Különben a rablás a rácoknál, kivált pedig a péterváradiaknál és az aradiaknál épen a királyság közepében napról-napra annyira elhatalmasodott, hogy már a rác papok vezérlete alatt is űzetik, a kik közűl már többen ki is végeztettek. Sőt maguk a fölebbvaló tisztek is pártolják, védelmezik őket gonosz cselekedeteikben. Igy a becsei kapitány Vulin Straina összejátszott Vragovics Jovan pusztai harambasával vagy rablófőnökkel, védelme alá vette és rejtegette, s így neki s társainak segédkezet nyújtott zsiványságuk űzésében; mígnem a dolog felfedeztetvén, a kapitány rangjától megfosztatott és proscribáltatott. Megtörtént az is, hogy egy rác pap ily zsiványokat az őket üldöző vármegyei fegyveresek elől a templomba rejtett el. Egy kapitány a Száva vidékéről nehány év előtt Belgrádon, egy másik Radics nevű kapitány Pétervárадon rablás, lopás s útonállás miatt, amaz felakasztatott, ez pedig kerékbe töretett. A csanádi kerületben egy éjjel 16 rác katona kirabolta Csanád vármegye pénztárát. A pénztárnok szerencsére nem volt honn, családját azonban borzasztóan megkínozták. Ezek közűl hetet példaadás végett Aradon felakasztottak. A bresztováci sánc kapitánya Mirilovics a többi tisztekkel bizonyos szerbiai menekülteknek marhacsordáját elfogván eladta, és a pénzt elprédálta.

Világos, hogy a közjóra csak hátrányos, ha a gonosztevők a vármegye büntető keze elől katonai helységekbe menekülnek, ott befogadtatnak és ki nem szolgáltatnak; ilyenek voltak Szegeden a hír-

hedt Faragó János és István, Puska, Stoján János, Mészár Péter és mások.

Ezenkívül sok adófizető is elhagyván régi lakóhelyét s annak közterheit, a katonai sáncokba szökött; azonban egy katonának sem volt szabad máshová átköltöznie, mert erőhatalommal vitték vissza.

A rác katonák a mult török háborúban a szász segédhadak kocsijait Nisnél kirabolták, a táborba menő és visszatérő mészárosokat kifosztották. Ezen militia nagyobb része a császári seregből hazaszökött, s a szegedi várparancsnok által egyenkint 25 frt bírságra ítéltetett. Legújabban a szabadkaiak egy kamarai alattvalót Almáson megöltek és házát kirabolták.

Ezen és számtalan felsorolható esetekből eléggé megérthető, mily hasznára van a rác militia a királynak s az országnak. De igen is nagy előnyére és hasznára van az tiszteinek, miután a korcsmák, mészárszékek, a halászat, vadászat s minden haszonvétel a kapitányoknak szolgál mintegy földes uraságoknak. Ezenkívül a közlegények (plebei) a kapitányoknak a tavaszi és őszi vetés alkalmával egyenkint 6 napig szántani és 6 napig kézi napszámot végezni kötelesek; de ehhez járul még sok kimondhatatlan faggatás és egyéb szolgálat. A drága tűzifát is tartoznak neki adni, ő pedig pénzbírságra ítélheti őket. Egyáltalában mindenkor saját hasznokat keresvén, a bűnfenyítő eseteket is öncéljaikra használják. Alárendelteiket börtönbe vetik, s addig kínozzák, bottal fenyegetik, míg tőlök nehány aranyat ki nem csikarnak. Minden kapitány házánál éjjel-nappal 4—6—8 ember is őrt áll; a legnagyobb dolog idején a gazdagabbak megváltják magukat pénzzel, a kapitányok erre a szegényebbeket hajtják az őrtállásra. S minthogy a szegedi várhoz tartozó összes katonai sáncokban, a szabadkait kivéve, bor sehol nem terem: a kapitányok más vidékeken olcsón vásárolnak össze rosz bort és pálinkát és tetszés szerinti áron mérik s árulják a szegénységnek.

Ezen katonai sáncok sok és terjedelmes pusztákkal is bírnak, melyeknek nagyobb részét azonban a kapitányok és alárendelt tiszteik használják; a többieknek csak az jut, a mi nekik már nem kell. E földeken roppant sok marhát, hizlalt ökröket tenyésztenek; az eltévedt barmokat is maguknak tartják, s az alsórendű lakosokat arra kényszerítik, hogy csekély bérért nekik szolgáljanak. Szóval: mindazon előnyök, melyekkel a földesurak bírnak, ezen kapitányoknak is rendelkezésökre állanak hasuk hizlalására olyannyira, hogy a legkisebb sánc kapitánya is (a szegedit kivéve) nehány ezer forint évi jövedelemmel dicsekedhetik. Hogy fölebbvalóiknál magukat behízelegjék, hogy törvénytelen szerzésmódjokat eltakarhassák és maguknak jövőre is biztosítsák: különféle ajándékokkal kedveskednek nekik, melyeket azonban a köznéptől csikarnak ki, mint: szénát, gabonát, szalonnát, zsírt, lovakat, marhákat stb., azonfölül még nehány száz aranyat is. Maguk céljaira is nem egyszer adóztatják meg a szegény

népet, melyet püspökük átkával is fenyegetnek. Igy tartják fenn magukat katonai rangjukban és biztosítanak maguknak büntetlenséget.

A nép tehát ezerféleképen megterheltetve alig várja, hogy a vármegye alá kerüljön. Csak nem régen a szabadkaiak panasza is bizonyos szegedi parancsnok fülébe jutván, ez maga sietett oda egy hadbíróval, hogy a bajt orvosolja, és az elnyomottakat felsegítse. A helyszínén a tisztek visszaéléseiről meggyőződvén, nehogy a szegénység továbbra is azok önkényétől függjön, az idetartozó 12 nagy puszta (nem 17, mint az okirat mondja) arányában a népből 12 tanácsnokot (senatores seu judices) választott és elrendelte, hogy ezek itéljenek minden gazdasági ügyekben. A nép ezen intézkedésnek igen megörült és tisztességes ajándékokkal tisztelte meg a parancsnokot. A tisztek azonban hatáskörüket elveszítvén, még nagyobb ajándékokkal kedveskedtek a parancsnoknak, a ki most mindkét fél ajándékaival tért vissza Szegedre, továbbra is meghagyván a tiszteknek a módot, a népet az előtti rendszerrel kizsákmányolhatni.

A parancsnokok a katonai elbocsátó levelekért megfizettetik magukat; azonban a következő parancsnok nem ismervén el elődének intézkedéseit, azon leveleket újra fizetteti meg. Nehány év óta a kapitányságok betöltése a parancsnokoktól, kiknek ebből szép jövedelmök volt, elvétetett és a cs. udvari haditanács magának tartotta fenn. Kárpótlásul most az alkapitányságokat szokták érdem nélkül 50 és több aranyért árulgatni, s pedig oly számban, hogy majd minden tizednek van ily helyettes kapitánya.

Itt rejlik tehát annak oka, miért védik annyira a határmilitiát, a melytől az országnak ugyan nincsen, hanem annál több haszna van a tiszteknek, s melynek eltörlése csak rájok nézve nagy veszteség.

IV. Vajon szükségesnek mondható-e a rác nemzeti határőrség?

Felelet: A királyság határainak védelmére csakugyan szükségesek volnának oly katonák, kik a hazai földért és a keresztény állam jólétéért véröket is áldozni készek lennének. Azonban e rácok sem rendhez nem szoktathatók, sem nem állandó és igazi polgárai e hazának; ehhez őszintén nem ragaszkodnak, az anyaegyházzal nincsenek egységben. Fegyverekkel, lovakkal s ruhával nincsenek jól felszerelve, futáshoz s lopáshoz vannak hozzászokva; s így semmire sem használhatók. Ehhez járul, hogy ha 20 esztendőben egyszer bizonyos számú katonaságot kell állítaniok, nem a jobbak mennek maguk, hanem többnyire éretlen semmirevaló embereket fogadnak fel maguk helyett, s ezeket hol egy pisztolylyal, hol egy rozsdás karddal, vagy egy rosz puskával ellátva csempészik be a hadseregbe, a kik aztán a mint rendetlenül elmennek, azonképen minden haszon nélkül meg is szöknek onnan; minthogy őket sem a becsület, sem a haza iránti szeretet, sem az állam jóléte nem lelkesíti.

V. Mily módon lehetne ezek helyett magyar nemzeti katonaságot tartani, miből lehetne ezt fentartani, s hová kellene az őrvidéket áthelyezni?

Felelet: A mint az ország határai e rác militiától távolabbra estek, e militia sem tekintethetett határőrzőnek. Régibb időben a határ az ország közepén volt; mióta azonban a török tovább szoríttatott, a határ is távolabbra vitetett. S minthogy az ország mostani határai a Száván és Bánságon túl vannak, a határőri katonaságot is ezen határokra kell átvinni; csakhogy nem ezen rácokat. Ezeket a vármegyékbe kell olvasztani, és az ő adójokból Várad, Szolnok, Győr és Komárom véghelyek mintájára igen könnyen lehetne ezer lovas és épen annyi gyalog rendes állandó katonát toborzani és eltartani.

1. Mint említők, a rác militia 3 kerülete 45 helységből áll és (a tisztek földeit nem számítva) évenkint 48 ezer frtot fizet.

2 A belső haszonvételek, mint a korcsmák és mészárszékek, melyek mindenütt találtatnak, egyre-másra behoznának 500 forintot, s ez összesen 12,500 frtot tenne.

3. A püspöki tized és a földesúri kilenced, melyek egyikét sem adták eddig a rácok, csekély számítás mellett is mintegy 12 ezer frtot tesz.

4. A több mint 100 kamarai és magánbirtokú puszta, melyeket ezen haszontalan rác katonaság ragadott magához, ha bérbe adatnának, könnyen behoznának 15 ezer forintot. Ez csak az úri jogokról értendő. Ha pedig

5. ezen rácok a többi vármegyei alattvalók módjára iratnának össze és birtokuk contributió alá vettetik; s ha a 45 helységben nem volna is több mint 5000 lakos, s mindenik csak 10 frtot fizetne évenkint a vármegye pénztárába: ezen adó megütné az 50 ezer frtot, a mely az előbbivel együtt 137 ezer frtot tenne. S ezen összegből könnyen el lehetne tartani ama 2000 katonát a következő módon:

1. Szét kellene osztani 4—5 szakaszra, s mindegyiknek kijelölni helyét a határon, a hol béke idejében a földet művelné, hogy magának és családjának a kenyeret, lovának a szénát beszerezze.

2. Az ily katona tartoznék lovat tartani magának, fegyvert és egyenruhát. S hogy azt a mire szüksége van beszerezhesse, előlegesen 6 hónapi fizetését kellene neki egyszerre kiadni.

3. A lovasnak havi fizetése 5 frt, a gyalogosé 4 frt lehetne.

4. Mindegyik helységnek volna egy kapitánya, egy kapitányhelyettese, egy zászlótartója és tizedesei. Ezek fizetésére rangjok arányában a korcsma s mészárszék jövedelmei s mindenik saját gazdasága szolgálnának.

5. A kapitányok és a katonaság a határparancsnoktól függnének, és havonkint kétszer hadigyakorlatokat kellene velök tartatni.

Ezen kétezer ember összes zsoldjára 108 ezer forint szükségeltetnék, a mennyit a mondottak szerint minden baj nélkül elő is lehet teremteni.

A másik szintén keltezés s aláírás nélküli és igen valószínűen az előbbivel egykorú irat[36]) felsorolja a vármegyébe kebelezendő katonai helységeket az általok használt pusztákkal együtt; számokkal mutatja ki, mennyi katonát tartoznak egyenkint ama helységek kiállítani, mennyi adókötelezett egyént lehetne ottan találni és mennyi adóval járulhatnának azok a visszakebelezés után az országos hadipénztárhoz. E szerint

1. Szabadka városnak 12 pusztája van: Tompa, Ludas, Csantavér, Verusity, Lebesity, Kelebia, Tavaszkút, Vámtelek, Bajmak, Gyurgyin, Vadgyirin (értsd: Nagyfény) Zobnatica. E katonai helység 205 katonát tartozik adni, azonban mintegy 2000 megadóztatható egyént lehetne itt találni, kik csak személyadóban (4 frtjával) 8000 forintot fizethetnének.

2. Zombor városnak 9 jó faluja és 19 pusztája van; névszerint: Szalasity, Krnyája, Milicsics, Bility, Krusevic, Kákova, Godecsovo, Bresztovác, Sarkovo falvak és Preradovic, Gradina, (Puszta-) Kula, Ivanovoszelo, Csonoplia, Dolovi, Saponya, Gyurgyin, Stanicki (Stanisics), Rancsevo, Bratyovic, Nenadic, Csicsovi, Szamotvarica, Sztapari, Pacsir, Piperus, Bukovác, Karakoria nevű puszták. Ezen sánc 272 katonát tartozik állítani; de van itt körülbelül 3000 adókötelezett egyén 12 ezer frt adóval.

3. Szt.-Tamáshoz két puszta tartozik: Devecser és Sofronya: Ezen sánc illetéke 54 katona; azonban mintegy 200 adókötelezettje van 800 frt adóval.

4. Sablia (Zsablya) város 3 pusztával bír: Pascha (Paka), Csicsov, Martince. Ezen hely 90 katonát állít, de van 300 adókötelezettje.

5. Csurog város e két pusztával: Szt.-Miklós és Nádaly. Állít 91 katonát, de van legalább 320 adókötelezettje.

6. Földvár, Béla pusztával. Katonailletéke 50 legény; itt is körülbelül 150 egyént lehetne megadóztatni.

7. Becse (Vecse) városnak 4 pusztája van: Csik, Kőkut, Devecser, Kétvillova. Tartozik 90 katonát adni, s van itt mintegy 270 megadóztatható egyén.

8. Petrovoszelónak 3 pusztája van: Obornyacsa, Szvianica (Bliszenica?) Vizes. Tartozik 50 katonát adni, s van körülbelül 200 adókötelezett.

9. Mohol, Novoszelo pusztával. Ád 27 katonát, s van mintegy 50 megadóztatható.

10. Osztrova (v. Ada) 3 pusztával: Bánovce, Csanadszki (Csanálos) és Novoszelo másik fele. Állít 69 katonát, találni itt mintegy 200 megadóztathatót.

11. Szenta (Zenta) két pusztával: Tornyos, Csivos (talán a mai Csanasz? Likas puszta is idevaló, de nem említtetik) Tartozik 90 katonát adni, s van itt mintegy 200 adókötelezett.

[36]) Bács vármegye levéltárában.

MAGYAR

12. Kanizsa két pusztával: Nadirlany (értsd: Adorján) és Ostorak. Állít 70 katonát, s van mintegy 200 adókötelese.

13. Martonos két pusztával, 90 katonát tartozik állítani s található itt mintegy 210 megadóztatható.

Ezen 13 sánc a Szeged melletti Reszke faluval és a fönt Zombornál említett Bresztovác fióksánccal képezte a szegedi parancsnoksághoz tartozó tiszai határőrvidéket. A teljesség kedvéért még felsoroljuk a szintén Bács vármegye területén lévő, de a pétervárádi parancsnokság alá tartozó dunai határőrvidék kiegészítő részét alkotó következő 5 katonai sáncot is:

1. Titel város, Barba (Barlad?) és Kuvesda (hajdan Kövesd) pusztákkal; tartozik 90 katonát adni s van itt mintegy 300 adókötelezett.

2. Villova, Szurdok pusztával. Ad 20 katonát, s van mintegy 70 adóköteles.

3. Kovil (vagy Kobila) város 7 pusztával, köztük: Szt. Iván, Beladin (Belabara), Miklosic, Gralevce. Ezen helység ad 100 katonát, s van benne mintegy 400 adóköteles.

4. Pétervárad-sánc (ma Ujvidék) félig katonai, félig vármegyei hatóság alatt álló város, Csenej nagy faluval és következő 11 pusztával: Szajlova, Rivice, Baksics (a hajdani Zajol, Rév, Baksafalva), Bela na bara (na brdu?), Bela na rádni, Emusics, Topolya, Kula, Pandobra, Veliki (nagy) Hegyes, Mali (kis) Hegyes. Ezen hely 220 katonát tartozik adni, s lakik benne mintegy 1500 adóköteles.

5. Palánka város Bulkesz és Kerekity falvakkal és e 7 pusztával: Mandra, Rajkovo, Uros, Visenda, Lubisity, Csardaklia a csobi határban és Taranya (Tamana, Chamana?). Ezen helység 150 katonát tartozik adni, s található benne mintegy 1000 adóköteles.

Az előbbi okmányban felemlített Csentat sem ezen, sem más okiratok nem ismerik.

A felsorolt 18 katonai helységben összesen 1828 katonát kellett állítani; jóllehet Bács vármegye állítása szerint mintegy 10,820 megadóztatható egyént lehetett volna azokban találni, kik fejenkint 4 frttal megadóztatva 43,280 forintot, tehát kétszer annyit mint eddig fizethettek.

Bács vármegye szerzősége mellett e két okiratot illetőleg világosan szól azon körülmény, hogy majdnem kizárólagosan csak e vármegye területén fekvő katonai helységekkel foglalkozik. Kétségtelen az is, hogy a panaszok túlzottak, s részben sokkal nagyobb horderejűeknek vannak feltüntetve, mint a mennyire természetöknél fogva szabad volna. Azonban az adatok gyűjtése és csoportosítása körül jó adag szenvedélyesség és pártgyűlölet vezette az illetőket, kik már régen óhajtották e visszás helyzetet megszüntetni és véget vetni valahára az alkotmánysértő határőrvidéki szervezetnek, mely különben is már túlélte magát, és céltalannak bizonyult. Annál is inkább töre-

kedtek céljokat valósítani, mert a kivételes helyzetökben elbizakodott s vajmi csekély műveltséggel s jogérzettel dicsekedhető militia közvetlenül is folyvást veszélyeztette a vármegyének békéjét s nyugalmát. Hisz maguk a császári seregek parancsnokai is több ízben panaszkodtak e militia rakoncátlansága s hasznavehetlensége miatt és sokszor hajmeresztő dolgokat voltak kénytelenek e határőrök vadságáról Bécsben jelenteni.

Mind ennek végre mégis az volt eredménye, hogy a vármegye és a nemzet állhatatos kérelme legfelső helyen meghallgattatott.

Mária Terézia, elleneitől szorítva, a hű magyar nemzet lovagiasságában bízva, 1741-ben országgyűlést hívott össze, melyen a remélt segítséget meg is nyerte. S viszonzásul ő is a többi között a rendeknek az előbbi kormány által törvényellenesen elszakasztott egyes országrészek visszacsatolása iránt már többször[1]) felterjesztett kérelmét s jogos kívánalmát végre meghallgatván, az október elején tartott tanácskozás értelmében elhatározta, hogy mihelyest csendesebb és békésebb idő áll be, a Tisza- és Maros-vidéki katonai helységeket, így a Szlavoniában és a Szerémségben az udvari kincstár alatt lévő részeket is az anyaországba s az illető vármegyékbe visszacsatolja. S ezt annál is könnyebben tehette a tiszai és marosi határőrvidékre nézve, mert egész fennállása idejében sohasem fordítottak erre nagyobb gondot, nem tulajdonítottak ennek nagyobb fontosságot és katonailag nem is szervezték teljesen; 1718 óta pedig épen nem volt fennállásának semmi oka.[2])

Így jött létre az 1741. évi 18. törvénycikk, melynek reánk vonatkozó 3. §-a elrendeli, «hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben fekvő u. n. katonai helyek az ország és vármegyék törvényhatóságának adassanak vissza és vettessenek alá; aztán a temesi, szerémi és alsó-szlavoniai kerületek, mihelyt csendesebb idők járnak, szintén kebeleztessenek vissza az országba és törvényhatóságának vettessenek alá. E végre biztosokat fog a királyi felség kinevezni» ....

Ezen törvény végrehajtása azonban nyugodtabb időre halasztatván, a tiszavidéki militia még ezután is felhasználtatott a táborban 1745-ig. Különben a bécsi udvari haditanács is idegenkedett e dologtól, mert méltatlannak tartotta, hogy ezen katonák, kik annyi érdemet szereztek maguknak a trón iránt és eddig kiváltságos helyzetben éltek, most a vármegyékbe kebeleztetvén, mint közönséges parasztok a kamara úrbéri teherviselése alá jussanak.

Az 1741. évi 18. és 50. törvénycikk értelmében a visszacsatolásra kiküldött biztosok először is egy új Szávamenti határőrvidék szervezésével foglalkoztak, melynek következtében Szlavonia

[1]) T. i. 1703., 1712., 1723., 1728. években.
[2]) Vaníček I. 572.

vagy Tótország, mint Szerém, Pozsega és Verőce vármegyék a katonai kormány alól felszabadulnának. Ezen bizottság 1743. április hó 4-én terjeszté fel munkálatát, s a királyné ez ügyben julius 16-án a magyar kancellár részvétele mellett udvari tanácsot is tartatott, melynek a dolog lényegére az volt a véleménye, hogy miután a visszakebelezés a mult országgyűlésen törvénybe is igtattatott, azt végre is kell hajtani.[3])

Bácsvármegye azonban minél hamarabb meg akarván szabadulni az alkotmánysértő militiától, az érsek-főispánnak 1743. február 19-én Pesten kelt felszólítására a Baján tartott vármegyei közgyűlésben február 27-én felírt a helytartótanácshoz és az udvari magyar kancelláriához, kérvén, hogy most békésebb idő beálltával legalább a vármegyei terület belsejében és adózó vármegyei alattvalók közvetlen szomszédságában lévő 7 katonai sánc, melyek úgyis a célnak nem felelhetnek meg, a kir. kincstárnak nincsenek hasznára, sőt a szomszéd kamarai alattvalóknak számtalan bajt és alkalmatlanságot okoznak stb., Bácsvármegye polgári hatóságának alárendeltessenek, a mint már az 1741. évi törvény is rendeli. Ama hét katonai helység a következő: Szabadka, Zombor, Pétervárad (a mai Ujvidék), Kovil, Szent-Tamás, Bresztovác, Palánka.

A május 18-án tartott vármegyei közgyűlés Miskolczi István Antal vármegyei főjegyzőt küldé ki Pozsonyba és Bécsbe, hogy az illető kormányszékeknél személyesen is sürgesse ez ügyet, hogy ez utánjárása s a referensek felvilágosítása által végre rég óhajtott sikeres megoldást nyerjen.

Egy időben a tiszai militia Vuics főkapitány kezdeményezésére március hóban ellenkező kérelmét adta be az udvari haditanácshoz, hogy őket továbbra is e kiváltságos helyzetben megtartsa: ne reducáltassanak és Magyarországba ne kebeleztessenek be, hanem újonan szerveztessenek és erre a királyi határozat még táborba menetelök előtt küldessék meg (április közepén t. i. Morvaországba indultak el), mentessenek fel a hadiadó, előfogatok és más parasztterhek alól; háborúban se Menzel ezredes, se Trenk alá ne tétessenek, és a már reducált szegedi század (Röszke) is visszaállíttassék. A királyi resolutió erre azt mondta, hogy a helyes berendezés a királynőnek is kiváló gondját képezi; de vajon hogyan lehet ezen ügyet a visszakebelezéssel összeegyeztetni? erre nézve az udvari haditanács véleményét szeretné ismerni.[4])

Azonban a vármegye közreműködése előtt már felszabadult Röszke sánc és ennek következtében szabaddá lett Szt.-Péter pusztát Vuics Lázár martonosi kapitány kérelmére szeptember hóban a martonosi katonai sánchoz osztották be. Maga utánjárására s nehány

[3]) Horváth, Magy. tört. VII. köt. 265. lap.
[4]) Hofkr. 1743 prot. exp. april.

pártfogó közreműködésére a szabadkai militia katholikus részének is sikerült a nem katholikus rácok ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni. 1743. március 26-án iratott alá a szerződés a kir. kincstárral, mely szerint Szabadka most már Szent-Mária néven szabadalmazott kamarai mezővárossá lett; április 23 án királyi resolutió által megerősíttetett és május 7-én már az ünnepélyes szabadalomlevél is aláiratott. De azért még sokáig tartott, míg e város ügyei rendbe jöttek, és míg a kebelében lakó házi ellenségeitől a katonai életet folytatni akaró s most már épen felbőszült rácoktól megszabadulhatott és megpihenhetett.

Miskolczi vármegyei főjegyző junius 8-án érkezett Pozsonyba és a reá bízott ügyben itt és Bécsben lelkiismeretesen járt el. A katonai helységek visszakapcsolását a már fentérintett indokokból kérelmezi. A vármegyében lévő katonai helységeket pedig két csoportra osztja: 1. olyanokra, melyekben vármegyei alattvalók is laknak a katonákkal vegyesen, vagy legalább igen közel egymáshoz. Igy Zombornak egy része katonai sánc, más része pedig polgári helység; ugyanez áll Péterváradról is (a mai Ujvidék), Kovik sánc mellett egy azonos nevű kamarai helység van, Bresztovác, Palánka és Szt.-Tamás pedig más kamarai helységektől vannak körülvéve. Szabadkát már nem kellett említenie. A többi 12 katonai sánc Martonos, Kanizsa, Zenta, Osztrova (Ada), Mohol, Petrovoszelo, Becse, Földvár, Csurog, Zsablya, Villova, Titel, melyek hajdan szintén Bács- és Bodrogvármegyékhez tartoztak, egy hosszú és összefüggő sorban vannak a vármegyének szélén a Tisza mellett, és egyedül csak Mossorin kamarai helység van közöttük, más polgári helységekkel nincsenek keverve. Minthogy most az ország határai a Tiszától igen távol esnek, e katonai helységek mind célszerűtlenek és minden nehézség nélkül az anyaországhoz visszacsatolhatók. Ha azonban a királynő a nemzet reménye ellenére a Tisza mellett mégis más határőrvidéket szándékoznék szervezni, még azon esetben is amaz előbb említett hat helység a Tiszától való nagyobb távolsága miatt sem alkalmas arra; ellenben mint polgári helységek a közterhekben részt vennének s így a kincstárnak is nagyobb hasznára lehetnek. A katonai és a vármegyei joghatóság összekeverése, melyet a királyi resolutio is megszüntetendőnek mond, továbbra is megzavarná a királyi és közszolgálatot, a katonai és a polgári alattvalókat egymás ellen lázítaná és számtalan bajra szolgáltatna okot és alkalmat. Mindezért tehát kéri Bácsvármegye, hogy úgy, mint Szabadkát lehetett, legalább az említett 6 belső helység szabadíttassék fel a katonai hatóság alól. Az udvari haditanácsnak méltányossági indokból ez ellen emelt kifogását épen Szabadka példája döntötte meg, mely maga folyamodott felszabadításáért, és most julius hóban a péterváradi sánc is hasonló kérvényt akar beadni.

Miskolczi Bécsben és Pozsonyban mindenütt többször ajánlván

ügyét,[5]) még a királynőhöz is adott be kérvényt; azonban határozott eredményt nem nyerhetett, mert a királynő mindenek előtt a szlavoniai határőrvidék szervezésének kimenetelét akarta bevárni, mielőtt ezen helységek ügyében határozna. Miskolczi julius 16-án a magyar udvari kancellária útján folyamodott a királynőhöz, hogy a végnélküli rablások megszüntetése végett a bresztováci sánc vagy végképen feloszlattassék, vagy az ottani militia jobb felügyelet céljából más katonai sáncba beosztassék. Hasonló kérvényt adott be julius 25-én a helytartó tanácshoz is. Október 22-én a horvát bán elé bocsáttatva, megtudta ettől, hogy a királynő szándéka Péterváradot, mint a török elleni erős várat és ezzel szemben a péterváradi sáncot is, mint ennek szükséges kiegészítő részét szintén fentartani; hasonlóan Titelt is, mely egy erős vár építésére igen alkalmas. A bán azonban remélte, hogy a királynő a bácsvármegyei többi vegyes és kevert katonai helységeket illő cseréért át fogja adni. A folytonos rablások megszüntetésére pedig a királynő célszerű intézkedéseket fog tenni, hogy a vármegyei lakosság békében élhessen.

Miskolczi tehát többet nem tehetvén, ügyét mindenütt újra pártfogásba ajánlva, október 25-én Bécsből hazatért és november 3-án Bajára érkezett.

Egy ügyet azonban mégis szerencsésen végzett be. Csongrádvármegye t. i. Szabadka felszabadulásának hírét hallván, azonnal a királynőhöz folyamodott, hogy ezen hely 15. és 16. századbeli okmányok tanusága szerint Csongrádvármegyéhez tartozván, ebbe kebeleztessék. Miskolczinak azonban sikerült újabb 18. századbeli jogok alapján Szabadkát Bácsvármegyének nyerni meg, a mely Bodrog-vármegye területét is elfoglalván, ennek jogutóda volt. Arra 1743. szeptember 17-én kelt a királyi határozat, a mely Szabadka várost Bodrogba, illetőleg Bácsvármegyébe teszi. Elismerésül jó akaratukért Nedeczky és Koller referenseknek a vármegye valami 250 forint ajándékot juttatott.

A szabadkai sánc megszüntetése miatt gr. Pálffy magyarországi vezénylő parancsnok felsőbb rendeletre a már előbb útnak indított szabadkai militiát május hóban a többiektől elkülöníttette és visszaküldette haza, míg a többi határőr tovább folytatja útját a bajorok ellen. A szabadkaiak haza is érkeztek s csak azok hiányoztak, kik Engelshofennel Szlavoniába mentek; de ezeknek hazabocsátása iránt is megtétetett az intézkedés.

Szabadka vagy Szent-Mária a katonai kormány hatásköréből kivétetett és a királyi kincstár mint földesuraság s a vármegyei hatóság alá tétetett; helyben pedig 12 választott tanácsnok és egy

[5]) Miskolczi naplószerű relatioja kiküldetéséről megvan Bács vármegye levéltárában.

biró vezették ez új kamarai mezőváros ügyeit. A rác militia azonban tiszteik és pópáik által fellázítva, nem akarták a polgári előljáróságot elismerni, hanem ezer bajt okoztak a város katholikus részének, melynek utánjárására szüntettetett be e katonai sánc. Ők helyben akartak maradni mint határőrök, vagy legalább az eddigi terület jobbik felén kivántak maguk külön letelepedni. Küldöttek is augusztus hóban az udvari haditanácshoz küldöttséget (Velimir hadnagy, Sava Gyurgyeva, Mucsalov Péter) ez ügyben, azonban ez szeptember 4-én azt feleli nekik, hogy Szabadka mindenesetre kamarai mezőváros fog maradni; a kik magukat a polgári hatóságnak nem akarják alávetni, hanem továbbra is a katonai életet akarják folytatni, azok jelentsék magukat a szegedi parancsnoknál; mert innen határozottan el kell költözniök (hová és mikor? még nem bizonyos); de a meddig itt maradnak még, addig a dézsmát s egyéb kamarai alattvalókat illető terhek alól menttek.[6]) E város most a polgári belviszályok állandó színhelyévé lett, a min a leküldött királyi comissiók sem voltak képesek segíteni, mígnem végre a malcontens zavargó rész 1746-ban innen átköltöztetett. IVÁNYI ISTVÁN.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI.

1765.

Usque ad 21-mam Martii 1765 semmit sem írtam, várván, hogy valami nevezetes jó dolgok adják elő magokat, de abban semmi sem telék, hanem inkább egyéb kedvetlenségek s szomorú halálozások történtenek.

Az kedvetlenségek a többi között ez, hogy ő Felsége parancsolatjából fő-, nemesi- és közrendeket is külön-külön megkérdeztetett a gubernium, mennyi számú gabonával érné meg az házát aratásig, s azon felül a mi marad, adják be magazinumba 14 poltrán vékáját, de úgy, hogy minden esztendőben azt, a mit bead a magazinumba, új búzával felváltsa, a régit vagyis tavalyit elvigye; ennek az az titulussa, hogy akarna ő Felsége ad exemplum Borussiae provideálni, hogy tempore caristiae légyen honnat vegyen az nép, de ezt másképen magyarázván nem hiszem, hogy igen sokat congerálhassanak; egyéb is van még ehez, úgymint: de erectione magazini, de subsistentia commissarii magazinalis ut detur opinio, quonam in loco, ex quo fundo erigatur, undenam competens salarium accepturus sit commissarius? etc. etc.

Másik az, hogy mindenütt publicáltatott, hogy a kik lemennek Aradra és ottan a sáncon dolgoznak, bizonyos diurnumot fognak venni, de a populo arra magyarázza, hogy midőn oda kimennének,

[6]) Hofkr. 1743. prot. reg.

egy summában elhajtanák őket katonának, azért senki nem meri reávenni magát, hogy elmenjen.

A szomorú halál senkinek nem kedvezvén (hogy a mágnásokon kezdjem): e világról elköltözteté gróf Bethlen Imre urat ő nagyságát, ki is consiliarius gubernialis lévén látta, mely tővel-hegygyel folynak [a főnév kimaradt], elbúcsúzott s maga úgy idvezült szegény, Bethlen Farkas úr jószágiban (melyet a familia kezénél hagyott volt) békességesen és csendesen nyugodván; vadászni járván a csizma egy kisség a lábát feltörte, egy mellette lévő tógás-deák kötözgette holmivel, de a fene beleesvén, csakhamar annyira ment, hogy a lábát térdin felül elvágták a borbélyok, de meg nem gyógyult, hanem végit érte; ez igen istenfélő, kegyes, jámbor ember volt, nem mara.... [a mondat befejezetlen], volt ugyan két leánya Gyulai Kata feleségétől, egyiket Rédei János, másikat testvéröcscse Mihály vette volt, de mind megholtak maradék nélkül. (Rákoson holt meg.)

Gróf Nemes Ádám úr is tabulae regiae praesességében akaratja ellen meghala. Erről az úriemberről úgy tudom írtam még ezen írásim között, nem tartom azért szükségesnek több descriptiót tennem. 60 ezer forinttal maradott adós a mint mondják; az excellentiás titulusnak árrát, hatezer forintot sürgetik erőssen.

Gróf Toldi Ádám is Horvátiban [Kraszna-Horváti] meghala; ez nem volt idősebb valami 42 esztendősnél; elsőbben vette volt Földvári Ferenc leányát, kinek anyja, káli Kún István leánya, ma is él s 29 esztendőtől fogva megbolondult és minden emberi értelemtől megfosztatott, úgy mondják, hogy az ura nagy okozója lett volna ezen casussának, mivel túlnézett rajta s a többi; ennek leánya Sára Toldi Ádámné férjhez menetele után nem sok idővel az anyja nyavalyájába esett, melyet curáltatván az ura, extremum remediumot adhibeáltatott egy borbélylyal, de nem succedált, vagy inkább jól succedált, mivel megholt; azután Dániel Kristinát, ki is otthonn maradott leány vala, elvette volt, de ez nemsokáig éle, mivel gyermekágyban megholt; annakutánna sokakat kéretett, de nem kaphata feleségre, hanem meghala. Ezek a Toldiak csak főemberek voltak, az apja is jámbor együgyű ember vala, az anyja Teleki József leánya volt osdolai Kún István leányától való, de ez grófságot hozatván igen nagy pompával élni akaró ember vala s nem volt annyira való tehetség, rakott azért annyi adósságot, hogy csak győzze fizetni a vén Földvári Ferenc, kivel is szinte mikor ment volna ki a Szilágyba a veje temetésére, találkozám vele Szamosújvár mellett s beszélgetvén egyről-másról hozám elé, hogy az Almádi Gáspár öt gyermekei közzül kettő sine semine deficiált, annak felette még életében megosztoztatván jószágát gyermekei között, a mely jószágot életeig maga kezénél hagyott, holta után azt is némely gyermekinek maradéki, egyik úgymint ő nagysága bírja, melyre minthogy grófságra vitte Isten dolgát, csak ímmel-ámmal szóla s azt

mondá, hogy Almádi Borbára még az hetedik anyja volt, pedig korántsem, mert ő a Földvári Pál fia (a ki is jóféle, jámbor, istenfélő, okos ember vala, bezzeg neki nem kellett grófság, pedig egészen bírta azt az jószágot, melyet ők egynéhányfelé osztottak), ennek az atyja volt Ferenc, ennek György, ennek felesége Almádi Borbára, Almádi Gáspár leánya; volna csak kedvem s az időtől is ne félnék, hogy végit nem érem, de bizony megfillatnám őket, ugyanis Almádi Gáspárnak nem volt több fia Bálintnál [ide vetett jegy alatt a lap alján, de kihúzva: «volt még András is, kiből valók a mostani Almádiak»], ennek fia Mihály, ennek leánya Kata Retteghi Istvánné, Angalit Mikó Zsigmondné; leánya Kata Ombózi Miklósné, Drusiánna Rudnai Jánosné, ennek maradéki Veress Ferenc maradéki, Borbára Földvári Györgyné, Anna elsőbben Cserényi Farkasné, azután Sulyok Istvánné, ennek még végére nem mehettem, kik maradéki, hacsak nem a Csáki Zsigmond posteritássi, mert tudom az(t), hogy Mikola Zsigmond vette Cserényi Katát, ennek leányát Ágnest vette Csáki István, ennek fia Zsigmond, ennek leánya Haller Györgyné, fia János, másik leánya Kata elsőbben kászoni Bornemisza Jánosné, ettől egy leánya Anna-Maria Jósika Imréné, másodszor Bethlen Miklósné, ennek is egy leánya. Quidquid sit, a mostani Almádiak [kihúzva: «nem»] Almádi Gáspár [szintén kihúzva: «hanem testvératyjafia Almádi András»] maradéki, mégis az Ombózi Miklós jószágát, melyet bizonyos summa pénzben a feleségének Almádi Katának kötött Hunyad vármegyében, az Almádiak bírják, igaz, hogy Aranyon Földvári Ferenc is bír; rútul megcsalták a szegény szüleanyámat Almádi Katát, melynek oka a mint észrevettem a káptalanból most kiírt levelekből a vol[t], hogy mind az édesatyja Almádi Mihály, mind annak atyja Almádi Bálint ifjúkorokban holtak meg. Ennek az Almádi Bálintnak a felesége Sz(en)tiványi Zsuzsánna volt, ennek sem hallottam hírét is hová lehetett el a jószága, pedig azok, a kik, de [kihúzva, azonban mint látszik csak az újabb időben: «Iklód»-] Sz(en)tiványt iratták magokat, nagyjószágú emberek voltak.

De hogy a szomorú halálra viszszatérjek: Gáborffi István uram is megholt Vásárhelyt; ez székely nemesember vala, de tabulae regiae assessorságot ért vala, felesége Deserdin [Dujardin] leány; jut eszembe, gyermekkoromban nagy híre vala, hogy mikor ez nevendékleány volt, az édesapja erőszakot tett volna rajta,[1]) s a többi között az édesanyja ezzel az aszszonynyal Apahidán Kolozsvárra menet a nagyanyámhoz Dobai Péterhéhez beszállott volna, nyilvánsággal beszéllette, hogy úgy volt, többet is mondott, de szégyenlem ideírni, — annakutána a gonosz, istentelen francia elbujdosott; úgy menjenek férjhez személyválogatás nélkül mindenféle nemzethez a magyar leányok! ugyan szokásba is ment volt a némethez való férjhezmene-

[1]) Tehát nem a későbbi Torma Dánielnén, a mint lejebb írja.

tel, még némelyik pénzen is megvette, mint Gálfalviné Heisz nevű káplárt kivett nagy költséggel a katonaságból; elsőbben Kemény Lászlóné, de attól [kihúzva: «malitiose», s felülírva] csakhamar elvált s Bethlen Elekhez ment Pekri-leány is egy Pelnicz [Pöllnitz] nevű lejdnanthoz, mindeniktől maradott gyermeke; egy Lugosi-leány elsőbben Keuspurghoz [vagy «Kenspurghoz», jobban grőf Conspurg Pálhoz], azután Maszpurghoz mene férjhez; de ki győzné az ilyen forma sok házasságot [az utolsó öt szó a korábbi mondatra: «a huncfut sok r.....ját», mely ki van vakarva, lőn rávezetve] elészámlálni? Abban az időben bestelen pasquilust írtak volt rólok, most is kézben forog.

Tiszteletes tudós, nagy hírű-nevű colosvári püspök s professor Verestói György uram is meghala szegény, ki is mind erkölcsére, mind tudományára angyali ember vala, halálában is megtiszteltetett, mivel esztendeje, hogy fennhúzva viselte nyavalyáját; halála előtt, midőn Bodoki uram philosofiae professor a tiszteletes Pataki József uram leányát elmátkásította, jelen volt szombaton, hétfőn estve a 42-dik soltárt szép deák disticonokkal a fiának Verestói Györgynek (ki is most jött le akadémiákról) ledictálta. Isten nyugossa meg szegényt! Tovább viselte a professorságot 36 esztendőnél, mert mikor én tanuló voltam, akkor jött le, én pedig születtem 1718-ban, hagytam el a tanulást 1731-ben, most vagyok 47 esztendős, idest ezen folyó 1765-dik esztendőben.

Nagy lármája vagyon sok helyeken mind a vármegye vicetisztjeinek, mind a regius perceptoroknak, mivel feladták őket a sok rendeletl n húzással-vonással. Ugyan hallatlan volt a Salánki s Mósa húzása-vonása Szolnok vármegyében; Salánkin nem annyira csudálkozom, mert fösvény, sobrák, tudatlan, különben is enyedi varga-nemzetségből való, de Mósa Erdélyben egy híres-neves ember, nagy respectussa, különben ő is olá(h)faj; úgy hallám, hogy b(áró) Diószegi Zsigmond, consiliarius Daniel Tódor s az öcsém Gámán András az investigator commissariusok. De Doboka vármegyét sem kerüli el, mert itt is sokat tanult Keczeli Sándor Salánki sógorától. Somai Sándornak ugyan meg is esett, mert szinte most foly az investigatió utánna, és ha az parasztság el nem vesztette volna sok helyeken mind a contributionalis-tabelláját, mind pedig az ő kegyelme quietántiáit, ad infinitum menne csak az is, a melyet superflue percipiált, melyek megtetszenek a maga quietantiáiból, de jobbrészint minthogy a parancsolat ellen apróság-papirosra quietálta őket, elvesztették; jól van nékiek, ha ő Felsége tisztségre emelte őket, szép fizetést rendelt nekik, hittel is kötelezte őket, miért nem viselik magokat hűséggel? az Isten kikölt ellenek. [A megelőző lap alján későbbi kézzel.] A mit írtam a túlsó faciesre a tisztek iránt, mind füstbe ment, sőt Somai Sándornak absolutionalist adtak. Jól mondja azért báró Szilágyi, hogy Erdélyben ha valaki lop tízezer forintot,

három-négyezerrel mindenütt complánál, a többi neki marad, s mi kára benne?! — de légyen övé az a nyereség!

Mentem volt Apahidára circa 1-mam Juny, az holott mulattam usque ad 24-tum Augusti. Építtettem két parasztos házat egy fedél alá, egy jó csűrt, mely felől azt mondá a plébános malommestere, hogy a székelyföldin is számot tenne. Aratásomat, mely kétszáz véka volt s ugyan 200 kalongyát arattak, elvégeztettem, szénát csináltattam 8 jó kalongyát. Igen jól töltöttem az időt, azért egészségem is igen jó volt, Istené a dicsőség.

Hazajövén fogattam az hordáshoz, rakattam jó három asztagot, csakhogy koránt is szegényebb, mint eddigh volt itt a búzám, szénát rakattam a mezőre 4 kalongyát, a csűrhöz 4-et, Tőkön hármat raktak.

28-dik Augusti volt a Varsányi Ferenc lakadalma, vette ennek a nagy vén ökör Décsi Lászlónak egy gőgös, pompás s a mellett rút s rosz leányát; engemet hivott volt elsőbben gazdának szóval, de levél által nem invitált, melyet apprehendáltam is, de azzal mentette magát Varsányi Zsigmondné asszonyom (azzal mentette magát), hogy Keczeli Sándorné, hogy meghallotta, kiket hivat a lakadalomba, azt mondotta, hogy megválik, miképen tractálja s mivel [a] mennyi vendéget hivutt, s azért hítta osztán Keczeli Sándort gazdának s a feleségit gazdaasszonynak, hogy megmutassa azt, hogy nemcsak a tiszteknek vagyon miből lássanak jó szívvel emberséges embert, hanem másnak is; úgy volt-e, nem? nem tudom, ám lássa.

Míg Apahidán voltam ismerkedtem meg, jóllehet azelőtt is egymás ismeretségében voltunk, kapitány Szilvási János, Szilvási Ádám és Samuel urakkal, nemkülönben Darvai Samuel és az ángyom Rettegi Zsigmondné testvérbátyjával Nábrádi István urammal, ott levén Patában 16-ta Augusti; ebédtől fogva késő estvig igen friss nyájasságban mulattunk, nem is volt három esztendőtől fogva olyan kedvem, mint akkor; alkalmatossága nagyobbára ez volt, hogy a bátyám, Rettegi Zsigmond uram erővel csak el akart jőni, de minthogy vasárnap volt s az nap bőjtölt, semmiképen nem akarta elbocsátani a napája, az öreg Nábrádiné asszonyom, ki is Torma-leány becsületes öreg asszony, étlen, melyet én látván, mondám: «én bizony egy nyomot sem megyek, míg nem eszik kegyelmed», azzal csakhamar asztalt terítének az ház előtt, mivel igen meleg volt a házban, s hát mi mindnyájan ott vagyunk az asztal körül, melyen igen jókedvünk esvén, késő estvig mind ivánk. Ez az Nábrádi István jó, emberséges ember feleségestől, ki is második, mert az első Szilvási-leány volt, e pedig Tornya Rebeka, az anyja Bethlen Samuellel, az iktárival, testvér, igen nagy, híres k.....a volt míg élt, ez az leánya pedig istenfélő, jámbor, urát s ura anyját s másokat is megbecsülő, becsületes ifjú asszony.

Ugyan azalatt publicálák a gubernium commissióját a só iránt, hogy tudniillik ezután minden mása sót ötven grajcárral fizessen

minden renden lévő ember; valami szamár projectátor adinveniálta, de alig hiszem nyereség legyen benne, mivel a kinek esze leszen nem veszen többet két-három másánál, melylyel az olyan rendű ember mint én, alkalmasint beéri ha szűkön költi, mely szerént nem gondolhatom, hogy igen nagy summa teljék a só árrából, mindazonáltal azt sem lehet gondolni, hogy több ne menjen, mint eddig, mert a sze(gé)nységnek eddig a fás helyeken egy szekér fáért adtak egy mását, fátlan helyeken pedig 4 sustákért, és csak az is sokra megyen. Így vonnak bennünket mindenféle szabadságunk s törvényünk ellen való dolgokban! Már most azt is hirdetik, hogy a ki hány mását szokott eddig kifogni, ezután is kéntelen légyen annyit kifogni. E mellett a jobbágyok szolgálatját is hirdetik, hogy circumscribálják e szerént, hogy minden jobbágynak légyen 100 köbölre való terrenuma ideértvén szénafüvét, szőlőhegyét ect., az ilyen szolgáljon 24 napot és adjon 3 frt taxát esztendeig; én nem mondom, meg nem esik rajtunk, sőt ennél roszszabb dolgok is megeshetnek, mert most semmiféle emberben nem gyönyörködik a királyné inkább, mint a projectatorokban s a mint mondják esztendőnként többre megyen reájok a költség negyvenezer frtnál, s mind aféléket projectálnak még a kiknek hazánk törvényit oltalmazni kéne is, hogy nemesi szabadságunk s törvényünk füstbe menjen; mi leszen a vége, a jó Isten tudja.

Sicskovits mégsem nyugszik, szüntelen zaklatja az ország alsó széleit a fegyvernek felvételére; mi a cél, nem tudom; hallom, hogy egyfelől a töröktől való félelem, mert a békességet teljességgel nem confirmálhatják vele, másfelől a muszkától is félünk, mivel, úgy mondják, hogy a Prussusra vett költséget ha szépszerént meg nem akarjuk adni, erővel is megveszik.

Igen-igen rosz állapotban vagyon mindenféle status. Nagy dolog, ha a mostani facies meg nem fordul valamikor-akkor, mert minden dolgok bizonytalanul folynak, nem is tudhatni, mihez tartsuk magunkat, mert ha ma egyképen foly a dolog, holnap másképen változik.

Holt meg désfalvi Simon János uram Újfaluban 80-van esztendős korában; ez ifjúkorában Rákóczi Ferenc fejedelemnek gavallérja volt, hatalmas, derék, tanult ember, ifjúkorában gyönyörűséges szép író, jó expeditor, nagy historicus, derék jurista, ritkítom, hogy az erdélyi familiáknak connexióit valaki úgy tudná, mint ő tudta szegény; nékem is igen jó uram volt, nagyon is szerettem vele együtt lenni, mivel mindenkor gyönyörűséges dolgokat lehetett hallani tőle; kár, hogy religione unitarius volt.

Hunyadi Ferenc, kolosvári senátor is megholt, ez is derék, tanult procurátori ember vala, igen idős, úgy hogy az idősb Dániel István úrnak, ki is most 80-van esztendős unitarius, gyermekkorában praeceptora volt; ez is unitarius volt, maradott egy varga fia, Jármi leányt vett.

Becze László Girótban mind feleségestől, kinek feleségét 20 esztendős koromban annyira szerettem, hogy ha neki is annyi esze lett volna, mint nekem, elvettem volna, de ő látta, hogy nem hozzám való sem aetássára, sem charecterére nézve.

Gyulatelkén esett ilyen dolog, hogy ennekelőtte circiter 50 esztendővel egy Deserdin [Dujardin] nevű francia oberster elveszi Bethlen Mihálynét, Vaji Annát, kitől leszen neki egy fia s két leánya, egyik leányát vette volt el Gáborfi István, a másikat Torma Dániel-e vagy Ferenc, kit is minekelőtte elvett volna Torma, ez az istentelen ember megparáznított,[1]) mely miá földönfutóvá kellett neki lenni, ennek a gonosz embernek gonosz, istentelen fia vette volt Jábróczki nevű, Késmárkról mint szabó ide beszármazott embernek leányát, de minekutánna egynéhány esztendők alatt együtt laktanak volna, az feleségének el kellett hagyni, nem állhatván a sok kínzást, már most klastromban van; szépecske, de haszontalan leányát nem tudom, micsoda gusztusból, talán a szépségéért veszi el Mikes István, derék, becsületes gróf úriember. Maga pedig ez az Deserdin, kinek apját írám, hogy gonoszságáért elbujdosott, Gyulatelkén csak magára lakván, irtóztató kegyetlenséget vitt végbe kevés jószágocskáján, a mi volt, úgyannyira, hogy ő neki szüntelen rabjai voltanak, kiket külömb-külömbféleképen kínzott maga egy magához hasonló káncsi bírájával együtt; e mellett olyan phantasiája volt, hogy ő ellene sok tolvajok conspiráltanak, kik is meg akarják ölni s a többi. Mi lesz belőle: a mult tavaszszal megöli két jobbágyát, s viteti [kihúzva: «Gyulatelkére»] a széki határra, hogy ellássák, és midőn arra rendelt emberei abban munkálódtanak volna, oda vetődik két útonjáró ember, kiket észrevévén elszaladoznak, a két ember bemegyen Székre, s hírt tesznek, a város kimegyen a helyre, megtalálják a gödröt, de a holt embert soholt sem, melyből egy kis lárma esvén, így akarja Deserdin József eleit venni, hogy fogja s beír a guberniumba, hogy prospiciáljon a méltóságos királyi gubernium, mert a gyulatelki határon 25 számból álló tolvajok lappanganak; a gubernium parancsol a tiszteknek, hogy a dolgot investigálják, a mint hogy kimenvén Gyulatelkére tudakozódnak, a bírákat s falusiakat examinálják, de senki semmit sem tud mondani iránt, hanem maga behíván a tiszteket mondja, hogy examináltassanak az ő cselédji is, a minthogy examenre vonván őket, azt fateálják uno ore, hogy igenis voltak tolvajok, kik reá menvén az úr udvarára meg akarták ölni az urat, de ők emberül ellenek állván kettőt megöltek belőlök vagy közülök, ezt külömben nem merte fateálni egy cselédje is, mivel megfenyegette őket, hogy ha úgy nem mondják, megöli őket, s nem mertek semmi úton-módon másképen fateálni, de mások a faluban tudták, hogy az ő keze miatt sokan holtak meg, sőt tőle megöletett embereknek tetemeit látták, hogy a

[1]) Mint fennebb mondja, nem a későbbi Torma Dánielnét, hanem Gáborffi Istvánnét, a hagyomány is így tartja.

kutyák hordozták szerteszélylyel, e szerént informálván a guberniumot, parancsolt a gubernium és militare brachium által a maga házánál Gyulatelkén detineáltatott, s most is ott van arestumban; már mindenét megették-megitták a katonák, mivel míg udvartól nem jön parancsolat, mit csináljanak vele, addig ott lesznek. Ennek ágya fenekén találtanak két hóhérpallost, a mellett sok külömb-külömbféle kínzó-szerszámokat; az exequtióban ilyen mesterséggel élt, hogy volt neki a háza mellett szép kis halastója s azon malma, s mikor kínzotta az embereket, a malomba vitte, a malmot megeresztette, hogy a zúgás miá ne hallassék a szegény embereknek jajgatások. A meg ölletteknek száma tizennégyig kitudódott, kik közzül némelyeknek fejeket vette, némelyeket midőn látta volna, hogy a nagy verés miá fel nem kelhet, maga kezével agyonvert mint a disznót; tizenkét rabot találtak vasban, kik között két kis ártatlan leánygyermek is volt, kiknek apjokat-anyjokat megölte s télvén, hogy a gyermekek kibeszélik, fogva tartotta őket; egy rabja volt a többi között tíz esztendőtől fogva, de ezeken kivül Tordán, Besztercén s másutt is tartott rabokat. Ebben az emberben egyéb qualitás nem volt, hanem jó gazda volt, és ereje felett való dolgokat vitt végbe szőlője s egyéb oeconomiája körül, szőlőt igen szépet s szép dispositióval épittet Gyulatelkén, melyet tőkére míveltet hat gyermekkel, nevezetes jó bora terem. De a mellett kimondhatatlan bővbeszédű s felette nagy hazug; az őszszel a Teleki Ádám úr leánya lakadalmában (minthogy az ő anyja s a T[eleki] Ádám úré egy testvérek voltanak) ott volt, s egy nagy széles kard volt az oldalán, melyet nem ódott le mikor táncolt is, azt beszélette publice, hogy azzal a karddal az ő apja egy vágással öt törököt vágott le; azt is beszélette egy vármegye gyűlésen a többi között, hogy vadászatban lévén egyszer, elfogyott volt a golyóbissa, slétje s azomba egy nagy farkas reá megyen s megáll egy fa mellett, már gondolkozott mit csináljon, jut eszibe, hogy a vadásztarisnyájában volt egy lécszeg, melyet kivévén ereszti a puskájába s hozzálővén a farkashoz, épen a farkát találja még pedig úgy, hogy odaszegződött a fához, s azt beszélte, hogy a míg baltával agyonverték, mind elsúrolta volt a fa felől a szőrit annyira, hogy semmi hasznát nem vette a bőrinek; eféléket sokat mondott, s ha nem hitte valaki, haragutt; ezelőtt két esztendővel nekem is azt beszélette, hogy a mennyi boszorkány vagyon Bányától fogva Tordáig s tolvaj, mind conspiráltanak ellene hogy megöljék, de ő nem fél, mert ő olyan mesterséggel készitett el 12 flintát, hogy csak egy czérnaszálat, mely az ágyához van kötve, húzint meg s mindjárt elsül mind a tizenkettő, és midőn examináltam, honnat tudja azt az conspiratiót, hiszem most híre sincs a tolvajnak soholt is, a mellett ha lennének is, találnának gazdagabb embereket nála s azokra mennének inkább s a többi, s hogy látta utánna akarom hordani a sendelyt, azt mondotta, hogy nem tudok hozzá s elment mellőlem. Kánceson [Gáncs, Szolnok-Doboka

megyében] két embert ölt meg a többi között; estve későn nagy puskázást indított a házánál, másnap a falut oda gyűjtötte s kérdezte: «hallottátok-e a puskázást?», melyre mondták: «igenis», «látjátok a tolvajok jöttek reám, de öszvelődöztem őket», s mutatta a vért nekiek, mivel a mint a szegény megölt embereket azzal a gonosz, istentelen bírájával egy kádba hányatván szekérre tetette s kiküldötte egy patakon fel, a vérek hullott a földre. Ilyen gonoszságot vitt végbe ez az bitang, haszontalan, gaz francia országunkban! Még azzal biztatta magát, hogy nem fél ha kétannyi embert ölt volna is meg, mert neki a császár atyjafia; de abból is kikopott, mivel a császár Franciscus s(erenis)s(i)mus Lotharingus, vagy inkább Medicaeus 18-va Augusti Tirolisnak Inspurg nevű városában sétálás közben gutaütés által hirtelen megholt. Mihelyt megholt a császár, Josephus Rex Romanorum, ki is nagyobbik fia volt, valamennyi francia cselédje volt az atyjának, mindegyig absitozta, az udvarban franciául nem szabad beszélni senkinek, sőt a mint halljuk, a jövő tavaszszal hadakozni akar ellene, melynek okát által nem lehet látni, mivel a mult esztendőkben szoros egyességet kötött volt ő Felsége vele, hacsak nem religiosum az ok, mivel bizonyosan beszélik a catholicus katonatisztek, hogy a francia király a római papától [a mondat befejezetlen maradt], mely meg is lehet, mivel megengedte a liberium religionis exercitiumot az országában. Csudálatosan ment pedig az végben a mint mondják. Vagyon ugyanis a francia királynak egy matresse, melyet ágyasnak lehet mondani, ki is egy nem igen eminens familiából, úgymint Pampadur nevű familiából való embernek felesége, de oly nagy becsületben tartatik mindenféle statustól, hogy a valóságos királynét korántsem tartják olyanban, igen nagy elméjű s [felülírva: «ritka»] szépségű személynek mondják; ez több nevezetes találmányi s építései között olyan kertet erigáltatott, hogy valamennyiféle fa vagyon az egész világon, mindenféle vagyon bele plantálva, a melyek pedig Americából oda hozatván a földnek természetit nem szeretik s meg sem fogannak, azokat ad vivum kicsináltatta, másféle materiából kiformálván leveleit, virágát, staturaját s még csak színét is ect.; ugyanez az asszony egyéb színek felett szerette a meggyszín köntöst, melynek becsületi nemcsak Franciaországban, hanem a bécsi udvarban s következőképen Magyar- és Erdélyországokban annyira elterjedett, hogy minden renden lévő icki-vicki ifjúság nem tartja magát olyan színű köntös nélkül embernek, nem is hivják már meggyszínnek, hanem Pampadurszínnek s a többi. Ennek az asszonynak igen sok ellenségei is vannak s az igaz is, hogy ha a király megtalál halni, nekie igen roszul leszen dolga, de a Prussiai király, mint nagy elméjű királyi ember vévén észre az ő jövendőbeli nagy romlását, fejedelmi provisiót offerált nekie a maga országában, sőt a mint mondják várakat, városokat adott kezére, az hová töméntelen gazdagságot szállított által az

asszony, de ezen nagy kegyelmességéért a királynak ő is megszolgált, mert végbevitte, hogy a liberum exercitium religionis(t) a francia király egész országában megengedte, s egyéb néki hasznára szolgáló dolgokat azon asszony által végbevitt; már most mihelyt fogja észrevenni, hogy a kocka más oldalára fordul, mindjárt mégyen Prussiába. Gondolkoztam, hogy lehessen az Cristus evangeliomának terjedése ilyen Isten s emberek törvénye szerént tisztátalan személy által, de eszembe juta a tisztátalan Ráháb, hogy kivánt(a) az Izrael népe kémjeinek életeket megtartani, mely cselekedete által ő is megtartaték, a szerént ez is könnyen az Istennek csudálatos gondviseléséből megeshetett. (Aunye vén kalvinista-jesuita!)

Nagy földindulás lőn novembernek elein Belényes-vidékiről a havasokon által Kalotaszegen Gyalúig, Zilahig, még Magyar-Egregyen is volt, Zentelkén a Bánffi Farkas úr házainak boltozatji megrepedeztek. Nagy égijelek is láttattak, némelyek azt observálták ugyanazon időtájban, hogy szépen megvirradott egy éjszaka, azután ismét mindjárt setétség következett, mely tovább tartott az estvétől fogva virradásig való éjszakánál. Némelyek embereket láttak az egen, kiknek fegyver volt kezekben, némelyek, tiszta lévén az ég, a holdból kinyúló világosságot láttak, némelyek mint egy hoszszú kötél olyan világosságot láttak az egen melynek két vége lassan-lassan egybekerült, azután kevés ideig mint egy abroncs úgy látszott, mely elenyészése után vált egy kis felhővé. Rendkelett való [felülírva] nagy csillaghullásokat magam is láttam. Isten tudja mi következik reánk!

A nagy Battyáni Lajos m(agyar)országi palatinus megholt; ez nem utolsó ember vala ezen saeculumban, az országnak sem igen volt kárára.

[A következő pár sor keresztül van húzva, mivel Verestói elhalálozását már fentebb érintette; mint variánst azonban nem véltem kihagyhatónak: «Holt meg amaz szelid természetű, nagy tudományú, angyali ember Verestói György, kolosvári philosofiae és azután theologiae (ide vetett jegy alatt a lap homlokán: «professor») egyszersmind püspök is, minekutánna 33 esztendeig dicséretesen viselte hivatalait; ez olyan magyar poeta vala, hogy Gyöngyösi után hozzá hasonló a két hazában egy sem volt. Ezt ugyan felyebb kell vala beírnom, de mind úgy gondolkoztam, hogy beírtam». [Csakugyan be is írta, l. fentebb a 209. lapon.]

A szegény Kornis Ferenc is megholt; ez Kornis Zsigmondnak, a ki gubernátor vala, fia volt, de nem volt nyavalyásban teljességgel semmi úri virtus; főispánja volt sok ideig Küküllővármegyének, de minthogy igen simplex (noha ő mást tartott annak, s szavajárása is azzal pirongatni alatta valóit) ember vala szegény; nem jubillálák, hanem ugyan kiveték szegényt a főispánságból. Rútul járt volt egyszer a többi között Medve Mihály sógorral egy generalis-széken, ki is procurator lévén egy causában, nem tetszett, hogy deliberált a vármegye s valami szót ejtett, melyet meghallván a főispán Kor-

nis Ferenc, ilyenképen szólítja meg Medvét: «hallja kegyelmed Medve uram! respcet, mert kegyelmedtől az aféle szót fel nem veszem etc.», amaz is hirtelen így felel viszsza: «nem szólok bizony én Nagyságodról, mert Nagyságod az eperjfa alatt dohányozott, míg ide be deliberáltak», melyen nagy nevettség volt.

Sitskovics generalis Hunyadvármegyéből s a székelyföldéről errefelé is eljöt', Székig-Váraljáig egybehívatta ugyan a nemességet s megkérdezte, kinek melyik katonasághoz, azaz lovashoz-e, vagy gyaloghoz vagyon kedve, de legkissebb erőltetés sem volt a dologban, sőt a legalábbvalót is megbecsülte; nagy dolog, ha nyaka nem szakad ennek az veszedelmes új találmánynak; lehetetlen is, hogy az Isten elszenvedje ezt az nagy erőszakot, ugyanis micsoda dolog az, hogy a szegény ember erővel, vagy vagyon kedve, vagy nincs, a fegyvert felvegye, a mellett lova legyen magának, a fegyvernek, szerszámnak, mondurnak az árrát megadja, portiót adjon, gazdáskodjék is, mert csak akkor fizetnek, mikor szolgálatban vagyon, mégis a regularis szoros hadi disciplinát felvegye, a mint hogy sokakat megfarmatringoztak, megveszszőztek a nagy ostoba vén emberekben. A mint írám, talám nyaka szakad, nincsen is abban haszna ő Felségének, hanem kára nagy, mert csak székely háromezer ment által Moldovába, hát olá(h)ság!, azonkívül afélék is, a kik már a fegyvert felvették, százanként német tisztestől általmenték.

Somlyai Albert, csíki bocskoros székelynek fia, Apor Lázárnénak veje, Bándi Ferenccel, ki is udvarhelyi csizmadéának fia, ez is ugyan Aporné leányát vette, annyira mentek volt, hogy aulicus consiliariusokká lettenek volt, ennekelőtte mind ő Felsége, mind más ott lévő főemberek megtudván, hogy nem familiás személyek, hanem alávaló emberek gyermekei, mindjárt despectusba kezdtettek menni, ugyancsak a miá-e, vagy hogy nem tartotta szükségesnek az udvar őket, a minapiban leküldették. Bándi Kolosvárt vonta meg magát, Somlyai pedig vett volt egy kis parányi portiócskát Benedekben, ott lakik; jószágot még nem kaptak feleségek után, mivel a vénasszony, Apor Lázárné Kapi Theresia még él. Ezeknek casussát nem azért írom ide, hogy szerencsétlenségeket örülném, mivel ez mindenik nemcsak értelmes, okos, hanem becsületes, jó emberek is; hanem az Aporné nagy dicsekedésének hogy nyaka szakadott, akarom, mivel mind maga, mind fiai ha valakivel valami bajok lett, a mint hogy sokszor volt is a szomszédságban, mivel igen nehéz szomszédok, mindjárt ezt szokták vala mondani: «*megtudja Bécs*; *megirom Bécsbe; az én két bécsi angyalom eligazítja*» s több efféle.

Közli: Torma Károly.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Nyolcadik közlemény. —

V.

CSALLÓKÖZI TÁBOROZÁS. — TEJFALUSI, BOÖSI, NYÁRASDI ÉS ASZÓDI CSATÁK. — VISSZAVONULÁS KOMÁROMBA.

(1849-iki május 1-től junius 30-ig.)

Május 1. A mint felkeltem, tejet hozattam, itcéjét 10 kr.-jával, a mi Komáromban 20 kr. volt; a bor 14 kr. 20 kr. helyett. Ebből is látszik, hogy az élelmi cikkek ára mennyire változott. Jött körív, hogy fél 8-kor menjünk kenyeret faszolni, mert 1 órakor előörsre megyünk. A falusi gazdák szép kenyeret sütöttek komáromi lisztből. Gyomrom — talán a rendetlenségtől — még most is rosz karban van. Gazdánkkal egy házban lakik bizonyos *Csömi* Máté molnár, kinek fiát *Windischgrätz* főbe lövette Budán, olvastam az erről szóló hirdetést is, melyben az áll, hogy fegyver- és vöröstoll-viselésért és makacsságért végezték ki; de atyja hozzátette, hogy semmi áron se akart a németnek engedelmeskedni, sőt parancs ellenére puskával és vöröstollal járt a korcsmában és miután ott verekedés közben egypárt lelőtt, fogták el és lőtték főbe. — 11 óra tájban a század összeállt, aztán az egész zászlóalj; ekkor roppant eső esett, mire embereink szétmentek s e miatt a sorakozásban, minthogy sietve tettem, hibáztam; erre a főhadnagy büntetéssel fenyegetett; az eső ismét rákezdte s az emberek megint szétmentek; minthogy a 4-ik század készen volt már, századosom dühében kardot emelt rám. Midőn kiindultunk, folyvást esett az eső, egészen átáztunk. Az úton hallottam, hogy Tanyig megyünk, ott állítjuk föl előörseinket. — Hadosztályunk *Klapka* vezérsége alá tartozik és mi képezzük az előcsapatot *Kosztolányi* parancsa alatt, de *Janik* vezeti az egészet. Aranyoson hallottuk, hogy az ellenség Nyárasdon van circiter 40 ágyúval és 25 ezer emberrel. Szép vigasztalás! — Zászlóaljunk (a 37-dik) 1-ső és 2-ik százada Némára a balszárnyra; mi, a 3. és 4-ik század Tanyra középre, az 5. és 6-ik Gútára, a jobb szárnyra lett rendelve előörsre; kevés lovasság mindenhova, ágyú semmi, a többiek Aranyoson maradtak, csak éjjel jöttek Tanyra. — Mi átázva Tanyon keresztül Alsó- s Felső Gellér és Nemes-Olcsa előtti réten letelepedtünk, kiállítván végőreinket, tartaléknak tábort ütöttünk. — 4 óra lehetett délután, a nap kisütött, kiteregetvén ruháimat, úgy szárítgattam. — Kevés sajtot, szalámit és kenyeret ettünk és beszélgettünk, midőn a mieink egy kocsit az országútról visszautasítottak és kevés idő mulva ugyanazon kocsi, Ócsa felé kerülve, Nyárasdra akart elszökni, de huszáraink utána vágtattak és visszahozták;

a tulajdonos *Sárkány* nevű ember volt, ki már haditörvényszék előtt állott; azonnal biztos helyre tették. Később lefeküdtem és aludtam éjfélutánig.

Május 2. A hátralevő egy pár órát a tűz mellett töltöttem; az eső esett egy ideig, azután világosodni kezdett és fölváltottak bennünket. Minthogy Tanyon nemcsak a hátrahagyottak, hanem még két zászlóalj jött utánunk, azért mi a szomszéd Ócsára mentünk, kipihenvén a hátralevő kis szabad időnket. Azt jegyeztük meg, hogy mind Tanyon, mind Ócsán a torony zöldre van festve. — Az ellenség nem Nyárasdon, hanem Bár helységben Pozsonymegyében van és nem is oly nagy számban, mint híresztelték. — Miután seregünk tegnap Gönyőre érkezett, az ellen kivonult Győrből. — Először is egy zsidó házba vetődtünk, de onnan egy becsületes magyar házához szálltunk, hol azonnal meleg tejet kaptunk és hozzá sajtot, kenyeret ettünk. Gazdánk tehetősb gazdaember volt, ebédre tejfeles krumplival és pecsenyével vendégelt meg bennünket. — A falubeliek beszélték itt, hogy a német katonák utolsó visszavonulásuk alkalmával raboltak, mire a nép fenyegetőzött, hogy ha békén nem távoznak, félreverik a harangot s akkor lássák következményeit; erre felhagytak a fosztogatással. — Esti 6 órakor összeálltunk és 7-kor Ócsát elhagyva Tanyon, Bogyán, Lak-Szakálloson és Ekecsen keresztül gyalogoltunk Megyerre. *Schvégert* a százados előre küldte egy tizedes és 15 emberrel hídépítés végett. — Főtisztjeink közül néhányan lovakat és kocsit vettek, így *Váczy* is, a mibe meghúzta magát, míg mi masiroztunk. Ekecsnél a sereg két részre válva, zöme az ágyúkkal az országúton haladt tovább, mi pedig a 18-ik zászlóaljjal s a huszárokkal Megyerre mentünk. *Váczy* főbadnagy és én félszázaddal az utócsapat voltunk; annyira elfáradtam, hogy no! Mikor Megyerre érkeztünk épen éjfélt ütött a toronyóra, szállásunk pedig nem volt, azt kerestünk *Piros*-sal éjfél utáni egy óráig, míg *Földesy*-nek, ki századunkban van, sógorával találkoztunk a korcsmában, ez vezetett lakásához; még *Szabó* Béla hadnagyot is megkínáltuk, ki szintén szálláskeresésben járt; *ő Piros*-sal pölyhös ágyban hált, én pedig padon nyújtóztam, de lábamat pálinkával megkentem, mert a sok járástól már fájni kezdett, kivált most legújabban a sok sártiprásban fáradt el.

Május 3. Reggeli 6 órakor már riadó veretett s 7 órakor folytattuk útunkat Bőős felé. Midőn kiálltunk, *Lendvay* Benő barátomat láttam a 18-ik zászlóaljnál, ki időközben a tüzérekhez állott, azért nem lehetett még őrmester sem, jóllehet nyolc nyílás lévén, várhatta volna a hadnagyságot is. — Sok vizen és sáron kellett Bőősig keresztül mennünk; nagy volt a hőség, azért ha más nem volt, a posványos vizet is megittuk; végre nagyon fáradtan és lankadtan elértük d. u. 2 órakor Bőőst. Mihelyt Pozsonymegyébe értünk, már több fás tájra akadtunk. — Egy bőősi gazda beszélte, ki Verek-

nyéről jött, hogy ott a német egész seregével áttakarodott, Győrnél pedig ma reggel ágyúzást hallottak. — Meglehetős helyünk volt; kevés levest, száraz tésztát, meg sajtot ettünk és bort ittunk reá, azután lábainkat megáztattuk, tisztát vettem magamra és lenyugodtam. Setétig aludtam, midőn felköltöttek vacsorára, mely levesből és száraz tésztából állott; azután ismét lefeküdtem.

Május 4. Reggeli 5 órakor doboltak; a 4., 5. és 6. század a 37. zászlóaljból előőrsre rendeltetett Várkonyra. Ma már az 1. és 2. század is megérkezett, s ez a kettő Aranyosról Gútának, onnan Ekecsnek mentek és így jöttek ide Böősre. — Mint hallom, az ellenség Dienesdin van, de hihetőbb, hogy Pozsonyban, hol erős sáncai védik őt. — Reggel korán kimentünk a báró *Schmerzing* pompás parkjába, hol csinos kastélya van; az erdőcske és a hely nekem igen megtetszett. Az itteni fogadóban reggeliztünk kávét roszat, de drágát. — Ismét beszéltem *Lendvay*-val; ekkor hallottam, hogy a sereg egy része Buda alá megy a várat cernirozni, melyet *Jelachich* (?) utolsó csepp vérig szándékozik védelmezni; a sereg többi része Pozsonyba megy Somorjának, még pedig holnap reggel. — Ebédet is a fogadóban ettünk, még pedig jót. Délután ismét az erdőbe mentünk mulatni, hol ladikáztunk, hintáztunk stb., szóval igen jól mulattunk. — Később *Piros* felköltvén álmamból, sétálni mentünk; ismét sűrűn emlegetik Budára menetelünket. Találkoztam *Urbán* iskolatársammal, ki címzetes őrmester a Lehel-huszároknál; Komáromban együtt jártunk az 5. és 6. gymnasiumi osztályba. — Huszáraink, összesen 25-en, kik reggel kémszemlére mentek ki, Somorjából megérkeztek, és beszélik, hogy schwarzgelb zászló fityegett ottan, de midőn észrevették a huszárokat, azonnal behúzták; az ellen előőrsei Dienesdi előtt vannak; összes erejük 1600 gyalogság-, kevés lovasság és hat ágyúból áll; midőn megpillanták huszárainkat, útra felkészülve tovább indultak. — Ma is igen szép nap volt, mint tegnap. — Felsőruháimat levetve, mit régen nem tehettem, aludtam.

Május 5. Ma már 3 órakor felzavartak, hogy adjunk két embert, kik Vajkára mennek szállást csinálni. 8 órakor parancsot írni mentem a kastélyba, hol az öreg báróné jól tartott sligovicával meg kávéval. Déli 12 órakor pontban elindultunk Vajkára; ideje is már, mert elég sokáig voltunk Böősött, de ennek az az oka, mert a főtábor csak tegnap indult ki Győrből, a Vágon túl pedig szintén a napokban ütköztek össze. — Délután 1 órakor álltunk csak ki és a kastély előtt vártunk 2 óráig, míg nem elindultunk. — Igen szép meleg nap volt. Bakát és Nádasdot elhagyva Fel-Bárra értünk; noha mindig fák közt mentünk, mégis izzadtunk. — Midőn Fel-Bárt elhagytuk, a 18-ik zászlóalj egy része jobbra, másik balra; a mi zászlóaljunkból az 1. és 2. század Sülybe, mi Vajkára mentünk szállásra, hol nem a legjobban fogadtak bennünket; húst mentem faszolni. Ezután roppantul elfáradván, hajlékot kerestem és találtam,

hol *Münich* és *Ferenczy* voltak; rosz táska-levest ettünk, azután lefeküdtünk, hárman egy ágyban, keresztben.

Május 6. Éjfélután két órakor felköltött bennünket a segédtiszt. Fegyverbe álltunk és elindultunk 3-kor Somorjának tartva. Eleinte igen roszul éreztem magamat, de midőn kulacsomból egy korty sligovicát ittam, egészen felvidultam. Szent-Antalon át az országútra tértünk; itt egy kolostor van, mellette kis erdő, a mely igen regényes; általában Pozsonymegye kellemes tájakkal bír. Egészségem is lassanként helyreáll, mert már a pipázás is jóízűen esik. Téjfalun mentünk keresztül, hol már jobbára németek laknak, azért igen csinos falu; itt az országútról már szépen látszott a pozsonyi vár. Pompás meleg nap volt. Fél 7 órakor beértünk Somorjába. Csak itt láttuk a nép öltözetén, hogy vasárnap van, mindenki ünneplő öltönyében sétált, de igen hallgatagok voltak irányunkban. A mint a városba megérkeztünk, az 1., 2. és 3. század előőrsre küldettünk a város elébe; én az út mellett voltam tartalékban; *Váczy Pirost* hítta maga mellé s félszázaddal a balszárnyra mentek; huszáraink csalogatták ki az erdőből a németet s ezek nagy unszolásra előjöttek, de bezzeg sokan is egyszerre, mert három tömegben nyomultak előre; mint őrnagyunk beszélte; az ellen 3 zászlóalj gyalogság-, 1 zászlóalj lovassággal és 6 ágyúval követ bennünket. Jött is a segédtiszt és a végőrök azonnali behúzását és a visszavonulást elrendelte. Mi csekély erővel lévén, összesen 3 század, nehogy a német kis csapatunkat bekerítse és elfogja, sebes, de rendes lépésben visszavonultunk a Dunának tartva Csölösztőn és Doborgazon keresztül, mindig a Duna mellett, Vajkára érkeztünk, honnan a 18-ik zászlóaljat azonnal Somorjába küldték, mert hallották, hogy az ellenség nem vonult be a városba. Mi pedig és a huszárok a falu előtti réten tábort ütöttünk. Már ekkor borulni kezdett; *Velezdy* tizedesünk adott egy kis levest, kevés sajtot ettem hozzá: ez volt az ebédem; midőn megeredt a jégeső s diónagyságban hullott, a földet fehéren ellepte, de nem sokáig tartott. Tüzet raktunk, azután a kocsiról egy pokrócot hozattunk és abban húzván meg magunkat, elaludtunk. — A föld népe általában, a hol csak voltunk, a németekre panaszkodott, kik erőszakoskodtak és roppantul féltek a Kossuth katonáitól, de még jobban a csikósoktól, a mint a Hunyadi-huszárokat elnevezték; ezek felől kérdezősködtek mindig, nincsenek-e a közelben és a magyarokat gyalázták. A falubeliek a zsidók ellen is panaszkodtak; Somorján is alighanem zsidó árult el bennünket.

Május 7. Reggel 4 órakor elindultunk; Nagy-Szarván keresztül, hol gróf Batthánynak szép kastélya van. Tárnokra érkezvén, a falu előtt tábort ütöttünk. A legénység itt húst kapott és a faluba mentek azt megfőzni. En sem maradtam éhen, mert a bíró háza melletti csinos lakban rendeltem ebédet, mely bableves és daramácsikból állott. — Mint hallom, előbb el sem indulunk, míg az ágyúk meg nem

érkeznek. — Az ellen táborából mi előttünk tanyáztak itt hornyákok, széles karimájú kalapokban, úgynevezett Hurbanisták. A népet itt mi ismertettük meg a magyar bankóval. — Elmentem a kasznár lakához, hol találkoztam *Urbán* barátommal, kivel a falu korcsmájában borozgatva beszélgettünk a régi diákéletről; mikor visszamentünk, már az egész zászlóalj berukkolt az eső elől a kasznár pajtájába; én barátom szobájában kaptam helyet, hol szalmán a földön háltam.

Május 8. Reggelire, mint rendesen, tejet ittam. — Minthogy inspectiós voltam, mindig a századnál tartózkodtam. A 4-ik század ment ki előőrsre, mi pedig (a 3. század) és a többiek a falu előtt elfoglaltuk tegnapi helyünket. Én és *Somody* a jelszót vittük el Csukár-Pakára a 4-ik századnak. Visszamenet Nagy-Szarván a korcsmában bort és pálinkát vettem kulacsaimba. Az éjjel hideg lévén a szabadban, csak éjfélig aludtam.

Május 9. Tegnap előőrseink következőkép állíttattak fel: Guthor, Gancsháza, Kis-Paka, Olgya, Csenke, Tonkháza és Illésháza előtt. — Reggel 4 órakor, mikor már felkészültünk, *Takács* főhadnagy engem írással elküldött a faluba a huszárszázadoshoz. A huszárok Szászra mennek. Még jókor érkeztem vissza, de *Takács* a falu végéről visszaküldött az írásért; azután lassan ballagtam utánuk és Csukár-Pakán utolértem a zászlóaljat. — A sámodi pusztán voltam előőrsön századunkkal (37-ik zászlóalj 3-ik század). Pompás helyünk volt, kis kápolna, mellette a major, hol szívesen láttak bennünket. — Ebédet Bucsúházán rendeltünk a legénység számára; ezt csinos menyecskék és lányok hozták és szolgálták ki; délután a legénység vigadott, én pedig komotizálva néztem a mulatókat. — Századosunk mindkettőnket meghívott vacsorára, mely oly kitünő volt, hogy ilyent rég nem ettünk; hanem az éjszakám rosz volt, mert igen fáztam.

Május 10. Reggel a százados úr parancsára három közhonvéd és *Goldschmied* szabadossal Tejfalura mentünk 140 emberre ebédet rendelni. A falu hadnagya, ki derék magyar ember, azonnal megvendégelt bennünket borral, sonkával, azután megigérte, hogy az ebéd ellen panaszunk nem lesz. Innen a korcsmába mentem, hol a zsidó igen megbecsült, kávét ittam és aprólékost bevásároltam. Elérkezvén az ebéd ideje, csinos lányok hozták azt, szépen felöltözve; a legszebbiktől elvettük az ételt, épen két személyre volt készítve, a szép Trézsivel eltréfáltunk *Piros* és én, míg nem ángya, ki garde de dame-ja volt, elvitte tőlünk. — Tejfaluba mentem ebéd után, hol egy zsidó szabónál nyári nadrágszövetet vettem 5 pengő forintért és elkészítés végett nála hagytam. — Este a patrolokat rendeltem ki [27])

[27]) Sámódon mulatásunk ideje alatt *Váczy* főhadnagyunkat és *Cserna* hadnagyot Gancsházán, a szomszéd pusztán, tejben vajban fürösztötték. Sokat emlegették ők később is a magyaros vendéglátást, a mindig pipázó házigazdát

Május 11. Reggel 8 órakor fölváltottak bennünket és visszamentünk Tárnokra. A falu előtt tábort ütöttünk. — A kenyeret és húst elosztván embereink közt, én, *Somody*, *Teker* és *Sárközy* tizedesekkel Bacsfára mentünk, húsrészleteinket egy házhoz beadtuk megfőzés végett. — Este a kasznár házához mentem *Urbán* barátomhoz és ott is háltam.

Május 12. Reggel 4 óra tájban egy huszár betoppanására riadtam fel álmamból, ki az őrmestert felköltvén, jelentette, hogy az ellen két szakasz lovasság és két zászlóalj gyalogsággal visszanyomta előőrseinket, ezek Somorját elhagyták, az ellen pedig sebesen közelít. Erre hamar felöltöztem és kimentem a táborba, hol már felkészültek a legények és fegyverbe álltunk, midőn jő egy huszár és jelenti, hogy az ellen Tejfaluban van. Mi négy századdal azonnal megindultunk. (Az 5-dik előörsön, a 6-ik Sülyben reservben volt.) — Az úton víg voltam, kivált midőn egy verdung pálinkát éhgyomorra megittam; fütyültem, a legények is vígan voltak, még akkor is, midőn Szent-Antalból kimentünk és már a 4-dik század lövéseit, kik csatárláncban voltak, hallottuk, no meg az ellenségét is. Midőn egyszerre *Janik* alezredes vezérünk a lóról lebukott, fejét találta egy puskagolyó s jól meghorzsolta, lova elszaladt; fejét azonnal pálinkával borogatták, lovát visszahozták, de ő gyalog, köpeny nélkül, kiváló aranyos atillájában mendegélt egyedül mellettünk, midőn már a vadászok puskagolyói fütyörésztek körülte s körültünk; sokáig minden kár nélkül vágódtak a földbe, mi pedig fel sem véve haladtunk sebesen előre a pipagyújtó csárda felé; még akkor sem ijedtem meg, midőn első szakaszunkból egy *Szilassy* nevű közhonvédet bal szemén talált a golyó, elesett, meg is halt; mi meg folyvást mentünk. — Egyszerre, midőn mi már a pipagyújtó csárda mögött voltunk, az ellenség pedig Tejfalu előtt állt, megszólalt az első ágyú, mely a falu utcájából volt felénk irányozva; erről nem is álmodván, meghökkentem; nem azért, mintha életemet féltettem volna, hanem attól féltem, hogy embereim nem állják ki a tüzet; s úgy is történt, mert a mi századunkból mindjárt kezdetben elesett egy pár; erre zavarba jöttek, őrnagyunk «jobbra át»-ot vezényelt és mi sebesen visszamentünk, de alig történt ez, közibénk esett egy gránát és szétrobbanván, egyszerre négyet ütött agyon, egyet megsebesített, *Piros*, őrmestertársamat is láttam a mint fejéből vér folyt és úgy ment födetlen fővel. Az ellen pedig még utánunk küldözgette a 6 fontosokat és gránátokat, de minthogy igen elszéledtünk, kárt nem tett bennünk; midőn egy ágyúlövésnyire voltunk, ágyúja elhallgatott és mi ott a fák alatt összeszedtük magunkat és az elesetteket megtuda-

és a beszédes háziasszonyt; aztán egy 12 éves barna kis lányról is beszéltek, ki félt a két hóri-horgas honvédtiszttől. Négy évvel azután, midőn ismét megfordúltam azon a tájon, különösen Gancsházán, a kis lány nőm lett.

koztuk; a mi századunkból 7 esett el, kettő pedig megsebesült, t. i. *Földesy* János és *Piros* őrmester. (Ezeken kívül a 4-dik századból is elesett egy.) A 3-ik szakaszból, hol én álltam, legtöbb esett el, engem is csak az isteni gondviselés mentett meg, hogy *Piros* sorsára nem jutottam, mert nekem kellett volna az ő helyén állanom, a mint az szokott helyem is volt, ma véletlenül az ellenkező oldalra álltam. — A mai csata alkalmával háromnak a mi századunkból fegyverét úgy összetörte az ágyúgolyó, hogy hasznavehetetlenné lett; egy mögöttem álló közvitéznek pedig épen midőn buktam, egy másik golyó fegyverét kétfelé törte, csákóját pedig a levegőbe röpítette. — Az ellen ereje két zászlóalj gyalogság-, két század vadász-, két osztály lovasból állt; négy ágyúból lőttek reánk, kettőből szemközt, kettőből pedig jobb felől, s ezek ártottak legtöbbet. Mi ezek ellenében négy század gyalog, 80 huszárral és ágyú nélkül voltunk. Az 5-dik századból, mely a csata alatt Guthornál és Somorjánál volt előörsön, két szakaszt elvágott tőlünk az ellen, *Szabó* Béla hadnagy és *Szilassy* őrmesterrel együtt; később azonban mindnyájan, (kivévén, hogy négyet elfogtak és hármat agyonlőttek közülök) megérkeztek Vajka alá, hol táboroztunk; közülök meg két tizedes 9 emberrel Somorjánál ladikba ült, mikor az ellenség jött és ezek áteveztek az átelleni szigetre. Ekkor jöttek meg pionirjeink is, kik messziről nézték a csatát. Előőrseink Doborgaz, Vajka, N.-Szarva és Szent-Antal előtt állanak. — A mai ütközethez képest a nyárasdi játék volt, a mieink, a meddig lehetett, igen jól viselték magokat; a 18-ik zászlóalj, ott volt, hova csak a lövés hallatszott. — Fáradt voltam, még is bementem a városba, ételt parancsolni embereink számára, a mi másfél óra alatt készen volt. Ezután összeszedtük a legénységet és a vedettákat kiállítottuk, mert mint a félős ember szokott lenni, elhitették magokkal, hogy az ellenség Szent-Antalban van és féltek, azért patrolokat is küldtünk oda. En egy sátorban ledőltem és aludtam, de nem hagytak aludni, mert majd minden órában fegyverbe kiáltottak, ha csak legkisebb neszt vettek észre; én pedig azért tovább aludtam és nem féltem, még meg is piszkolt ezért századosom. — Estve eső, szél, hideg dühöngött, az éjszaka csak hideg volt.

A századunkból elesett honvédek névjegyzékét közlöm a birtokomban levő eredeti iratból:

«Honvéd 37-ik zászlóalj 3-ik század.

Névjegyzéke

azon egyéneknek, kik folyó évi május hó 12-kén 1849. a tejfalusi (pozsonymegyei) csatatéren elestek.

Szilassy János, Hetény komárommegyei, magyar, kathol. szül. 1824-ben, nőtlen, kocsis.

Mézes József, Tereske, nógrádmegyei, magyar, kathol., szül. 1829-ben, nőtlen, szolga.

Csonka Pál, Dad, komárommegyei, magyar, reform., született 1829-ben, nőtlen, földművelő.

Kostyál Pál, Csehi, komárommegyei, magyar, kathol., szül. 1824-ben, nőtlen, szolga.

Pogrányi József, Komós (?), nógrádmegyei, magyar, kath., szül. 1828-ban, nőtlen, kapás.

Paumann Ferenc, Szécsény, nógrádmegyei, magyar, kath., szül. 1826-ban, nőtlen, földművelő.

Hibó József, Losonc, nógrádmegyei, magyar, lutheranus, szül. 1820-ban, nős, kőműves.

Század vagy osztály: harmadik század. — Hivatalminőség: közhonvédek. — A halotti szentségekkel ellátása: nem tudatik. — Mely, mikor és hol temettetett, a temető lelkész neve és hivatala? Mivel még a helységet az ellenség bírja, nem tudatik.

Kelt Nagy-Megyeren, junius 18-án 1849.

Váczy, főhadnagy.[1]

Május 13. Ma reggel 3 órakor felváltottuk a 4-dik századot, mely előőrsön volt. Én, *Schvéger*, a százados egy-két emberrel, a nagy-szarvai korcsmába mentünk. Itt már láttam egy vető-ágyút és egy 12 fontosat; mindjárt ittam vagy 3 portió kávét, azután *Schvéger*-rel kocsin mentünk Szarvára, Vajkára és Doborgazra, mindenütt ételt parancsoltunk a legénység számára. Visszajövet egy elfogott gyalog-káplárt láttam, ettől hallottam, hogy Csallóközben a németnek 6 batteriája van. Mikor ebédelni mentünk, láttunk három huszárt, kik három chevauxlegerst hoztak, egyikük több vágást kapott, minthogy nem akarta magát megadni, Somorján fogták el őket. Az ellenség ismét Dienesdiben van. Ebédünk vagy 6 fogásból állott, 11-en voltunk hozzá, mind őrmesterek, *Ferencsik* kapitányt és *Nagy* Károly hadnagyot kivéve. Délután a korcsmában *Münich*-chel és *Ferenczy*-vel épen fekete kávét parancsoltunk, midőn kizavartak bennünket azon hírrel, hogy jön az ellenség. Én azonnal embereink után mentem, két ágyúnk előre ment Somorja felé. Ekkor a kapitány Vajkára küldött *Váczy*-hoz, hogy embereit egész a Dunáig elszéleszsze, nehogy az ellen bekerítsen bennünket. Az útban hallottam, mily sebesen lőttek a mieink egymásután négyet, bizonyosan azt fogják gondolni, hogy négy ágyúnk van; csakhamar elhallgattak, mint hallom az ellenség visszavonult. Midőn *Váczy*-nak megírtam a mondandókat, visszamentünk a korcsmába. Itt hallottam a követ-

[1] A csata áldozatai, mivel hitvallásukat nem ismerték, a somorjai kath., reform. és evang. lelkészek által közösen tartott halotti szertartással, az elpusztult «pipagyújtó» csárda helyén temettettek el és sírjukat a lelkes csallóközi hölgyek kitartó buzgalommal mindeddig hervadhatlan virágkoszorúkkal diszíték; 1861. szept. 8-án pedig díszes emléket lepleztek le sírjukon, melyet szintén a lelkes csallóközi hölgyek emeltek. (Lásd: Magyarország 1861. 217. sz.)

kezőket: egy szakasz Lehel-huszár ment Somorja felé vagy azon túl, patrolirozni s oly szerencsével ütött a táborra, midőn épen itattak, a többi pedig evett, hogy 12-őt lovastul bekerítettek, de midőn látták, hogy űzőbe akarják őket venni, hatot levágtak, a többit keményen megsebesítették, négy lovat pedig magokkal hoztak; ágyúnk az űző chevauxlegersekre szólt, mire visszaszaladtak. — Estve kocsink megjött Szerdahelyről, azon volt *Piros* is; csak a mi embereink szuronya sértette meg, egészen jól érzi magát. — Egy tiszt a 18-ik zászlóaljból mondta, hogy közűlünk két őrmester hadnagynak van kinevezve zászlóaljához, egyike *Sajtos*. Ismét mástól hallottam, hogy a 37. zászlóaljból minden őrmester föl van terjesztve kinevezés végett a Komáromban alakuló zászlóaljakhoz; mindegy bármi történjék. — Éjszaka szénából ágyat csináltam a korcsmaszobában és miután naplómat megírtam, lefeküdtem és jóízűen aludtam egész reggelig.

Május 14. Reggel a mi századunkat felváltotta a 2-dik század és mi a nagy-szarvai kis erdő előtt táboroztunk. Miután kávét reggeliztem, századomhoz mentem; nem történt semmi különös. Ekkor csizmámat zsirral jól bekentem, úgy a törést is, melyet lábamon a csizma okozott és lefeküdtem, az ebédet is elaludtam, csak 2 órakor ettem kevés hideg turós metéltet; azután bementem az erdőbe és naplóm írásához fogtam. Embereink jól vigadnak muzsika-szó mellett; táncolnak, danolnak a korcsma előtt. Estve *Cserna* magához hitt kunyhójába, hanem azért keveset aludtam, mert fáztam.

Május 15. Reggel, miután a húst kiosztottam és a legénység azt Szent-Antalra vitte főzetni, én pedig már lefeküdtem, egyszerre csak híre jő, hogy nagy számmal jönnek a németek; fegyverbe álltunk, a főzők is lassan elő kullogtak. Mi vissza Fel-Bárra vettük útunkat. Az ellenség egyik fele a Dunának tartott, másik felénk jött, be akart keríteni; én ugyan megvallom, féltem, hogy elfognak bennünket, mert igen lassan és rendben vonultunk vissza, olykor megálltunk, «jobbra át»-ot csinálván az ellenséggel szemben. A korcsmánál, a hol szállva voltunk, huszáraink megálltak. Lőttek is rájok vagy négyet, de egyik sem tett kárt. Mikor Fel-Bárra értünk, kijött *Kosztolányi* és kérdezte, miért jöttünk vissza; miután okát adták, megelégedettnek látszott. Ő rendesen fél állomásnyira marad hátra. Keresztül menvén a falun, előtte a szántóföldeken megtelepedtünk. *Csernával* azonnal bementem a faluba ebédet keresni, de sehol se találtunk, midőn *Heszler* főhadnagy ajánlkozott és egy birtokosnál jó ebédet kaptunk. Ebéd után hallottuk, hogy volna itt egy akasztófára való zsidó, ki a nemzetőröket és a magyarokat is elárulta, ezt felkerestük és kivittük a táborba, ott őriztettük. Később az urasági kertet néztük meg; pompás angol modorban van készítve, nagy lombos fákkal, közepén a kastély. Midőn ezt néztük, látjuk, t. i. én és *Cserna*, *Urbánt* a mint a kasznárral beszélgetett, ki is

megvendégelt bennünket borral, borjú-pecsenyével; megtudtam, hogy testvérje *Atzél* Thádé itt a mellék szobában van, ezt is meglátogattuk, de alig beszéltünk egy-két szót, midőn «a német itt van», «a német itt van» lármázták; lélekszakadva futunk a kerten keresztül, már a mieink rendben állottak; nem sokára el is indultunk és mentünk Böősnek. Sötét volt, mi csendesen viseltük magunkat. — Én mindig csak az elfogatástól tartok, mert mint hírlik, az ellennek annyi lovasa van, mint nekünk gyalogosunk. Végre 11 órakor Böős elébe értünk. A 4. és 6. század előörsre ment, mi reservben maradtunk. Be volt egészen borulva, már esett is kissé, de én azzal nem gondoltam, hanem lefeküdtem, még tűz se volt mellettem; éfjél után megfázva felkeltem, de ismét lefeküdtem a vizes földre s aludtam reggelig.

Május 16. Bementem a városba ebédet rendelni a legénység számára. Vettem szivart, cukrot és pipát. Az ebédet kiküldtem a század számára, s mi *Schvéger*, *Piros*, *Münich* és egy huszárőrmesterrel, oda mentünk a hol számunkra volt az ebéd megrendelve, és azt t. i. bablevest és darás tésztát elköltvén, kimentünk a századhoz. — Mi, a 3-dik század Nyékre voltunk előörsre kiküldve; a 4-dik század, mielőtt fölváltottuk őket, visszajött, mert, mint mondják, számos ellenséges lovasság és gyalogos jött Nyékre. Mi az egészből semmit se láttunk, csak 22 chevauxlegers jött elő s azoktól ijedtek meg a mieink; de azok is, meg a kik Szerdahelyt voltak, megtudván, hogy itt előörseink vannak, mind visszaretiráltak. A kasznár laka előtt ütöttünk tábort; az előörsöket kiállítottuk. Társaimmal a legelső házba bementem, én egy itce tejet ittam és rántott csirkét parancsoltunk. A faluban jártam aztán, később külön szobában a padlón jó ágyban háltam.

Május 17. Már második lénung járna és nem kapunk pénzt; *Filip*-et küldték váltani Győrbe. — Huszárok mentek tőlünk Szerdahelyre patrolba; ezek hírül hozták, hogy százra menő lovas van ott, kik szintén patrolba mentek oda. — Gútára négy Hunyadi-huszár van kirendelve, kik a Duna mellett fel-alá cirkálnak, nehogy az ellen hátul kerüljön. — Ma ünnep, t. i. áldozó-csütörtök lévén, a falubeliek, lányok és legények számosan jöttek ki a táborba, honvédeink ezekkel mulattak, mi néztük őket. — Ma hallottam, hogy ágyúk és Hunyadi-huszárok jönnek segítségünkre. — A legénységnek ebédet rendeltünk s ennek szétosztásával roppant vesződségem volt; azután mi is (őrmesterek) elmentünk a hadnagyhoz, ki meghívott bennünket ebédre, Pompás ételeink voltak és hárman két pint bort ittunk meg. Ebéd után a századossal gyűlt meg a bajom, mert a legénység mind nem kapott ebédet, de mikor többen, kiknél meg volt rendelve, nem főztek. — Komárommegyében népfölkelést hirdettek, Szakálloson jönnek össze. — *Kovács* közhonvédet ma Komáromba küldték a szükséges dolgokat elvégezni, ettől küldtem

levelet bátyámnak. — A legénység még vacsorát is kapott, én pedig a hadnagynál tejet ittam. — Sötét, borús idő volt, félni lehetett a megtámadástól, azért *Cserná*-val künn háltunk egy kocsin; mivel alszél fútt, nem fáztam és jól aludtam.

Május 18. Korán keltem, a legénység számára való húst kiosztottam és elrendeltem egyes házaknál annak megfőzését. Az éjjel vagy tizenkét lövés történt. Az ellen t. i. Alsó-Tejedbe ment, ott összekutatott mindent, vajon nem akadnak-e honvédre; nyilván azért sütögették ki puskáikat, hogy mi felelvén reá, megtudhassák, hol vagyunk, de cselük nem sikerült. — Hunyadiak már számosan vannak Bőősön 12 ágyúval. — Az is bizonyos, hogy ide Nyékre jött már levél, melyben elrendelik, hogy a földnépe négy napi élelemmel és fegyverrel ellátván magát keljen fel s csatlakozzék a komáromiakhoz, kik ma Várkonyra érkeznek. Ez aztán teszi. — Ma is a hadnagynál ebédeltünk; a vacsorát is a hadnagy neje hozta hozzánk, különös finom ételeket. Délután borús időre eső esett, e miatt a szobába szorultunk. A jelszót 10-ig se hozták, azért nem vártam tovább, hanem lefeküdtem.

Május 19. Reggel szintén esett és beborult az ég. Délelőtt az ebédet megrendeltem. — Délben jött meg a 4-ik század és *Laluhay* őrmester azzal a hírrel, hogy a komáromi népfelkelés visszament, mert a megye határán túl nem akar menni. — Miután a legénység evett, *Bognár* és én, mert *Schvéger* és *Piros* elmentek százast váltani Bőősre, összeállítottuk a századot. Búcsút vettünk Nyéktől és esőben sárban Bőős felé indultunk. Ott nem a táborba szálltunk, hanem csodálkozásomra bequártélyoztak bennünket, még pedig mi őrmesterek a falu végén, igen csinos házba jutottunk. — Zászlóalji parancsban olvastam, hogy *Kosztolányi* helyett *Kazinczy* alezredes vette át a dandárparancsnokságot; s ez, miként beszélik, Megyeren öszpontosítja a sereget, s míg 10,000-nyi tömeg nem lesz együtt, nem halad előre! Lehel-huszárok helyett pedig Hunyadi- és Atilla-huszárokat kapunk. — Vacsorára *Váczy* főhadnagy és *Cserna* hadnagy eljöttek hozzánk, az őrmesterekre nézve igen jó hírrel, t. i. hét üresedés lesz zászlóaljunknál, *Pirost* már hadnagynak címezték, *Cserna* pedig a hét hadnagy közé, 6-iknak engem is beosztott. Ideje is volna már! — Vacsora után jött a parancsolat, hogy a zászlóalj fél 5 órakor a kastély előtt összeáll és Megyerre induland. — Most inspectiós tizedest is tartok, mert magam már alig győzöm a dolgot, *Schvéger* fülét se billenti a századnál, *Piros* a maga dolgát se végzi, *Bognár*-ra pedig nem lehet semmit bízni s így többnyire mindent én teszek. — De ma levetkőzve pölyhös ágyban háltam.

Május 20. Még a nap sem mutatkozott, midőn felkeltem, mégis míg az embereket kiállítottuk, sok időbe került. Végre 6 órakor elindultunk Bőősről, nehezen válva meg ezen derék néptől, jó hazafiaktól. Hol borult, hol napos volt az idő, s így széllel, esővel, hideggel,

meleggel, sárral s vízzel küzdöttünk; míg Megyerre értünk, 19 posványságon mentünk keresztül a mi ártatlan és ázhatatlan bakancsainkkal, de bezzeg ártott a víz és ázott nem csak a bakancs, hanem a láb is. Míg Megyert nem láttam, vígan voltam, midőn azonban Megyernek tornyait megpillantottam, jó két órával beérkeztünk előtt, szomorúság fogott el; eszembe jutott t. i. azon boldogtalan kóborlás, mit jöttünkkor Megyernek utcáin szálláskereséssel töltöttem el éjfélután 1 óráig. — Végre beérünk mi, t. i. a 37. zászlóalj a város felső részébe; minket szokás szerint nagy pompával fölállítottak, a tiszt urakat összehívták, kik vagy félóráig beszélgettek; addig a 18-ik zászlóaljat szárnyra eresztették; bezzeg kapott a tót szállást, még a gazdát is kiverte, ha lehetséges lett volna; volt pedig minden házban három elszállásolva, némely helytt azonban csak egy; minket pedig, mint Pál apostol az oláhokat, ott hagytak a faképnél, még csak útmutatónk sem volt, ki szállásunkra vezetett volna. Tisztjeink már előbb bíró uram szegjére akasztották bundájukat, mi tehát altisztek, mit volt mit tennünk, szintén szárnyra eresztettük embereinket, és én őrmestertársaimmal az első legközelebb eső házhoz bementem. Dél volt; gyomrunk szintén érezte ezt, s a legelső pillantás, midőn lakásunkba léptünk, a tűzhelyre esett; a tűzhely fehér, a konyha téres volt, le volt mindenszépen tisztogatva, hanem tűz annyi sem volt a háznál, hogy pipára gyujthattunk volna nála; nem kérdezték, mit tetszik parancsolni, hanem a gazda a kályha mellett; az asszony a bölcsőnél hallgatott. Mi mindenünket ott hagytuk és szó nélkül, de sebes lépésben a korcsmának, az az vendéglőnek tartottunk, kerestünk drága pénzen enni valót, de a konyhaajtót nagy bámulatunkra orrunk előtt becsukták. De még inkább bámultunk, midőn dörömbölésünkre egy magyar menyecske, egyik kezében tálon pecsenyét, másikban főzőkanalat tartva, kinyitá a kaput és elkiáltá magát: «Ez a tiszt uraké, ebből nem kapnak semmit, itt nem árulnak semmit!» pedig a tűzhelyen ugyancsak vígan pattogott a tűz. — Ott hagytuk és néztük a kéményeket, de füstöt sehol sem vettünk észre. Bosszúságomban a zsidótól vettem 20 váltókrajcáron aszalt szilvát, mert szerencsétlenségre más ennivalója nem volt, különben a mily éhesek voltunk, mindent megvettünk volna tőle. A szilvát mind közönségesen megettük, azután hazamentünk, mert hallottuk, hogy húst és kenyeret kapunk a zászlóaljtól; részünket tehát megfőzettük, előlegesen pedig vagy 18 tojást kértünk. Még ide sem adta az asszony, már is azzal állott elő, hogy itt három tojás két garas, pedig senki sem kérdezte. «Ha forint is párja, csak adja ide», volt válaszunk. — Végre 3 órakor a tojást megettük; 5 órakor volt az asztalterítés, t. i. egy piszkos abroszformát szétterítettek, arra négy tányért s mellé egy-egy fakanalat, és összesen egy kést tettek, végül nagy tálat, melyben levesnek csúfolt meleg víz volt, s ezt minden sótalansága s piszkossága dacára, hogy a dolognak meg legyen az ő formája — megettük. Azután kihitt

bennünket az asszony, hogy néznők meg a pecsenyét, vajon meglehet-e már enni. Kerestük a pecsenyét, mert a tűzhelyen valami félig sült, félig főtt húsdarabot találtunk csak, mely igazán a maga levében sült meg, keménysége pedig meglehetős volt még két óra mulva is, midőn betálalták. Mindenikünk nagy keservesen megevett belőle egy kis darabot. Este kezdtünk hálóhelyről is gondoskodni. Ezt magamra vállaltam; a szobában két nagy mennyezetes ágy volt, feltornyozva dunyhákkal; legelőször is megkérdeztem, hogy kik hálnak az ágyakban. «Csak az egyik van használatban», mondá az asszony, s erre én gyorsan feleltem: «A másikat tehát mi, mint fáradt testűek elfoglaljuk». Azonban felszólalásom a házbelieknek nem volt ínyükre; bennünket úgy hiszem a földre akartak fektetni, hol négyen el sem fértünk volna, oly kevés volt ott az üres hely; végre átengedték az ágyat egy megjegyzéssel, t. i. hogy abban még senki sem hált, azért valószínű, hogy leszakad alattunk; a mi meg is történt, mert átengedvén társaimnak ezen drága fekhelyet, reggelre csak az egyik kelt fel az ágyról, másik meg az ágy alól bújt elő. — Gazdánk esti ízetlen discursusában mindig azt feszegette, hogy mi haszna van nekie a szabadságból. — Századosunk ma Győrbe ment 48 órai szabadságra.

Május 21. D. e. 10 ó. a főhadnagy kirukkoltatta a századot, 12 ó. össze is szedtük őket. Fegyveröket és öltözetöket vizsgáltuk, de mind ronda volt, ha kérdeztük, mért nem tisztogatják, azt felelték, nem vehetnek subixot, nincs pénzük, erre aztán mi se szólhattunk; századosunk két heti lénungjokat vitte Győrbe felváltás végett. Egynehánynak a főhadnagy megígérte a huszonötöt, aztán szétoszoltunk. Húsunkat mind *Bognár*nak adtuk, hogy csak főzesse meg, mi pedig azalatt megpróbáltuk a vendégfogadót ostromolni; az ajtó nyitva volt, t. i. a konyhaajtó, korántsem rohantunk be, mert féltettük az orrunkat, hogy ott csukják, hanem lábhegyen mentünk a szobába, hol csupa őrmesterekre akadtunk, kik megszelidítvén a korcsmárost, miben *Ferenczy* őrmester volt a főközbenjáró, kinek atyjafia, ebédet rendeltek, miben azonnal részesek lettünk. *Schmiedt* orvosunk 20 krajcáros borral vendégelt meg előbb bennünket; a korcsmárosné engedelmet kért, hanem 6 itcés fazékban hozta a bort, mi azt, mi tagadás benne, éhgyomorra, ötször kiittuk. Azután jött az ebéd, meglehetős, mert volt mákosrétes is; részes volt a fő- és alhadnagy is. Ebéd után megjelent *Hudoba* százados és több tiszt, s utánok, mi természetesb, a muzsikusok; ugyancsak húzták a csárdást, többen táncoltak, míg én a kuckóban ültem, mert a fejem nagyon fájt; később haza is mentem és egy kissé szundítottam, midőn fölvertek, hogy a zászlóalj kirukkol. Kiálltunk, mert híre volt, hogy jő az ellenség, no csak jőjjön, kimentünk elibe a város előtt, s mi volt az egész? Az ellen részéről egy erős cirkáló őrcsapat. Gúlába raktuk tehát ismét fegyvereinket és a falu előtt rögtönzött táborunkban leheverődtünk, tüzet

rakni nem volt szabad. Gyomrom el volt rontva, a fejem is fájt, tejet hozattam, azt megittam, és mindjárt jobban lettem. Elaludtam hajnalig, midőn a hideg felköltött.

Május 22. Már 4 óra előtt bementünk *Piros*sal a városba, vagyis inkább szöktük; egy lélek sem volt fenn, kivévén a péket, ennél vettük a zsemléket; azután benn maradtunk a városban, mert húst kellett faszolni; midőn ezt kivittük, már akkor századunk Izsapra ment előőrsre, mi utánok gyalogoltunk. Nem a legjobban éreztem magamat, étvágyam nincs, fejem pedig szünet nélkül fáj, azért nehezemre esett a menés. S a mint a faluba értünk, a főhadnagy kiküldött, hogy vizsgáljam meg az előőrsöket, ekkor ismét elfáradtam; később is, midőn az ebédet megették és a postokat behúztam. En a mesternél ettem. Ebéd után a megyeri kis erdőbe mentünk, de előbb a főhadnagygyal a vedettákat kiállítottuk; azután a fák alá lefeküdtünk. *Schvéger* és *Piros* faszolás színe alatt már 10 órakor bementek Megyerre, hoztak is kenyeret bort, de csak 5 óra után. — *Schvéger* beszélte, hogy *Duschek* őrnagy egy írással nyargalt el mellette és csak azt mondta: «Buda be van véve!» Azután hallottam, hogy az iratot a táborban felolvasták, a mi bizonyította Buda bevételét tegnap fél 5 órakor, a fővezér *Hentzi* agyonlőtte magát, egy zászlóalj Zanini nem lőtt, mi könnyebbségünkre esett, a többi három zászlóaljat, melyek nem akarták magokat megadni, lekoncolták; erre vígság szállta meg a sereget és zene mellett mulattunk mindnyájan. Este erősítést kaptunk, 6 ágyú és néhány Hunyadihuszár jött segítségünkre. — Igen szép napos idő volt.

Május 23. A mint felkeltünk, láttuk, hogy a zászlóaljak, lovasság és ágyúk indultak előre, mi is csatlakoztunk és velök mentünk jó darabra, midőn «jobbra át»-ot commandiroztak, mert csak recognoscirung volt az egész. Két zászlóalj gyalogság, a Lehel-huszárok, és 8 ágyúval voltunk, ily csekély erővel nem is támadhatunk. A táborban letelepedtünk, és minthogy inspectiós voltam, bementem reggel az irodába, onnan ide-oda küldöztek, szóval egész ordinánc szerepet viseltem. Ebédet ismét a vendégházban mi őrmesterek együtt ettünk. — A legénység általában panaszkodik a lakosság hazafiatlansága és barátságtalan magaviselete ellen, hogy sokan, a mijök van, mint ellenség előtt eldugják; ha vitézeink húst visznek hozzájok főzetni, elpörlik őket stb., pedig magok megvallják, hogy az ellenség máskép bánt velök, nem kérdezte, van-e valami enni való, hanem felkereste és elvitte. — Midőn a parancsot leírtam, ismét felriasztottak bennünket, hogy az ellen Nyárasd felől jő, s már Szakálloson van. Futok ki, a zászlóalj összeállt; *Kazinczy* alezredes azonban megnyugtatott bennünket: «Pihenjünk le — mondá — mert ismét csak a fatuskót nézték ellenségnek.» — Este bementünk a városba, én egy tisztességes háznál, hol négy Lehel-tiszt volt szállva, esteli tejet kértem és naplómat írtam, mikor a tisztek hazajöttek, egyszerre

künn két kutya elkezd irgalmatlanul veszekedni, a háziak a tisztkutyákkal, olyannyira, hogy még oda is berohantak, a hol én voltam, harapták, tépték egymást, engem meg a padra ugrasztottak; ez tartott vagy negyedóráig. — Elmentem azután a vendégházba vacsorára. A táborban pokrócba göngyölve magamat, reggelig aludtam.

Május 24. Midőn felkeltem, mint inspectiót azonnal elküldtek egy fogoly némettel, ki részegségében eltévelygett, szép fiú volt, öt éves katona. Ezt vezettem Pontiustól-Pilátusig, zászlóalji irodába, *Kazinczy*-hoz, hadbíróhoz, végre a profószhoz. — Századosunk is megjött tegnap estve *Kovács*-csal, kitől levelet küldtem; kaptam is választ bátyámtól, semmi különöst nem ír, csak azt beszélték Komáromban, hogy minket elfogtak. — A százados 690 pár csizmát hozott, választottam magamnak egy könnyűt, azután ebédre mentem, ismét a vendégházba. — A mi dunántúli táborunk Győr és Moson közt, a németé pedig Moson és Német-Óvár közt van, Győrben mégis 10 ezernyi a seregünk. — Ebédünkhez nagy örömünkre Pest-Budáról az ostromnál volt szemtanú jött; s ez a következőket beszélte: esti 11 órakor csak színleg kezdték az ostromot, később létrákat is támasztottak a falakhoz, volt 900 ily lajtorja; roppant visszhangot adtak a hegyek közt az ágyúdurrogások; a Dom Miguelek és 47. zászlóalj sturmolt, csak a Dom Miguelek közül 16 tiszt esett el és a többiek közül mindössze 500. Reggel fél 7 órakor bevették Buda várát; az ellenség részéről 1000-en fölül elestek, a Zaniniak nem lőttek a magyarokra, a tüzéreket lekoncolták; kaptunk 75 ágyút és 2600 foglyot. Vezérük *Hentzi* bátran viselte magát, két puskagolyó érte és sebében halt meg. — Délután a csizmákkal vesződtünk és a parancsot a legénységnek fölolvastuk. — Fejem ismét fáj és gyengének érzem magamat.

Május 25. Már 4 órakor fölvertek bennünket; a mi századunk és a 2-dik készülten állottunk. *Cserna* hadnagy, ki jól tudta, hogy szeretnék Komáromba menni, fölemlíté *Váczy* főhadnagy előtt az én küldetésemet százasok váltása végett, azonnal többen adtak át százasokat és comissióval bíztak meg. *Cserna* elvezetett a századoshoz, kikérni az engedelmet, ez *Füsty* zászlóalji parancsnokhoz utasított, de *Cserna* itt is kieszközölte a 24 órai szabadságot; az útlevelet is megírta és *Füsty* aláírta. *Cserna* azt a tanácsot adta, hogy miután nekem a zászlóaljnál sok alávaló ellenségem van, el ne mulaszszam az alkalmat és Komáromban keressek más helyet, mert itt nem boldogulok. *Füsty* és *Mindszenthy* inasai is velem jöttek és fél 9-kor elindultunk; a csallóközi töltésen mentünk, hol a kocsink tengelye is vízben járt; végre pont 12 órakor beértünk a pozsonyi kapun; már itten tatai kaszás nemzetőrök álltak őrségen. *Berky*-éknél átadván a levelet, testvéremhez szálltam, átöltözvén, megebédeltem. Bátyámhoz mentem át, lakásán még mindig *Damjanich* fekszik betegen, maga a másik házában lakik a szomszédban. Bevásárlást tettem.

t. i. két blúszt vettem és az öreg *Beőthy*-éket kerestem fel; itt hallottam, hogy *Beőthy* Zsiga és testvérem, míg a mieink ostromolták Budát, 5 napig a várban laktak, azután Ó-Budára egy hajóba költöztek, most pedig Pesten Al-Dunasor 58. sz. alatt laknak; másik sógorom *Amtman* János még él, de folyton a halállal küzd. *Beőthy* Laci Debrecenben letette a cenzurát és hadbíró lesz. — Komáromban erősen ujoncoznak, *Komáromy* rendezi őket. — Bátyámnak elbeszélvén sorsomat, megigérte, hogy ha *Damjanich* kérdeni fogja tőle, mi kivánsága van, azt fogja neki mondani, tegyen engemet hadnagygyá, de különben is fog neki ajánlani.

Május 26. Midőn fölkeltem, okát nem tudom, de igen roszul éreztem magamat. — *Beőthy* sógoromnak irtam levelet Pestre. — *Hidassy* barátomat kerestem föl és vele *Bognár*ékhoz mentem. A szükségeseket összevásároltam és ebéd után kocsira ültem. Tanyon megpihenvén, itt *Rényi* főhadnagy barátommal találkoztam, ki egészsége helyreállítása végett megy Komáromba s aligha jön vissza. — A táborba érkezvén, első volt a mit hallottam, hogy a szalonnát (egy gazda padlásáról) a mi századunkból 16-an lopták el, és mindegyik kikapta portióját. — *Lévay* és *Scherűbl* őrmesterek kineveztettek a 18-ik zászlóaljhoz hadnagyokká. — A hozott portékát szétosztottam és kimenvén a táborba, ott háltam.

Május 27. Még mindig gyengének érzem magamat. — A zászlóalj bement a városba, noha szép idő volt. Épen a Komáromi Értesitőt olvastam, midőn jő *Münich* és tudtomra adta, hogy én és *Filip, Kazinczy* alezredeshez vagyunk meghiva ebédre. *Filip*hez mentem tehát és vele *Kazinczy*hoz. A szoba tele volt tisztekkel, az alezredes mondá, hogy tegyük magunkat komottá és gyujtsunk rá; mi engedelmeskedtünk; azután az ebédet hordták fel, két szobában volt terítve; én annál az asztalnál ültem, hol *Kazinczy* volt, az asztal alsó végén, vele szemben; itt voltak *Majthényi* és *Duschek* őrnagyok; zászlóaljunkból kevesen voltak jelen, de annál többen a 18-ik zászlóaljból; *Lendvay* barátom két más altiszttel szintén jelen volt. Igen barátságos, kedves modora volt az alezredesnek, nagy a népszerűsége is közöttünk. Az ebéd kitünő volt, de szivarjai erősek. Mikor eltávoztunk kezet szorított velünk «szervus barátom» megszólitással, ezt tették a többiek, még *Majthényi* őrnagyom is. — Esti 6 órára Izsapra rendeltek bennünket, a tiszt urak Csicsón voltak, tehát én állitottam ki a századot, mikor megérkeztek, Izsap alá mentünk. *Cserna* és én bementünk a mesterhez, itt csokoládéval vendégelt meg; a táborban pedig fölajánlván bundája felét, együtt háltunk.

Május 28. Ma még roszabbul éreztem magamat, azért a napfeljöttével, mint szoktam, ma nem ébredtem fel; később azonban összeszedtem magamat és ebédnél *Cserna* vendége voltam. 6 órakor megérkezett a felváltás és mi visszamentünk a táborba, melyet a

büdösség vesz körül, az egész léget megrontja és a tikkasztó hőség betegséget okoz. Este bementem szállásomra, csak tejet ittam és kimenvén a táborba, sátorunkban meglehetősen aludtam.

Május 29. A sátorban henteregtem egész délelőtt, mert nagy volt a hőség és egészségem nem a legjobb. Délben szállásunkra mentünk, hova főhadnagyunkat is meghíttuk, igen pompás ebédünk volt, de én nem igen ettem. — Kapitányunk, mióta én Komáromba mentem, Győrben van. — Ma már *Janik* és *Majthényi* átvették zászlóaljukat, mindjárt meglátszik a rend. Zászlóaljunkból az 1-ső század Izsapra megy, a 2 dik első fele Patasra, másik fele belső szolgálatra s így tovább.

Május 30. Takács főhadnagy haditörvényszékhez rendelt, *Ferencsik* százados, *Heszler* főhadnagy és *Cserna* hadnagygyal együtt; egy csicsói hajdut vallattunk, mikor jött a szekérmester a hírrel, hogy jönnek a németek, a szekereket Tanyra küldte; valóban az ágyúk is kifelé indultak, mi tehát a törvényszéket abbanhagytuk. Mikor a táborba értünk, jött a parancsolat, hogy a 3-ik század Kulcsodra megy Csilizközbe, a 18-ik zászlóalj 3-ik százada helyére, kiket, mint híresztelték, az ellenség elfogott. A roppant hőségben a Csiliz mellett lefelé indultunk; a hídnál, hol átkelni szoktak, egy pár Hunyadi-huszár állott és vagy négy honvéd a 18-ik zászlóaljból, a hídat pedig elbontották. Ezek beszélték, hogy az éjjel megtámadták a 18-ik zászlóalj 3-ik századát és kívülök a többit mind elfogták; mi tehát a Csiliztorkánál keltünk által, s Kolcsod elébe érvén, letelepedtünk s az előörsöket kiállítottuk. Megérkezett ide egy hadnagy, később *Krudy* főhadnagy, ki imígyen adta elő az eseményt: A Hunyadi-huszárok Patason tegnap reggeli 11 órától fogva egyremásra attakirozták, boszantták az ellent, ez 2 órakor éjfél után megtámadta őket és a gyalogságot; ezek az előörsöket hirtelen bevonták s egy őrvezető jött hírül adni a faluba, hogy jönnek a chevauxlegersek és a Baumgarten-gyalogság; kapkodtak mindenhez, de már a faluban volt az ellen; ekkor mondta ő, mint századparancsnok, hogy ki mint tud, meneküljön, maga pedig, az ellenség közepette, kerítést ugrosva, egy padlásra menekült, a honnan szűrben és parasztgúnyában szabadult meg. Egyetlen lövés sem történt; a mieink megszabadulásukat egyedül a ködnek köszönhették. — Ebédet ettünk; azután indítványozták, hogy nyomuljunk előre, de ennek csak *Váczy* mondott ellent egyedül. — Estve egy ismeretlen törzstiszt látogatott meg bennünket, német volt, de igen nagy hazafi, melle érdemjellel volt díszítve, mint később megtudtam, *Uziner* ezredes volt. Ez mondta, kapunk Csallóközben 11 ezer embert, ezt századosunk is erősítette, ki hozzánk érkezett. — Estve roppant sereg szúnyog jött a nyakunkra; a vacsorát, mely túrós csuszából állt, megettem és lefeküdtem, de a nyugvás nem volt ínyemre, mert a szúnyogok sehogy sem hagytak aludni.

Május 31. Már napfölkelte előtt talpon voltam, midőn egy német civilbe öltözve, de bakancs a lábán, akart az előörsökön keresztülmenni; ezt vallattuk, mert útlevelén idegen név állott, hihetőleg a komáromi hadifoglyok közül való volt, bekisértettük őt Megyerre. — Húsért, kenyérért kocsin voltam Megyeren, hol *Pirossal* találkozván, ez is velem jött. Mire visszaérkeztünk, már *Janik* és *Uziner* ezredesek ott voltak és századosunkkal a tájékot megtekintették. Ebédet rendeltem embereink számára, mi a bírónál ettünk. — Délután a 4-ik század váltott föl bennünket és mi előre mentünk; *Váczy* fél századdal Medvére, *Cserna* egy szakaszszal Balonra; a százados is, ki *Pirost* vette magához, egy szakaszszal Radványra ment; én *Váczy*-val mentem. Mi Medve előtt letelepedtünk, azt tapasztaltam, hogy itt még több szúnyog van, mint Kulcsodon.

Id. Szinnyei József.

KOSSUTH LAJOS

EGY ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁSA.

Az 1832—36-iki országgyűlésen hosszas vita folyt a sajtószabadság érdekében. A követek erélyesen sürgették egy országgyűlési ujságnak megindítását, de a kormány és hívei ellenezték, kijelentvén, hogy ily szabad ujságnak kiadása összeütközik a censura jogával. Az alsóház ellenzéki férfiai közül többen óvást emeltek azon felfogás ellen, mintha a censurai jogok gyakorlása törvényen alapulna, mert ilyenről a magyar törvények nem tesznek említést, sőt ellenkezőleg, a sajtó szabadságát biztosítják. Hiába volt minden ékesszólás, mert ámbár a Karok és Rendek gyűlése határozatilag kimondta az országgyűlési szabad hirlap kiadásának jogosságát, az udvarnak kedvezgető főrendek ellenezték az alsóház kivánságát s folytonos halogatásaikkal megakadályozták a határozat életbe léptetését.

Kossuth Lajos, hogy az alsóházi szabadelvűek kivánságát megvalósitsa, egy irott hirlapot indított meg *Országgyűlési Tudósítások* címen, mely híven közölte a tanácskozások menetét s az egyes szónokok beszédeinek szabatos kivonatát. A vállalat tömeges pártfogásra és országszerte általános tetszésre talált. A kormány azonban iparkodott a neki nem tetsző vállalatot igéretekkel, majd fenyegetéssel, sőt erőszakkal is elnémítani, de Kossuth nem tágitott, midőn a kormány kősajtóját lefoglalta, kéziratban küldte szét lapjait. Az országgyűlés feloszlása után *Törvényhatósági Tudosítások* címen folytatta a vállalatot, melynek érdekes előfizetési felhívása a következőleg hangzott:

JELENTÉS.

A vaksors szeszélyes kedvezései egy éj fordulatán bőségre ébreszthetik az inség karjai közt szunyadót, boldogságra a boldog-

talant, de egész nemzetek állapotja kevésbbé függ a sorsnak puszta kényétől, s leginkább a társaságba halmozott erők helyes kifejlésén alapszik.

Ha betekintünk a lefolyt századok örvényeibe, melyek annyi népeket emeltek magasra semmiből, s annyit döntöttek szédítő magasról semmibe, hogy elvesznének örökre mint a pusztában elmenő vándornak nyomdoki: fokról-fokra, lépésről-lépésre világít előttünk a Historia fenséges szövétneke, s fényvilágánál tisztán látjuk az emelkedésnek, tisztán az esésnek okait. Nincs itt vakeset sehol és semmiben, mindenütt s mindenben ok van és következmény, s ezeknek logicai lánckapcsolata az a «fatum», melyet Lucanusként a dolgoknak atyja «*se quoque lege tenens*» örök szabályul alkotott. Igenis a nemzetek boldogsága a nemzetekben rejtező anyagi s erkölcsi erők fejleményivel arányban áll, együtt kél ezekkel, együtt száll, együtt feszül életre, együtt lankad, hervad s alszik el. Ezen erők kifejtésére temérdek hatással vannak a törvények, temérdekkel a nemzet erkölcsei. E kettőnek egymással örökös kölcsönhatásban kell állani, s valamint a nemzeti erkölcsök sajátságuk bélyegét ütik a törvényekre (hol nemzeti akarat s nem egyes, bár legjobb autocratornak tartós boldogságot még soha sem teremtett önkénye szab törvényt), úgy törvények idomítják, fejtik, változtatják a nemzet erkölcseit. E kölcsönhatásban egyik sem első, egyik sem második, mind a kettő együtt hat egymásra, s együtt hatnak a nemzet életére, boldogságára úgy, hogy a nemzet szokásaiban ábrázolatát láthatnók, törvényeinek s törvényeiből bizton gyanithatnók erkölcseit, vagyis ezeknek összeségét, a nemzeti charaktert.

Ez így lévén, a törvényhozónak, ha tespedéstől úgy mint iszonyatos rázkódtatástól egyaránt meg akarja óvni a nemzetet, s a haladás szelid törvényszeres ösvényén biztos lépésekkel kivánja a közboldogság magasb fokára vezetni, melyről áldás és becsület sugárzik országlóra s országlottakra, a törvényhozónak, mondom, ezen idves irányban munkálódva kettős kötelessége van, egyik: megérteni az időnek jeleit, ismerni a nemzet szükségeit s ezekhez mért célszeres intézvényekben követni a közvéleményt, melynek létezését s hatalmát hasztalan igyekeznénk tagadni, másik: eme közvéleményt a jövő törvényhozásban alapul szolgálandót előkészíteni. Csak így reménylhető, hogy örökös kerékforgásban fognak törvény s erkölcsök egymásra s együtt a közboldogságra, Thronus, hon s emberiség javára munkálódhatni.

Miként felelt meg a lefolyt országgyűlés e kötelességek elsőjének? Mennyiben teljesítette az ország reményeit? s mennyiben segített a nemzet szükségein? E részben a hozott törvények gyakorlatba vételével a tapasztalás fog legbiztosb tanuságot nyújthatni, most erről, valamint arról is, melyek a szirtek, miken sok szép remény hajótörést szenvedett, hűebben szólani, idő s hely nem engedik, de mi a másodikat, t. i. a közvélemény előkészítését illeti: negyedfél

éveken keresztül voltam én figyelmes tanuja a történteknek, negyedfél esztendőt áldoztam a nyilvánosság terjesztésének, s e terhes pályán, melyet sokaknak inkább a szükség érzetéhez, s akaratom tisztaságához, mint igen is csekély tehetségemhez mért bizodalma oly édessé tőn, nagyobb alkalmam volt mint más akárkinek látni a hatalmas lökést, melyet a nemzeti értelmiség kapott, s haladását gondos tekintettel kisérnem; el merem tehát mondani, hogy ha eljő az idő, mely nem véres csaták s veszély szülte egyes nagy tettek, hanem köznemzeti virágzás napját fogja hazánkba deríteni, az 1832/6-iki országgyűlés ezen új felséges napnak pitymalló hajnala gyanánt fog a magyar évkönyvekben díszleni.

Az országgyűlésnek azonban vége van. Szétoszlott a fénycsomó, melyben mint valamely gyújtópontban egyesültenek a nemzeti értelmiség sugárai, hogy visszahatva mintegy Pharusról erősebb világot terjeszszenek szerte messzire. Szétoszlott a fénycsomó, bekövetkezett a darabolt erők elágazásának ideje, visszatértünk törvényhatóságink házi konyháihoz s az egyesült értelmiség közrehatásának minden áldásai megszünnek. Hazánk municipalis rendszere kétségkívül a legremekebb institutiók egyike, s én hajlandó vagyok hinni, hogy szélesb alapokra épitve ilyesmiben fogják elvégre Európa népei polgári jusaiknak ama kezességét fellelni, melyet oly rég, oly temérdek áldozatokkal keresnek hasztalan. De az árnyék a világnak attributuma s a legfényesb dolognak is van árnyas oldala. Municipalis rendszerünk felséges eszköz arra, hogy megóvjuk s megtartsuk, mit a nemzet egyesített ereje tulajdonunkká tőn, de igen rosz annak, mit még nem birunk, s mit csak országilag közremunkálva szerezhetünk — kivívására. Isten óvja meg e nemzetet minden gonosztól! Isten óvja gyenge erejének szétdarabolásától, mert valóban mit a nemzeti közboldogság ösvényén már tett, mákszemnyileg kevés ahhoz képest, mit még tennie kell; s most, épen most szükség messze távoztatni az aluszékony tespedést, nehogy a fejlődő értelmiség pislogó szövétneke szalmalánggá változzék.

E tekintetek állottak előttünk, midőn Pozsonyban az elválás órája közelgetett s aggódva néztünk a jövendő elibe, keresve valamit, a mi nincs, az egységnek valami kapcsolatát, valamely jelét annak, hogy a nemzet országgyűlésén kívül is nemcsak megyeileg, hanem országilag is él, legyen az bár oly csekély, mint a szívnek leggyengébb ütése, csak életre mutasson. S ime, többen azon lelkes férfiak közűl, kik a polgári élet legszebb ajándékából — polgártársaik bizodalmából — a nemzeti képviselők dicső soraiban díszlettek s baráti kezeket nyújtva — gyámolaim valának fáradozásim tüskés pályáján — felszólítottak, hogy valamint magános levelezés útján közlöttem barátimmal s jóakaróimmal az országgyűlési nyilvános dolgokat, úgy ismét csak magános levelezés ösvényén közöljem a törvényhatóságokbani nevezetesb s közérdekű történeteket. Annyi

sok áll előttünk, minek tudása oly érdekes. Mikép igazolja meg a gyakorlat a hozott törvényeket? Minő a következés, melyet eszközölnek? Hol mutatkozik irántuk pótlást kívánó hiány, hol elégtelenség avagy csatlakozás? Minő irányt vesz a nemzeti szellem a jövő törvényhozás felé? Minő fogyatkozások őrlődnek ki vidéki különség szerint az úrbér behozatalakor? Szóval, mik azok, mik a nemzetnek országos életére tartozva a törvényhatóságok közgyűlésén nyilvánosan történnek? Ezek a tárgyak, melyek iránt felszólíttattam, hogy országgyűlési levelezésimet «*Törvényhatósági Tudósítások*» cím alatt folytassam, igen sok tisztelt követ urak önként ajánlkozván, hogy a megyéjökbeni dolgokról híven s pontosan fognak értesíteni, — ily javaslók által ösztönöztetve s ily kútfők felől biztosítva vétek lett volna magamat el nem határoznom, hogy a megkezdett pályát folytassam.

Erről tehát tisztelt levelezőimet értesíteni kötelességemnek ismervén, bátor vagyok jelenteni, hogy lakásomat állandóul Pestre tevén, akik bizodalmukkal továbbá is megtisztelnek, azoknak «Törvényhatósági Tudósítások» cím alatti magános levelezésemmel szívesen szolgálok. Úgy gondolom két hetenként egyszer két vagy másfél ívet írnom elég lesz, s itt nem levén úgy elfoglalva, mint Pozsonyban voltam az ülésekbeni jelenléttel, az írás szebb, helyesb, hibátlanabb voltára is több gondot és személyes ügyelést fordíthatok. Az irnoki költségeket s a vidékekről értesítésemmel járó kiadásokat azonban szűk erszényemből nem bírhatván, az ezek fejében fizetendő díjt félévenként 25 pengő forintra számítom s az országgyűlési (e részben szomorú) tapasztalás után kénytelen vagyok kijelenteni, hogy levelezésemmel azoknak, de csak azoknak szolgálhatok, kik a félévre számított 25 pengő forintokat előfizetőleg beküldik, — óhajtanám, hogy a kik nagybecsű bizodalmukkal megtisztelnek, rendeléseiket még május hónapban vagy legalább június első felében kezemhez juttatni méltóztassanak, hogy a levelezést juliusban megkezdhessem. Költ Pesten május 15-én 1836. Kossuth Lajos s. k.

A mint Kossuth e felhívást terjeszteni kezdte, a nádor Pestmegye útján rendeletet bocsátott hozzá, melyben a felhívás terjesztését, valamint a Tudósítások megindítását megtiltotta. Kossuth ellenszegült a tilalomnak, s ügyét, mint a mely nem volt törvénybe ütköző, a vármegyék pártfogásába ajánlotta. A legtöbb vármegye védelmébe is vette s erélyes feliratokban sürgette a tilalom visszavonását, miközben Kossuth meg is indította a *Törvényhatósági Tudósítások*-at, de még mielőtt az első évfolyamot befejezhette volna, erőszakos módon éjjel titkon elfogták s börtönbe vetették.

Ez volt sorsa az országos közvélemény első organumának, melynek szükségét az ismertetett felhívás oly lelkes szavakkal emlegette. Magát ez írott hirlapot, a *Törvényhatósági Tudósítások*-at, Földváry Mihály sajtó alá rendezte, de e felhívás nélkül, a mely

pedig megérdemli, hogy közzététessék. Álljon itt a becses kötetnek kiegészítéséül. Vajha az *Országgyűlesi Tudósítások* is minél hamarább az irodalom közös tulajdonává lehetnének.

FERENCZY JÓZSEF.

TÁRCA.

A csepeli rögtönitélőszék gr. Zichy Ödön ügyében.

A vallatás bevégezte után a hadi rögtönitélő törvényszéken a parancsnok őrnagy által kinevezett tagok meghiteltettek, előttök a foglyok vallomásai s az ügyet érdeklő oklevelek s iratok felolvastatván. Ezen rögtönitélő hadi-törvényszék következő tagokból állott: Elnök Görgey Arthur őrnagyparancsnok, Hidasi Elek kapitány, Kürti Lajos főhadnagy, Hetényi Barna és Saronyi Alajos hadnagyok, Pomázi Antal és Nagy István őrmesterek, Kuliny Vince és Kupler István káplárok, ifj. Porgó Imre és Muhari Imre őrvezetők, Nyiri György és Agota Pál közvitézek.

Ügyészi vélemény gr. Zichy Ödön ügyében.

A fogoly önvallomása szerint több ideig az ellenség táborában tartózkodott és szabadon járt; a felmutatott ·/. alatti irmány pedig kétségen kívül helyezi, miszerint az ellenség által még kedvezéssel is halmoztatott, miután Jelacsicstól Sauve Garde levelet nyert; a ·//. alatti proclamatióból 31 darabot, a 3. ·/. alattiból pedig 12 példányt magánál hordott, mik által azok tartalma szerint a törvényesen fennálló rend támadtatik meg a király nevében, s miknek törvénytelenségét a fogoly maga is jól tudta, minthogy azokon magyar minister ellenjegyzése nincsen; végre a fogolynak önvallomásából és a körülmények összehasonlításából kiviláglik, hogy jóllehet a fogoly Roth ellenségi tábornok megérkeztéről már szeptember 27 én tudott, s azt mégis a magyar tábornak 29-ig se adta hírül, hanem a proclamátiókkal épen arra indult, hol általuk Roth tábornok táborában sikeresen működni reményli.

Mindezeknél fogva az ügyész véleménye oda járul, hogy gróf Zichy Ödön, ki Magyarország ellenségeivel cimboráskodott, azokat a magyar haza ellen indított pártütő hadban segitette s a magyar nemzet és szabadság eltiprására irányzott törvénytelen proclamátiók terjesztése félben elfogatott, mint hazaáruló a rögtöntörvények szerint kötél által kivégeztessék.

A fentebbi ügyészi vélemény szerint az elnök által hozott itélet a törvényszék valamennyi tagjai által egyhangulag elfogadtatott. — A rögtönitélőszék elnöke Görgey Arthur őrnagy és a Csepel-sziget hadiparancsnoka. — Karsay Károly rögtönitélőszéki ügyész.

Nyitrai zendülés 1744-ben. Platthy Borbála, Zerdahelyi Lőrincné levele anyjához, Platthy Sándorné, szül. Vay Borbálához:

Edes kedves Aszonyom Anyam!

Szokot leányi engedelmességel alazatosan udvarlok kk. Tudom imar nyélvansagossan, hogy itéletbe essek kgldnél, anyébúl, hogy valamentére elmarattam, levelem szolgaltatassaba, de latya az én Istenem alig mulég szempilantas, szüntelenül magam előtt viselem, nalam mindenkor kedves s elfelejtet-

hetlén kegyes Anyaj uri személyét, sűt levelekel altal is meg kereste teszérfeli, de az olyan kézről kézre valo szolgálat csag csaloka, ahoz mi tagadas bene bizonyara anyira el vagyok lepve a sok külömb-külömbféle foglalatossokkal. Sokszor tanacsadatlan vagyok, méhez fogjak elűszer s mét véhetek véghez. Juniustul fogvast majt nem több edűt tültöttek az uraink Varmegye elgyülessekbe, nem ment ithon, hetenként tartosztatta a Fű Ispány eöket, soha semére sem mehetek, a sok deputatiok meg sem szűntek, mihelest relatioba gyüt, méngyárt rontottak munkájokat, utolalyara soleni deputatio volt, a hol maga a Püspök presideált, aszt is megrontottak a Statussok, mert nagyob része aszt akarta, hogy csag bizonyos szama katonassag ki alitassék, nemelyek penig optiot akartak, de a magnassok a Papsagal, nagyon eöztenözték a Personalist, ki ki szemelyében, ezen meg boszonkodvan, az alacsonyab rendű nemessék föl keátottak, legyen hát Personalis minden dispensatio nélkül, de a Méltosag és Papsag elüre Banderiumot alécsak ki ettül el nem alanak, akar süssék, akár fűzék, életyeket véreket ontanyi mingyart készek, némelyek mar kardhoz is kapaszkottak, zúgolottak, morogtak, szitták, atkozták szemébe a Fű Ispant, magnassokat, Papokat, Conséliumot, Personalist, magat a kéralnét tanacsival együt, olyan larma volt, az gondoltak, rebelio következik, a sok nemes ember be nem firhetet a varmegye hazaba, az ablakokat reajok akarták törnyi, teatrumot csenaltak magoknak, ugy kiabaltak be az ablakokon, hogy im be lépték, olyan setétsség volt, alég lehetet olvasnyi, ahoz a nagy tolodasba óly melegség, aszt gondoltak, megfulnak bene, eszt látvan a Fű Ispany, a magnassokal s némely fű statussokal szépen csendessen csélapétotta. Edes féjaim édes dyermekem, Edes vérem és a többé, az nap re infecta el oszlot az gyülös, azután a Püspek szüntelenül egymassal csag tanacskozot egész ícsaka nem is alut, mas nap kilencs orakor consedealtak, akor osztan Bajmoczi processus el álot tűlek, declaraltak magokat, akar mitivű legyenek, magokal hoztak katonaikat, protestaltak, ha akarjak, acceptalyak, ha nem, haza vészik, magok sem mennek, harmad napra asenteroztatták katonaikot, így maradanak a mienk ithon, aki penig személyébe veszny akar, szabad a víz mént a patak, harom kolona mar ki ment a Pasussokra az utolso 20 psentis ki megyen. Borususnak hire sincsen miota megvette a Pragat, de épen most van kunsoftunk, erkezet parancsolatya a mi armadonknak, eössen burgusra, enapokban el valég, kie lesz a diadalom, mi telék belűle, ha rea érkezek, esmét tudosétanom el nem mulatom. Ezek az ujsagok, de keservesseben potolom aval, hogy az Edes kedves nem csag attyamfijam, de egesz pajtasom Korassy Ferenczné asszonyom véletlenűl meg hála, való dolog házának jeles, de nekünk is nagy szévünk bantyára, sok volna halala felűl hésztorizalné, mas alkalmatossagra hagyom, meg hottak többen és, hat balagjanak, ugy ment Egri Püspök halala előbb tudva dolog kgteknél, utana mene Paluska Antal, aki elüb eszébűl ki bodult volt, most ujra Esöterhazy Janos korona eörző, már minket mi illeti, hala Inek egyrűl egyre frysen egéségben élünk minyajan pereputyastul, legkivalt az Uram kegyes graciajogban ajanván magat, csokolya uri kezeit kk. és velem egyut eölölli apolgattya szolgalati tésztelettével egyrűl egyre minyajokat Batyam Uramot Andgyom Aszonyal késdedeket Sátán Eötsém Uramot szoval ménnyajokat es így ménjyajan is graciaban lekötelesztetek maradúnk ment ezek felet magam anyai irgalmaba.

N.-Zerdahelyt 9. 8bris 1744.

Kk. Holték engedelmes szolgaloja meltatlan leanya
Plathyi Borbala.

Meghívó és vendéglői számla negyven év előtt. A meghívó függetlenségi harcunk híres néptribunjától, *Beszétől* származik, s már ezért is érdekes. Tenyérnyi nagyságú, rózsaszínű papirra van nyomatva és így szól:

„A magyar vendégszeretet legédesebb örömivel, a legszívesebben meghívja az e t. hó 14-ik napján tartandó Tekintetes Ngs. Esztergomi megyénk közgyűlése után nemes és vitézlő N. N. barátját egy barátságos Magyar Ebédre. Esztergomba, Boldogasszony hava 10-én, 1840. *Besze János*, Esztergomi nemesek Hadnagya s kebelbeli Polgár.“

A vendéglői számla rövid magyarázatot igényel. Mai nap Budapesten, a Hatvari-utca keleti jobb sarkán egy díszes magas épület áll. Ott negyven év előtt tágas udvarral alacsony épület, de híres vendéglő éktelenkedett „*Zrinyi*“-hez címezve, melynek *Tamás* nevű gazdája a nagynevű hős és saját magyar neve dacára a fővárosba fölrándulni szokott hazafiakat német s azon időkhöz képest bizony borsos számlával nyúzta, miként az alábbi irat mutatja:

A magyarra fordított számla ez:

„Vendéglő „Zrinyi“-hez. Ideiglenes jegyzék. 16 ik számú szoba. Szoba aug. 29-től 30-ig egy napra 4 frt; étkezés egy napra 7 frt 44 kr.; 3 db faggyútyertya 36 kr.; a cseléd fogyasztott egy nap alatt 1 frt 6 kr.; istálló-költség egy napra 34 kr. Pesten 1841. aug. 30-án, Tamás mp.“ Sz. V.

Tanrend 1775-ből. *Prónay Sándor*, utóbb az evang. egyház főfelügyelője, s a tudományok nagy pártfogója, 15 éves korában levelezett *Platthy Imrével*, még pedig a francia nyelvben gyakorlása végett franciául. 1774. dec. 9-én arról értesíti, hogy két tanító oktatja őket. Következő levelében (1775. jan. 27.) megírja a tanrendet is: *Hétfőn:* délelőtt 9—11 óráig Plonquet, tübingai tanár logikája; délután 2—4 ó. Büsching geographiája, rendkívül: 4—5 ó. geometria Schillingtől. *Kedden:* d. e. Mosheim egyháztörténete; d. u. görög nyelv, 4—5 ó. geometria. *Szerdán:* d. e. Zachariae göttingai tanár theologiája; d. u. 2—3. ó. mathesis, 3—4. francia. *Csütörtök:* d. e. Ernesti rhetorikája; d. u. Tacitus, 4—5. geometria. *Pénteken:* d. e. költészet és Nienpoort Antiquitates; d. u. 2—3. mathesis, 3—4. francia. *Szombaton:* d. e. theologia; d. u. mint pénteken — Azonkívül Tacitust és Cicero leveleit németre fordítják. Gellert leveleit pedig latinra. „L'histoire profan est proscrit de notre école“, jegyzi meg a levélíró.

Váló levél 1715-ből.

Ao 1717. 17. Juny.

Én Juhász Ilona, nemes Debrecen szabad és királyi városában commoráló, ezelőtt Simon Szabó János hites és igaz felesége: recognoscálom per presentes, hogy minekutána azon mostan említett és akkori időben hitestársam magát a szent házasságnak és istenes életnek regulája ellen paráznasággal megfertéztetvén, nemes Ugocsa vármegyének akkori viceispánja, tek. Budai Zsigmond uram által törvényesen (a mint ő kegyelme tulajdon kezeírása contestálta) megbüntetetett és meglakolt volna, én is sokalván, szabadon bocsátottam, többé nem akarván hitestársamnak agnoscálnom; melyre nézve, életének megjobbítása után, isten törvénye szerint, ismét magának házastársat kereshet. Ennek nagyobb bizonyságára adtam ezen kezemírásával megerősíttetett levelemet a coramizáló becsületes személyek előtt.

Coram me Pauli Monaj. Coram me Johannem Báthori. Coram me Nicolao Guthy.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet szinnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállította. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kiutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait, s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kímélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitűnő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Arpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kivánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. «Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája.

IV. kötet. 4. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1885. ÁPRILIS.

TARTALOM:

Váczy János: Gróf Széchenyi István. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai 1766—67-ből. — **Thim József**: Zombor városa 1848—49-ben. — **Lövei Klára**: A Rákóczi csapat zászlószentelése. — **Dudás Gyula**: A pandurok (1741—48). — **Tárca**: Magyar indigenatusért való folyamodás 1807-ből. — Vadásztilalom 1726-ból. — Történeti repertorium, id. **Szinnyei József**-től.

BUDAPEST
AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).
Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK"

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy a «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek íróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika, s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgadt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1885-ben is ötives havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

Gr. Széchenyi István

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

A mult évben aligha jelent meg érdekesebb könyv a magyar irodalomban, mint a melyet Zichy Antal gróf Széchenyi hátrahagyott naplóiból állított össze.*)

Tárgya már magában véve némi sikert biztosít ugyan a könyvnek, de az a siker esetleg nagyon is kétes becsű lehetne, ha a kidolgozásnak és előadásnak oly nemű tulajdonságai nem járulnának hozzá, milyenek csak egy, minden tekintetben képzett író tulajdonságai. A tények csoportosításában, adott körülményei között, a legjobb útat választotta, s a fontos és kevésbbé fontos események úgy sorakoznak egymás mellé, hogy a kevésbbé művelt olvasó is helyes fogalmat szerezhet magának arról a rendkívül nevezetes szerepről, melyet Széchenyi István betöltött. Zichy Antal nem annyira bírálja az egymással küzdő két párt eszméit és törekvéseit, mint inkább a magok valóságában állítja elénk. Mindenütt magasan fölülemelkedik a tények szemléletében, s mégis úgy látjuk, mintha hősével együtt érezne és gondolkoznék.

Nem szorosan vett jellem- vagy korrajz ez, de nem is száraz adathalmaz, hanem mindenik úgy vegyítve, hogy a főalak egy pillanatra sem veszti érdekét, s a körülmények, melyek fejlődését elősegítik vagy gátolják, ép oly tiszta világításban állnak előttünk, mint Széchenyinek legbelsőbb lelki állapota, kedély hangulata. Azok a mozaikszerű adattöredékek, melyek a naplónak egy-egy rejtett célzatait fölleplezik előttünk, a leggondosabb választékosságot mutatják, s nem kisebb célt érnek el, mint azt, hogy a magyar újabb kor egyik legnagyobb alakjának, Széchenyi Istvánnak belvilágát födik föl előttünk.

Látjuk kora ifjúságát, mikor a bécsi ledér körök kedvence, mikor ébredezni kezd geniusa, s észreveszi, hogy ő valami nagyobbra van hivatva, mint hogy idejét a magas és legmagasabb körök salonai-

*) *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. A m. t. akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal. Budapest. Az Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1884.*

ban üres fecsegés és pletykák közt töltse el. Előttünk van Széchenyi István népszerűségének tetőpontján, midőn az ország félistenként dicsőíti. Ábrándjai és csalódásai, vallásossága és melancholiája, eszméinek diadala és életének képzelt eljátszása, különcségei és büszkesége, áldozatkészsége és meg-megbénuló akaratereje, külön-külön és egymással vegyülve, mind előttünk vannak.

Neveltetése, mint maga mondja, már tizenhat éves korában félbeszakadt, de azért később tanult és olvasott annyit, mennyit csak egy rendkívül szorgalmas és geniális ember olvashatott és tanulhatott. Tanulta a classicusokat, beszélte a modern nyelveket, írt egy pár német verset és belekezdett egy regénybe, melyet azonban sohasem fejezett be. A világirodalom remekein élesítette finommá aesthetikai izlését s Plato *Phaedona*, Rückert versei, Alfieri és Tasso, Byron és Voltaire, Hugo Victor és Béranger, Rousseau és Montesquieu, Shakespeare és Moore, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi, Vörösmarty és Teleki, (ennek *Kegyence*) egyiránt kedvencei voltak. Olvasmánya sokféle, terjedelmes, de egyszersmind rendszertelen. Bántja a henye katonai élet békeidőben, olvasni kezdi Homért, belefog a magyar közjog tanulmányozásába, gondolkozik a lótenyésztésről, s gyűjtögeti a magyar huszáradomákat. Gúnyolódik magával, «hogy mi minden akarna lenni ez a gróf Széchenyi István». Szereti a zenét és képzőművészeteket, elragadja az egyszerű, bájos olasz melódia, bámulja Lisztet, és azt tartja, hogy Biharynak valamely őse karmester lehetett Attila udvarában.

Kalandos ifjúsága, regényes szerelme, csatákban edzett bátorsága, nagy emberek iránti bámulata és saját belvilágának lelkiismeretes és szigorú bírálata, egyként megragadják rokonszenvünket. Aztán látjuk, kalandos ifjúsága tünedeztén, mint lesz egy nő iránt a legmélyebb tisztelettel és szeretettel, mennyire őrzi minden léptét, s mennyire fáj neki, ha imádottja kevésbbé gondol rá. Meg-meglepi a scepsis, s egyszer bál után ezeket írja naplójába: «Ne neheztelj rám hazám, számodra el vagyok veszve! Életem fáklyája letört, geniusom eltipor.» Bejárja újra Európát, s egy mindent szemügyre vevő utazó figyelmével tanulmányozza a népét, annak szokását, törvényeit és alkotmányát. Párbajt vív, és egy középkori templarius hitbuzgalmával vezekel, imádkozik és bőjtöl. Gondolkozik a magyar nemzet fölébresztéséről és újjáteremtéséről, s megszületik benne ama nagy elhatározás, hogy életét honáért fogja áldozni.

Ez elhatározásnak sokat köszönhetünk. Bár mint vizsgáljuk is századunk két első évtizedének történelmét: bizonyára a nemzetiség sülyedésének története az. Ferenc császár és Metternich «felvilágosult despotismusa» nagyon alkalmas volt a nemzet fel-fellobbanó tüzét az erőszak, vagy síma édesgetés jegével lehűteni. A nép mindenéből kifogyva, főuraink Bécsnek udvarolva, úgy látszott, a szathmári békekötés utáni szomorú kor napjai kétszeres súlylyal nehezednek az

országra. Nem mondjuk, hogy a nemzet szívóssága megtört volna. A vármegyék zöld asztalai élénk bizonyságul szolgálnak arra, hogy a magyar hazafi láng nem aludt ki egészen, csak hogy gyengén világolt. Társadalmi és irodalmi viszonyainkban lehetetlen az élet, a megkezdődött harc jelenségeit észre nem vennünk, s Széchenyi fájdalmas panasza, hogy «Magyarország halott», nem veendő betű szerint.

Épen Ferenc kora a hazafiúi áldozatkészségnek szép példáit mutatja. Csakhogy az ébredezni kezdő nemzet nem talált még a helyes útra. Ezrek gondolkoztak a jövőről, ezrek forgatták a történelem lapjait, vizsgálva, vajon mi vár reánk, de nem könnyen tudtak a félhomályból világosságra jutni.

Széchenyi István föllépte új kort jelöl hazánk történetében. Ő megmutatta az ösvényt, melyen a magyar fejlődéséhez legbiztosabban eljuthat. A reform érzete megvolt a nemzetben, a mozgalom sem hiányzott egészen, de vezérre volt szükség, ki milliók óhajának adjon erőteljes kifejezést

Örök emlékezetű marad mindenha Széchenyi első föllépte a rendek táblájánál. Az egyszerű huszárkapitány, kiről némelyek kalandosabbnál-kalandosabb híreket tudtak beszélni, mintegy beleunva a hangzatos phrasisok ürességébe, tettel mutatja meg, hogy mit kell a hazáért áldozni. Felajánlja egész évi jövedelmét egy létesülendő akadémiára, s nehány pillanat alatt bizonyos volt, hogy az évtizedek óta sürgetett indítvány valahára csakugyan teljesül. Hiába biztatja Zichy Ferenc ezentúl egy fontos európai missióban való jelentékeny szereppel: minden biztatás ránézve már csak a gúnynak egy neme volt. Nem sokára végkép szakít katonai pályájával, s egymásután jön érintkezésbe honfitársaival, kiket részint személyesen látogatott meg, részint levélben keresett föl. Tudva van, hogy Wesselényi báróval kötött barátsága is e korban kezdődött, mely később, mikor már utaik ellentétes irányba tértek, majd egészen elhidegült.

Körülményei nagyban befolytak arra, hogy ő irányjelölő szerepre vállalkozhatott. Volt neve, vagyona, gazdag tapasztalata és széles látköre. Francia- és Angolország alkotmányát nemcsak könyvekből, hanem közvetetlen tapasztalásból tanulmányozta. Ismerte Európának majd minden nevezetes emberét, bejárta a művelt világot és saját hazáját minden irányban, otthonos volt a bécsi körökben, nem szunnyadt el benne a becsvágy, sőt a hiúság sem. Először emelkedett abban a korban az igazi államférfiú szempontjára, s ki ifjú korát behatólag vizsgálja, be kell látnia, s természetesnek tartania, hogy Széchenyiből nem lesz jó *pártember*. Fölizgatja a reform-eszméket, s mikor szerepéből egy hatalmas ellenfél kiszorítja, a két szék közti kényelmetlen helyzetre lesz kényszerítve. S hányszor érzi ő e kényelmetlenséget!

Az 1825/7-ki országgyűléssel kezdi meg reformatori pályáját. Szorgalmasan eljár a kerületi ülésekbe s csak az bántja, hogy ott

neki ülése és szavazata nincs. Kevés gyakorlati képességet vesz észre az országgyűlésben, s úgy találja, hogy a hon atyái abban keresik a dicsőséget, ki tud hangzatosabb phrasisokban kikelni az ausztriai ház ellen; az ifjúság csak azokat tapsolja meg, kik a sérelmi politika hívei. Ő nem idegenkedik a sérelmek fölemlegetésétől, de első és főkelléknek tartja, hogy a Magyarország és Ausztria közti viszony békés legyen, mert a reformok nem vethetnek elég nagy hullámokat, mihelyt azokat az uralkodó ház ellenszenvvel nézi. A főrendiház ülésein mondott beszédei már magokon hordják többé-kevésbbé későbbi pályájának bélyegét. A higgadt tanácskozás és eszmefejtegetés sürgetője, ki a szenvedélyek elnyomására, bizonyos főelvek megállapítására törekszik. Sokat bízik Metternichben s azt hiszi, hogy az az egyedüli ember, ki rajtunk segíthet. Élénken látja az országgyűlés hiányait, hogy az elnöknek nincs semmi tekintélye, hogy sok a theoria, kevés a praxis. A parlamenti téren újonc Széchenyi rendkívül elégedetlen a modorral, melyen a legnevezetesebb kérdések megoldást nyernek. Tanácskozik a hangadó férfiak majd mindenikével s azt találja, hogy «a magyar mágnások nem érdemlik meg a szabadságot és alkotmányt». Nagy Pál iránt odaadó tisztelettel viseltetik s helyesnek tartja ennek az «igazi philosophnak» mondását, hogy ne csak arról beszéljenek már, hogy *hogyan*, hanem arról is, hogy *mit* kell jegyezni. Széchenyi legelőször is magyarul szólal föl a főrendeknél, mi nem kis forrongást idézett elő az elnémetesedett aristokrata körökben. Az országgyűlés jól-roszul biztosítva látta az alkotmányt s a conservativek rendkívül elégedettek voltak az elért sikerrel. Széchenyi, ki ekkor az ellenzék eszméinek egyik legkitünőbb képviselője volt, s népszerűsége folyton nőtt, társadalmi téren sokkal nagyobb előnyöket volt hivatva kivívni, mint a politikain. A legnevezetesb intézetek az ő nevéhez vannak kötve: akadémia, lóverseny, gazdasági egyesület és casino. Ő egészben elégedetlen volt a hosszú országgyűlés eredményével, s az akadály, mely reformtörekvései elé gördült, nagyon lehangolta. De bátorsága nem csüggedt el. Szívét rendkívüli örömérzet járta át, ha az üdülés bármely parányi jelét látta, de a képzelt vagy valódi kudarc, mely sarkában járt, kész halál volt ránézve. Látja, hogy ő az ár ellen úszik, s bele kell fulladnia, de bátorítja magát, hogy az erős, a derék meg nem hátrál. Társadalmi újításaiban egy pillanatra sem állapodik meg, és neve már maga a siker biztosítékául tekintetik.

Azonban reformtörekvései még korántsem öltöttek mind határozott alakot akkor, mikor a *Hitel* megjelent, a költészet és száraz reál e különös vegyülete, mely először tépte szét a nemzetnek multja iránti dicsőségét, s először mondá ki ama fontos szavakat, hogy Magyarország még nem volt, hanem lesz. Hatása rendkívüli. Némelyek hazaárulónak tartják, és egy pár megye elégetteti, a casinóban szemére lobbantják, hogy gyalázza hazáját, az ifjabb nemzedék pedig bálvá-

nyozza. Tudja ő, hogy a nemzet ereje elég nagy arra, hogy az ország boldoguljon, csak ki kell fejteni. De hogyan fejlődjék, midőn az *ősiség* régi törvénye minden hiteltől megfosztja a gazdákat? Hogyan lépjen a művelt népek sorába, mikor nem mer bízni jövőjében s az alkotmány elkorhadt sáncaiban minden veszély ellen biztosítva érzi magát? Valóban a *Hitel* minden rhapsodikus rendszertelensége mellett is óriási eszme-forradalmat idézett elő. S míg Széchenyi művében nagy jövőt igér honának, naplójába ezeket írja: «Le Hongrie est morte. Minden rothadásra mutat. Minden, a mit az ország felvirágoztatására kezdek, csak olyan, mint ha egy holt tetemet bebalzsamoznék!» De töprengő lelke folyvást munkál. A megtámadott nemesi rend védőjét, az ő könyvének éleseszű bírálóját gr. Dessewffy Józsefet a *Világ*ban támadta meg újra, s teljes diadalt aratott. A társulási szellem fejlesztését, a magyar nyelvnek diplomatiaivá tételét sürgeti, s erősen agitál ama központosítási rendszer mellett, mely Budapestet az ország igazi fővárosává vala teendő. Nem sokára követi a *Stadium*, mely egész programm volt a reform-eszmék kivitelében.

Széchenyi e három művében erős dialecticával igyekszik bebizonyítani, hogy reform-eszméi elfogadásával nemcsak azok nyernek jogokat, kik eddig az ország minden terhét viselték minden jog nélkül, de azok különösen, kik némely jogokról kénytelenek lemondani. Ő nem az örök emberi jogok nevében kér, hanem tisztán gyakorlati és méltányossági szempontból. Eszméi ünnepeltté teszik. Az ország minden részében fényes ovatiókkal fogadják, s ő majd az országgyűlésben, majd a társadalmi téren, de szünet nélkül munkál tollal, szóval és áldozatkészséggel.

Igaz, hogy Széchenyi saspillantásával hamar belátta, minek kell a dolgok logikai rendje szerint az ő izgatásából kifejlődni, s az 1848-ki országgyűlésig majd mindig a közvetítő háládatlan és veszélyes szerepére volt szorítva, azt hivén, hogy az ellenzék túlságos követelései az ő melegen ápolt «ültetvényeit» teszik tönkre, vagy a kormány merevsége csak tetézi a nemzet sérelmeit. Előtte fődolog volt a békés haladás, s minden legkisebbtől, mi a sejtett felforgató viharra csak távolról is emlékeztetett, annál inkább rettegett, minél jobban szívén feküdt a hon felvirágzása. De azért előttünk nagyon kétségesnek látszik, hogy számba vehető lenne ama nyilatkozata, mely miatt Kerékgyártó őt nem tartja a nemzeti szellem tiszta kifejezőjének, mintha ő azt ajánlotta volna, hogy hagyjunk fel minden ellenzékeskedéssel, s vessük magunkat a kormány karjai közé.*) Nem kell nagyon mély jellemismerőknek lennünk, hogy ezt határosnak mondjuk a lehetetlenséggel, s ki a psychologia emberét érteni tudja, bizonyára lehetetlen az efféle phrasisokon nem mosolyognia. Sokan érteni vélik a nagy reformator pályáját, idézik lépten-nyomon műveit

*) Magyarország történetének kézikönyve. Hatodik rész. Pest, 1870. 221. l.

a nélkül hogy magasabb szempontból tudnák tekinteni. Mint államférfiú, az újabb korban egyedül áll, s szerepe sokkal nehezebb vala, mint akár Kossuthé, akár Deáké. Lehet mondani, hogy az 1840-ki országgyűlésig jobbára az ellenzékkel tart, de sokban nem ért vele egyet. «Mennyi kellemetlen helyzet! — jegyzi meg naplójában — mind a két párt magához akar kötni: én pedig a magam ura akarok maradni.» Általános bámulat tárgya mindig, valahányszor kényelmes batárján megy a főrendiház ülésére, vagy rozzant hajón evez nagyfontosságú aldunai útjaihoz, de szívéből egy fekete pont, mely végre is vesztét okozza, nem tud kiveszni. Néha van önérzete bevallani, hogy jól hozzálátott a munkához, máskor teljesen elégedetlen magával, mint a nagy árvíz alkalmával tanusított magatartásával.

Közvetítői szerepének azonban aligha érezte eladdig hálátlanabb voltát, mint amaz ismeretes perben, mely Wesselényi br. és Balog ellen volt hirdetve. Széchenyi minden követ megmozdított, hogy a vád visszavonassék. A nádor fenséges nejénél, a mindenható Metternichnél egyként megtette a szükséges lépéseket; a nádort minden áron meg akarta nyerni, s midőn a remény tünedezni kezd: a királyi kegyelem útját egyengeti. Tanakodik a folyamodvány szövege fölött Jósikával, Telekivel, s egyszer mégis csak azt veszi észre, hogy a királyi tábla kimondja az ítéletet, mely három évi börtönre szól.

Már a harmincas évek elején sokszor úgy látja a nagy reformator, hogy csak egy lépés választ el az anarchiától; a későbbi történetek még jobban elhomályosítják reménye látkörét; de midőn a szabadelvű párt, eszméit a lánchídra vonatkozólag és a közlekedésügyi munkálatokban felkarolja, újra ébred hite, s bár a hosszú országgyűlés eredményével egyáltalában nincs megelégedve, a nemesség nem-adózási csökönösségének megtörésén az általános vámfizetéssel, senki sem örvend inkább, mint ő.

Ismerjük az 1832/6. országgyűlés zajos tanácskozásait, az úrbéri engedményeket, a nyelv ügyét illető kérdések eldöntését és a közteherviselési vívmányokat. Széchenyi ezekben az elvekben az ellenzékkel tart, melynek főnökéül ismertetik el, s latba is veti szavát mindig, mikor gondolja, hogy az foganatos lehet. De följajdul, mikor Wesselényi Kossuthot bevezeti a casinoba, s túlzásra hajló, töprengő lelkiismerete sötét színbe állítja elébe a jövőt. «Ezzel ezt a társulatot, írja naplójába, az én művemet, oly keserves művemet, elpusztította».

E sejtelem se magának, se az ellenzéknek nem vált előnyére. Nyugtalansága folyton nőtt, s korán felismerve Kossuth szellemi hatalmát s erejét, gyanakodó szemmel nézte működését, s valahányszor egy-egy diadaláról hallott, mindig elborult lelke, s prófétai ihlete világosan érzé a bekövetkező zivatart.

A Ráday ügyében ismét nyiltan kitűnt közvetítő szerepe. A kormány a pestmegyei képviselő megválasztását, ki perbe volt fogva, semmissé kivánta tenni. Széchenyi s vele a mérsékeltek azt akarták,

hogy Ráday mondjon le önként. Pedig itt nem személyről volt szó, hanem egy lényeges elvről, melynek feladása sehogy sem lett volna indokolva. Az izgalom nőttön-nőtt, s maga a nádor is elveszté türelmét és higgadtságát. Széchenyi tartózkodás nélkül fakad ki a nemzeti casinóban: «Rádayra dühös vagyok. Mindent feláldoz hiúságának. Szeretnék egy pár golyót váltani vele». A dolog kimenetele az lett, hogy a kormány kijelenté, hogy nem szándékozik sérelmet ejteni a választási szabadságon, mire aztán Ráday önként lemondott.

Az ország izgalma különben is mind nagyobb és nagyobb mérveket öltött a 1832/6-ki országgyűlés után, minek oka nemcsak némely hévvel sürgetett törvények elejtése volt, hanem a Kossuth és társainak elfogatása is. Az elégületlenség az 1840-ki országgyűlésen ért véget leginkább Deák Ferenc bölcs mérséklete mellett, kinek hatalma és befolyása, hírneve és népszerűsége egyre növekedett. Az ifjúság nagy fályás zenét rendez tiszteletére, Széchenyi pedig ezeket írja naplójába: «En idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár». A túlbuzgók rombolásától megóvni az ő «ültetvényeit» Deák vala hivatva, s Széchenyi ő belé helyezi minden reményét. Ily hangulatban írja, hogy «Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk, félre minden irigységgel hazámfiai! Adjuk neki az elsőbbséget!»

Ime a népszerűségének zenitjén levő Széchenyi mennyi önmegtagadást mutat, s mennyire érzi, hogy ő nem való egy párt vezérletére, s mennyire előre látja a jövőt prófétai jóstehetségével, mintegy gondolkozva egy más közvetítőről, ha ő kidől.

Deáknak általában nagy befolyása volt Széchenyire, s ez okozta jobbára, hogy Széchenyi mindig az ellenzékhez állott közelebb. Az 1840-ki országgyűlés még más tekintetben is nevezetes. A szólásszabadság ügyében már nem kevesebb, mint 23 izenetet váltott az alsó és felső tábla, mióta az ügy napirendre került először. Széchenyi e tárgyban határozott ellenzékinek mutatta magát, s egy igazi államférfiú mély belátásával sokkal magasb szempontból bírálta a kormány ellenállást, mint akárki a jelenvoltak között. A hibát ő abban látta, hogy nekünk van alkotmányunk, Ausztriának pedig nincs, azért emlegette mindig a szomszéd monarchiával való viszonyaink rendezetlenségét annyi keserű sejtelemmel, annyi előrelátással. Úgy hivé, hogy könnyű volna neki a kormány gyeplőjét kezébe ragadnia, mert egészen gazdátlannak látta azt.

A váradi püspök által támasztott vitában és mozgalomban szintén az ellenzékkel tartott, ámbár kerülte a főpapsággal való ujjhúzást. Magasabb látköre itt is tisztán látható. «A torontálmegyei főispán — mondá — a szőnyegen levő kérdést nem hiszi az országgyűlés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyűlés elébe való, mi a félországot forradalomba

hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyűlést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.»

Az 1840-ki országgyűlés után gyors fordulatot vettek az ügyek. Kossuth *Pesti Hirlap*-ja Kárpátoktól Adriáig mindenkire megtette hatását. Széchenyinek éreznie kelle, hogy reformatori szerepéről épen az szorítja le, ki csak kevéssel az előtt Pestmegye egyik gyűlésén a *legnagyobb magyar*nak nevezte őt. Széchenyi, nem azt látta a folytonos izgatásokban, hogy a hatalom tőle elvétetik s más kézbe megy át, hisz Deáknak szívesen átengedi vala a vezérséget, hanem azt látta, hogy a mit ő eddig félreértések és gyanusítások vagy épen megérdemlett ovatiók között alkotott, mindannak ilyformán végórája ütött, s oly zavar támad, melynek végkövetkezménye halál és enyészet. A «veletek és általatok, ha akartok, nélkületek, sőt ellenetek, ha kell», meg «a nemzet nem kér, de követel»-féle elvek arra bírják őt, hogy a *Kelet népével* lépjen föl nagy ellenfele modora ellen. Benne nehány lapon oly remek ékesszólással kel ki, mely szinte fölér Kossuth izgató szónoklatával. Az 1842-ki akadémiai nagygyűlésen ismételte a *Kelet népe* eszméit. Vádjait túlzottaknak ismerték el, bár a következmények sajnosan igazolták. Innen kezdve már egész politikai működését Kossuth elleni föllépése foglalja el nagyjából, s az 1843/4-ki országgyűlés sikertelensége, melytől Széchenyi és a nemzet annyit vártak, csak elkeseredettebbé tette. A törvények, igaz, már csak magyar nyelven szerkesztettek, a nem nemesek birtokképessége és hivatalviselhetése elismertetett, a vallási egyenlőség felé széles út töretett, de a nemesek adózása és a köztehervíselés megbuktak.

Széchenyi tisztán fogja fel a helyzetet. A veszélyes irányba terelt mozgalomtól nem tud semmi jót várni, de a kormány híveinek táborába is vonakodik menni, s mint Zichy Antal mondja: azon, bár igazságtalan látszatot hagyja magán, mintha a nemzet ellen, az ő *népe* ellen forgatna fegyvert.

E közben Bécsben kezdik belátni, hogy a nemzetnek minden jogos törekvéseit nyiltan, vagy titokban gátló kormány a legjobb akarat mellett is csak pictus masculus. Barát és ellenség előtt lassanként elveszti tekintélyét. Azért Apponyi gróf hivaték meg a kormányra, egyelőre alkancellári minőségben, kinek erélyétől sok jót vártak. Apponyival nevezetes dolgot intézett el Széchenyi, meghívása után kevés időre. Kinevezteté magát a helytartói tanácsba nem pontosan körülírt hatáskörrel ugyan, de azért Széchenyi nagy súlyt fektetett állására, mely miatt az ellenzék végkép szakított vele, s ő viszont az ellenzékkel. De azért nem esküszik mindenben a kormány zászlaja alá. «Ha a kormány nem változtatta volna meg politikáját, én sem változtatnám az enyémet. S ha a kormány ismét rosz útra téved, én nyomban megint az ellenzéknél leszek. Én független vagyok.» Ezt mondja Gervaynak. Általában véve azonban az ellenzéki tactica javítására, mérséklésére fordítá legfőbb igyekezetét s amaz izgatottság,

töprengés, lelki furdalás, scepsis, melyek egész életében kínozták, s melyek különösen Kossuth népszerűsége óta mindinkább erőt vettek rajta, most végkép hatalmokba látszottak keríteni.

A *védegylet* ügyében írt sz.-gróthi levele Deáknak, nagy hullámokat idézett elő abban az időben. Széchenyi 14 hosszú cikkben írt rá feleletet, melyben már a vészjósló Cassandra szólal meg keserű fájdalommal, metsző gúnynyal, vagy sötét humorral. «Majdan — írja egyik cikkben — ha az idő le fogja csillapítani a kedélyeket, és szenvedelem helyébe méltánylat áll, és én már nem leszek többé, s így senkinek se lehet szállni a szemébe, tudom e sorok, ha teljes feledékenységbe nem sülyed nemzetünk jelen küzdelme, az el nem ferdíthető való színében fognak mutatkozni, s vagy élvezendik az útmutatások utáni hasznot, sőt fényt az akkor élők, vagy *keserű bánattal fogják rebegni, hogy igazam volt*». Kész volna ő Deák vezénylete mellett harcolni, mint egyszerű közvitéz, s tudja, kitől ered a veszedelem, s honnan jő a menekvés.

E csüggedés, búskomorság, e kétely s lelki nyugtalanság tiszai útjában sem hagyta el. Megvolt ugyan még róla az a hit, hogy nevének varázsával Metternichet és Apponyit mindenre ráveheti, s azért feszült figyelemmel kisérték útját: de a nemzeti körbe már csak úgy hívják meg, mint «talán mégsem *hazaárulót*».

Ime a *legnagyobb magyar* rövid 4—5 év alatt *hazaáruló* színében tűnik fel. Ime az életét honának áldozott hazafi, kinek érdemét egykor az ország törvényei közé becikkelyezik: most folytonos gúny és agyarkodás tárgya!

Sokszor és sokat beszél a nádorral, ki már gyengülő egészsége miatt alig vehet részt a közügyekben, tanácskozik Metternichchel, meg István főherceggel. Szüntelen ragadja a gondolat, hogy a fenyegető zimankót még talán sikerül elhárítania, de midőn látja, hogy a hazafiak minden ünnepélyes összejövetelből szándékosan kihagyják, elégedetlensége, *füstbe ment életének* hiú és hasztalan fáradtsága testileg-lelkileg beteggé teszik. A gondolat, hogy ő már hivatalt vállalt a kormánynál: igen különös viszonyba hozza Batthányval is, kinek egyik pillanatban kész elismerni értelmi felsőségét, másik pillanatban már úgy érzi, hogy nem szánna belé golyót röpíteni. Kevés örömet szerez neki az is, mit Nagy Pál budai találkozása alkalmával mond: hogy «merre a szem tekint, mindenütt Széchenyi műveivel találkozik.» A vénülő Metternich a lengyelek sorsát jósolja honának, s ő mindenütt összhang nélküli működést, minden elvi hűség feláldozását, jacobinus clubbok alakulását látja, s azt hiszi, hogy az ő mérséklő szerepét úton-útfélen lenézik, kigúnyolják.

Felette nagy lelki aggodalmak közt fog a politikai *Programmtöredékek* megírásához, utolsó röpiratához Kossuth ellen. Érzi a közelgő vészt, de már nem hisz eltávolíthatásában. A conservativ és ellenzéki pártok élénk megvilágításban tűnnek föl; elkészítik programm-

jaikat az ő beleegyezése, sőt hozzájárulása nélkül, s Pestmegye gyűlésén Szentkirályi mellett Kossuthot választják meg az országgyűlésre követnek. Utolsó tiszai útjában hat hozzá e hír, s ő felteszi magában, hogy még egyszer nyiltan föllép Kossuth ellen az alsó táblánál, ha sikerül magát oda beválasztatnia. «A Kossuth nevéhez — kérdi magától — Magyarország átka vagy áldása fog-e tapadni? Szintoly kevéssé, mint Széchenyi nevéhez. Végre is mind a ketten találkozni és egybeolvadni fogunk az örök feledésbe». Megbízó levelének átvételekor a mosonmegyei gyűlés termében nyiltan megmondja, hogy céljául tűzi ki a hont a vész örvényétől, mely immár sűrű fellegekben tornyosul felette, megmenteni, hogy se a vakulrohanás veszélye el ne borítsa, se a bűnös tespedés ne kockáztassa jövőjét.

Az 1847/8-ki országgyűléshez fűződött remények jobbára füstbe menni látszottak. Széchenyi aggodalmai folyton nőttek. Régi közvetítői szerepe immár semmi sikert sem igért. A határozott és minden töprengés nélkül egyenes irányban haladó Kossuth hamar urává lesz a helyzetnek, s magával ragadja a tömeget. Széchenyi elhagyatva látja magát jobban, mint valaha, s balsejtelme azt súgja neki, hogy minden roszat majd neki fognak tulajdonítani, s minden jót másoknak. Megbánja, hogy követ lett, evvel sírját ássa. «Hagyján: — kiált fel — de mit használok vele? Nemsokára végem lesz. Ennek örülök, máskép túlélném magamat».

Az előzetes tárgyalásokon a karzatok zsarnoksága ellen fakadt ki, s kivánta az üléstermek célszerűbb berendezését. Részt vesz a felirati vitában, de Kossuth genialitása és energiája mindenben győz. Egyébiránt az ő javaslata nem sokban különbözött Kossuthétól. Széchenyi is átveszi a javaslatba a Pesten évenkint tartandó országgyűlést, a parlamentaris kormányzatnak akkor divatos formuláját, az 1790. 10-ik t. c. megemlítését, hogy ennek értelmében a törvényhozás és végrehajtó hatalom közti összhangzás könnyebben eszközöltethessék. De javaslata 3 szavazattal megbukik. Mind a mellett az adó kérdésének jó elintézésével azt mondja, hogy az ország jövőjét még sohasem látta ilyen rózsaszínben. Elkészíti utolsó munkáját, mely Kossuth kedvenc tervét, a vukovár-fiumei vasút kiépítését elbukással fenyegette, mikor nehány napra Olaszország forrongni kezd, s a magyar ellenzéket a közelgő győzelem mámora hatja át. Széchenyi elhagyja Apponyit is, s midőn az új alkotmány Kossuth szónoklatának varázsa alatt elfogadtatik: minden akaratereje megbénul. Midőn azonban a vezér egyre mennydörög a főrendek ellen, s az Ausztriának adandó alkotmány és független magyar felelős ministerium kinevezetése iránt indítványoz föliratot ő felségéhez, Metternich hirtelen leköszön és Apponyi követi: Széchenyi még egyszer hajlandó volna akár mint kancellár, akár mint királyi biztos az ügyek élére állni, s az ügyek menetét más térre szoritani. A felirat elküldését meg akarja akadályozni, de a nádor azt mondja: most már nem lehet.

A győzelem mámorában mondja el Széchenyi március 14-én hattyúdalát, hogy ő már nem mint vezér, csak mint közkatona óhajt szolgálni honának.

A felirat egyértelmű elküldését követő nagyszerű fáklyás zene alatt Kossuth már úgy mutatja be Batthányt, mint leendő miniszterelnököt. Mindez Széchenyi előtt ama «rosz álom» színében tűnt föl, melynek rémes látomásai annyiszor gyötörték. S keserű humorral kiált fel: «Nous avons vendu le pays pour deux Louis!» Perényi és Wenckheim folyton csitítják, hogy hagyjon föl még most is akadékoskodásával, ha élete kedves. S ő kénytelen-kelletlen, némán követi a győző felek lépteit, kik a szentesített alkotmánynyal folytonos ovatiók közt jönnek Pozsonyba és innen Pestre.

Az új kormány megkezdi működését. Széchenyi, mint szintén tagja a kormánynak, fölszólal még egy pár nem igen lényeges kérdésben, de láthatára teljesen elsötétül, balsejtelmét teljesedni érezve, minden hitét elveszti, s szeptember 5-én már Balog orvosával együtt Döbling felé tart, száműzetve önként boldog családi köréből, mivel hogy ő okozta mindazon vészt, mely immár halomra temeti forrón szeretett hazáját . . . . .

Ime az egykor nádori méltóságra is kiszemelt hazafi, ki a népszerűségnek eladdig legszédítőbb magaslatán állott, dicsőséggel körülsugározva: most *füstbe ment élete* romjain tünődik, ama *sötét pont* felett, mely végre is megsemmisíti. Valóban nem választhatott volna Zichy nagy művéhez illőbb jeligét, mint a melyet Kisfaludy Sándortól kölcsönzött:

Mikor ilyent teremt az ég,
Eredj, mondja, légy dicsőség,
Légy címere nemednek,
És ostora keblednek!

Dr. Váczy János

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

TIZEDIK KÖZLEMÉNY.

Az ország és a vármegye várakozásának legalább részben végre 1745. jul. 1-én kelt kir. rendelet felelt meg.

«Adjuk tudtára mindenkinek, a kit illet, (így szól a rendelet) hogy miután magunkat legkegyelmesebben elhatároztuk, miszerint az 1741. évi törvénycikkelyek értelmében az Alsó-Szlavonia szerémi kerületében a Duna innenső partján, és Bács és Bodrog vármegyékben a Dunának másik partján fekvő katonai helyek: Szabadka vagy mostani néven Szent-Mária, Zombor, Bresztovác és Palánka az illetékes vármegyei törvényhatóságokba bekebelezztessenek. S miután a foganatosítandók foganatosítására biztosainkat elégséges utasítással

már a hely színére küldöttük : ennélfogva a mondott kerületek és helyek görög szertartású illir hív lakosainak részére és folyamodására ezennel kegyelmesen kinyilatkoztatandónak véltük, hogy egyszersmind azt is elhatároztuk és rendeltük, hogy az említett bekebelezés a rác fajnak és népnek az üdvözült néhai császárok s királyoktól, t. i. dicsőséges elődeinktől kegyelmesen adományozott, és királyi felségünk által is megerősített kiváltságokat meg ne szüntesse, s rajtok csorbát ne ejtsen; de sőt, hogy azok a bekebelezés dacára ezentúl is megtartassanak.»[1])

Ennek következtében a Szerémség és Alsó-Tótországnak, így néme y Bács és Bodrog vármegyei katonai helységek visszakapcsolására az 1741. évi 18. és 50. törvénycikkek értelmében kinevezett és kiküldött biztosak: b. Engelshofen tábornok az udvari haditanács részéről, gróf Patatich Sándor, b. Wayai László a magyar kancellária részéről. 1745 szept. végén Bács vármegyében hozzá is fogtak teendőjökhöz. Mindenek előtt kijelentik a királyi felség határozataként, hogy addig is, míg a Magyarországra vonatkozó 18. t.-cikket az ott előírt módon s alakban teljesen életbe léptetheti, Bács és Bodrog vármegyékben Szabadka vagy mostani nevén Szent-Mária városon kívül, a mely már előbb csatoltatott ugyan az országba és hátralevő részben nem sokára egészen be lesz kebelezve, más katonai helyek is, mint Palánka, Zombor és Bresztovác, melyek Pétervárad fölött csupa polgári és adózó helységek közt feküsznek, minden hozzájok tartozó területtel együtt, melylyel eddig az ottani militárisok bírtak, a kir. kamarának, mint földesúrnak adassanak által és az aránylag reájok eső közterhekkel most mindjárt ideiglenesen Bács és Bodrog vármegyék hatósága alá vettessenek, úgy azonban, hogy Zombor, Palánka és Bresztovác lakosai közűl azok, kik továbbra is katonáskodni akarnának, innen a Dunán túl Szerémben, a Péterváradtól Zimonyig alakítandó új dunai határőrvidékre telepedjenek.

E szerint a Bács vármegyétől kért hét belső helynek bekebelezése nagyobbrészt elrendeltetett; Pétervárad, Kovil és Szent-Tamás sáncokról a kir. resolutio még nem tesz említést. Ellenben utasítja a kiküldött bizottságot, hogy a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott, s így kiköltözni kénytelen 298 szabadkai rác család számára Mossorinban és szükség esetében ennek szomszédságában, az eddigi kamarai falvakban új lakóhelyeket készítsen, mi által a Tisza mentében a határvidék Szegedtől Titelig és Péterváig épen egy összefüggő láncot alkotna.

A bizottság Kosztka Ferenc főhadibírót Szegedről és Zakics István kanizsai kapitányt, mint a Tisza vidékén lévő legidősebb kapitányt 1745 szept. 26 ra Mossorinba rendelte. Másnap tartatott itt az első gyűlés, melyben Bács vármegye alispánja Csupor Ádám és a

[1]) Szalay: A szerb telepek stb. 57.

bácskai kamarai birtokok igazgatója Redl Fer. József is részt vett. Az egész Mossorin község a bizottság elé volt idézve, mely kijelenté neki a kir. rendeletet: nyilatkozzanak, vajon határőrökké akarnak-e lenni, vagy pedig parasztok maradni? Előbbi esetben helyben maradhatnak, utóbbiban pedig máshová kell költözniök. Meggondolásra fél napi időt kaptak, mi alatt a bizottság tagjai délután Titelre hajtattak, és a lerombolt, de szép fekvésű váracsot és katonai helységet látogatták meg. Szept. 28-án a mossorini családapák egyenkint kérdeztettek meg határozatuk iránt; s kitűnt, hogy az 58 családból 43 jelentkezett katonának, és csak 5 volt hajlandó más vármegyei helységben tovább folytatni földművelői életét. Délután a bizottság Kovilra utazott, a hol szept. 29-én a kamarai Kovil, valamint a szomszéd Lok és Gardinovác falvak kamarai alattvalóinak hasonlóképen előadatott a kir. rendelet.

Lokban akkor csak 11 ház volt, ezek mind katonák akartak lenni; Gardinovácból is csak egy maradt a kamarának híve, a többi 18 ház szintén a katonaság mellett nyilatkozott.

Azonban a koviliakból szept. 30-án csak 3 jelentkezett katonának, 37 földművelő akart maradni és elköltözni. E helységekből tehát mindössze csak 53 ház akart máshová költözni, az ide telepítendő szabadkaiak pedig 298 házat tettek; arról kellett tehát gondoskodni, hogy ezek az új helyeken elférjenek.

Zakics kapitány és Kosztka főhadbíró ezután elbocsáttatván okt. 6-ra Bresztovácra rendeltettek; a bizottság tagjai pedig 15 huszár és egy őrmester kiséretében Péterváradra mentek s onnan Palánkára. Itt volt 107 családfő, ebből 4 katonai, 89 polgári életre határozta magát, 14 a táborban volt távol.

Zakics Becsére érkezvén, rendeletet kapott, hogy 600 határőr készüljön Sziléziába, s ő ez ügyben azonnal intézkedett. Kosztka pedig okt. 1-én lement Bresztovácra, megvizsgálta a helység activ és passiv vagyoni állapotát, és több ügyet intézett el, míg okt. 6-án a bizottság is ide érkezett. 7-én tartatott Bresztovácon a gyűlés. Mind a 175 családfő katona akart maradni, s csak egy ház akart adófizetővé lenni. Az előbbieknek kijelentetett, hogy mind az új dunai határőrvidékre fognak átköltözni; míg a háborúban távollévőknek 1746. nov. 1-ig adatott meggondolási idő. Október 8-án a bizottság Zomborba ment és okt. 12 ig hasonlóképen járt el. A volt militárisok egy családfő kivételével, t. i. 569 és a 77 siák ismét a katonai élet mellett nyilatkozott, mert a vármegye alá jutni semmi kedvök nem volt. De belátták, mennyi nehézséggel jár, ha egész gazdaságukkal a Dunán túli puszta vidékre kell átköltözniök; s azért engedélyt kértek, hogy előbb még küldöttséget meneszthessenek az udvarhoz, a mely némi könnyítést kérjen.

A bizottság az őrizetére volt 40 német katonának felét a rend és béke fentartására hagyta; s miután elrendelte, hogy a zombori

és bresztováci tisztek 20 – 20 legénynyel okt. 22-én Szt.-Tamáson a bizottságnál jelenjenek meg, október 13-án eltávozott Szabadkára és 14 én itt is, mint másutt gyűlést tartott, mely alkalommal az összes itteni 315 rác házból csak egy akarta magát a polgári hatóságnak alávetni, 261 család kész mint katona Mossorin és vidékére átköltözni, 53 pedig akkor távol volt hazulról, s csak később fog nyilatkozni. Okt. 29-én pedig jelentik, hogy újra 17 jelentkezett a 299-hez, úgy, hogy most 316-an vannak.[1])

A bizottság ezután okt. 21-én Szt.-Tamáson folytatta működését, s erre Fábri szegedi parancsnok is meghivatott. Ezen értekezletben elhatároztatott: 1. hogy Mossorin, Lok, Gardinovác és Kovil kamarai falvaknak azon lakosai is, kik a katonai életet választották, szintén kiköltözzenek, így tehát ezen falvak teljesen rendelkezésére álljanak a szabadkaiaknak; minthogy azonban ez mind kevés volt, és közelben csak Káty helység volt, mely pedig nagyobb területű, mint a milyen kellett volna, és a kamarai praefectus is meg akarta tartani; azért hozzáadták még Turiát egészen, Goszpodincének nagyobb részét és Temerin határából egy kisebb részt, hogy az egyenes irány ki legyen kerekítve. Tehát elhatározták, hogy még Turia és Goszpodince kamarai falvakból is a parasztok mind vonuljanak ki, hogy a szabadkaiak elférjenek. S Mossorin új katonai sánccá szerveztetik.

Mossorinban összesen volt	58	családfő,	ebből	43	katona	15	paraszt lett.			
Lokban	«	«	11	«	«	11	«	—	«	«
Gardinovác	«	«	19	«	«	18	«	1	«	«
Kovil	«	«	40	«	«	3	«	37	«	«
Turia	«	«	43	«	«	32	«	1	«	«
10 távol volt.										
Goszpodince	«	«	22	«	«	20	«	2	«	«
Tehát összesen			193	családfő,	ebből	127	katona	56	paraszt lesz,	
és még 10 családfő, távolléte miatt nem nyilatkozott.										

Minthogy az egész terület, a melyen ezen kimutatás szerint összesen csak 193 család lakott, alig látszott elégségesnek, ha majd a szabadkai 315 család mind ide akar jönni: a bizottság Fábri felszólalására még azt is kikötötte, hogy, ha ezeknek szükségök találna lenni még több földre, ennél többet is kapjanak.

2. A határidő lejár a következő 1746. évi aratáskor, úgy, hogy jövő 1746. évi tavaszkor a mostani lakosoknak vetni és kaszálni már nem szabad, hanem az utódaiknak engedendő által; ők csak az 1745. évi őszi vetést arathatják még 1746. év nyarán a régi helyen.

3. Szabadkán a kamarai alattvalók a militárisokat bizonyos liquid követeléseikre nézve elégítsék ki; ezek pedig tulajdonukat

[1]) A számok helyessége nem kifogástalan.

képező házakat, szőlőket, szállási és gazdasági épületeiket, száraz malmaikat, kútaikat s egyéb instructiókat eladhatják. Hogy a város területén, egy részének militárisok általi elfoglalása miatt ezen ideiglenes állapot tartamára a contributió s egyéb adózásuk aránylag leszállíttatik-e? és vajon a militárisok a korcsmát és mészárszéket, melyet eddig bírtak, egészen kiköltözésökig magok céljaira használhatják-e? ez iránt a bizottság kérdést fog még intézni a királynőhöz.

4. Ezen kir. biztosok Palánka helységet, mely a Szerémségben lévő dunai határőrvidékhez tartozott, s már ennek bekebelezése óta megszűnt sáncnak lenni; valamint Zombor és Bresztovác helységeket, melyek e napig katonai helyek voltak, azonban a vármegyének belsejében a Dunától és a Tiszától egyaránt távol estek, összes területökkel a kir. kincstár földesúri és Bács-Bodrog vármegyéknek közhatósága alá helyezte. Az ezen helyeken katonaélet mellett nyilatkozott egyének és családjaik, úgy, mint a szabadkaiak is, innen átköltözvén, házaikat magukkal vihetik vagy eladhatják. A Palánkán visszamaradók ezentúl, mint polgári alattvalók, folyó 1745. évi nov. 1-től kezdve a vármegyének fognak adózni, és 1746. jan. 1-től kezdve a királyi kincstárnak földbért is fognak fizetni.

5. Minthogy a királynő által 1745. évi nov. 1-re a kiköltözésre kitűzött határidő már igen közel van, és a kiköltözés a téli idő miatt igen meg van nehezítve; a kir. biztosok megengedik, hogy a bekebelezett helyekről a militárisok, valamint az eddigi kamarai helységek lakosai kölcsönös áttelepedése az új határőrvidékre, illetőleg más kamarai helységekre, csak a következő 1746. évi tavaszszal történjék, úgy, hogy ezen átköltözések a mostani őszi vetéseknek jövő 1746-ik évi nyári aratásáig be legyenek fejezve. S ezt Szabadkára nézve a tiszai határőrvidék szegedi parancsnoksága, Bács-Bodrog vármegye és a kir. kincstár közös megállapodása szerint lehetőleg elő fogják mozdítani, s e célból az említett kamarai helységekben Mossorinban s a többiben a földet az oda átviendő szabadkaiaknak már előlegesen még e folyó 1745. évben egyénenkint ki fogják osztani. S ennek következtében 1746. tavaszán a militárisoknak sem vetniök, sem kaszálniok nem szabad többé Szabadkán, hanem új lakóhelyeiken, a melyeket tehát tavaszszal mindjárt elfoglalhatnak s a netalán még ott talált parasztokat kidobhatják. Hasonlóan a zombori és bresztováci militárisoknak is megtiltatik a tavaszi vetés előbbi lakóhelyeiken.

6. Az említett helységek és területek 1746. nov. 1-én adatnak át véglegesen a kir. kincstárnak, illetőleg a katonai parancsnokságnak. Ha tehát valamely militáris, alapos ok és írásbeli engedély nélkül ezen határnap után is a kamarának átadatott régi lakóhelyén találtatnék, az ezentúl is kamarai és vármegyei alattvalónak tartozik maradni. A kik pedig most katonai szolgálatban az országon kívül a császári várakban időznek, azoknak 1746. nov. 1-ig engedtetik meggondolási határidő, a meddig magukat polgári állapotra, vagy a katonai

élet folytatására elhatározni tartoznak. Addig pedig in status quo hagyandók; a távollévő tisztek az új polgári községek által minden szokott eddigi előnyeikben s kiváltságaikban sértetlenül megtartassanak. Rájok nézve az iránt is, vajon és miképen értékesíthetik tulajdon szerzeményöket, még kegyes kir. határozat fog dönteni.

7. Mielőtt azonban az átköltözés megtörténhetik, szükséges, hogy az egymástól elváló katonai és kamarai alattvalók minden kölcsönös követeléseik kiegyenlíttessenek; épen úgy, hogy a katonáknak beiratkozott eddigi kamarai alattvalóknak az adóból és földesúri adózásokból származó netáni hátralékuk is elszámoltassék és elintéztessék.

8. Minthogy továbbá a királynő részint a közrend és béke gyorsabb helyreállítása, részint a bekebelezés sikeresebb s gyorsabb keresztülvitele céljából az előbbi határőrvidékben, a rablásban vétkeseknek teljes amnestiát adott; azért — nehogy a kir. kegyelemnek épen ellenkező és rosz eredménye legyen — megkivántatik, hogy a vármegye és a kamara is tiszteletben tartsák ezen amnestiát a polgáriakká lett palánkai volt militarisokkal szemben, ha valamelyikök hasonló vétekben bűnösnek találtatnék.

9. Az igazságszolgáltatást illetőleg azon időre, míg a militarisok régi helyeiken maradnak, (jóllehet a cs. udv. haditanács joghatóságának megóvása tekintetéből, a mely jogon és gyakorlaton alapszik, másképen kellett volna intézkedni, mondják a kir. biztosok) a jelen körülményeket tekintve, ideiglenesen úgy intézkedtek, hogy bármily criminalis és civilis vétségben, ha tisztán csak militarisok között forog fenn, a katonai hatóság Szegeden itéljen; ha azonban hasonló ügyek katonák és polgárok között vegyesen fordulnak elő, ezekben a polgári hatóság itéljen.

Ezután október 23-án a kir. biztosok színe előtt megtörtént az illető helységek átadása és átvétele a szegedi parancsnok, a kamara és a vármegye között azon hozzáadással, hogy ennek kötelező ereje folyó 1745. évi november 1-jével veszi kezdetét, mi az illető helyek lakosaival is tudatott. Az előbbi katonai sáncok: Palánka, Zombor, Bresztovác és Szabadka, a pétervárad i s illetőleg a szegedi parancsnokság részéről átadattak a kir. kamarának és Bács-Bodrog vármegyéknek; viszont a vármegyék és a kamara részéről az eddig polgári helyek: Mossorin, Lok, Gardinovác, Kovil és Turia egészen, Goszpodince területének nagyobb része és Temerin egy része a mostani határok között a bemutatott mérnöki térrajz szerint a szegedi parancsnok számára adattak át. Egyúttal mindezen helységeknek a kir. biztosok által felvett egyéni összeírásaik is kicseréltettek, mert a névjegyzékek ismerése a költözéskor miheztartás végett célszerűnek és szükségesnek látszott.

Ugyanezen alkalommal Titel és Kovilsánc is, a mely eddig a dunai határőrvidékhez tartozott, a tiszaiba tétetett által. Minthogy azonban sem a pétervárad i parancsnok, sem megbízottja nem volt jelen

Szt.-Tamáson, a ki ezen sáncokat hívatalosan átadhatta volna, Fábri, szegedi parancsnok, hazatérvén, maga helyett ifj. Zakics becsei kapitányt bízta meg, hogy a kir. biztosokkal Pétervárádra menvén, ott vegye át e két katonai helységet.[1])

E szerint az új tiszai határvidék Szabadkát, Zombort és Bresztovácot elveszítette, hanem Szabadka helyett Mossorint kapta és ennek környékét, azonkívül még Titelt és Kovilt; úgy, hogy mostani alakjában szépen kikerekített egy egészet alkotott a Tisza mentében Szegedtől kezdve le a Dunáig és Pétervárad sáncig, mely utóbbi a vele szemben levő Pétervárad várhoz tartozván, az új dunai határvidékhez számíttatott. Bács-Bodrog vármegyék mégsem nyerték vissza területöket; csak az volt hasznuk, hogy a vármegye belsejéből a határőrök kiszorultak, és ennek keleti szélén különválva csoportosíttattak.[2])

A kir. biztosok munkálatát okt. 23-ról Bács vármegye 1746. jan. 18-án Baján tartott közgyűlésén vette tudomásul.

Midőn a magy udv. kancellária 1746 márc. 22-én a kir. biztosok eljárásáról jelentést tett, a királynő ápr. 8-án, a biztosok munkálatát egészben helyeselte. Azonban a fentemlített 5. és 6-ik pontra vonatkozólag a kiköltözésre adott határidőt (1746 nov. 1-ig) mégis hosszúnak tartja, s ezt Sz.-Mihály napra teszi; a katonai parancsnokság és a kamarai jószágigazgató. Redl, siettessék a dolgot; a tiszteknek is elég lesz 6 havi gondolkozási idő szept. végéig.

Ezen értelemben azután máj. 14-én ki is adatott a kir. rendelet, hogy a Szabadkán maradó militarisok kiköltözésökig eddigi kiváltságaikat élvezhetik, a polgáriak a városra vetett contributiónak e miatt csak $^2/_3$ részét fizetik. Az elköltözés ideje azonban visszavonhatatlanul megtartassék.[3])

A szabadkaiaknak még az év folytán igért egyenkinti földosztás azonban meg nem történt. A helytartótanács csak 1746. ápr. 22-én értesíti Bács vármegyét, a királynőnek e vármegye kebelében történt visszacsatolása iránti akaratáról, és máj. 24. és jun. 3-án meghagyja a vármegyének, hogy a szabadkaiak részére Mossorinban és környékén a fejenkinti földosztás egy katonai, kamarai és vármegyei

[1]) Kosztka jelentése Fábrihoz okt. 15-ről, Fábri jelentése Pálffy János magyarországi vezénylő parancsnokhoz okt. 28-ról és a kir. biztosok jelentésének másolata 23-ról, a mellékletek nélkül megvan Bécsben Hofkrat. 1745. dec. 35. exped. — A biztosok jelentésének eredeti hitelesített példánya Bács vármegyének levéltárában van. A kir. biztosok hasonló jelentése az udv. haditanácshoz okt. 29. Zimonyból van. Hofkrat. 1746. márc. 823. exped.

[2]) Péterváradtól Zimonyig szerveztetett most az új dunai határőrvidék, és a Bosut folyóig tartott az új szerémi Száva határőrvidék. A kir. biztosok okt. végén a Dunán átmenvén, az új dunai határvidéket kezdék szervezni, és Engelshofen nov. 3-án érdekes jelentést küldött be a haditanácshoz az újonnan szervezett 7 sáncról. (Hofkrat. 1746. márc. Nr. 823. exped. Hasonló acták 1746. máj. 273. registr. és jun. 286. és 482/3. registr.)

[3]) Hofkrat. 1746. máj. 274. registr.

bizottság előtt történjék, s pedig egy gyalogos legalább $9^1/_3$, egy lovas pedig 14 hold földet kapjon. Ha ezen helyek nem volnának elégségesek, a vármegye a hiányt pótolni tartozik; de azon is őrködjék, nehogy egyesek többet kapjanak, mint a mennyire szükségök van.[1])

A vármegye, Mossorin és a többi 5 hely elvesztése miatt 1594 frt 27 krt veszítvén az évi contributióból, ezen összegnek a mult 6 téli hónapokra (nov.—ápr.) eső 1332 frt 42 kr. elengedését kéri a maga adóösszegéből. A királynő e kérést méltányosnak tartja ugyan, de még időelőtti volt; s az adóelengedésnek csak jövőben látja helyét, a midőn a vármegyei contribuensek tényleg elköltöznek. Erről a helytartóság által jun. 17-én értesíti a vármegyét, meghagyván egyszersmind, hogy a szegedi parancsnoksággal intézze el a dolgot, hogy ezen helységek az illetékes adót lefizessék, mielőtt új lakóhelyeikre távoznának.

Ugyanezen napon 1746 jun. 17-én értesíti Pozsonyból a helytartó tanács a vármegyét a királynő azon kegyes elhatározásáról, mely szerint a vegyes törvényhatóságokat e vármegye területén meg akarván szüntetni, a pétervárади sáncot is (a mai Ujvidéket) a mennyiben még katonai volt, fel akarja oszlatni. A katonai hatóságot pedig, ha másképen nem lehet, valami megfelelő egyenértékű területtel kell másutt kielégíteni. A királynő tehát annak kipuhatolására: vajon kell-e egyenértéket adni? milyent és hol? elrendeli, hogy (nem a szegedi parancsnok, mint nem rég jelentetett, hanem) báró Engelshofen altábornagy bízatik meg, hogy, valamint a szerémi vagy új dunai határőrvidékben, úgy az előbb Bács vármegyéhez tartozott, most pedig a tiszai határőrvidékhez csatolt és a Szabadkáról ide költöző militarisok számára kijelölt Mossorin, Lok, Gardinovác stb. kamarai helységekben a földnek felmérését és az odaköltözőkhöz arányított fejenkinti felosztását a kamara és a vármegyei tisztek jelenlétében úgy intézze el, hogy egy gyalogos határőrre legalább $9^1/_3$ hold, és egy lovasra 14 hold jó s alkalmas föld jusson, a miből maguk és lovaik megélhessenek. S ha ekkor kitünnék, hogy ezen kijelölt helységek és földek a 314 szabadkai családnak nem elégségesek, s hogy ezen pétervárади sáncért is valami egyenértéket kellene adni: erre nézve Engelshofen a vármegyével és a kamarával egyezkedjék, vajon honnan veendő vagy hasítandó ki a kivánt terület? Figyelemmel legyenek arra, hogy az említett kamarai helységekből katonai életre vállalkozott 127 család az előlegesen már kijelölt új dunai határőrvidékbe költözzék, a hol számukra in concreto bizonyos terület már ki van hasítva.[2])

A szabadkai rác militarisok a kimondhatatlan sok baj után, melyet a katholikus volt társaiknak okoztak, mégsem voltak hajlandók kiköltözni. Még julius hóban is kérelmeztek az udvari haditanácsnál,

[1]) Hofkrat. 1746. szept. 598. exp.
[2]) Bács vármegye levéltárában és Hofkrat. 1846. szept. 598. exp.

hogy költözésök újra elhalasztassék 1747. máj. 1-ig, vagy, hogy szabad legyen nehányat maguk közül hátrahagyni, a kik ingatlan birtokukat eladják. Erre a kir. határozat aug. hóban még azt is kegyelmesen megengedte, hogy, mert új lakóhelyeikre a sok szénát el nem vihetik, marhájokat 1747-ik évi tavaszig itt hagyhassák; maguk a militarisok pedig Szabadkáról, Zomborból, Bresztovácról s Palánkáról még folyó évi Szt.-Mihályra okvetetlenül elköltözzenek. Engelshofen panaszkodott ugyan, hogy határnapul 1746. nov. 1-je volt kitűzve, és hogy Csupor alispán ugyancsak fenyegeti a hátramaradottakat, hogy a vármegyei contribuensek közé veszi.

Azonban az udv. haditanács aug. 24-én azt válaszolja Engelshofennak, hogy az átköltözés a szabadkaiakra nézve Szt.-Mihályon túl semmiképen nem halasztható, azonban sok szénájok miatt marhájokat itt hagyhatják tavaszig. Házaik, szőlőik s egyéb gazdaságuk eladásában a katholikusok bizonyára nem fognak akadályokat gördíteni. A zomboriakra, bresztováciakra és palánkaiakra nézve a marhatelelési engedély nem vonatkozik, hanem ők is mindenesetre Szt.-Mihályra kiköltözzenek. Hasonlóan írt az udvari haditanács gr. Pálffy Jánosnak is aug. 27-én. Ugyanezen napon a magyar udvari kancelláriának is írja: hogy Pálffyt az ügyek állapotáról tudósította, egyúttal elnézést kér, ha a költözés Szent-Mihály után is egy-két napig eltartana.[1])

Jul. 13-án az udv. haditanács közli Pálffyval a kir. rendeletet, hogy a határőröknek kiosztandó földek ne legyenek annyira elszórva, hogy a sáncok összekeveredjenek. Azért Kovil, Csurog, Titel és Mossorin sáncokban a régi beosztástól eltekintve, lehetőleg egyforma földosztás viendő keresztül, és mindenik egy testben kapja földeit. Antunovics Joanike, titeli kapitány, Lok és Gardinovác helységeket kapja, s ha ez sok volna, az eddig Titelhez tartozott Villova tőle elvétessék és Mossorinhoz csatoltassék stb. A péterváradi sánc is megszünik, a kik katonák akarnak maradni, az új dunai határvidékbe költözzenek; azonban a sáncból mégis egy darab visszatartatik a dunai hídfő számára.

Ezen jul. 13-ki kir. rescriptumra hivatkozva azt jelenti Engelshofen aug. 31-én az udv. haditanácsnak, hogy a földeknek fejenkinti felosztását még nem végezte be, hanem akkorra halasztotta, ha majd az új lakosság helyben lesz.

E közben megtörtént a péterváradi sánc megszüntetése is. Az erre vonatkozó s fentemlített királyi rendelet (1746 jun. 17-ről) jun. 25-én a vármegyének, Baján tartott közgyűlésén felolvastatván, a szükséges intézkedések megtétettek. Engelshofen is aug. hó 11—13-ig a helyszínén foglalkozott az előmunkálatokkal és a militarisokat egyen-

[1]) Hofkrat. prot. registr. 1746. évről.

kint felszólította nyilatkozatra. Ekkor 224 egyén jelenté ki, hogy katona akar maradni, 149 pedig a polgári állapotot választá.[1])

A katonaság, kamara és vármegye részéről kiküldött hármas bizottság aug. 15-én ült össze a helyszínen, és a kir. resolutio felolvasása s kihirdetése, és az eddigi militia összeírása után megállapították a helység és lakosságának ideiglenes állapotát, valamint az átadás és az egyenérték vagy kárpótlás (aequivalens) módozatát. Az értekezletről vezetett jegyzőkönyv pontonkint sorolja elő a katonai részről tett propositiókat, a melyeknek azonban több pontja ellen a katonai és a vármegyei polgári biztosok észrevételeket és óvást tettek. A jegyzőkönyvi pontok a következők:

1. Katonai részről elhatároztatott, hogy mindazon helybeli militarisok, kik polgári hatóság alá kivánnak jutni, valamint az itt helyben eddig katonai védelem alatt részint saját maguk házában, részint mint zsellérek házbérben lakott jövevények, mint: bosnyákok, szarailiak, görögök, örmények, Belgrádból jött kereskedők és kalmárok, cincárok stb. mindezek a kir. resolutio értelmében a katonai hatóság alól felmentetnek, és a kamara és vármegye politikai, vagyis polgári hatósága alá vettetnek. S pedig a volt határőrök azonnal adatnak át, a katonai védelem alatt levők pedig a katonai részről tett azon kijelentésre, hogy, ha zsellérek, 4 hét alatt, ha háztulajdonosok, f. évi nov. 1-ig innen vagy elköltözzenek, vagy pedig a polgári hatóságot ismerjék el. Különben azon határidő eltelte után polgári alattvalóknak fognak tekintetni és a közteherviselésnek alávettetni. De azután is teljes szabadságukban áll a maguk pénzén vásárolt házaikat s egyéb épületeiket s telkeiket kedvök szerint eladhatni.

Polgári részről ezen toldalék, ha nem felel is meg teljesen a kir. resolutiónak, szentesítés reményében mégis elfogadtatik. A házak, egyéb épületek és adományozás vagy zálogképen szerzett telkek szabad eladása, e részben előleges elszámolás után, nem lesz megakadályozva.

2. A helybeli volt katonatisztek magánjogon szerzett birtokuk s vagyonukról szabadon rendelkezhetnek; és hogy annál könnyebben eladhassák, még a kiköltözés után is hat hónapi határidő engedtetik nekik e célra.

Jóllehet a kiköltözés határideje még tudva nincsen, mégis tekintve egyéb, már polgárosított sáncok részére adott kir. intézkedéseket, a bizottság polgári része sem ellenzi a mondott jogon szerzett házak és egyéb birtokok eladására a leendő kiköltözés után is engedett hat havi halasztást; azonban kiköti, hogy, ha azokat ezen határidőre még sem adták volna el, azontúl ők is, mint más lakosok, tartozzanak ezek után az országos és az uradalmi terheket viselni. A mely birtokokat

[1]) A névjegyzék, a hely térképe és a hivatalos jelentések e tárgyról Hofkriegsrath-féle levéltári osztályban, 1747. évi szept. 597. exped.

és haszonélvezeteket eddig tisztök után élveztek s használtak, azokról a telkek átadása mellett kárpótlás nélkül tartoznak lemondani.

3. Azon helybeli határőrök, kik határozottan kijelentették, hogy továbbra is katonáskodni akarnak, mindaddig, míg más megfelelő telkekről gondoskodni lehet, vagy míg más helyekre át fognak telepíttethetni, a kir. resolutio értelmében is itt helyben maradhatnak.

Polgári részről reménylik, hogy a királynő mindennemű zavarok elkerülése céljából ezen ügyben új egyenértékű telkekről vagy más módon minél hamarább kegyelmesen intézkedni fog. A határőrök ideiglenes ittmaradásában belenyugosznak; hanem azon kikötéssel, hogy a végleges kiköltözködésig a csupán katonai egyének közt támadt bűnfenyítő vagy polgári ügyekben a katonaság ítéljen; ellenben a vegyesen katonák és polgári alattvalók között fenforgó hasonló ügyek a polgári törvénykezés alá tartoznak.

4. A helybeli határőrök által eddig használt földterületnek megfelelő nagy terület, Káty és Temerin kincstári helységek határából fog majd kihasíttatni, ha a katonaság részéről egyenérték címén így kivántatnék és előnyösnek látszanék; s pedig annál is inkább, mert nem bizonyos, vajon Horvátország fog-e a hozzátartozó területből kárpótlást adni?

Minthogy az aequivalens szükségének esetére elegendő terület van kijelölve a Pétervárad és Zimony közt felállított katonai sáncok közelében, a hová a kir. kegyes intézkedés szerint a határőrök áthelyezendők, még pedig tekintet nélkül a fentemlített horvátországi törvényhatóság szándékára: azért polgári részről nem akarnak a királynő ellen cselekedni, de különben Káty és Temerin területének tervezett átengedése által újra csak Bács vármegyében volnának a határőrök, a mi új alkalmatlanságot okozna. S épen a bekebelezés eszméje ellen volna, ha Magyarország részéről a katonai sáncok szaporíttatnának, és ha a militia, melyet a kir. határozat e helyekről a Dunán túl fekvő más sáncokba helyezett által, mégsem oda vitetnék.

5. Minthogy a kir. leirat elrendeli, hogy ezen katonai sánc átadásakor a hídfő erődítésére szükséges elegendő terület szakíttassék ki és tartassék vissza; ehhez pedig még sok szó fér, és a kir. rendelet ezen sánc tettleges bekebelezése előtt úgysem hajtathatnék végre: azért katonai részről azt vélik, hogy ezen sánc a bemutatott és hitelesített térképben feltüntetett jelen helyzetében a kamarai és katonai hatóság által ideiglenesen még megtartassék, és ne engedtessék meg, hogy házak s egyéb szilárdabb épületek emeltessenek e téren, s a helység a vár felé jobban kiterjesztessék, mígnem e részben felsőbb intézkedés fog határozni.

E pontra nézve polgári részről attól féltek, hogy e tilalom kihirdetése az adózó népet, a melynek e téren már vannak házaik, igen megijesztené s talán kétségbe ejtené, a kir. aerarnak is kárára volna; azért mégis új házak építését vagy állandóbb kijavítását ezen

területen módjával és esetről-esetre be lehetne tiltani, mígnem kimerítő tudósítás érkezik felülről.

6. Minthogy a volt határőröknél a katonai adó, a cs. szertárból adott fegyverek stb. címén bizonyára lesznek még künnálló követelések: azért a polgári életre áttérők mindenekelőtt a katonai hatóság előtt számot tartoznak adni, és a hátrálékosok katonai executio útján is szoríttassanak tartozásaik lerovására.

Polgári részről az ellen nincs kifogás, hogy az illetők igazolásuk s beszámolás végett a katonai hatóság előtt megjelenjenek; de a hátrálékosak sürgetését a polgári hatóság is megteszi.

7. Az egyesek magántartozásaik és követeléseik egymás között, a katonai, kamarai és vármegyei tisztek előtt vizsgáltassanak meg és még az elköltözés előtt hozassanak rendbe.

Kir. intézkedés is levén ezen ügyben, polgári részről is teljesen elfogadtatik.

8. Minthogy az elköltözés ideje még nincsen megállapítva, az összes itt lakott határőrök, kik továbbra is katonák kívánnak maradni, a meddig még itt helyben laknak, telkeiket, földeiket s minden haszonvételeiket, mint azelőtt is, akadálytalanul s minden kilenced és tizedadó kötelezettsége nélkül használhassák és élvezhessék.

Polgári részről erősen reménylik, hogy a királynő ezen ügyben minél hamarább intézkedni fog, s épen azért a földeknek említett ingyenes használatába nem egyeznek bele, hanem a királynő kegyes határozatára bízzák annak eldöntését. Minthogy azonban most az őszi vetések ideje közeleg és a katonák földeiket már fel is szántották: nehogy kenyér nélkül maradjanak, ezen őszi vetés is megengedtetik nekik oly kikötéssel, hogy az eddiginél több földet el ne foglaljanak.

9. A vár, a törzstisztek és a várbeli katonatisztek, a meddig a várban vannak, továbbra is azon földek s telkeknek szabad használatában hagyassanak meg, a melyeknek addig voltak birtokában; hacsak a királynő másképen nem intézkedik.

Minthogy a kir. resolutio szerint az egész pétervároadi határ, melynek a határőrök bármily címen is birtokában voltak, a vármegyei és a kamarai hatóságnak adandó által: ennélfogva a tényleges átadás percétől kezdve ily ingyenélvezet a pétervároadi lakosság és a kincstár kára nélkül nem engedhető meg, már csak azért sem, mert ezen terület nem egy kis földrészből áll, hanem dűllőkből és két pusztából, melyek már azelőtt kincstárilag összeirattak, s mert e földek nélkül a kamarai alattvalókkal már egyesült pétervároadi község semmiképen nem élhetne meg.

10. Végre fentartván azok számára, kik továbbra is katonáskodni óhajtanak, de csak személyükre nézve, a katonai hatóságot; a militia által eddig bármily módon és jogcímen használt egész földterület a kir. resolutio értelmében (így a piac is, mert más nyilvános s közös

katonai haszonélvezet e helyen nincsen) a vele járó minden jogokkal együtt a polgári hatóságnak adatik által; következőleg aug. 18-tól mint a pétervárad sánc átadására kitűzött naptól kezdve, a katonai hatóság alól fölmentetik.

A kir. leirat e katonai sáncnak Bács vármegyébe való bekebelezését egyszerűen elrendelvén, a földterületet is átadta; most tehát minden, a földből háromló haszon is, mely különben a kincstár javára szolgál, szintén átadandó.[1])

A vegyes bizottság értekezletéről kiállított emez okmány, három példányban adatott és hitelesíttetett 1746. aug. 15-én Pétervártt. Aláírták: báró Engelshofen altábornagy, mint királyi biztos és katonai meghatalmazott, Reuber J. W. alezredes, mint a tótországi határőrvidéki ezred megbízottja, Csupor József Ádám Bács vármegye első alispánja, Redl Fer. József kir. tanácsos, kamarai jószágigazgató, mint királyi biztos, Bereg Jan. Kristóf hadi irnok, mint az értekezlet jegyzője. Egy ily hitelesített példány szept. 26-án a vármegyei közgyűlésen felolvastatván, a vármegyei levéltárba tétetett le, a hol még most is található.

Engelshofen jelentése alapján készült a királynőhöz felterjesztett jelentés,[2]) melynek pontozatait a királynő is helyben hagyta, s csak azon észrevételt irta reá, hogy az innen elszállítandó militarisokkal nem kell a tiszai és marosi határvidéket szaporítani; hanem ha az új dunaiba már nem férnének el, inkább a temesi vidékbe helyeztessenek el.

Mikor történt e sánc végleges s valóságos kiürítése és átadása? arra adataim nincsenek; de valószínűleg nem késett sokáig.

E szerint a Bács vármegye belsejében volt katonai helységek visszaadattak a polgári hatóságoknak, és csak a Tisza mentében egy széles szalag, egymással közvetetlenül összefüggő helységekből, maradt még egyelőre, mint megbővített tiszai határőrvidék katonai szervezetben és katonai hatóság alatt. A felszabadult főhelyek pedig, hogy az elmult években, a dynastia mellett tanusított hűségök ez által megjutalmaztassék, kiváltságos állapotba jutottak; így lett Szabadka már 1743-ban szabadalmazott kincstári mezőváros, Pétervárad sánc pedig Ujvidék néven 1748-ban és Zombor 1749-ben szab. kir. városokká lettek.

A fentemlített állapot azonban, mint már említettük, csak ideiglenes volt; mert Bécsben a tiszai és marosi határvidék végleges megszüntetésén dolgoztak, s ezt a természetnek megfelelően csakugyan a határra szándékoztak átvinni: az alsó Duna vidékére, az u. n. Bánságba, a török határszélekre. Ebben azonban igen óvatosan kel-

[1]) Ezen 1746-ik évben a marosi határőrvidékből is polgáriasíttatottak a következő katonai sáncok és puszták: Jenő, Világos, Ohaba, Tratos, Arad, Simánd

[2]) Hofkrat. 1747. máj. 415. exped.

lett eljárniok; mert tartani lehetett attól, hogy a királynő ellenségei, a roszakaratú franciák, a török széleknek katonai erősítését a törökök előtt kedvezőtlen színben fogják feltüntetni. Kolowrat azért 1747-ben az udvari haditanácscsal tartott értekezletből figyelmezteti a királynőt e körülményre, és azt tanácsolja neki, jó volna előbb a törököt lassankint erre előkészíteni s e gondolathoz hozzászoktatni az által, hogy egy ideig különböző előmunkálatokat, mint felméréseket, összeírásokat stb. végeznének szeme előtt.[1])

Mégis egy, 1750. aug. 15-én kelt kir. rendelettel az összes, még fenlevő tiszai és marosi katonai sáncok megszüntetése mondatott ki. A rác metropolita azonban és Szévics őrnagy, a rác militia nevében, a feloszlatás ellen szólnak, és kifogásaikat írásban a cs. udvari haditanácshoz adják be.[2])

A kir. határozat most is szabad választására bízta a militarisoknak, ha ez életet folytatni akarják és az új határőrvidékre költözni, vagy pedig polgári alattvalókká lenni és helyben maradni. Elhatározásukat 1751. Szt.-Mihályig kellett bejelenteniök. Nov. 1-én Engelshofen a volt katonai sáncokat és a polgári életre tért lakosságot a kamarai és vármegyei biztosoknak adja át, a kik azonnal adó tekintetében a vármegye és földesúri ügyekben a kamara alá teendők. A Bánságba átmenni nem akaró tiszteket a királynő biztosítja kegyelméről, a nem nemeseknek díj nélkül nemességet igér és hogy az általok választandó helyeken curiákat fog kivágatni örök birtokjoggal. A többiek pedig mindnyájan egy-egy jobbágytelket kapnak 10 évre, korlátolt építési joggal. Ez alkalommal azonban a polgáriasítás alól kivétetett az alsó Duna-Tisza sarok, t. i. Titel, Lok, Mossorin, Gardinovác és Kovil, mely helységeket a királynő a győri, esztergomi és komáromi, 3 sajkás osztály szervezésére tartotta vissza (egyenkint 170 legény 4 sajkával). A rendelet végrehajtására Engelshofen, Grassalkovich kamaraelnök, Károlyi és Tersztyánszky, mint kir. biztosok küldettek ki, azon megbízással, hogy, ha ezen helységek nem volnának elegendők a sajkások befogadására, más szomszédhelyeket is vonjanak a kerületbe; ellenkező esetben Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. E helységek lakosai október végéig nyilatkozzanak: vajon mint katonák ott akarnak-e maradni, vagy pedig a polgári területre átköltözni? Az átköltözés határnapjául 1751. évi ápr. 1. tűzetett ki; az átköltözőkkel nov. 1-től 3 évre érvényes szerződés köttessék, igérvén nekik, hogy közvetlen kir. alattvalók lesznek, s más földes úrnak nem fognak átadatni.[3])

A Tisza melletti katonai sáncok 1750. nov. 1-től kezdve, adójokat már részint Bács vármegyének és a kamarának, részint a sze-

[1]) Hofkrat. 1747.
[2]) Vaníček. I. 574.
[3]) Horváth Mihály. Magy. tört. VII. köt. 320. l.

gedi parancsnokságnak adták be, a mint azok lakosai vagy polgári alattvalóknak jelentették be magukat, vagy pedig katonáknak. Az adó mennyisége egyelőre a régi maradt, melyet, mint katonai sáncok tartoztak volt fizetni. A félévi adó a következő volt:

A szegedi parancsnoknak fizettek: Titel és Lok 342 frt 58 d.; Mossorin, Villova, Gardinovce 475 frt 57 d.; a Kovil helyett visszatartott Sablia 609 frt 25 d.

A kamarának fizettek: Martonos 706 frt 80 d.; Mohol 563 frt 46 d.; Szent-Tamás 924 frt 44 d.; Turia 298 frt 85 d.; Csurog 590 frt 42 d.; Goszpodince 210 frt 11 d.; Uj-Kovil 161 frt 63 d.; Ó-Kovil 339 frt 20 d.

Vegyesen a kamarának és a szegedi parancsnoknak fizetett: Kanizsa 80·23 és 544·80; Zenta 152·87 és 1015·85; Ostrovo, vagy Ada 168·72 és 765·68; Petrovoszelo 139·9 és 461·32; Becse 218·8 és 767·31; Földvár 73·11 és 322·56.

A királynő 1751. jun. 28-án Martonos, Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Petrovoszelo, Becse, Szent-Tamás, Turia, Földvár, valamint Csurog, Goszpodince, Ó-Kovil, Uj-Kovil helységeknek (a tiszai kerület) eddigi érdemeikért az első privilegiumot adta jutalmul.

A rácok közt azonban nagy ingerültség uralkodott, úgy, hogy igen sokan Oroszországba is kivándoroltak. 1751. szeptember 21-én Engelshofen beterjeszté jegyzékét, mely szerint 3592 egyén, illetőleg család jelentkezett további katonáskodásra. Ezek azután a Bánságba vitettek által; közöttük azonban és a hátramaradottak közt nem egyszer véres jelenetek fejlődtek ki; mert a katonák a polgári életre térteket a rác nemzeti ügy árulóinak nevezték.

A királynő azért 1751. okt. 23-án komoly, feddő szavakat intézett a rácokhoz, és engedelmességre s hűségre szolította fel.[1]) Másrészt pedig 40-nél több polgárrá lett katonatisztet magyar nemességre emelt és földekkel ajándékozott meg.

Mindazonáltal sokan Szévics által elcsábítva, Oroszországba mentek, s ott Uj-Szerbia néven külön gyarmatot alapítottak, melyben itteni régibb lakóhelyeiknek neveit élesztették fel. 1751. és 1752-ben összesen 53 al- és főtiszt kapott az udv. haditanácstól engedélyt és útlevelet Oroszországba. A királynő nevében 1752. augusztus 29-én a «deputatio aulica in banaticis et illyricis» Nenadics metropolitának azt írja, hogy az azoknak adott engedély felsőbb helyen tiszteletben tartatik; de az illetők maguk is siessenek új hazájokba költözni; másoknak azonban a királynő a kivándorlást nem hajlandó megengedni, nehogy az ország lakosaitól ismét megfosztassék.

E tiszai kerületbe azután sok magyar család költözött be, s ezek számára adatott ki a második privilegium 1774. aug. 1-én. A kerület még újabb szabadalma 1800. márc. 14-ről kelt. 1791-ben a

[1]) Szalay: A sz rb telepek. 58. lap.

gróf Schönbornnak átengedett munkácsi uradalomért a koronához kerülvén, az óta tiszai koronakerületnek neveztetett és csak 1848-ban kebeleztetett be Bács-Bodrog vármegyébe.

A tiszai határőrvidék feloszlatásakor, mint föntebb említettük, ennek alsó része t. i. Titel, Lok, Gardinovác, Mossorin, (és Kovil helyett) Vilova és Sablia a szervezendö csajkások számára tartatott vissza katonai kézben.

Minthogy azonban e terv kivitele egyelőre nem látszott lehetségesnek, ezen helyeket is 1752. március 17-én kelt kir. rendelettel ideiglenesen a polgári hatóságnak kellett átvennie, a mi máj. 10-én tényleg meg is történt. Egy újabb, október 24-én kelt kir. rendelet a tiszai kiváltságos kerület szabadalmaiban is részesíti ezen helyeket. 1763. évi, május elején, a kamara ismét a katonai hatóságnak adta vissza e 6 falut, melyben ezúttal egy csajka-század is szerveztetett. 1769-ben történt e század kiegészítése, és a legénység száma 917 főre emeltetett; erre azonban a területet is szaporítani kellett, mely célra az 1769. évi máj. 5-ki királyi rendelet alapján, az 1751-ben a tiszai kerületbe vett Csurog, Goszpodince, Ó-Kovil, Uj-Kovil helységeket, továbbá Káty és Szt.-Iván kamarai falvakat csatolták a csajkás kerülethez.

Ebbe 1800-ban Gyurgyevo, és 1801-ben Nádaly helységek telepíttettek le, s így a csajkás kerület már 14 helységből állott, melyek csak egy évszázad mulva, 1873-ban kebeleztettek vissza Bács-Bodrog vármegyébe. IVÁNYI ISTVÁN.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Kilencedik közlemény. —

Junius 1. Roppant hőség volt, azért 9 óra felé a főhadnagygyal fürödni mentünk a Dunába; a víz hűvös volt ugyan, de tűrhető, szinte jobban érzem magamat a fürdés után. Ebédet ismét a főhadnagygyal ettem a szép korcsmárosnénál, nem tudom mi lelte, de a főhadnagy egyszerre igen bőkezű lett, majd egész délután ott voltunk. A legénység is meg volt elégedve a koszttal. Estve a jegyző szívességéből a régi, előttem ismeretlen Közlönyöket, az újakkal együtt a május 27-ikit is olvasgattam. - Huszáraink megjöttek a patrolból és azt hozták hírül, hogy midőn Nyárasdnak mentek, az ellenségnek erős patrolja jött velök szemközt, erre a tizedes hat huszárt küldött előre csatárláncba, mit látván az ellen, megfutamodott.

Junius 2. Jókor érkezett a 4-ik század, ez felváltott bennünket; a legénységet előre küldtük és én a főhadnagy kocsiján utánok mentem. Kulcsodnál megpihentünk, azután közel egy hídon átkelvén,

rekkenő hőségben érkeztünk Megyerre. — Ekkor gyűlt meg a bajom a kenyér, bor- és húskiosztással. Dél felé jött meg a század másik fele, mely Izsapnál ladikon ment át a Csilizen. — Jó ebédet ettünk ismét szokott helyünkön *Győry* Mihály gazdánknál (mindegyikünk minden evésért egy fertály bankót fizet.) A nagy hőség miatt sátorban feküdtünk.

Junius 3. A századot összeállítottam fegyver nélkül, így a többi század is összeállt. *Füsty* százados, ki lóháton volt, négyszöget csináltatott. *Majthényi* Kálmán, őrnagyunk jött szomorúan, elbúcsúzni tőlünk, mint atya, szerető fiaitól; Kecskemétre megy az Atilla-huszárokhoz, hova ezredessé és nem alezredessé van kinevezve; így diadalmaskodik az igazság az elnyomatás fölött. Többször említé meghatott hangon, hogy emlékezzünk meg róla, mint ő meg fog emlékezni mirólunk, azután *Füsty* századost, jövendőbeli őrnagyunkat ajánlá, kiben vigasztalását találta. Ezután a közhonvédeket szétbocsátván, az őrmestereket, tizedeseket és őrvezetőket körbe állíttatta s lelkünkre köté, hogy legyünk béketűrők, mint ő volt, mondá, s meg fog segíteni az Isten bennünket; ismételte a róla való megemlékezést és *Füsty*-hez fordulva, felénk, őrmesterek felé intett, «ezeket, úgymond, mind, a mint itt vannak, terjeszsze föl», és mindegyikünk kezét megszorítván, könybe lábadt szemekkel távozott; a tiszteket sorba csókolta, s ebéd után eltávozott; feledékenységből elvitte mappámat, Pozsonymegye földabroszát. — A roppant hőség miatt majd egész nap a sátorban hentergünk. — Hunyadi-huszárok jöttek, egy század, a Lehelek helyébe, összesen 3 század van belőlök Csallóközben. — Ma estve egy *Biri* nevű közhonvéddel mulattunk, mígnem borulni kezdett és éjfél után esett is, mire a városba vonultunk. Én, mint inspectiós, felöltözve egy bundán aludtam a padon.

Junius 4. Reggelre ismét kitisztult és oly hőség lett, mint tegnap volt. — Az irodába mentem átadni az inspectiót. Ide egy ellenséges gyalogost hoztak a Hunyadiak. Medvén fogták a korcsmában; mert előőrseinkből egy szakasz Kulcsodon van, tehát az ellenség patroljai bejárnak Medvére. *Piros* Komáromba megy, szivart hozatok vele és üzenetet küldtem tőle bátyámnak. — A táborba kellett ismét kimennünk, hol a fiúk vigadtak, én pedig *Laluhay*-val beszélgetve, sétáltunk. — *Sebő* hadnagy megjött Győrből, hol még seregeink nem igen mozognak, hanem, mint beszéli, Vágon túl *Guyon* és *Knezich* közelegnek Nagy-Szombat felé. — Mint mondják, korán reggel ágyúlövéseket hallottak. — A mint lefeküdtem, jött egy körív, mely rendelé, hogy a legénység egészen felszerelve feküdjék és minden órában más század álljon talpon. Mi 11-től 12-ig őrködtünk.

Junius 5. Három órakor ismét összeálltunk; fél század *Váczy* főhadnagygyal Patas felé, egy szakasz *Cserna* hadnagygyal Kulcsodra ment előőrsre, egy szakasz pedig őrségre; én itthon maradtam *Piros* helyett. Azt hittem, kis szabad időmet felhasználom, de bizony volt

elég dolgom; reggel a kenyeret, húst kiosztottam és szélküldtem; azután egy *Csontos* Antal nevű tatai fi, századunkból meghalt, e végett kellett intézkednem. Délután a temetést rendeztem egy magam, jól sikerült, de midőn az asztalossal a századoshoz mentem, hogy fizetné ki a 8 váltó forintot a koporsóért, majd kihajtott, az volt a köszönet, hogy utóbb magam fizettem ki; szóval reggeltől estig leülni való időm sem volt; estve legalább jó ágyban aludtam reggelig. — Mai napi parancsban meg van hagyva, hogy a legénységet reggel és estve fegyverben gyakoroljuk; ez nem volt századosunknak ínyére, azért ellenszegült; nem is tartott gyakorlatot és maródinak jelenté magát, hanem azért a menage garasokkal vesződött egész nap.

Junius 6. Mai napra van hirdetve az országos bőjt, mi azonban húst ettünk, azt tartván, hogy a katonának úgyis van elégszer bőjtje, midőn nincs mit ennie. — A hőség folyvást tart, egészségem azonban helyreállt. — Estve 7 órakor jő *Füsty* lóháton és nem látván készületet a gyakorlathoz, engem hajszolt a tiszt urak után, de századosunk betegségét adván okul, *Váczy*-nak pedig testvére itt lévén, azzal járt, tehát *Cserna* gyakorolta a századot. — Miután a parancsot leírtam, elvittem a századoshoz, ki egy régi, még tejfalusi ütközet utáni parancsot keresett a parancskönyvben, nyilván valamiért megdorgáltatott, de az nem lévén benne, mert akkor a parancsokat csak levélben adták ki, részint, ha irattak, is *Bognár*-nál voltak kis papirdarabokra írva, mik elhányódtak, most ezért engem támadott meg, miért nem írjuk a parancsot a parancskönyvbe, hiszen elég heverő őrmester van a századnál! — Estve csak tojást ettem és egy kunyhóban aludtam. — Ma érkezett ide 50 utász Tanyról; a Vágon fognak hídat verni.

Junius 7. Ma reggel 3 órakor készülőben álltunk; 5 órakor gúlába rakattam a fegyvereket és egy kissé lenyugodtam. 7 órakor a gyakorlatra ismét összeálltunk; már gyakoroltuk magunkat a fegyverben, midőn jő a százados és haza küldött bennünket, hogy ezen nagy ünnepen (úrnapja volt) ne gyakoroljunk. Azután fürödni kellett volna mennem a fél századdal, de ezt is ellenezte; bejöttem tehát a városba a húst kiosztani. Ebédet együtt ettünk őrmesterek, még fekete kávét is ittunk. Parancs után kimentem a táborba. A hőség csaknem kiállhatatlan. — Mai napiparancsban *Aranyossy* Béla őrmester hadnagygyá neveztetett ki. — Estve borulni kezdett és szél kerekedvén, bementünk a városba. — Junius 3-kán Pesti Hirlapot kaptam, ezt fenszóval olvastuk *Cserna* hadnagy és többek jelenlétében szállásunkon; volt benne egy szép költemény és *Vasvári* naplójából érdekes rész. — *Münich* barátommal sétáltam azután és beszélgettünk a multról és jelenről. — A korcsmában, hol vacsoráltunk, a Hunyadi-huszárok beszélték, hogy Nagy-Szombatot a mieink elfoglalták, sőt még Pozsonyt is, ez azonban nem bizonyos, de mintha bombázást hallottak volna Pozsony felől. — Estve, minthogy nem

esett, kimentünk a táborba, be volt borulva és villámlott, ekkor mintha Pozsony felől ágyúzást hallottunk volna, de talán égzengés volt. Egy kunyhóban feküdtem le és jól aludtam.

Junius 8. Három órakor reggel a század fele *Váczy* főhadnagygyal és *Piros* őrmesterrel Izsapra, másik felével pedig *Cserna* hadnagy Alistál felé ment előőrsre; engem itthon hagytak az élelmi szerek kiküldése és más előadandó okok végett; dolgom ugyan nem volt, de unatkoztam, azért, midőn átöltözködtem, ledültem szállásomon a padra. — Délután parancsírásra mentem, hol *Aranyossy* már tiszti öltönyben jelen volt; valami neszét is hallottam *Münich* és *Ferenczy* Lajos fölterjesztésének *Füsty* őrnagytól, ki *Münich* conduite-listáját olvasta. — *Ocskovszky* valóságos őrmesterré, a mi századunkból *Varga* Bálint valóságos tizedessé neveztettek ki s az utóbbi az irodában teend szolgálatot; jó fiú. — Ma 5 órára *Rogos* századosunk executióra van vezényelve. — A Hunyadiak Patasra menvén cirkálni, hoztak magokkal egy németet, négyet pedig levágtak és fegyveröket elhozták, de két lovunk megsebesülvén, a Csilizbe veszett. — *Győry* Gergely gazdánk beszélgetett a németek gyávaságáról és Komárom alóli rendetlen futásokról Banán keresztül és az itteni rácoknál, kik Bécsben raboltak, mennyi sok pénz volt. — Az eső esett, mialatt jóízűen aludtam.

Junius 9. Midőn *Cserna* hadnagyot felváltották, kimentem a táborba, hol egy fertály bankón vettem szalámit, ezt kezdtem épen enni a sátorban, midőn a százados jő lóháton; ott hagyván reggelimet, elébe álltam; csak beszél, csak beszél, Bella nevű kutyája pedig szalámimat falatozza, midőn már jóformán elköltötte, (nem szántam volna fölrúgni) a százados megsarkantyúzza lovát és tovább áll azon vigasztalással: «Megette reggelijét, no most már vegyen mást helyette.» — Egész éjjel szólt az ágyú, noha esett; még délelőtt is hallottam. A mint jobban esett, szállásra mentünk. — Mai parancsban *Sajtos* századjához berukkol. — *Cserna* hadnagy hozott május 30. 31. és jun. 1. Közlönyöket, ezeket olvastuk. — Ma reggel az irodában, hol *Rogos* is jelen volt, kérdezte tőlem *Füsty* zászlóalji parancsnok, nem mennék-e el Komáromba, mire *Rogos* századosom sietett a válaszszal: «Majd bizony mindig Komáromba menni szopni», mire ő is, én is elhallgattunk, majd *Füsty* tovább kérdezte: hát *Szinnyei* nem kezelő, mire százados: «bei mir ist der *Piros*» stb.

Junius 10. Hallottam, hogy *Münich*, *Ferenczy* Lajos és *Szilassy* fel vannak hadnagyoknak terjesztve «eztet jó», mint *Ferencsik* százados szokta mondani. — A parancsot megírtam, melyben *Takács* főhadnagy századossá mozdíttatott elő az 5-ik századhoz; *Folly* hadnagy pedig segédtiszt lett, *Ficsúr* főélelmezési tiszt Folly helyébe lépett zászlóaljunknál. — Estve épen kunyhómban lefeküdtem, midőn *Horváth* káplár jött meg Komáromból és hozott Értesítőket és egy nyilt levelet *Rózsafi*-tól, melyben felkér, hogy írjak a táborból leve-

let stb. Ezt ugyan nem tehetem. Felesége beszélt Treszka néném mel is, ki kérdezte tőle, nem voltam-e a nagy-szombati csatában és hogy élek-e még, mire sírt is. Komáromban ugyanis a mult ágyúzásnak az volt a híre, hogy Nagy-Szombatot bevették.

Junius 11. Reggel 3 órakor kikeltünk; én félszázaddal, *Cserna* hadnagy vezénylete alatt az Izsap felé levő előőrsre mentem, hol a réten két kis kunyhó volt, egyikbe bevettük magunkat. *Sebő* anyja hozott egy Esti Lapot, a junius 7-ki 4-dik számot, *Jókai* szerkeszti, igen mulatságos lap, melyben olvastam *Welden* lemondását, *Haynau* jő helyébe főparancsnoknak Magyarországon; *Radetzky* pedig lemond, ha az orosz interveniál stb. — Igen jó idő volt. Előttünk nem messze víz, körülöttünk pusztaság azaz lapály. Reggel jókor hallatszott Dunántúlról Győr és Mosony közt az ágyúzás, mely csaknem délig tartott, eredményét azonban nem tudjuk. *Cserna* beszélte, hogy a 2-dik századnál *Meszcze* lesz a kezelő őrmester, az 1-sőhöz törekszik ő is átmenni, s iparkodni fog, hogy oda én is eljussak. — Az újabb Értesítőkben olvastam, hogy Komáromban a cholera dühöng, már itt a szomszéd faluban Izsapon, sőt már Megyeren is szedi áldozatait; nevezetesen az izsapi rector, ki bennünket oly jól megvendégelt, tegnapelőtt estve roszul lett és az éjjel meghalt. — Délben ebédet hoztak, de csak egy személyre, midőn még *Dömjén* főhadnagy is, kit félszázaddal Patasra küldtek patrolba, éhesen hozzálátott. — Tejet ittunk vacsorára, aztán lefeküdtünk, nagy volt a szél, reggel felé pedig a szúnyog bántott.

Junius 12. Korán 3 óra előtt, jött a fölváltás, mi pedig haza mentünk. — A tiszt urak levelet adtak be a zászlóaljhoz, melyben kérik befolyásukat a tisztválasztásra, sőt követelik. — Ebéden *Sebő* hadnagy és édesanyja is velünk evett; azután kimentem a táborba. — *Takács* százados, áldozatkészséggel, legényeinek bakancstalpat, bádogkulacsot, altisztjeinek keztyűt hozatott Komáromból, a maga költségén. — *Nagy* Alajos hadnagy, Alistálról, hol cirkálni volt, megjövén, beszélte, hogy az általunk Nyéken felakasztott zsidó kémet, a németek az ottani hadnagygyal és faluelőljáróival felásatták, s midőn a hadnagy ásás közben kapával a zsidó mellét megsértette, kézzel kellett azt kikaparnia; azután újra eltemették. Az alistáli papot pedig foglyul vitték Pozsonyba. Egy helységi előljáró, ki utána ment könyörögni, megjövén onnan siker nélkül, beszélte, hogy Pozsonyban sok orosz katonát látott, kik bokáig érő plundrában járnak, fejökön tevebőr kalap van s dsidával vannak fölfegyverkezve, de naponként 40—50-en halnak. Látott vagy 60 nádor-huszárt, de nem beszélhetett velök, mert erősen vigyáznak rájok; belső szolgálatot tesznek. — Pozsony el van sáncolva és ágyúval ellátva; az osztrákok minden ereje Csallóközben van. — Estve gyakorlatunk volt.

Junius 13. Keményen ágyúznak ma is a dunántúli részen; az ágyúzás eredményéről mindeddig semmit sem tudunk. — Gyako-

roltunk. — Mai parancs szerint: *Asbóth* ezredes Aszódnál átkelt a Dunán Mátyusföldére. Mi a 2-dik dandársághoz osztattunk *Brunszvik* alezredes vezénylete alá a Sándorokkal együtt. — Estve *Váczy* kis dobosunk anyja jött fiát látogatni, ez hozta hírül, hogy Komáromban naponkint 30—40 ember hal el cholerában; többi közt meghalt *Bombits* vasárus és *Borghesené* is. — Az eső miatt a faluba mentünk, de ott se alhattam nyugodtan.

Junius 14. Reggel 3 órakor kiindultunk szokott helyünkre előőrsi szolgálatra *Cserna* h. vezénylete alatt. — Jó idő volt. — Dél előtt ágyúlövések riasztának fel bennünket; mi egy domb tetejéről néztük a csatát, mely Nyárasd körül volt valahol; s miként az emelkedő füstoszlopokból kivehettük, az ellen vonul vissza, egyre lövöldözvén a miénkre, kik Vásárúton keresztül Szerdahelyig űzték őket. Alig hogy ezek elhagyták, délután Dunántúl is elkezdték az ágyúzást. — Beszélgetés közben hamar mult az idő; később borulni kezdett és esett is, meg hideg volt; azért az éjszakát roszul töltöttem.

Junius 15. Aranyossy váltott föl bennünket 4 órakor. — Midőn haza érkeztem, *Piros* gratulált, mint hadnagynak, én tréfára vettem a dolgot, de ő komolyan állította, hogy, midőn az irodában a napiparancsot írta, *Füsty* egy papírszeletre jegyezte a következőket: *Mindszenthy* helyébe *Zámory*, Zámory helyébe *Nagy* Alajos főhadnagy; Nagy Alajos helyébe *Szinnyei* hadnagy, azután *Sajtos*. Ezen írás *Münich*-nél van; azután még *Urbán* huszárőrmester is gratulált, ki szintén ott volt, és kérte a három licnit atillámról. *Cserna* még azt is megsúgta, hogy *Damjanits* conduite-listámat kérte ki a zászlóaljtól, és ennek következtében terjesztettek fel, ha igaz: ha pedig nem, akkor, ha sorrend szerint megy is; *Sajtos* és én következnénk. *Münich* is elbeszélte, a mit tudott, századosa (Füsty) felszólította *Rogost*, hogy engem terjeszszen fel, mi ellen neki semmi kifogása sem volt, sőt a tiszti gyűlésen *Rogos* századosom maga ajánlott, és a többi tiszteknek ellenem semmi kifogásuk sem volt; *Ocskovszky*-ról csak ketten mondták, hogy nem tisztnek való, s ezt a többi is helyben hagyta. — Az erdőben sétáltunk *Münich*, *Piros*, *Mayer* és én: itten elbeszélte Münich, hogy ellenem a többi őrmesterek sokat debacháltak, de mint jó barátom, lefőzte őket, mert, úgymond, mindenik előtt vagyok, azaz én vagyok köztük a legrégibb őrmester. Ebédet *Berky*-ékkel, kik Komáromból jöttek, és *Sebő* anyjával, ki visszajött, együtt ettünk. — Délután a parancsírásnál voltam, már *Folly* működik, mint segédtiszt. A parancsba jött, hogy a 2-dik hadtest átkel a Vágon, ott az ellent felnyomni igyekszik; Aszódon egy erős brigádát hagyván, mely a hídat védi, és az ellenséget akadályozza az előnyomulásban. — Ma ismét szünet nélkül ágyúztak Dunántúl, de már közelebb hallatszott; kiváltkép estve felé rémítően tüzeltek. Estve későn megérkeztek táborunkba a Sándorok, a 18-ik és 64-ik zászlóalj, huszárok és egy pár ágyú, mi is csakhamar rendbe álltunk

s kikaptuk a parancsot, hogy készüljünk, mert az éjjel elmegyünk. Igy töltöttünk virrasztva nehány órát; mert összepakolván holmimat, kissé ledűltem, de alig aludtam egy-két percet.

Junius 16. Éjfél után, egy órakor csakugyan fegyverbe álltunk; zászlóaljunk első osztálya két ágyúval s huszárokkal Alistál felé küldetett; a 3-dik osztály szintén két ágyúval és huszárokkal Csilizközbe már előbb elküldetett; ezeknek Tejkéig kellett menniök. Mi a középosztály (3-ik és 4-ik század) ágyú nélkül és kevés lovassággal Patasra indultunk. Roppant álmos és fáradt voltam, setét is volt, szóval több ily kellemetlenségek után végre 3 órakor megérkeztünk; a hídra az ellen mindenféle szerszámot és kocsikat hordott, hogy útunkban késleltessen. Ezen akadályokat elhárítván, megpihentünk; de ez is csak addig tartott, míg kevés tejet ittam, és a sereg, mely Megyeren elmaradt, utánunk érkezett. Mi tehát csak előcsapat voltunk. Egy kissé felvidultam, mert az álom is kiment szememből, és meglehetős világos volt, midőn egy pusztához, vagy majorhoz értünk a fekete erdő közelében; innen már kényelmesen láttuk, mikép állítja ki az ellen csatárláncát az erdőben és onnan a szántóföldeken végig. *Kosztolányi* ezredes most az egyszer maga volt jelen a nagyobb tűzben és vezette az expeditiót, ott volt *Janik* is. Századunk (3-dik) első szakaszát csatárláncba küldik, mire ezek sűrűn lövöldöztek a tulsó félre, s az ellen csatárai a másik nagyobb erdőbe. Ekkor történt az a hallatlan eset, hogy ágyúkkal intéztek rohamot. *Mihalovits* tüzér-százados bizonyosan kissé mámorosan, két ágyúval előre rohan az úton egész a csatárokig, nem is ügyelve arra, hogy fedezet nélkül van. Ott is termett azonnal 24 ulánus, kik ellen egy maga *Mihalovits* attaquirozott, míg a segitség megérkezett; addig egyik ágyúval visszahajtattak, másiktól a tüzérek elfutottak, kivévén egy kis fiút, ki az ágyút sütögeti; ez pardont kért és nyert; látván azonban közeledni a Hunyadi-huszárokat, a tüzes kanóccal egyik ulánus ló orrát megcsapta, mire ez hátrarogyott és a többit is zavarba hozta, a kis fiú pedig elszaladt. — Mi csatárok, a kik közel voltunk, oda mentünk az út szélére, szép látvány volt, a mint vágtattak a Hunyadiak az ágyúk megmentésére. «Ne bántsd, a ki Istene van a németjének, a te ágyúd az?» kiálta az egyik huszár, s erre az egyik dsidás kezét, melylyel a ló kantárját tartotta, levágta, a másiknak fejét hasította ketté, mire a többiek futásnak eredtek. A Hunyadiak nem üldözték őket. — Ágyúinkat lehozták a földekre, s szemközt az ellen ágyúival, melyek az erdő túlsó végén, fák mellett igen jó helyen voltak elhelyezve, állították fel. A mieink igen sebesen lőttek, de nem mindig jól. — Ezalatt a 3-ik század 2-dik szakaszát *Cserna* hadnagygyal vezettük előre a csatárlánc tartalékának. Mi ketten együtt voltunk mindig, és közel az ellenhez, azért mindig ránk puskáztak, s elég sűrűn fütyültek a golyók körültünk, a mi eleintén megdöbbentett, de később hozzászoktam. Erre a mi csatárláncunk a

németet meghátráltatta, mire már rohamra mentek volna csatáraink, ha ebben nem akadályozzák meg őket. Ekkor oszlattak fel bennünket; én *Cserná*-val a balszárnyra kerültem, igen jól viselte magát. A huszárok egy tömegben mögöttünk állottak, azért az ellen tüzérei sokat lőttek rájuk, nem siker nélkül, mert a közibük esett gránát egyszerre 5 Hunyadit és ugyanannyi lovat ölt meg; tüzéreinkre is jól lőttek, mert egy lövésre három tüzérlovat terített le az ellen. Hanem azért a mi tüzéreink is jól viselték magokat, szemem láttára két ellenséges ágyút demontiroztak, egy ulánus tiszti ló pedig három lábon sántított felénk. Midőn ágyúinkat jobb helyre akarták vinni, vizenyős helyen megsülyedt, ezt azonban a 64-ik zászlóalj egy százada gyorsan kiemelte; de nemsokára egy munitiós kocsink légbe röpíttetvén, lőszerünk fogyatékán volt, az ellen pedig Böősről kapott erősítésül ágyút, azért mi szépen visszahuzódtunk, azaz a csatárlánc nem, csak akkor, midőn egy Hunyadit küldtek utánunk és kiáltotta, hogy «retirirn!». — A mi századunkból egy sem esett el, csak egynek bornyúját horzsolta, másiknak csákóját és szuronyát vitte el az ágyúgolyó. Mi már a pusztánál voltunk, midőn «jobbra át!»-ot commandiroztak, ágyúink pedig észrevétlenül a falak mellé helyeztettek el. Az ellen folyvást a kis erdőt lövette, hogy oda fordítsuk figyelmünket, azalatt pedig az ulánusok sebesen jöttek az úton felénk; hanem ekkor egyszerre nyolc ágyúból közibök lőttünk, úgy, hogy azonnal 17 német esett el, és szintannyi ló s a többi rendetlen futásnak eredt. Ezalatt *Kosztolányi* tudósította a szárnyakat is, hogy Megyerre menjenek. Ez volt kimenetele a böősi fekete erdő melletti csatának, mely 5 óra hosszat tartott. A mi veszteségünk halottakban 5 Hunyadi-huszár és 5 tüzér volt. Lóban sokat pusztított az ellen, t. i. 7 Hunyadi- 3 Lehel-huszár és 18 tüzérlovat. — Szép csendesen, de izzadtan és kifáradva érkeztünk délelőtti 11 órára Megyerre. Átöltözködvén, megebédeltem, azután kimentem a táborba, mely már most a város előtt van. — A mai hadtesti parancsban következőleg dicsértek meg bennünket: «Különösen a 37-ik zászlóalj vitézekhez illő hidegvérűséggel fogadta a golyók záporát, és nem csak helyt állott, hanem, ha a szükség úgy kivánta, bátran haladt előre is». — A mai kirándulás és ütközet oka, miként hallottam, a következő: *Klapka* tegnap *Kosztolányi*-hoz levelet írt, melyben meghagyja neki, hogy az itt levő zászlóaljakkal az ellen erejét kémlelje ki, ha Böőst könnyű szerivel beveheti, vegye be, ha nem, térjen vissza N.-Megyerre.

Junius 17. Felkerestem *Scherüblt*, most *Serényi*, a 18-ik zászlóaljnál. — Rábeszéltem *Berky* és *Cserna* hadnagyokat, hogy mi hárman az Esti Lapok-, Márcziusra és Közlönyre előfizessünk. Roppant hőség van.

Junius 18. Nagyszerű zászlóalji gyakorlatot tartott *Füsty*, mely 5 órától 9-ig tartott. — Később egy beteget hoztak századunkból,

kit Komáromba kellett szállítani; kapván az alkalmon, én kértem ki magamat az elmenetelre, mit megengedtek. — Ebéd után kocsira ültünk, és nagy sokára beértünk Komáromba. Most láttam ez évben az első gőzöst menni a Dunán. A rosz fegyvereket, melyeket magammal hoztam, a Kossuth-vonalon levő raktárunkban hagytam, a betegct pedig a kórházba kisértem. — Ferenc bátyámat meglátogatván, hallottam, hogy a mieinket, árulás következtében, Zsigárdnál megverték és sokan elvesztek közűlök. — A kávéházban a Márcziust olvastam. — Azon szomorú hírt is hallottam, hogy *Amtman* János sógorom, hosszas betegség után Pesten a napokban elhúnyt.

Junius 19. Korán keltem és testvéremnek, szegénynek, most igazán az, levelet írtam; azután Ferenc bátyámhoz mentem és a Pesti Hirlap május-juniusi számait elkértem, hogy magammal vihessem. *Fülöp*-éket látogattam meg, kik igen örültek, hogy fiuk hadnagy lesz; innen *Hidassy*-hoz látogattam, kinek, mint másoknak is, elbeszéltem a bőősi ütközetet; itt hallottam, hogy *Beőthy* László megjött, mint tiszt. *Bognár*-ékhoz és *Berky*-ékhez is elmentem, kik ma fizettek elő az ujságra. *Schmiedt* orvos anyjához levelet vittem; végre *Beőthy*-ékhez is megérkeztem; roppant csodálkozásomra, előttem megjelent *Beőthy* Laci főhadnagyi atillában, auditor a 98-ik zászlóaljnál és első főhadnagy; még csodálatosabb volt az, hogy erővel el akarta velem hitetni, hogy *Váczy* főhadnagy meghalt, és hogy atyja a mocsai tiszttartó már el is ment fia holt testét átvenni. — *Beőthy* Zsigmond sógor, titkár Pesten, *Horváth* Mihály cultusministernél; *Beőthy* Károly is itt van, és épen most megy gőzhajón Pestre; búcsút vevén *Beőthy* Lászlótól, én is elmentem. — Vettem szivarokat és könyveket, nevezetesen Hadgyakorlatok-at és Jókai Vadon virágait. — *Feichtmajer* nagybátyámhoz is elmentem, elbeszéltem a hadi állapotokat, mire úgy nyilatkozott, hogy ha Tóni (unokaöcsém) itt lenne, mindjárt beadná a honvédek közé. — Búcsút vettem *Lammer* Ferenc bátyámtól és délután 2 órakor visszautaztam. — Igen szép idő volt. Újfalun túl elöltaláltam a 70. és 71-ik zászlóaljat, melyek Komáromból délben indultak ki. Délelőtt pedig 10 órakor ugyanonnan 800 Károlyi-huszár indult el, Csallóköznek tartva. Ezen ezredet 1200 emberrel, gr. *Károlyi* állította, s 500,000 pfrtjába került. — Komáromban roppant készületek tétetnek, sáncolnak, épitenek mindenfelé; a cholera is szünőfélben van. Ezen betegséget sokan a holttestektől megfertőzött dunavíz ivásának tulajdonítják; tegnap is 50, ma 25 németet fogtak ki a Dunából, kiket a mieink fölülről beletaszítottak. — Tanyra érkezvén, hallottam, hogy a megyeri tábor Aszód pusztára ment. Épen ekkor érkezett meg *Klapka* holmija és szolgája kocsikon, és tovább Megyerre mentek. En is folytattam útamat, és Megyernél láttam egy csapatot onnan kiindulni. *Győry* Gergely gazdám is mondta, hogy a mi zászlóaljunk már tegnap este 11 órakor hirtelen ment el az aszódi híd védelmére. — Kocsit kerestem, hogy még ma utánok menjek,

de lehetetlen volt kocsit kapnom, mert a most elindult 18-ik, 64-ik és Sándor-zászlóaljak mind magukkal vitték. Még ma este ide érkezett az 57-ik zászlóalj egy másik zászlóaljjal, ezenkívül huszárok is.

Junius 20. Korán keltem; a tegnapi fuvarosom nagy kérésre eljött velem és 8 órakor indultunk; az úton buzdító beszéddel tartottam. Szakálloson találkoztam a tegnap elhagyott zászlóaljakkal, a 70. és 71-kel. Végre Aszódra megérkezvén, hallottam, hogy a mi századunk épen most érkezett meg előörsökről. Az egész hely egy puszta, a Duna közelében. A táborban csak a 18-ik és a mi 37-ik zászlóaljunk volt, a többi átment a hídon ma reggel a Mátyusföldére az ellenséget kihajtani. Ugyancsak szólt az ágyú, eleintén közelebb, azután távolabb. Átadván a magammal hozott tárgyakat, korán ebédeltünk *Piros*-sal gulyáshúst. Készülőben voltunk, mert jött a parancsolat, hogy 11 órakor előre megyünk. Fegyverbe álltunk ekkor és túlnan megszünt az ágyúzás, de szemközt nagy szél kerekedett és a port mind a szemünkbe hordta; ez nekem nem tetszett és roszat jósoltam belőle. Velünk jöttek a Sándorok és a 18-dik zászlóalj, mi azonban a 37-dik elől mentünk. — Közelebb érvén, láttuk az ellen csatárláncát; az ulánusok ide-oda száguldoztak és a Hunyadiak velök szemben; a faluból (Nyárasdról) pedig nagy porfelleg közt jöttek ki az ellen tömegjei. Mialatt mi előre hatoltunk, szemközt nyargalt felénk egy dsidás tiszt fehér kendőt lobogtatva; midőn már jó közel ért hozzánk, ezt kiáltá: «Éljen a magyar!» s mi harsányan viszonoztuk: «Éljen a magyar!» Azt gondoltuk, hogy átjött hozzánk; de ő egyszerre megsarkantyúzván lovát s «Éljen az osztrák!» kiáltással visszanyargalt, pár lövés történt utána, de siker nélkül. Kényelmesen átnézheté csekély erőnket. Mi épen azon helyen álltunk meg, hol a télen (jan. 12-én); az ágyúk szemközt voltak elhelyezve, a 18-ik zászlóalj messze balra, a Sándorok jobbra egy völgyben állottak. Az ellen lőtt először tömegünkre, harmadik lövése talált; ezen lövés a tömeget kissé szétrobbantotta, de ismét összeálltunk s csakhamar *Takács* és *Sebő* tisztjeink buzdítására összetartva, rohamra mentünk; a golyók sűrűn jöttek és mindig én körültem, *Csernát* kerestem fel ismét és azzal mentem sebes lépésben előre. Már oly közel értünk, hogy a puskák ropogtak, mi azért még nagyobb bátorsággal rohantunk az ellenre; ekkor századonként tüzeltek és a puskagolyók oly sűrűn jöttek mint a jégeső; erre kartácsokkal lőttek bennünket, s csupa jajgatás, ropogás tölté be a léget. Egy gabonaföldön át töltés oldalába értünk, itt megvontuk magunkat. Engem lövés nem ért, én is lehasaltam *Csernú*-val a töltés mellé és igazgattam a lövéseket; jól lőttek a mieink, a töltés is jól védett bennünket, de mind hiában, — az ellenség nagyobb számmal volt. Egy német törzstiszt lóháton ült és buzdítá katonáit, — ez halálosan találva golyónktól, lefordult lováról. Az ellen részéről is kisértettek meg rohamot, mely mászásnak is beillett, t. i. midőn már lőszerünk

fogyatékán volt, a töltés tulsó felére jöttek oly közel, hogy a keskeny töltésen keresztül szurkáltunk át egymásra szuronyos puskával, minek következtében közűlünk arcukon és homlokukon szúrás sebeket kaptak. *Aranyosy* hadnagy buzdítására vagy tizenketten, köztük *Horváth* káplár (ugyanaz, ki a télen vitézkedett), most részeg is volt, az ellenség épen az ágyú köteleit vagdalta s egy munitiós kocsija feldölt, áttörnek az ellenre, midőn épen utánuk menénk, *Aranyosy* a töltésen nyakán keresztül lövést kap és meghal; kardját *Horváth* Sándor a mi századunkból hozta el. *Horváth* káplárt pedig embereivel együtt körülkerítik a chevauxlegersek és elfogják; (később vagy hat hét mulva *Horváth* muszka-plundrában vissza szökött). — Itt a magasban jól megszemlélhettük az ellen túlnyomó erejét, mely felváltva egymást, sortüzeket szórt felénk; mi hiában tekintettünk segítség után; egyszerre jobbra húzódást commandiroztak, mi arra felé húzódtunk; de az ellen is közeledett felénk és utánunk tüzelt puskával, ágyúval; kartács is süvített felénk elég, midőn őrmestertársam, *Piros* Antal, enyhíteni akarván szomját, lefeküdt az útra és itta a kerékvágásból a vizet, mellé esett és szétpattant egy kartács; a szegény fiú 10—12 sebből vérzett és másnap Gútán meghalt. Táskáján is, melyet én vettem magamhoz, kartácsgolyó furódott keresztül. — *Ferenczy* Lajos őrmestert, (a költőnő, Teréz testvérét), minthogy piros zsinóros attillája igen feltünt, célba vették és lábát puskagolyóval megsebesítették: sántítva jött még utánunk, de összerogyott; erre századjából két honvéd puskára fektette őt, hogy kiviszik a tűzből, de alig hogy fölemelték, szíven találta egy golyó és ott maradt a csatatéren. Mi időközönként tömegben szembe álltunk az ellennel és tüzéreink nehányat lőttek, azután ismét visszavonultunk, de rendet tartva és az ellenséget feltartóztatva; így értük el 5 óra tájban táborhelyünket Aszódnál. Egész addig követett bennünket az ellen s még utolsó lövése is megölt egy emberünket, midőn utolszor megálltunk; — azután visszavonult. Az ütközetben, midőn rohamra mentünk, annyira kifáradtam, hogy majd kidűltem, alig tudtam lélekzetet venni, de azért el nem maradtam; midőn pedig visszamentünk, ha folytonosan meg nem állunk, nem bírtam volna ki a gyaloglást. A dobosunk, mint hallom, megsiketült, mert egy gránát igen közel pattant el fölötte. Veszteségünk, mint eleintén beadták, nem bizonyos, mert sokan, kik Gútára mentek, csekély, vagy épen semmi sebet se kaptak, számszerint 58 meghalt, 58 megsebesült és hiányzik 126. A sebesültek közt van *Zámory* főhadnagy és *Szilassy* őrmester. A 18-dik zászlóalj is két embert vesztett. — Az ellen ereje túlnyomó volt; ágyúja lehetett vagy 18 és 3 helyről lőtt reánk; volt 12 fontosa is. Nekünk ellenben két vetőágyúnk és négy hatfontosunk volt csak. A Károlyi huszárok ekkor voltak először tűzben, nem is sokat segítettek. Ágyúink pedig roham alkalmával, midőn már igen előhatoltunk, minket vettek kereszttűzbe és

két emberünket lelőttek tévedésből. — A Sándorok roham alkalmával, parancsot várva, helyükön maradtak s nem jöttek segítségünkre. — Midőn megpihentünk, *Münich*-el kesergetünk *Piros*-on és *Ferenczyn*, ez utóbbit eddig talán már ki is nevezték hadnagynak. — A hídon átsétáltunk, midőn egy sebesült jött és azt mondta, hogy ők igen megverték az ellent, három faluból és az erdőből szuronyszegezve hajtották ki őket, sok vadászt lelőttek és a többit a nyárasdi hídon átkergették; ezek álltak tehát velünk szemben, mert azelőtt Nyárasdon alig volt német. Mint hallom, *Szilassy* őrmester, jövendőbeli hadnagy lábába kapott sebet, *Zámory* főh. szintén; igen sokat stráfolt meg a golyó. — Az ütközet után igen kedvetlen voltam, sok vizet ittam meg, midőn a Duna mellett retiráltunk, a hőség miatt. Estve későn jött meg *Váczy* főhadnagy, egy kis karcolás volt homlokán, azt tüntette föl sebnek, de bezzeg másnap lefőzték.

Junius 21. Igen hideg volt az éjjel. — Két Sándor-zászlóalji őrmesterrel ismerkedvén meg, kérdeztem tőlük, mért nem jöttek tegnap segítségünkre; mert ha jöttek volna, most Nyárasdon volnánk. Nem kaptak parancsot, volt a felelet. Mi sem kaptunk parancsot a rohamra és mégis előre mentünk. Ebédre csak egy kis levest ettem. — Délben ismét hallatszott az ágyúzás a szigeten, de messziről. — Híre jött, hogy az ellenség Nyárasd felől közeledik, azonnal összeálltunk; mi a töltés mellett egy völgyben és a Sándorok is mellettünk reservben. Az ágyúkat az ellenre szegezték; ezalatt a Dunán (Aszódnál) verthídon jöttek át a túlsó táborból, ágyúkkal lovasság vegyest, később gyalogosok is, roppant marhacsordát hajtván magok előtt; — csatarendbe álltak fel ők is és erősen folyt az ágyúzás mindkét részről. Épen mellettünk, a töltésen állítottak fel egy 12 fontost, melyből erősen tüzeltek, a nagy füstben csak a fel-felvillanó ágyútüzeket pillanthattuk meg. *Görgey* tiszta vörösbe öltözve jelent meg ezen 12 fontosnál, midőn épen előtte pattant szét egy gránát, de lova jókor lehátrálván a töltésről, semmi baja sem történt. A bekövetkezett éj setéte vetett véget az ágyúzásnak; mindkét fél megmaradt kétes helyzetében, s mi az aszódi major mellett ébren töltöttük az éjt. — Mi a híd és töltés melletti völgyben lévén, eléggé védve voltunk, azért csak egy embert vesztettünk: a zászlóalji fődobost, ki egy szűk gödörben húzván meg magát, a gellerező golyó ott lapította össze. Egy gránát épen a mi századunk közepén állott meg, de minthogy egy közlegény levizelte, nem pattant szét; sok golyót pedig felfogott az előttünk elterülő posvány, sok pedig átfutott rajtunk. Legalább 18 ágyú volt a mi részünkről, az ellenség részéről pedig 24. Ma különös előérzetem volt, hogy a golyó megtalál, talán mert igen élénken forgattam elmémben szegény *Piros* sorsát, meg is izzadtam, de nem történt semmi. Egész éjjel fegyverben kellett állnunk, roppant fáradt és álmos voltam, azért egy kissé le is dőltem, de azonnal ismét föl kellett kelnem.

Junius 22. Éjfél tájban minket indítottak meg, hova, — nem tudtam; gyomrom oly rosz állapotban volt, hogy szinte elgyengített. Így mentünk Apáca-Szakállas felé, azt gondoltam, már onnan is németet kell kikergetnünk, mint beszélték, de ebből semmi sem lett, mert a mieink és a 71-dik zászlóalj voltak ott előőrsön és a Sándorok is oda jöttek. Táborba szálltunk, gulába rakván fegyvereinket, ledőltem, mert bizony roszul éreztem magamat; csak akkor keltem fel, mikor már a nap a hasamat sütötte. Sátort építettünk és belefeküdtünk. A faluból ebédet hozattunk és azt *Bognár*-ral, *Sajtos*-sal elköltöttük. — Ma hallottam egy pár szomorúbb hírt, hogy a muszka valóban beütött Pozsony felől, ezek elől vonultak ki a mieink a szigetből; az aszódi hídat a mieink elrontották és Gútának tartva, Komáromba vonultak vissza. — Az aszódi csatában egy *Pálffy* grófot is elfogtak véletlenül a mieink. A szigeten (Mátyusföldén) 60-ra menő oroszt fogtak el és Komáromba kisértek. — *Görgey* csak azért jött ezen tájékra, hogy meggyőződjék az orosz interventió felől és midőn látta, hogy igaz, az első elfogott orosznak süvegét elküldte *Kossuth*-nak. — Délben tőlünk Szilasra mentek a tiszt uraknak kvártélyt csinálni, tehát egy kis ideig mégis kipihenjük magunkat. — Egészségem is majd javul. — Délután 4 órakor elindultunk a 71. zászlóalj és a Sándorokkal zene szóval. Ekecsen keresztül Szilasra érve, tábort ütöttünk, itt voltak a Károlyi-huszárok és ágyúk. A faluba mentünk ebédet parancsolni vagy is inkább ozsonnát. — Ide-oda bolyongva, végre fáradtan lefeküdtem; kedvetlen voltam, ügyünk felől nem vigasztalt semmi.

Junius 23. Ma már jól éreztem magamat, étvágyam is volt. — Hallottam, hogy a török jő segítségünkre 120,000 emberrel, sok a lovassága s 80 batteriája, Erdélyt szállja meg, hozzá még a többi részt Aradig, sőt Pestig, csak a többit mi végezzük. Ez már jó hír. — A mai napiparancsban megdicsérték zászlóaljunkat, minthogy a nyárasdi csatában kitüntettük magunkat, felszólíttattunk, hogy minden század két egyént ajánljon, kik különösen kitüntették magukat; ajánlatomra *Gréczy* közhonvédet és *Valkay* tizedest terjesztettük fel, kik hidegvérűen, de a többiektől nem nagy különbséggel viselték magukat. A tisztek közül *Cserna*, *Folly*, *Sebő* és *Takács* vannak fölterjesztve. — Sok a sebesültünk, most már lehet a halottak számát 40-re, a sebesültekét 100-nál többre tenni. — Századosunk is megérkezett Komáromból.

Junius 24. Igen jó kedvem volt. — Jó meleg az idő. — *Bognár* szép kunyhót csinált ponyvából, melybe a tiszt urak is meghúzták magukat, én pedig végig néztem a «Pesti Hirlap»-ot. — A németek nem mozdulnak; egyik részük Vásárút- és Szerdahelyen, másik Böösön van. — Megjött *Rényi* György is Liptó környékéről. — A huszárok gyakorlatát néztem; azután *Cserna* is tartott egy kis gyakorlatot a századnál, mígnem beborult és égiháború keletke-

zett, nagy eső volt; behúztuk magunkat a kunyhóba és elaludtunk, mígnem, úgy éjfél táján, átáztam egészen és a tűz mellé feküdtem.

Junius 25. Reggel hűvös volt, de azután jó idő lett. — Lenungban százast kaptam. — Századosunk 14 napra szabadságot kapott és ma el is ment. — *Fülöp* Komáromból megérkezvén, hírül hozta, hogy a török még nincsen ugyan Magyarországban, de készül és két követe Pesten van. — *Bognárt* valóságos, *Somodyt* címzetes őrmesternek fölterjesztettük; *Kuszalát*, *Preinert*, *Fejért* valóságos, *Ferjanecz*-et és *Baranyát* pedig c. tizedesnek. — Ebédre *Cserna* h. hítt meg és a tiszt urakkal ettem; ezeknek fölötte jó kedvük volt, de én se panaszkodhattam. — Délután a főhadnagy szemlét tartott a század fölött. — Holnap, ha Isten segít, elmegyek Komáromba százast váltani és fegyverekért; már ez ki van csinálva; de bezzeg jó a parancsolat, hogy a jelen havi számadást mulhatlanul és lejebbítés mellett f. hó 27-én reggel 8 órakor beadjuk; ne neked, erre aztán elment a kedvem, azért nem sokára le is feküdtem.

Junius 26. Reggel a mint felkeltem, azonnal bementünk *Münich*-el a faluba; számadásainkat kezdtük bolygatni, documentum hiánya miatt kezdetben nehéz volt, de végre délután mégis elvégeztem. — Furcsa egy falu ez a Szilas, majd minden ház egyforma. — Egész nap esett, kivévén estve felé. — Ma délután a Károlyi-huszárok egy része átment a Dunán Győrbe, estve a többi s majd minden ágyú. — Csaknem egész nap hallatszott az ágyúzás Győrön fölül; azok, kik felső Csallóközből jöttek, mondták, hogy majd minden német átment a Somorjánál levő hídon a Dunán. — Midőn dolgomat elvégeztem, a szomszéd gazdával szőllejébe mentem megyezni, azután a táborba. Az éjszaka igen hűvös volt. — A mai parancsban *Somody* c. őrmesterré; *Bognár* a tegnapiban valóságossá neveztettek ki.

Junius 27. A mint reggel számadásomat beadtam, elmentem *Füsty*-hez útilevelemet és a fegyverekről szóló nyugtát aláiratni. Midőn számadásomat megnézte, kérdé: kezelő vagyok-e? Igen, feleltem én és *Váczy* egyszerre, de már voltam két hónapig. Már utolsó számadásomat adom be, viszonzá ő, a többit jól értettem. Útlevelem a zsebemben és a sok commissió nyakamban lévén, elmentem a szomszéd Lakszakállasra kocsit keresni, elvittem inasomat *Szabó* Mátét is. Sok bajom volt a kocsikereséssel, végre 10 órakor felülhettem reá, — jól hajtott, mert vagy két órára beérkeztem Komáromba. — A monostori hegyet erősítik. A pozsonyi kapunál, elvesztvén tárcakulcsomat, nem mutathattam elő útlevelemet, de a nélkül is szabadon eresztettek. — Ságoromnál átöltözködvén, megebédeltem. Meglátogattam *Beöthy* Lacit, ki azt ujságolta, hogy zászlóaljunk vörös sapkát kap, de annyi igaz, hogy zászlóaljunk itten igen jó hírben van. — *Beöthy* éknél egy pár Közlönyt és a Március 55. 56. számait, melyben zászlóaljunk meg van dicsérve, hoztam el olvasás végett(

— Bátyámnál vacsoráltam és elolvastam a *Beöthy* sógoromtól és Netti testvéremtől kapott leveleket.

Junius 28. Korán keltem és leveleket írtam. Azután Mátéval elmentem vásárolni. — *Hidassy* barátomat is meglátogattam. — Tegnap *Zámory* főhadnagygyal beszéltem a kávéházban, ki azt mondta, hogy a muszka Eperjes táján 30 ezerrel beütött és hogy ügyünk a legszomorúbb helyzetben van, ugyanazt olvastam a Márciusban is, a mi engem igen elbúsított. — A várostól 100 forintot p. p. fölvettem és a szükségeseket bevásároltam, bluzt, nadrágot vettem. — Délelőtt voltam *Amtman* polgármesternél, ki egy százast is váltott. — Visszaindulván kocsin, *Berky*-ék előtt megálltam, mert *Sebőné* asszonyság is velem utazott, hogy fiát meglátogassa. — A zászlóalj felől tudakozódván, azt hallottam, hogy Némán vannak, midőn a 70. és 71. z.-alj kocsijai jöttek, ezek se tudtak bizonyosat mondani, csak azt beszélték, hogy a túlsó félen nagy ütközet volt, a mieink visszahúzódnak, őket is visszahajtották, hogy retiráljanak; az ugyan igaz, míg Komáromban voltam, sok marhát hajtottak át Bana-Bábolnáról és Érsekujvárból; Komáromon át pedig 5000 ember húzódott Győr felé, de az ütközetről semmit se hallottam. — Kimentünk az országútra, de itt is egymással ellenkező híreket hallottunk zászlóaljunk felől, úgy, hogy háromszor is visszamentünk Aranyosra s ismét kiindultunk Tany felé; midőn a zászlóalji pénztárral jött *Nagy* Alajos hadnagy kocsin, ez térített vissza, mondván, hogy az egész tábor vissza megy Aranyosra, a mieink is már útban vannak oda. Mi tehát visszatérve Aranyosra, ott jó szállást szerezvén, lefeküdtünk; a zászlóalj azonban éjjel sem érkezett meg.

Junius 29. Visszamentünk ismét Tany felé, innen Ócsára s itt találtam a mieinket; *Kosztolányi* térítette őket vissza. A holmit szétosztottam. *Füsty*-nél is voltam, ki igen szívesen fogadott, itt *Váczy* rokona vagy nővére meghívott reggelire, mit elfogadván *Füsty* mondta, hogy már a kis *Szinnyeit* is fel kell terjeszteni *Ferenczy* helyébe sat. — Kimentem a táborba, hol a lenungot és subixot kiosztottam. — Ebéd után fegyverbe álltunk és mentünk Aranyos felé; szép idő volt. A falu alatt fegyvereinket összeraktuk és pihentünk, míg a többi zászlóaljak is összejöttek. Ekkor a Sándorok, 18-ik, 64-ik és a mi zászlóaljunk megindult Komárom felé; alkonyatkor érkeztünk a városba, melyet, úgy hittem, soha se látok többet. Végig mentünk a nádorvonal előtt, hol embereink az ujoncokkal tréfálóztak; végre a cigánymezőn, a töltés oldalában, tábort ütöttünk és én tüstént bementem a városba bátyámhoz és testvéremhez. Már 11 óra volt, mikor az «Aranysas» fogadóba értem, hol semmit se kaptam; ekkor jött *Nagy* Károly és elhitt, hogy keressük fel a tiszt urakat; *Hoffer*-nél meg is találtuk őket, hol champagniroztak, én is velők ittam; éjfél körül lehetett az idő, midőn kávéházba mentünk fekete kávéra.

Junius 30. Reggel, a mint felébredtem *Rogost* láttam civil öltözetben, Kossuth-kalappal a fején. Elmondta, hogy a győri ütközetben nem sokat vesztettünk, az ellenség részéről azonban egy tábornok lelövetett és a mieink a nagy erőnek engedve visszavonulni kénytelenítettek. Nyári öltönyömbe felöl özvén, testvéremhez mentem ebédre, azután bátyámhoz, onnan a városba, hol *Nirtit* Károly barátommal találkoztam, hadnagyi ruhában volt. — A táborba érkezvén, a nagy meleg miatt egy sátorba vonultunk, később borulni kezdett. — Egy *Király*i nevű főhadnagyot akasztottak ötödfél órakor, ki Eszék várából átszökött az ellenséghez és Buda várának bevételénél fogták el, ő vezette önként a várból az expeditiót. Ez megérdemelte ezt a halált. — *Tapolcsányi*-val a postára mentem levelekért, az nem lévén nyitva, a kávéházba tértem, hol *Feichtmájer* nagybátyámmal találkoztam, ki mondta, hogy *Hicker* nagybátyám ő nála van és szeretne látni; most azonban nincs honn és így kimentem a táborba; esős idő lévén, lefeküdtem kunyhónkban, én azonban, minthogy több tiszt jött be, szélről jutottam és éjszaka jól megáztam és megfáztam. ID. SZINNYEI JÓZSEF.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI.

1765—1766.

Egészszen aboleáltatának a grajcár, poltura és félpolturás pénzek, pedig ezek nagy commodumára voltak az embernek a vásárlásban, e mellett kicsinyek lévén sok kevés helyen elfért; veretett ugyan ő Felsége rézből félpénzest, egypénzest, grajcárost, polturást, márjásost, mely is akkora mint egy imperialis tallér, úgy mondják, hogy talléros is vagyon, de én nem láttam; alkalmatlan gaz pénz, kivált hordozni nagy tereh, ugyanis egy rhs. forint egy font, a reze sem jó semmire; elsőbben igen kaptak a havasalföldiek rajta, gondolván, hogy jó a massája, de minekutánna észrevették, hogy munkában semmirekellő, feladtak rajta; nagy kárt vallott az ország benne, de senki sem szól.

Bethlen Gábor úr az új császárnak lett aulae praefectus(a), az öcscse Bethlen Miklós megyen helyébe cancellariusnak.

Kászoni Bornemiszsza Józsefet, ki thesaurarius és consiliarius gubernialis vala, jubilálták; ez magának való, majd minden generositás nélkül való, gravitást nagyot mutató ember.

Hasonlóképen gróf Haller Pált is a fejérvármegyei főispánságból; ez bizony derék úriember volna, de micsoda, nyilván Isten s emberek törvénye ellen való életet él Kemény Gergelynével, minden ember tudja, magam is fogtam írni keveset róla.

Korda György sem tanula a tavalyi kárán (a midőn Kolosvár körül irtóztató consumptiót tett vadászszival s kopóival Kolosvár körül,

melyért nagy inquisitió lett, s mind vissza kellett fizetni a szegénységnek, csak Bósban ötven frtra ment az kenyér, bor, pálinka, kopóinak málé, a melyet vettek a falun; hanem a Trautmanstorf regementsz paterit megtámadván valami [a következő szónak üres hely hagyva] oláhok, a reverendáját kiszaggatták a nyakából, de magát nem bántották, melyért requiráltatott mint főispán, hogy tetessen satisfactiót azon emberekkel, a főispán visszaírt kívánván tudni, mit kíván a pater, nem kívánt egyebet kilenc frtnál, mivel néki annyiba került volt a reverenda, mely 9 frtot maga Korda György mindjárt meg is küldött a papnak, de nekifordult annakutánna az embereknek, s irtóztató keményen megbüntette, de bursaliter, melyet mindjárt megírtak Bécsbe, s egysummában kiveték, mert sem annualis pensió nem adatott neki, sem soha többször fel nem vétetik semmiféle hivatalra. Ez az ember kevés tudományú ember, pedig eleget taníttatta Lázár János úr, de jó magaalkalmaztató s a mellett szép jószágú lévén, respectussa volt az országban ennekelőtte, de egy darab időtől fogva sok helytelen cselekedeteivel alább szállította becsületét is úgyannyira, hogy alig hiszem többé helyreálljon. Így jár az, a ki felettébb kap a nyereségen, mert ő is valahol módja volt benne, semmit el nem mulatott; így tőn a szegény Bíró Zsigmondnéval is, a kivel is kiváltatá a koppán(d)i jószágot Haller Jánostól, Haller György fiától, a jószág be nem hozván a harmincezer frtnak interessét, szép portióit foglalgatá el a szegény asszonynak Kalotaszegben, már most Koppánt is a pénzben, minthogy ő adta volt, el akarja foglalni; ezzel a jámbor, istenfélő gróf Bethlen Elekkel is úgy bánt, hogy amaz megszorulván, kért tőle hatezer frtot, de néki nem lévén azt mondotta, szerez, csak légyen honorariummal néki, a mint hogy szerzett is a collegiomtól, de úgy, hogy bizonyos számú deszkát és szekér fákat [felülírva:] számára szállítson Kolosvárra, azonkívül a rendes interest adja meg. A szegény Máriaffi Dávid decrepitus öreg ember lévén, nem várhatta halálát, kanem tízezer forinttal kicsinálá udvarnál a kolosvármegyei főispánságból, azután csakhamar meghala, siettetvén szegénynek halálát a szégyen is; ám mint jára oda a főtisztség is, a tízezer frt is!

Lázár János statuum praesidens, Hutter Mihály gubernialis consiliarius hasonlóképen jubiláltatának. E lőn jutalma a Lázár János úr hűségének, melyet nemesi szabadságunknak romlásával vitt végbe gyakorta, mert a só árrát elsőbben ő hágatá 9 xrra (noha most egy helyen báró Korda György úr azzal dicsekedett: «Istennek hálá már végbevittük, hogy a só 50 xrra felhágott», de mit használa vele!), az impossessionátusok, vagyis a juventus hogy portiót adjon, ő excellentiája találá fel. Hutter pedig a magyarnak megesküt ellensége vala. Uramisten! ismertesd meg a Te nagy erődet mindenekkel, mert elhitették sokan a mostani világban magokkal, hogy nem a Te végezésedből folynak a dolgok az emberek között, hanem mindene-

ket a magok eszinek tulajdonítanak, Te pedig Uramisten! egyedül tudod csak az emberek szívének gondolatit és azokat oda hajtod, az hová akarod; légy Uram! továbbra is a Te híveiddel és ne engedjed, hogy e világnak fiai erőt vegyenek a tieiden, sőt inkább esmértesd meg a Te nagy erődet ellenségeiddel is, hogy mindnyájan tudják meg, hogy nincs Hozzád hasonló sem egen, sem földön. Szent Fiadért hallgass meg Uramisten! Amen.

Már ezen 1765. esztendőre többet nem írok, hanem ezen esztendőnek járását megírván, concludálom. A mi illeti azért ezen esztendőt, a tavalyi lágy és sáros tél miá igen alkalmatlan idők voltanak; az őszi gabona is sok helyeken igen vékonyok és felette gazosok voltanak; a tavasz(i) is mindenütt többire szegény volt; a törögbúza sok helyeken, kivált a Mezőségen vékonyon termett a szárazság miá, a hol pedig esők jártanak, jól megértenek, nekem Istennek hálá olyan bővön soha sem termett, mint az idén, mivel Fűzesen, Köblösön, Apahídán, Tihón 52 szekér törögbúzám termett; búzám pedig igen kevés, Fűzesen a jég elverte, Apahídán az egér elvesztegette, itt pedig mind gaz többire; széna is bővön termett s száraz időben takarodott; bor is Istennek hálá jó és bőv lett, igaz, hogy nem mindenütt ment egész perfectióra a szőlő, de csakugyan sokkal jobb bor lett, mint tavaly.

Engemet is az én jó Istenem még életben megtarta feleségemmel, gyermekeimmel, sőt 25-ta Decembris, idest karácson [felülírva:] második napján gyermekimet egy leánykával megszaporítá, kit is akkor hirtelen Mariának keresztele a pap nem akaratunkból, de Katának vagy Borbárának fogom hivatni.

Egésségem reménségem felett, légyen áldott az Úrnak szent neve érette, alkalmas lett Apahídán három hónapi mulatásom alatt; igaz, hogy egészszen ki nem tisztultam nyavalyámból, s talán ki sem tisztulok, de csak az Isten így tartson meg, contentus lészek vele, mindazonáltal legyen úgy, a mint ő szent Felsége elvégezte. Uramisten! ki egyedül vagy a természetnek ura, igazgassad továbbra is az időket és azoknak járásait, hogy a Te szegény népednek ne legyen szüksége se lelki, se testi jók iránt, és a miképen az elmult ó esztendőben szenvedhető állapotban megtartottál minket, testi-lelki békességünket kiszolgáltattad, szolgáltasd ki én Istenem! azokat az új esztendőben is, hogy mi is dícsérhessünk Tégedet lélekben és igazságban a Jézus nevében. Amen.

Anno 1766.

Az új esztendő oly iszonyú hideggel köszöne be s oly hosszason tarta egész martiusig, hogy soha keményebb telet a mostani ember nem ért; eddig ugyanis csak hallottam, hogy a madarak megholtak az hidegben, de most a szememmel láttam a pintyökét halva azon helyt, az hová hálni elült volt, a nagy élőfákat tetétől fogva

földig meghasadva láttam, sok embereknek orrát, lábát, állát megvette az hideg, a szegény fogolymadarak is majd mind elveszének az ölyvek miá, pedig soha életemnek rendiben oly bővséggel nem láttam a fogolymadarat, mint az idén, mert csak az alparéti vásárban több volt a kit eladni hordoztak 600-nál, kár ennek a jó kis madárnak elveszni a miá a gaz ölyv ragadozó madár miá, ha az nem volna, nagyobb bővsége lenne a tyúknál, Kolosváratt az Enyediné asszonyom háza udvarába szállott le hat, melyek megindulván egymásután, nyitva lévén egy háznak az ajtaja, a házba bementenek, s az ajtót reájok húzván ottmaradtak etc.

Semmi nevezetes dolgot nem tudok írni, mivel nem is esett valami nevezetes jó dolog, hanem látjuk, hogy mindenféle törvényünk, addig observált jó rendtartásunk felfordult; a vármegyék tábláin három-négy ember folytatja a dolgot a közönséges jónak nem kicsiny romlásával; a quantumot, melyet azelőtt a vármegyék generalis-gyűléseken szoktanak volt proportiónate repartiálni, most két élhetetlen (de többire egy) ember repartiálja, idest a tavalyi contributionis tabellát elővévén az idén a kiről akar, lehúz, a kire akar, többet tészen; a vármegyék tisztjei minden úton-módon a magok hasznát keresik és űzik; a közönséges jónak megmaradására senkinek gondja nincsen, a ki tudna is valamit szólni, nem mér; Sitskovics generalis a hol akarja, ott viszi el a lineát, a kiknek jószágai abba esnek minden törvény nélkül szedi-vészi, sem úr, sem nemesember szólni nem mér: egyszóval soha roszszabb posturában Erdély nem lehetett, mint most, Isten tudja mi leszen a végin. Elég az, hogy a Kemény-uraknak Sajó-vidékin, azok közt a szegény Alsó Ferenc öcsémnek Kis-Sajón, báró Győr(gy)finek, Rutkainak (ki is tót, de Barcsai Ábrahám leányát vévén, szépen acquirált volt) Hunyad vármegyében megesék, mivel sok szép jószágokat elvévék, adnak-e valamit érette vagy nem, Isten tudja.

A mult napokban Dobokán gróf Rhédei Farkasnál lévén, oda jöve a Földvári Ferenc tiszttartója Gyöngyösi Ferenc s azt mondá, hogy egy commisiója jött a guberniumból vagy a generalistól, Hadiktól, melyben kéri Földvári Ferenctől azt az ötezer forintot, mely Beszterce városánál vagyon kölcsön kiadva interesre, mely Kún Istvánnéról a napájáról szállott reá, hogy a limitanea militia subsidiumára adja által. Én Istenem! mely igazak a Te itéletid és végéremehetetlenek a Te végezésid! Imhol hogy keresi ki az Isten a dolgot. Volt ugyanis Zilahon a másik saeculumban egy Szőcs Bálint nevű dúsgazdag ember, ki is meghalván, a feleségét vészi el Büdöskúti Zsigmond, de csakhamar meghal az asszony, s minden gazdagság marad Büdöskútira, azalatt meghal Kabós Mihály s a feleségét Keserű Zsófiát elveszi Büdöskúti, de ő is kihalván mellőle, minden gazdagság marad feleségére, kit is osztán vett volt el Káli Kún István, ennek leányát Kún Erzsébetet vette volt Földvári Ferenc, kit is az

ő hitván, negédes és gőgös természetivel részszerént megbolondíta, s harminc esztendőtől fogva az oktalan állatnál alább való nyavalyás, maga pedig Balog Zsigmondnéval Szucsáki Borbárával élte világát, gyermeke is vagyon tőle, melyet Földvári taníttat, s úgy hallom a csépéni jószágát annak hagyja; a fia is hasonló bolond, mégis hozzá méne Nemes Ferenc leánya Nemes Judit, gyönyörű szép kis asszony s gyermekei is vannak tőle, de azt mondják, mind bolond lesz a kit Földvári István csinált, hanem a kit maga az öreg csinált (mert az az hír, hogy az ipa a menynyel), — talám nem is kéne ide írnom ezt, ebbe is hagyom.

Iszonyú dolog, a mit a szegény gróf Bethlen Ádámné aszszonyom ő excellentiája felől beszélnek, a ki is már megvénhedvén, utolsó pontjára sietvén életének, a koporsóját megcsináltatta s belefeküvén harmadnapig is benne fekszik, s azon erőlteti az körülette valókat, hogy vigyék be Kolosvárra temetni, de annakfelette minden actu(s)it kibeszéli; a többi között azt mondja, hogy: «Bánffi György s felesége Toroczkai Ágnes között roszéletet én csináltam, úgymond, k . . va voltam, házasságrontó voltam, Bánffi Györgyöt Bet(h)len Sámuelnével Lázár Máriával való paráználkodásokat én okoztam, az egész házamnépe közzűl csak a szegény uram idvezűlt, én s a három fiam mind elkárhozunk» s a többi; kikkel volt dolga mind kikiáltja, a melyek irtóztató dolgok, átallom is ide írni; a kik k . . vák voltak, úgymint Török Ferencné, Balog Zsigmondné, jóllehet mások felett voltak benn a gratiában, maga előtt nem szenvedheti, «menj el, menj el, mert k . . va voltam én is, te is, menj el előlem». Ez az asszony tagadhatatlan, hogy mind familiájára (mivel gubernátor Bánffi György leánya volt) mind szépségére s mind jóságára fejedelmi asszony volt, és igen nagy világi pompával élt, szintén úgy jártak hozzá némely úri-, fő- és nemesirendek, férjfiak s asszonyok kézcsókolásra, mint valami regens fejedelemasszonyhoz; a szegény Bánffi Farkas úr temetésén Bonczhídán kikisérvén Suk [Zsuk] felé egy darabig a testet, a nép kicsődült s úgy ment a hintójához, de csak a kezit nyújtotta ki, én közel állván csak néztem s szintén úgy neheztelt reám, miért nem megyek én is kézcsókolásra, eléggé is nógat vala Váradi István a hunyadvármegyei, hogy menjek-menjek, de azt felelém: «eb gondolta meg is, az is bolond, a ki abból az asszonyból bálván(y)t csinált» ect.

26-ta [korábban: «16-ta» állt) May instelláltatott kolosvármegyei főispánságba b(áró) Bánffi Farkas úrfi ő nagysága (ki is termetére nézve deformis, mivel a mint szokták mondani cipóhátú, de értelmes, okos ember), Szamosfalván volt az instellatió szép solen(n)itással; voltak instellatorok b(áró) Bajtai Antal erdélyi catholicus püspök és gróf Bánffi Dénes urak ő excellentiájok; szép magyar stylussal perorála a püspök úr, ez az vén-tronf Inczédi Sámuel reponála, ki is nem tart nállánál nagyobb eszű embert, de korántsem oda volt

Buda!; a főispán úr is szépen beköszöne, Palatkai Imre vice-notarius noha leírta volt a mit reponálni kellett, mégis alig tudta kivakogni; ebéd után bekisértük Kolosvárra, másnap ebéden tractálta a főispán úr a vármegyét, igen bőv készület volt ételből-italból ect.; ott volt Mednyánszki generalis feldtmarschal-lieutenandt brigaderos, ki is az infanteriát új exercitiumra tanítja.

Sitskovics generalis is hogy felhivatott Bécsbe ő Felségétől, inspiciál a limitanea militiára, kik közzűl nem régiben egy hadnagy, egy strásamester, egy kaprall, 30 közember általment Olá(h)országra. Most értettem, hogy a mádéfalvi megöletett szegény embereknek híre a pápához penetralván, a pápa ő Felségétől praetendálja, hogy adjon számot, micsoda okból esett annyi ártatlan vért kiontani, s azért hivatta volna fel ő Felsége generalis Sitskovitsot; nincs is az valami nélkül, mert soha igazán ő Felségét aziránt nem informálták, sőt ha valaki valamit kimondott, vagy levélben valakinek referált, s ő Felségének megjelentetett, Bruckenthal s mások, kik azoknak a limitanensuknak felállításának svásori, mindjárt hazugságban hagyták az igazmondókat.

Szegény Bethlen Olivér meghala, s rajta marada a tavalyi megvagdaltatása s megverettetése ezek által az limitaneusok által; a bátyja Bethlen Gergely úr eleget igyekezett, hogy satisfactiót kaphasson, de csak hijában; ő is odahagyá közöttök lévő főstrásamesterségét.

Meghala a szegény Kászoni Sándor is belső-szolnokvármegyei regius perceptorságában; ez to(l)csvainak írta magát, de inkább hiszem Kászonból származott volt ki; onnat mikor bejött, Petki Dávidnak iródeákjává lett, azután szamosújvári notarius, ugyanakkor vette volt el galgai bohó Rácz Péter leányát, azután lett szolnokvármegyei notarius és v(ice)ispán; kevély ember vala nyavalyás, sok gyermeke, idest öt leánya és 4 fia maradott szegénynek, de kettőnél többet nem adhata férjhez, egyiket vette a püspök fejérvári udvarbírája Sánta András, phantasta csíki székely, kit is a püspök úr fejérvármegyei ordinarius vagy actualis assessornak is promoveált, felesége szép aszszony, de bizony reá is tudja magát tartani [az utolsó hét szó felülírás, a korábbi kivakart sorban így állt: «s ugyan ez által is ment annyira»] etc., de különben ez is szintén olyan phantasiával bír; a másik leányát vette Csapai Ferenc úr jó barátom, felesége is mintha a többivel egy sem volna etc.

29-na May mátkásitotta el Fűzkúton resideáló csesztvei Eperjesi Ferenc uram Salome leányomat, eodem copuláltattak is Apahidán; ott voltak Keczeli János és Sándor, Kabós Farkas, Gyulai László és Mihály, és Vajda László uraimék a Retteghi Zsigmond [felülírva:] bátyám házánál; eskette meg őket a szamosfalvi pap Szigeti Törsök [a keresztnévnek üres hely hagyva], kit én deákkorában, mikor tanuló gyermek voltam, ismértem, [későbbi kézzel:] bár aluttam volna inkább a helyett.

Szilvási János kapitán öcsém is elvévé Bánffi Betát, néhai b(áró) Bánffi Farkas úr leányát, addig jára utánna, míg reáköté magát; ez jóllehet a Gyulai gyalog regementben kapitányságra ment, de csak nemesember, még nem is e praecipuis, különben emberséges, jó ember volt még eddig, hacsak ezután meg nem változik; régtől fogva várja szegény Beta, hogy valaki elvegye, de helytelen magaviseléséért nem kapott senki rajta, mikor ideje lett volna, hanem már most, ha mind üdőmulás után is, férjhezadá magát; ez egyhassal lett volt generalis Bethlen Ádámnéval 1733-ban mense Augusti, ki is 1750-ben ment férjhez, de gyermeke soha sem volt, roszszúl is élnek, kikről többet is írhatnék, de elhagyom.

Kemény Zsigmond úr is elvévé gróf Teleki Miklós úr leányát, ki is harmad-ízen lévő atyjafia.

Hasonlóképen b(áró) Toroczkai Gergely úr is elvévé gróf Teleki Pál Anna-Mária nevű leányát, ezek is egyik ágon harmad-íz atyafiak, de rosz contentuma vagyon a szegény ifjú asszonynak, mi(v)el titkon valakinek kitalálta mondani, hogy most is leány.

Fekete Ferencz is elvévé Naláczi István leányát, ennek mindkettőnek Toldalagi-leány volt az [kihúzva: «nagy-», s későbbi kézzel utánírva:] édesanyjok s harmad-ízig atyafiak, dispensatióval engedtetett meg az királynétól, ezek, mint mondják, roszúl élnek [korábban így állt: «ezek úgy élnek, mint mondják, mint az eb s a többi»].

A másik Kemény Zsigmond, Boldizsár fia is harmadszor vette Vass György úr leányát, kinek is széki Bányai Sámuel nevű embernek fia, pr(a)eceptora lévén egy fiacskájának, az hasát megnevelte volt, most tasnádi mester.

Gróf ifjabb Teleki Ádám úr is 25-ta 7-bris [korábban, úgy látszik,: «8-bris» állt] érkezett Lónára, Vesselényi Istvánné Dániel Polixéna leányát veszi Máriát, öreg Teleki Ádám úr fia [a mondat korábban így állt: «de az öreg Teleki Ádám úr vízi betegségben lévén 6-ta Septembris megholt»]. Ez az úr [t. i. idősb gróf Teleki Ádám] jól tanult s jó deák is volt, az édesatyja akademiákra is felküldötte volt, a franczia, prussus királyoknál is forgott; elsőbben vette volt Vesselényi Zsuzsánnát, az öreg Vesselenyi Istvánnak Bánffi György gubernátor leányától való leányát, ennél szebb asszony Erdélyben nem volt abban az időben, sok gyermekei voltanak tőle, de egynél több, úgymint Korda Györgynénél, nem él, de a kiskörmit sem éri szépségből az édesanyjának, írhatnék erről többet is, hogy tudni-illik micsoda titkos szerelme volt Bet(h)len Farkas úrral, s miként nem tudta Teleki Ádám míg az aszszony élt, s a többi, de elhagyom; második felesége volt Toroczkai Klára, Toroczkai Zsigmond leánya, ez is gyönyörűséges szép aszszony vala, s nékem igen jó aszszonyom, ettől két gyermekei, úgymint most említett Teleki Ádám úr s Rhédei Farkasné T(eleki) Kata, ez sem éri fel koránt is szépséggel az édesanyját, különben becsületes, jámbor, istenfélő aszszonyság mind az

kettő; harmadik Horvát Zsuzsánna, szabolcsvármegyei v(ice)ispánnak Szúnyog Ferencznek mostohaleánya, csak közönséges nemesember volt az atyja, csudálkoztak rajta, hogy vette el, de nagyobb csudának tartották, hogy mene hozzá, azért vette pedig, hogy a maga rendin nem ment hozzá senki, ez is hatalmas szép aszszony, testes szép termetű, de nem ér a szépsége a két elsővel, gyermeket sem tuda neki csinálni szegény. Nagy levitással bíró, maga sorsával meg nem elégedő, elsőbben provincialis tisztségeket vadászó, de nem consequálható, annakutánna hadi állapotra adta magát, és mikor az austriai felséges háznak francziával, bavarussal, prussussal hadakozással egybenkeveredtenek volt 1746-ban 7-ben, akkor Erdélyben s Magyarországban számtalan nép, mind úri-, nemesi- és parasztirend lett katonává úgyannyira, hogy azt gondoltam nem is marad valamire való ember az országban, a ki katonává ne legyen, akkor, mondom, némelyek egész regimenteket állítottak fel, némelyek egy, némelyek két compagniát, némelyek pedig hármat, némelyek batallionokat állítottak, — gróf Teleki Ádám úr is akkor három companiát erigált a herczeg Eszterházi regimentéhez, irtóztató nagy költséggel, sok régi ezüst portékáinak s jószágának s egyéb javainak veszedelmével úgyannyira, hogy szintén-szinte betöltötte amaz közmondást: *de male quaesitis non gaudet tertius haeres,* mivel a nagyatyja Teleki Mihály sokféle útokon-módokon keresett volt töméntelen ezüst és arany marhát s egynehány dominiumokat (hallottam gyermekkoromban az öreg Pataki Samueltől, kinek az apja, István, Apaffi fejedelemnek papja, Teleki Mihálynak pedig kedves és confidens embere [volt], hogy midőn egy özvegy úriaszszony valamely nyomorúságában recurrált volna Teleki Mihály patrociniumához, vitt volna valami ezüst sellegeket s egyéb portékákat neki ajándékba, melyeket a felesége Vér Judit észrevévén, hogy már a szegény aszszonyhoz mutathassa valami jóakaratját, szólott az urának Teleki Mihálynak, ne vegye el attól a szegény özvegy aszszonytól az ajándékot, melyre azt felelte: «én bizony elveszem», melyre eléggé mondotta az aszszony: «úgyde édes uram» így s amúgy s a többi, de csak azt felelte: «hagyj békét feleségem hadd vegyem el, ne szólj kezem alá, mert valamint most nekem hordják mindenfelől az ilyen ajándékot, a szerént fogja az én maradékom mindazokat másoknak», — bizony a szegény Teleki Ádám úrban alkalmasint betölt volt, nem annyira a többiben, sőt az Istennek különös gondja volt azon familiára, melyet nem egyebért cselekedte az Isten velek, hanem mindenik az Isten anyaszentegyházához s vallásokhoz buzgók; az egy Teleki János lett volt pápistává a kővárvidéki kapitányságért, bizony ismérszik is a maradékán, az egy Teleki Pál úr, hogy Dobokavármegyei főispán, ceteroquin az is sokkal adós, a testvérei megholtak a fiúágon, gyermekeik s feleségeik pedig szegény állapottal vannak, négy leányi megmaradván egy úri házat Erdélyben olyan négy szerencse nem talált,

mert egyiket vette volt b(áró) Bánffi Péter, ennek soha sem volt gyermeke, másikat gróf Lázár statuum praesidens, harmadikat Bethlen Pál tabulae praeses, 4-diket Bethlen Dávid tabulae assessor, melyekből sokat abalienált a szegény gróf katonaságával; ugyancsak kevés ideig viselt obersterséget azon regementben, de csakhamar generalisságra promoveáltatott *ut amoveatur*, nem is volt katonának termett ember nyavalyás, mivel törpe ember lévén, kimondhatatlan vastag, potrohos ember volt; sokat nevettem egyszer a többi között, mivel [felülírva:] azt beszélte: ő Felségének valaki azzal adta volt be, hogy a tarsolyába nem nyúlhat a kövérségnek miatta «azért is — úgymond — megkerestem az alkalmatosságot, s mikor ő Felsége kiment a kertbe, akkor én is kimenvén ő Felségének egy instantiámat insinuáltam s szemeláttára a tarsolyomból vettem ki, melyet látván a királyné azt mondotta, «nem igaz a mint mi informáltattunk volt felőled, hogy tudniillik a tarsolyodba nem nyúlhatsz» etc. Nekem jó uram [befirkálva: «volt szegény, Isten nyugassa meg»] noha nékem bizony keveset szolgált, sőt egyszer 300 rhs. frtot kérvén tőlem kölcsön, három esztendeig nála hevert, egy kis átalag bort adott volt akkor, azután valahányszor nála voltam, mindenkor igért egy-egy hordó bort, soha sem adott egyebet, a mit ott megettem-ittam, sőt mikor megadta a pénzt, öt forint 47 xr. híjjával adta meg, vagy kétszer kertem, de odavan bizony az máig is; egyszer a többi között inquiráltatott valami cancellistákkal becsületi iránt, hogy mit tudok ő nagysága iránt, s kitől mit hallottam, hogy ő nagyságának be(c)stelenségére lett volna? s egyebet nem fateáltam, hanem: «tudom, hogy ő nagysága sokat ígír, semmit sem ád», a cancellista nem akarta úgy írni, azt tudta, csak tréfálódzom, úgy mondottam osztán, hogy csak írja fel, mert én egyebet ő nagysága felől sem nem tudok, sem nem hallottam; örökké perlett, örökké jobbágyokat repetáltatott, és bizony sokszor szerencsés volt, mert olyan embereket repetáltatott aféle együgyű possessoroktól, az kik soha jobbágyi nem voltanak, s feladták, s ma is jobbágyi, ilyenek Tálasék, kiket P(ánczél)-Csehről repetált a Dániel Sándor földéről, ki is, minthogy az anyja Teleki-leány volt, feladá, s most jó jobbágyi, pedig a superintendentia jobbágyi igasság szerént; Szimnyik Gábor jó, fias vasmíves czigány is ilyen; a losárdi Kifor György jobbágyságra való keresésében ugyan belesült, mert vagy ezer frtig exequtiót szenvede; a kiben triumphált, inexorabilis volt, nem engedett absolute senkinek semmit. Többeket is írhatnék, de [befirkálva: «quiescat in pace»] legyen elég ez eddig. [Későbbi kézzel:] világ csudájára meggyógyult a hydropsból, 64 [korábban: «63»] esztendős lévén, s ma is él 1767.

A szegény doctor Pataki Samuel uram is meghala, szép solen(n)itással temettetett Kolosvárt 3-tia 7-bris, Deáki uram volt actor, Huszti uram orátor; jó lelkiismeretű, szent életű ember vala szegény; mikor a nagyatyám Dobai Péter in anno 1728. 28-va aprilis megholt sár-

gaságban, vagy icterus nigerben, kihozatták volt Désről, de mikor kiérkezett, halva találta az szegény nagyatyámat, kit is meglátván monda: «ennek nem kell doctor»; a szegény bátyám Retteghi István uram is, mikor halálosbetegségében feküt, kihozatta volt nagykésőn a felesége, akkor 70-ven esztendősnek mondotta magát, s azt mondotta, hogy még él hét esztendeig, de csak ötödfélig élhete szegény; [kihúzva: «a szegény»] Teleki Ádám úrnak praeceptora volt. Nb. 64 esztendős volt Teleki Ádám úr mikor megholt, s még az édesanyja Vaji Kata nemcsak él, hanem minden dolgait helyesen folytatja.

A szegény Murányi János is forróhidegben meghala; ez Bánffi Boldizsár urnak Borsán gondviselője volt, jól megépült vala, nem is csuda, mert jól megtudta tartani a mije volt, aequirált is szépen mind itt Köblösön, mind ott Borsán, nevezetesen az urától vásárlott volt egy darab szénafüvet 500 frton; most úgy hallom, hogy holmi quaesita raciókból (így) akar a feleségébe kapni, inkább hiszem viszsza akarja venni a szénafüvet etc. Közli: Torma Károly.

ZOMBOR VÁROSA 1848—1849-BEN.

Zombor szabad királyi város a Ferenc-csatorna mentén fekszik 24,000-nyi lakossal. Lakosainak majdnem $^4/_5$-része szláv, a kik róm. katholikusukra és görög keletiekre oszlanak; $^1/_5$-része magyar és német. A róm. katholikusok tekintet nélkül a nemzetiségre, a magyar pártot képezik, míg a görög keletiek a szerbet. A szabadságharcban így álltak a politikai pártok szemben, és ezen pártállás mai napig is fenmaradt. 1848-ban a magyar párt gyakorolta a felsőbbséget, és ezen fölény tartotta meg a nemzet számára ezen «fontos fekvésű» várost.

Adataim legnagyobb részét a városi levéltárból vettem. A város elestét szóhagyomány útján írtam meg.

A város, eltekintve március 15-étől, egész 1848 május haváig ment maradt minden mozgalomtól. De midőn ő felsége Bécset elhagyta és a politikai viszonyok mindinkább veszedelmesebb színezetet öltének, a város közgyűlésileg elhatározta, hogy a magyar kormányhoz csatlakozik és azt «minden körülmények közt támogatni fogja».

Szemere Bertalan minister ezt tudomásul véve sietett a várost, kellő rendszabályok igénybe vételével, hatalmi körébe vonni.

Május 19-iki rendelete, a melyet a városhoz intézett, ekképen szól: «Ő felsége Bécset elhagyva Innsbruckba ment; hazánkat mindenfelől veszélyes mozgalmak nyugtalanítják, sőt kedves honunk anyai keblében is ellenséges törekvések vannak» stb. Ezen rendelet különben ismeretes, és ennélfogva feleslegesnek találom egész terjedelmében való közlését.

Erre a város közgyűlést hívott össze és a következőkben állapodott meg: «Elvül kimondatik, hogy mindenkinek kötelessége királyunk személye körül egyesülni és hazánkat megvédeni». Azután a polgártársakhoz felszólítást intéztek, mely szerint «a nemzetőrség sorai minél előbb lelkes férfiakból beteljenek».

Mint minden városnak, úgy Zombornak is meghagyatott, hogy «a város által kinevezett küldöttségek képességük szerint a helyszínén vegyék át a haza oltárára szánt ajánlatokat. Az ajánló nevét és lakását pedig pontosan felvegyék. «Kijelentetett egyszersmind, hogy elfogadtatik készpénz, drágaérc, fegyver, gabona, posztó, vászon, stb. A bevett pénzek pedig a törvényhatósági pénztárba teendők. A város nevezzen ki kerületi bizottságokat, a melyek a rendeleteket végrehajtsák».

Május 19-én a zombori hatóságnak gróf Batthyány rendeletet küld, mely szerint «a törvényparancsolta nemzetőrségi összeírásokat az egész magyarországi összes nemzetőrsereg megalakításával megbízott választmányhoz» beküldjék.

A városi bizottság annak folytán az összeíráshoz fogott, de a nép azt hivén, hogy rendes katonáknak sorozzák be a jelentkezőket, nagy ellenszenvvel viselkedett az új rendelet iránt.

A város a ministerelnököt erről értesíté, mire ő május 25-én ismét rendeletet küldött, mely szerint «komolyan meghagyatik, ott a hol a nemzetőrsereg ellen ellenszenv nyilatkoznék, vagy az összeírás életbeléptetése tiltatnék, a törvényt igénybe kell venni».

Ez időben a délmagyarországi lázadás elnyomása végett Csernovics Péter, temesi gróf és főispán neveztetett ki királyi biztosnak. Hatalmi köre kiterjedt Bánságra, Bács és Arad megyékre és az ezen területekben foglalt szabad királyi városokra. Csernovics maga is szerb volt, és inkább «a szerb nép megnyugtatására küldték» és nem a boszú vezérelte a ministeriumot, midőn őt nevezték ki kormánybiztosnak. Meghagyatott az említett megyéknek és Zombor városának is, «őt mindenben támogatni», miután «hazánk alsóbb vidékein a lázadások és bujtogatások oly helyekre is kiterjeszkedtek, a melyek eddig hasonló bűntényektől menek valának». Csernovics Péter mellé Vukovics Szabbás (Sebő) neveztetett ki, szintén királyi biztosi hatalommal.

Az ez idő alatt szervezett nemzetőrség élére Czintula Antal nyugalmazott huszárkapitány neveztetett ki.

Junius 5-én Thurszky Ferenc megyei főszámvevő elnöklete alatt egy bizottság küldetett ki, melynek kötelességévé tétetett «a netalán felmerülő nemzetiségi és vallási surlódásoknak elejét venni és a zavargókat a bíróságnak átadni».

Junis 10-én Kórics Gáspár polgármester elnöklete alatt össze ült közgyűlésen Csernovics Péternek a városhoz intézett levele olvastatott fel, a melyben Zombor városát értesíti, hogy «a csajkások,

pétervárадiak és bánsági őrvidékiek, valamint a szerémmegyeiek fellázadtak, Ujvidék és Korlóca közelében fegyveresen nagy csapatokban, a magyarok ellen vért szomjuhozva csoportosulnak, és különféle felhívásokkal zendülésre bujtogatnak, és hogyha a kibékülés nem sikerülend, a borzasztó polgárháború, nehezen lesz megakadályozható».

A város ezt tudomásul véve, elhatározá, hogy minden polgár fegyverkezzék fel védelemre, esetleg támadásra is. Továbbá elhatároztatik a szükséges puskapor és lőfegyver beszerzése is.

Zombor városa ezen intézkedések után biztosnak éreztette magát, kivált midőn Szemere junius 11-én elrendelte, hogy a szegedi nemzetőrsereg Bács, Torontál, Temes és Krassó vármegyékbe küldessék.

Junius 12-én Mészáros Lázár hadügyminister a várost értesíté, hogy a kért fegyvert nem adhatja meg; lőport azonban szolgáltat, minek átvételére küldjön a város arra felhatalmazott követeket Budapestre. A város öt mázsa lőport és húsz mázsa ónt rendelt meg.

Másnap Mészáros a várost ujólag értesíti, hogy «az ország alsó részeiben felmerült lázadás elnyomására a rendes katonaságon kívül nemzetőrség és felfegyverkezett nép is szükségessé vált. Hogy azonban ezen felállítandó sereg ne garázdálkodhassék, felhívja a várost, hogy Csernovics Pétert mindenben támogassa.

A város a mindinkább tornyosuló vészfelhőket látva, elhatározá, hogy a nemzetőrséget szaporítani fogja, hogy szükség esetén a törvényszegőket, vagyondúlókat, kik korántsem voltak szerbek, megfenyíthesse.

A város polgármestere Kórics Gáspár junius 19-én bemutatja a közgyűlésnek, Bácsmegye bizottmányának levelét, mely szerint «a megye szélén és a római sáncok mellett, Hrabovszky királyi főparancsnok állítása szerint, mintegy 6000 ember, Karlóca táján pedig 15,000 lázadó vonakodik a magyar ministeriumot elismerni».

Miután minden percben attól lehetett tartani, hogy a lázadók a védtelen megyére rontanak, elrendeltetett «szereltessék fel egy 20,000 főnyi önkéntesekből álló hadsereg, mely a csajkás határtól Futtakig őrvonalat képezne, hogy ez által a lázadóktól az élelmet megvonja, és a dühös csoportnak útját állja».

Ezen hadsereg felállításához Zombor városa is haladéktalanul hozzájárult. Gyűlésileg 100 önkéntest szavazott meg, 10 napi élemezéssel és 12 kr. kenyérpénzzel.

A toborzás élére maga a polgármester állt. Ballun Pál 40 frtot ajánlott fel a toborzási költség fedezésére. A gyűlés jegyzőkönyvileg köszönetet mondott a nemes adakozónak. A tizedik nap után az önkéntesek az országos pénztárból láttattak el.

Ez időtájban kezdődtek meg a gyűjtések, s noha az egész szabadságharc tartama alatt folytak be, az egységes áttekintés kedvéért azonban itt együttesen sorolom fel az adakozásokat.

Gyűjtöttek a haza oltárára:

Birvalszky György 192 frt 31 krt; Bratyevácski, Makszimovics és Milinkov $16^{3}/_{4}$ rőf vásznat, 1 kürtöt 3 frt 8 kr. értékben.

Demerácz István $20^{1}/_{4}$ aranyat nyomó arany nyakláncot, $18^{3}/_{4}$ lat nehéz ezüst kanalakat, puskát, 4 darab aranyat és 480 forint 82·5 krt.

Demeter 94 forint 40 krt; Konyovits Miklós 38 frt 47 krt; Lallosevics János tanácsnok 54 frt 34 krt; Makszimovics 1 drb aranyat és 68 frt 4 krt.

Petrovics Sándor 1 arany fülbevalót, súlya $2^{1}/_{2}$ arany; $34^{1}/_{6}$ lat ezüstöt és 148 frt 18 krt; Putnik Béla 84 frt 50 krt.

Sztrillich István $93^{3}/_{4}$ lat ezüstöt, 2 drb aranyat és 302 forint 8 krt; Zsulyevics Demjén tanácsnok 37 frt 20 krt.

A felső város $17^{1}/_{4}$ lat ezüstöt; a «zombori kör 20 frtot, s az asztalos, lakatos és üveges céhek 25 frtot.

Julius 5-én a tolnai önkéntesek Zomboron készültek átvonulni az ó-kéri tábornak tartva. A közgyűlés ezt megtudva, lelkesedéssel vállalta el 744 ember élelmezési költségét, míg a városban maradnak. Egyúttal az ó-kéri tábor részére megszavazott gabnát, lisztet, lovat és takarmányt, és ezeknek átadását Astra, Sztrillichre és Parcseticsre bízták.

Ha tekintetbe veszszük, hogy 1848-ban Zomborban alig volt magyar ajkú, úgy ezen ajánlatok fényes bizonyítékai annak, hogy a nem magyar ajkú, de magyar érzelmű város hazafiságában a többi magyar városnál egyáltalán nem akart hátrább állni.

Jul. 6-án nagyobb biztonság okáért a város sorompói elé őröket állított, a kiket azonban később ismét visszahívott.

Másnap Czintula Antal nyugalmazott százados a nemzetőrség őrnagyává és a zászlóalj tényleges (eddig ideiglenes volt) parancsnokává neveztetett ki.

Ez időtájban a tett intézkedések dacára, már olyannyira harapódzott el a lopás stb., hogy a város kérelmére István főherceg, jul. 19-én statáriumot hirdettetett ki. Támogatták a város kérelmét az összes déli megyék. A rendelet pontjai következők:

1. Bujtogatások következtében, rablással, gyujtogatással, gyilkossággal kisért fegyveres pártütésnek válván színhelyévé Krassó, Temes, Torontál, Bács, Arad, Zaránd, Csongrád, Csanád, Békés, Pest megyék és az azokban fekvő királyi városok, mindezekben rögtönitélő haditörvényszékek állíttatnak fel, melyeknek alkotásával és a szükséges számbeli összeszerkesztésével a temesvári főhadparancsnok Piret tábornok, pétervaradi főhadparancsnok báró Hrabovszky és br. Bechtold bízatnak meg, t. i. a körülmények szerint, a mint a bűnösök vagy Bánát, vagy Szlavoniában, vagy e körön kívül fogattatnak el.

2. Ezen hadiitélőszék alá tartozik a polgári állás különbsége nélkül, minden hadi fogoly és kém; mindenki, a ki fegyveresen foga-

tik el; mindenki, a ki a lázadóknak élelmi- és hadiszereket visz, vagy hadi munkálataikban, bármiképen önként segedelmet szolgáltat; mindenki, ki a népet hasonló fellázadásra, pártütésre ingerli, ösztönzi, buzdítja.

3. A Szerbiából berohant, idegen csoportokkal, mint a melyek a szerb kormány hadüzenete nélkül merték a magyar szent korona földjét megtámadni, mint törvényen kívül álló rablókkal kell bánni, kik kegyelmet nem igényelhetnek és nem kaphatnak.

4. A hadi itélőszéknek tagjai a sorkatonaság, honvédség és a nemzetőrség tagjaiból választandók.

5. A hadi itélőszékek itéleteiket nyomban végre is hajtják.

6. A rögtönitélő hadi törvényszékek csak minden itélőszéki tag egyező közakaratával itélhetnek halálra; véleménykülönbseg esetén a foglyokat Temesvárra, az ottani várparancsnok őrizete alá, vagy pedig Szegedre és a szükség vagy nagyobb szám esetében ismét feljebb szállítandok, hol azoknak elitélésére külön haditörvényszékek fognak felállíttatni.

7. Megszünik a kaditörvényszékek hatása akkor, midőn a nevezett törvényhatóságok területén a lázadók megsemmisítettek, vagy ezen rendelet visszavétetik.»

Zombor városa ezen rendeletet közzéteszi.

Julius 24-én Csernovics Péter leköszönte után Szentkirályi Mór neveztetett ki királyi biztosnak, Zombor, Szabadka, Szeged városok, és Bács, Torontál, Csongrád, Csanád megyék számára, a kinek «a főparancsnokkal egyetértőleges munkálkodásra e rendkívüli hatalom adatván».

Ugyanezen napon közgyűlés tartatott, a melyen felhozatott, hogy ezen nem magyar ajkú városnak hazafias érzelmét kétségbe vonják, a mi közmegbotránkodást keltett. Ennek utána a gyűlés elhatározta, hogy «miután ezen városnak tiszta hazafisága, mely jó és balszerencsében egyaránt erős sziklaként rendületlenül állt, mindig állani fog jövőben is, méltatlanul némelyek által gyanusíttatik: minden alaptalan gyanusítások elhárítása végett, belső érzelmek jeléül a nemzeti lobogó a városház tornyára kitűzessék.»

Julius 26-án Radimeczky Ferenc, tábori élelmezési biztos, értesíti a várost, hogy a reá háruló élelmezési költségeket, mely szerint Zombor város köteles 25 drb marhát Puszta-Bélára, 310 mázsa kenyérlisztet, 132 pesti mérő zabot és 1545 részlet 10 fontos gyepszénát az állami magtárba küldeni, haladéktalanul állítsa ki. A város ezen kötelezettségének eleget tesz.

Augusztus 26-án Szentkirályi a haditérre lépvén, helyette Beőthy Ödön, bihari főispán neveztetik ki biztosnak.

Ezen hó végén a rablások, dacára a kihirdetett statáriumnak, ismét nagyobb mérvet öltöttek, különösen magában a városban. Törvényre emelkedett, hogy «azon pártütő, ki a hazához tartozó sze-

mélynek vagyonát csorbítja, annak vagyonából a károsult kárpótoltassék».

Augusztus 29-én Szemere sürgeti az ujoncozást. Felszólítja a várost, hogy az összes fegyverfogható ember összeirassék. «Jelszavunk legyen — írá — a királyért és függetlenségünkért, tisztelve mások jogait, a magunkét nem hagyva».

Szeptember elején Perczel Antal, a baranyai nemzetőrség 12. zászlóaljnak őrnagya és Schulzer István, mohács járási őrnagy, a várostól búcsút véve, köszönetet mondanak a szíves fogadtatásért, melyben a város őket ittlétük alatt részesíté. «A magyarok istene — mondák — sok áldást terjeszszen a város hazafias szellemű lakosságára!«

Ezen hóban a városi készpénz teljesen elfogyott, a mi tekintve a sok áldozatot, nem is volt csoda. E miatt Zombor városa 4000 frtos kölcsönt vett fel.

Október 14-én ezen kölcsönből Ballun Pál századosnak és Czintula Antal őrnagynak 300 frtot előlegezett a nemzetőrség 34. zászlóaljának szervezésére.

Zombor város köteles volt ezen sereg megalakításához 314 ujonccal járulni. De az ujoncozás nem ment könnyen. Az előbbi ujoncozások a város fegyverfogható fiatalságának zömét elnyelték és most az idősebbekre, a munkásokra került a sor, a mi a népség között nagy elégületlenséget keltett. A nép ajánlatot tett a városnak, vetessék ki bizonyos összegig földadó, a melyből aztán fiaik helyébe katonák vétessenek fel. A város azonban ezen ajánlatot nem fogadhatta el, hanem haladéktalanul az ujoncozáshoz fogott, karhatalom igénybe vételével. De a fegyverfogható legények legnagyobb része megugrott. Eközben a parasztok azon kérdést vetették fel, miért nem lépnek az urak is be katonának? A kérdés találó volt, mire Zsulyevics Demjén és Koczik Pál, városi tisztviselők, a nemzetőrségbe léptek. A népség ezt látva, csakhamar köréjük csoportosult.

Ezután egész 1849 január közepéig a város békés napokat élvezett, nem volt mit tartania az ellenségtől, de azért anyagilag tevékenyen segélyezé a körülötte lévő csapatokat. Igy az ó-verbászi tábor számára, melynek élelme elfogyott, 4962 pesti mérő zabot, 4962 mázsa szénát, szintannyi szalmát és 1654 mázsa lisztet szavazott meg; a megyei laktanyának kórházzá alakítására pedig a kölcsönpénzből tekintélyes összeget utalványozott ki.

Ugyanakkor a város a hadügyministertől 20,000 frtot kapott segélyezésképen, a mely összeget azonban köteles volt részletekben visszafizetni.

Elhatározta továbbá a közgyűlés, hogy a templom harangjai «ágyúkká öntés végett a hazának felajánltassanak. Hadd működjenek azok is a haza szent szabadságának biztosításában. E miatt az

illető hitközségeket fel is szólították a harangok átadására, bármily feltételek alatt.

A katholikus hitközség három harangot adott át. Az első 12 mázsa 55 fontot, a második 9 mázsa 9 fontot, a harmadik 3 mázsa 3 fontot nyomott. Összesen 24 mázsa 67 font harangérc.

A görög-keleti hitközség pedig 3 harangot adott 30 mázsa 82 fontban.

A tavasz közeledtével a város biztonsága is veszélyeztetve lett. Biztonsági okokból a város Batinára Kovács Antal és Petrovics Sándor, Topolyára Demerácz István és Bikár Pál, Kernyajára és Szivacra pedig Parcsetics Mihály és Vuics János képviselőket küldte ki. Ezeknek kötelességévé tétetett a várost minden lehető veszélyről rögtön értesíteni.

Bármily hazafiasaknak látszottak is a szerbek, mégsem tagadhatták, hogy fajrokonaikkal rokonszenveznek. A magyar párt ezt észrevéve, még 1848 junius havában lefegyverezé őket, a mi felette rosz vért szült.

Még élesebbé tevé az ellentéteket azon körülmény, hogy Horváth Antal, főispán kezeibe két, a zombori szerbekre gyanut hárító levél jutott, a ki pedig a leveleket Zombor városának küldé, véleményadás végett. Az egyik levélnek címe: «Od deputánije glávnog odbora vojvodine szrpszke. Szlávnim obstináma u Szombóru.» (A szerb vojvodina főodborának küldöttségétől. Zombor városi képviselőségének.) A másik levél a szerb protónak szólt. Hogy mi volt tulajdonképen a levelekben, azt nem tudni. Minden kutatás dacára sem sikerült őket fellelnem. Állítólag semmi terhelőt sem tartalmaztak volna, de szavahihető szabadságharcosok politikai színezetet tulajdonítanak nekik.

A lázadó szerbek közeledtének hírére a város Demerácz Istvánt és Petrovics Sándort Bezdánba küldte, hol ez időben Nemegyei Bódog ősnagy és gróf Niczky György táboroztak, alkudozás végett. De — ismervén Demerácz kislelkűségét és Petrovics megbízhatlanságát — csakhamar utánuk küldték Fratricsot, a ki midőn tavasszal a városi szerbek csoportosulni kezdtek, energikus fellépése által tűnt ki.

A városi követek a következőkben állapodtak meg a parancsnokokkal.

A gróf és Nemegyei Bódog saját vezérletük alatt összes csapataikkal jönnek a város védelmére, u. m. 2000 főnyi gyalog rendes és ugyanannyi kaszákkal és lándzsákkal ellátott honvéddel, nemkülönben 200 huszárral és 10 ágyúval. Feltételül kiköttetett, hogy a város futárok által óráról-órára értesíti őket az ellenség állásáról, továbbá a huszárok számára nyerget küld, valamint gondoskodik a katonák és ágyúk szaporításáról.

Ezen dolgok január hó végén történtek.

Február 2-án gróf Niczky György a városnak írja, hogy még ezen napon szándékozik seregét áttenni, de az ellenség tudta nélkül; ittlétét csakis ágyúgolyókkal akarja az ellenséggel észrevétetni.

Ezen érsesítést a város utolsó közgyűlése tudtul véve, önön magát felfüggeszté; a folyó ügyeket a városi tanácsra bízta, miről a bácsmegyei főispán és kormánybiztos Horváth Antal értesíttetik.

A szerbek ezalatt már Kulát is elfoglalták. Innét vezérük Nenadovics protó, Zombor városához felszólítást intézett, a melyben lakosait felszólítja «mint a császár szövetségese» a város átadására; ellenkező esetben tűzzel-vassal fenyeget pusztítani.

A tanácsban ezen felszólítás felolvastatván, Latinovics Károly felszólalt. «Jól fontoljuk meg, mondá, hogy mit teszünk; minden lépést, a melyet a császári hadsereg tesz, pénzbe kerül, a mit nekünk kell majd megtéríteni». Erre Zsulyevics Demjén tanácsos felelt: «Tagadom, hogy a csoport császári hadsereg lenne, és ha mégis az volna, nem hódolunk neki, mi csak királyt és királyi hadsereget ismerünk». Erre a városnak az utolsó csepp vérig való védelme elhatároztatott.

Midőn gróf Niczky György és Nemegyei Bódog a városba jöttek, a szerbek előőrsei már Sztapáron és Szivacon voltak. A helybeli szerbek erről már eleve értesültek, de fegyver hiján a magyar pártnak nem árthattak. Éjjelente azonban nagyobb csoportokban gyülekeztek össze, a mi gyanusításra adott okot, miért is Fratrics kapitány őket letartóztatta. A főbíró, Mihálovics Miklós ezt roszalta ugyan, de Fratrics rá sem hederített.

Nemegyei serege a felső-bácskai fekete sipkásokból Pál Antal vezérlete alatt, a bajai vörössapkásokból és a halasi mozgó nemzetőrségből állott.

Nemegyei a plebániába szállt Kelle Ernő hazafias plebánoshoz, míg gróf Niczky a volt Tunner-féle házba. Az előbbi azonban csakhamar Bikár Izsákhoz hurcolkodott át. Bikár az itteni elégületlenek élén állt; midőn Nemegyei hozzászállt, magyar párton azt suttogták, hogy Nemegyei a szerbekkel összebeszélt.

Nemegyei rendes seregéhez még a zombori nemzetőrség is járult; hogy azonban ennek gyakorlottságáról a vezérek meggyőződjenek, sokszor minden ok nélkül riadót fuvattak; de mindenkor teljes rendben vonultak ki a zomboriak.

Február 10-én a zombori szállási bunyók Sztrillich városi kapitánynak hírül hozták, hogy a szerbek támadni készülnek.

És csakugyan febr. 11-én riadó jelzé a veszedelmet. Nemegyei csapataival a vásártéren foglalt állást, a hová a nemzetőrség is jött, valamint a menekülő előőrsek, kik a Ferenc-csatorna sztapári és szivaci hídjainál voltak felállítva. «Jönnek a szerbek» kiálták, miközben már hallatszott a szerb ágyúszó. Egy másik része a csapatnak a város északi felére ment, hogy a szerbeket megkerülje.

A város népsége, de különösen az asszonyi nép, félelembe esett, és tömegesen menekült; leginkább Gákova és Apáti felé.

Részünkről három ágyúlövés jelzé az ütközet kezdetét. Az első lövést a városi nemzetőrség dörgő éljenzéssel fogadá.

Ezalatt a parancs is megérkezett, hanem a csapatok, nagy meglepetésre, nem a szivaci, hanem a nemes-militicsi útra rendeltettek. A visszavonulási parancs nagy zúgást idézett elő, de Fratrics kapitányuk avval csillapítá őket, hogy a fővezér bizonyára tudni fogja, miért teszi ezt.

Langyos idő volt; katonáink a nemes-militicsi úton térdig sárban vonultak a szerb nagytemető felé; kisérte őket a városi szerbek gúnymosolya. A temetőnél állást foglaltak.

Alig mult el azonban egy negyedóra, a szerbek már ott termettek és reájuk lövöldözni kezdtek. A sereg parancs híján nyugott maradt. Egyszerre egy ágyúgolyó a bajaiak közül egy egész rottát szakított ki, mire ezek zavarba jöttek. Zwonorovszky, lengyel szabadságharcos, csakhamar helyre állítá a rendet. «Én csak a szabadságért küzdök, mondá, de ti hazátokért is, azért bátorság!»

Miután már $1^1/_2$ óráig ki voltak téve a tűznek, megérkezett az új parancs is, a mely őket Sztaniticsra rendelé. A szerbek nem üldözték a csapatokat.

A Lallossevics-féle szállásra érve, lövés fogadá őket; az úgy is felbőszült katonáink a szállást megrohanják, két embert agyonütnek, a többit megfutamítják. Az ott talált marhákat pedig magukkal hurcolták.

A sereg Halasnak tartott, de Mélykútnál Szabadkára rendelték.

A mint a szerbek Zombor városát elfoglalták, nemzeti comitét alkottak Sztojácskó elnöklete alatt. Hogy mit végeztek hat heti itttartózkodásuk alatt, nem sikerült megtudnom. Irásbeli adatok nem maradtak bátra.

A környékbeli déli szállások nagyobb része elpusztíttatott. Rémes episodokban sincs hiány, a melyekre azonban jobb a feledés fátyolát borítani. Hogy a zombori szerbek a pusztításban részt vettek volna, az koholt hír. A garázdálkodást egyes egyedül a jött-ment szerviánusok és granicsárok követték el. Összesen 13 (mások szerint 14) élet esett áldozatul.

A magyar kormány megtudván Zombor elestét, Nemegyei Bódogot és gróf Niczky Györgyöt kérdőre vonta. Nemegyei igazolásul azt hozá fel, hogy a városiak árulása és felkelése miatt volt kénytelen a várost elhagyni. Ezen a városra mondott árulás csupán rágfogás; mert hogy Nemegyei árulást követett el, az kétségtelen.

Miért ment ő a plebániáról Bikár Izsákhoz szállásra, az elégületlenek fejéhez? Hogy tarthatott ő a városiaktól, hisz a szerbek le voltak fegyverezve, a bunyevácok pedig mint nemzetőrök harcoltak. A zombori bunyevácok hazafias nép, az nem volt áruló, nem is

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

lesz Azonkívül Nemegyei legalább 4000 emberrel rendelkezett, míg a jövevény szerbek alig voltak 800-an. Majdnem bizonyosnak vehető, hogy Nemegyei már előbb összebeszélt az ellenséggel, s én azt hiszem, ebben rejlik annak oka, mért nem üldözé az a magyarokat.

A szerbek erősbítéseket bevárva Szabadkának indultak, de miután Szabadka és Bajmok alatt elverték őket, vizszajöttek Zomborba, de innét is, mint mondám, hat heti tartózkodás után eltávoztak.

Erre a város hazafias érzelmű vezérei is, és a menekültek nagy része visszajöttek. Gfeller Ferenc, honvédőrnagy 3 csajkás ágyúval és egy század gyalogsággal 200 őrvidékit fogtak el a város közelében; ezeket lefegyverezve haza küldé, míg a köztök talált hat szerviánt a várostér keresztje előtt lelöveté. A zombori szerb papok kegyelmet kértek számukra, de Gfeller őrnagy azt felelé: «Uraim, jogom van ítéletet hozni, de megkegyelmezni nincs».

A magyar érzelmű városiak siettek Haczel Márton kormánybiztos rendeletét végrehajtani, azaz a császári időkre emlékeztető mindenféle jeleket megsemmisíteni.

Első dolog volt a közgyűlést összehívni, a város becsületét megmenteni és a hazaárulási vádat róla lemosni. E végből a következő feliratot terjeszté fel a közgyűlés a kormánynak:

«Az 1849. máj. 1. közgyűlés.

Az ország kormányának!

Nem kis meglepetésünkre olvassuk a Közlöny hivatalos lap f. évi 82. számában 5677/e sz. alatt megjelent kormányi rendeletben azt, hogy a városunk kardcsapás nélküli feladásával és gyávasággal vádolt táborkari őrnagy Nemegyei Bódog védelméül azt hozza fel, mely szerint a várost kardcsapás nélkül, a városnak árulása miatt volt kénytelen odahagyni.

Ezen állításra, mennyiben olyatén általános kifejezés, félreértésre ad alkalmat, és ezen város összes közönségére gyalázatot és szennyet áraszt, el nem mulaszthatjuk ünnepélyesen kinyilatkoztatni, hogy midőn Nemegyei Bódog őrnagy városunkat az ellenségnek kardcsapás nélkül feladta, ha voltak is a kebelbeli óhitűek közt gaz árulók, kik az elllenséggel rokonszenveztek vagy cimboráltak, de a mindig magyar érzelmű római katholikus lakosok részéről árulási bűn fenn nem forgott, és a ki reájuk ily szörnyű és gyalázatos vétket ráfogni merészel, az maga — áruló.

Ellenben bátran és nyiltan mondhatjuk, hogy Nemegyei őrnagy minden ezen vidéken tartott hadjáratában is, ha nem is árulási bűn, de mentbetlen gyávaság és félénkség kiáltó jelei tűntek fel.

Már az, hogy a városunkat megtámadott, másfél ezerből álló és nehány ágyúval ellátott rabló, rendetlen és gyakorlatlan csapatnak a maga 4000 főt meghaladó, 10 ágyúval bíró seregével ellent

nemcsak nem állott, hanem dacára annak, hogy az ellenség közeledtével, már egészen talpon álló összes seregének egy részét az ellenség elé küldötte, másik részét pedig városunk északi része felé, az ellenséget mintegy megkerülendő csatarendben felállította és egy ideig az ágyúzásnak ki is tette, a helyett hogy támadást intézett és az ellenség ágyúszavaira felelt volna, csakhamar hátrálást parancsolt, oly tény és körülmény, mely Nemegyei őrnagyot eléggé megismerteti vitézi gyávaságáról, ha nem is árulásáról.

A városiak árulásával mentegetődzik Nemegyei őrnagy, holott attól teljességgel nem volt mit tartania; mert az óhitűek már azelőtt lefegyverezve lévén, tettel nem árthattak; a római katholikusokból alakuló mozgó csapat pedig az ő seregével egyetemben csatarendben felállott és szembe nézett az ellenségnek; azonfelül a helybeli nemzetőrség is résen állott és csak akkor menekült, midőn Nemegyei őrnagy nagy serege elvonulván, a várost az ellenség mindenünnen megszállandó vala.

Árulással vádolja Nemegyei őrnagy a városiakat, de igazán őt nevezhetjük árulónak, mert ő noha igérte, hogy ha e városból eltávozik, 24 órával előbb azt a közönségnek tudtul adandja, miszerint így a magyar érzelműek és a kormányhoz hívek menekülhessenek és vagyonaikat megmenthessék, csúfosan eltávozván és a várost védtelenül magára hagyván, a helybeli római katholikus lakosokat a legnagyobb pusztításnak és a legkegyetlenebb üldözésnek áldozta fel.

Mindezeket most csak általánosságban hozhatjuk fel, mert a Közlöny folyó évi folyamát és jelesen a fent érintett számot csak az ellenségnek városunkból eltávozása után közel imént kapván meg, a kormányrendelet későn jutott értésünkre. Hogy azonban e részben tanuvallomásokkal is igazolhassuk magunkat és Nemegyei Bódog őrnagy gyávaságát és félénkségét városunk kardcsapás nélküli feladása tekintetében bővebben előtüntethessük: oly kérelemmel járulunk a t. kormányhoz, miszerint a Nemegyei Bódeg őrnagy városunk ellen felhozott árulási bűn érdemébe vágó vád-védiratát, teendő észrevétel és cáfolás végett velünk közölni, az ellenszóló adatok megszerezhetendése okából pedig még 15 napi újabb határidőt megengedni kegyeskednék.»

A kormány ezen kitünően szerkesztett feliratra azt válaszolá, hogy miután Nemegyei Bódog őrnagy két hónapig állott törvényes vizsgálat alatt és mindeddig senkisem hozott fel ellene árulási vádat, e miatt a kormányelnök őt minden vád alól felmentette és így a város kérésére, mely szerint Nemegyei Bódog őrnagy gyávaságának bebizonyítására még 15 napi határidő tűzessék ki, nem volt teljesíthető.

A város erre a sajtót vette igénybe; az említett védiratot csekély módosítással a hivatalos Közlönyben, továbbá a Pesti Hirlapban és a Március 15-ben tétette közzé.

Nemegyei Bódog a zalathnai Nemegyei család egyik ivadéka volt. Ezt a családot tudvalevőleg az oláhok a «vérfürdő» alkalmával kiírtották és csak Nemegyei Bódog maradt életben. E miatt vonakodott a ministerelnök az utolsó sarjat, Bódogot megbüntetni.

Gróf Niczky Györgyöt is vád alá akarták helyezni, de ő avval vágta ki magát, hogy ő nem volt a fővezér és így felelősség nem terheli.

Hogy Nemegyei Bódog őrnagy áruló volt, akár hitványságból, akár más okokból, ez tény.

Igy végződött Zombor város szerepe a szabadságharcban. Jelen cikkemben főcélom volt az igazságot kideríteni az alig ismert eseményben, és mindenekelőtt az ártatlanul szenvedett városnak, régi, mocsoktalan becsületét visszaállítani. THIM JÓZSEF.

A RÁKÓCZI CSAPAT ZÁSZLÓSZENTELÉSE.

Az emberiség, a nemzetek életének is, valamint a természetnek, megvan tavasza. Ez ad új erőt, új életet. Fölébredés a téli hosszas álomból. Feledve a multak szenvedése. A jelen, boldogság özönével áraszt el, s a jövő ragyogó fényben tűnik fel. A jelen olyan nagyszerű, hogy a költő elragadtatásában megszűnik írni; mert nem tud magasztosabbat alkotni.*)

Ilyen tavasza volt a magyar nemzetnek 1848—1849-ben.

De hol vegyük a színeket, melyek azon dicső kort elő tudnák varázsolni? Azt át kellett élni, hogy megérthessük. Tavaszi napsugár kellene, hogy a tél homályos légkörét eloszlassa, s tündöklően mutassa fel a lelkesedés ragyogó napjait. Mindezt csak érezni lehet, és szegény hozzá a toll, hogy annak életet adjon.

Vasvári Pál, mint majd minden ifjú író, 48—49-ben azt érezte, hogy a tettek ideje következett be, s a hazának erős karokra, s lelkesült hősökre van szüksége. És így Vasvári is a cselekvés terére lépett. Csapatot alakított; de nem azért, hogy öldököljön, hanem, hogy a fegyverek élén juthasson a legnemesebb békéhez: az előidézett nemzetiségi villongások testvéries kiegyenlítéséhez.

Vasvári költői lelkének egész magasztosságával gondolt arra, hogy Jankut, a ki ellen küldendő volt a Rákóczi csapat, felvilágosítja a dolgok valódi állásáról, s a helyett, hogy fegyverrel győzze le az alattomosan fellázított mócokat: az igazság szavaival fogja megnyerni a hazának.

Ilyen nemes gondolkodással és nagyszerű tervekkel készült Vasvári Pál a zászlószenteléshez.

*) Garay Jánost, midőn barátai kérdezték, miért nem ír? Azt felelé, hogy nem tud nagyobbszerűt írni a jelennél, s költeménye eltörpülne.

Teleki Blanka grófnőt hívta meg zászlóanyának, ki e meghívást készséggel fogadá el. Egyszersmind a Vasvári kérésére megigéré, hogy a zászló elkészítését magára vállalja, oly módon, a hogy kivánja.

A zászló piros volt, s rajta ezüsttel hímezve e szavak állottak egy oldalt:

«Oh ha te élnél Rákóczi!»

E szavak nagy jelentőséggel bírtak. Tudjuk, hogy a Rákóczi korában az ország nemzetiségei a szabadság zászlója alá sorakoztak. A ruthének legbuzgóbb hívei voltak Rákóczinak. Vasvári is, mint egyesítő szellem akart fellépni.*)

A zászló másik oldalán e mondat volt:

«Hazádnak rendületlenül!»

A széles zöld szalagon a zászlóanya neve s a felszentelési nap volt ezüst betűkkel jelezve.

A zászlószentelési nap egy pénteki napra volt határozva. Az elindulás előtti napon Bezerédy István meglátogatá Teleki Blanka grófnőt, s tudván, hogy másnap zászlószentelésre megy, egészen megdöbbent, s kérte a grófnét, hogy halaszsza máskorra, ne tartsák *pénteken* a zászlószentelést! Nem szégyenli bevallani, hogy a pénteki napra előítéletes, akkor nem szeret semmit se kezdeni.

A grófnő mondá, hogy ő már nem változtathat a parancsnok határozatán, s ezt tennie már késő is volna.

A legszebb tavaszi idő volt, május első hetének egyik napján, midőn Teleki Blanka grófnő Nagy-Várad felé indult. A Debrecent környező kertek virágözönben tűntek fel, balzsamos illatot árasztva. A végtelenbe elnyúló puszta, mint zöld bársonyszőnyeg terült el, az ég kék volt, semmi felleg nem homályosítá. Szebb, üdébb tavaszi napot képzelni sem lehet. A pacsirta folytonosan zengé a magasban a boldogság és szerelem dalát.

Vasvári egyik jó barátját, Kecskés nevű tábori papot, küldé Teleki Blanka után, s ez, e sorok írójának kiséretében leeresztett fedelű kocsin, kora reggel útra kelt.

Az utazás érdekességét még az is nevelé, hogy Kecskés boldogságának tetőpontján állott. Mint fiatal ruthén papnak felszentelése előtt meg kellett házasodnia, ha nem akart nőtlen maradni. Elbocsáttatását kérte s megnyerte. Még csak annyi teendője volt, hogy a csapatot átadja az új lelkésznek, a zászló ünnepélyes felszentelésén ott legyen, s bizonyítványait kikapja. Boldogságához egyéb nem kellett.

A fiatal ruthén papok rendesen hasonvallású papok leányait veszik el, s a míg parochiát kapnak, a leány szüleinél szoktak

*) Midőn 48-ban a felbujtogatott horvátok Magyarországra törtek, s mi hadsereg és vezér nélkül voltunk ellenökben, ekkor a Pilvaxban összegyűlt ifjuság vezére, Vasvári, ezt irta a szabadsághős képe alá: Oh ha te élnél Rákóczi!

lenni. És így a saját háztartás gondjai nem zavarják a házasulandó kis papokat. Igy a fiatal Kecskés is gondtalanul tekintett a jövőbe. Minden, a mire szükség volt, abban állott, hogy mennyasszonyához utazzék, ki Debrecentől távol lakott, legyen meg a kellő mennyiségű pénze, s ez már készen volt barna bőrtárcájában, melyben szivarok is voltak. Mindössze 24 forintból állott a pénzmennyiség, s ez bőségesen elég volt arra, hogy jövendőbeli boldogságát vele megalapítsa, melyről egész elragadtatással beszélt útközben.

Egész éjjel tartott az utazás, folytonos beszélgetés közben. Mennyi tárgy volt akkor a megbeszélésre! Az áprilisi nagy napok. A nemzet új élete. A győzelmes csaták! Élénken beszélte el Kecskés a Rákóczi-csapatban uralgó lelkesedést, a határtalan ragaszkodást ifjú parancsnokához.

Hajnal felé, midőn még alig kezdett szürkülni, nehány percnyi csend állott be, s a felhúzott kocsi fedeleinek szegleteibe vonulva, álom kezdett szállni a szemekre.

A szunnyadni készülőket lódobogás zaja ébreszté fel, s csakhamar a kocsi ablakánál halk hangon e szavak hangzottak:

— Jó reggelt grófnő!

Vasvári Pál volt, ki lóháton előnkbe jött, s folyvást mellettünk lovagolva s beszélgetve, együtt értünk be N.-Váradra, hol ő bennünket, a már előre kijelölt szállásunkra vezetett, Toperczer úrékhoz.

Kényelmesen rendezett szobánkban, már készen vártak a megvetett ágyak, hova azonnal le is nyugvánk, mivel még csak hajnali szürkület volt.

Alig hogy megvirradt, már ébren valánk. A fontos napra gondolva, nem lehete hosszasan aludni. Aztán meg oly szép volt a reggel, hogy mindenkit életre hívott. A ragyogó tavaszi nap, a virágokkal dúsan megrakott tágas folyosó, a madarak vidám zengedezése a napfeljöttekor, a grófnőt is a folyosóra csalta, s az egész gyönyörű reggelt ott tölté, hova később a legszívesebb háziúr és asszonyság is kijöttek, s vidám társalgás között tölt el a reggel.

Kilenc órakor jött Vasvári, s az élénk, szellemes társalgás tetőpontját érte el. De nemsokáig tarthatott, mert a zászlószentelésre kellett megindulni.

A nagy téren volt felállítva a Rákóczi csapat, mintegy hatszáz emberből. Mind ifjak, s bátor tekintetűek valának. Öltözetük, sötétes-zöld atilla, piros zsinorzattal és ezüst gombos volt, s piros nadrág. A csapat vezére ragyogó tekintettel állott előttük.

Első szeget a zászlóba a nagyváradi plebános verte: Szt. István nevében.

Azután Teleki Blanka grófnő: *A népek szövetsége nevében.*

Vasvári Pál: A magyar köztársaság nevében.

Lövei Klára: Kossuth Lajos kormányzó nevében, stb.

Miután mind beverték a szegeket, Teleki Blanka grófnő, ki pirosasbarna bársonyruhában volt, rózsaszín selyemkalapban, fekete fátyollal, kezébe vevé a felszegzett zászlót, ragyogó fekete szemei a legmagasztosabb lelkesedes tüzétől égtek, s leírhatlan szépek valának, s a honleányi lelkesedés legmeghatóbb hangján e szavakat mondá:

– Hordozza dicsőséggel! s átadá a zászlót Vasvárinak.

Ekkor a parancsnok a zászlót kezében tartva gyönyörű szónoklatot mondott, az ifjú lelkesedés, a költői lélek hevével. A nagy közönség, mely a tért ellepte, s a lelkesült csapat elragadtatással hallgatta a remek szónoklatot, s a győzelem biztos reményével indult még az nap fontos hivatásának elébe.

Azon nap délután Vasvári búcsúzni jött a grófnéhoz, s azon szavakkal vált el, hogy legforróbb óhajtása a győzelem után, hogy ismét taníthasson a grófné intézetében!

Ez volt utolsó szó és utolsó találkozás Vasvárival.

Még az nap visszaindultunk Debrecenbe, a boldog ruthén pap, Kecskés kiséretében. Derecskén megállapodást tartottunk, hol a mi utitársunk, jövő boldogságának reményével áthatva, egész kényelemmel szivarozott.

Mikor elindulánk, észreveszi Kecskés, hogy szivartárcája, a benne levő pénzzel együtt hiányzik. Vissza kellett térnünk. Mindent tűvé tettek a fogadóban az elveszett tárcáért, de nem találták. Ezzel Kecskésnek minden boldogsága elveszett! Most már nem volt mivel megtennie a mennyasszonyához való utat. Nem volt egyebet mit tennie, minthogy a derecskei korcsmárosnak leírta, hogy milyen volt az elveszett tárca, s ha azt megtalálták, küldjék el postán Debrecenbe, a Kecskés lakására.

Teleki Blanka grófné nagyon sajnálta a fiatal papot, ki boldogságának tetőpontjáról egyszerre lezuhant! Gondolkozott, miként segítsen a megszomorodott vőlegény sorsán, hogy annak gyöngédségét meg ne sértse.

Kecskés különben igyekezett hősiesen venni a veszteséget. Még tréfált is, hogy ott vész, a hol van. De ezen keserű humor mellett, ott volt az a gondolat, hogy ezen egy tárgygyal *mindenét* veszté el, s talán egész jövendő boldogságát, mert, ha a felszentelés ideje előtt meg nem esküszik, akkor egész életére le kell mondani a családi boldogságról.

Debrecenbe érve, Teleki Blanka grófné utána járatott, hogy az elveszett szivartárcához hasonlót vehessen, melybe még szivart is tett, s a huszonnégy frtnál több pénzt mellékelt hozzá. Becsomagolta, s elváltoztatott írással címezve odaírta, hogy a derecskei jegyzőtől jő. Tehát az elveszett tárca meglőn találva!

Az ifjú pap, ki már boldogsága ábrándjairól lemondani kezdett, annyira megörvendett, hogy szivartárcája a pénzzel együtt megkerült,

hogy észre sem vette az összeg mennyiségét, különben kétkedhetett volna tárcája eredetiségén. Másnap rögtön útra kelt menyasszonyához.

Hogy csakugyan célját érte-e Kecskés, boldog volt-e? arról többet nem tudok. A cél, hogy mennyasszonyához utazhassék, el volt érve.

Egyébiránt ezen kitéréssel nem a Kecskés történetét akartam bemutatni, hanem azt, hogy minő módon szokott Teleki Blanka grófné jót tenni. Olyan volt, mint valami tündér. Szeretett látatlanban jót cselekedni. Hálára, köszönetre nem várt. Határtalan volt öröme, ha látta, hogy a szükségen segítve van. Százakon segített a nélkül, hogy tudták volna, honnan jő az áldás.

Legyen áldott emléke az emelkedett szellemű és nagylelkű honleánynak!

LÖVEI KLÁRA.

A PANDUROK.

(1741—1748.)

A mult század közepe óta mind mai napig, legalább az ország déli vidékein fentartotta magát a pandur elnevezés, bár eredetét és jelentését kevesen kutatták. E szó etymologiája — meg kell vallani — még mindig nem biztos, azért valószínű azon felfogás, mely szerint ez elnevezés az olasz eredetű bander (zászló) és banderium (zászlóalj) szavakkal áll rokonságban. A német írók «die Panduren», a franciák «les pandours» néven említik a mi pandurjainkat, kik eleinte határőrvidéki fegyveresek, majd útonálló rablók, majd meg közigazgatási közegek functióját teljesíték. Jelen alkalommal csak azon pandurokkal szándékunk foglalkozni, kik a pandurság őseiül tekintendők, s kik az osztrák-magyar hadtörténelemben maradandó emléket hagytak maguk után. A Mária Terézia királynő idejében, az osztrák örökösödési harcokban szerepelt pandurokat értjük.

A régi és újabb kori írók a pandurok eredeti hazájául a Tisza-Dunaköz vidékét tekintik. A város szomszédságában valóban ma is e névvel jelölnek egy szigetet, melyet a Duna s ágai öveznek, s mely körülbelül correspondeál azon helylyel, melyre a tudós Marsigli gróf ismeretes nagy művében a Pandur helységet rajzolta.[1]) Ha nem is bizonyos, de valószínű, hogy ezen helység, mely ma már nem létezik, inkább az odatelepült katonáktól vehette nevét. Annyi kétségtelen, hogy Bácskából a mult század első felében sok határőr (pandur) került ki, sőt lehet, hogy épen ezek voltak a legrégibb pandurok, kik már a spanyol örökösödési háborúban (1701—1714.) tevékeny részt vettek, de a kiket utóbb Mária Terézia királynő korában, a híres

[1]) A. Ferd. *Marsigli:* Danubius Pannonico-Mysicus etc. tom. I. pars II. pag. 13. (Hagae et Amstelodami 1726)

Trenck által toborzott, valamint az akkor még fennállott Tisza és Maros vidéki határőrvidékekből a nyugati harctérre rendelt pandurok háttérbe szorítottak.[2])

Ha valamely állam Európában, úgy bizonyára az osztrák birodalom volt az a multban, melynek nemzetiség, nyelv s katonai képzettség tekintetében a legkülönbözőbb alkatrészekből álló hadserege volt. A XVIII-ik században a birodalom keleti fele volt az főleg, mely az ott folyt szakadatlan háborúk folytán a legharcedzettebb katonákat szolgáltatta. A XVIII-ik század első felében pedig főleg az alsó Duna és Tisza vidéke volt az, honnan az osztrák armada erős hadoszlopokat várhatott az ottani szerb, bunyevác, horvát stb. nemzetiségű határőrök soraiból, kik ha nem is hadtudomány, de harciasság tekintetében bármely ország embereivel bizvást kiáltották a versenyt. A határőri intézmény, mely a Maros, Tisza, Duna és Száva vidékén ezidétt még mindig fennállott, állandó katonai iskolája volt a vidék népességének, s a folytonos fegyverviselés azokat a legjobb s legkitartóbb katonákká tette. Ezen délmagyarországi szlávok, kiket a bécsi kormány mint első pandurokat, a török háborúk csillapodtával a nyugateurópai harcterekre is mind nagyobb és nagyobb számmal vitt ki, csakhamar európai hírre vergődtek — a magyar huszárság mellett — úgy bátorság, mint kegyetlenség dolgában. A hoszszantartó spanyol örökösödési háborúban már tevékeny részt vettek e magyarországi határőrök, de tulajdonképi szereplésök Mária Terézia korába esik.

Az u. n. osztrák örökösödési háború kitörésekor (1741.) újból mozgalomba jött a birodalom összes hadereje. A pozsonyi országgyűlésen alig hangzott el a «vitam et sanguinem» szózata, midőn minden körben s az ország minden részében katonák toborzásához láttak. Az alsó Duna és Tisza vidéki militia is talpra állt, s egyes ezredei csakhamar a háború színhelyére vitettek; a magyar nemesség s a rendes császári csapatok szintén sietve vonultak a fenyegetett birodalmi határokra. A birodalmi haderő azonban a számos ellenséggel szemben korántsem tűnt fel soknak, s épen azért az önkéntes csapatok toborzása felette kivánatossá vált. Azon önkéntes, zsoldos csapatok közűl, melyek a császári korona megvédése céljából folytatott harcok alatt tevékeny szerepet vittek, kétségkívül a br. Trenck által kiállított pandurokat illeti a legelső helyek egyike.

Trenck Ferenc, Olaszországnak Calabria tartományában, Reggio városában 1710-ben született, hol atyja mint császári főhadnagy szolgált; maga 1727-ben már az osztrák hadseregbe lépett. Szolgált utóbb

[2]) *Meynert* Herman ismeretes művében (Gesch. Oesterreichs VI. k. I. rész 20. l.) szintén szól a pandurok eredetéről, ő azonban a hasonnevű helységet Zólyom vármegyébe helyezi. — Pest vármegyében még a mult században szintén volt Pandur nevű helység. (L. Iván *Antunovich:* Razprava etc. című műve (Bécs 1882.) 137. lapon.

az oroszoknál, de onnan fékezhetlen viselete miatt nemsokára elbocsáttatott, mire szlavoniai birtokán telepedett le.[3]) Midőn 1741-ben Nagy Frigyes porosz király Szileziába tört, s ezzel az örökösödési háború üszkét az osztrák birodalom határain átdobta, a birodalom általános fegyverkezése közt Trenckben is azon gondolat támadt, miszerint a királynő engedelmével egy szabad csapatot (Freicorps) szervez a délvidéki horvátok és szerbekből, kiket saját költségén szerel fel, sőt a kik — legalább látszólag — az ő zsoldját húzzák. A királynő az ajánlatot örömmel fogadta, s Trencknek egy 1000 főből álló csapat szervezésére az engedélyt meg is adta. Arneth, a királynő korának történetírója, nem mulasztja el megjegyezni e ténynél, hogy ez a monarcha részéről oly lépés volt, melyet csakis az akkor fenforgó égető szükség menthet.[4]) Kétségtelen volt ugyanis, hogy Trenck, nagyravágyó tervei dacára is, akkora áldozatot nem hozand, miszerint katonáit a táborozás idejére szükséges élelemmel s egyéb szerekkel ellássa, hanem mint a XVIII-ik században általában divatban volt, s mint egykor Wallenstein a harmincéves háborúban, Trenck is arra számított, hogy a hadsereget a háborúnak kell fentartania, vagyis a katona rablásból él.

A szorult helyzetben levő királynő kétségkívül épen nem válogathatott a védelmi eszközökben, s hogy Trenck pandurjai minden barbarismusok mellett is taktikai fontossággal bírtak e korban, az nem annyira a birodalom intéző egyéneit, mint inkább a kort jellemzi. Trenck a kapott engedélyre csakhamar talpra állítá banderiumát, mely 1000 horvát és szerb lovasból állott. Emberei kivétel nélkül a Száva vidékéről valók voltak, s így korántsem tévesztendők össze a tisza-dunaközi pandurokkal. A külföld az osztrák birodalmi milic-hadat egy kalap alá vonva, általában a pandur elnevezéssel jelölte, így tehát felette téves azok nézete, kik a pandurok neve alatt mindig Trenck embereit értik. Az azonban kétségtelen, hogy a Trenck-félék par excellence-pandurok.

Trenck mielőtt a sziléziai harctérre indult volna, Bécsben jelent meg csapatával, hogy azt a királynőnek bemutassa. 1741. máj. 27-én, épen midőn a magyarországi küldöttség is fogadtatott, Trenck is elővezette pandurjait, kik összesen 20 kompániában (egyenkint 50 emberrel) voltak beosztva. Érdekes látványt nyujtott a sajátságos regiment nemzeti öltönyében, a mint keleties s egészen szokatlan harcmodorát a királynő és anyja, Erzsébetnek, valamint számtalan főúr előtt bemutatta.[5]) A királynő nem is késett őket gazdagon megajándékozni, sőt némelyeket azon kegyben is részesített, hogy császári

[3]) A. R. von *Arneth:* Maria Theresia's erste Regierungsjahre B. II. S. 15. (Wien 1863.)

[4]) *Arneth:* id. műve I. köt. 159. l.

[5]) Öltönyük főrészét a granicsároknál később is hiven megőrzött veres köpeny képezte.

anyjának őket bemutattatá. Másnap az egész csapat az u. n. Salesianer-zárda elé vonult ki, hol Amália hercegnő is szemlét tartott felettök, s még aznap este a Dunán át Sziléziába indultak.

A pandurok sziléziai táborozását csak részletekben ismerjük, de ez is elegendő arra, hogy azok szerepléséről kellő fogalmat alkothassunk. Mint már a nagy Eugen herceg korában — főleg az 1697. évi bácskai hadjáratában[6]) — úgy az örökösödési harcok folyama alatt is, a pandurok, mint kitünő lovasok, rendszerint előörsi teendőkre alkalmaztattak, s e tekintetben kitünőknek bizonyultak. De nemcsak előörsi, hanem általában minden oly hadivállalatnál, hol a merészség s a gyorsaságra leginkább volna szükség, Trenck emberei sikerrel alkalmaztattak. Az is kétségkívüli azonban, hogy — mint általában a magyarországi alsó részekről áthozott milic hadak — a legtöbb barbarismust, a legnagyobb pusztítást ezek követték el, s általában az osztrák hadseregnek a közös «pandur» névvel nevezett ezredei a nyugati ellenségek előtt a legrettegettebbekké lőnek. Nem csak az ellenség, hanem a birodalom azon lakosai is felette sokat szenvedtek tőlük, a kiknek vidékén csak megjelentek. Barát és ellenség jószágát egyaránt semmibe sem vették, s innen volt, hogy Trenck csapatának renommée-ja csakhamar alászállt.

Már 1741. jul. 2-án, tehát sziléziai szereplesők harmadik havában, Neipperg főhadvezér Trencknek kénytelen azt írni, miszerint tudhatja, hogy nem azért hivatott oda ezredével, hogy az országot pusztítsa, hanem az ellenség ellen védje; inti egyszersmind, hogy ha katonáit nem képes fékentartani, úgy szolgálatára nincs szüksége.[7]) Ez csak Trencknek szólt ugyan, de érthetett belőle az összes magyarországi milichad is, kik nemcsak névleg neveztettek egyaránt panduroknak Trenck embereivel, hanem azokat minden tekintetben utolérték. E milic hadak kétségkívül sok és fontos szolgálatot tettek a császári trónnak, csakhogy karjok súlyát nem csak az ellenség, hanem a birodalom népei is érezték.

Kinsky Fülöp gr. hadosztályparancsnok által a sziléziai táborozás alkalmával a fővezérhez ez évi szept. 21-én intézett levél furcsa világot vet a pandurságra, s a többi közt következőleg hangzik: «Ha ön felénk jön, esedezem, tartsa vissza a magyarországi kegyetlen pandurokat, hacsak nem akarja tönkre tenni vidékünket».[8]) E

[6]) Eugen herceg korában — legalább 1700-ig — a pandur név még ismeretlen; ő tudósításaiban az előörsi szerepet teljesítő s jobbára milic lovasságból álló csapatokat csak az általános „hussars“ névvel nevezi. (L. a többi közt Eugen tudósítását a császárhoz 1697. szept. 14-éről, közölve; „Hist. du Prince Fr. Eugene“ tom. I. p. 220—236, továbbá *Angeli:* „Milit. Correspondenz des Pr. Eugen v. Savoyen 1697—1698.“ 52—60. l.

[7]) *Arneth:* id. műve I. k. 406. l.

[8]) „Si vous avauçez vers nous, je vous conjure de renvoyer ces maudits pandours pour la Hongrie, si vous ne voulez pas desoler notre pays.“ (*Arneth*-nél I. 406.)

sorok eléggé mutatják, hogy a pandurság már kezdetben sem lehetett kedvesen látott vendég Sziléziában. Az osztrák vezérek azonban akként iparkodtak e martalóc csapatokat fékezni, hogy német vezénylet alá s német ezredek mellé osztották be őket. Neipperg gróf fővezér, ki humánus jelleménél fogva a korlátlanul pusztító szabadcsapatoknak — s különösen Trencknek — ellensége volt, midőn látta, hogy Trenck embereivel nem boldogul, azt vezérével együtt Menzel nevű cs. őrnagy alá rendelte; sőt midőn Trenck felettvalójának engedelmeskedni vonakodott, őt szabadságának elvesztése által iparkodott engedelmességre szorítni; mi ennek folytán sikerülvén, Trenck fogságát elhagyva, újból átvette csapatja vezényletét.[9])

A következő 1742. évben a háború tüze erősebben fellobogván, Trenck embereivel a Khevenhüller tábornagy alatt álló csapatokhoz, Ausztriába a bajorok ellen rendeltetett, kinek a magyarországi felkelő csapatok s a pandurok fékentartása szintén nem kevés gondot adott. Trenck első nagyobb hadivállalata a bajor széleken Deggendorf elfoglalása volt. (1742. febr.) Az osztrák csapatok ezen részeken való fellépése folytán a támadó Károly Albert, bajor fejedelem és már akkor megkoronázott német császár, hadai nemcsak kiszorították Ausztria területéről, hanem a magyar és a milic lovas hadak csakhamar egész Bajorországot elárasztották. Elfoglalták München-t, sőt Khevenhüller fővezér 1742. márciusban már Landshutban ütötte fel főhadiszállását, míg csapatai egész a Lech folyóig pusztítottak.[10]) Az itt szerepelt hadak túlnyomó része magyarországi volt, és nemcsak Trenck emberei, de a szerb militia és magyar lovasság pusztításai is rettegéssel töltötték el Bajorhont.[11])

Trencket már május végén Tyrol határán találjuk, hol Sengries mellett az elsáncolt bajor parasztokat megveri s megadásra bírja. A bajor föld ekkori állapota nagyon kedvező talajt nyujtott a pandurak zsákmányszomjának kielégítésére; és valóban nem csekély mennyiségű harácsot szedtek össze Hasonló szerencsével végezték Trenck emberei azon fontos és nehéz vállalatot, mely abban állott, hogy Khevenhüller őt a Forgács és Andrássy ezredesek vezénylete alatt álló magyar csapatokkal a bajor-cseh határon levő Diesenstein erőd ellen küldé. A támadó csapatok bár ágyúkkal nem rendelkeztek, erős ostrom alá fogták a várat, s miután az élelmet teljesen elvágták, sőt vakmerő rohamaik által az őrséget páni félelembe hozták, a várparancsnoka, br. Drechsler, kénytelen volt megadni magát. A martalóc csapatokra nézve az nem alterált a dolgon, hogy a bajorok várának nem erőszak, hanem egyezség útján jutottak birtokába, csak oly rombolást és zsákmánylást vittek ott is végbe, mint egyebütt. A sietség

[9]) *Arneth:* Geschichte Maria Theresia's II. B. 15–16. S.
[10]) Ugyanaz II. k. 23. l.
[11]) E. *Picot:* Les Serbes de Hongrie etc. (Prague 1873.) I. 121.

közben vigyázatlanságból a lőportorony is levegőbe repült, mely alkalommal nemcsak sok pandur, de maga Trenck és Schrenk bárók és csapatvezérek is súlyosan megsebesültek olyannyira, hogy mindkettőjüket Passauba kellett küldeni gyógykezelés végett. Khevenhüller fővezérnek ez alkalomból a királynőhöz intézett tudósításában dicsérettel halmoztatnak el a magyarországi pandurok, s különösen Trenck, a kit a fővezér nem is késett előléptetésre ajánlani. Trenck még sebeiből alig épült fel, midőn ezredessé történt kineveztetéséről értesült.[12])

A magyarhoni magyar, szerb és horvát hadaknak nagy érdemök volt abban, hogy az ellenség Ausztriából kiszoríttatott, s hogy egész Bajorország elfoglaltatott; mielőtt azonban a bajor és francia csapatok ellen a harc ily sikerrel folyt, addig Szilézia, honnan a királynő hadai a Nagy Frigyes ellen vívott molwitzi csata (1741. ápr. 10-én) folytán hátrálni kényszerültek, valamint Csehország porosz és francia csapatok által volt megszállva. Khevenhüller most már Csehországot akarta az ellenségtől megtisztítni, s midőn ezt tervbe vette, első sorban a magyarországi hadakra támaszkodott. A Csehországba vezető utak megnyitására tehát a pandurokat küldte már junius végén előre, kik a Cham város elleni operatióval a beléjök helyezett bizalommal derekasan megfeleltek. Cham város, a cseh határon, megerősítve, gr. Kinigl bajor vezér alatt állott, kivel a támadók eleinte alkudozásba ereszkedtek, midőn azonban egy, a városból jövő lövés egy pandurt megsebzett, Trenck rohamot parancsolt, s pár perc alatt a város be volt véve, lakói nagyobb részt lekaszabolva s a házak elhamvasztva voltak. Téves azok nézete is, kik az itt elkövetett — bár többé-kevésbbé igazolt — vandalismust egyedül Trencknek tulajdonítják. A pandur név itt is általánosságban lett alkalmazva, s alatta nemcsak Trenck embereit, hanem első sorban a tiszadunavidéki milic csapatokat kell értenünk, kik itt is jelen voltak.[13])

Az osztrák hadak Csehországba nyomulván, erős ellentállásra találtak. Nagy Frigyes és a franciák a csaszlaui csata által Mária Teréziát már julius 27-én a boroszlói békére kényszeríték, melynek értelmében Szilézia porosz kézben maradt. A boroszlói békével azonban a fegyverzörej korántsem csillapult, minthogy a franciák Prágát még mindig megszállva tarták, s csak ez évi dec. hóban ért véget az osztrák hadak küzdelme, midőn a franciák az országból kivonultak.

A következő 1743. évről, bár a franciák ellen ez évben vívott győzelmes harcokban a pandurok is részt vettek, nem maradtak fenn részletes tudósítások Trenck emberei és hasonsorsainak szerepléséről. Az azonban bizonyos, hogy a pandurok száma épen nem csökkent, s az általuk terjesztett félelem sem mérséklődött; mert Trenck kalandos csapata 4000 emberre növekedett. Nagyobb részök magyarországi szerb volt ezeknek is, még pedig bácskai. A Tisza és Maros-

[12]) Arneth: Gesch. Mar. Ther. II. 102–103.
[13]) Ugyanaz II. 127.

vidéki határőrök soraiból kerültek ki ezek is, mi már abból kitűnik, hogy a határőrvidékek megszüntével az ezen vidéki előkelőbb szerb családok nemesi rangra emeltetvén, az örökösödési harcokban való részvétel érdemök gyanánt még armalis leveleikben is felemlíttetik.[14]) Ezen milic csapatok szintén ezredekre oszlottak, s egy-egy ezred 600 lovas és 130 gyalogos lövészből állott.[15])

1744-ben kitört az u. n. második sziléziai háború. Nagy Frigyes Csehországba berontván, azt Prágával együtt hirtelen elfoglalta. A pandurok ekkoriban Károly herceg hadtestével a Rajna vonalán Speiernél a szövetséges francia és bajor csapatok ellen táboroztak. Az osztrákok nem elégedtek meg az ellenségnek idáig való üldözésével, hanem a Rajnán át francia területre hatoltak. A tábori sipok harsogása között mint első lépte át a Rajnát a pandurság (jun. 30-án) s legott szétverte a Seckendorf vezérlete alatt álló bajor csapatokat. Jul. 1-én kelt át Károly herceg és a híres Nádasdy és Forgács a magyar ezredekkel. Forgács ezredes magyar és szerb hadával ekkor vette be ágyúk nélkül, Coigni francia marschall erőködése dacára, Weissenburgot, mely haditény egyike volt a legfényesebbeknek, miket ama kor felmutatott. Károly fővezér nem is mulasztotta el követei által a királynőt hadainak eme sikeres működéséről értesítni, győzelmi jeleket s levelet küldvén, melyben nem győzi dicsérni a magyarországi csapatok magatartását, főleg pedig Forgács és Trenck érdemeit.[16])

Csehországnak a poroszok által történt megszállása és a bajorokkal a füsseni béke (1745. jan. 20.) folytán létrejött fegyverszünet után Trenck és pandurjai egyéb Rajna melléki ezredekkel együtt Károly lothringai herceg vezérlete alatt a poroszok elleni hadjárathoz rendeltettek; itt azonban Frigyes király kitünő hadával szemben a szakadatlan pusztításnál egyebet mindaddig nem tettek, míg a drezdai béke (dec 25.) a háborúnak véget nem vetett.

Egyrészt azon körülmény, hogy a csehországi hadjárat az osztrák fegyverekre nézve balul ütött ki, másrészt pedig a panaszok, melyek a pandurok garázdálkodását illetőleg mindinkább hangosabbakká lettek, siettették azon szomorú dráma bonyodalmának lefolyását, mely Trenck bukásával végződött. Az örökösödési háború tüze még a következő csaknem három teljes év alatt is magasan lobogott ugyan; de az angol szövetség egyrészt, másrészt pedig a hatalmas porosz királylyal megkötött béke, nagyban könnyített a

[14]) L. ide vonatkozólag a tiszai határőrvidék szerbjei közül a Branovacsky, Millinovity, Tésity családok armalisait az illető családoknál Zentán.

[15]) Picot: Les Serbes etc I. 121—122.

[16]) „Le General Natasty — írja Károly herceg a királynőhöz intézett levelében — a fait ces dispositions a merveille et tout le corps qu'il avoit avec luy surtout les baudours du lieutenant Colonel Treuck qui se sont distingué ... Trenck Colonel ... en verité il l'at merité tant pour la bravoure que bonne disposition et bon ordres, qu'ils tient avec le gençes." (Arnethnél II. 549.)

birodalom azon nehéz helyzetén, melyben a háború kezdetén volt, midőn a legutolsó pandur védő karjára is szükség vala. Szóval a kocka fordult, s beállott a pillanat, midőn Trenck martalóc csapatára, legalább oly fegyelmezetlen állapotban, minőben az volt, szükség nemcsak nem vala, hanem a királynő a vandalismus embereinek szolgálatát kezdé megvetni, sőt utóbb Trencket kénytelen volt, az ellene felmerült számtalan panasz folytán, haditörvényszék elé állíttatni. Ez őt rövid procedura után halálra ítélte. Azonban Trenck barátai, Károly lothringai herceg, valamint Uhlfeld gróf kancellár, mindent elkövettek megmentésére, sőt az első helyen említett herceg egyenesen kinyilvánítá, hogy Trenck hibáinak ő, mint fővezér, szintén részese, mert Trenck az ő főparancsnoksága alatt állott. Maga a császár (a királynő férje) is azon volt, hogy az ítélet megmásíttassék. Igy történt azután, hogy Trenck ellen új per kezdetett, melyben alkalmat adtak neki a védekezésre. Dr. Perger, a kitünő jogász, védte őt a hosszas perben, melynek vége az lett, hogy Trenck 1748-ban szept. elején katonai rangját vesztve örökös fogságra ítéltetett. Az egykor rettegett csapatvezér, kinek hibái mellett kétségkívül nagy érdemei is voltak, 1749. okt. 4-én halt el spielbergi fogságában.[17])

Mire az aacheni béke (1748. okt. 18.) okmánya aláiratott s ez által az osztrák örökösödési háború befejezést nyert; a pandurok szereplése is lejárt. A legnagyobb pandur, Trenck, fogva; emberei pedig részint az osztrák csapatokba besorozva lettek, részint haza széledtek. De a cseh, sziléz, porosz, bajor és francia még távozása után is sokáig rettegve gondolt a Tisza, Duna, és Száva vidéki pandurra, ki most már nyugodtan tért haza azon tudatban, hogy a trón iránti hűség adóját lerótta. Az osztrák kormány nem is késett a pandurság szolgálata iránti elismerését tettekben is nyilvánítani. Mert míg Trenck csapata nyomtalanul megsemmisült s így azt jutalmazni alkalom sem lehetett, addig a bácskai és marosmelléki szerb pandurok 1751-ben annál dúsabb adományokban részesültek. Ez évben ugyanis az itteni militia végleg felosztatván, a lakosok nem csak bizonyos kiváltságokat,[18]) hanem igen sokan nemesi rangot s curialis birtokokat nyertek, sőt hogy az ugyancsak legnagyobb részt általok lakott Szabadka (1743.) kamarai mező, Ujvidék (1748.) és Zombor (1751.) pedig szabad királyi városok kiváltságaiban részesíttettek, szintén az uralkodónak a pandurok iránti hálájára emlékeztet.[19])

Ezekben adtuk röviden a pandurok első szereplési cyklusát.

[17]) B. *Dudik:* Die letzten Tage des Panduren-Obersten Fr. Fr. von der Trenck. Oesterr. Blätter für Litteratur 1855. Jahrg. 13.

[18]) Ekkor nyerte privilegiumát a n.-kikindai katonai, és az u. n. Tiszán inneni kamarai kerül t, melyből utóbb (1791.) koronai kerület lett.

[19]) *Picol:* Les Serbes de Hongrie. II. 122.

A nagy és birodalmak sorsát döntő háborúk bárdolatlan tényezőiül látjuk őket a történet színpadán felmerülni, tetteiket a primitiv vadság s nyomaikat a sivár pusztulás és vér jelöli. De a kor, melyben szerepelnek; az ellenség, melylyel szembeszállnak; a birodalmi hadvezérlet, melynek engedelmeskednek: mind igazolni látszik a pandurság fentartása és igénybevételének jogosultságát; mert ők csak a kor jellemzői. Még látszik a XVIII. század közepén, hogy a Tisza s Duna választja el a nyugatot a keleti barbarságtól; látszik, hogy az ausztriai birodalom egyik része többé-kevésbbé vad csordák hazája: még felhallatszik a kürtszó s a fegyverzörej, mely a török elleni küzdelmek végső accordjait jelzi. A magyar földnek a török uralom alól való felszabadítása be volt már ugyan fejezve, de a százados harcok nevelte szilaj szláv népséget, melyhez a pandurok tartoztak, nem lehetett egyszerre civilizált néppé varázsolni. A polgárosodás processusa beköszöntött; a tiszai, marosi és dunai határőrvidékek feloszlatása kimondatott (1741. XVIII. t. c.); hanem azért a harcok eme sokszor vérrel áztatott földjén a harcias, vad jellem még sokáig nem volt kioltható.

Legalább midőn a pandurok utóbb az u. n. hét éves háború alkalmával (1756—1763.) még egyszer újból a nyugati harctérre szólíttatnak, s midőn ezzel a nyugati szereplések második cyklusa megnyilt, még mindig hasonló színben, hasonló tettekkel tűnnek fel, mint az örökösödési háborúban résztvett elődeik.

DUDÁS GYULA.

TÁRCA.

Magyar indigenatusért való folyamodás 1807-ből.

E képen folyamodott az 1807. esztendőben országosan össze gyülekezett Magyarország rendeihez a magyar indigenatusért báró Kienmayer tábornagy.

Felséges császári királyi herceg, Magyarország nádor ispánja! Az országnak nagy-méltóságai, fő tisztelendő méltóságos tekintetes rendek!

Magyarnak születtetni, a világi életnek egy főbb szerencséje, — a ki születése szerint el nem érte, — magyarrá lenni akarni, — nemes vágyódás, törekedés. — Ifjúságom első zsengéjétől fogva erre volt intézve minden ígyekezetem, hogy megérdemeljem ezen nemes magyar nemzeti anyától, a fiává leendő fogadtatást. Ugyanis ezen okon, született nyelvemen kivül, a magyar haza nemzete anya nyelvét magamévá tettem; — hajlandóságom a hadi életre vonzván, azonnal magyar huszár ezeredben állottam ki a mars mezejére, — ott kivánván szerencsémet keresni. Istenem segedelméből, — felséges császárunk s királyunk kegyelméből, most már ő felségének generális feldmarschal lieutenántja, — Mária Terézia vitéz katonai rendjének keresztes vitéze, — s egy nevemet viselő magyar huszár ezerednek tulajdonosa vagyok. Harmincegy esztendők elfolyása alatt, mely híven s fedhetetlenül szolgáltam felséges királyunkat s ezen nemes hazát; — minémű károkat s veszedelmeket igyekeztem

elhárítani; — minémű vitézi bajnoki cselekedeteket vittem végben, — azokat elöszámlálni nem akarom, hogy a magokat dícsérök sorába ne essek. — Szóljanak azokról a kotzimi, foksányi, martinestyei, bukaresti, és más egyéb véres csatamezők. — A kölcsönös szeretetet és bizodalmat azonban, melylyel vezérlésem alá bizattatott vitéz magyar katonaság iránt tam, és én is iránta viseltettem, el nem hallgathatom, — sőt arról, míg az én szívem verni fog, öröm képzelődéssel emlékezni fogok. — Kölcsönös volt nálam az alattam valóknak szeretete mindenkor; — mert valamint bizonyos voltam arról, hogy ők engemet szeretnek, s iránt am meghitt bizodalommal vagynak; ugy szerettem én is őket, s minden előfordult környülállásokban reájok biztosan támaszkodtam; nem lévén máig is semmiben nagyobb törekedésem, mint hogy ezen nemes nemzethez nemcsak méltán tartozó, hanem önként vonzó természetbeli hajlandóságban gyökerezett hív tiszteletemet bizonyítsam, és azt minden tőlem ki telhetőképen elébb-elébb vigyem. — Nincsen semmire nagyobb vágyódásom, mint hogy azon általam mindég nagy becscsel tisztelt nemzetnek be fogadott hazafia lehessek. Eleven bizonysága ennek már az, hogy az iránt felséges császárunk s királyunk eleibe, jobbágyi alázatossággal, esedező levelemet még 1802-ik esztendőben benyujtottam, s ő felségétől a mint az ide mellé rekesztett A. betű alatt való irás bizonyítja, kegyelmes intézetet is nyertem. Felséges császári királyi herceg, nagyméltóságú, főtisztelendő, méltóságos, tekintetes rendek! — Az ő felsége kegyelmes végzése szerint, én az hazafiság becspénznek letételére utasíttattam; örömestebb le tenném én azt, mint annak elengedéséért kérelemre folyamodni kényteleníttettem, ha a szerencse javait vélem ugy közlötte volna, hogy azt teljesíthetném: de az tőlem, hazám s maradékom végső romlása nélkül ki nem telhetvén; esedezem Felséges császári királyi hercegséged, nagy méltóságtok, s a főtisztelendő, méltóságos, tekintetes rendek előtt — hogy tekintetben vévén azt, — hogy a hadi életben igen ritkának adódik sorsát a szerencse javaira való nézve is felemelni, méltóztassanak azon hazafiui becspénzt elengedni s helyében eddig tett hív szolgálatimat, s ez után is teendőket felséges császárunk s királyunkért, s ezen nemes hazáért kiomlani kész, s örömmel elszánt, által ajánlott s adott véremet bevenni, s az által nemcsak engemet, de nevemet viselő magyar huszár ezredemet is, azzal hogy tulajdonossa az hazafiúvá lett befogadása által, magyarrá s véle ugyanegy nemzetté lett, megvigasztalni. — mely kegyelméért s kegyességéért élek és halok felséges császári királyi hercegségednek nagyméltóságú, főtisztelendő, méltóságos és tekintetes rendeknek. Hív alázatos s engedelmes szolgája B. Kienmayer, F. Cs. K. felségének generális feldmarschal lieutenantja, és egy magyar huszár ezrednek tulajdonosa.

Nemkülönben gróf Brajda Lajos, és többek, a kik a magyar indigenatusért az országgyüléshez folyamodtak, legelsőbb és főbb érdemeiknek állitották, ha magyarul tudnak.

Vadásztilalom 1726-ból.

Bizodalmas szolgabíró uramnak.

A tettes ns. vármegye determinatiója szerint egy jó gyalog embertől ezen commissarius, Szinnyei Christóf uramnak szólló levelet küldje el kegyelmed, uti költségre adván kegyelmed vagy négy magyar forintokat. E mellett, a ns vármegye conclusuma szerint, kegyelmed falunként promulgáltassa, senki tőröket ne tartson, hogy másnak kárt tegyen, és ha paraszt ember, róka, nésztmedve és egyéb akármelyféle vad-böröket sine scitu officialium comitatensium zsidónak vagy örménynek elad, toties quoties deprehendáltatnak, az bőröknek árával megbüntesse; ebben kegyelmednek magának is szép haszna leszen; e mellett ezen Excelsum Regium Locumtenentiale kegyelmes parancsolatján kegyelmed magának interpretáltatván egy jó deákkal, az processusban falunként

promulgálja és publicálja, ehez tartsa az szegénység magát. Ezzel ajánlom Isten oltalmában kegyelmed életét. Szigeth, die 6. Febr. 1726.

Kegyelmed kész szolgája SZEGEDI FERENC.

Történeti repertorium 1885.

(Első közlemény.)

Abdul Kérim pasa. Egyetértés 42. sz.

Ábrányi Kornél. Komáromtól Világosig 1848—1849-ki emlékirataimból. Bud. Hirlap 3. 4. sz.

Ábrányi Kornél, ifj. 1849. november. P. Napló 32. sz.

Adatok a világosi fegyverletétel történetéhez. Közli Király Pál. Nemzet 7. szám.

Agyonlőtt papok. Bud. Hirlap 21. sz.

Aranygyártói, (A 18-ik század —) L. L. Bácskai Ellenőr 4. sz.

Bach Sebestyén. P. Napló 87. sz.

Balkanszka Czaricza. (Balkán cárnője.) Cs. L. Nemzet 19. sz.

Balogh Gyula. Ezelőtt 76 évvel. Vasm. Lapok 1. sz.

Bátori Schulcz Bódog 1848/9-ki honvéd-tábornok. Életrajz. Egyetértés 68. P. Hirlap 69. Vasárn. Ujság 11. sz.

„*Bem-Album.* Szerk. Kerekes Sámuel. Marosvásárhely." Ism. dr. Dengi János. M. Polgár 64. sz.

Beőthy Ödönről. Szabadság. (Székesfehérvár.) 2. sz.

Bérczy Ödönre. (Emlékezés —) Színészeti Közlöny 3. sz.

Berkes Lajos, cigányprimás. Életrajz. Vasárn. Ujság 8. sz. Budapest 51. sz. arck. P. Hirlap 51. sz. — Egy kis visszaemlékezés. Csicseri Bors. P. Hirlap 49. szám.

Bezerédj Viktor, Báró Fiáth Ferenc. (1815—1885.) Veszprém 8. száma. Veszprémm. Közl. 8. sz.

Blaháné a népszinművekben. —th—n. Vasárn. Ujság 8. szám. Hat jelmezképpel.

Boér János, veterán színész. Nekr. Vasárn. Ujság 5. sz.

Bognár Vilma. Művészélet A kezdet legkezdetén. Bud. Hirlap 55. sz.

Bocsor István. A pápai casino története. Pápai Lapok 1—3. sz.

Borsodmegye mult századi cehéletéből. Borsodm. Lapok 5. 6. sz.

Burián Pál. Honvédügy. Függetl. 89. sz.

Cigány (Hogy adta el szabadságát a —). Egy 1749-ben kelt eredeti okmány után szó szerint közölve. Kenderes, Anno 1749. 8 men. Julii. Mika Béla. Eger 12.

Darvai Móric. Gordon. Főv. L. 40. sz.

Dembinszky emlékiratai. Egyetértés 44. sz. Bud. Hirlap 44. sz. P. Napló 44. szám.

Dortsák Gyula. A palócokról. Bud. Hirlap 8. sz.

Dudás Gyula. A tiszai határőrvidék községei. (Adalék az alsó Tiszavidék mult századbeli történetéhez.) Szegedi Hiradó 50. sz.

Dus László. Bihar vármegye 1790-ben. Történeti tanulmány. Szabadság. Nagyvárad) 46. és köv. sz.

Emlékszobra (Az aradi vértanúk —). Vasárn. Ujság 11 sz.

Eötvös Károly. Szilveszter reggelén. Egyetértés 1. sz. — A szúdi remete. (Sembery Imre.) Egyetértés 87. sz. — A fényűzés mint nemzeti politika. (Királyi udvar Budán 1820-ban. A kirá'yi pár bevonulása Pozsonyba 1825-ben. Az urak fényűzése. Gróf Sándor-adoma.) Vasárnapi Ujság 1. szám. — A zászlós urak az udvarnál. Közjogi kérdés az 1741-ki országgyűlésen. Egyetértés 22. sz. — Magyar udvari bálok. Szabadság (Nagyvárad) 20. sz. Vasárn. Ujság 2. szám. — A császári főudvarmester Magyarországon. Szabadság (Nagyvárad) 16. sz.

Eugenia császárné szökése. Egyetértés 19. sz.

Fejérváry Gábor. (1780— 851.) Vasárn. Ujság 1. sz. arck.

Ferenczy Miklós. Wesselényi Miklós és Gál László. Bud. Hirlap 11. szám.

Ferenczi Zoltán. E. Kovács Gyula. Ellenzék 65—68. sz.

Fest Aladár. Fiume a jelen század elején. Fiume 1. sz.

Fiáth Ferenc, báró, veszprémmegyei főispán. 1815—1885. H. J. Veszprém 8. sz. Pápai Lapok 8. sz. P. Napló 50. sz. Egyetértés 50. sz. Nekr. Nemzet 51.

Gabányi. Természet után. Bud. Hirlap 28. sz.

Gelich Richárd. A magyar függetlenségi harc jellege és jelentősége. Ország Világ 11. sz.

Gordon pasa. —rs. Vasárn. Ujs. 7. sz. arck.

Görgey Arthur ügye Függetl. 18. sz.

Grossmid Gábor. Egy reggeli Schwarzenberg hg ministernél. Bud. Hirlap 19. szám.

Harcosok az aradi táborban 1848—49. Ország-Világ 11. sz. képpel.

Harmincas évekből. (Adatok Borsodmegye levéltárából.) Közli dr. Kerékgyártó Elek. P. Napló 8. sz.

Hatala Péter. Budavár ostrománál. Ország-Világ 11. sz.

„*Hazánk.* I. II. kötete. Bp. 1884." Ism. Nemzet 32. sz.

Hegedüs Sándor Nemzedékünkről. Főv. L. 21—22. sz

Heinrich Ede, akadémiai festőművész. Nekr. Vasárn. Ujs. 5. sz.

Hemmer Márton (Hámoros). Kremminger Antal prépost emléke. Függetl. 37. szám.

Hőke Lajos. A dohányról. (A dohány viták alkalmából.) Főv. L. 16. sz. — Ferenc császár-király. Halála 50 éves fordulóján, márc. 2-án. (Főv. L. 51. sz.) — Egyházi főrendek. (A 20-as és 30-as években.) U. o. 68. sz.

Huszár Adolf meghalt. (H—th.) Főv. L. 17. sz. — Életrajza. 1843—1885. P. Napló 22. sz. Bud. Hirlap. 22. Pester Lloyd 22. P. Hirlap 22. Függetl. 22. Nemzet 22. Egyetértés 22 sz. — Ország-Világ 4. sz. arck. Vasárn. Ujság 4. sz. arck. és 4 szoborrajzzal. — Nekr. Nemzet 23. Bud. Hirlap 23 P. Hirlap 23. 24. Főv. L. 8. P. Napló 23. Egyetértés 23. sz. — Hagyatéka. Don Pedrő. P. Hirl. 43. szám.

Irányi Dániel. A márciusi napok Debrecenben. (1849.) Ország-Világ 11. sz.

Jókai mint szónok. P. Hirlap 47. sz.

József főherceg nádor (Hogyan járt —) a koldustarisznyával. Nemzeti Politika 16. 17. sz.

József főherceg ifju korából. (Régi jegyzeteimből. Jász-Nagykun-Szolnok 1—3. sz.

Kiss József, ref lelkész. A debreceni honvédsír. Nyílt levél gróf Teleki Sándor honvéd ezredes úrhoz. Függetl. 70. sz.

Klapka György. Emlékeimből. P. Napló 1. 11. és k. sz. — Első küldetésem. Ország-Világ 11. sz.

Koncz Sándor. A szegedi boszorkánypörök aktáiból. Katona Ferenc felavatása. P. Napló 11. 38. sz. — Rózsa Dániel. (A szegedi boszorkánypörök aktáiból.) U. o. 87. sz.

Korona (A magyar sz.) útja 1849-ben. a—. M. Állam. 18. sz.

Kossuth levele Degré Alajoshoz a váci honvédbizottm. alelnökéhez. Turin, 1868. jul. 16. Ország-Világ 11. sz.

Kremminger Antal. (1804—1884.) Szegedi Hiradó 29. sz.

Kruesz Krisostom. (1819—1885.) —á—r— Vásárn. Ujság 3 sz. arcképpel. Ország-Világ 3. sz. arck. Győri Hiradó 3. sz. arcképpel. — Pannonhalma gyásza. Egyetértés 15. sz. M. Állam 13. sz. Nemzet 12. sz. Egyetértés 12. sz. P. Napló 12. szám.

Kun Róbert. Hunyadmegyei adalékok a Hóralazadás történetéhez. Magy. Polgár 15. és köv. sz.

Lánchid (A). Bud. Hirlap 9. 10. sz.

Lázár Gyula, dr. Két magyar diplomata. Reviczky Károly. — Gr. Esterházy Miklós. Győri Közlöny 4. sz.

Lehotay Elemér. A Haynau bál. Felvid. Közlöny 3. sz.

Leval tábornok, az új francia hadügyminister. Budap. Hirlap 40. sz.

Liske Xavér, dr., a lembergi egyetem tanára. Merénylet Bem ellen. Bemutatja Szádeczky Lajos Székely Nemzet 3. 4. sz.

Mácsay Lukács. A lévai casino-egyesül t 25 éve 1859—84. Bars 1—3. sz.

Magyar papság vértanúi. (Sötét lap a szabadságharcból.) Budap. Hirlap 16. sz.

Maleczky Vilmos. Pályám kezdete. Bud Hirlap 32. sz.

Mándoky Béla (1860—1880.) Bácskay Ellenőr 4. sz.

„*Marczali Henrik*. Magyarország II. József korában. 2. kötet. Bp. 1885." Ism. Dr. O. Magyar Korona 3. sz.

Márciusi napok Pozsonyban (1848-ki) Egyetértés 76. sz.

Márki Sándor, dr. Csernovics Mihály örök sége. Arad és Vidéke 4 . sz. — Magyarok Khinában. P. Napló 45. sz.

Marschalko Leo, csépánfalvi, a királyi itélőtáblá elnöke. Nekr. Pesti Napló 5. száma.

Mátyássy Istvánné, özv., (Udvarhelyi Miklós, néhai színész első neje) egykor kedvelt színésznő. Nekr. Vasárn. Ujság 9. sz.

Megnyesett fa (A). Az új főrendiház. R K. P. Napló 87. sz.

Miklósy Gyula, színész életrajza. Szabadság (Székesfehérvár) 9. sz. Fejérm. Lapok 6. sz. — Miklósy Gyula életéből. Szabadság (Székesfehérvar) 11. sz.

Mikulik József. Szemelvények egy érdekes codexből. (1769—71.) Rozsnyói Hirado 6. sz.

Modrovich Gergely, zalavári apát. (1818—1884.) Nekr. Vasárn. Ujság 1. Keszthely. rendk. sz

Mohammed Achmed, a mahdi. A lázadás története. P. Napló 52. sz.

Molnár György. Szemle a magyar vidéki színészet állapota fölött. 1885. Szabadság (Nagyvárad) 47. 48. sz.

Nagy-Kanizsa város multjából. (Száz év előtti gabonaár és hivatalos eljárás.) Zalai Tanügy 1. sz.

Oktoberi diploma után. Az országgyűlés feloszlatása. Bud. Hirlap 6. szám.

Országos honvédgyűlés. P. Hirlap 68. sz. Függetl. 68. sz. Egyetértés 68. 69. sz. Nemzet 67 68. sz. P. Napló 67. 68. sz.

Pálffy Albert. Mikor Jelachich ellen indultunk. Ország-Világ 11. sz.

Pap Zsigmond, törökfalvi. Huszár Adolfról. (Visszaemlékezés.) Főv. Lap. 26. szám.

Pant János, budahegyi, ellentengernagy. Nekr. Nemz. 43.

Páur Iván. Hozzák a szent koronát. Sopron 1. sz.

Philippovich István, színész. Szin. Közlöny 11. 12. sz

Podmaniczky Frigyes. Naplómból. Ország-Világ 11. sz.

Póka Zsigmond. Egy pohárból Paskievitscsel. Függetl. 28. sz.

Puky Miklós. Nyilatkozat az öt akasztófa ügyében. Bud. Hirlap 12. sz. — Válasz. Sziunyei Józseftől. U. o. 13. sz.

Pulszky Károly. Huszár Adolf. Nemzet 25. sz.

Rácz Pali, cigányprimás (1815—1885.) Ország-Világ 6. sz. arck. — Nekr. Bud. Hirl. 3 . P. Hirlap 31. Egyetértés 31. Budapest 1 . sz. arck. Vasárn. Ujs. 7. sz. arck. Emlékezés Rácz Pál kalandos multjára. P. Hirl. 31. sz. — Temetése. B. Hirlap 32. s.. — R. Pali koporsójánál. Függetl. 32. sz. — Rácz Pál és — én. Csicseri Bors. P. Hirlap 37. sz.

Rákosi Viktor. Magyar gyászünnep Bécsben. Bud. Hirlap 20. sz.

Reich Irma. A bábszínház. Bud. Hirlap 65. sz.

Silberstein Adolf, Huszár Adolf. P. Lloyd 22. sz.

Stadler Károly. Győri emlékek. Győri Közlöny 1. és köv. sz.

Szalkay Gergely, honvédőrnagy és zászlóaljparancsnok emlékirataiból. A hatodik honvédzászlóalj Bácskában. Közli Dudás Ödön. Bácska 1 . sz.

Szathmáry Károly. (P.) Az erdélyi hadsereg fegyverletétele. (1849. aug. 18-án) Ország-Világ 11. sz.

Szatmári Mór. Szákfi bácsi gyötrelme. P. Hirlap 77. szám. — Rácz Pali 1815—1885. Egyetértés 31. sz.

Széchenyi emlék a nemzeti kaszinóban. Bud. Hirlap 53. Egyetértés 33. sz.

Szekulics István, 1848—49-ki honvédezredes. (Meghalt 1885. jan. 9-kén.) Függetl. 0. sz Nekr. Vasárn. Ujs. 3. sz.

Sziklay Sándor. Vizváryné. P. Hirlap 84. sz.

„*Szinnyei József,* idősb. A hazai és külf. folyóiratok magyar tudom. Repertóriuma. I. osztály. Történelem és segédtudományai. II. k. Hirlapok 1731—1880. Bp. 1885." Ism. Nemzet 11. Főv. L. 8. sz. — Acsády Ignác. P Napló 10. sz. Pozsonyvid. Lapok 12. sz. — Neményi T. Lajos. Arad és Vid. 24. Szeg. Napló 25. Pester Lloyd 50. sz. Dr. H. G. — Vasárn. Ujság 3. Neues P. Journal 17. Egyetértés 25. sz. — Dr. Váczy János. Figyelő XVIII. 229—232. l. — Budap. Szemle XLII. 176. l. Maros-Vidék 12. sz.

Szomaházy István. Ferenc király és az 1797-ik inzurrektio. Egyetértés 9. száma.

Szőllősi Antal. Bátori Gábor dunamelléki superintendens püspöki látogatása 1816—1819-ben. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 6—12. sz.

Szücs Sámuel. A miskolci nemzeti Casino életéből. Borsodm. L. 1—3. sz.

Táncról. Sió. Ország-Világ 5. sz.

Teleki Sándor, gróf. A gálfalvi csata. Bud. Hirlap 59. sz.

Tihanyi Miklós a n. pszínház tagja. Életrajz. P. Napló 90. Bud. Hirl. 90. P. Hirlap 90. sz.

Tisza Kálmán. Sincerus. Ország-Világ 10. sz. arck. — Jubileuma. P. Hirl. 60. P. Napló 60. sz.

Tóth Ágoston, honvéd életéből. (Gv.) M. Polgár 2—4. sz.

Tömöri. Mily jelleggel bír tehát a magyar tud. egyetem. M. Állam 38. és köv. szám.

Török István, dr. Részletek és adatok a kolozsvári ref. collegium XVIII száz évi történelméből. Ered. Muz. Egylet kiadványai 247—313. l.

Török János, a fővárosi államrendőrség főkapitánya. —fy. Délm. Lapok 40. sz. Bud. 48. sz. arck.

Udvari historiák. I. D. Bud. Hirl. 82. sz.

Ugron Gábor. (Erdély napjai XXVI.) Ellenzék 2. sz.

Utazás ismeretlen állomás felé 1849. április 23-tól május 5-ig. Vasárnapi Ujság 8. és köv. sz.

Váczi honvédemlék. Ország-Világ 11. sz. képpel.

Várady Gábor. Bem Marosvásárhelytt. Naplótöredék. Ország-Világ 1. és köv. sz. — A zsibói végnapok. U. o. 11. sz.

Véghelyi Imre, Veszprémmegye egykori levéltárnoka és alispánja. Nekr. P. Napló 89. sz. — Életrajz. 1809—1885. Veszprém 13. Pápai Lapok 13. sz.

Washington György. (1732—1799.) B. E. Ország-Világ 8. sz. arck. és névaláírások hasonmásával.

Wehner József, nyug. igazgató-tanár. Budapesten. Nekr. P. Napló 46. sz.

Wesselényi Miklós élet- és jellemrajza. A Kiss Károlyhoz írott leveleiből Urházy. Szilágy 10. és köv. sz.

Zsilinszky Mihály felolvasása. Régi dal régi dicsőségről. P. Hirlap 40. sz.

Zsoldos Ignác. Báró Fiáth Ferenc emlékezete. Veszprém 8. sz.

Id. Szinnyei József.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I.. II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy munek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legalsóbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A hujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a müvelt külföld London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára fűzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vívott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. fökormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait, s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a müven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kímélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Fűzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boritók 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai munek vázlata és nyolc fejezetben tagolja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitűnő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészités története, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Archaeologiai értesitő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a móricshidai szt. Jakabról czimzett prépostság története. Irta Römer-Flóris. Füzve 1 frt.

A fentebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd müveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kivánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesitő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. «Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becsesel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánnyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál.» (Pesti Napló.)

Pallas részvénytársaság nyomdája.

III. kötet. 5. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1885. MÁJUS.

TARTALOM:

Dudás Gyula: Történetírásunk a XVIII. században. — **Abafi Lajos**: Vukovics Sebő levelezéséből. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai 1766—67. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Kazinczy Gábor**: Megyaszói boszorkányok 1731-ben. — **Thim József**: A titeli fensík a magyar szabadságharcban. — **Váli Béla**: Egy szemtanu Martinovics apát kivégeztetéséről. — **Abafi Lajos**: Mezőtúr város multjából. — **Bányay Árpád**: Adalék a Zarándi harcokhoz 1849-ben. — **Tárca**: Gúnyvers a hazafiatlan főrendek ellen 1790-ben. Közli Dr. **Szádeczky Lajos.** — Kossuth, az invasio, a Garabonciás Diák és Worafka rendőrigazgató, **Sz. V.** — Történelmi congressus.

BUDAPEST
AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).
Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK"

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy a «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika, s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgadt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzditást meritünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1885-ben is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

Vukovics Sebő.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK A XVIII. SZÁZADBAN.

I.

Azon egyetemes francia hatás, mely már a XVIII. század második felében mutatkozott, a következő században nemcsak a közés magánéletben, hanem az irodalomban is érezhetővé vált. Csodálatos azonban, hogy e hatás az irodalom különböző ágai között épen a történetírás terén jutott legelőször uralomra. A francia költészeti iskola csak Bessenyei fellépésével, tehát e század második felében fejlődött ki, bár előjelei, nem tagadhatni, a század első felében is mutatkoztak. Hogy a XIV. Lajos birodalmának szellemi suprematiája nálunk legelőször a történetírás terén vált irodalmilag hatásossá, kétségkívül oly tünemény, melynek magyarázatát azon kor jellemében kell keresnünk, a melyben az egyes művek létrejöttek.

Hazánk XVII-ik századbeli történetének háborús jellege, a 16 éves török háború, a nemzet erős megpróbáltatásai hatottak döntő tényezőként arra nézve, hogy a Zrínyiek és Gyöngyösiek által oly magasra emelt költői múzsa e század végén csaknem egészen hallgataggá lőn. S bár a karlócai béke a hosszas török háborúknak véget vetett, a nemzet elnyomatásából eredt elégedetlenség mindinkább erősebben hangoztatá a hirhedt mondást:

«Nulla salus pace, bellum de poscimus omnes.»

A látszólagos nyugalmat tehát még nem is élvezhette az ország, midőn Rákóczi «a hazáért és szabadságért» kitűzte a felkelés zászlaját.

Ily initiativákkal köszöntött be a XVIII-ik század, s így épen nem csoda, hogy a nemzet szellemi élete nem nyujtott kedvező talajt a költészet fejlődésére. Még nagy csapásoknak, erős küzdelmeknek kellett bekövetkezni addig, mígnem az öntudatra ébresztett nemzeti szellem a költészetben is alkotásaihoz fogott; még be kellett következnie Mária Terézia királynő elnémetesítő politikájának addig, mígnem a nemzeti költészet karjai új rezgésbe jöttek. Innen van, hogy e kor nem kedvezett a költészetnek, mert a háború zajában csak itt-ott találkozott egy-egy férfiú, ki keble érzemányeit megszólaltatá, s ha akadt is ilyen, dalai rendszerint a nélkül hangzottak el, hogy szélesebb körben keltettek volna hatást.

Az eseményteljes idők azonban annál bővebb alkalmat és tárgyat nyujtottak a történetírásnak. Hazai historiánk a XVI-ik századtól fogva nagy lendületet nyert. Verancsics és Szerémivel egyidejűleg már a magyar nyelvű történeti művek is megszülettek Székely és Heltai dolgozataiban, s attól fogva mindinkább növekedett történelmi irodalmunk úgy számra, mint felfogás, styl és compositióra nézve egyaránt. De a XVII-ik században az egy Pethőt kivéve, senki sem írt történészeink közűl magyar nyelven, s bár Istvánfi és a két Bethlen művei történeti irodalmunk legjelesebb termékei közé tartoznak, mégis a magyar irodalomra nézve jelentőség nélküliek. És épen ebben rejlik a honi történetírás legsajátosabb jellege; épen ez egyike azon tényezőknek, melyek mintegy elválasztják a XVII. és XVIII-ik század e nemű termékeit egymástól.

Nem kevésbbé fontos továbbá azon másik különbség sem, mely e két század történeti műveinek külső alakjában és szerkezetében egyaránt mutatkozik. A XVII-ik század írói ugyanis csak részben saját koruk, s nagyobb részben bizonyos terjedelmes korszaknak, sőt néha (mint Pethő) az egész nemzeti multnak eseményeit tárgyalják, s így munkájok a szorosan vett nemzeti általános történelem jellegével van felruházva. Pethő a legrégibb időktől, Istvánfi I. Mátyás halálától, Szalárdi Erdély elszakadásától, Bethlen János Bethlen Gábor halálától, és Bethlen Farkas a mohácsi vésztől kezdve írta az események történetét, s így általában nemcsak saját, hanem az előző kornak is leírói. A század vége felé azonban már mutatkozik azon francia irodalmi hatás, mely lassankint mindinkább általánossá vált, s mely a memoire-alak fellépésében nyilvánult. Kemény János erdélyi fejedelem az egyedüli e században, ki hazai memoire-irodalmunkat képviseli, s bár műve határozottan az autobiographiák jellegével bír, mégis mintegy kezdeményezője azon történetirodalmi műfajnak, mely a XVIII-ik századot az előző századtól oly jellemzőleg elkülöníti.

A XVIII-ik század első felében a memoire és autobiographia alakú történeti művekkel találkozunk, melyek míg egyrészt a francia irodalmi hatás kétségtelen eredményei gyanánt tekintendők, másrészt a napirenden levő fontos események befolyása alatt irattak. Mielőtt azonban e művek taglalásához fognánk, szükség, hogy a két század történetirodalmának fentebb kimutatott ellentétes jellegein kívül reámutassunk egy oly motivumra, melyben e korok historikusai egészen harmonizálnak. Ez az írók egyénisége. Mind a két században ugyanis azt látjuk, hogy jobbára oly férfiak foglalkoznak történetírással, kik születésük és állásuknál fogva a közügyek terén is szereppel bírnak, szóval kisebb-nagyobb mértékben államférfiak. Istvánfitól fogva Károlyi Sándorig egész sorozatát látjuk az oly historikusoknak, kik a közügyek terén is működtek, sőt legtöbbnyire fényes politikai állást foglaltak el. S ez a körülmény e korszak íróinak műveit felette becsesekké teszi. Nem szűk látkörű, elfogult vagy egyoldalú felfogású

egyének ők, hanem koruk műveltségének színvonalán a kor szelleme által áthatva, a viszonyokba kellőleg beavatva, s így bizonyos fokú kritikai szellemben írják műveiket, és itéleteik, nézeteik a dolgok és tények felől egyaránt jellemzők, felvilágosodottak, s semmi tekintetben sem tendentiosusak. Ez azon általános vonás, mely különös, de egyszersmind közös tulajdona a két század történetíróinak.

A XVIII-ik század történetirodalmában mindjárt kezdetben egy trias vonja magára figyelmünket, oly trias, a mely által alkotott művek állandóan díszére válnak a magyar historiographiának. E triast *Bethlen* Miklós, *Károlyi* Sándor és *Cserei* Mihály képezik. A két első az önéletleírás, az utóbbi a korrajz terén alkotott önálló művet, bár mindháromnak munkáján egyaránt a francia hatás nyomát érezhetni. Bethlen mágnás és államférfi, ki midőn fogságba jut, atyjának (Bethlen János) és egy másik rokonának (Bethlen Farkas) szellemétől áthatva, s az általa olvasott francia műveken okulva nyúl tollhoz. Csak saját élettörténetét akarja megírni, de akként, hogy korának eseményeit is szemmel tartja, s így műve nem is annyira életrajznak, mint inkább az emlékiratnak színezetét viseli magán. Károlyi önéletírása, melyhez naplójegyzetei csatlakoznak, szintén többé-kevésbbé korának rajzolata. Cserei végre csaknem teljesen korrajzot ír. A subjectiv elem, a szerző egyénisége nála vonul leginkább háttérbe, bár az események előadása közben nem mulasztja el saját sorsát, saját élményeit is beleszőni. Bethlen művét a vallásosság és nyiltszívűség, Károlyiét a hazafiasság, Csereiét a felkelő párt elleni gyűlölet jellemzi leginkább. Műveik, mint koruk legbővebb, legalaposabb s legtöbb szakértelemmel szerkesztett rajzolatai, mindenkor első rangú forrását képezik honi történelmünknek.

E három kiváló alakkal az önélet- és korrajz mint történeti műforma egyelőre megszakad. Altorjai br. *Apor* Péter «Metamorphosis Transsylvaniae» című műve még a korrajz jellegét viseli magán, de inkább culturtistoriai, mintsem politikai szempontból rajzolja korát. A XVIII-ik század első felének történetirodalmi termékei végre két kis általános történeti művel fejeztetnek be, melyek tulajdonképen a Pethő-féle kronika átírásából és kibővítéséből származtak. Spangár András és Kovács János könyveit értjük. Ezek inkább csak bibliographiai szempontból jöhetnek számba, s mint történeti kútfők csak kevéssé használhatók. Ide csatlakozik még Timon: Epitomé-ja, Kazy és Turóczi Historiája.

A század elején előtérbe jutott memoire-irodalom csakhamar háttérbe szorult és a kútfői történetírás lassankint tért hódított. Az emlékirat, önélet- és korrajzok szerzői épen azért, mert saját koruk eseményeit vázolják, nincsenek idegen kútforrásokra szorulva, hanem egyenesen saját egyéni tapasztalataikat vetik papirra. Az ily adatok kétségkívül felette fontosak, de a szerző egyénisége, képzettsége, felfogása és kritikai szelleme szerint változó becsűek. Nagy nyereség

irodalmunkra, hogy emlékíróink oly férfiak, kik koruk színvonalán állanak, s kiknek nyilvános életpályája legilletékesebb mérték az általok előadott tények bírálatánál. Az emlék- és életrajzírók művei, mint említők, korántsem képezhetnek egyenlő rangú kútfőket, minthogy a szerzők egyénisége szerint több-kevesebb hitelt érdemlők. A szűk látkörű s az országos eseményeket csak távoli perspectivából néző pap, vagy közönséges polgár által valamely korról feljegyzett adatok érdekesek és fontosak lehetnek művelődéstörténeti, vagy irodalmi szempontból, de a politikai történethez csak csekély támpontokat nyujthatnak. Míg ellenben a magas állású és a nyilvános téren szereplő egyén bizonyára több ügyességgel s nagyobb itélőképességgel bírja magát az események között tájékozni, s a dolgok okait, a cselekmények lefolyását s az azokból kifolyó eredményeket inkább képes felismerni, mérlegelni s hűen megörökíteni.

A XVIII-ik század memoire-irodalmát azonban csakhamar az általános történelem írása váltja fel. A Rákóczi-féle mozgalomnak lezajlása után a birodalom hajója egyelőre szélcsendbe jutott, a harci zaj elmult, s a nyugalom ölében a speculativ szellem működésére is tér nyilott. A speculativ szellem terjedése, mint e században uralomra vergődött irány, első sorban a történetirodalomban érvényesült. Szorgos kutatások árán összegyűjtött kútfők alapján épült történelmi munkásságot az előző századok nem ismertek. A krónikások, kor- és önéletrajzírók a műveik alapjául szolgáló anyagot rendszerint vagy az előttök élt kronikások kiirásából, vagy pedig személyes tapasztalataikból merítették. Még azok is, kik a távoli multtal behatóbban foglalkoztak, elégnek tarták az illető korra vonatkozó s már meglevő kronikák vagy emlékiratok kritika nélküli átirását. A történetirodalomnak külföldi s főleg Németországban való emelkedése után csakhamar felébredt nálunk is a kútfői történetírás szükségének érzete, melylyel egyidejűleg az általános nemzeti mult vázolásának eszméje is megszülemlett. E nevezetes és irodalmunkban korszakot alkotó irány első képviselője *Bél* Mátyás volt. Ő az első, ki belátja, hogy a nemzet általános történetét nemcsak krónikák, de levéltári kutatások alapján kell leírni. E végből maga mindenekelőtt az írott történeti emlékek rendszeres kiadásához látott Adparatusában, majd pedig Notitia-jában hazánk általános történeti és földrajzi leírását kezdte meg. Törekvése elé azonban sok akadály gördült. Ez időben még nemcsak a magános, hanem a nyilvános levéltárak is legnagyobb részt a külvilágtól elzárva tartattak, s az azokban rejlő becses okiratok féltékenyen őriztettek annál inkább, mert a nyilvános levéltárak adatainak napfényrehozatala által a köz-, az egyesek leveles ládáinak bolygatása által pedig az illetékes körök a magánérdekek sértésétől tartottak. Magának Bélnek kutatásai is számtalan félremagyarázásra szolgáltattak okot, sőt őt ezek miatt egyenesen kémnek, árulónak nyilvánították. Csak midőn Prodromus-ában saját törek-

vési irányának védelmére kelt, s magát mintegy rehabilitálva, alapelveit kifejtette: csillapult némileg a törekvései elé zúdult ellenszenv, bár célját még ezután is aligha valósíthatja, ha a király és a nádor kegyeikbe nem fogadják és támogatják.

Ámbár Bél munkásságát 1749-ben megszakasztá a halál, s nagy művét be nem fejezhette, működése mégis szerfelett nagy horderejűvé vált. A források kutatásán és bírálatán alapuló történetírás alapja le volt téve, s mint e kor történelmi irodalmának egyik bírálója helyesen megjegyzé, a ki ettől fogva tenni akart e téren valamit, annak rejtett forrásokból és ismeretlen kincsekből kellett merítenie. Tulajdonképeni documentált történeti irodalmunk tehát Béllel kezdődik, azok pedig, kik nyomába lépnek, csak az általa megkezdett új irány diadalra emelői valának.

A nagy mester által elhintett eszmék a jezsuita *Pray* György lelkében találtak legtermékenyebb talajra. Pray jó későn bár, de még mindig eléggé alkalmas időben fogott — Bél szellemében folytatott — nagyszabású történelmi munkásságához. Annales-eiben ő nemcsak a kútfők bírálatára fordított különös gondot, hanem — s ez kizárólagos érdeme — ő volt az első, ki a chronologiai pontosságra is kiváló súlyt helyezett. Nagyjelentőségű műveiben előbb a hunnok és avarok történetét tette beható búvárlata tárgyává, s e téren ő volt az első, ki e népek és a magyar nép közötti különbséget felismerte. A homályos történeti kérdések taglalásánál ő használja először segédeszközül a nyelvtudományt, s bár nézetei nem mindig helyesek, a nyelvészeti bizonyítékok igénybevételével az újabbkori történetbúvárlatot egy nagy lépéssel vitte előre. A magyar történelmet tárgyazó Évkönyvei-ben az egyes királyok korát erős vonásokkal, bő tájékozottsággal és szigorú chronologiai pontossággal adja, adatainak felhasználásánál pedig kellő kritikai érzék jellemzi.

Prayval egyidejűleg egész történetirodalmi kört látunk működni, melynek tagjai bár alak, belbecs és feldolgozás tekintetében különböző műveket hoztak létre, mindazáltal valamennyiöket az általános magyar történet megírásának eszméje vezérelte. Első helyen áll ezek között *Palma*, ki latin, továbbá *Szekér Joachim*, ki magyar nyelven írta meg nemzetünk teljes történetét; ezekhez csatlakozott később *Cornides, Péterfi, Svascsics* és *Kulcsár*. E kor memoire irodalmának egyedüli képviselője a csak imént felfedezett, joviális *Rettegi*. Ez írók sorában kell említenünk végre a század legnagyobb történetíróját, *Katona Istvánt*. Mielőtt azonban e kitünő férfiú munkásságát vizsgálnók, szükséges, hogy az ezen korban a történelem segédtudományai körében, főleg pedig a diplomatika terén felszínre került vívmányokról megemlékezzünk.

Míg a történetírás alapját nem az oklevelek búvárlatán alapuló munkásság, hanem a régebbi írott emlékek kiírása képezte, a történelem segédtudományai, különösen pedig a diplomatika ismeretlen vala. Hogy

az oklevelek búvárlata és vizsgálata még az új korban is mennyire ignoráltatott, legjobban mutatja azon körülmény, hogy a diplomatika csak a XVII-ik század végén (1681.) vált positiv tudománynyá. Nálunk az oklevél búvárlatok körüli tevékenység csaknem egy századdal később indult meg, mint külföldön, s innen van, hogy kútfői történetírásunk csak a XVIII-ik század közepe tájától keltezhető. Az oklevelek vizsgálatának eszméje csak akkor kezdett hazánkban mind szélesebb körben terjeszkedni, midőn 1740-ben Schwarz Gottfried az Inchofer által kiadott Szilveszter-féle bulla hitelét megtámadta. Magának a honi diplomatikának fejlődésére is épen e támadás szolgált alapul, s a pannonhalmi apátság alapító oklevelének hitelessége körül folyt irodalmi harc csak ez irány fejlesztését mozdította elő. Ez irodalmi tusákban, — melyek a kútfői történetírásra tagadhatlanul nagy befolyással valának, — a kor nehány igen jeles férfia, mint Koller, Cornides, Kollár és Benczur vett részt, kik eladdig ismeretlen kérdések s ismeretlen források egész halmazát tárták fel. A vizsgálati szellem mind több és több tért hódított, a történelmi segédtudományok művelése pedig először kezdett előtérbe jutni. Különösen Cornides Dániel működése mutatott fel sokoldalú eredményt.

E század második felében már általánossá lett kritikai és oklevél búvárlati szellemtől áthatva lépett fel történetíróink egyik legkiválóbb alakja, *Katona* István. Ő nemcsak terjedelem, hanem tartalom tekintetében is egyaránt monumentális művet alkotott. Első műve a magyar vezérek korának történetéről, nem terjedelme, hanem feldolgozása által tűnik ki a kortársak dolgozatai közül, Historia Critica-ja pedig szerkezet és terjedelem tekintetében ma is egyedül áll irodalmunkban. A kik Pray és Katona között párhuzamot vonnak, azok e párhuzamot bizonyára a kritikai szellem és felfogás tekintetében Pray részére döntik el kedvezőleg, ez Katona műveit vizsgálva, kétségkívül igazságos is. A Katonánál felhalmozott oklevélgyűjtemény már magában véve mutatja, hogy az ő főfigyelme nem annyira a feldolgozás, a történeti forma és stylus szépségeire, mint inkább a kútfői anyag összegyűjtésére irányult. Ha azonban Katona külső forma tekintetében nem is hozott létre tökéletes művet, mégis kétségtelen, hogy az általa felhalmozott történelmi anyag a magyar historiai irodalom tovafejlesztésére nézve megbecsülhetetlen s kellőleg alig méltányolható apparatus gyanánt tekintendő. Az ő irodalmi működése nem is esik korántsem mai szempontból bírálat alá, mert ő kora viszonyai között valóban emberi erőt csaknem meghaladó munkát végzett már akkor, midőn a búvárlatok általánosítása még a kezdett nehézségeivel küzdött. Művének maradandó becse ép ez anyagban rejlik, s helyesen mondja egyik méltatója, hogy mindazoknak, kik hazánk történelmét akarják tanulmányozni, még ma is Katona művét kell alapul venniök.

II.

A fentebbiekben bemutattuk általánosabb vonásaikban a XVIII. század jelesebb történetíróit, s most hátra van, hogy e helyütt műveik tartalmával, feldolgozásával, előadási modorával, nyelyezetével s általános méltatásával foglalkozzunk, melyeknek ismerete nélkül koránt sem volnánk képesek hazai történetirodalmunk ez egyik legfontosabb korszakának jelentőségét kellő világításba helyezni.

Ha csak futó pillantást vetünk az e században írott művekre, könnyen meggyőződhetünk, hogy azok úgy külalak, mint belső tartalomra nézve felette változatos képet nyujtanak. Nem jellemzi e kort sem felfogás, sem rendszer, sem külalak, sem pedig nyelv tekintetében úgyszólva a legcsekélyebb egyöntetűség sem, mert e század a magyar történetírás átmeneti korát képezi, összekötő kapocs lévén az előző idők kronikaszerű s a legújabb kor pragmatikai történetírása között.

E korszak történeti műveinek sora, mint láttuk, az emlék- és önéletiratokkal nyílik meg. Az ily művek rendszerint nem annyira a nyilvánosság, mint inkább bizonyos szűkebb kör számára készülnek, s e körülmény azok alaki és tartalmi jellegét is határozólag dönti el. Az adatoknak személyes meggyőződésen való alapulása s a leplezetlen őszinteség hangján való közlése bizonyos egyszerűséget s nyugodtságot kölcsönöz e műveknek. A személyes értesülés ferdesége, igaz, gyakran hozza oly helyzetbe a pusztán emlékezet után író szerzőt, hogy állításaiban téved, s hogy a tényeket nem képes tiszta világításba helyezni. Azonban azon egykorú események előadása, melyeket az író átélt, vagy a melyekben személyesen részt vett, nemcsak történeti hitel szempontjából állja ki minden idők bírálatát, hanem culturtörténeti fontossággal is bír. Az emlékíró soha sem tagadhatja meg korát. Mindig azon világnézlet és felfogás szerint halljuk őt szólni, mint a mily világnézlet és felfogás volt jellemző tulajdona ama néposztálynak vagy körnek, melyhez a szerző tartozott. És ebben rejlik a memoire-írók fontos jelentősége. Ők nemcsak akkor rajzolják korukat, ők nemcsak akkor írnak az utókorra nézve megbecsülhetetlen értékű történeti művet, midőn a korukban történt eseményeket registrálják, hanem az által is, a mint ez eseményeket előadják. A tárgyalási modor, a közbeszőtt alanyi megjegyzések, az adatok csoportosítása és maga a nyelvezet is számtalan művelődéstörténelmi adalékot nyujthat az illető korra vonatkozólag. Az írók által saját életviszonyaikról írt jegyzeteik pedig teljesen ama kornak jellemzésére is vonatkoznak, melyről feljegyzéseiket közlik.

A mi azonban e korszak emlék- és önéletiratainak külső formáját illeti, kétségkívül e tekintetben is különös sajátságokkal találkozunk. A szorosan vett történeti elbeszélő próza ritkán jut érvényre ezekben,

s mint Bethlen-, Károlyi- és Csereinél tapasztaljuk, mind az, a mit a külalak tartozékainak szoktunk tekinteni, egészen a szerző egyénitségétől függ. Az előadás majd vázlatos, majd részletes; az események kiszínezése hol elmarad, hol ismét előjő, s általában a tárgyalás menetén talán csak az időrend megtartása jelezhetne bizonyos rendszert. A szerző egyénisége a kor- és életrajzok irásánál legecclatansabb módon érvényesül, s igy épen nem csoda, ha e művek az egyetemes történeti stylus szabályait nélkülözik, és ha az ars historicá-t illető adalékok csak itt-ott lelhetők fel.

A mi végre e művek nyelvezetét illeti, itt az iró képzettsége legtisztábban emelkedik érvényre. E század első történetirói először kezdik önállóan s kellő könnyedtséggel használni előadásuknál a hazai nyelvet. Nyelvezetök általában zamatos és jellemző, bár az idegenszerűségtől nem ment. A magyar nyelv az idétti fejlettsége mellett azonban e termékeket mégis kiváló jelentőségűeknek kell tartanunk annál inkább, mert a szorosan vett tudományos nyelv még ezután is csaknem egy egész századon át a latin maradt.

A felébredt kutatási szellem útján e század közepe felé felszínre merült új történetirási áramlat mind beltartalom, mind pedig külalak tekintetében egészen elütő műveket hozott létre. Béltől kezdve az irók először kezdenek a szorosan vett történetirói magaslatra emelkedni, s a történetirást, művészi tökélyre emelni ők mutatják lehetőnek. Már magában véve az a körülmény, hogy Bél és Pray a nemzet általános történetére vonatkozó kútfők felkutatása, rendezése és feldolgozására törekedtek, sejteti velünk működésük nagy horderejét. Műveik első sorban a *kútfők jellegére* nézve térnek el egészen az őket megelőző memoire-irók munkáitól. A nemzet általános történetét irandók nemcsak hogy nem támaszkodhattak az emlék- és önéletirók által igénybe vett, s a szerző egyéni tudatán alapuló adatokra, hanem első sorban az irott kútfőkre voltak utalva. Az irott kútfőket a krónikák és az oklevelek képezték, melyek felhasználása elé azonban nem egy akadály gördült. A létező krónikák és egyéb történeti művek ez időben még legnagyobb részt kiadatlanul hevertek vagy ismeretlenül lappangtak. Hogy az oklevelek hozzáférhetősége pedig mennyire meg volt nehezítve, már fentebb láttuk. E nehézségek dacára rejtett kincsekből, addig ismeretlen forrásokból kellett e kor íróinak meríteni, s a felfedezett kútfők felhasználásával a legszigorúbb pontosságot és kritikát gyakorolni.

Másik nem kevésbbé fontos különbség, mely az ez idétti írókat jellemzi, a *történeti tárgyalás minőségében* rejlett. A memoire-írók alanyi előadását, itt a legpedansabb objectivitás váltá fel. E tekintetben leginkább a classikai mintákat tarták szem előtt. Pray annaleseinak megírásánál a nagy római történetirónak, Tacitusnak, hason című művét vette mintául, s bár sem tartalom, sem alak tekintetében nem sikerült is utólérnie a római írót, mindazáltal kora viszonyaihoz

képest mindenesetre magas színvonalán álló műveket alkotott. Bél, Pray, Palma egyaránt tárgyilagos előadásuk által tűnnek ki, és a történelem komoly múzsájának megfelelő méltóság ömlik el irataikon. Az emlékírókat jellemző darabosság, subjectiv és csekély jelentőségű részletek náluk egészen elmaradnak, s csak a tárgy környületéhez tartozó tények kidomborítására fordítják a főfigyelmet.

E körülményből azután önként következett azon *előadási szabadság* s a tárgy feldolgozásában való *rendszeresség*, mely szintén egyik kiváló jellemvonása a mult század derekán élt történészeinknek. A történeti anyag tárgyalásában a rendszer szükségességének érzete szintén e korszak óráiban ébredt fel először. A közép- és újkori történészek és kronikások műveit leginkább a rendszertelenség jellemzé. Az események csoportosítására, a korszakok beosztása és a tárgyalás menete nálunk nincs szabályhoz kötve, sőt az írónak egészen tetszésére van hagyva, az egyes korszakok, események vagy egyének tárgyalását kedély állapotuk, rokon- vagy ellenszenvöktől tenni függővé. Nem a historia, hanem saját egyéni igényeikhez mérten adták elő a tényeket, szóval nem iparkodtak saját magok a történetírás magas niveaujára emelkedni, hanem ellenkezőleg a történelem művészetét önkicsinységükhöz alacsonyíták. De épen a mult század volt az, mely a többi tudományokkal kapcsolatosan a történelmet is illő magaslatára emelte vissza. Nálunk e munkát Bél és követői teljesítik az által, hogy a történelmi munkálkodás terén a kutatást, feldolgozást és előadást illetőleg a kellő rendszert behozták és megszilárdították.

A Bethlenek, Károlyiak és Csereik által alkotott művektől különböznek végre Bél és követőinek munkái *az előadási közeg, vagyis a nyelv* tekintetében is. E tekintetben a különbség magyar irodalmi szempontból ez utóbbi írók hátrányára válik, mert ők a már szép fejlődésnek indult magyar prózát mellőzve, újból és pedig kizárólag latin nyelven írnak. E jelenség első tekintetre valóban hanyatlást mutat, de a kor közviszonyait szemügyre véve, nem tarthatjuk azt legkevésbbé is retrograd jelenségnek. Igaz, hogy a tudományok e században már külföldön is mindenfelé kezdtek a honi nyelven megszólalni, de az is kétségtelen, hogy nálunk a hazai nyelv még csak a közigazgatás és törvénykezés terén sem volt közhasználatú. Nálunk a latin nyelv mint egy második honi nyelv szerepelt századokon át, s szerepelt még a jelen században is. Ezt tudva, épen nem lehet csodálni, hogy Bél és követői az általok alak és tartalom tekintetében egyaránt nagyobb szabású műveik megírásánál nem a csekély pallérozottságú s az idegen körök előtt ismeretlen magyar, hanem a tudományok egyetemes és hazánkban is dívó mintaszerű latin nyelvet választották. Egyébiránt azon hanyatlás, mely magyar irodalmi szempontból a történetírás terén látszólag beállott, utóbb csak annál fokozottabb mértékben vált irodalmunkra emelővé. Azok ugyanis, kik a mult és a jelen század folyamán anyanyelvünkön kezdték művelni a tör-

ténelmet, csak ezen stylusig kiváló latin műveket vették alapul, s csak az ezekben rejlő alaki tökély elsajátítására törekedtek. Bél és követőinek latin prózája tagadhatlanul állandó mintájává vált a későbbi magyar történeti prózának, és épen ebben rejlik annak kiváló jelentősége.

A Bél által megalapított történetírási irány és Katona működése között oly szoros összefüggés létezik, hogy e nagy történészünket általános szempontból határozottan a Bél és követői által képezett iskola hívének kell tartanunk. Ő kétségkívül Bél nyomdokain s Prayval párhuzamosan haladt a kútfői történetírás mezején, azonban a tőle eredt nagyszabású mű, s az általa kifejtett munkásság őt úgy elődei, mint kortársainál egy fővel magasabbra emeli. Katona nagy történeti műve sem rendszer, sem szellem tekintetében nem mulja felül Pray munkáit, de apparatus tekintetében minden előtte élt historikust meghaladott. Minthogy pedig nemzeti történetünk alapos és részletekben gazdag megírása csak a kútfők minél nagyobb mennyiségű felhasználása útján volt elérhető, kétségtelen, hogy az ő búvárlatai s az azok alapján feltalált és felhasznált adatokból írt monumentális műve történetirodalmunk egyik legnagyobbszerű terméke gyanánt tekintendő.

Művének alaposságát az abban felhalmozott eredeti *okevél-gyűjtemény* állapítja meg. Ez oklevelek legnagyobbrészt általa hozatnak először napvilágra, s bár ezek művének egészen mozaikszerű jelleget kölcsönöznek, és a történeti tárgyalás menetét lassítják, mégis mint első ízbeni publicatiók mintegy az ekkoriban még hiányzó okmánytárakat pótolta. De bár Katona, mint említők, felfogás és szellem dolgában nem vált is ki korszakalkotólag, az általa felhasznált óriási apparatus folytán nemcsak terjedelmileg volt képes a legnagyobb művet létrehozni, hanem főleg az ismeretlen vagy kétes világításban lévő *részletek kidomborítása és a chronologiai pontosság* előbbre vitele tekintetében tett hasznos szolgálatokat. Az ismeretlen kútforrások felkutatása és az oklevelek felhasználása által számtalan oly adat birtokába jutott, melylyel a történeti látkör határát szélesíteni egyedül ő volt képes. Egészen új tényekről nyert nem egy por lepte oklevélből tudomást, s viszont nem egy eseményt látott egészen új színben feltűnni.

A törvényeken kívül a hiteles okiratok levén a történet legmegbízhatóbb s legbővebb forrásai, nem tartjuk szükségesnek Katona oklevél publicatioinak jelentőségét bővebben fejtegetni, s még csupán csak azon nem kevéssé fontos eredményről szólunk, mely az eladdig ismeretlen oklevelek felhasználásából a chronologia tekintetében lett nyilvánvaló. Bár Pray a magyar történet kortanának első mestere, mindazonáltal munkálata sok kívánni valót hagyott maga után. Chronologiája néhol hibás, ingadozó, másutt meg épen hézagos volt, melyet csak egy bővebb és behatóbb kutatás alapján volt pótolandó.

Katona nagy apparatusából e hiányok pótlása mintegy önként következett. Az általa felhasznált oklevelek nemcsak a tényekre, de azok korára is szolgáltattak felvilágositó adatokat, melyek alapján a hiányzó kortani adatok sokrészt előkerültek, a hibás adatok pedig helyre igazittattak.

Katona nagy művét nem fejezhette be a mult században, sőt annak egy része csak halála után látott napvilágot, s így működése a jelen századra is kiterjed. De bár munkásságának nagyobb része a XVIII-ik századé is, működése mindazáltal nemcsak korára, hanem újabbkori történetirásunkra is messzeható jelentőségűvé vált. Az a serény, önfeláldozó munkásság, melyet e század elején Virág, Engel, Fessler, Horvát István és mások kifejtettek, mind a Katona által létrehozott nagyszerű eredmény következménye gyanánt tekintendő. A jelen század történetirodalmának méltatása nem tartozván e tanulmányunk keretébe, a Katona által megkezdett s érvényre emelt irány további fejlődését s hazai történetirodalmunk egyetemes fellendülésének phasisait egy más alkalommal fogjuk ismertetni.

DUDÁS GYULA.

VUKOVICS SEBŐ LEVELEZÉSÉBŐL.

I.

Kossuth Lajos levele Vukovics Sebőhöz Léván.

Barátom!

Először: Meghívlak részt venni a ministeriumban. Melyik tárcát: azt majd elcsináljuk együtt; de ne vond el magad a szabad Magyarország első ministeriumából.

Hanem az a baj, hogy én itt meg leszek ölve, ha nem jöttök hamar — nem jöhetsz pedig, míg valakit helyedbe nem állítasz.

Kit? — — kit?

Másodszor: Kérlek a mint előre nyomultok, a reacquirált megyék reorganisatiójáról azonnal gondoskodjál; különösen Honth és Bars iránt — nevezz ha tudsz, tiszta multú, tiszta jellemű erélyes kormánybiztosokat ad interim. Ha nem tudsz, tedd magad.

Ezt azért is irom; mert Klapka tudósít: hogy Honthban ő substitualta Boronkay Lajost. — No már ez nem megyen. Ez nem a vezérek, hanem a te dolgod, s Boronkay nem bir a kellő erélylyel, nem senki Honthban. — Mondd meg Görgeynek s Klapkának etc., hogy ilyenek iránt neked tegyenek jelentést, ne magok rendelkezzenek.

Éjfél van, kidőlök. Isten áldjon.

Debrecen, (1849) április 18.

KOSSUTH.

II.

Az ország kormányzója

Vukovics Sebők igazságügyminister úrnak!

Puky Miklós komáromi kormánybiztos jelenti, hogy Pázmándy Dénest elfogatta, s ide Debrecenbe kisérteti azon okból, mivel talán sikerülhet tőle oly értesítéseket kivenni, mik hazánk ügyeinek intézése közben jelentőséggel bírhatnak.

A fogoly már itt Debrecenben van, Pálfi József komárommegyei főszolgabíró őrizete alatt, és szállása a nagy-hatvani utcában 1564. sz. alatt.

Szíveskedjék minister úr intézkedni, miszerint Pázmándy Dénes kihallgattassék, nyilatkozata s fölfedezése kivétessenek, azokhoz és az ellene fenforgó tényekhez képest, ha haza elleni tényleges bűn vádja forog fenn ellene, törvény elébe állíttassék, különben pedig, ha büntetést igénylő tény ellene fenn nem forog, elbocsáttassék. Kihallgatására nézve következendő figyelmet érdemlő körülmények forognak fenn:

1. A Lajtha melletti táborba azon célból küldetett épen ő, hogy állásának tekintélyével biztosítsa azt: hogy a futamodó ellenség folytonos üldözésében a Lajtha átlépésének politikai tekintete akadályt ne tegyen a seregnél. Ő pedig azzal vádoltatik, hogy ellenkező irányban hatott, a hadsereg határozott szellemét depotencirozta, maga izgatott a Lajthán átlépés ellen, tehát főoka volt annak, hogy Jellacsics serege nem csak nem semmisíttetett meg, gyors üldözés által, hanem Auersperg később Windischgrätzcel egyesülhetett, egyesülve Bécset bevehették, s ezt bevévén, hazánkat ellenségesen megrohanták. E vád a táborban ellene általános volt. Felvilágosítást Csány minister úr mint akkori kormánybiztos adand.

2. Hogy a képviselőház azon határozatának ellenére, — miszerint üléseit Debrecenbe tette át, melyet ő maga mint elnök mondott ki, — melyet tehát végrehajtani épen neki állott kötelességében, ezen határozatot nemcsak végre nem hajtotta, sőt elnöki állását a ház engedelme nélkül elhagyva s lemondását csak távolból — tehát az el nem fogadás lehetségének kizárásával, küldve be — a képviselőházat a végbomlás veszélyeinek tette ki.

3. Lemondó levelében betegséget praetextuálva, követi helyét elfoglalni igérte. E helyett pedig minden physikai kényszerűség nélkül visszautazott, s Windischgrätznek meghódolt, mely meghódolása önkéntes, és semmi physikai kényszerűség által motiválva nem lévén — s benne nem csak Pázmándy Dénes, hanem a képviselőház elnöke hódolván meg az ellenségnek — ez oly tett, mely ha kellőleg föl nem világosíttatik, a személyes gyávaság határán túl a haza elleni bűn rovásaiba is eshetik; az, hogy ezen lépésének nem voltak káros következményei, sem nem az ő érdeme, sem neki beszámítható nem lévén.

3. Vádoltatik, hogy az ellenségnek meghódolva Pesten az ellenséges tisztekkeli familiaris viszonyban annyira ment, hogy velök kártyázva, társalogva, a nemzet becsületét prostituálta.

4. Vádoltatik: hogy Magyarország számára valamely provencialis constitutió kidolgozására Windischgrätztől megbizatva, azt elvállalta.

5. Szükségesnek vélem őt Windischgrätzceli beszélgetéseinek, önkéntes vallomásainak stb. hű előadására azon figyelmeztetéssel fölszólítani: hogy ezek iránt több rendbeli kútfőkhöz, saját atyja leveléből is, tudomásunk van, s így saját érdekében leszen, híven és igazán mindezt fölfedezni, mint szintén azon adatok iránt is felvilágositást nyujtani, melyeknek nyomán novemberben, de kivált decemberben a közszellem lehangolására sokat mondott jóslatképen az ellenség terveiről, miket később a tények előleges positiv tudás színében tüntettek elé.

Nem tartottam fölöslegesnek ezen körülményekre Minister urat figyelmeztetni.

Kelt Debrecen, máj. 5-én 1849.

Az ország kormányzója
Kossuth Lajos.

III.

Gyalus Ferenc levele Vukovics Sebőhöz.

Igazságügyi Minister Vukovics Sebő úrnak.

— — — — — Parcsetics Hugót Perczel teljhatalmú hadi és polgári biztosnak nevezte ki. Osztrovszky kormánybiztos panaszt emelt ellene, hogy ő a Szegeden lerakott Szerviczky-féle repcét T.-Becsén a zsidóknak kéz alatt 5 frtjával adta el, míg Osztrovszky itt Szegeden — a világos csalást látván — nyilvános árverés útján 8 pfrton felül kapott érette, s a repcemennyiségen ez által az álladalomnak 30,000 pfrtot nyert meg. Továbbá a Sinától lefoglalt dohányt Parcsetics eladta 3 frt 40 kr. mázsáját, a zsidók pedig kéz alatt itt Szegeden igértek 5 frtot. Szegény hazát minden oldalról a legszemtelenebbül csalják ily haszonleső emberek. Az ide alant történt visszaéléseknek véget kellene vetni; a nép ujjal mutatja azokat, kik a haza zsirján most luxust űznek. Ezek közé tartozik Kovács László élelmezési biztos is, és több katona.

Szeged, máj. 7. 1849.

Gyalus Ferenc,
országbiztossági segéd.

IV.

Nagy Sándor levele Vukovics Sebőhöz.

Igen tisztelt Minister úr!

Szives felszólításával élni bátorkodván, miszerint nevezetes körülményekben kegyedhez folyamodni el ne mulassam, bátor vagyok tisztelt Minister urat megkérni, hogy *időhaladék nélkül!!!* egy személyes

tekintélylyel bíró, teljhatalommal ellátott biztos, véleményem szerint Klapka barátunk, mind igen bebizonyitott jó érzelme, mind személyes tekintélye, mind katonai értelme következtében, kétség kívül legalkalmasabb lészen, ide rendeltetne, és *legelőbb vélem* értekezvén, az *elkerülhetetlenül és rögtön!!!* megteendőkben fővezérünknek kezére járhasson.

Azon kérésem mellett, hogy tisztelt kormányzónkkal jelentésemet — de legnagyobb titokban — közölni méltóztatna, maradok

Igen tisztelt Minister úr alázatos szolgája

Buda-Tabán külváros, május 11. 1849.

Nagy Sándor,
polgártábornok.

NB. Legnagyobb titokban méltóztasson közlésemet tartani, másként sikert nem várhatunk.

V.

Beőthy Ödön levele Vukovics Sebőhöz.

Brassó, május 17. 1849.

Kedves barátom, jellememet megösmerni elég alkalmad volt. Midőn tehát helyeden Üdvözöllek, nem hizelgésből teszem. Mi is vihetne erre? Nekem protectió nem kell, a magánélet, mely után sovárgok, egyedül az, mely azt nélkülözi. Diplomatikai összeköttetésünk messze távolban van, — arra, hogy Oláhországba eljuthassak, semmi kilátás. Főispánságomról lemondok, mihelyt haza kerülök, egyébre való pedig a mint látom, nem vagyok. Adjon Isten terhes de szép hivataladhoz állandó jó egészséget, szorgalmad van, eszed is, csak epés ne légy. Barátod

Beőthy.

VI.

Csány László levele Vukovics Sebőhöz.

Vukovics Sebő igazságügyminister úrnak!

Pázmándy Dénes volt alsóházi elnök úr ügyében tett kérdésére minister úrnak van szerencsém válaszolni.

Hogy én, biztosi állásomnál fogva a táborban a körülményeket mérlegezni képes valék, meggyőződésem szerint állíthatom, hogy a vádlott fő vagy egyedüli oka azon körülménynek, miszerint a seregnek kétizbeni átvonulása a Lajthán eredmény nélkül maradt; mert a honvédelmi bizottmány vagy annak elnöke jelenlegi kormányzó úrhoz intézett levelei következtében a sereg visszarendeltetvén, az első esetben Jellacsics és Auersperg csatlakozásának megsemmisítése — minek kétségen kívül be kelle következni — nem sikerült.

A másodikban pedig az osztrák-horvát sereg által szorongatott Bécsnek — melynek lakói által szívszakadva váratánk, esz-

közlendénk segítséget, s az ostromló tábornok Windischgrätzceli csatlakozását fogtuk volna lehetetlenné tenni.

És nyertünk volna mindenesetre nagyszámú fegyvert, melynek szállítása, a rendeletemre, Ujházy kormánybiztos úr által helyreállított vasúton könnyen leende eszközölhető; miután Bécsbe rajta 100 mázsa lőport szállítottunk is.

S a mily nevezetes hasznot árasztott volna hazánkra e hadjárat, ha lépteinket határozatlanság és gyáva kétkedés nem bélyegzi, ép oly kevéssé koszorúzhatta siker a használatlanul elszalasztott kedvező pillanatok után — a harmadszori kisérletet Schwechatnál — mit már nem annyira a siker reménye, mint a nemzeti becsület érdekében kelle tennünk.

Említett Pázmándy úr magaviselete a katonaság tiszteire is lehangolólag hatott, tapasztalásom, meggyőződésem szerint.

Debrecen, 1849. máj. 19.

Csány László.

VII.

Kivonata az 1849. évi május 28-án este Debrecenben tartott ministeri tanácsülés jegyzőkönyvének.

> Kormányzó úr előadá, mikép Bem altábornagy által arról értesíttetett, hogy a máj. 20. tartott ministeri tanács határozatát teljesíteni, s a felső tábor támaszául rendelt sereget tulajdon vezénylete alatt a Dunán átszállítani vonakodik, hanem ismét Erdélybe kivánkozik vissza, mi végett kormányzó úr a ministeri tanácsot intézkedések végett felszólítá.

Tekintve a körülmények fontosságát, melyek ezen segédsereg közremunkálását nélkülözhetetlenné teszik: határoztatott, hogy a máj. 20-án tartott ministeri tanács határozata teljes épségben továbbá is föntartassék; de tekintve Bem altábornagy úr a haza megmentésében eddigi fényes szolgálatait, ez ügyben Bem altábornagy iránti figyelemteljes s kiméletes eljárás tartatott célszerűbbnek, sikerbiztosítónak; mind ezért tehát, de különösen az ügy fontosságáért Vukovics Sebők igazságügyminister úr, elláttatván rendkívüli hatalommal, Bem altábornagy úrhoz küldetni rendeltetett, hogy őt ezen sereg vezényletére, annak Dunáni átszállítására, s igy a felső sereggeli közremunkálására reá bírja. De ha ezen eljárásnak is sikere nem volna, s miután a ministeri tanácshatározat minden áron i fentartása nélkülözhetetlen szükséges volna, s miután a haza érdekeit semmi mellékes tekintetnek fel nem áldozhatván, úgy a kiküldött minister úr, a neki e célra adott teljes hatalmat, s Kiss Pál ezredesnek tábornokkái kinevezési oklevelét felhasználva, Kiss Pál ezredest tábornokká, ezen sereg parancsnokává nevezze ki, s a már meghatározott hadműködési terv értelmében s késedelem nélküli eljárásra utasítsa.

Bem altábornagynak szabadságot engedve Erdélybe sereg nélkül visszavonulni, vagy ha máskép nem akarna, a magyar haza szolgálatát végkép elhagyni, mit a kiküldött minister úr saját belátása szerint fog meghatározni.

Kossuth Lajos, kormányzó. Kiadta a ministeri tanács tollvivője: Záborszky Alajos.

VIII.

Nyilt rendelet.

Melynek erejével Vukovics Sebők magyarhoni igazságügyminister felhatalmaztatik a bácsi és bánáti táborban levő összes magyar hadseregnek a független magyar kormány határozatát kinyilatkoztatni s vele annak rendeletét tudatni.

Felszólíttatnak tehát minden fővezérek, parancsnokok s az egész vitéz hadsereg, hogy hazájok s nemzeti kormányuk iránti tiszteletből a nevezett minister úrnak, mint a kormányzó s az összes ministeri tanács rendkívüli s teljes hatalmú küldöttjének mindenben engedelmeskedjenek, s rendeleteinek hódoljanak, honárulási bűnnek s annak következményeinek terhe nélkül máskép nem cselekedhetvén.

Kelt Debrecenben, május 28. 1849.

Az ország kormányzója Kossuth Lajos. Hadügyminister helyett: Gr. Batthyány Kázmér, külügym.

IX.

Kossuth Lajos levele Vukovics Sebőhöz.

Édes Barátom!

Perczel Móricztól levelet vettem Tittel mellől. Tittel úgylátszik nagyon erős hely, azon erővel melylyel ott Móric disponálhat, nem igen fog sikerülni bevétele. Már két támadást visszavertek.

Móric kedvetlen -- ismételve sürgeti, mentsük fel a parancsnokságtól és tábornokságtól — s kijelenti, hogy ha nem küldünk mást oda, ő rendelend maga helyébe valakit, s pár hétre gyermekeihez vonul Szegedre.

Közlöm privát levelét. Láthatod belőle milyen kedvetlen E dolgot is neked kell ott elintézned.

Én a dolgot ekként látom: ha Bem parforce nem akarna feljönni — hanem Erdélybe menni — úgy a felrendelt 12—16,000 embert természetesen Kiss Pál vezetendi, s ekkor Perczel Miklós pétervárádi parancsnok marad.

Ha pedig Bem feljő, s Móric teljességgel egy pár hétig Szegedre akar menni — vagy megosztván a parancsnok címét — ideiglenesen Kiss Pál mint tábornok fogja őt helyettesíteni. Ez esetben Perczel Miklós a pétervárádi parancsnokságot ideiglenesen szintúgy folytatván.

Végre pedig ha Bem Erdélybe megyen, s így Kiss Pál felvezeti a 12—16,000 embert, Móric pedig interimaliter mégis pihenni akar menni Szegedre, ekkor őt Kollmann helyettesíthetné. Perczel Miklós ez esetben is Péterváradon maradandván.

Kérlek végezd el e szerint Móriccal.

Leveléből látod, hogy apprehendálni látszik, miért küldtem Kiss Pált pétervárad parancsnokká; mondd meg neki, hogy ezt rég megírtam, s nem tett ellene észrevételt mást mint azt, hogy majd meglátja milyen ember; no az pedig tudva van, hogy Kiss Pali egyik legderekabb katonája az országnak. Aztán hiában, legyen Móric igazságos. Lássa meg Hentzi példáján, minő képzett katonai gyakorlottság kell a várparancsnoksághoz, s minő erődítési tudomány, és menynyire növelheti a parancsnok katonai képessége a várvédelmet. Pedig hiában, Miklós még nincs esztendeje, hogy katona, a katonai genietudományt sem tanulta. Tiszta hazafisága s személyes vitézsége őt egy év alatt a síkon hősiebb katonává tette, mint más 10 év alatt lett volna, de hogy ő várat commandirozni elegendő képességet tulajdonítson magának, m gvallom, sokkal derekabb embernek hiszem, minthogy azt magáról maga is állítaná.

Azonban a fentebbi alternativák szerint mégis hűségére bízva marad e fontos vár, de ha ostrom alá kerül, mégis csak képzettebb katonára leszen ott szükség, azt hiszem.

Végezz jól és siess vissza. Isten áldjon

Debrecen, máj. 30. 1849. barátod

Kossuth Lajos.

(Vukovics kezével: Érkezett Aradra f. é. május 31. $^{3}/_{4}9$ óra kor este.)

X.

Beőthy Ödön levele Vukovics Sebőhöz.

Kedves barátom!

Szemeim elgyengülése miatt igen röviden írt tegnapi soraimhoz, nehogy félre értessenek, felvilágosításul szükségesnek találom előtted érzelmeim bővebben feltárni, még pedig nem hiúság, hanem azon kötelesség érzetében, melylyel mindenki önmagának, s így én is tartozom. Tudod a történteket, ösmersz, ösmered multamat, jelenemet, s meglehet épen ezért buzdítsz a szabadság ügyének hivataloskodás általi előmozdítására; mert engemet s multamat ösmervén, okod lehetett hinni, hogy sem a hivatalkérdéshez kedvem, sem a hivataloskodáshoz hajlamom nincsen; s ha így van mint gyanítom, úgy teljesen értve vagyok; mert tudva a mult év történeteit, tudod azt is, hogy én sem nem kerestem, sem nem ambitionáltam a részemre felajánlott ministeri tárcát; mult s ez évi működésem ösmered, tudod, hogy közelebbről Bukarestbe kellett volna mennem, ott a magyar ügyet

képviselendő. Itt meg kell jegyeznem, hogy ezen kiküldetést, akár azért hogy ösmeretlen térnek tartottam, akár azért hogy míg másoknak azon szerencse jutott, hogy hazájukért a szeretett anya, a hon kebelén róhatják le tartozásuk adóját, nekem mintegy számkivetve esett osztályrészül kötelességem teljesíthetni, s így bár nehezen váltam meg tőletek s hazámtól, mégis e rózsátlan térre hazafiúi készséggel léptem. Azonban Brassón túl nem mehettem; működésemről többször tudósítottam magán és hivatalos leveleim által a kormányzóelnököt, de tőle választ nyerni nem valék szerencsés. Igaz, hogy talán a diplomatikai illedelem ellen vétettem, tudósításaimat egyenesen az elnökhöz, nem a külügyek vezetésével megbízott ministerhez intézvén, mindazáltal, miután a diplomatica olyannyira új tér még nekünk magyaroknak, képzelheted, mennyire megvigasztalt volna exauctorált állásomban, hogy ha nem maga az elnök, de legalább harmadik kéz által, akár eljárásom helyeslő, akár utasító, akár figyelmeztető, soraival gyámolított volna. Ezek előrebocsátásával, visszatérek azon időre, midőn a kormányzó elnök két ízben a közlekedési tárca elfogadására felhívott; hogy nem combináltam, sőt hivatva sem éreztem magamat reá, bizonyságom azon nyilatkozat, melyet az elnök előtt tettem; most sem vágyok reá, s ezt azzal igazolom, hogy ha ma ismét megkínálnak vele, mult évi nyilatkozatom újítnám meg. Azonban minthogy a ministerelnök jelenleg oda nyilatkozott, hogy a mostani ministeri combinatiónál főfigyelem a jellemszilárdságra fordíttatott: légy bíró, hogy én, kit két ízben felhívott a közlekedési tárca elfogadására, és jelenleg azon kímélő nyilatkozatot sem tette irányomban: hogy Beőthy Ödön, ki jelenleg ez vagy amaz missióval van megbízva, e miatt a ministeri combinatióba nem jöhet, nem elegendő oknál fogva hihetem azt, hogy azon férfiú bizalma, kit polgári érdemei tiszteletünk templomának legelső helyére emeltek, egy vagy más oknál fogva megdöccent irányomba.

De különben is, barátom, csalatkozol, midőn azt hiszed, hogy a hétszemélyes tábláhozi kineveztetésem népszerű lenne, mert én törvénytudó nem vagyok, s hidd el, ha elfogadom, ösmerőseim engem megitélnek, kinevezésed pedig nem nyer, hanem veszít népszerűségében, a mit jelenleg elfogadni annyival nagyobb bűn volna tőlem; mert Farkas János (hát nem volt helyette Nagy József? Gorove? Szacsvai Imre?) és az egész kétszemélyes tábla egy-két kivétellel úgyis eléggé népszerűtlen, s épen nem szerencsés kinevezések valának.

Azt mondám fentebbi soraimban, hogy ösmersz, s ezen szó fölöslegessé teszi azon kérésemet, hogy légy meggyőződve, miszerint én örömmel engednék baráti bizalmadnak, ha választásod mind felülről mind alulról népszerűtlennek nem hinném, s hidd meg, míg hazánk a politikai fergetegek viharjaitól meg nem tisztul, addig, de csak addig, minden időben, nem csak oly díszes állást a milyennek elfogadására általad felhivattam, hanem a legszerényebbet is készséggel

elfogadom, csak azt tudjam, hogy hazámnak általa használok, s barátim s polgártársaim bizalmával találkozom a helyen, melynek betöltésére Isten és szorgalmam után némi képességgel bírok.

Feltártam előtted keblem minden érzelmeit, fel minden gyenge oldalakat, melyek kineveztetésemhez kötvék, s ha mindezek ellenére is szükségesnek látod, hogy az általad nekem szánt helyet elfoglaljam, annyi bizalommal viseltetem hazafiúi tiszta belátásod iránt, hogy bár legnagyobb öntagadással járjon is e helyre lépnem, a honnak és neked ezen áldozatot is készséggel hozandom. Isten áldjon — barátod

N.-Várad. 1849. junius 8. Beöthy.

XI.

Brankován Balás levele Vukovics Sebőhöz.

Igen tisztelt Igazságügyminister Úr!

Kegyelmes Uram!

Miután főkötelességemmé ismerem, miszerint igen tisztelt Igazságügyminister úrnak, valamint az én csekély személyem iránt, úgy szintén a többi, a temesvári várban politikai fogoly név alatt, börtönbe zárottak, és julius 2-án börtönből való kibocsátatásunkat, mint atyáskodó kegyelmes Urunknak legmélyebb alázattal jelenteni és őszintén előterjeszteni bátorkodjam.

A midőn mult január hó 14-én a magyar seregnek bánátbóli visszahúzása történt, verseci útamból vissza Temesvárra utazni, és magamat a családom körébe visszahúzni kényteleníttetvén, az ottani katonai hatóság engemet mint már feladott és feljegyzett veszedelmes egyént bélyegezett. Negyvennyolc órai bezáratásom után, a gyárkülvárosi politiának szemmeltartás mellett, szabadon bocsátattam. Azonban a gyárkülvárosi és nehány várbeli izgatók — főkép Veszelinovics volt kapitány és protopopa testvére — politiai biztosok, u. m.: Zlatkó, Hadzsits és Arzenovics kereskedők, és a gonoszságban megrögzött Csokerlyán Mihály, mint valóságos hazaárulót, sőt B. Ambrozy Lajos úr oly alacsonyságra is vetemedett, hogy tulajdon kezével Sandrovits kapitány és politiai főnöknek írt levelet, (melyet magam olvastam) melyben hivatalosan szólítja, miszerint engemet mint «Spion des Rebellen Vukovics» zárasson be, de szerencsémre, a nevezett kapitány nem tudom mi okból, a bárót nem szenvedhette, nem teljesíté, de a nevezett feladóim oly dühösen keltek ki ellenem, hogy már a házamban sem lehettem bátorságban, nem kimélve, hat ízben a katonai törvényszék elébe katonai kiséretbe vittettek, és mivel mindannyiszor új panaszokat ellenem nem adhattak, csupán hogy a magyar táborban voltam és spionkodtam, mit bebizonyítani képesek nem valának, azon intéssel hazabocsátottak, hogy otthon békeségben tartsam magamat. Végre a midőn feladóim mitsem tehettek, koholt hazug-

sággal a gyárkülvárosi térkapitányt Hoffstätnert, mint a magyar igaz ügynek ismeretes, megesküdt ellenségét arra bírták, mikép engemet azon ürügy alatt zárasson be, először, mintha én ápr. 29-én, midőn a magyar sereg a gyárkülváros körül tanyázott, a magyaroktól egy oláh ember által éjszaka idején levelet kaptam volna, 2-szor mintha én csakugyan azelőtt két nappal az utcán nagy torokkal a magyar sereget éljeneztem, és kalapomat örömömben felhajítottam, és magyar dalt énekeltem volna, 3-szor mintha én a gyárkülvárosi oláh polgárokkal házamban éjszaka alattomban gyülekezetet tartottam, 4-szer hogy többen látták volna, mikor a helységekből oláh papok és tanítók majd minden éjjel ki és bejártak a házamba: bizonyosan a császár és rác püspökjök ellen lázítandó. S ily koholt hazugságokért április 30-án délutáni 5 órakor az utcáról 5 Zsivkovics-féle katonákkal körülvétettek, a várba az új megyeházához, több száz vegyes népcsoport kiséretében, kik által mindenféle csúf szitkokkal illettettem, — de hogy is ne, mikor a gyárkülvárosi telekbíró Risztics kezdé legelőször a csúfolódást és szidalmazást reám szórni, *magyaroni*, *obesenyák*, *vláh*, *rebellás* és több ilyes kifejezésekkel — az utcagyermekek egész a megyeházáig kisértek. Ottan a katonai embertelen profosznak átadattam, vasba tétettem, és az egyik kereszt tornác-szobába magánosan bezárattam. Ágy nélkül harmadnapig tartattam, negyednapon a nőm jött hozzám, kit B. Rukavina commandirozó úrhoz küldék, dolgom felvételére őt kérendő, ki is azonnal Sandrovics kapitány után küldvén, nékie parancsolá, bajomat Hoffstätner auditor által vizsgálat alá vétetni. De csak 15 nap elteltével kérdőre elővétettem, már akkor a vár kapui be valának zárva, a magyar derék sereg a gyárkülvárost szerencsésen elfoglalta, és a császári 1200 katonát és több ulánusokat ágyúival együtt 170 derék honvéd gyalázatosan kihajították és a várig üldözték.

Az ellenem feladott pontokat előttem, több tisztek jelenlétében, felolvasta az auditor, melyre tagadólagi feleletem után, a kérdő pontokat aláírva, vissza börtönömbe kisértettek, ottan egész julius 2-ig nyögtem, mely napon B. Rukavina commandirozó úr parancsából, a politikai foglyok elleni panaszok felvétettek. Ennek következtében heten, bizonyíték hiányából börtönünkből valamint a várból is a többi polgárokkal, szabadon kibocsátattunk, u. m. Kovács Krassómegyei főbíró úr, Taffler rékási sebész, Kőrösi új-aradi asztalosmester, Keresztelyi törvényszéki jegyzőnek Samu nevű legénye, egy Józsefkülvárosi magántanító, hannoverai születésű, bizonyos Gyorgyevics verseci borkereskedő és én; a börtönben maradtak, u. m. Thaffon Ferenc, gróf Zichy úr volt szt. huberti számtartója, mint gárdakapitány m. é. nov. 18-án Billétén elfogatott, behozatala alkalmával a katonák által kihiresztelte, hogy Vukovics k. biztos urat hozzák, majd csak nem agyonütötték, hat sebet kapott, a kórházban majd két hónapig feküdt, azóta börtönben tartatik. Istvánffy giladi jegyző,

a kit a katonai törvényszék kötélre ítélt, B. Rukavina commandirozó megkegyelmezett, 6 évi rabságra elitélték, de a politikai foglyok közt tartatik. Keresztelyi törvényszéki jegyző, Új nevezetű oravicai mészáros, Szőllősy nevezetű pionir főhadnagy tíz székely legényével, végre báró Hiller úr, tulajdon lakására áttétetett, ő ottan őrizet alatt tartatik, s mindnyájan naponként 5 xp. kapnak, ezzel keservesen és sanyarúan élnek, a tüzes golyóknak kitéve vannak, mert bennünket az új megyeház felső emeletéről a legnagyobb bombázásnál sem eresztettek le, a melybe míg én benn valék, 6 golyó leesett, magam is bal kezemen sebesültem meg, de négy hét alatt kigyógyítottam, a profosz azt adá nekünk feleletül: hiszen a magyar golyók ütik agyon önöket, nem a császáréi; de az Úr Istennek gondviselése addig megőrzött bennünket; a mi pedig a kicsikarást illeti, annak soha végét a bezáratott nem érheti

A hátramaradt politikai foglyokért, megkeresésük következtében, kérésünket tiszt. Radványi alispán úrnak névjegyzékkel együtt átnyujtottuk.

A míglen benn a fogházban nyögtem, azalatt míg a gyárkülvárosban a császári katonák feküdtek, a politiai biztosok 12 ulánus katona tartással sanyargatták a nőmet, nem tekintvén arra, hogy azelőtt, hat hónapig egymásután, négy ulánus katonát étellel s itallal ingyen tartott, hanem újolag 3 hétig 12 embert ingyentartással ellátni kényteleníttetik. Nőm ez által oly szükségbe jutott, hogy arany fülbevalót és 12 ezüst kanalat és még bútoromból egy-két darabot eladni kényszerítve volt: őket ingyen hizlalni kellett — különben a legdurvább bánásmódtól tarthatott. A magyar sereg bejövetele alkalmával, a házamban tovább maradnia nem lehetett, mert a várból kilőtt golyók és bombák kezdték nyugtalanítani, annyira, hogy már a házam kéményét és egyik szobámat egészen lerontották. A gyárkülvárosból egy kevés ruhácskával, mit maga és gyermekei elvihettek Girodára, bizonyos és ismeretes jó hazafi, és különben jó barátom Czarán János plebánoshoz sietett, a ki mint emberbarát őket házába fogadta, de minden életszertől s módtól megfosztva, szűkölködött, mindenkitől elhagyatva, majd 6 hétig a legnagyobb szükségben és nyomorúságban élt, azonban az Úr Istennek gondviselése őt el nem hagyván, örvendeztetésül néki felsegélésére a nagylelkű ember barátot, Thuri Samut, jelenlegi temesmegyei főbíró urat küldé, kit az Úr Isten családjával együtt egészségben és boldogságban sokáig tartson.

Midőn végre igen tisztelt Igazságügyminister urat, mint a magyar hazának egyik felszabadítóját, a ki véghetlen szorgalmas munkálkodása és törekvése után a megérdemelt főpolcrai juttatásába emelte, én mint legcsekélyebb tagja hazánkfiai között üdvözölni bátorkodom, egyszersmind kérem az Úristent, hogy igen tisztelt Igazságügyminister urat, valamint magasan tisztelt családját, számos évekig hazánk boldogságára szerencsésen éltesse és boldogítsa, a tisztelt

Igazságügyminister úrnak neve pedig, a temesi bánságnak örök emlékezetére ragyogjon.

Magamat pedig, a ki előtt az út életmódtól, főkép jelen időben, elzárva lenne, igen tisztelt Igazságügyminister úrnak atyai kegyelmébe ajánlom, esdvén egyszersmind, miszerint engemet is egy hivatalra érdemesíteni és jelen szomorú állapotomból atyailag kisegíteni méltóztasson.

A ki is tapasztalt kegyelmébe ajánlván, hazafiúi üdvözlettel — kegyelmét elvárva maradok igen tisztelt Igazságügyminister úrnak alázatos és hív szolgája

Brankován Balázs.

NB. A két fejős tehenemet a sárga-feketék erőszakosan a nőmtől elvették, de a mikor levágták, épen azon nap a magyarok bejöttek, egészségesen meg is ették.

XII.

Csány László levele Vukovics Sebőhöz.

Zaránd, 1849. aug. 8.

Kedves Barátom! Akár ki mit mondjon, ismételem, ha Görgei ki nem neveztetik mielőbb fővezérnek, elveszett a haza. Nem mondom én, hogy ő menti meg bizonyosan, de már azt mondom, hogy ha valaki viszonyaink közt hivatva van annak megmentésére, hogy ő az. Azért örültem tőled, utóbbi veledlétem alkalmából hallhatni, hogy te is szükségesnek tartod kinevezését.

A sergéről írt hírek alaptalanok, ő most is bálványa annak és tisztjeinek, kik közt olyanok vannak, kik Homer költött hősein is felül állanak — ilyen Leiningen, Pöltenberg és többek — ezek Görgei mellőzésével mindnyájan mellőzetteknek éreznék magukat, és akkor hogyan lehessen várni a kellő lelkesülést?

Dembinsky, ha okos mozdulatokkal csatlakozand, úgy meg lehet verni Görgei fővezénylete mellett az osztrákot — s ez most fődolog, mert akkor tért nyerünk — mi nagy és jótékony fordulatot adand ügyünknek.

Irtam a kormányzó úrnak.

Ohajtanék itt maradni holnap, de ha szükséges vagyok, írjatok, én megyek. Isten veled, vagyok igaz barátod Csány.

Közli: Abafi Lajos.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI.

1766—1767.

Széles István kolosvári senator s egyszersmind archivi requisitor is meghalt; ez derék értelmes ember lett volna, csakhogy holmi dolgokban mala fide actum fuisse deprehendáltatott, melyért becsületi annyira decrescált volt, hogy bíróságra sohasem mehete Kolosvárt, a populust odio prosequebat, melyért bíróválasztáskor majd mi votum sem ment reá, különben is mind maga, mind valami nagy leányi (kik közűl egy az ő halála előtt egy héttel petecsben megholt) csúfondárosok voltanak, kivált a külső nemesembert sokféleképen tudták csúfolni. Egy Tresia nevű leányának dolgát nem állhatom, hogy ide ne írjam. Kemény Ádámné, Rhédei Drusiánna az urának sok helytelen dolgait tovább nem állhatván, megkülönözött, el akarván válni Kemény Ádám is tőle, medio tempore ez az Széles Trési öszveszűrte vele a levet, s azalatt a hasát is felcsináltatta, melyet vévén észre kiment Kamarásra, ott Kemény Ádám a katonai s erkedi plebánusokat magához hivatván, hogy már előttök a római jus canonicum szerént egybeesküdjenek, meg is esküdtenek, de tudván a plebánusok, hogy feleségétől, Rhédei Drusianától nem divortiáltatott, rendesen meg nem hallgatták esküvéseket; ugyancsak együttlaktak mintegy két hónapig, azalatt meghala Kemény Ádám, a fia báró Kemény Simon úr kihajtotta a második Kemény Ádámnét a jószágból; azolta mind járt a szegény Széles, hogy a leányát Kemény Ádámnénak, a fiát a leányának Kemény Ádám legitimus fiának csinálhassa, sokat is futott-fáradott, s most halála előtt ő Felsége előtt szakadott vége, ugyancsak a gyermek pro legitimo nem pronunciáltatott, mivel kijött, hogy az apja íródeákokat fogadván a káptalanbeli leveleknek újra való írására, egy Veszprémi nevű borbélynak a fiával csináltatta, hanem pro alimentatione svadeálták Kemény Simon úrnak, hogy valamit vessen, melyet aligha megcselekszik a mint nem régiben Bécsből írt leveléből láttam.

[A kéziratból e helyütt valószínűleg egy (8 lapnyi), vagy tán több fogás hiányzik.]

. . . . . búcsúznak, különben is a mágnások a nemességet gyűlölségbe vették, alattomban ellenek machinálnak, sőt el merte mondani Bethlen Miklósné Drágban a Vesselényi Farkas úr lakadalmakor, hogy: «nem fére le – úgymond — az az leány az asztalhoz a nemesemberek miá, de nemsokára meglesz az, hogy nagyobb különbség leszen az urak és nemesemberek közt, mint most vagyon» etc., pedig innét senki se volt nemesember Somai Sándoron kívül, őtet is azért hívta volt Vesselényi Ferenc úr, hogy egy éjszaka az ő házánál kellett hálni Fodorházán a násznépének, nem tudom a Szilágyból, mivel az odavalók inkább adorálják ő excellentiáját (ennek felette az status equestris között intestinum odium uralkodik), — egyszóval olyan

nyomorult állapotban vagyunk mind magunk, mind dolgaink, hogy csak az mindenható Isten lehetne kimondója, úgy megorvoslója is.

Meghala a szegény sógorom Enyedi István uram is pleuritisben, melyből már a természet jóvoltából jobban kezdett volt lenni, de az hidegvíznek itala miá recidivált; ez igen jámbor, istenfélő, jó, szolgálatra való, emberséges ember vala; nemcsak sógorsági kötelességgel viseltettünk egymáshoz, hanem ugyan jonathàni barátsággal is; temettük szegént Kis-Iklódon [a keltnek üres hely hagyva] Xbris. Isten nyugossa meg szegént s adjon boldog feltámadást az örök életre! Már csak az egy komám Pénteki uram vagyon kedves feleségem s gyermekim kívül, a kit így tudnék szánni mint őtet, de más egy sincs, mind elfogytak a kik syncerussaim voltanak s különös indulattal viseltettem hozzájok s ők is hozzám. S magam is nemsokára utánnok megyek! melynek nagyon siettetője volt az én ő halálokon tett belső szomorúságom.

A szegény Berki László is megholt; ez olyan hegedűs volt, hogy hozzáfogható ezelőtt 30 esztendővel nem volt, ugyan ő redigálta az erdélyi cigány-musikásokat arra a fogásra, melyen most musikálnak; eleintén Bánffi Diénes úr egész bandát hozott volt le Bécsből, sokszor eloltották a gyertyát s mindjárt megszüntek, ő pedig a setétben is szintén úgy musikált, haragudtak is, csudálkoztak is a németek rajta. Erről a Berkiről, vagyis a fiáról azt addálom, hogy néki Kolosvárt baja lévén egy más cigánnak megöléséért, ide Köblösre jött volt lakni (mivel az első felesége a mi Kozák Bancsi nevű cigányunknak a mostohaleánya volt), eleget unszolt engemet, hogy vegyek hegedűt, mert megtanít hegedülni, de szégyenlettem, mivel 16 esztendős voltam már akkor, attól is féltem, hogy meg nem tanulhatok. Quidquid sit, egykor elment hazul Berki, a fia Lackó mintegy 8, vagy 9 esztendős volt, a bátyám egy kis hegedűt csinált neki sendelyből s tél-túl fel is húrozta, melylyel azon nap két vagy három nótát meg is tanult, azolta is mind praeceptorának hija Retteghi Zsigmond bátyámat ect. N. b. azt mondják, hogy mikor az ifjú Teleki Ádám úr lakadalmából Lónáról ment volna hazafelé Gyalúba, a fejérdi vendégfogadóba bement más musikásokkal, megrészegedvén öszveveszték s az úton főbe kollantották a többi(ek).

In anno 1764 Bécsben a pénzverőházban elvétették a rézgrajcárnak való materiát, hanem a helyett még a réztől meg nem tisztíttatott arany cruda materiát verték grajcároknak, melyet most vévén [felülírva] észre, mindenütt publikáltatott, hogy vigyék be a kamarára s egy-egy német frttal beváltják, de valaki Magyarországon észrevévén ennekelőtte, alkalmasint egybeszedte, melyért ő Felsége minden jószágát confiscáltatta, ki lett legyen, nem tudá megmondani Palásti Pál hadnagy uram; azt mondják minden grajcárban két-két arany volt, ugyan jártunk utánna mindenfelé, de soholt sem kaphattunk, hanem a kolosvári plebánus kapott egy szegény embernél ket-

tőt, emlékezem, hogy nékem is volt in specie aféle grajcárom, de nem gondoltam meg mivoltát.

Ezen esztendőben conscribáltatta ő Felsége minden renden lévő embereknek mindenféle gabonájokat, mely igen roszkor esett, mivel 25 esztendőtől fogva kevesebb gabona az országban nem volt, mint az idén, úgyannyira, hogy ha a törögbúza meg nem ért volna, éhvelhalálra jutna a szegénység, mivel búza majd mi sem termett, bor is igen kevés, de jól megérvén a szőlő, a bor is jó, nékem 9 vedernél több nem termett Fűzesen, Köblösön pedig a jég mind elverte.

Különben is sok nyomorúságokon mentem az idén által, kivált a feleségem Rebeka-napján Patában Nábrádi István uramnál lévén megbetegedett s igen súlyosan feküt 4 hétig a petecsben, a kis Kati leányommal felette nagy bajunk volt, nem volt kinek szoptatni, csak az isten tudja mennyit nyomorgottunk szegénnyel. Egyébaránt megtartott a Midenható Isten életben cselédimmel együtt. S innepeltem Köblösön, a vőmre menendő Eperjesi Ferenc és a bátyja Eperjesi József, ki is hadnagy a Bethlen Ádám regimentjében, itt voltak, vígan is voltunk jó Istenem engedelméből több atyámfiaival együtt; azután is ez esztendőnek hátralévő részét alkalmas állapotban töltöttem míg ez jelenvaló 1767-dik esztendőre Isten kegyelmességéből felviradánk, melynek kezdetét, közepét, úgy végét is az Úristen az ő ingyen való kegyelmességéből mindnyájunknak áldja és szentelje meg, hogy mi is az ő szent nevét áldhassuk és felmagasztalhassuk az jelenvaló esztendőben, úgy életünknek is minden idejében az Úr Jesus Krisztus által. Amen.

Anno 1767.

12-ma Januarii mentem Fűzesre minden familiámmal. Igen jó szánút lévén, Kolosvárt, Désr holmi dolgaim végett megjártam.

17-ma Februarii volt Salome leányom lakadalma tisztességes solen(n)itással. Eperjesivel jött Mara László uram feleségestől, leányostól, hadnagy Ziska, Tankler, Czobli, Eperjesi, ugyan Eperjesi László és Sámuel, Toldalagi György öcsém, nálam is voltanak gróf Vass Miklós és Ádám urak egész házokkal, báró Diószegi Ferenc (ki is onnat Désre és onnat Kecsetbe maga házához menvén, az orravére megindult, melyet érvágással akarván orvosolni, megholt 15-ta Februarii), Mihály és Zsigmond urak, consiliarius Daniel Todor úr, Keczeli János uram, Décsei Zsigmondné, Hatfaludi Ferencné, Jánosi Péterné, Varsányi Zsigmondné asszonyomék ott voltak, úgyszintén több becsületes ifjú atyámfiai is, úgymint Fogarasi István, Becski Zsigmond, Keczeli Ferenc, Retteghi Ferenc, Vér László, Sombori Elek, Salánki Gábor s mások ott voltanak, úgy mások is sokan, úgyannyira, hogy alig fértenek, mindazonáltal az isteni gondviselés által minden, valami kellett, bővön elég volt, elég is megmaradott, pedig soh(a) a miolta

gazdaember vagyok, bor és búza dolgából olyan szegény, mint az idén, nem voltam.

A szegény Diószegi Ferenc úrnak az ő jámbor, istenfélő, jó lelki ismeretű, senkinek ártani nem kivánó, sőt inkább tehetsége szerént szolgálni igyekező természetét emlékezetnek okáért meg nem állhatom, hogy ide ne írjam; idejére min(t)egy 44 esztendős, felesége Korda Julia, Korda Sándor leánya, a ki elsőbben Vér Boldizsárné volt, sokkal idősebb volt szegénynél, de mégis gyönyörű szép életet éltek, maradott egy kilenc esztendős fiacskája s két gyönyörűséges szép nevendék leánya, az Úristen kegyelmesen viseljen gondot szegényekre.

Az egész erdélyi fiscalitást bíró possessor urak evocáltattak gubernium eleibe productióra. Én is evocatus vagyok 4 helyről, úgymint Sz(en)tiván [Vasas-Szentivány], Fűzes, Rogoz és Pirosfalváról [Pirossa, a volt Kővárvidékén]. A commissariusok, úgymint itélőmester Szombatfalvi László, Hodor József és Czikó Pál sógorék a télen mind Szamosújvárt voltanak, mit dolgoztak, ki nem tanulhattam, pedig sokszor voltam együtt velek s a kettővel sógorsági régi confidentiám vagyon, de csak nem mehettem végére. Bánffi Dénesnétől Mező-Szilvást, Székelyalyt [Székellyó, Kolozsmegyében] elvették, Aporéktól a szentiványi portiót; engemet is eleget ijesztett az itélőmester, de még eddig meg nem háborított se Fűzesben, se másutt; az örmények is megszeppentek eo non obstante, hogy az dominiumot Carolus imperatortól 99 esztendeig megvették volt, ugyancsak meg fogják nyerni, mivel igértek a százezer frtra még annyi superadditiót. Azt írják, hogy Magyarországon is szintén így háborgattatnak a fiscalitást bíró possessorok, s a kik superaddálhatnak megmaradnak, a kik nem, kiveszik tőlök, s mások iszonyú nagy sum(m)ákon megveszik a királyi felségtől [korábban így állt: «a királytól»].

[Mintegy négy sornyi fenestra.]

17-ma Februarii adtam vala ki Salome leányomat Eperjesi Ferencnek, ki is 19-na Aprilis, épen húsvét-napján, estveli 6 órakor a feleségével nyájaskodás közben hirtelenséggel megholt; már a szegény leányom is, a mostohaanyja is Eperjesinek, dotalisták lévén, Isten tudja hogy igazítsuk köztök a dolgot, mert valami haszontalan leánytestvérei is vannak, kik a magok részjószágokat mind elvesztegették, s már ennek a kis Eperjesi részének feküdtek.

A szegény iktari Bethlen Samuel is megholt 28-va Marty; öreg ember vala, tabulae regiae assessor, a tabulae praesességre is rettenetesképen vágyott, de csak posthabeáltatott, mivel igen megöregedett [korábban ez utolsó szó így állt: «tudatlan»] ember vala szegény [utóbb hozzáadva:] már.

Nemes János gubernialis consiliarussá lett, mely sokaknak csudája ifjú ember lévén, különben nagy elméjűnek mondják. Marosszéken Agárdon lakik egy Gyulai Ferenc nevű nemesember, ki is

nagy phantásta, csúfságból méltóságos úrnak kezdették hívni, mely őtet meg nem illeti, valaki levelet írt néki, s Bécsből datálván, a marosszéki főkirálybírósággal biztatták, melyet nemcsak elhitt, hanem mindenütt kérkedett, hogy ő Felsége őtet resolválta fő-k(irály)bírónak, Nemes János úr látván az ő nagy bolondságát, mondta neki, szék-gyűlése lévén: «soha nagyobb csuda nem lenne, mintha kegyelmed marosszéki főkirálybíró lenne», amaz azt felelé rá, hogy: «nem lenne — úgymond — nagyobb csuda, mint az nagyságod gubernialis consiliáriussága».

A szegény Gerébné, Sáfár Sárát is a mult vasárnap temetteté el az ura Hídalmáson; megválik Geréb uram is hol marad meg a nagy pompával.

4-ma May iszonyú nagy hó esék a virágos gyümölcsfákra, mely még ma, úgymint 7-m i helybenáll, « lrontott az előtt » jött hideg éjszaki szél minden zöldséget, szőlőt, mindent, egyszóval 24 esztendeje, miolta se borba(n), se búzában szükség nem volt, de félő, hogy az akkor egymásután folyt keserves idők ismét elé ne forduljanak, melyet az Úristen a mi nemzetséges és személy szerént cselekedett bűneinkért méltán reánk hozhat; én jóllehet nagyon bíztattam mindeneket, hogy ez az esztendő nevezetes jó idővel fog eltelni azért, hogy ezen esztendőben sem a napban, sem az holdban ecclypsis (így) nem lesz, a poeta pedig azt mondja:

Nulla fit ecclypsis, nec cernit terra cometam,
Quae mortalibus haud plurima damna ferat!

Mindazonáltal kérjük a mi kegyelmes Istenünket, hogy az kedvünk ellen való időkben is legyen mi mellettünk s szolgáltassa ki ő sz(en)t Felsége az eszközöket a mi megtartásunkra a nehéz időkben is, és az ő vigasztaló szent lelkével a mi nyomorúságink között is bennünket vígasztaljon meg, az Úr Jésus Kristusnak sz(en)t nevében. Amen.

A generalis úr ő excellentiája Hadik a confiniumoknak visitatiójára indult, 15-ta Juny Kolosváratt volt, onnat ment egy nap Somlyóra.

A lengyelországi protestánsok, vagy a mint ott hivattatnak dissidensek, mind a reformatus, mind a graeci ritus részről a muszka és prussus adsistentiája által az officiolatusokból részt kivánván, a statusok, de leginkább a király, negativát nem tett kinek-kinek érdemlett promotiója iránt, hanem [a névnek üres hely hagyva] érsek [szintén üres hely] publice azt mondotta, hogy készebb feje nélkül maradni, mintsem abba consentiáljon, melyre a király azt mondotta: «hátha a fejed is elvész, mégis meglészen», melyből nagy suspitióba (így) ejtette magát a catholicus status előtt, insidiariusokat is csinált magának azon mondásával, melyet látván, s azonkívül az evangelium világosságában is résztvévén, minekutánna 20 millió aranyat Angliába

előre elküldött volna, maga is odahagyta a királyságot s általment Angliába [az üresen maradt helyre későbbi kézzel: «ennek nagy híre»], de nem volt úgy.

1-ma Aprilis Spanyolországból a jesuitai szerzet exterminált-atott gróf Aranda commissiója alatt, minden jószágokat ott kellett hagyni, meg is találtak a zsebekben 68 milliót érő arany s drága-követ, mely mind confiscáltatott; az az híre, hogy általmentek volna Angliába, s reformálódtanak, kiknek lett a demissiója bizonyos conditiók alatt; Erdélyben s M(agyar)országon sem zsákkal ijedtek [felülírva:] meg, inkább hiszem ezek sem kerülik el, ha József csá-szár kezére kerül a birodalom, a ki is nem idegen a reformata religiótól, ugyanis a tanuló deákoknak akademiákra menni szabad, bibliákat megengedte hogy hordjanak be Helvetiából, nagypénteken elkerülte, hogy a koldusok lábait az eddigvaló szokás szerént meg ne mossa, nem is kisértette magát processióval a templomban, nem-csak misét, hanem könyörgéseket kell tenni a papoknak a templom-ban, azután prédikálni kell.

12-ma July temettetett zágoni Aranka György erdélyi refor-matus püspök Széken; derék ember vala, és valóben regimenre ter-mett, authoritativus, hospitalis, generosus, vígkedvű, egésséges, jőerőben levő ember vala szegény; Isten nyugossa meg szegént.

Huszti György uram kolosvári elsőbben an(ti)quitatis, azután theologiae professornak halálát Szathmári uram nem várhatván, kitúrá a professorságból, noha nem fizetés nélkül, melyért megbúsulván, meg-betegedett, meg is holt; igen jóféle, tudós ember vala szegény.

Deáki Samuel ugyan kolosvári pap is meghala 54 esztendős korában; tudós, de mindenekfelett olyan hatalmas actor volt, hogy az ő szavára s fluens stylussára nézve párja nem volt. Ilyen dolgot beszélenek, hogy minekutánna a szegény Huszti uramat jubilálták, egy gyermeknek (ki is atyjafia volt Husztiné asszonyomnak) a Deáki uramé által lett megverésének felette egybekaptak volt s Deáki uram azt izente: «mondjátok meg Huszti uramnak, hogy ő kegyelme már — salv(a) ven(ia) — szar, nem professor, de megmutatom, hogy még szarabb lesz ezután», de a dolog úgy történt, hogy szombaton megholt Deáki uram arenában, vasárnap eltemették Huszti uramat. Ilyen az emberi állapot! A pap is ember! Huszti uram igen csendes, jámbor ember vala, idős is volt már, Deáki uram elatus, authoritativus ember vala, nagyon vágyott a theologiae professorságra, de el nem érheté, azért is haragutt Huszti uramra.

Generalis Hadik úr ő excellentiája a confiniumokat megvisitálta, 3-tia Augusti ment Fűzesen keresztül Szeben felé; mindenütt szépen alkalmaztatta magát és semmi lármát nem csinált mint mások.

16-dik Augusti temettetett gróf Bethlen Ádámné asszony ő excellentiája Kolosváratt a farkas-utcai templomban igen nagy és díszes halotti pompával; actorok voltak Incze Mihály kolosvári pap,

orátor testvére Incze István vásárhelyi professor, orator 3-dik Borosnyai [a keresztnévnek üres hely hagyva] uram vásárhelyi ispotály papja, hatalmas actor, ki is tett magáért valósággal. Keserves-fogók voltak: gróf Bethlen László, György, Gergely [felülírva:] János és Sámuel, Dávid, báró Bánffi Ferenc, Sándor és György, g(róf) Székely László, b(áró) Jósinczi Sándor és Elek, Dániel Gábor, Horvát Boldizsár, Geréb Elek és én utolsók fogtuk Bánffi Györgynét, Weselényi Máriát, senki oly módon nem siratá, mondják, hogy [kihúzva: «menye és»] a fia Miklós feleségével Csáki Katával siratták, de nem nagy zokogással.

Gróf Bánffi Dienes megvettetvén maga helytelen cselekedetei s erkölcstelen magaviselései miá jobban is a feleségétől, abeli boszszúságában 13 esztendős leányát [kihúzva: «a püspökkel»], ki is az ő Felsége annuentiájából gróf Teleki Sámuel úrfinak [a két utolsó szó későbbi kézzel van beírva] már desponsálva vagyon esztendőtől fogva, a püspök Bajtai Antal (a ki is kimondhatatlan nagy barátságban vagyon gróf Bánffi Dienes úrral) és Bethlen Miklós akaratjából [a mondat korábban így állt: «a püspök Bajtai Antal (a ki is kimondhatatlan kurtizálásban vagyon vele, nagy kár is lehet benne) és Bethlen Miklós factiójából»] militare brachium által édesanyja öléből kiragadták hallatlan például s elvivén magával Bethlen Miklós úr, pápistává akarják tenni erővel, szüntelen két jesuita papot [korábban így állt: «két e..... ördögöt tartanak mellette, de semmit még eddig nem tehettenek vele; a prosecctióba [processióba] is oda hurcolták az ártatlan gyermeket Nagy-Boldogasszonynapkor, pénteken 14-ta Augusti nem akart bőjtölni, kiizent az apjának, hogy neki küldjön húst az asztalról, mert ő bizony nem bőjtöl, küldött ugyan, de megizente, hogy szoktassa magát bőjtre, melyre azt felette: «én bizony sohasem»; amaz igaz magyar, jólelkű reformatus nagyúr, generalis Bethlen Ádám nem meri egyébbel biztatni (minthogy különösen senki vele nem beszélhet a fenn megírt két strása miá), hanem: «édes húgom! most az ideje, imádkozzál». Mikor szinte Czobel kapitány (a ki egy squadronnal a végre volt commanderozva Bánffi Dénesnére, hogy a kisasszonyt elvegyék) a quartélyára ment volna Zoványra, találkoztam vele a nagy szénafűn, s beszélé az egész dolgot, melyre boszszúságomból azt mondám: «pogányhoz is illetlen dolog lett volna az az kegyetlenség», ő is azt mondá, hogy adta volna Isten, ne kellett volna neki oda menni. A szegény aszszony nagy indulatjában Pikler nevű hadnagynak az oldalába ütötte a zsebbeli bicsakját, de az oldala csontjában megakadott. Mind az aszszony, mind Teleki Sámuel úr felmentek mindjárt Bécsbe, adná Isten járnának szerencsésen, melyet meg is ad az Isten, mert a mint a hír foly, ő Felségének nem volt hírével, hanem csak a püspök, Bethlen Miklós és Bánf(f)i Dénes practiciájából lett. Talám az Isten az által a gyermek által mutatja meg a maga hatalmát és dicsőségét!

In hoc anno praesenti 9-na Novembris Apahidán Andron Togyerás nevű embernek az házában, úgymint a tűzhelyéből s háza földiből egynéhány helyen vér buzgott fel, még pedig nagy bővséggel, mely meleg is volt s szintén úgy, mint másféle vér, megalutt.*)

Lengyelországban a muszka rútul gázol, a templomokat, melyek régen a protestans és görög valláson valóké voltanak, szedi s adja azoknak viszsza, két nagy püspököt intercipiált, kiket Siberiába küldött.

Nagy dolog, ha mi is nem tartunk valamitől, mivel mind lovakat, mind katonákat gyűjtenek mindenfelé, az is kijött parancsolatban, hogy minden úri- és nemesirend oly gabonabeli provisióval legyen, hogy ha az jobbágyi megszorulnának succur(r)álhassanak, eb cselekedje, szerezzen ha k ll a lélek k . . va az anyja, mert az én dolgomtól rcá érkezik a szántásvetésre, de csak immel-ámmal szánt-vet.

A szegény Bánffi Dénesné rosz válaszszal jő a leánya iránt, mert ő Felsége fennmarasztotta hofdamának, Teleki Sámuel úr is inconsolate, holott az ő Felsége annuentiájából mátkásodott volt meg a kisaszszonnyal. Azt beszélik, hogy a sveciai residensnek maga romlását keservesen panaszolta volna grof Teleki, melyet amaz álmélkodással hallgatott, ott lévén Stahrenberg is a minister, megszólította, miért beszél a királyné felől idegen potentator embere előtt olyatén képen az ő halottára, holott tudja, hogy ő neki azokat kötelessége szerént referálja ő felségének, melyre azt felelte Teleki uram: «nagyobb az én panaszom, mintsem eltitkolhatnám valaki előtt». Dictum factum, nincs boldogság ezen a világon! Sőt félő, hogy amaz contractus, melyet ő Felsége mindenütt a két országban publicáltatott Bánffi Dénes iránt, melyről fogtam írni felyebb, fel ne bomoljék, mely ha meglesz, csak el kell érni azt az célt a Bánffi Dénes jószágának, a mit Isten elvégezett iránta; mindeneket ő Felsége el is szokott rendelni . . . . [az utolsó hat szó a kivakart korábbi mondatra írva].

[A következő sor annyira ki van vakarva, hogy nem lehet olvasni.]

Ezen esztendőt Isten kegyelméből minden elszenvedhetetlen kár és nyavalya nélkül házamnépével együtt eltöltöttem, mely is a gabona- és szénatermésre nézve alkalmas volt, hanem bor teljességgel a jó bortermő helyeken nem termett, mivel az elmult májusi nagy hó a szőlőket elrontotta, hanem az hideg helyeken, a hol ki nem jött volt még a jövése, a szőlőnek alkalmas termése volt, úgymint Tekében s Beszterce-vidékin, Kolosvárt is, csakhogy savanyú s mégis drága; a törögbúza bővön termett s jól megért; szénát bővön csináltunk; az ősz igen szép idővel tölt el úgy, hogy szintén karácsonig szánthattunk-vethettünk.

Ezen könyvbe haszintén valami nagy, derék dolgokat nem írtam is, de a mit írtam igaz lelkemisméreti szerént írtam a mint lát-

*) Öreg-öreg!

tam, s a mint bizonyos relatióból megtudhattam; nem is hibáztam semmiben, hanem gróf Teleki Ádám és Székely László urak halálát hogy hallottam, hirtelen beírtam, mindazonáltal ki nem húzom, mert a mit halálokon kívül írtam igaz, haszintén néhol-néhol a dolgoknak descriptiója körül transpositió esett is a stylusban. Lehetett volna jobb móddal ebből másba általírnom, de azzal időt nem töltök, hanem a kegyes olvasó ha mi kedvességre való dolgot talál benne, vegye jó neven, ha mi kedvetlenséget lát benne, arról bocsásson meg. Légy jó egésségben. Írtam m(agyar)-köblösi házamnál, karácsonhavának 31-dik napján 1767. esztendőben. Rettegi és kis-budaki Rettegi György s. k.*)

Notandum: ezen 1767-dik esztendőben vételé el az én kezemből a fiscus az fűzesi és sz(en)tiványi portiót, rettenetes sok bajom volt az istenadta bonificatória-commissiójával, noha Szombatfalvi László uramnak, ki is azon commissióban praeses, itélőmester is, adtam 6 szép körmecci aranyat s egy igen szép stuccot, de ebnek szolgált ő kegyelme egy pénz árrát is, sőt minden úton-módon káromra volt, a falubeli épületeknek az árrát, 230 rfrtot elvoná, azt mondván, hogy az udvarházat igen sokra aestimalták, de ha Isten velem lészen a guberniumban instálni fogok iránta, mert ő küldött aestimatorokat, nem én.

A mely dolgot kétszer találtam leírni, ne controvertálja a kegyes, istenfélő olvasó, mert felejdékeny az embernek elméje, hamar felejt a mit meg kellene is tartani elméjében.

Ezen írásomból holmi leveleket hogy kiszaggattam, oka az volt: egy alkalmatossággal hozzám jövén Bogdán Dienes, a míg a házból kifordulván künn mulattam, a tékámból ezen könyvemet kivette, s a mit ellene írtam volt benne, szólott hogy szakaszszam ki, de ő már egy levelet kiszakasztott volt, de akkor nem vettem észre; azután imitt-amott sokat beszélett, hogy én sokaknak nevéről be(c)stelenül írtam ezen könyben; megvallom, egy kisség megijedtem volt rajta, tudván, hogy változó elméjű, inconstans ember, s a hol gondoltam, hogy keményen írtam valaki felől, kiszakasztottam vagy kivakartam, pedig valamit írtam, olyan igaz mind, mint a napfény, de mégis féltem, hogy bajom lesz miatta. Azért soha titkos dolgát ne közölje senkivel az ember, mert az ökör alatt is bornyút keresnek mostani világban.

*) Szellemes öreg! irodalmunk «kedvetlenséget» nem csak hogy nem lát művedben, de «jó neven» veszi, sőt «nagy, derék, kedvességre való dolgokat is talál benne», melyet, hogy «által nem írál», hanem eredeti pongyolaságában «marasztottál», jól cselekedted, mivel így biztosítottad a «raptim» írtak közvetlenségét. A te hibád — «deákas», de hitelességedben meg nem «akadatt», «azakka'» a «templomakkal» sokat bajlódott, gyakran «bestelen» dolgokat is feljegyző «s a többis» jó erdélyi ember! — csupán az, hogy emlékiratod miért nem hosszabb. «Stylusodból» sokat, nagyon sokat lehet tanulni; vajha mai «irályunkat» is olv magyarossá tehetnők, bár úgy tudnánk írni, mint a hogy te írtál ezelőtt száz egynéhány esztendővel! Pihenjenek poraid csendesen.

[A hátsó táblára ragasztva volt, de felszakadt tiszta lap alján colophon gyanánt]

Soli Deo gloria, laus et honor!

*

S evvel Rettegi emlékiratainak, fájdalom, vége szakad. Folytatta-e feljegyzéseit 1786-ban bekövetkezett haláláig, vagy sem; végét szakította-e kéziratának e kötettel?: nem tudom. Rajta leszek, hogy derék utódaitól felvilágosítást nyerjek az iránt, remélhetné-e napló-irodalmunk e valóságos szerencsét? Alig hiszem, mivel az emlékirat befejező sorai azt gyaníttatják, hogy a jó, derék, szellemes öreg, feljegyzéseinek profanatiójától tartván, 1767-en túl abbanhagyta munkáját, s annyival inkább, hogy a következő évben megyéje alispánjává levén, tán ideje sem volt további «jedzegetésekre». Ítélje meg a «kegyes, istenfélő olvasó», ha jól cselekedett-e, — ha ugyan így cselekedett?

Közli: TORMA KÁROLY.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Tizedik közlemény. —

Gróf Guyon Richard, a régi Guyon de Geys baron de Pampelonne család sarja, a mely Franciaországból a XVII. században költözött ki Angliába. Atyja tengernagy volt angol szolgálatban; ő 1813. március 31-én született Bathben, részt vett a Dom Miguel elleni hadjáratban, később utazott és Triesztben ausztriai tisztekkel ismerkedvén meg és a huszár egyenruhába beleszeretvén, 1834-ben mint kadet lépett a nádor huszárok ezredébe. Hét év alatt főhadnagyságig vitte és b. *Splény* Ignác testőrkapitány és ezredtulajdonos mellett segéd volt; később ennek leányát nőül vette s nyugalomba lépvén, Csúzon lakott Komárommegyében, majd pedig Csatán Esztergom mellett. Kiütvén a szabadságharc, *Guyon* szabadság- és kalandszerető lelkének egész hevével csatlakozott ahhoz. Neve körül a schwechati csatában fűzte először a vitézség fénysugarait, midőn kezében nemzeti lobogóval vezette a heves manswörthi ostromot, lobogója lyukakat kapott, s lovát is kilőtték alóla, a mi egyébiránt nem csak egyszer történt. *Kossuth* köszönetet szavazott neki a nemzet nevében. — Decemberben már ezredes volt és 23-án a nagyszombati csatában bizonyítá be ismét rendkívüli vitézségét. A hasonlíthatlanul nagyobb ellenerő dacára, hosszasan tartá magát kétségbeesett véres küzdelemmel, míg az éj sötétében, egy harmadra olvadt seregével elvonulhatott. Ezután osztályparancsnok lett *Görgey* táborában és részt vett ennek téli hadjáratában. A branyiszkói híres szuronycsata, melyhez kevés hasonlót

tud felmutatni a historia, nagy részben az ő érdeme. A Közlöny szerint «Ezen szoros ostromlása és bevétele alkalmával tanusított oroszláni vitézsége tekintetében, a nemzet hálás jutalmául márc. 9-én, a katonai érdemjelek második osztályával feldíszíttetett.» — Április elején tábornokká és komáromi parancsnokká neveztetett ki. Kalandos vakmerőséggel tört magának útat a várba huszáraival az ellenséges őrökön keresztül s a várnak fölszabadításánál nevezetes tényező volt.

A ágyúdörgés megszünt és Komárom szabadon lélegzett a sokféle zavargás után. A szerencsétlen városi lakosok újult erővel láttak hozzá, hogy összerombolt épületeiket kijavítsák.[1])

A várkormány teljes erőt fejtett ki, hogy ezen fontos erősséget védhető állapotba helyezze, s az ellent, ha a szükség úgy kivánja, lehetőleg távol tartsa a vártól. Ez okból a futóárkokat és védműveket, melyek a csillagsánc és Komárom felé voltak irányítva, be kellett temetni, részben lerombolni és az ellennel szemben újabb mellvédeket és erődöket emelni. *Puky* kormánybiztos *Guyon* várkormányzó meghagyásából elrendelé, hogy a környékből minden munkaerő igénybe vétessék és a földnépe ásóval, kapával május 1-jére berendeltetett; az országos levéltárban meglevő jegyzékek szerint Vék pusztáról 10, Imelyről 82, Martosról 84, Ó Gyalláról 50, Naszvadról 192, Bagotáról 42 ember vett részt a munkában.

Guyon heves természeténél fogva mindenkivel összetűzött, a mi nem csak *Puky* kormánybiztos állását tette tarthatlanná, hanem a megye eljárásával is ellentétbe hozta; a mit *Guyon*-nak az országos levéltárban őrzött következő eredeti levele is bizonyít.

Komáromi várparancsnokságtól

Nedeczky Kálmán főjegyző úrnak

Komárom 1849. május 3. Helyben.

Ezennel felkérem helyettes biztos urat, hogy katonai ügyekbe magát ne avassa; s katonai hatóságoknak parancsokat nem küldeni, mint ma történt: a főélelmezési hivatalnak rendeletet küldött az élel

[1]) Az ostrom alkalmával szenvedett károkra vonatko ólag *Duschek* Ferenc pénzügyminisztertek 1849 május 19-én 5418. sz. a. következő levele érkezett Komárom városa közönségéhez: «Hazafiui fájdalommal értesü t az ország kormánya *Görgey* hadügyminister és fővezér által azon pusztitások ól, melyeket legközelebbi ostromlás alkalmával az ellenség Komárom városában véghez vitt. A károsodott lakosok felsegélését — a mennyire az ország pénzereje engedi — a kormány szent kötelességének tartván, felszó ittatik a város közönsége, miszerint a történt károk összeirására s megbecsülésére a várparancsnoktól kikerendő katonai egyén közbenjöttével működendő küldöttség t nevezzen és az ez által összeszedett adatok alapján körülményes jelentést tegyen. Hogy azonban addig is, míg ez történik, olyan k, kiknek rögtöni segedelemre van szükségök, fogyatkozást ne szenvedjenek, értesíttetik e város közönsége, hogy e célra az ottani sóhivatalnál 10,000 pforint utalványoztatott, — a mennyiben ott annyi készlet nem találtat-

mezés végett; minthogy minden katonai hatóságok parancsnokságom alá tartoznak, s csupán tőlem parancsot elfogadhatnak.

Egyszersmind választ kérek a biztosi hivataltól, vajon kihirdettetett-e a rögtönitélő törvényszék azokra nézve, kik katonáktól bármi álladalmi javakat visszatartóztatnak. A hetivásár kihirdetését ujolag kérem és tudósítást a felől is, vajon rendelések történtek a vár számára szükséges fa hozatáról.

Ugyszinte a sáncok építésére és árkok elrontására, hogy minél előbb ezen munkák elvégeztethessenek nékem naponként 14 ezer napszámost elküldeni okvetetlenül igyekezzék. *Guyon*,
tábornok.

Komáromban az ostromállapot a vár fölszabadítása s az ellen előzetése után is még folyvást tartott. *Puky* Miklóstól, a városnak ez ügyben történt megkeresésére, válasz nem érkezvén, a tanács elhatározta, hogy e tárgyban a várkormányt kéri fel. A tudakozó levélre május 18-án 676-ik szám alatt a várkormány *német* nyelven irt válaszában tudtára adta a városnak, hogy neki állhatván csupán hatalmában az ostromállapotnak kimondása vagy megszüntetése, a város hatósága tudosittatik, hogy az ostromállapot további parancsolatig megszüntettetik. Nagyon zokon esett a városi tanácsnak a *további parancsolatig* kifejezés, azért a város ezen, a törvények ellenére német nyelven szerkesztett és a városnak biztosított önállóságát és tekintélyét megtámadó s kisebbítő kiméletlen hangon irt levelet, annál nagyobb sajnálattal vette, mennél elhatározottabb akarata volt a várkormánynyal jó egyetértésben lenni. Ezen megbotránkozását következő sorokban adta tudtul a várkormányzónak május 21-én.

«E város ostromállapotának megszüntetése iránt folyó é. május 18-án 676. sz. a. hozzánk intézett és az 1840. 6-ik t.-cikk ellenére német nyelven szerkesztett hivatalos levélre nem lehet ezennel ünnepélyes óvásunkat ki nem nyilatkoztatni, ugyanis e hatóságot, mely a helybeli várkormány irányában hivatalos teendők és viszonyok elintézése tárgyában mindenkor készséget tanusitva, számos évek hosszú során, a legnagyobb egyetértés és viszonszolgálati készséggel dicsekedhetik, szomorún hatá meg azon parancsoló modorban irt levél, melynek minden sorából a katonai uralmat ki nem olvasni lehetetlen volt; alig hivénk, hogy t. várkormány az 1848-ik évi oly magasztos érzettel alkotott 23. t.-cikket a maga szellemében, a kor szerint értel

nék, részletekben felvendő, mely összeg elosztásáról részletes számadás vezetendő és ide beküldendő lészen. Ez alkalommal továbbá felszólittatik, miszerint keresztül a Dunán vert híd készítésekor ellenséges golyó által talált *Striga* István ácslegény özvegyétől *Boszkovitz* Juliannától házassági bizonyítványát, gyermekeinek keresztleveleit bekívánja, s ezeket említett özvegy vagyoni állapotáról leendő jelentés kiséretében ide küldje be. Egyébiránt nevezett özvegy értesitendő, hogy részére jövő nyugpénz rovására a komáromi sóhivatalnál 100 pforint utalványoztatott légyen.»

mezni nem tudja, vagy nem akarja; alig hivénk, hogy ezen hivatkozott törvénycikknek, mely szerint a régi bilincsek feloldatvák, alaposságát, melyért már annyi vér folyt, a várkormány kétségbe vonni kívánja, holott e törvénycikk szerint, a város mint önálló törvényhatóság, minden más törvényhatóságtól függetlenül igazgatja közdolgait, sőt kormánybiztosi úton közzétett ostromállapot alkalmával nyiltan kijelentetett, miszerint a város még ostrom alatt sincs a várkormány alá rendelve, és ostromállapot nem úgy értelmezendő, mintha a hatóság a várkormánytól akármiben is függene, hanem, hogy a polgári pörlekedés szüntetik meg, és azért, ha a várkormány sokszoros kívánatának e város eddig olyanokban is, mi köréhez tartozó nem volt, hivatalos készséggel megfelelt, azt nem a várkormány irányában viseltető kötelességérzetéből, még azon kapocsnál fogva sem, mely eddig hivatalos viszonyok elintézésében e város és várkormány közt létezett — tevé, hanem tette egyedül a haza és közös szent ügy iránt tartozó hazafiúi kötelességérzetéből. — T. Várkormány! jelenleg nem oly időket élünk, hogy a jog és érdek iránt vitatkozzunk, e viharos körülmények közt a haza kívánja, hogy alkotmányunk és függetlenségünk férfiasan eltökéllett akaratában testvérileg forrjunk egybe; azért ezennel értesítjük t. várkormányt, hogy e város hatóságát, mely semmi más törvényhatóságtól nem függ és önálló, ily modorú s hatóság tekintélyét sértő kifejezésű levéllel jövőre megkiméln; miután e városi hatóság rendeleteket e várparancsnokságtól épen nem és csak felsőbb kormánytól fogadhat el, az 1848-ik évi országgyűlésen alkotott 23. t.-cikket pedig, mely a városi hatóságok önállásukat biztosítja, a maga épségében megtartani a törvény iránti kötelességének ismerje».

Ezen epés átiratra *Guyon* tábornok hasonló tollal következőleg válaszolt május 26-án 722. sz. a.:

«Sajnálattal vette a várkormány a városnak május 21-ről az ostromállapot megszüntetése tárgyában írott epés, hosszas és mindent inkább mint gyengédséget vagy finomságot tanusító válaszát, s valahányszor rövidke nyilatkozat csaknem egy ívnyi ily kifakadásos válaszra szorul, vagy szenvedélyes sértegetési viszketeget vagy azt árulja el, hogy a jogegyenlőség üres szavak halmozásával céloztatik támogattatni. A várparancsnokságnak nem volt, s nem is leend szándéka a város jogait vagy függetlenségét legkevésbbé is gyengíteni, de valahányszor azon időszak forduland elő, hogy a várerősítvények területe az ostromállapot megrendelését szükségessé teendi, mindannyiszor kötelességét teljesítendi a várkormány, még pedig oly értelemben, a mint az jogához tartozik, és ily értelemben igen természetes a megoldást is ő rendelendi. — Ily célból volt a városhoz intézett levél írva és ennek más értelmet alátolni és nem épen művelt sértegetésekre fakadni annál szomorúbb tapasztalat, minél kevésbbé szorul a valódi jog arra, hogy ily illedelmetlen szenvedély fegyvereivel védelmeztessék».

A magyar hadügyministerium, a mint meghallotta Komárom fölszabadítását, azonnal elrendelte, hogy a Monostoron állandó erősség emeltessék. Azonban a helybeli várvédelmi bizottmány tekintetbe vevén a lehető újabb ostromot tanácsosabbnak tartotta a körsáncot ellátni váracsokkal. Miután ezen terv elfogadtatott, emberi erő nem kiméltetvén, éjjel-nappal dolgoztak a művek kivitelén s így május 20-án a redoutok elkészültek. *Thaly* Zsigmond, mérnökkari ezredes vezetése alatt *May* őrnagy hatalmas segítség volt; *Krivácsy* őrnagy pedig a kész védműveket ágyúkkal szerelte fel. Ily védelmi állapotba helyezték a várost és belső várat is; ezzel elkészültek az ostromra.

Komáromnak azonban még mindig gyenge oldala volt az Apália szigete a Vágduna jobb ágában. Az osztrákok, midőn a nádorvonalat készítették, ide hídfő-erősséget akartak építeni, de ez akkor elmaradt; a sürgős körülmények nem engedték ezt nekünk bevégezni, hanem földsáncokkal és cölöpépülettel kellett megelégednünk.

A vár élelmezéséről is kellett gondoskodni, miután itt volt a dunai hadsereg gabonatára. *Pálffy* József, komárommegyei központi főbíró márc. 5-ki jelentésében az álladalmi gabonamennyiséget következőképen sorolja fel: tiszta búza 16,145$^{2}/_{4}$ pozsonyi mérő; rozs 16,904 p. mérő; árpa 10,533$^{2}/_{4}$ p. mérő; zab 11,391$^{2}/_{4}$ p. mérő; köles 171 p. mérő; kukorica 200 p. mérő. Ezen nagy mennyiség azonban két hónap alatt igen megapadhatott, azért nem csak a megyében, de a távolabbi helyeken is eszközöltek vásárlásokat. *Boróczy* Ferenc, az esztergomi hercegprimás tiszttartójának Bajcsról ápr. 30-án kelt jegyzéke szerint az érsekujvári uradalmi magtárakból, valamint a Komáromban létező hercegprimási gabonaállományból a magyar kormánynak szabad rendelkezésére bocsáttatott: tiszta buza 2241 p. mérő; kétszeres 2241 p. mérő; rozs 1770 p. mérő; árpa 5833 p. mérő; kukorica 526 p. mérő. — *Waldberg* őrnagy ápril 28-ról Ó-Szőnyben kelt német levelében a főintendanturának jelenti, hogy az ellenségnél tartózkodó gróf *Zichy* János tulajdonát képező 3000 p. mérő búzát, mely Ó-Szőnyött 12 veremben találtatott, lefoglalta s a nevezett intendantura rendelkezése alá bocsátja. *Guyon*, várparancsnok rendeletéből, a megyében még gróf *Zichy* Miklósnak a szent-páli pusztán lévő ingó- és ingatlan javai, *Halasy* Edének kavai és vizvári és *Pázmándy* Dénes kömlődi javainak összeírása május első napjaiban a megyei szolgabírák által eszközöltetvén, részben a vár élelmezésére fordíttattak.

A honvédek részére ruhaneműekről is gondoskodtak, így *Altstätter* Salamon és *Fischer* Dániel Komáromban május 9-én szerződtek a várkormánynyal, 10 ezer pár fehérruha elkészítésére, párját 2 frt 12 krral p. p. számítva, úgy, hogy május végéig 2000-et készítenek el, többit junius utolsó napjáig szállítják Komáromba.

A hadsereg létszámának szaporítására az ujonc tartalékosok kiállítása a kormány által május 10-én Debrecenben elrendeltetvén,

a megyére 178 régi és 484 új főnyi tartozás esett; a városra a régiből 146 jutott. Az újabb tartozás alól, tekintve a város hősies magaviseletét, felmentetett. Azért találkoztak egyesek, kik nem vehetvén részt a szabadságharcban, magok helyett, saját költségükön állítottak a haza megmentésére egy-egy honvédet. *Kóssa* József, megyei várnagy, nem tekintve, hogy számos a honnak nevelt gyermekei, úgy is elég gondot szereztek neki, továbbá *Kelbler* Lőrinc, kávés és neje, közösen egy huszárt állítottak ki.[1]) *Csere* József buzgólkodásából a gesztesi és tatai járás lelkesb és vagyonosb polgárai honvédseregünket 36, saját pénzükön fogadott, ruha és fegyverrel felszerelt honvéddel ajándékozták meg; ugyancsak e célra a haza oltárára szabad adakozás útján 1240 pengő forintot letettek. – Ágyú lőszer dolgában Komárom vára bőven el volt látva. Budavár ostrománál is, a szőnyi sáncokban az ellentől elvett 24 fontosak dörögtek; bevételével pedig az ottaniak is mind ide kerültek.

A népfölkelés országszerte elrendeltetvén, az ostromló ellenséges had eltávozta után, Komárom- és a szomszéd megyékben is lelkesültek ezen ügy iránt. Mint a május 11-én kelt Komáromi Értesítőben olvassuk, Győr- és Veszprémmegyékben 5–6 nap alatt a népfelkelés 12 ezer emberre haladt. Hogy ezek tettleg is szolgáltak a hazának, föl van jegyezve a nevezett lapban, ugyanis Győrmegyének lelkes földnépe, a szabadcsapatbeliektől támogattatván május első napjaiban 300 gyalogost fogott el és fegyverzett le a foszladozó ellenséges sereg közül; 34 lovast pedig 100 karabinnal május 9-én kisértek be Komáromba. A környékbeli nép szellemét legjobban jellemzik *Windischgrätz* herceg saját szavai, midőn a segítséget kérő *Rukavina* temesvári parancsnoknak a következőket írta: «Da die ungarischen Soldaten wie die Schwämme wachsen, und wegen ihrer Tapferkeit auch nicht so leicht zu besiegen sind, und Komorn mir im Rücken liegt, kann ich dem General Rukavina keine Hülfe schicken; denn so lange ich die Festung Komorn nicht besitze, muss ich auf einen entschiedenen Sieg Verzicht leisten. Daher rathe ich dem General Rukavina, wenn die Haut eines Löwen nicht hinreicht, die Haut eines Fuchses in Anspruch zu nehmen.»

Puky helyzete, *Thaly* Zsigmond szerint, minthogy a katonai parancsnoksággal napról-napra összetűzése volt, elviselhetlenné vált, azért ő Debrecenben képviselői állását elfoglalandó május 7-én érzékeny szavakban vett búcsút Komárom város közönségétől, reményét fejezve ki, hogy kormánybiztosi működését folytatandó, Komáromban

[1]) Magyari *Kóssa* József fiai, mind a haza lelkes polgárai lettek, így *Károly*, mint a debreczeni országos földmüves iskola tanára és gazdasági intézője halt meg 1868. szept. 23-án 31 éves korában. — *Albert*, a magyar-francia biztosító társaság debreczeni titkára, az irodalom terén is figyelmet keltett magyar zamatú humoros rajzaival, melyek álnevek alatt jelentek meg a vidéki és fővárosi lapokban. — *József* és *Kálmán* mint vasútépitési vállalkozók működtek.

nemsokára ismét megjelenend. Mennél inkább érezte a város közönsége a búcsúzó kormánybiztos működésének üdvös hatását, annál fájdalmasabban esett leendő távozását tudtul adó levele. *Puky* hazafias magaviseletével és éber tevékenységével Komáromban sokat használt hazájának.

A megyei tisztújításon máj. 13-án még *Puky* Miklós elnökölt. Ekkor szavazás útján első alispán lett *Madarassy* Móric, II-dik *Domonkos* Mihály; főjegyző *Bosányi* Rezső; I-ső aljegyző főjegyzői címmel *Nedeczky* Sándor; II-ik aljegyző *Janicsáry* Szilárd; hadi főadószedő *Pázmány* Zsigmond; számvevő *Jaros* Ignác; főügyész *Illyés* József; I. alügyész főügyészi címmel *Csorba* János; II. alügyész *Nagy* Sándor; levéltárnok *Nagyváthy* Vendel; főorvos *Klein* Mihály és Cs. József. — Csallóközi főszolgabíró *Csontos* István; alszolgabírák *Aranyossy* Dénes, *Sajtos* Barnabás és *Csorba* J. — Udvardi főszolgabíró *Jaros* K.; alszolgabírák *Micskey* J., *Karika* S., *Csere* J. — Gesztesi főszolgabíró *Pálffy* J.; alszolgabírák *Boday* D., *Kalmár* R., *Konkoly* S.

Guyon, ki maga volt az erély mintaképe, a várőrségtől szigorú fegyelmet követelt s az itt-ott meglazult rendet helyreállítani igyekezett. Május 16-iki napiparancsában a tüzértiszteknél használt Kossuth-kalapokat eltiltotta s szolgálatban csákó, azonkívül pedig tábori sapka viseletét rendelte el. — A Hunyadi-huszároknak, kik a csikós karikás-ostort már letették, ezen az ellenség előtt oly igen félelmes fegyver használatát újra megparancsolta. — A Kossuth-vonalon tapasztalván, hogy a barakkok falépcsői s egyéb deszka szerkezetei romlanak, pusztulnak, szigorúan meghagyta a napos felügyelőtiszteknek ezek kijavítását és megóvását. — A vár körül és sáncokon heverészők elriasztására, külön sánckáplárokat rendelt, kik balkarjukra nemzeti színű szalagot kötvén, cirkáljanak és ezen célból a főőrtanyáról vegyenek magokhoz katonákat.

Figyelme azonban kiterjedt a katonaság és lakosság szórakoztatására is, mert május 24-től kezdve minden csütörtökön és vasárnapon a sétatéren d. u. 5 órakor térzene tartatott, melyet *Kaczér* karmester jól választott darabjaival tett érdekessé. A takarodók is zeneszóval tartattak meg. — Az elhanyagolt ligetet (Anglia) kitisztíttatta s használható karba tétette.

Pázmán Mihály színtársulata május 27-től a szigeten a páholyféle színkörben kezdte meg előadásait, majd a Csirke-kertben játszott. A társaság minden előadás után 2 forintot p. p. adott át a kórház javára; jun. 17-én a «Nép és arisztokracia» című darab utáni tiszta jövedelmet 117 frt 47 krt p. p. kézbesíté a városnak a sebesült honvédek részére.

A már is sokat szenvedett várost a május közepén kitört cholera is ijesztgette, mely a környékben is pusztított; szerencsére nem lépett fel oly mérvben, mint 1831-ben, mégis az ó-szőnyi helv. hitvallású

lelkész május 24-én jelenté, hogy habár náluk a cholera szünőfélben van, 900 hívéből 5 nap alatt 20-at ragadott el. Ilten az áprilisi fölmentés alkalmával pár napig temetetlen maradt, részben hanyagul eltakarított hullák kigőzölgésének tulajdonították a járvány kitörését. Komáromban meg a Vág és Duna vizét megfertőztető holttestek, melyeket különösen a Vágból nagy számmal fogdostak ki, okozták. A hőséggel együtt növekedett a halandóság is, úgy hogy a K. Értesítő junius 9-ki száma szerint, voltak napok, melyeken a kisebb utcákban is 8—9 volt a halott; 7-én már összesen 20-an, 8-án 30-an estek a cholera áldozatául. A városi orvos azt írta ugyanakkor, hogy három évi ott tartózkodása óta több a beteg mint egyebütt, különösen a láz (malaria) üté föl Komáromban tanyáját, mit a rosz ivóvíz, rosz kigőzölgés, a város utcáin levő sok tócsa, mocsár, a Rozália-templom mögött levő álló víz és a Vág melléki utcák mocsarai idéznek elő. Történtek a városi hatóság részéről cholera-elleni intézkedések is, kihirdették városszerte, hogy a dunavíz szénporon szűressék, késő és korai fürdés kerültessék, az ablakok éjjelre becsukassanak, a szobák szellőztessenek, a test melegen tartassék stb. Ehhez a K. Értesítő következő figyelmeztetést csatol: «Előlegesen figyelmeztetjük pedig város kapitány urat a városi halálhirnök, vulgo halálmadárra. E jó öreg ráncba szedett képének nagy fontosságával mondogatja el a házakban, hogy «hát még azon hóttak száma, mejjek titkon hurcoltatnak a temetőbe, (azaz halálmadári bemondás nélkül) míj nagy.»

Midőn Komárom az ostrom alól fölmentetett, az osztrák sereg futásnak eredt és a Duna jobb partján Mosonyig, Csallóközben pedig Pozsonyig vonult vissza. A várőrségből, melyet a 8. hadtest képezett, *Kosztolányi* hadosztályát küldték báró *Burich* hadosztályának üldözésére Csallóközbe. A magyar haderő, mely ide rendeltetett, 4 zászlóalj gyalogos, alig pár száz huszárból és egy lovas ütegből állott, többi visszamaradt Komáromban. Ezen körülbelől 4000 főből álló hadosztály Csallóköz egész széltében föl volt osztva s úgy nyomult előre. A jobb szárny az ágyúkkal együtt, mely a sereg zömét képezte, s a közép Szerdahely felé tartott, a balszárny Somorjának.

Ferenc Jóssef császár ő felsége május 9-én Bécsből Pozsonyba jött és Varsóba utazása előtt személyesen akarván a sereg felől meggyőződni, a táborba ment, hol *Burich* tábornoknak meghagyta, hogy a magyarok állását kémlelje ki és az általa elhagyott helységeket, u. m. Torcsot, Csütörtököt és Illésházát foglalja el, egy erős előcsapatot pedig Légig küldjön előre. Ekkor találkoztunk velök a balszárnyon Tejfalunál május 12-én; a mieink egy hadosztálylyal és 6 ágyúval voltak, az ellen nagyobb tömeggel és 25 ágyúval támadván, túlerővel volt és az ütközet részünkről általános visszavonulással végződött. Az osztrákok nehogy az érsekujvári ágnál Eperjesig terjedő 4-ik hadtesttől a jobb parton elvágassanak és velök az összeköttetést föntartsák, a *Sossai* brigádája Illésházától Nagy-Magyarig, *Veiglé*

pedig Gombától Csütörtökig foglalt állást. A *Schwarzenberg* herceg parancsnoksága alatt álló 3. hadtest május 14-én Pozsonyon át Cseklészre ment. *Sossai* brigádája 18-án Diószegre s 31-én Cseklészre vonult vissza.

Visszavonulásunk Komáromban nem csekély ijedelmet okozott. *Guyon* várparancsnok felhívására május 16-án a város belső tanácsa gyűlést tartott. A Vágon és Dunán levő hajók, csónakok s hajókázható eszközök a dunai sziget alsó részére szállíttatni rendeltettek. Elhatároztatott, hogy Komárom biztos megvédésének tekintetéből az Apályi szigetnek orra rögtön elsáncoltassék, hogy őrseregünk és minden fegyverfogható férfi az első ágyúlövésre bárminemű fegyverrel ellátva a Rozália-téren megjelenni hazafiúi kötelességének ismerje. E rendeletek falragaszokban közzé tétettek.

Már a Komáromi Értesítő május 18 ki száma ismét megnyugtatta a kedélyeket, azon hírt közölvén, hogy *Kosztolányi* ezredes ismét Szerdahelytt van és a minapi veszteségünk, úgy az elfogottak száma csekély. Buda várának visszavétele ped g még az oroszok beütésére támadt aggodalmakat is eloszlatta.

Május 28-án a magyar kormány *Klapka* György tábornokot nevezte ki Komárom vára és az ottani sereg főparancsnokává, ki jun. 1-én oda megérkezvén, a vár közvetlen parancsnokságát *Asserman* Ferenc ezredesre bizta. *Klapka*, *Thaly* ezredes kíséretében azonnal megvizsgálta a külső erősségeket, melyek már védelmi állapotban voltak; ekkor határozottan kívánta, hogy a Monostor tetején kazamátákkal ellátott váracs építtessék. Miután az Apályi szigeten, úgy a 4. és 8. erődnél (az ácsi és nagy-igmándi úton) sok facölöp pazarul elhasználtatott, most ezek hiányában a monostori erődöt kőből kellett építeni. *Thaly* e célra 10 ezer napszámost, 1200 kőművest és ácsot kért. *Ujházy*, ki a kormánybiztosi hivatalban Pukyt váltotta föl, az utász-hadosztályi és megyei hatóságokhoz, úgy Esztergom, Pest, Veszprém és a szomszéd városokhoz felhívást intézett a szükséges mesteremberek és más munkásokért, míg a napszámosok Komáromból és a szomszéd járásokból kerültek ki. A várépítés azonnal munkába vétetett; a munka julius 2-ig folyt, midőn az ellen gránátai zavarták a munkásokat, ezután kevesebb személylyel, úgy a hogy történt az építés és sáncolás. A cölöp erőd meglehetős védelmi karban volt és a futóárkok is fatörzsökkel voltak körülszegélyezve. A méllvédeken kívül volt még egy belső sánc is, ezen pedig 6 18 fontos ágyú elhelyezve az ellen méltó elfogadására. A Monostor-hegytől a csillagsáncig félkörben földből hányt erődök voltak, minden erődben bombamentes cölöpváracs (Blockhaus) melyben 200 embert elhelyezhettek. Az ó-vár és csillagsánc közt hajóhíd tartotta fenn a közlekedést.

Buda bevétele után hadseregünk következőkép volt elhelyezve. A Duna jobb partján: a 7. hadtest (*Pöltenberg* tábornok alatt) Győr-

ben és környékén 9000 emberrel; *Kmetty* ezredes hadosztálya Tétnél és Marcaltőnél 4000-el. — Csallóközben: *Kosztolányi* hadosztálya (a 8. hadtest komáromi őrségéből) Nagy-Megyer, Szakállas és Nemes-Bogyán 4000 emberrel. — A Duna balpartján: a 3-ik hadtest gróf *Leiningen* tábornok alatt Érsekujvárnál 8000-el; a 2. hadtest *Asbóth* ezredes alatt Tardoskedd és Tóth-Megyeren 7000-el; az 1-ső hadtest *Nagy-Sándor* tábornok parancsnoksága alatt Ürmény és Mocsonokon 9000 emberrel — A 8. hadtestből 8 zászlóalj a várban maradt tartalékul. — *Horváth* ezredes 1000 emberrel Nyitra fölött portyázott; *Görgey* Ármin őrnagy pedig 1600-al a bányavárosokban mozgott. Az egész hadsereg 46,000 emberből állott 6000 lóval és 208 tábori ágyúval.

Ezek ellenében az osztrák hadsereg *Haynau* főparancsnoksága alatt Mosony és Óvár közt, azután a Győrtől Pozsonyba vezető úton terült el és kisebb mozgó osztálylyal a Rábcánál Sopron körül. — Csallóközben Bőősről Vasárútig; a balparton Farkasdtól Galgócig. *Paniutine* 15—16 ezernyi hadosztályával együtt összesen 66 ezer ember. Ezeken kívül *Nugent* tábornok tartalék hadtestével a Balaton felé haladt, míg *Grabbe* orosz tábornok 18,000 emberrel Árvából Liptóba hatolt.

Puky Miklós Komáromból eltávozván a belügyministerium máj. 21-én 66. sz. alatti rendelettel *Ujházy* László neveztetett ki teljhatalmú kormánybiztossá. Ezt *Ujházy*, megérkezése után, 28-án levélben adta tudtára a városnak, egyúttal a muszka beavatkozáskor a kormány által elrendelt keresztes háborúnak népszerűleg leendő felvilágosítása céljából junius 3-ra népgyűlést hirdetett. A nevezett napon, vasárnap délután, a városi hatóság részéről tartott népgyűlésen, több ezernyi nép előtt a muszka betörést illető kormányrendeleteket olvasták fel és magyarázták meg a népnek. A mily nagy volt ekkor az elkeseredés az orosz invasió miatt, annál inkább sóvárogva várta a nép és honvédség az alkalmat, mikép torolhassa vissza a hazán ejtett sebeket.

Miután a várbeli honvédsereg nagy része a csatasíkra szállt, *Ujházy* kormánybiztos rendeletére junius 18-án Komárom megyéből 1500, a városból 500 nemzetőr állíttatott ki a vár őrizetére. A meddig ezen szolgálatban voltak, a várkormány felsőbb parancsa alatt állottak. A felváltás a megyebeliekre 10, a várbeliekre 3 naponként történt; a kinek lőfegyvere nem volt, kaszával, az őrállók pedig lőfegyverrel láttattak el; a nemzetőrség a honvédekkel egyenlő ellátást kapott, naponta 8 krt p. p. szokott kenyér és félfont hús részletet és fél itce bort.

Igy készültünk az élet-halál harcra. A haza nemesen érző fia csatasíkra szállt, hogy megmérkőzzék a zord éjszak népével. Nem ismertünk veszélyt, csak vágyat győzni, vagy meghalni. *Petőfi* «Föl a szent háborúra!» költeményével ekkor lelkesíté a népet; utána következett a «Szörnyű idő, szörnyű idő!»

Komáromban nyugodtan várták a végzetet; a lakosok kedélyállapotát így rajzolja az akkori Értesítő: «Csendes e város, mint szél csapdosta hullámzás után lecsillapult tenger vize; csöndes, mint villám terhelt felhők eltávozta után az ég boltozatja.»

Bayer ezredes junius 6-ról következő jelentést tett közzé: «A gútai híd építésénél *Böhm* és *Dollesko* századosok vezérlete alatt az utászok jelesen működtek, s mindkét parancsnok feladatát buzgóság és ügyesség által lehető rövid idő alatt legjobban teljesítette. Szintúgy *Rochlitz* utász-százados is, a vizereken létező és az ellenség által egészen összerombolt két kisebb hídat, valamint a Naszvadról Gútára vezető töltést is, mely félig össze volt rombolva, egyedül a földnép segítségével járhatóvá tette.»

A csornai jun. 13-ki fényes győzelemről következő rövid tudósítást közölt a K. Értesítő: «*Wiss* tábornok ereje 4 gyalog zászlóalj, egy osztály vadász, két osztály Olaszhonból hozott győzni szokott dsidások, 2 ütegből és 2 röppentyűből állott. Elesett közülünk 2 százados és 51 ember; sebesült 1 törzs-, 6 főtiszt 208 ember. Az ellenség dsidásai közül 80 vágatott le.»

Junius 14-én *Szekulics* ezredes Aszód-Vásárútra erőszakos vizsgálat végett kiindult; Vásárútról a 6 hatfontos ágyúból, 4 lovas századból és 3 zászlóalj gyalogságból álló ellenséget elűzte. Részünkről 5 lovas könnyű sebet kapott, az ellentől azonban egy ezredes, egy főtiszt és 11 közember leöletett; 4 közember fölszerelve, 3 kocsi zab, 15 bográcsok, 3 tiszti lóterítő és több hasznos földabrosz és egyéb holmi kezeinkbe jutott.

Junius 16-án délelőtt 58 osztrák fogoly kisértetett Csornáról Komáromba.

A 2-ik hadtesttel junius 16-án *Asbóth* ezredes az érsekujvári Dunán Aszódnál átkelvén *Rakovszky* őrnagyot az osztrák jobbszárny ellen Farkasd felé küldi, mialatt a sereg zömével Királyrév ellen támad s onnan *Pott* tábornok őrségét könnyű viadalban elveri, majd Zsigárdra megy, hol *Pott* főerejével tűz össze; az ellen Farkasdot és Negyedet harc nélkül feladta. Eleintén Zsigárd helységben makacs küzdelem után, az ellenség egy félüteg, törzs-, lovas-, több gyalog-főtiszt, számos halott és sebesült vesztése mellett, déli 12 órakor *Pott* Pered felé hátrálni kényteleníttetett. Később az ellen túlerővel visszajövén, előbbeni állását visszafoglalandó, osztályaink meghátráltak. Részünkről a veszteség 3 főtiszt és több vitéz harcosunk, kiknek számát akkor meghatározni nem lehetett, 3 ágyú és 1 lőszekér lovai ellövetvén, a csatatéren maradt. Seregünk vitézséggel harcolt, különösen kitüntették magokat *Mándy* őrnagy, *Kaszap* 18. huszárezredbeli őrnagy, továbbá *Okolicsányi* 60-ik, *Rezsnyi* 25-ik zászlóaljbeli századosok, de különösen *Komper* 6. huszárezredbeli főhadnagy.

Kosztolányi ugyanekkor, hogy a császáriak figyelmét a Vágvonaltól elvonja, *Reisach* dandárát Bőősnél megtámadta, de véres küz-

delem után visszaveretik. Veszteségünk a bőősi és zsigárdi ütközetben 400 ember holtakban és sebesültekben és 200 fogoly. *Asbóth* 6, *Nagy-Sándor* 4 ágyújától fosztatik meg. A császáriak vesztesége 42 halott és 63 sebesült.

A bőősi csatáról alig találunk említést, azért nem tartom fölöslegesnek, az arról egy szemtanu által közlött leírást a már is ritka «Március Tizenötödike» 1849. 55. sz. egész terjedelmében ide igtatni.

«*A csallóközi csaták. — Nem a Közlöny után.*

Csallóközi seregünk, mely mintegy 3 zászlóalj gyalogság, 3 század lovasság s 12 ágyúból áll, *Kosztolányi* vezérlete alatt jun. 16-án éjfél utáni $^1/_2$2 órakor megindult Megyerről Bőős felé, az lévén a parancs, Bőőst, ha lehet, bevenni, ha nem, a megyeri positióba visszamenni.

Seregünk reggel 5 óra felé a Fekete erdőhöz közeledett, ellenség még eddig nem volt látható; a parancsnok, az erdőn keresztül vezető szoros úton a nélkül, hogy recognosciroztatott volna, két ágyút küldött előre, s így akarta kezdeni a csatát; notabene az ágyúk mellé semmi fedezet nem adatott.

Az erdő hátsó részében elbúvott ellenség észrevevén, hogy tüzéreink oly con amore, minden genirozás nélkül haladnak előre, mintha parancsnokuk valami rendezvous-ra menne, egy szakasz dsidást neki vezényel az ágyúknak, kik a kocsisokat leölik, neki rohannak a tüzéreknek, a jeles *Mihalovics* századost megsebesítik, s az elfoglalt prédával táboruk felé indulnak. *Nagy* Lajos százados a Hunyadi huszároknál, kinél jelesebb és óvatosabb katonát alig ismer Komárom, észreveszi az ágyúknak fedezet nélküli elindulását, *Atgai* főhadnagyot egy szakasz huszárral fedezetre küldötte. Alig indultak el helyökről, már szemközt lovaglott nekik egy megmenekült tűzmester, előadván a bajt, mely ott az erdőben előadta magát. Huszáraink sem vették a dolgot tréfának, neki rohantak a dsidásoknak, vagy hármat leaprítottak, a többit megszalasztván, az ágyúkat viszszafoglalák. Lett volna csak sík a csatatér, tudom több dsidás hagyja ott fogát, de az említett út oly szoros volt, hogy négy huszárnál több nem lovagolhatott egymás mellett.

Egy tüzér, ki a dsidások rohama elől ijedtében nem tudott másképen menekülni, az ágyú alá feküdt, s hallá, midőn a dsidás tiszt a közeledő huszárokat meglátván, mondá «Uhlanen! zurück, die Csikosen kommen!»

Hallott-e Európa egy tővezértől ily bakot? kényelmesen besétálni akarni az erdőbe, a nélkül hogy megmotoztatta volna.

Vége levén ezen könnyen szomorúvá válhatott felvonásnak, következett a második.

Az ágyúkat oly közel állította parancsnok úr, hogy — az isteni gondviselés nem őrködvén felettük — hogy egyik nem, másik vagy harmadik igen könnyen leszereltethetett volna.

Az ágyúk fedezetére ezen állásnál a Hunyadi huszárok egyik százada vezényeltetett *Nagy* Lajos parancsnoksága alatt oly közel az ágyúkhoz, hogy az ellenség részéről tett első lövés után az ildomosság a fedezet rögtöni hátravonását parancsolá, mi nem egyéb leende, mint a világos veszély parirozása, mert nem szükség, hogy a fedezet szorosan az ágyúk mellett, vagy megett álljon.

Nagy Lajos a lovasságot hátravonja: ám szigorú parancsot vevén az ezredestől, hogy tüstént előbbi helyére menjen, t. i a világos veszedelem torkába, engedelmeskedett. Ily golyózápor egy kis pontra még alig hullott, mint ez ízben szegény Hunyadi-huszárainkra; alig történt lövés, mely lovat vagy embert ne sodort volna el. A fiúk azonban állták a tüzet, mint kőoszlop, s fogaikat csikorgatva szidták az ügyetlenséget, melynek könnyen áldozatává válandottak.

Néha-néha nyilt szavakban tört ki az el nem titkolhatott türelmetlenség. «Kapitány uram!» mondá egy vitéz, «tízszer nagyobb csatában voltam már, de ennyit sohasem szenvedtem.»

S úgy volt.

Változik a csatahely.

Négy ágyúnk az ellenség által megszállott Fekete erdő jobb szélére vitetik, *Mihálovics* százados parancsnoksága alatt fedezetre ismét az említett Hunyadi-század állíttatik. *Nagy* Lajos elküldi *Fáy* Béla századost a Lehel-huszároktól egy balra eső völgy alá, hogy hátulról rohanást intézzen azon esetre, ha az ellenség az ágyúk felé tartana. A terv jó volt. Egy osztály ellenséges lovas közeledik az ágyúk felé, s már-már közel volt az ágyúk előtti mocsáros térhez, midőn *Mihálovics* minden ágyúból egy lövést tétet, mire a német oly eszeveszetten futott, hogy no!

Ágyúink kelleténél korábbi megszólalása s a németek gyors szaladása okozá, hogy a felállított Lehel-huszárok feladatuk csomóját meg nem oldhaták.

Reggeli 5 órától d. e. 10-ig tartott a kemény és folytonos ágyútűz; s kérditek mi történt ezután? a mi közönségesen történni szokott. Munitiónk elfogyván, retiráltunk, vagy szebben mondva: visszaballagtunk oda, honnan elindultunk, Megyerre.

Veszteségünk: nehány ember, 41 ló.

Az ellenség egy munitiós szekerünket légbe röpített, de visszaadtuk a kölcsönt s egy munitiós szekerét hasonlókép felgyújtottuk.

A Lehel-huszárok — kik igen jól viselték magukat — századosa, *Fáy* Béla alól egy ló, később kezéből kardja s harmadszor ismét kardja lövetett el, a nélkül, hogy sebet kapot volna. — Isteni gondviselés!

Halottainkkal gyalázatosan bántunk, hátrahagytuk a csatatéren, mert mindössze 3 keskeny szekér kisérte a hadtestet, melyeken a sebesülteket vitettük el.

Borzasztó!

S ez kinek a hibája?

Igy folyt le a csata újabb bizonyságául, hogy *Kosztolángi* nem ért a dologhoz.

A minap, midőn tudatlansága miatt kis híja, hogy két zászlóaljunkat el nem fogták, elvitték Komáromból. Minden jó lélek dicsérte e gondviselésért az istent, alig mult el nehány nap, s íme ismét nyakunkon van.

Itt általában az a hiedelem, hogy a hol *Kosztolányi* parancsnokol, ott lehetetlen győzni. S e hiedelem még eddig nem cáfoltatott.

Ugyane nap *Nagy-Sándor* tábornok vívott egy nagy csatát, Aszód táján, melynek eredménye azonkívül, hogy 4 tizenkétfontos ágyút vesztettünk, semmi sem lőn, mert mindkét fél erősen tartá positióját.

Tegnap ment ki *Kosztolányi* táborába a 70. és 71-ik zászlóalj; ez utóbbi *Guyon* tanítványaiból, a manswörthi és n.-szombati hősökből áll.

Szintén tegnap vonult keresztül a 16-ik Károlyi lovasezred 2-ik osztálya, s Gútára ment.

Végre tegnap este felé érkezett meg a fővezér *Görgey* is, mi azt hiteti el velem, hogy e napokban nagyszerű csatának s ön Március! új hírnek nézhet elébe.

A viszontlátásig. A jövő alkalommal többet, még pedig legyen az jó, vagy rosz; minden hímezés-hámozás nélkül az igazat.

Isten önnel! *Vörös.*[1])

U. i. d. e. 11 órakor. Sejtelmem nem csalt.

Gútán túlról roppant s folytonos ágyúzást hallunk, mely azon vidékről jövők szerint éjfél utáni 1 órakor kezdődött.

Mindenható tedd fegyvereinket legyőzhetlenekké!»

A bécsi udvar április 26-án sürgetve kéri *Miklós* orosz cárt, hogy «oly gyorsan a mint csak lehetséges» indítson hadakat Magyarország ellen; mire a cár április 30-án táviratilag rendeli *Paskievicz* vezérének, hogy a 3. és 4. orosz hadtestet az osztrák Galicia felé

[1]) *Vörös* Benő, kedves barátomra jól esik visszaemlékeznem; ő volt az, ki a föntebbi ütközetet leírta. A szabadságharcban, mint a 70. zászlóalj százados a katonai érdemjel 3-ik osztályával díszíttetett fel. Az ötvenes években ügyvédkedett Komáromban, hol a város társadalmára nem csekély hatással volt élénk természete, vállalkozó szelleme s udvarias modora által. Körüle csoportosult a fiatalság színe java; ő rendezte a legfényesebb táncvigalmakat, névnapokat és halászebédeket. Mikor a Domonkos-féle (mai dalárda) kertet megvette, itten volt a mi casinónk a «mennyország» ban kártyáztak, a «poko'»-ban pedig csapra verve állott a boros hordó; míg a «Florietten» *Kléh* barátunk tanító ta kottára játszani a cigányokat, addig *Vörös* Ben barátom engem gyönyörködtetett «Geszteny a rabló» című drámája felolvasásával. A virágot igen szerette, de csak azért, hogy a hölgyeknek kedveskedjék vele. Később ő is elérte vagyai nevezetesebbjét, tűzoltófőparancsnok lett; azt hiszem túlbuzgó volt ezen hivatalában is, mint mindenben, ez okozta korai halálát. Meghalt 1880. január 3 kán 57 éves korában.

indítsa. — Máj. 17-én jelent meg a hirhedt és sokat emlegetett pozsonyi pseudo-országgyűlés muszkabehívó kiáltványa. — Május 22-én volt *Miklós* cár és *Ferenc József* császár közt a varsói találkozás, midőn szövetséges hadaik leendő működése általános elveit megállapították. — Debrecenben, május 30-án azon aláírás nélküli felhívás jelent meg, mely a néphez szólt és így kezdődik: «Ébredj ó nép, a muszka fenyegeti életedet, vagyonodat, szabadságodat.....» — Ugyanezen napról van keltezve *Ferenc József* császár manifestuma, melyben báró *Haynau* főhadszertármestert Magyarországban és Erdélyben levő seregeink főhadparancsnokává kinevezi. — Eriváni gróf *Paskievicz*, varsói herceg, tábornagy és ő felsége minden oroszok császárja hadseregének főparancsnoka Varsóban május 23-án (junius 4-én) bocsátotta ki híres kiáltványát Magyarország lakosaihoz, három nyelven, melyben a cár nevében szól a néphez és így kezdi: «Törvényes fejedelmetek felhívására, ki felséges Uramnak segedelmét igénybe vevé, egyesültek a Főparancsnokságom alá helyeztetett hadseregek Ausztria hadfiaival, a végre, hogy a törvényes rendet, mely Hazátokban a lázadás fegyverével erőszakosan felforgattatott, ismét helyreállítsák stb.»

Jeszenák János, kormánybiztos első tudósítá a magyar kormányt az oroszok megjelenéséről a következő levéllel, mely eredetiben megvan az országos levéltárban.

«Ministertanács Elnök s belügyministeriumának.

Debrecen.

135. sz. Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosától.

Ma érkezett hozzám két hiteles egyén, azt jelentvén: miszerint személyesen látták, hogy 13 ezerre kürülbelől rúgó oroszok Nagy-Szombat felé vonultak és azonkívül 15 ezer német Nagyszombatnak Pozsonyba ment, valamint is, hogy Trencsén körül 5000 osztrák van, mit is kellő tudomás végett közleni sietek; miről is *Nagy-Sándor, Knezits* és *Asbóth* e megyében tanyázó tábornokokat értesítettem. — Kelt Nyitrán, junius 6-án 1849.

Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosa
Jeszenák János.

Paniutine, muszka altábornagy és táborkara tiszteletére Pozsonyban az osztrák tisztek junius 7-én nagy ebédet rendeztek.

Görgey junius 10. levelében *Szemere* Bertalannak jelenti, hogy a reá következő éjszaka 1 órakor elutazik és táborba száll.

A magyar kormány országszerte népfölkelést hirdet, melyet a kormánybiztosok legnagyobb erélylyel igyekeznek létesíteni; így ezt *Jeszenák* János Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosa, Nyitrán jun. 16-án kelt nyilt rendeletével nyomtatásban is közhírré tette;

úgyszintén *Lukács* Sándor, győrmegyei és városi kormánybiztos jun. 19-én Győrött. Komáromban is történtek a népfölkelést illető intézkedések, de a legsürgősb rendeleteket is meghiúsíták a közeli csaták és seregmozgalmak, minden figyelem ezekre fordult, az ár pedig egyre növekedett, mely végig söprött az országon.

A szerencsétlen peredi csatával egy időben jun. 20-án *Klapka* az aszódi híd biztosítása végett *Kosztolányi*-val Nyárasd mellett megtámadtatja *Csorich* hadait. A harc itt nem a legjobb szerencsével kezdődik, mert az ujonc Károlyi-huszárok megszaladnak, de a Hunyadiak mihamarább helyreütik a csorbát. *Zichy* Ottónak Szakállosról megérkeztével pedig a mieink határozott fölényre jutnak s az ellenség kényszerülve érzi magát Nyárasdra visszahúzódni. Másnap junius 21-én Mátyusföldén fegyvereinknek szintén nem kedvezett a szerencse, mert heves és véres támadások után, *Görgey* hasztalannak tartván tovább is várakozni arra, hogy *Nagy-Sándor* Szerednél az osztrákokat hátban támadja meg, Farkasd és Aszód felé elrendeli a visszavonulást (d. u. 4 órakor). Esteli 7 órakor az elkésett *Csorich*, *Klapka* tábornok ellen támad, s miután előcsapatainkat Nyárasdról elverte, az aszódi híd elfoglalásáért kezd ágyúharcot. *Klapka* azonban bátran helyt áll és födözi a 2-ik hadtest elvonulását a hídon. *Görgey* hadereje alig 20 ezer, *Wohlgemuthé* 22 ezer ember. Veszteségünk a két napi harcban 126 halott, 180 sebesült, 520 hiányzó, 6 ágyú s ezenkívül csupán a 2. hadtestnél mintegy 2 ezer ember holtakban és sebesültekben; az ellenségnél 125 halott, 383 sebesült és 127 hiányzó.

Ugyanekkor a Komáromi Értesítőben következő sorok jelentek meg: «*Görgey* a környékbeli élelem- és takarmányneműeket mind Komáromba szállíttatja. Tegnap junius 20-án az aszódi pusztákon véletlen rohantak a dragonyosok, még tűzben nem volt Károlyi huszárainkra. Két ízben vezették a tisztek attaquera a lelkes legénységet, de a túlnyomó erőtől szétverettek. Veszteségünk holtakban igen csekély; sebesültek többen; lovak nagy számmal lövettek le. Két ágyúnknak elvesztését is beszélik. De ez valamint a nagyobb szerencsétlenségek valótlanok. — Egy muszka is áttért hozzánk; a piacunkon közbámulatnak volt több ideig kitéve. — Városunkban ismét hemzseg a honvéd.»

Asserman pedig a komáromiak megnyugtatására következő bulletineket adta ki:

«A 8. hadtestnek Csallóközben létező része, Nyárasd felől, túlságos ellenséges erővel támadtatott meg; mindamellett az, helyzetében szilárdan megmaradt. Miről is a közönséget siet értesíteni

Komárom, junius 21. 1849.

Komáromi kormánybiztos
Ujházy László

által, a helyettes várparancsnok
Asserman, ezredes.»

«*Hivatalos értesítés.*

A közönség közt elszélesztetett, több oldalú éretlen hírek ellenében, megnyugtatásul tudatik, hogy a tegnapi csata után táboraink Nagy-Megyeren, Gútán, Tót-Megyeren és Ürményen állanak, az ellenség előrenyomulását pedig szilárdan megakadályozandják.

Komárom, jun. 22. 1849.

Ujházy László. *Asserman.*»

A junius 22-ki esti parancs szerint, minden Komáromban tartózkodását igazolni nem tudó honvéd, al- vagy főtiszt, egyenesen ki a táborba visszautasíttatik; s *Görgey* parancsa szerint mindaz, ki a a meghatározott (már lejárt) időre csapatához vissza nem tér, halállal büntettetik.

Junius 23-án a várban nagy haditanács tartatott. Főbbjeink közűl ott volt *Görgey* s a betegeskedő, de mégis tevékeny *Klapka* tábornokok. Csallóköz komoly színt kezd felölteni. Ezen napon indíttatott e szigetre egy ujonc vadászcsapat és a Pestről jött tüzérek egy lelkes része. Ez utóbbiak sora megritkíttatott. Az orosz erő nagynak mondatik. Vannak kik nem hiszik az oroszok ittlétét. A keringő hírek egyébiránt tarkábbnál tarkábbak.

A 37-ik zászlóaljat, melyet a téli nyárasdi csata után oly rosz hírbe kevertek, jun. 20-iki kitüntetését pedig nem vitte a hír szárnya Komárom határán túl, a Komáromi Értesítő jun. 29-iki száma következőleg rehabilitálta: «Kinek kinek a magáért! Még Komárom ostroma előtt emeltetett e lapok hasábjain korholó szó a 37-ik honvédzászlóalj ellen, mint a mely a nyárasdi csatában meghiúsítá, mint állíttatott, reményeink s várakozásainkat. E balesemény fájdalmasan hatott akkorában a hazafiúságában megedzett Komáromra, melynek számos s mondhatni válogatott fiai, harcolnak a 37-iki zászló alatt. «A hírneves 9-ik zászlóalj is megzavarodott az első tűzben» ez volt, mi mindnyájunkat s főleg az érdekelteket biztatá, s nem csalódtunk. Mert im! a 37-ik zászlóalj, mely az éles tréfakörökben, «a schwarzgelb zászlóaljra» kereszteltetett, most a csallóközi véres s kemény csatában, a győzők sorában lengeti büszkén zászlóját, diadalt s hős-koszorút aratva. Szolgáljon ez az illető szülők, barátok s honfiak édes megnyugtatására

Vitézek! Komárom ifjai: előre! A haza és szülőföldetek becsületéért: előre!

Kinek kinek a magáét!»

Junius végén a csallóközi tábor Komáromba vonult. Az országos levéltárban *Kosztolányi*-nak egy «ordre de bataille»-ja igen érdekes részleteket nyújt a sereg létszámáról és az egyes parancsnokoktól; mint e nemben legnagyobb ritkaságot közlöm itten egész terjedelmében:

«*A VIII. hadtest harc-rendje.*

Hadtestparancsnok: *Kosztolányi* Móric, ezredes. Vezérkari tiszt: *Prágay* János, őrnagy. Osztályparancsnokok: *Rohonczy*, ezredes; *Eszterházy*, ezredes; *Janik*, ezredes. — 18. honvédzászlóalj parancsnoka: *Duschek* Ferdinánd, őrnagy, 573 ember. — 64-ik zászlóalj parancsnoka: *Ruttkay* István, őrnagy, 890 ember. — $^1/_2$ század utász, *Dobner* Károly, főhadnagy alatt, 56 ember. — 14. huszárezred 3. százada *Bobori* Kálmán, őrnagy parancsnoksága alatt, 304 ember, 315 hátas lóval. — 6-ik huszárezred *Toperczer* százados alatt, 219 ember, 227 hátas lóval. — 10. lovas üteg, *Mihalovics* százados alatt, 141 ember 85 hámos lóval és 6 ágyúval. — 3-dik 3 fontos fél üteg *Kopp* Lipót, alhadnagy alatt, 50 ember, 33 hámos lóval és 4 ágyúval. Elhelyezés: Apáca-Szakállas és Ekecs.

70. honvédzászlóalj 4 százada, *Jablonczy* Ignác, százados parancsnoksága alatt, 438 ember. — 71. honvédzászlóalj, *Balog* János alatt 700 ember. — 46. honvédzászlóalj négy százada, *Straube Károly*, őrnagy alatt, 395 ember. — 57. honvédzászlóalj, *Konszky* százados alatt, 813 ember. — 13. huszárezred 2 százada, *Villám* őrnagy alatt, 171 ember, 173 hátas lóval. — 11-ik 6 fontos félüteg, *Varga* alhadnagy alatt, 66 ember, 42 hámos lóval és 3 ágyúval. — 3 fontos félüteg, *Janicsek* alhadnagy alatt, 42 ember 43 hámos lóval és 4 ágyúval. Elhelyezés: Nagy-Megyer.

37-ik honvédzászlóalj, *Füsty* Kálmán, százados parancsnoksága alatt, 840 ember. — 108. honvédzászlóalj, *Brunszvik* Antal, őrnagy parancsnoksága alatt, 923 ember. — 16-ik huszárezred 4 százada, *Bereghy* százados alatt, 103 ember, 103 hátas lóval. — 11. hat fontos félüteg, *Harsay* százados alatt, 67 ember, 42 hámos lóval és 4 ágyúval. — 3-dik félüteg *Jankovich* alhadnagy alatt, 48 ember 32 hámos lóval és 4 ágyúval. Elhelyezés: Szilas.

Összegek ismétlése:

Hadosztály.	Emberfő.	Nyergesló.	Hámosló.	Ágyú.
21 gyalog	2233	512	118	10
22 «	2623	178	85	7
Lovas	2567	670	74	8
Összesen	7423	1360	277	25

Elhelyezés: Apáca-Szakállas és Ekecs, Nagy-Megyer, Szilas.

Kelt Szilason, 1849. jun. 26. *Kosztolányi*, ezredes.»

Junius 30-án ismét ellepték Komárom környékét a németek; az ácsi erdőből lovasok húzódtak ki és huszárainkkal összecsaptak.[1])

Id. Szinnyei József.

[1]) *Thaly Sigismund*, colonel: The fortress of Komárom. London, 1852. — *Erzherzog Johann:* Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr 12. II. Theil. Wien, 1880. — *Komáromi Értesítő* 1849. május—juniusi számai. — Országos levéltár. — Komárom város jegyzőkönyve. — *Guyon Richárd* várparancsnok eredeti napiparancs-könyve. — Proclamatió-gyűjteményem.

MEGYASZÓI BOSZORKÁNYOK 1731-ben.

A zempléni levéltárban (Acta Jurid. 390 köteg, 2. szám alatt) egy szelet papir áll, majdnem észrevétlenül a többi izmos társ között. És a szeletke papir «pör» akar lenni, pör élet s halál fölött, s «oly« halál fölött, mint milyen 1776. előtt mészárla bűnöst s ártatlant egyaránt. És e napok, alig hogy mögöttünk fekszenek; véres emlékök, mint sötét árny nyomaszt még napderűsebb jelenünk fölött is, vagy összezilált utóhangként viharoz felénk; ne hagyjuk kiporlani, intőjelekül a nemzedéknek, mely nyomaikba, nyomainkba hágdos. Minden jelen egy végetlen gyűrű, enyészetes mult s fellegsötét jövő közt ölelkező; nyessük el herculesi szobrokként, a humanitás elveinek válvonalaival. Azért: emlékezzünk, és minden emlékezet egy ok, egy öröm legyen a pályán haladni, hit-, remény- s szeretetteljesen. — Halljuk:

«— Anno 1731. die 30-a jun. in Megyaszó, Fassio Kondásianae sub Tortura, quam etiam post torturam adfirmavit et confirmavit.

Vallja, hogy ő tiszta boszorkány. Három esztendeje, hogy közikbe állott és gyakorolja. A tokaji hegyre járt azon a gyermeken. A tályai hídnál fogták a halat. Toronyainéval járt. Kis Jánosné is tiszta boszorkány. A Nesténynė gyermekének ő adott három szem szilvát; abban romlott meg a szeme, abban is halt meg. Tóth Andrásnét ő csapta a földhöz, és ő kínozta csak. Maga volt egyedül. Ő állította a fejére is. Azért hogy összeveszett vele, a midőn Tokajból megjött a Nesténynė fián, és pogácsát sütött neki, ő okádta a vajat a lisztbe, a midőn a gyermeken elment. Kantárt vetett a szájába, és úgy vált lóvá. Nyereg is volt rajta. A kantár a Tóth Andrásné háza végében vagyon, szíjból van, a pitvarajtóhoz közel, az ereszben, a szalmában, napnyugot felől vagyon. Ezen kantárt eléggé keresvén magát és Kondásnét oda vitték, és egyebet nem találtak, hanem ez idei egy ágabogas, zöld, száraz csalánszálat, melyről Kondásné azt mondotta, hogy az a kantár, (mely *vele megégetni* determináltatott); és azt is mondotta azért változottnak, hogy régen nem jártak vele. A nyerget elvitték, az is ott volt. Az ördögnek megesküdt; egymás kezén esküdtek meg. Az ördög is jelen volt maga asszony ember-ábrázatban. Az füstablakra is ő hívta a Tóth Andrásné tehenét.

Anna Tóth et Barsiana in tortura nihil fassa est.»

Ennyi. Sem aláírás, sem semmi egyéb, csak egy betű is, s a vagy féleszű, vagy a tortura kínjaitól elrémült asszony megégettetett, — a dologról nincs emlékezet, de az általam elvont sor odamutat.

Ezek után hadd álljon itt ugyancsak a zempléni levéltárban (Acta erim. fasc. 404. Nr. 28.) lévő tanuvallomás.

Anno 1731. Diebus 25. 27. 28. Mensis Juny in Oppido Megyaszo sub Sedria Inclyti Dominii Szerencsiensis et Monakiensis celebrata, Fassiones Sagarum quatuor vicibus examinat confirmatae et reiteratae.

Fassio Juditthae Varga, ante et in Tortura et post Torturam (*usque ad mortem reiterata*).*)

Kis Jánosné hívta, s ő is csábította el az ördögi tudományra; a mint el is ment vele egyszer a megyaszói közép nevű erdőre. Kenőccsel kente meg a két hónaalját Kis Jánosné, és az a kenőcse dióhajban vagyon; s azt mondotta, hogy ha megkenekedik, elrepülhet. Ottan kását ettek és bort ittak, de ő abban sem nem ett, sem nem ivott. Lábon ment oda. Kondás Gyurkáné is ott volt, Basi Istvánné is, Ribiczeiné is s Toronyainé is.

Basi Istvánné rontotta meg a Molnár Erzsébet gyermekét, nappal, három csontot szedett ki a lábából; a láda fiában egy ruhába van takarva; a láda akkor az ágya fejénél volt. Azért rontotta meg, hogy a pincéhez nem hívták (*Tortura után predikátor úr azt mondotta, hogy*) megfőzték, s megették a csontját.

Viszlai Sára szemét is Basi Istvánné rontotta meg; azért rontotta meg, hogy bort nem adott neki, a midőn korcsmáros volt.

A ládában vagyon az ágya fejénél egy iskatulyában a zászlója; a zászló rész (réz) csipkéből vagyon; Basi Istvánné adta neki; ő a kapitányok is; a zászló pedig éjszaka nagy s igen szép.

Közikbe is esküdt, az istent meg is tagadtatták vele, a mint előttök meg is tagadta; s azt mondották, hogy abból lesz lelki üdvössége. Macskáknak esküdtek meg, a kik az ördögök voltak.

A hol jártak, a testek is ott voltak.

Az Ingvár-tetőn is ő maga volt Toronyainéval; s a midőn Komáromináknak úgy tetszett, hogy odajárt ő is, *csak az elméjét csábították el, de a teste ott nem volt*; csak akkor voltak nála, többször nem.

A kecskefi a Juhász János nyájából való volt; ugyanazon kecskét adták Komárominé kezébe, és azt kiragadták az ablakon. Akkor is ő volt Toronyainéval ottan; hogy aztán a kecskét kiragadták, a gyermeket tették helyére.

Tótth Györgynél is ő volt, a tésztáját ő dagasztotta meg, azért, hogy a gyermekei megverték a gyermekét; a mely tészta azután meg nem kőlt s kenyeret nem süthettek belőle.

Az úr vacsorájával sem élt azóta, mióta közikbe állt.

Bálint Annát is ő kínozta meg Toronyainéval.

Most esztendője cseresznye-éréskor ugyan a föntnevezett erdőben, hogy közikbe állt.

Hogy Kondás Györgyné azon a gyermeken járt, az is igaz, s maga szájából hallotta, hogy Szengellér hegyére járt, s oda is hordta.

Puncta interrogatoria

1. Minemű szövetsége volt az ördöggel.
2. Micsoda formában, szóval-e vagy írással, micsoda hittel kö-

*) A zárjelben elvont sorok kihúzvák, de jelentékenyek.

telezte magát, mikor? hol, micsoda alkalmatossággal s micsoda igyekezettel? holtig-e vagy mennyi időig? s kik jelenlétében? Micsoda jele van az ördöggel való szövetségnek?

3. Mi vitte reá? ezen ördögi mesterséget micsoda módon gyakorlotta?

4. Kiket rontott meg életében, nevezze meg? s azokat miképen lehet meggyógyítni? Mesterségét hol tartja?

Molnár Erzsébet gyermekeit s Viszlai Sárát ki rontotta meg, s hogy lehet meggyógyítni?

Életében egyebütt, hol, minemű kárt tett?

Társai kik lehetnek, nevezze meg?

Kiket rontottak meg nevezetesen? azokat meglehet-e orvosolni, s miképen?

Kondásnéról való kérdések: Azt az Andris nevű gyermeket odahordozta-e Kondásné, hányszor, hova, megkente-e, lóvá változott-e, s mimódon?

Tótth Andrásnét ő kínzotta-e? miért, s hányszor?

Kis Sára tehene ment-e a füst ablakokra, és miért bőgött ott?

Varga Jutka testvérnénje Varga Kata fassioja in tortura — (et coram Clarissimo N. Selébi, eo tunc Verbi Divini Ministro Megyasz. peracta poenitentia) — et post torturam reiterata.

Ez elmult télen, úgymint 1731-d. eszt. mult esztendeje, hogy boszorkánynyá lett a maga pincéjében; a vén Pásztorné infascinálta, incselkedvén körüle.

Komáromínénak a Juhász János kecskéjét vetették be az ablakon, s úgy akarták, hogy a gyermeket megüssék; de hogy gonosz lelkek voltak, az isten nem engedte megölni.

Az Ingvárra is ők hordozták Komárominét, még pedig mind testestül ott volt; kenőt a pásztorné csinált, s avval kenték meg, a mely kenőt az a vén asszony magával el is vett.

Porhácsi Györgynét is ők vitték Ribiczeinével éjszaka a megyaszai torony alá, s ott fejre állítván, megtáncoltatták, s a lábát is összeverték; a torony alá pedig az Olaszné dézsájában vitték; Ribiczeiné is ott volt; ő is oly idős boszorkány mint ők.

Komárominét azért kínzották, hogy hozzájok álljon.

Imitt-amott jártak, mint a sátán; csak négyen voltak: ő maga, az öcse, Ribiczeiné s a pásztorné. A Cserehátra is jártak.

Kis Jánosné is tiszta boszorkány mint ő, mert hogy közikbe vegyék, elváltozott előttök hol kutyává, hol macskává, s úgy hitegette őket. Vámkereket hányt a kertében előttök.

— (Kétszer erős hittel confirmálta, hogy ő tiszta boszorkány.)

A Molnár Erzsébet gyermekét is ők rontották meg hárman: Pásztorné, ő maga és az öcse Varga Jutka. Már nem lehet m·ggyó-

gyítni, mert ételben megették a csontját a vén Pásztorné házában sárga lévvel főzték meg, a testi szájokkal ették meg, s olyan lágy volt mint a hús.

Az ördög hitére is megesküdtek ilyen szókkal: «hogy már mi csak az ördögnek valók vagyunk».

Az élő istent megtagadtatták velek, a mint meg is tagadták.

Sőt meg is keresztelkedtek az ördög által, a Sátán keresztelte meg őket a Belzebub nevében — (ezt Predikátor úrnak) — vallották post torturam sponte mind a ketten, egynehányszor reiterálván, maga az ördög is jelen lévén, Varga Katát kutya képében, Varga Jutkát pedig macskaábrázatban.

Minden testeket megkenték, s úgy röpültek, még a kulcslyukon is kimentek, ott úgy elnyúltak, mint a kötél, *de a testek otthon maradt akkor.*

A kenőt a vén pásztorné adta nekik; holmi gyökeret szedett, s kakastaréj nevű füvet, abból csináltak kenőt, azt a füvet pedig kert alatt szedte.

Azt pedig a kemence pofájában tartotta.

A zászló az öcsénél, Varga Jutkánál állt, dióhajban, valami kis arany-materiácska volt, éjszaka fényes volt, olyan, hogy a vllágosságánál elmehettek éjszaka, nagy mint a gyermekek zászlója; azért nem volt nagyobb, mert hogy ők is csak négyen voltak.

A zászlót akkor szakasztották el, mikor megfogták.

Azon föntnevezett öt boszorkányt iterato reiterálta.

Nem élt úr vacsorájával az időtől fogva, mióta közikbe állt; külsőkép élhetett volna, de semmi haszna nem lett volna.

KAZINCZY GÁBOR.

A TITELI FENSÍK

A MAGYAR SZABADSÁGHARCBAN.

(1848—1849.)

A pozsonyi országgyűlés meghozta a várt szabadságot, az ország minden népének tekintete reá irányult. A nemzetiségek eleinte örömmel fogadták, de csakhamar jogtalan követelményekkel léptek fel s az általuk lakta földterületeket önállósítani kívánták, nem tekintve azt, hogy ők a hazának bevándorlottjai; más szóval a nyert szabadságokat a nemzetiségi és nem honpolgári szempontból fogták fel. Igy a szerbek is. A szerbek, kik eddig a legfúrább viszonyban állottak a hazában, egyrészt a császári és királyi háztól nyert kiváltságokra, másrészt történelmi multjukra hivatkozva, oly követelésekkel álltak elé, a melyek a magyar állam egységének rombadöntése nélkül megadhatók nem voltak. S miután követeléseiket a bécsi

kamarilla támogatta, nem törődve egy nemzet boldogságával, ők a magyar állam ellen nyiltan felléptek s evvel elhintették a szomorú fajharc magvait, melyekből később oly rémséges események fejlődtek.

Jelen értekezés, mint címe is mutatja, csakis a híres és katonailag oly fontos fensík eseményeit tárgyalja, a mely, noha csak Szent-Tamás és a római sáncok bevétele után lett ismeretessé, már a szerb felkelés elején szerepelt mint fontos strategiai hely. Mielőtt azonban a hadi eseményeket elmondanám, mulhatatlannak tartom a fensík részleges leírását, mert e nélkül az összes események lefolyása és a fensík sztrategiai fontossága érthetetlen lesz.

A titeli fensík körülbelül háromszöget képez, melyet keletről a Tisza, délről a Duna és északnyugatról mocsáros rétség és ezek előtt a római sáncok határolják. Azon ponton, hol a Tisza a Dunával egyesül, fekszik Titel a hasonló nevű fensík főhelye. Nyugatra haladva Lokra, aztán Vilovóra érünk s innét északnak tartva Mosorinra. A fensíkot körülfogó rétek nyáron kiszáradnak ugyan, de a duna-tiszai töltések átszúrása után bőven megáradnak s minden közlekedést Bácsmegyével megakasztnak. Ezen rétek eredetüket, nézetem szerint tulajdonképen a Tiszának köszönhetik, s ha nem csalódom, ezen ág hatalmasabb volt a Tisza mai ágánál. Ezen természetes akadály előtt egy mesterséges vonul el: a kis-római sáncok, melyeket hol az avaraknak, hol a rómaiaknak tulajdonítanak. Legvalószínűbb s talán bizonyos is, hogy a rómaiak műve: közlekedési utak s katonai őrvonalak, s ha Torma Károly nézetét fogadjuk el, hogy ezen sáncok a limes Dacicus-sal összeköttetésben állottak, kiviláglik fontos katonai szerepük.

Ha tekintetbe veszszük tehát, hogy az említett rétek bármikor vízzel telíthetők meg; hogy a Duna és Tisza ezen földrészt körülzárolják s így valóságos szigettel állunk szemben; hogy hajók útján a Szerémséggel biztos összeköttetésben áll s még a közeli Pétervárad is tehetetlen, bátran kimondhatjuk: alig van az országnak oly helye, mely ennek katonai tekintetben megfelelne. A hadi események már régen bizonyítják, hogy e fensík bírása által a Duna és Tisza közti országrész fel egész Pestig veszélyeztetve van.

A sziget-fensík, a meddig a szerbek Bácska déli részét bírták, erődítlen maradt; ők ezen át közlekedtek Karlócával, ez volt a Bácskát és Szerémséget összekötő kapocs.

A szerb felkelés elején, a karlócai gyűlés után, mely máj. 13. és 15-én (g. k. napt. sz. május 1. és 3-án) tartatott meg, a felkelők a római sáncokban és Karlócán gyülekeztek, míg a titeli fensíkot több csajkás csapat tartotta megszállva Molinári alezredes alatt. Ezen csajkások, hallván a karlócai gyűlés eredményét, Jovánovics Zariaval élükön (kit Csicsának is neveztek) a római sáncokba menekültek és azokat védelmi állapotba helyezték jun. 18-án. Egy másik részük pedig Molinárit fogva viszi Karlócára s a titeli fegyvertár nagy készletét az épület feltörése után, elhordják. A csajkások ezután a főodbor

(Glávni odbor za privremene upravlyenye vojvodsztva szrpszkoga = Főgyűlés a szerb Vojvodina ideiglenes igazgatására) parancsainak engedelmeskedtek.

Suplikác választott vajda (vojvod národá = a nemzet vajdája) megérkeztekor a fensikon Vulics György főhadnagy állomásozott 156 csajkással, 4 három és 2 egy fontos ágyúval.

A fensíkról egész Perczel Mór megjelenéséig mitsem hallunk. Tudjuk, hogy Perczel, miután Szt.-Tamást bevette, a római sáncoknak tartott, hol őt Dávidovics várta szerbjeivel, a kit Theodorovics, osztrák-szerb fővezér küldött ellene. De Perczel őket itt elveré (1849. április 7-én) s ellenein a titelii fensíkra menekültek, reményöket vesztve, hogy ügyük valaha jobbra fordul. Perczel azonban az aratott dicsőség babéraival megelédve, nem eredt utánok, hanem seregének teljes négy napi pihenőt adott s ez által a szerbeknek teljes négy napot a szervezkedésre.

Igy a szerbek időt nyervc a fensíkot erődíteni kezdték. Knityánin (Petrovics) a szerbek legnemzetiesebb vezére is újra eljött Szerbiából, hova visszatért vala, miután belátta, hogy ők az osztrák politika rászedettjei; de a szerbek kétségbeesett helyzete őt visszahívá s megjelenése a titeli fensíkon új bátorságot öntött a kétségbe esett szerbekre, a kik a fensíkot elhagyni készültek.

Április 8-án, tehát egy nappal a római sáncokban megesett vereség után, 150 szerbországi jött Titelre, s ezentúl Saffron, a «Duna» gőzös kapitánya, éjjel-nappal szállított át csapatokat. Április 9-én Sztratimirovics György érkezett meg, kit a szerb patriarcha, Rajacsics küldött ide. Az ő terve szerint szúrták keresztül a dunai és tiszai gátakat s eresztették be a vizet a félig kiszáradt rétségbe. Utóljára április 11-én érkeztek csapatok a fensíkra, u. m. 1 hadosztály zombori szerb önkéntes és mintegy 120 szerbországi. A titeli őrség száma a megtámadtatás napján 8—10,000 emberre rúgott.

Négy hosszú napig mulasztá el Perczel a szerbeket megtámadni. Végre valahára április 10-én indult el a fensíkhoz, annak védőit megadásra szólítva fel, de tagadó választ kapott.

Április 12-én Kovil-Szt.-Iványon a mocsarak mellett üté fel táborát. A szerbek ezt látva, ágyúlövéssel háborgatták, de Milivoj neves szerb tüzér, látva a golyók eredménytelenségét, a tüzet beszüntette.

A két ellenfél farkasszemet néz. Hadállásuk a következő: A szerbek Vilovón, Kosztics kapitány alatt egy zászlóalj csajkást, 2 szakasz zombori szerb önkéntest s Drincsics alatt 600 szerbiant s Marinkovics Fülöp alatt 80 szt.-tamási lovast s 13 ágyút állítottak fel. Majdnem ily erős volt Sztratimirovics György Mosorinon, Knityánin után a legtehetségesebb szerb vezér. Perczel ereje ugyanaz, mely Szt.-Tamást bevette.

Midőn április 12-én Milivoj ágyúi megszólaltak, Perczel azt következteté, hogy a szerbek támadásra készülnek, s e miatt sere-

gének felét harckészen tartá. A szerbek, miután fehér népeiket s gyermekeiket lőtávolságon kívül helyezték el, támadni kezdtek. Céljuk volt Perczel támadását gyengíteni.

Honfiaink balszárnya a támadásra hátrál, de csakhamar a derék Forget őrnagy segítségére siet s visszanyomja az ellent. Jelen küzdés Mosorinnál foly. Gál utóbb átvéve a vezérletet, a szerbeket egész a mosorini töltésig üldözi.[1])

A középen Mihálovics tartja fel az ellent.

Leghevesebb volt a harc Kovil-Szt.-Iván mellett, hol a jobb szárny foglalt állást Irinyi őrnagy vezérlete alatt. Az összeütközés elején a közeli erdőt szállja meg. Vele szemben Kosztics állt, ki erős hadosztálylyal és három ágyúval támadt. Terve volt mieinket oldalba fogni, őket megkerülni és a mosorini szerbeknek segítségére sietni. Előcsapatainkat Szilánovics főhadnagy rohanta meg. Mintegy ezer lépésre honfiaink a közeledő szerbeket heves tűzzel fogadták. Ragusz kapitány ezalatt a 3. huszárszázad egy századával oldalt előtör s a mocsár mentén haladva, igyekezik a szerbeket megkerülni s visszavonulásukat lehetetlenné tenni. A szerbek ezt részre véve, gyorsan visszafutnak; magyarjaink üldözik, egész a sáncokig. Az ellen nagyobb része a fensíkra menekül, de kisebb része künreked. Most az ágyúszó lép előtérbe, míg magyarjaink félkört képezve igyekeznek a töltésre hatolni. De hasztalan, visszavonulnak. A künrekedt szerb csapat a mocsarakba menekül, a melyben nem egy leli halálát. Szerb részről Vilovón 4 ember esett el, 6 megsebesült. A mi veszteségünk 150 ember. A két fél veszteségének aránytalansága a helyzet különösségében keresendő.

Perczel ezen eredménytelen támadás után felhagy a kisérlettel s mulasztását nem tehetve jóvá, Ujvidékre ment. Később a Bánságba indult, a hol Theodorovics szerb fővezért a Dunán át Szerémségbe űzi. Itt több dolga nem lévén, ismét a fensíkhoz tért vissza, 1849. május közepe táján. A magyar kormány terve vala, hogy Perczel Péterváradon keljen át, míg Bem Erdélyből a Duna mentén segítségére fog jönni; a fensíkot együttesen támadják meg s Karlócát is hatalmukba kerítsék. Csakhogy Bem nem tett eleget a parancsnak, hanem visszafordult; Perczel meg Péterváradról nem támadhatott, miután Eszék felől Jelacsics közeledett. Perczelnek tehát ezen tervről le kellett mondania, de egyszersmind elhatározta, hogy még egyszer megkisérli a fensíkot a Duna balpartja felől, hatalmába keríteni.

Perczel május 22-én támadott; tehát mintegy másfél hónappal az első kisérlet után.

Jelenleg Knityánin volt a fensík parancsnoka. Csapatai: 3 zászlóalj csajkás, 2 zászlóalj bácsmegyei szerb önkéntes, 2 zászlóalj szerb-

[1]) Megjegyzendő, hogy Mosorinon és Vilovón elég tágas töltés vezetett át a réten s a fensík csakis innét volt megközelíthető. Ez az oka, hogy miért folynak e két helységnél a küzdelmek.

országi és 2 század lovas 10 ágyúval. A vezér még mielőtt Perczel a Bánságból Bácskába jött, a perlaszi rétet, Vilovót, Mosorint és a fensík legészakibb részét, a Kament erősítette meg. Ez utóbbi helyen Puffer őrnagy őrködött, hogy Perczel tervét, Perlasz felől a fensíkra jutni, meghiúsíthassa. Támadáskor Vilovón Buncsics őrnagy foglalt állást 2 zászlóalj csajkással, 1 zászlóalj szt.-tamási önkéntessel s 10 ágyúval.

Perczel Vilovót és Mosorint készült megtámadni. Míg Mosorin felé egy gyenge csapatot küld, addig ő maga 5 zászlóalj gyalogossal, nehány század lovassal s 4 üteggel Vilovót rohanja meg. Kevés hija, hogy Perczel terve nem sikerül; csakis Knityánin ügyes védelmezése menté meg a síkot. Közvetlen a támadás után érkezett meg a Jelacsics által küldött segédcsapat, 2 zászlóalj gyalogos, 2 század lovas és 3 röppentyűtelep.

Május 23-án jelent meg a szerbek táborában Perczel küldöttje, Bistronowski őrnagy, békekötési ajánlatokkal, de Knityánin az ajánlatokat visszautasította, miután Jelacsics segítségére érkezett. «Ha a legmagasabb hadúr, Ausztria császárja megengedné hogy békét kössek, úgy én ezt nem tehetném», felelé Knityánin, jobbjával a felperzselt falvakra mutatva, talán nem is sejtve, hogy fajtársainak műve a pusztulás. «Ama világos jelek, folytatá, a lázadót (már mi magyarok, mi a kik törvényes jogainkat védtük!) eltaszítják a szerb néptől és az egész emberiségtől. A túlsó jelek bizonyítják, hogy Perczel aljas ember!»

Knityánin ezen szavaiban nemesnek, humánusnak mutatkozik, lehet, hogy az is volt; sok jel mutat arra, többi között az, hogy Kossuth családját pártfogásába vette, mit Risztics beszél el. De védheti-e vad csordáinak pusztításait, melyekről maga egy szerb mondja (Kosztics?), hogy a régi «praxisra támaszkodva, egynek vélték a csatározást, hódítást és fosztogatást». Avagy nem szárad-e lelkén, hogy oly népet hozott mások romlására, a melynek vezetése kisiklott kezeiből? Igaz, hogy Perczel kiméletlenül lövette agyon a szerbiai foglyokat, kiket ő joggal rabló népnek nevezett, a mennyiben ők hadüzenet nélkül jöttek más államból. Ezekre kegyelem nem várhatott, a katonai és pedig európai törvények értelmében. A mi a falvak elpusztítását illeti, merem állítani, hogy a kegyelmetlenségeket és pusztítást a szerbek kezdték s lehet, hogy a mieink befejezték, visszatorlásul.

Május 24-én reggeli 3 órakor, Perczel újra és pedig harmadszor támadá meg a fensíkot, de Knityánin vitézül ellentállott. Halottaink száma 10-re rúgott, Ramming szerint 50-re; foglyul 6 esett. Szerb részen 1 esett el, 2 sebesült meg.

Ugyanekkor a perlaszi táborból is támadtak a mieink, a Kamen felől, de néhány ágyúlövés után visszavonultak. Az átkelés meghiúsult.

Ezalatt Jelacsics mindinkább közeledett s Perczelnek a fensíkot el kellett hagynia. A bán Zalánkeménen át a titeli fensíkra kelt át, hozzá csatlakoztak Zasztavnikovics Gedeon s Sztanojlovics kapitányok. Knityánin a fensíkon marad, míg az előbbiek a római sáncokba vonulnak. A fensíkot védő tartalék következő: 2 zászlóalj szerbországi, 3 zászlóalj csajkás, 1 zászlóalj szt.-tamási önkéntes, $^1/_3$ zászlóalj zombori szerb nemzetőr, 1 század lovas, $^1/_2$ század bácskai lovas önkéntes és 1 hatfontos ágyúkból álló üteg.

Jelacsics Perczelt, ki őt elég vakmerő volt csekély hadával megtámadni Kátynál 1849. junius 7-én rútul elveri s mondhatom alig van ütközet szabadságharcunkban, mely oly csúfosan végződött volna mint ez; azután Ó-Becsét hatalmába kerítve, Hegyes és Szeghegy alá vonul. Időközben hadaink értesülve Perczel vereségéről, hogy Jelacsics előrenyomulását megakadályozzák, Guyon Rikhárt vezérlete alatt a bán elé sietnek. Hegyes és Szeghegy mellett a bánt fényesen megverik (1849. julius 14-én), a ki hadának romjaival a római sáncokba és innét a titeli fensíkra fut. De itt sem időzött sokáig, hanem Saffron hajóin a Dunán átkelt, Knityánint visszahagyva.

Vetter fővezér értesülve a diadalról, a táborban megjelent s a fensíkot tűzte ki legközelebbi operatiója tárgyául. Terve: Guyon Temerinről, a római sáncok felől támad, míg ő Kmetyvel és a pétervároradi őrséggel Szerémben Jelacsicsot háborgatja. E miatt főhadiszállását Pétervároradra tette át.

Vetter 1849. julius 23-án általános támadást rendez. A fensík védőinek száma Jelacsicsnak Lang alatt hátrahagyott hadosztályaival együtt vagy 10,000-re rúghatott. A fensík védelme következőkép alakult: Dietrich tábornok parancsnokolt, főhadiszállása Titel; Lang ezredes Vilovón egy 12 fontos üteggel, Knityánin Mosorinnál őrködött. A Kamen nevű fensíkcsúcson Rajcsetics kapitány a csajkásokkal s Ottinger lovasságával Titelen foglalt állást. A fensíkon összesen 17 ágyú és 1 lovasüteg volt.

Guyon esquire támadás előtt Földvárott, Józseffalván, Gyurgyevón és Kovil-Szt.-Iványon állt. A vezér reggel $^1/_2$8 órakor támadott, de az által, hogy ágyúink honvédeink megérkezte előtt szólaltak meg, a titeliek a támadást idejekorán észrevették s harckészen fogadták seregünket. Az ágyúzás folyamatában honvédjeink a mosorini töltéshez érnek s a rétben hasig vízben közelednek a fensíkhoz, számra nézve 8 zászlóalj gyalogos, 3 század lovas s 4 üteg ágyú. Heves kartács tűz fogadja őket, a csapat nagy része visszatart, nehány a rétben reked, foglyul esik.

Míg a balszárny Mosorint fenyegette, addig a jobbszárny Vilovót; 3 zászlóalj, 4 század lovas 12 ágyúval. De Lang a támadást visszaverte és ez részünkről meghiúsult.

A szerbek azon hiszemben, hogy az ütközetnek vége van, reggeli 9 órakor pihenni mentek; de egyszerre, ép ebédkezésük közben

ágyúszó riasztja fel őket. Guyon újra támadt. A fővezér látva, hogy Mosorinnál a rétek csekélyek, itt összpontosítá erejét, 15 zászlóalj gyalogost, 5 század lovast, 6 üteggel.

Szerb részen a jobb szárnyt Kosztics (?), a balt Sztanojlovics vezette; Knityánin a középen maradt. Magyarjaink négy hadoszlopot képezve, támadták. Egy ötödik a töltésen közeledett. A heves fogadtatás visszaűzi őket. Újra támadnak, ismét engednek. Igy tartott ez délután 5 óráig, mikor is a legelszántabb támadás következett be. Honvédeink balszárnya már a fensík martját éri el, felmásznak és a védekező szerbeket leszorítják. De ebben a pillanatban br. Malzhan főhadnagy jelen meg egy század lovassal s fél üteggel, honvédeinkre rohan. Kétségbeesetten ví mindkét fél. A szerbek csoportosan törnek elő, mieink a hadseregtől nem támogatva, egyenkint hullanak el.

Ugyanekkor Kament is megtámadják magyarjaink gőzhajón. A szerb őrcsapat a túlnyomó erő elől visszavonul, de Fischer kapitány másfél üteggel segítségükre siet, s a támadást visszaverik.

A szerbek 8 halottat vesztettek, 45 megsebesült. Részünkről nem tudni hány esett el. A szerbek ezret emlegetnek s lehet hogy keveset mondanak. A harc után alkonyatkor nehány honvéd a mocsarakból elmenekült, de nagyobb részök, a sebesültek mind, benvesztek. Hiába hallatták jajukat a nádasban, nem volt a ki segítségükre ment volna. A mosorini ütközet Bácska legvéresebb harcai közé tartozik.

Vetter, noha már jul. 21-én vette volt a kormány rendeletét, hogy elvonuljon és haladéktalanul Szegedre siessen, mint látjuk, még 23-án is támadást intézett a fensík ellen, s csak azután indult útnak, Kmetyt a római sáncokban hagyva.

Evvel a fensík szerepe bevégződik. Az előadottak után mondhatjuk, hogy Perczelnek szerencsétlen mulasztása szörnyen boszulta meg magát magyarjainkon, s ha neki tagadhatlan érdemei vannak is, úgy ezeket a titeli fensík tetemesen lejebb szállítja. «Perczel tudott győzni, mondják Irányi és Chassin, de győzelmeit felhasználni, nem».

Épen így Guyon. Helyesen jegyzi meg Ramming, ha ő rögtön Péterváradra sietett volna s itt az őrséggel egyesülve Jelacsicsra rohan, a bánt tönkretehette s az egész Szerémséget hatalmába ejthette volna.

Különben a szerb felkelés elnyomatása csakis hadvezéreink helytelen hadviselése következtében hiúsult meg.

Thim József.

EGY SZEMTANU MARTINOVICS APÁT KIVÉGEZTETÉSÉRŐL.

A legközelebbi hetekben leszen 90 éve amaz igazságtalan s törvényellenes itéletek végrehajtásának, a melyeket Martinovics Józsefnek és társainak, mint a felvilágosultság által létrehozott szabadelvű s valóban emberiesen nemes eszmék hivőinek s terjesztőinek el kellett szenvedniök. E törvényellenes itéletek, mint maga az egész per, kitünő tanulmánynyal van tisztázva s tárgyalva egy terjedelmes monographiában, s mégis ez alábbi közlemény nem nélkülözhető, annál kevésbbé fölösleges, miután a képnek újabb látterét nyujtja s nehány oly vonást tartalmaz, melyet az említett tanulmányban kimerítően felhasznált periratok hivatalosságuknál fogva nem bírhatnak. Érdekes e közlemény főleg azon szempontból, hogy a kivégzést közvetlen szemlélő szemtanu írja le s mint a közvetlenségből sejthető, valószínűleg saját naplószerű adatai után.

A szemtanu neve ismeretlen. A nyomtatvány hangja azonban arról tanuskodik, hogy intelligens férfiú, s mindenesetre a kormány közegeitől függő egyén írta: a köznép, illetőleg a társadalom számára. A könyvecske, melyből az alább közlendőket bírom: Serly Lajos zeneszerző becses kézirat s régi könyvgyűjteményében a következő cím alatt van berendezve: Hazai és úti új és ó kalendáriom Krisztus urunk születése után 1796-ik esztendőre. Nyomatott Győrben Sreibig József könyvnyomtató által e mű, melynek utolsó kilencedfél lapját foglalja el a következő közlemény:

«*Martinovics József*, ki a közcsendességnek és bátorságnak tetemes megháborítására irányzott szándékáért elfogatott vala Bécsben a mult nyáron: fővételre itéltetett mind a királyi, mind a septemvirális táblák által, gróf *Sigrai*, *Hajnóczi*, *Laczkovics* és *Szent Marjai* társaival együtt. *Martinvvics* degradációja [vagy az apátúri tulajdonságból való kivetkőztetése] május 18-án, következendő módon ment véghez: A Franciskanusok néhai klastroma helyén készült házból, a hová vitettetett vala már a budai vár alatt lévő kaszárnyából, — harminc katonák között vezetett, papi hosszú selyemruhában e templomba, mely hajdan a franciskanusoké volt. Beérkezvén a szentegyházba, körülnézte a gyülekezetet. Az oltárnál misemondó ruhák adattak reá. Ezek annak utánna, az ekklézsiának törvényei szerint levonattak róla; fejének azon része, mely koronának neveztetik, megnyíródott; a szentelt ujjairól ledörzsöltetett a bőr s a hosszú ruha helyett kaput adatott reá. Ez meglevén, szolgabírónak vigyázása alatt visszakisértetett a bűnös a tömlöcbe.

Május 30-án a halálra itéltetett személyek, szekerekre ültetődnek jókor reggel s lehozattattak a várból, a *bécsi* kapuhoz nem messze eső *generális kaszálló*, vagy rét [General-Wiesen] nevezetű térségre. Az öt rabok közűl mindegyik külön-külön négy lovas sze-

kéren ült, háttal a kocsisnak és szembe a papjával. *Hajnóczi József* evangelika valláson lévén, T. *Molnár* nevű prédikátort kivánta maga mellé. Nagy bátorságot mutattak gróf *Sigrai* Jakabon kívül. *Hajnóczi* reá ismert egy katonára, ki a szekér mellett ment s azt mondotta felőle T. *Molnár* úrnak: Én adtam — úgymond — ezt a legényt vice ispán koromban katonának: s úgy történt, hogy midőn Bécsbe vivének fogva: ő vala egy, a mellém adatott őrzők közül s most, midőn halálra visznek is: íme ő, egy legközelebbről kisérő strázsám. Az első szekéren *Martinovics* József ült s ő vitettetett fel legelőször is az alkotmányra, melyen esett a kivégeztetés. A szekerek úgy állottak, hogy egy rab a másiknak halálát nem láthatta, *Martinovicson* kívül, kinek mint legnagyobb bűnösnek, nézni kellett több társainak elenyészését. Igen súlyosította ezen nézést egy véletlen történet. A budai öreg hóhér, t. i. a harmadik vágásra csapta le az első főt, mely látásra szinte magánkívül kezdett lenni egy kevés ideig Martinovics. — Szent Marjait, Laczkovicsot, Hajnóczit és Martinovicsot egy-egy helyes csapással végezte ki az egri hóhér. Hajnóczi minekelőtte le ült volna a székre, szemeit a sokaságra, erről pedig az ég felé fordította s rövideden imádkozott. Minek utánna beköttettek a szemei, szembetünőképen felnyújtotta a nyakát. — Martinovics fejét a szemkötő kezkenőnél fogva tartván a hóhér legény, feltalálta rántani a szemfedelét, abban a szempillantásban, midőn épen felvonta vala már a hóhér pallosát: úgy, hogy mind a felvont pallos szemébe tünt, mind pedig még egyszer a néző sokaság is Martinovicsnak. — Újra bekötődtek tehát a szemei, még pedig úgy, hogy többé világosságot nem láthatának. — Az executió mintegy hetedfél órakor kezdődött s nyolcra egy fertálykor végeződött; a midőn Martinovics írásait égette el a hóhér. A jelen volt temérdek sokaságnak nagy része tapsolással nyilatkoztatta ezen történettel való megelégedését.

Summájok a szentenciáknak ez:

Martinovics Ignác József, a felséges császárnak s apostoli királyunknak volt tanácsosa és szászvári apátúr, elfelejtkezvén ő felségének bőven reá méretett sok kegyelmeiről, a mult esztendőben *Pesten*, születése helyén, iszonyú s embertelen összeesküvést kezdett és pártütő szövetséges között. Feltett gonosz szándékának véghezvitelére, maga igazgatása alatt leendő fővigyázókat választott, úgymint: a felséges udvari magyar kamarának akkori szekretáriusát *Hajnóczi* Józsefet, a *Greven* huszár regementbeli kapitány *Laczkovics* Jánost; *Szent-Marjai* Ferencet; s a kőszegi distriktuális táblának számon felül levő assessorát, gróf *Sigrai* Jakabot: kiket — minekutánna a pártütők fejévé emelte volna magát, — mint munkálkodó társait, arra kötelezett, hogy egybevetett vállal s erővel, istentelen szándékjokat tovább terjesztvén, az országnak szeglet köveit, a törvényeket felforgassák; s a királyi méltóságot és hatalmat eltöröl-

jék; az egész községnek életét, jószágát kockára vessék, a bevett isteni tiszteletnek s polgári rendtartásnak szép alkotmányát feldúlják és semmivé tegyék. Ezekről mind tulajdon vallások, mind más számolhatatlan próbák által meggyőzetvén, a megsértett felség és ország ellen merészlett, s elkövetett gonoszságok miatt, a most említett fejedelem és ország ellen támadók, az országnak törvénye szerint, halálra ítéltettek s hogy szörnyű példájokkal mások jóra intessenek és a gonosztól elidegenedjenek: érdemlett büntetésül, hóhér pallósa által, az élők számából kivégeztetnek.

A *Martinovics* vétkében való részesülésért a halálra ítéltetett személyek közűl meghagyott a felség kegyelme életben és vagyonjok bírásában tizenegyet, kiknek neveik: *Verseghy* (expaulinus), *Vrchovszky* Sámuel (prókátor), *Szén* Antal (cameralis tiszt), *Szulyovszky* Menyhért, *Kazinczy* Ferenc, *Szabó* László, *Szlávi* János (jurátus), *Landerer* Mihály (könyvnyomtató), *Hirgeist* Ferenc (jurista), *Szmetanvics* Károly (cameralis tiszt), *Uza* Pál (prókátor). *Réz* József (szemorvos) is halálra szentenciáztatott: de a szentenciának végrehajtása elhalasztódott, minthogy valami dolog adta elő magát, melyre nézve vizsgálás fog még tétetni ez ügyében. — Szolárcsik Sándor, ki előbb az Abaffy úrfiak nevelője volt, később pedig jurátus volt, és prókátor Őz Pál *ma* exequáltatának, minthogy vétkes képzelődésekben való nagy megátalkodottságokat nyilatkoztatták, mint kitetszik ez alább következő előadásból, mely nyomtatásban tétetett közönségessé. Az első szakálatlan ifjúi ábrázatjához nem tartotta illetlennek, hogy haját beporozza, csinosan felöltözködjön s úgy menjen a végző helyre. Két papoktól kisértetett, egy prédikátortól pedig Őz, ki a menés közben barátjaitól való búcsúzásban foglalatoskodott. Az *egri* ifjú hóhérban Szolarcsik körül (? sic!) de Őzhöz kétszer vágott. Reggeli hat és hét óra között volt az executió. A megölettetteknek testeik, valamint a minap, úgy most is a polgári temetőn kívül temettettek el.

Minekutánna *Mirtinovics* József, úgy, mint a mult 1794-dik esztendőben kezdett iszonyú s embertelen összeesküvésnek feje, maga igazgatása alatt választott fővigyázó társaival együtt, kik tudniillik egybevetett vállal s erővel istentelen szándékjokat tovább terjesztvén, az országnak szeglet köveit, a törvényeket felforgatni, a királyi méltóságot és hatalmat eltörölni, az egész községnek életét s jószágát kockára vetni, a bevett isteni tiszteletnek és polgári rendtartásnak szép alkotmányát feldúlni és semmivé tenni szándékoztak, halálra ítéltetvén érdemlett büntetésül, e folyó hónapnak 20-ik napján a hóhér pallósa által az élők számából kivégeztettek volna; azon tizenhárom rabszemélyeknek, kik hasonlóképen az említett pártütők szövetségében állottak és az élő törvények értelme szerint halálra ítéltettek, törvényesen végzett pöreik is a kegyelem útján, ő felségének királyi széke elejbe terjesztettek; ezek közűl két tagok, úgy-

mint Szolárcsik Sándor, a királyi táblának jurátusa és Őz Pál, a törvényes pöröknek ügyelője, mint több cáfolhatatlan próbák által meggyőzettetett, hasonló fejedelem- s ország ellen támadók fejére hozatott halálos végzését a királyi helytartó törvényszéknek méltóztatott ő királyi felsége, azon tekintetből, hogy már ifjúságokban megátalkodott szívvel s megrögzött gonosz és veszedelmes indulatokkal megvesztegettetve lévén, a megjobbulásra semmi reménységet nem nyujtottak és így a királyi kegyelemre is magokat érdemetlenné tették, másoknak ugyan rettentő példájára, magoknak pedig érdemlett büntetésire helybehagyni; a többiekre pedig, a véle született tulajdon királyi kegyelmet életekre és jószágokra terjesztvén, a halálos sententiát, a töredelmes bánásnak s igaz jobbulásnak reménységével, bizonytalan ideig tartandó fogságra változtatni.»

VÁLI BÉLA.

MEZŐTÚR VÁROS MULTJÁBÓL.

Mezőtúr város mártirjának, a 125 évvel ezelőtt kivégzett Törő Pál városi főbírónak emlékszobrot készülnek állítani a hazafias utódok. Törő neve nem ismeretlen a protestánsok történetében. Mikor 1854-ben gr. Esterházy Károly váci püspök, később egri érsek a mezőtúriak virágzásnak indult egyházát templomuk elvételével meg akarta semmisíteni, Törő Pál, a város harmadízben főbírája nemcsak ellenállt a hatalmas püspök erőszakoskodásának, hanem a templomot bezárni akarónak kezét kardjával levágta. E tettéért, a melylyel különben a templomot megmentette, elfogták és négyfelé vágatván, testét a város négy sarkára akasztották fel, míg a ref. predikátor, *Polgári* Mihály, ki őt az ellenszegülésre biztatta, szerencsésen megmenekült. Ezt azonban a városi előljáróság nehány tagja sínlette meg, mint az Heves vármegye következő két körleveléből kitünik.

I.

Minekutána Mezőtúr városunknak volt bírója, Zsombok János és vice notáriusa Győrfi Mihály, némely vádoktól olyas gyanuságba kevertettek, hogy helységek ez előtti predikátorának, Polgári Mihálynak, a ki tudni illik felséges koronás fejedelmeink ellen több helyütt és gyakrabban világos gyűlölséget készítgetvén, végtére immár még a templomban is ama iszonyú igékkel és elmélkedésekkel predikálva, hallgatóit tartozó hívségektől pártütésre célozóképen idegeníteni bátorkodott; hogy ugyanis ily gonosztevőnek ők lettek volna pénzzel mesterkedő eszközei a tömlöcből következett kiszöktetésére; szükséges volt kétségkívül, hogy végső kitanulásáért a dolognak, kitetszhető és a törvénytől feltalált minden móddal eleget tegyünk hivata-

lunknak, tudván jól, hogy az ilyetén tilalmas közöskedés is igen egy mértékre számoltatik a pártfogottaknak vétkével.

Jóllehet azonban, valamint az elszökött predikátor vétkének nyomozásában, ebben is szoros figyelmetességgel eljártunk, felséges asszonyunktól kegyelmesen delegált különös hatalmunkból, s továbbá a mennyiben a circumstantiák a rettentést szükségesnek láttatták, Győrfi Mihályt pálcával, Zsombok Jánost pedig hóhér kínjaival megsanyargattattuk, végtére mindazonáltal mind magunk megösmertük valóságos ártatlanságokat, mind pedig saját itéletünk szerint ő Felsége is belybenhagyta, resolválván egyszersmind kegyelmes feleletében még azt is minemű vigasztalásokra, hogy az gyalázattól is, melylyel egyike a kínzásokból a hóhér keze miatt kisebbedett, hiteles bizonyság kiadással absolváltassanak. Minthogy pedig azonfelül mindezeket a környék szomszédságokban compossualis levelünk által hirdetni is megparancsolta királyi kegyelmének bőségéből, ngtokat kgymeteket mennyi tartozásból, annyi bizodalommal kérjük, hogy ő Felségének abbeli resolutióját maga gremiumában szokott móddal tudatni méltóztassanak, netalántán a megnevezett személyek valakinél, a kihez hóhérkéztől lett illettetéseknek híre azelőtt elfuthatott, tovább is gyalázatos itéletbe maradjanak. Caeterum Praettar. D. vestras ad vota quam dintissime vivere et valere comprecati, monemus. Ex Generali congregatione nostra díe 11-a Januarii Anno 1754-o Agriae continuative celebrata.

Praettarum Dnaonum Vrarum

Fratres, Amici, et Vicini ad Serviendum obligatissimi, paratissimi.

Universitas Cottuum Heves et Exter.
Szolnok articulariter unitorum.

II.

Mely félhető, sőt veszedelmes legyen a gonoszságban elmerültek fondorsága még a legártatlanabbaknak is, tapasztalta kedves felebarátunk s érdemesen megkorosodott szolgabíránk idősbik Subics Pál, ki azon okból szinte jeles példája lehet immár mindazoknak, valakik e világi életnek véletlenül forgandó történetjeit önnönmagokon kétképen még eddig nem kóstolták. Mert ugyanis megsanyarittatott a balszerencsének csaknem hasonló kockájával, mint előbbeni levelünk ben megbecsületesitett Zsombók János és Győrfi Mihály lakosaink.

Minekutána tudniillik Polgári Mihály Mezőtúr városunknak azon szerencsétlen predicatora, a ki maga hallgatóinak felséges koronás fejedelmeinkhez tartozó jobbágyi hívségét, a szentírásnak gonoszul összeszedett s magyarázott igéjivel, több helyütt és gyakrabban s végtére még nyilvános predicatiókban is pártütésre célozóképen kisérteni, sőt valóban meg is fogyasztani bátorkodott, a tömlöctartónak segítsége által magistratualis tömlöcünkből kiiktattatott volna,

vádoltatott ő is nagy későre azon vétkes tömlöctartótól, mintha már előjáróban kezéhez vett bizonyos nagy summa pénzbeli adományért, tanácsot, ösztönt s csakhamar parancsolatot is önnönmaga adott volna az megesett elszöktetésre. Minthogy pedig hihetetlennek ezt az emberi gyarlóság nem láttatta, esett is a képletö circumstántiákból annyi gyanuságba, hogy hivataljától, mely az ilyetén véteknek csak gyanuságát sem viselheti, szükségpen azonnal fenhagyott, eltilalmaztatott.

De ámbár emberi tehetségtől kitelhető minden vizsgálással tiz egész hónapig csaknem szüntelenül szorgalmatoskodtunk légyen, meghamisíttattak mégis nyílván minden circumstantiái a vádolásnak, s a fiscalis actiónak szorosan folyt processusával felküldött itéletünk szerint megösmerte azonnal önnön maga is Felséges asszonyunk, hogy az egész vádolás egyedül saját könnyebbítésére koholt álnoksága volt a vádoló tömlöctartónak; kit azon okból a két esztendős rabságon felül, melyet érdemlett vala az elszöktetésért újabb méltó büntetésül harmadik esztendőn is hasonló rabságból vasban teendő munkára eltökélleni méltóztatott maga a kegyelmes feleletiben, elrendelvén egyszersmind, hogy helytálló ártatlanságát felül nevezett szolgabíránknak több nemes vármegyékben megvédelmezzük a hírrel elterjedhetett méltatlan itéletektől. Melyekre nézve sietünk immár különös vigasztalással ngtokat, kgymteket tudósítani, kérvén atyafiságosan, hogy felebarátunknak eképen megtért s már hivataljában is visszajuttatott jó hírét, nevét maga népe között is helyreállítani méltóztassanak. Quas in reliquo ad vota salvas et incolumes dinvivere valereque exoptantes, fraternis favoribus commendati perseveramus. Ex Generali Congregatione nostra Agriae die 2-a April. Ao 1754. celebrata.

Praettar. Dnaonum Vrarum.

Fratres, amici et vicini ad serviendum paratissimi, obligatissimi:

Universitas Cottuum Heves et Ext.
Szolnok articulariter unitorum.

Közli: Abafi Lajos.

ADALÉK A ZARÁNDI HARCOKHOZ.

(1849. április 23-tól július 25-ig)

Zalathna, Abrudbánya, Verespatak romjai ma is gyászos emlékét képezik azon vandalismusnak, melyet egy oly nép követett el, a mely egyfelől félre lett vezetve, más felől fel volt ingerelve ezen rémtettek elkövetésére. A történelem célja, egész pártatlanul mutatni ki, hogy kinek vagy minek tulajdoníthatni egyes községek elpusztulása és a lakosok keresett kínzásokkal való legyilkolása. De hogy ezt megtehesse, adatokra, még pedig hiteles adatokra van szüksége, a melyeknek összevetéséből, összehasonlításából vonhatja csak

ki az igazságot és mondhat itéletet egyes emberek, valamint egyes népek felett. Szomorú lapját fogja mindig képezni történelmünknek a zarándi küzdelem, szomorú lapját, mert sokkal kevesebb volt az elért eredmény, mint a mennyit ért azon számos élet, mely azon egyenetlen harcokban, azon véres és rémítő mészárlásokban veszett el és a melyeknek elveszését vagy meglehetett volna gátolni, vagy időt adni, hogy a dolgok roszra fordultával azon szerencsétlen áldozatok életüket megmenthették volna. De az elhamarkodás, valamint minden dologban, úgy itt is megboszulta magát. *Hatvanit* terheli a vád, a kinek elhamarkodott fellépése elrontotta mindazt, a mit Dragos biztos kezekkel épiteni kezdett. Mert ha kezdetben a május 4. és 5-ki Abrudbányán és Topánfalván tartott békés egyezkedések nem is sikerültek, mindazonáltal a népben hajlandóság volt a békére, mivel vezetőik Janku, Butianu és Dobra praefectek bele is egyeztek, azonban Hatvaninak május 7-ki tette, a midőn e nép főbbjeit fogságba vetette, már elvetette az egyenetlenség magvát, a mit a megérleléshez, kitöréshez vezetett ugyanazon nap a Hatvani által elkövetett gyilkoltatás. És a nép most igaznak hitte az izgatók azon beszédeit, a kik Dragos alkudzásait csak kelepcének hiresztelték, minden békés egyezkedést félre vetettek, elkezdették a harcot, kezdetben kisebb összecsapásokkal, míg május 8-án Verespatak, 9-én Abrudbánya feldúlásával adták meg a választ. És ezzel megkezdődött a harc, melynek julius 25-ig a magyar részről 6768 halott és 250 sebesült lett az áldozata. Ki felel ezekről . . . ? Kit vádol ennyi emberélet . . . ? arra feleljen a pártatlan itélet, a történelem, a midőn az egybegyűlt adatok egész határozottan tüntetik elő azt vagy azokat, a kik ennek okozói voltak.

Ivanovich kapitány Orlátról az 1-ső oláh határőr ezredhez volt kiküldve, hogy a felkelőket csapatokba osztva, őket a szükséges katonai ismeretekre megtanítsa és úgy egy kis katonai rendet hozva be közéjük, a harcot a támadó magyarok ellen így folytassa. Egyszersmind meghagyatott neki, hogy időről-időre az orláti parancsnoksághoz részletes jelentéseket terjeszszen be, a melyekben úgy az előfordult ütközetek lefolyásáról, valamint a szereplő egyéniségekről tudósitást küldjön. Ezt ő meg is tette. De mielőtt beküldötte volna, előbb tisztátalanba fogalmazta meg és ezt maga számára meg is tartotta. Egy ilyen, 10 ívre irott napló birtokomba került, a melynek olvasgatása alatt arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezekben sok olyan érdekes adat van, a melyet szabadságharcunk történetírója felhasználhat és különösen az, a ki a zarándi havasokban lefolyt eseményekről részletesen akar irni.

Ezen jelentés hitelét az is növeli, hogy Ivanovich majdnem mindenütt szemtanuja volt ezen eseményeknek és jelentését már aug. 7-én megírta, a mikor még mindenre élénken emlékezett vissza.

A jelentés német nyelven van írva, a fordításban igyekeztem

lehetőleg szószerint fordítani, hogy ezzel is hitelesebb legyen ezen közlemény.

A két fél elnevezésére még megjegyzem, hogy Ivanovich a magyarokat «*Insurgenten*» névvel nevezi, míg az oláh csapatokat «*Landsturmnak*». Az Insurgens nevezést megtartottam, a Landsturmot pedig: «*felkelők*» szóval fordítottam.

Nagyon óhajtanám, ha a nagy munkához ennek közzétételével én egy pár adattal hozzá járulhattam volna.

Es most álljon itt az érdekes jelentés:

Az alsó-fehérmegyei népfelkelőkhöz vezényelt első oláh határőri ezred századosa, Ivanovichnak jelentése.

A cs. kir. 1 sö oláh határőrezred parancsnokságának Orláton.

Alólirott, az erdélyi főhadparancsnokságnak f. évi márc. 5-én kelt rendelete alapján nem késik a t. ezredparancsnokságnak a lázadókkal (Rebellen) megharcolt ütközetekről tudósítani.

Folyó évi ápril 23-án Debrecenből a lázadó Kossuthtól kiküldött biztos, Dragos, Zarándmegye Mihelleny községébe megérkezett és az ott lévő praefecteknek egy meghívót kézbesített azon felhivással, hogy ők is jelenjenek meg a fentemlített községben, békekötés és fegyverletétel végett és egyszersmint, hogy a népet a lázadó Kossuth részére megnyerje. Ennek következtében meg is történt az összejövetel ápr. 25-én a nevezett helységben, a hová Janku, Butianu és Dobra praefectek tribunjaikkal meg is jelentek és a hol tanácskoztak is. De mivel a Dragos ajánlatai a praefectek és a tribunok előtt kétértelműek és a jelen viszonyok között el nem fogadhatók valának, utasíttatott Dragos, hogy térjen vissza Debrecenbe és 8 nap alatt jelenjen meg ismét a Kossuthtól kért pontokkal, mialatt a lázadók és a népfölkelők között fegyverszünet lesz.

Ez dő alatt azonban a lázadó Hatvani parancsnoksága alatt egy, — 2. század «*Német Legio*», 610 honvéd, 90 lovas és 200 emberből álló csapat, — a mely «*Hatvani rabló-csapatja*« nevet viselt, 3 ágyúval, a melyek közül egy 3 és kettő 2 fontos volt, Zarándmegyébe összpontosult és Brád községében ütött tábort.

A Dragos által kitűzött határidő elteltével ő máj. 3-án meg is jelent minden akadály nélkül Abrudbányán, a hol a praefectek által nagy tisztelettel fogadtatott és 4-én a felkelők lefegyverzése felett alkudoztak.[1]) Igéretek által Dragosnak majdnem sikerült kitűzött célját elérni, mivel ő Kossuththól mindenki számára kegyelmet hozott

[1]) Dragos 5 főpontban kivánta megkötni a békét: Az oláhok, mint külön nemzetiség, jövőre románoknak fognak neveztetni. 2. A románok 13 pontban biztosítékot nyernek. 3. A fegyvereket letesznik. 4. A multakért Saguna kivételével mindenki amnestiát nyer. 5. Magyarország függetlenségére 2 hét alatt esküt tesznek. B. Á.

(4. pont) és hogy minden, az oláhok által elkövetett bűntett meg lesz bocsátva és el lesz feledve. De mivel ezen megbeszélés alkalmával az oláhok nagy része nem volt jelen, elhatározták, hogy a jelen nem lévőket is megkérdik.

Alólírott ezen eseményekről csak kéz alatt értesült, mivel őt a fentemlített praefectek nem tudósították semmiről, sőt még a tanácskozásokba sem hívták meg, mivel ők csakis saját érdekükben alkudoztak. Ennek következtében alólírott kötelességének tartotta, hogy ezen csalfa ajánlatok felől a topánfalvi népet felvilágosítsa, a mi sikerült is *Gorges Iván* oláh által és így a nép Dragos mindən hamis előterjesztését, hogy t. i. a császár meghalt, visszautasította, mint álhírt, és elhatározták, hogy a lándsákat, mint a melyek letevése saját vesztöket idézné elő, továbbra is megtartják a legmagasabb császári ház szolgálatában és adott esküjökhöz híven.

5-én a praefectek tribunjaikkal és Dragossal Topánfalvára mentek, a hová az egész uradalomból összegyűlt a nép és Dragos elkezde beszélni. Dacára azonban kitünő szónoki képességének, ugyanazon nap estéjén eredmény nélkül tért vissza Abrudbányára.

A később fogságba jutott lázadó *Bistak Mihály* vallomása szerint a lázadók parancsnoka Hatvani Brádon 5-éről 6-ra virradólag Abrudbányáról egy levelet kapott, sem tartalmát sem küldőjét nem ismerte, csak annyit mondhatott, miszerint a levél vétele után köztudomássá tétetett, hogy 6-án reggel Abrudbánya felé megkezdik a menetelést.

6-án Dragos rendeletére — épen vasárnap lévén — minden feketesárga zászlót leszedtek és azoknak helyébe a ref. templomban megszentelt magyar háromszínű zászlókat tűztek fel igen nagy ünnepélyességgel, nemcsak a toronyra, hanem a házakra is.

Éjjel 10 órakor 1200 emberből és 3 ágyúból álló lázadó csapat jelent meg Abrudbányán, a hol a város magyar lakói őket «Éljen Kossuth» kiáltásokkal, kivilágitással fogadták és jól megvendégelték.

Ezen város minden magyar fegyverfogható lakosa azonnal Hatvanihoz csatlakozott, úgy hogy csapatja 600 fővel szaporodott; és ezek segítségével még ugyanazon éjjel Abrudbánya és Abrudfalva oláh lakosait lefegyvereztette; egyszersmind Topánfalvára is küldött Hatvani egy rendeletet, hogy a fegyvereket tegyék le és felszólítá Jankut, hogy nála Abrudbányán jelenjen meg. A fegyverletevési rendeletnek azonban nem engedelmeskedtek és Janku sem látta tanácsosnak Abrudbányán megjelenni.

7-én Hatvani *Butianu* és *Dobra* praefecteket, majd a város főbiráját *Bojér János, Sulutz* ellenőrt fiával együtt, *Amos* papot és *Absolon* esperest számos tekintélyes oláhval együtt elfogatta; ő maga nyilvános helyen egy oláhot leszúrt, a mire fékevesztett csapatja megkezdette vadászatát a védtelen oláhokra s nem- és korkülönbség nélkül nőket úgy mint férfiakat lőttek le és akasztottak fel.

A két papot jól leszidva elbocsátotta, de azon feltétellel, hogy mindketten saját egyházuknak tagjait délutánra gyűjtsék össze.

Alólírott még ugyanazon nap a Topánfalváról Abrudbánya felé terjedő hegyeket a gyorsan összegyűjtött felkelők által megszállatta, mivel az insurgensek részéről sem a város, sem a környék megerősítésére semmi katonai intézkedés nem tétetett. Este felé azonban az insurgensek a fölkelőknek Cernica felől fekvő jobb szárnyát megtámadták, de 1 halott és 4 sebesült veszteséggel visszaűzettek a városba. Éjjel semmi esemény.

8-án délután az insurgensek Verespatak felől a balszárnyat 150 főből álló csapattal megtámadták, a mely csapat a városban lakó magyarok hozzácsatlakozása által 600 főre szaporodott és be akarták magukat fészkelni, azonban a faluból kiküldött felkelők és egy 50 fegyveres és 300 lándsásból álló Topánfalvi csapat, melyet *Andréka* tribun vezényelt, az insurgenseket megszalasztották. A csatározás késő éjig tartott, a midőn úgy éjféltájon ezen helység a fegyvertűz által meggyuladt és így az insurgensek is oda hagyták.

Az insurgensek közül körülbelől 36-an estek el ezen alkalommal, a többiek Abrudbányára menekültek. A lakósok nagy része a bányákba rejtőzött el, de ott mindnyájan lemészároltattak.

Az insurgensek és a hozzájok csatlakozott verespataki magyarok vesztesége 340—50 halott és 60—70 sebesült.

A fölkelők részéről ezen alkalommal csak 1 halott és 7 sebesült volt a veszteség.

9-én, midőn a fölkelők mindnyájan összegyűltek és alólírott által támadó oszlopokba lettek felállítva, az insurgenseket délután $^1/_2$6 órakor 5 oldalról támadták meg, és pedig az első támadást Verespatakról a balszárny tette meg, mire egyszerre minden oldalról meglettek támadva az insurgensek és állásaikból a városba szorítva, a honnan 12 órai csatár és ágyútűz után 10-én reggel 6 órakor, erős zápor és köd által segíttetve megkezdették a visszavonulást Cernica községen keresztül Zaránd megyébe.

Hatvani, hogy visszavonulását fedezhesse, az összes magyar családokat felszótlította a vele való menetelre és a kik önként nem akartak menni, kényszerrel vitettek el, a kik közül nagyon sokan a Cernica melletti szorosban az utánuk küldött gólyózápor által lelték halálukat.

A nagyszámú szekér azonban annyira megakadályozta az insurgensek visszavonulását, hogy egy rész a támadó oszlopok által elszakítva, Abrudbányára kényszerült vissza futni, a hol templomtornyokba, házpadlásokba és pincékbe rejtőzött és onnan tüzelt, míglen a felkelők ágyúi által, elhallgatásra kényszeríttetett. A város lángba borult és mivel az oláhok dühét lecsillapítani nem lehetett, az insurgensek mellett a város majnem összes lakói halálukat ott lelték.

A Kossuth által kiküldött biztost, Dragost, egy pár lándsás egy pincében megtalálta, a hol általuk darabokra vagdaltatott.

Abrudbányából való kimenetel előtt Hatvani Dobra praefectet agyonlövette, Butianu praefectet magával vitte, a kit azonban a magyar határon, «*Jószász*» faluban fölakasztatott.

Az insurgensek vesztesége az oláhok által lemészárolt családokkal együtt körülbelől 2500 halott és 50—60 sebesült. Ezek között a «*Német-Legio*» számos tagja, igen sok honvéd és az egész «*Rabló-csapat*».

A felkelők ezen ütközetben csak is 2 halottat és 8 sebesültet vesztettek.

10—16-ig alólírott a Zarándmegye felőli határt erősíttette meg.

Miután Hatvani Zarándmegye *Brád* helységében csapatját összegyűjtötte és Nagy-Váradtól 2 század «Német-Legiót» és egy 3 fontos ágyút, Déváról pedig 2 székely-századot kapott erősbítésül, 16-án 1800 ember és 4 ágyúból álló csapattal — a melyek között kettő 3, és kettő 2 fontos volt — *Blesen* községen át Abrudbánya felé megkezdette előnyomulását, a hol a várost és környékét azonnal megszállotta és hogy a Zalathna felé vezető utat magának biztosítsa, még ugyanazon nap meg támadta *Korna* és *Butsum* községeket és hogy tervét annál inkább titokban tartsa, ezen községekben egy pár házat felgyujtatott; mindazonáltal az ott felállított fölkelőktől vissza űzetett és a városba szoríttatott.

17-én délután Hatvani, hogy a fölkelők figyelmét ezen két pontra irányítsa és hogy a Zalathna-felé vezető utat annál könnyebben megnyithassa, egyidőben intézett támadást mind a bal — Verespatak, — mind a jobb — Cernica — szárny ellen. Azonban mindkét oldalról 17 halott és 8 sebesült veszteséggel vissza veretett a városba.

Éjjel Hatvani az insurgensek által elfogott oláhokat nem- és kor különbség nélkül a gr. egyesült templom udvarán agyonlövette.

18-án reggel 8 órakor Hatvani ismételte a bal és jobb szárny ellen támadását, a mely alkalommal az ütközet estve 10 óráig tartott, ekkor azonban, hogy elhitesse, miszerint újra Brádra akar visszavonulni, egész erővel Cerinca ellen fordult, a melyet megszakítás nélkül 19-én reggeli 8 óráig lövetett, a midőn végre belátta, hogy tovább nem tarthatja magát, Verespatak ellen fordult, a honnan a felkelőket el is kergette. Ezen szárnyat azonban alólírott azonnal a nemzeti gárda 40 emberével erősíttette meg, a kik az insurgensek bal szárnyát oly erővel támadták meg, hogy Hatvani délelőtt 10 órakor, 26 órai csatározás és ágyútűz után kénytelen volt visszavonulni és az Abrudbánya és Verespatakon megmaradt magyar lakosokkal együtt Zalathna-felé indulni. Hatvanit azonban üldözni kezdették és már korábban gondoskodva lett, hogy a Zalathna-felé vezető úton lévő hidat *Gialu Mare* mellett, széjjel bontsák és

fatorlattal betöltsék, a mely az insurgenseket oly irtózatos zavarba hozta, hogy a székelyek — könnyebb tovább haladhatás végett — a magukkal vitt magyar családok szekereit felborították, a mely alkalommal számosan meghaltak, a megmaradtakat az üldöző lándsások döfték át.

Az insurgensek közül 2—300-an az erdőbe menekültek, a kik Zarándmegye felé menekülésükben a nép által agyonüttettek és pedig az insurgensek állításai szerint Dévára csak is 1 huszár, Nagyváradra Hatvanival 50 insurgens juthatott el.

Az insurgensek ezen 3 napi vesztesége a hozzá csatlakozott magyar családokkal együtt véve körülbelöl 2600 halott és 6 sebesült, a kik közt volt a fentemlített tüzér: *Bistak Mihály* is.

A fölkelők részéről az összes veszteség 6 halott és 4 sebesült.

Ezen ütközetek győzelmi jelvényei: 4 felszerelt ágyú, kettő 3, kettő 2 fontos; két lőszeres szekér lőszerrel és lovakkal, egy társzekér, számos podgyász szekér, ló, összes fegyver, zászló és dob.

20-án alólírott Gombos Juon pap és tribun parancsnoksága alatt egy csapatot küldött Halmágyra, hogy az insurgensek raktárát hozza el, a melynek azután kevés számból álló őrségét széjjel kergetve, 400 mázsa só, több mérő gabona, bőr, dohány stből álló zsákmánynyal tért vissza, 21-től 30-ig alólírott Zarándmegye és Bánffy-Hunyad felől a határokat megerősíttette és az insurgensek által intézett újabb támadás ellen készült.

30 án híre jött, hogy *Kemény Farkas* egy 6800 főből álló gyalogság, 90—100 lovasság és 19 különböző caliberű ágyúból álló csapattal — a melyek között 2 vetágyú és 3 gránátszóró volt — Zarándmegyébe nyomult és lassú haladásában ezen megye összes községeit felégeti, a lakosokat fosztogatja, sőt gyilkoltat is.

Ezen előnyomulás junius 7-ig tartott, mely idő alatt Kemény Farkas 8-án Abrudbányához ért, azonban *Blesen* községnél a felkelők feltartóztatták, a hol végre 6 órai csatár és ágyútűz után a tömegnek engedve a fölkelők vissza vonultak. Kemény Farkas a fölkelőket nem üldözteté messze, hanem Abrudbánya felé folytatta útját, és oda érkezte után rögtön megszállotta a várost és környékét.

9-én, miután tekintélyes fölkelő gyűlt össze, alólírott d. e. 10 órakor megtámadta az insurgenseket és elfoglalt állásokból egész a városig nyomta vissza, a hol azonban az insurgensek összegyűltek és egész erejökkel támadták meg a felkelőket, úgy, hogy ezek 8 órai csatár és ágyútűz után visszavonultak és az insurgensektől Topánfalvától félórányi távolságig űzettek, a kik ezután ismét vissza tértek előbbi állásukba.

10-én délután az előrsöknél egy cigány jelent meg Abrudbányáról, a ki Kemény Farkastól egy Jankuhoz címzett levelet hozott. A cigányt a Topánfalvi táborba vitték. A levél rövid tar-

talma a fegyver lerakás és az insurgensekhez való átpártolás volt, a melyre azonban visszautasító lőn a válasz.

11-én reggeli 8 órakor Kemény Farkas előőrseinket nagy erővel támadta meg, azonban minden igyekezete mellett kénytelenittetett előbbi állásába visszatérni, a hol azonban megerősitést és 6 ágyút véve magához, erős csatárlánccal megkezdette az előnyomulást és ilyen formán estve 6 óráig tartó harc után a felkelőket hátravetette; azonban nem üldözte sokáig őket, hanem vissza tért állásába és a városba.

12-én délután 1 órakor újra megjelent Abrudbányáról egy cigány, levelet hozva Kemény Farkastól. Ezen levél csupán azt tartalmazta, hogy Wladuc Nikulae pap és praefect szóbeli egyezkedés végett menjen Kemény Farkashoz; a ki részére egyszersmind egy menlevél is volt mellékelve.

A praefect szintén ily értelmű levelet küldött válaszul.

13-án reggeli 6 órakor Kemény Farkas újra megtámadta előőrseinket és mindkét részről változó szerencsével folyt a küzdelem, mig végre a túlerőnek engedve a fölkelők visszavonultak, az insurgensek azonban nem üldözték messze, hanem visszatértek állásukba és a városba.

14-én Kemény Farkasnak ezen vidékről leendő kiverése céljából másnapra a következő terv állapittatott meg: A felkelők nemcsak oszlopokba lettek beosztva, hanem minden oszlopnak meg lett határozva a beveendő pont és egyszersmind utasitásul adatott, hogy a Verespataktól balra felállított oszlop kezdi meg a támadást Ennek bövetkeztében *Bálint* pap és praefect a Verespataknál lévő balszárnyat kapta, *Jámbor* tribun és *Gombos Juon* pap a jobb szárnyat Cernica faluig. *Wladuc* Nikulae praefect a hozzá beosztott *Andréka*, *Oltyán* és *Russu* tribunokkal a centrumot, a ki egyszersmint a tartalék felett is parancsnokolt.

Grosán Simion tribun és pap azon feladatot kapta, hogy oldalt álljon fel a Zalathna-felé vezető út mellett lévő «*Omlás*» hegyen, a mely az insurgensek mellett jobbra és hátra állott. A támadás ideje, mivel ezen hegyes vidéken a köd 10 óra előtt nem oszlik el, és hogy az oszlopok kitűzött pontjaikra elérhessenek, pontban d. u. 2 ó. tűzetett ki.

15-én az insurgensek, — mivel három nap óta sem kenyeret sem húst nem ettek, hanem csak korpa és tengeri lepényekkel csillapitották éhségüket, a melyeket az elhagyott házakban találtak, — szükségtől kényszerítve belátták, hogy a Zalathna-felé vezető utat tovább menetel végett meg kell szerezniök. Ennek következtében Kemény Farkas reggel 8 órakor a Verespataknál felállított oszlopot megtámadta, a melylyel változó szerencsével harcolt, miglen d. u. 2 órakor sikerült a fölkelőknek őt a városba visszaszoritani.

Mivel Grosán az általa vezényelt oszloppal az insurgensek háta mögött lévő «Omlás» hegyre a kitűzött időig el nem jutott, Kemény ennek következtében a jobb oszloppal és a centrummal

kezdette meg a harcot. Mindkét részről változó szerencsével folyt a küzdelem, míg végre estve 1/2 9 órakor a felkelők vissza verték az insurgenseket.

Ekkor hatolt fel a Grosán oszlopa az «Omlásra», a mire Kemény Farkas ez ellen fordult, de ezen küzdelem nem soká tartott.

16-án reggel 7 órakor sűrű ködtől fedve Kemény Farkas Grosán tribunt megtámadta és hogy a Zalathna-felé vezető utat annál biztosabbá tegye, erős csatárláncot küldött a Verespataknál felállított baloszlop ellen, a hol a küzdelem d. e. 10 óráig tartott, és mivel Kemény Farkasnak sikerült a felkelők mindkét részét szétverni, ennek következtében déli 12 órakor a tartalék által fedve, jobbra és balra erős csatárlánc által védve megkezdette gyors menetelését Zalathna-felé. Őt azonban a Verespataknál felállított oszlop üldözőbe fogta és mivel már előre lett gondoskodva, hogy a Zalathna-felé vezető híd és a «*Gialu Mare*» jól meglegyen szállva, eredménye az lett, hogy Kemény Farkas ezen menekülésében jelentékeny veszteséget szenvedett. Két fegyver és ruhával megrakott szekér, valamint 200—230 halott lett a veszteség, a mihez hozzáadva az eddigi ütközetek veszteségeit, körülbelől 500 - 20 halott és 50—60 sebesült volt a veszteség, kik között Kemény Farkas állítása szerint számos tiszt is volt.

A felkelők vesztesége ezen napok folyama alatt 10 halott és 16 sebesült, több cs. kir. katona pedig vissza pártolt.

17-én *Nyák Gavrilla* centor azon értesítést küldi a *Funtinella* hegységből, hogy Bánffy-Hunyad és Kolozsvár felől kisebb-nagyobb insurgens csapatok közelednek, a kik Kemény Farkassal egyesülve a hegyeket körülvenni és elfoglalni akarnák. De mivel sikerült a fölkelőknek Kemény Farkast ezen környékből kiverni, ennek következtében a Kolozsvár és Bánffy-Hunyad felőli hegységet azonnal megerősítették és következőleg szállották meg: Fodor László tribun: *Ponor Remetén*, Morar Samvilla *Muntele Rece*, Klement tribun *Muntele Mare*, Balint praefect *Seltsica*, Nyák Gavrilla: *Funtinella*, Gombos Juon tribun pedig a *Bihari*-hegységet.

Junius 18-tól Julius 3-ig kisebb előőrsi csaták vivattak, a melyekben többnyire az insurgensek verettek meg, végre a Ponor Remete hegységen táborozó osztályt támadták meg, azonban Fodor László tribun által oly nagyon megverettek, hogy ezek ezen alkalommal 200 halott és 30—40 sebesült veszteséget szenvedtek. Ezen ütközet diadal jelvényei: két 1/2 fontos ágyú, 200 fegyver és 8 dob. A felkelők részéről csak két egyén sebesült meg.

Nyák Gavrilla centortól küldött jelentés szerint őt julius 4-én Funtinellai állásából az insurgensek 1400 ember és 2 ágyúból álló csapatja kiverte. Ezen jelentés vétele után erősbítés céljából Gorges N. tribun vezénylete alatt egy 60 nemzeti gardista és 300 jól felfegyverzett lándsásból álló csapat küldetett oda, a kik 5-én az

insurgensek által meglettek támadva és változó szerencsével harcoltak az est beálltáig, a mikor az insurgensek visszavonultak állásukba.

6-án ezek megújították a harcot, hogy utat törjenek magoknak, de Gorges Nikulae tribun által a meleg Szamos mellett oly nagyon megverettek, hogy közülök 600-an, közöttük parancsnokuk *Vasváry Pál* minden tisztjével egy *Buzgó* kivételével, fedték a csatatért. Ez utóbbi összegyűjtve a roncsalékot, elmenekült.

Az insurgensekre mért ezen vereség mellett Gorges egy 3 fontos ágyút, 5—600 fegyvert, 4 dobot ejtett zsákmányul és Zäuser Józsefet vitte fogságba.

A fölkeltek ezen csapatja a két napos ütközetben csak 5 halottat és 6 sebesültet veszített.

10-én, miután az insurgensek Ponor-Remeténél erősbítést kaptak, Fodor László tribun által megtámadtattak és 15 halott, egy kenyér, bőr és pálinkával megrakott szekér, majd számos fegyverveszteséggel *Kakova* községig üldöztettek.

A kiküldött tribunok jelentései szerint julius 10—25-ig tartó időköz alatt az összes insurgensek kivonultak a hegyek közül Torda és Kolozsvár felé húzódva.

Az insurgensekkel folytatott küzdelmek alkalmával rettenthetlenség, lélekjelenlét és fáradhatlanságuk által kitünt: Gorges Nikulájt és Fodor Lászlót tekintettel elkövetett tetteikre nem lehet elég melegen ajánlani a magas kormánynak. Azonkívül az ezen praefecturához csatlakozott praefectek és tribunok: Wladuc Nikulae, Moldován Vaszilie és Butianu, továbbá Oltyán, Muresan, Bojér és Russu tribunok, azután Andréka, Grosan Simion és Klement tribunok, végül Pfeiffer és Szelesan rokkantak, a kik buzgalmukkal járultak hozzá a kivívott ütközetekhez, szintén melegen ajánltatnak.

A felkelők vezérének nevezett *Janku Ábrahám* egyetlen ütközetben sem volt jelen, hanem ő ezen idő alatt magánügyeivel, saját személye, valamint rablott vagyonának biztonságba helyezésével foglalkozott.

Abrudbánya, 1849. aug. 7-én. *Ivánovich*, kapitány.

Közli: Bányay Árpád.

TÁRCA.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Gúnyvers a hazafiatlan főrendek ellen 1790-ben.

Egy pasquillust szándékozom bemutatni, mint érdekes adalékot a nemzeti ébredés korszakához s az 1790-ki reformáló országgyűlés történetéhez.

Történeti vonatkozásai megértéséhez egy futó pillantást kell vetnünk az ország közállapotára a mult század végén s az 1790-ki országgyűlés történetére.

II. József halála s II. Lipót kormányra lépése erős nemzeti reactió hajnalát jelzi történelmünkben. Az alkotmányos szabadságaiban s nemzetiségében megtámadott magyar nemzet sorompóba lépett azok védelmére. Mária

Terézia, mint tudjuk, udvarába édesgette s elnémetesítette főnemességünket, II. József rendeletileg hivatalos nyelvvé tette a németet: a germanisatió veszélyes mérvet öltött s már-már diadalát ülte az elsőbbdt nemzetiség felett. Aristokratáinkból már 1764-ben írják, hogy «jövevény idegen nyelven kapdosnak s nemcsak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is még a magyar nyelvet, szégyenlik és majdnem utálják azt beszélni». Igy volt ez II. József haláláig. De akkor mintegy lidércnyomás alól szabadulva, a nemzet öntudatra ébredt s elénk visszahatás támadt minden ellen, a mi idegen, s nemes felbuzdulással kezdették ápolni a nemzetit, a hazait: nyelvben, viseletben, életmódban. A magyar nyelv visszanyerte érvényét mind a magán, mind a közéletben; magyar ruhát öltött minden hazafi, sőt politikából sokan olvanok is, a kik a hazafiságot csak majmolták.

Ez a szellem uralkodott az 1790-ben összehívott országgyűlésen is. A rendek táblájáu, a képviselők házában, mindjárt az első jun. 10-ikén tartott ülésben határozottan nyilatkozott a visszahatás az előbbi kormány ellen. Az alkotmányos szabadság védelmére újabb garantiákról akartak gondoskodni. Igy indítvány tétetett, hogy az országgyűlés minden tagja esküdjék meg, hogy a rendek tudta nélkül sem hivatalt vagy méltóságot, sem adományt vagy bárminemű kitüntetést el nem fogad. Az indítványt heves viaatkozás után a rendek elfogadták s az esküt a negyedik ülésben mindannyian letették. Nem ment az oly könnyen *a főrendeknél*. Ezek nem akartak kötelezővé tenni, hanem mindenkinek szabad akaratjára kivántak hagyni a hitletételt. De a rendek nem engedtek, kijelentették, hogy végzésöktől el nem állnak s azon urakkal, kik az esküt le nem teszik, sem a kerületi, sem a választmányi ülésekben együtt ülni nem fognak. A főrendek többsége végre engedett s 139-en a főrendek közül is letették az esküt a hatodik ülésben. De akkor sem mindnyáján, mert 263 főrendi tag lévén együtt az országgyűlésen, közülök 124 nem esküdött meg.

Ezek ellen természetesen nagy volt a hazafias rendek és főrendek elkeseredése s nem késtek a hazafiatlanság bélyegét rájok sütni. Ebből az érzésből fakadt az alább közlendő gúnyvers, (melynek egykorú másolatához dr. Pataky Jenő barátom szívességéből jutottam) melylyel egy hív mágnás ostorozza a megesküdni vonakodó mágnásokat s a melyet a vitát követő napon az országgyűlés termében az asztalra szegezve találtak. A gúnyvers szemökre lobbantja, hogy az önérdeket elibe helyezik a haza ügyének, hogy a honi törvényeket nem tisztelik, a magyar nyelvet és magyar öltözetet is csak szemfényvesztésből használják; s ezzel a csattanós és drastikus példabeszéddel végzi a hazafiatlan főrendek mosdatását: „*Soha a kutyából szalonna nem lészen.*“

Lássuk immár a verset magát, melynek címe:

Mellső beszéd, mely in anno 1790-ben tartott országgyűlésén Magyarországon, a mágnásokat kénszerítvén az országhoz való hűségre megesküdni, azon helytelen kívánság alól felszabadítja.

Si natura negat, facit indignatio versum,
Qualem cumque potest. *Juvenalis.*

Egy hív mágnás által.

Mely másnap, hogy némely mágnások meg nem akartak esküdni, az országházába az asztalra szegezve találtatott.

NB. Az esküvés formájába benne volt az is, hogy Diaeta alatt, ha igérne is a király valakinek valami kegyelmesség t vagy jószágot, vagy effective is adna, sem akkor sem azután el nem veszi, az ország híre nélkül.

Képtelen kívánság, veszett igyekezet,
A ki kigondolta, még az is vétkezett:
Minden magyar, a ki hazám fia s veje,
Esküdjen a haza s nemzet hívségére.

Hogy hogy esküdjem én, egy olyan hazának,
Hívségére s előmentére javának,
Mely iránt hívséges soha nem is voltam,
Mellette sohasem, de ellene szóltam?!
Egy olyan nemzethez, hogy legyek én jó s hív,
Mely iránt mellembe buzgón nem ver a szív,
Melynek törvényeit, nyelvét s ruháját,
Csak olyhá tartottam, mint lábom kapcáját?!
Most ugyan kéntelen felvettem ez-ket,
De csak hogy bekössem azoknek szemeket,
Kik a szabók felől oly sok jót igérnek,
Hogy ők a ruháról szíveket esmérnek!
Hogy legyek én hites olyan törvényekre?
S hogy-hogy ajánlhassam magamat ezekre?
Melyet, hogy betöltsek, soha szándékomba
Nem volt, nincs, de nem is lesz akaratomba.
Hát már én lemondjak minden jutalmakról
Nemzetemért? ne is álmodjam azokról.
Csak oly tisztségeket vállaljak magamra?
Mely céloz hazámra, nem magam javamra.
Csak valld meg! Láttál-e olyan kívánságot,
Mely arra kényszerít minden mágnásságot,
Hogy keze hajoljon ezer s nyolc százokhoz
Inkább, mint hat ezer vagy több forintokhoz?
Ha a király egy szép kereszttel kínálja:
Hazájáért azt is, mindjárt contemnálja?!
Könnyű jó nemesek néktek így b szélni,
Mert az oly dolgoknak becsit megitélni
Nem tudjátok, vagy tán nem is akarjátok,
Irigylitek s azért tátjátok ránk szátok
Csak jármáztok, hogy jó s hív magyarok legyűnk,
De ha nem lehetünk, mi arról mit tegyünk?
Hát nem elég, hogy már magyar köntösünk is,
Miért kivánjátok, hogy legyen szívünk is?
Tudd meg, ha nem tudtad, kimondom egészen:
Soha a kutyából, szalonna nem lészen!

Dr. Szádeczky Lajos.

Kossuth, az invasió, a Garaboncás Diák és Worafka rendőrigazgató. Ezen neveket úgy egymás mellé illesztve látván, azt fogná megjegyezni jó Mészáros Lázár, hogy azok úgy állanak egymás mellé, mint «ököl a szemre». Pedig ezúttal mégis egymás mellé tartoznak.

1860. végén s 1861. elején hazánkban sokkal várakozásteljesebb és izgattatabb volt a hangulat, mint azt Kossuth «Iratai»-ban festi; a nép országszerte dalokban hívta, várta Garibaldit, Klapkát, Kossuthot s az emigrátiót s hogy a censura nyüge, a fél ostromállapot és folyton működő hadi törvényszékek dacára mily merész hangon és világos képekben beszélt aspiratióinkról és szólott érzelmeinkről az akkori magyar sajtó, erre vonatkozólag álljon itt az alábbi történetke:

Szokoly Viktor «Garaboncás Diák» című politico-humoristikus lapjának 1861. febr. 7-ki 6-ik számában három képet közölt, melyek mindegyike az akkori hangulatot s politikai állapotot festi.

Az első kép kutyát ábrázol, mely egy nemzeti címeres fazekat ki akarván nyalni, a feje beleszorul. Aláírása: «Hogyan jár a kutya, ha a tejes-mézes fazekat fenékig akarja nyelni!»

A második kép jól megvasalt adópénztárt rajzol, melyet a frakkos, kalucsnyis vitéz feltört s ugyancsak markolázza belőle a bankjegy-csomagokat. Aláírása Petőfi «Talpra magyar»-jából: «Itt az idő, most vagy soha!»

A harmadik kép disztermet állít elénk. Egy asztalon poharak és boros palack «Ausbruch» felirattal. Az asztal egyik oldalán magyarországi küldöttség ősi köntösében, másik oldalán a külföldre számüzött Kossuth. Aláírás: *Itthoni magyar:* «Tessék; itt a finom Ausbruch!» *Külföldi magyar:* «Köszönöm; én csak az Einbruchchal tartok!»

Ugyanazon szám homlokzatán, szerző neve kitétele nélkül közölve volt *Dalmady* híres és a kedélyeket országszerte izgatottságba hozott «*Miatyánk*»-ja, melyet a történeti hűség kedvéért itt egész terjedelmében közlök, minthogy az úgy eddig sehol sem jelent meg:

Magyarok istene, Atyánk!
Végre áldásod ad reánk.
Sújtson igazságfegyvered
Nagy-Magyarországon.

Legyen meg, mit te akarsz,
Mindenható hatalom,
Hamár a télen nem is:
Legalább a tavaszon.

Mindennapi kenyerünket,
Melyért annyit izzadánk,
Szerezd meg az éhezőknek,
Örök Isten, mi Atyánk!

És bocsásd meg bűneinket
Miként mi is tettük,
Midőn azt a nálunk rekedt
Pennarágó regimentet
Visszaeresztettük.

Ne vígy minket kisértetbe!
Gonoszoktól szabadíts meg!
Kik tizenkét hosszú évig
A magyart nyúzták véréig —
S vertek ránk bilincset.

Rajtad függ az egész ország,
A *hatalom* kezedben,
Tied lesz a dicsőség is,
Ámen, add, hogy úgy legyen.

A fönt leírt három kép s ezen «*Miatyánk*» második versszakának apró betűkkel szedett két sora miatt a censura az egész számot lefoglalta, a szerkesztőt maga elé idézte s aztán hadi törvényszék elé állította. A szerkesztő azonban nem hagyott magán kifogni, mert a verset a két megjelölt sor kihagyásával mégis kiadta s a közönség ekkor a hiányzó sorokból még többet tudott kiolvasni, mint mi bennük eredetileg volt; a lefoglalt lap sorsáról pedig külön szétküldött «*Halotti Jelentés*»-ben így értesítette olvasóit.

«*Szokoly Viktor* mint atya és ifj. *Werfer Károly* (a kiadó) mint nevelő elkeseredett szívvel jelentik legifjabbik f. évi febr. 6-án született hatodik *Garaboncás Diákocskájuknak* sajtóhivatali betegségben történt gyászos elhunytát. A hült tetemek el nem takaríthatnak, mert arról már mások gondoskodtak. Pest, 1861. febr. 7-én. «*Feltámadunk!*»

A «Feltámadunk!» szót természetesen úgy a szerkesztő mint az olvasó közönség, nem a lap kétes, hanem a nemzetnek bizonyosan hitt föltámadására értette.

A szerkesztő mind a lefoglalt szám kefelevonatát, mind a szétküldött Partecédula egy példányát megőrizte s csak ezek nyomán írhatta meg most ezen, kortjellemző apróságokat.

De a címből hiányzik még az elbeszélés Worafkáról, a jó rendőrfőnökről, a sajtóhivatal főnökéről.

Woratka, (gondolom Thun vagy Taaffe egykori nevelője) nagyon kistermetű, de nagyhatalmú férfiú vala. Hatalma a híres Pálffy Mór katonai és polgári alkormányzóénál a Károly és Privitzerénél nagyobb, a Schmerlingéével csaknem egyenlő vala. Szerencsére volt érzéke a humor, az élc, a tréfa iránt. Pultz biztos, az osztrák altábornagy öcscse volt tulajdonképen a főcensor, a censorok által megjelölt helyeket ez fordította németre a Director részére, ki aztán élet-halál fölött uralkodott hatalmi szavával.

A kinek szellemi szülöttjét Pultz délelőtt vitte szemle alá, az boldogult; ilyenkor tán a régi római közmondás hatása alatt volt, mely szerint: «Aurora Musis amica». Ha azonban jól lakott, jaj volt annak, ki keze alá került; ilyenkor talán minden crimen lasae Majestatist kétszeresen látott s nehezebb emésztését a szegény írók sínlették meg, mint szintén régi magyar közmondás szerint: jaj az alpereseknek, ha ügyük a koritnyicai idény előtt kerül a kúria ítélete alá; ekkor még minden bíró indigestióban szenved; Koritnyica, Karlsbad és Rohicz, valamint a budai keserű források után Themis ünnepet ülhet s a perlekedő felek megölik egymást.

Efféle emberi kedély hullámzatokon a művelt és jó Worafka udvari tanácsos és főrendőrigazgató is keresztül ment. A Garaboncás lefoglalt számában a lefoglalt képek közt a pénztárt zsebelő kalucsnyis izgathatta föl legjobban, különösen az aláírása, mert midőn a szerkesztő idézésére megjelent nála, szokása ellenére nem kínálta meg üléssel, hanem eléje menve, német nyelven röviden kérdezé:

— Miért van ön itt?

— Weil mein Blatt ist in *Verschlag* genommen worden.

— Semmi élc! Nincs jó kedvem. Das Blatt ist in *Beschlag* genommen worden. Ezt ön jól tudja. Ön revolutionaer.

— Kérem; ich will nur Ruhe und *Orden*.

— Ismét rosz élc. *Orden* bekommen Sie keine, da Sie der *Ordnung* nicht mit Achtung huldigen.

Ezzel folyton dühösen közelített a szerkesztőhöz, s miként az némely embernek szokása, melle felé bökdösve mutatóujjával, ingerülten kiáltja:

— Tovább nem tűrhetem. Önt haditörvényszék elé kell állítanom. Az actákat már áttétettem a Károly-kaszárnyába. Sokszor és sokat néztem el, de a türelem határa elérkezett. De mit nevet ön, most, ily kritikus pillanatban.

A szerkesztő folyton hátrált és folyton nevetett a dühöngő kis hatalom előtt.

— Udvari tanácsos úr! — jegyzé meg — ön mindig bökdösi a mellemet, én pedig nagyon *csiklandós* vagyok. Ha felakasztanak is, mégis kell nevetnem.

Erre a jó kis öreg is elnevette magát. Az ügyet áttétette ugyan a hadi törvényszékhez s bár ott a három kép cé zata s a «*Miatyánk*» a Beniczky-féle, eddig még nem egészen ismert összeesküvéssel hozattak összeköttetésbe; a szerkesztőnek mégis sikerült megmenekülni a rideg fogságtól, sőt még a *Miatyánkot* is kiadhatta lapja következő számában, a két föntebb említett sor kivételével E hatást a szerkesztő csiklandóságának köszönheti.

Sz. Y.

A M. Történelmi Társulat jul. 2-ától 7-éig *történelmi congressust* fog tartani, melyen a társulat tagjain kívül részt vehet mindenki, a ki hazánk történelme iránt érdeklődik. A congressus célja a történetírás, tanítás és népszerűsítés legfontosabb elvi kérdéseinek megvitatása, a melyről a társulat részletes programmot adott ki. A congressusra jelentkezni lehet a társulat titkári hivatalánál (Budapest, Egyetemi könyvtár). Tagsági díj 2 frt 50 kr., melynek fejében a congressus kiadványait megkapják s a vasutaknál 50%-nyi árengedésben részesülnek; továbbá az országos kiállításra egész julius hóra érvényes jegyet kaphatnak más 2 frt 50 krért. — A congressus munkálatait: az előadók dolgozatát s a szóbeli viták gyorsírók jegyzete után ki fogja adni a társulat. Egyik osztály előadói tisztét Kállay Béni közös pénzügyminister, jeles történetírónk vállalta el. — A történelem kedvelői nagy érdeklődéssel néznek a congressus elibe.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállította. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába. fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára fűzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Irő államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vívott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicséró oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevóktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. fókormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicsó korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplók maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a művén átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kímélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe díszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Fűzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak diőhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitűnő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészítés története, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston-Rafael. 2. kiadás. 2 frt.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a menyit címe igér.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kivánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. «Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgálmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

Pallas részvénytársaság nyomdája.